T.C.
HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

100'ÜNCÜ YILINDA ÇANAKKALE ZAFERİ SEMPOZYUMU

ULUSAL SEMPOZYUM
28-29 NİSAN 2015
İSTANBUL

100'ÜNCÜ YILINDA
ÇANAKKALE ZAFERİ SEMPOZYUMU
Ulusal Sempozyum
28 – 29 Nisan 2015 – İstanbul

Editör
Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN

Editör Yardımcısı
Tnk.Bnb. Serkan ER

Yayın Kurulu
Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN
Öğ.Alb. M.Ercan ABBASOĞLU
Tnk.Bnb. Serkan ER
İng.Müt. Dilek KARABACAK

Düzeltmen ve Sayfa Düzeni
İng.Müt. Dilek KARABACAK

Bu kitabın yayın hakları Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'ne aittir.
Kısmen veya tamamen yeniden basımı ve yeniden yayını için
Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nden yazılı izin alınmalıdır.

Harp Akademileri Komutanlığı
Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
Yenilevent /İSTANBUL

Telefon : 0 (212) 398 01 00
Web : www.harpak.edu.tr/saren
E-posta : saren@harpak.edu.tr

BASKI
Harp Akademileri Basımevi

ISSN: 978-975-409-717-7

Bildirilerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir; Harp Akademileri Komutanlığı ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Tümg. Göktürk GÖKBAYRAK
Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN
Topçu Alb. Atahan Birol KARTAL
Dr.Per.Yb. Mustafa ŞAHİN
P.Bnb. Özgür KÖRPE
Tnk.Bnb. Serkan ER
J.Yzb. Hakan ŞAHİN

Sempozyum Bilim Kurulu

Prof.Dr.A. Mete TUNÇOKU	Prof.Dr. Ali Fuat ÖRENÇ	Prof.Dr. Emre BAĞCE
Prof.Dr. Esra HATİPOĞLU	Prof.Dr. İlber ORTAYLI	Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Mesut Hakkı CAŞIN	Doç.Dr. Bülent BAKAR	Doç.Dr. Fuat AKSU
Doç.Dr. Gültekin YILDIZ	Doç.Dr. Hikmet KIRIK	Doç.Dr. Ömer ÇAKIR
	Yrd.Doç.Dr. Burhan SAYILIR	

İleri atılıp sellercesine,
Göğsünden vurulup tam ercesine,
Bir gül bahçesine girercesine,
Şu kara toprağa girenlere...

100'üncü Yılında,
Çanakkale kahramanlarının aziz hatıralarına...

Sunuş

Dünya tarihinin önemli bir dönüm noktasını teşkil eden, uluslararası güç dengelerini tamamen değiştiren, Türk Milletinin tarihin akışı üzerinde belirleyici bir rol oynamasını sağlayan, İstiklal Savaşı destanının önsözünü teşkil eden ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü Türk ve dünya tarihine kazandıran bir kahramanlık ve fedakârlık mücadelesi olan Çanakkale Zaferi, 100'üncü yıldönümü münasebetiyle Harp Akademileri Komutanlığı tarafından düzenlenen ulusal sempozyumda bilimsel bir zeminde ele alınıp yeniden değerlendirilmiştir.

Çanakkale, denizaşırı sömürge imparatorlukları kurmuş, en son teknolojik silahlara ve devasa donanmalara sahip devletlerin de yenilebileceğini tüm dünyaya gösterdiği gibi asırlarca esaret altında yaşamış milletler için istiklâl meşalesinin tutuşturulduğu yer olmuştur. Çanakkale, sadece cephe hattındakilerin değil, cephe gerisinde kalanların da savaştığı bir kahramanlık destanıdır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde bir topyekûn harp özelliğini gösterir. Çanakkale'de savaşan o kahramanların tek amacı vardı: Vatanın aziz toprağını talan etmeye gelen düşmanı durdurmak ve geldiği yere geri göndermek. Bugün de, millet olarak geleceğe güvenle bakabilmek için tarihimizi gelecek nesillere en doğru bir şekilde öğretmemizin gerekliliğine inanıyoruz. Bu düşünceden hareketle, Türk Tarihi'nin önemli bir dönüm noktası olan Çanakkale Savaşları bütün yönleri ile bilinmeli ve genç nesillere öğretilmelidir. Harp Akademileri Komutanlığı tarafından düzenlenen "100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi" sempozyumunun en başta gelen amacı da budur.

28-29 Nisan 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilen sempozyumda, Çanakkale Savaşı disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alınarak; savaşın öncesinde, sırasında ve sonrasında meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler ile hatırat ve edebiyatta savaşın yeri hakkında yeni ve ilgi çekici tespitler yapılmış ve bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların paylaşılması için uygun bir akademik ortam sağlanmıştır. Askerî tarih, güvenlik stratejileri, uluslararası ilişkiler ve edebiyat alanlarında çalışmalar yapan akademisyenlerin katılımıyla dört oturum halinde gerçekleştirilen sempozyumda toplam 21 bildiri sunulmuştur.

"100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi" sempozyumuna bildiri ile katılıp değerli fikirlerini bizlerle paylaşan akademisyenler başta olmak üzere, sempozyumun hazırlanmasında emeği geçen başta Stratejik Araştırmalar Enstitüsü personeli olmak üzere bildirilerin kitap haline getirilmesinde ve basımında emeği geçen tüm personele teşekkür ederim.

Abdullah RECEP
Orgeneral
Harp Akademileri Komutanı

BOMBASIRTI VAK'ASI*

Biz ferdî kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz. Yalnız size, Bombasırtı Vak'asını anlatmadan geçemeyeceğim.

Karşılıklı siperler arasında mesafeniz 8 metre... Yani ölüm muhakkak...

Birinci siperdekiler, kurtulamamacasına kâmilen düşüyor, ikincidekiler onların yerine gidiyor.

Fakat ne kadar şayan-ı gıpta bir itidal ve tevekkülle biliyor musunuz?

Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor.

Hiç ufak bir fütur bile göstermiyor. Sarsılmak yok.

Okuma bilenler, ellerinde Kuran-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar.

Bilmeyenler Kelime-i Şehadet çekerek yürüyorlar.

Bu, Türk askerlerindeki ruh kuvvetini gösteren şayan-ı hayret ve tebrik bir misaldir.

Emin olmalısınız ki, Çanakkale Savaşı'nı kazandıran bu yüksek ruhtur.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk

---

* Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Ruşen Eşref Ünaydın ile 24-28 Mart 1918 tarihleri arasında, Akaretler'deki evinde, yaptığı mülakattan alınmıştır. Bu mülakat, aynı yıl Yeni Mecmua'nın Çanakkale Zaferi için hazırlanan özel sayısında "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat" başlığı ile yayımlanmıştır. Ruşen Eşref Ünaydın, ***Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat***, İstanbul Hamit Matbaası, İstanbul, 1930.

İÇİNDEKİLER

SAREN Müdürü'nün Açış Konuşması
Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN 1

Harp Akademileri Komutanı'nın Konuşması
Org. Abdullah RECEP 7

Sempozyum Açış Konuşması
1915'ten 2015'w 100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi
Prof.Dr. A.Mete TUNÇOKU 13

Sempozyum Açış Konuşması
Çanakkale Muharebeleri'ne Uzanan Süreçte Osmanlı Devleti
Prof.Dr. İlber ORTAYLI 17

BİRİNCİ OTURUM
ÇANAKKALE SAVAŞI'NA STRATEJİK BAKIŞ
Oturum Başkanı / Chairperson:
Prof.Dr. A. Mete TUNÇOKU

Osmanlı İmparatorluğu'nda Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın Savunması için Yapılan İstihkâmlar(1815-1915)
Doç.Dr. Ahmet OĞUZ 23

Rus Belgelerine Göre Çarlık Rusya'sının Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nı İşgal Planları
Doç.Dr. Namıq MUSALI 47

Türk Basınına Göre Çanakkale Cephesi Öncesinde Yaşananlar
Doç.Dr. Mücahit ÖZÇELİK 59

Çanakkale Cephesi'nde Türk Ordusunun Personel (İnsan Kaynakları) Yönetimi Faaliyetleri
Dr.Per.Yb. Mustafa ŞAHİN 85

Birinci Oturum Soru – Cevap Bölümü.....123

İKİNCİ OTURUM
ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA MUHAREBELER
Oturum Başkanı / Chairperson
(E.)Ora. Metin ATAÇ

Çanakkale Savaşları'nın Deniz Cephesi
Dr.P.Kd.Alb. Ayhan CANKUT ve Dz.Kd.Alb. Erdoğan ŞİMŞEK 129

Belgelerle 18 Mart 1915
Yrd.Doç.Dr. Figen ATABEY 151

06-10 Ağustos 1915 Anafartalar Muharebeleri'nin Kazanılmasında
Anafartalar Grup Komutanı Kur.Alb.Mustafa Kemal'in
Ayak İzleri ve Komutanlık Sanatı
Yrd.Doç.Dr. Yılmaz TEZCAN 175

Birinci Dünya Harbi Ekseninde
Çanakkale Muharebeleri'nde Hava Gücü
Hv.Öğ.Bnb. Ceylin YILDIRIM 197

Çanakkale Savaşı'nda Lojistik Faaliyetler
Hv.Öğ.Alb. A.Ali KOYUNOĞLU 241

Çanakkale Muharebeleri'nde Sağlık Hizmetleri
ve Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Faaliyetleri
Yrd.Doç.Dr. Necdet AYSAL 267

İkinci Oturum Soru – Cevap Bölümü 297

ÜÇÜNCÜ OTURUM
HATIRAT VE EDEBİYATTA ÇANAKKALE SAVAŞI
Oturum Başkanı / Chairperson
Prof.Dr. Sema UĞURCAN

Mahmut Sabri Bey ve Seddülbahir Savunmasının İlk Üç Günü
Yrd.Doç.Dr. Burhan SAYILIR 299

Mehmet Halit Bayrı'nın Hatıratından (Cephe Arkadaşı)
16. Piyade Tümeni'nin Çanakkale Cephesi'ndeki Harekâtı
Yrd.Doç.Dr. Lokman ERDEMİR 333

Fransız Kruvazörü Suffren'deki Askerlerin Gözünden Çanakkale Savaşı
Doç.Dr. Mehmet Bülent ULUDAĞ ve Dr. Haktan BİRSEL 349

Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Hikâyeleri
Doç.Dr. Ömer ÇAKIR 367

Çanakkale'de Şehadet ve Şiire Yansıyan Duygular
Yrd.Doç.Dr. Mustafa ARIKAN 395

Çanakkale Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin Propaganda Faaliyetleri
Yrd.Doç.Dr. Sıddık ÇALIK 425

Üçüncü Oturum Soru – Cevap Bölümü 453

DÖRDÜNCÜ OTURUM
ÇANAKKALE SAVAŞI SONRASI GELİŞMELER VE ETKİLERİ
Oturum Başkanı / Chairperson
Prof.Dr. Süleyman BEYOĞLU

Çanakkale Muharebeleri'nin Osmanlı Eğitimine Etkileri
Doç.Dr. Mustafa SELÇUK 461

Osmanlı Belgelerine Göre Çanakkale Muharebeleri'nin
Harp-Harekât Hukuku Açısından İncelenmesi
Dr. Hümmet KANAL 503

1'inci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Muharebeleri'nin
Uluslararası Güç Politikalarına Etkileri
Prof.Dr. Mesut Hakkı CAŞİN 527

Dünya Siyasetinde Çanakkale 1915 Ruhu
(E.)Tuğg. Mustafa Kemal TUTKUN 565

Mustafa Kemal'in Ardından Türk ve İngiliz Basında
Çanakkale Zaferi Üzerine Değerlendirmeler
(Cumhuriyet ve The Times Gazeteleri)
Yrd.Doç.Dr. Gülşah ESER 589

Dördüncü Oturum Soru – Cevap Bölümü 601

Sempozyum Değerlendirme ve Kapanış Konuşması
Prof.Dr. Mahir AYDIN 607

"Çanakkale Şehitlerine" 613

Sempozyum Fotoğrafları 617

SAREN Müdürü'nün Açış Konuşması

Zekeriya TÜRKMEN*

Sayın Komutanım,

Saygıdeğer konuklar,

Harp Akademileri Komutanlığı'nın değerli personeli,

Harp Akademileri Komutanlığı himayelerinde Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) tarafından düzenlenen ve iki gün süreyle icra edilecek olan *"100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi"* konulu sempozyuma hoş geldiniz. Sempozyuma katılarak bizleri onurlandıran saygıdeğer bilim insanlarını, kıymetli komutanlarımızı ve katılımcıları saygıyla selamlıyorum.

Bilindiği üzere, 19. yüzyılın sonlarında devletlerarasında giderek artan silahlanma yarışı, 20. yüzyılın başlarında çıkacak büyük savaşın adeta habercisi olmuştur. Geniş coğrafyasında sahip olduğu kaynaklarıyla Osmanlı Devleti, sömürgecilerin iştahını kabartan hedef ülkelerden biriydi. 2 Ağustos 1914'te Almanya ile yapılan gizli ittifaktan sonra, Osmanlı Genelkurmayınca alelacele seferberlik ve yığınak planları yapılmış; Karadeniz baskınının ardından şartlar oluşunca zorunlu olarak savaşa girilmiştir.

Geçen yıl 20-21 Kasım 2014 tarihlerinde icra ettiğimiz *"100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşını Anlamak"* konulu uluslararası sempozyumda, bu savaşın gerekçeleri, cepheleri ve sonuçları ayrıntılı olarak ele alınmış; hazırlanan bildiri kitabı kısa sürede yayımlanarak bilim dünyasına kazandırılmıştır. Dört yıl süren bu savaşta Türk orduları pek çok cephede muharebelere katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın, Türkler için en önemli cephelerinden biri, hiç şüphesiz ki Çanakkale Cephesi'dir.

100'üncü yıldönümünde Çanakkale Zaferi'ni çok yönlü olarak ele alıp bilimsel zeminde değerlendirmek üzere burada toplanmış bulunuyoruz. Sempozyuma katılan bilim insanlarından farklı konularda bildiriler dinleyerek Çanakkale Muharebelerine dair bilgilerimizi daha da pekiştireceğiz. Gelibolu ve Biga Yarımadası'nda cereyan eden deniz ve kara muharebeleri Türk milletinin geleceğine yön vermiş;

* Dr.Öğ.Kd.Alb., Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Müdürü,
e-posta: zturkmen@harpak.edu.tr.

dünya tarihi açısından da önemli değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Tarihin en kanlı muharebelerinin olduğu Çanakkale'de kazanılan büyük zafer, milletimizin hafızasına silinmemek üzere kaydedilmiştir. Gelibolu Yarımadası'na kanlarını döken şehit ve gazilerden intikal eden kahramanlık ruhu, Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde başlatılan Türk İstiklal Harbi'nde özgürlük ateşini yaktığı gibi, tam bağımsız, millî ve üniter Türk devletinin kuruluşuna da zemin hazırlamıştır.

Sayın Komutanım ve değerli konuklar,

Birinci Dünya Savaşı boyunca (1914-1918) aynı anda pek çok cephede savaşan Osmanlı ordusunun iaşe ve ikmalinde ilerleyen yıllarda büyük sıkıntılar çekilmiştir. 1890-1900 (Rumî 1305-1315) tarihlerinde doğan gençlerin çoğu, delikanlılık çağlarının en güzel yıllarını cephede geçirmiştir. Harp tarihi belgeleri ve hatırat türü eserler, o muharip neslin dramatik hikâyelerini gözler önüne sermektedir. Kimileri memleketinden çok uzak diyarlarda şehit düşerken, bir kısmı uzak iklimlerde esaret acısını tatmış, bir kısmı da yıllar sonra gazi unvanıyla memleketine dönebilmiştir. Aslında tarihimizin son 100 yıllık kesiti incelenirse, ülkeleri için hiçbir kuşağın yapamadığı fedakârlığı o muharip neslin yaptığını görürüz. Bu abide insanların hikâyeleri toplumsal belleğimizde hâlâ canlılığını korumaktadır. Birinci Dünya Harbi, *"Ardına bakmadan yollara düşerek, cepheden cepheyi soran"* ve *"saldırıp bir daha dönmemek üzere"* cephede kahramanlık destanları yazdıran Mehmetçiğin hikâyeleriyle doludur. Bakınız, Mehmet Akif o kahramanlara şöyle seslenir:

"Tüllenen magribi akşamları sarsam yarana,
Yine bir şey yapabildim diyemem hatırana!"

Bu sempozyumda elde edeceğimiz yeni bilgi ve belgeler, 100 yıl önce Çanakkale'de Türk milletinin kazandığı büyük zaferi daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır. Ayrıca zaferin kazanılmasında en büyük payı bulunan Esat Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Cevat Paşa başta olmak üzere ismini sayamadığımız pek çok komutan ve kahramanın mücadelesini daha doğru anlamamıza katkıda bulunacaktır. Çanakkale'de sergilediği üstün komutanlık yeteneğiyle *"Anafartalar Kahramanı Miralay Mustafa Kemal"* olarak tüm Osmanlı ülkesinde tanınan Albay Mustafa Kemal, 2 Şubat 1915'ten 10 Aralık 1915'e kadar aralıksız 10 ay 8 gün Gelibolu Yarımadası'nda görev yapmış, bunun 7 ay 15 günü, çetin mücadelelerin yaşandığı kara savaşlarıyla geçmiştir. Bahsettiğimiz dönemde sırasıyla 19. Tümen, Arıburnu Kuvvetleri, 15. ve 16. Kolordu Komutanlığı ile Anafartalar Grubu Komutanlığı görevlerini -henüz 34 yaşında genç bir subayken- başarıyla yürütmüştür.

Sayın Komutanım,

Değerli konuklar,

İngiltere Savaş Bakanlığı, Çanakkale üzerinden girişilecek bir harekât ile Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak üzere 1914 yılı Kasım başında Boğaz önü istihkâmlarına ilk taciz ateşini açmış; bunu 19, 25 ve 26 Şubat 1915 ile 1-17 Mart 1915 tarihlerindeki saldırılar takip etmiştir. Müttefik filo komutanı Amiral Carden, 4 Mart'ta Churchill'e yolladığı telgrafta birkaç saat içinde boğazı geçerek İstanbul'a ulaşacaklarını yazmıştır. Müttefikler 18 Mart 1915 günü güçlü armadalarıyla boğaza yüklenmişlerdir. İtilaf donanmasının teknolojik ve silah üstünlüğüne karşılık sadece iki uçakla gerçekleştirilen hava keşif raporlarına bağlı olarak Türk topçusunun gerçekleştirdiği isabetli atışlar ve Nusret'in döktüğü mayınlar 18 Mart'ta işe yaramış, müttefik donanmasının en büyük gemileri batırılmış, fakat *"Çanakkale geçilememiştir."* Gelibolu seferinden üç ay önce, Lloyd George Birleşik Krallık Harp Konseyi'ne sunduğu muhtırada, *"...yetersiz ihtimamla kararlaştırılan ve hazırlanan seferler genellikle felaketle sona erer"* demiştir. 18 Mart deniz harekâtındaki ağır yenilgi Lloyd George'u haklı çıkarmıştır.

Çanakkale'yi denizden geçme teşebbüsü başarısız olunca, İtilaf kuvvetleri bu defa amfibi harekâtıyla Gelibolu Yarımadası'na yüklenmiştir. 25 Nisan 1915 pazar sabahı şafak vakti başlayan harekât, yarımadada 8,5 ay sürecek kanlı muharebeleri başlatmış, müttefiklerin Ağustos ortalarına kadar süren saldırıları Mehmetçiğin şanlı direnişiyle durdurulmuştur.

25 Nisan 1915'te başlayan çıkarma harekâtı, Seddülbahir, Kumkale, Arıburnu ve Kabatepe hattında baskın tarzında ve şiddetle devam etmiştir. Türkler kara savaşlarının ilk günü bulundukları hattı kahramanca savunmuş, pek çok kayıp verilmiş, ancak müttefikler hedefe ulaşamamıştır. 25 Nisan 1915'te başlayan çıkarma harekâtında gelişmeleri dikkatle takip eden 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, Anzakların yaklaşma istikamet ve hareket tarzlarını büyük bir vukufiyetle tespit edip kendi inisiyatifiyle 57. Piyade Alayı ve bir dağ bataryasını Kocaçimentepe ile Conkbayırı istikametinde yürüyüşe geçirip Gelibolu Yarımadası'nın hâkim noktasını elde tutmuştur. Mustafa Kemal Conkbayırı'nda "*Ben size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve komutanlar gelebilir!"* emri ile Mehmetçiği cesaretlendirip düşmanı olduğu yerde durdurmuştur.

Çanakkale kara muharebelerinin kaderini belirleyen birlik 19. Tümen olmuştur. Balkan Harbi sırasında Gelibolu Yarımadası'nda

görev yaparken bölge arazisini yakından tanıyan Yarbay Mustafa Kemal'in yerinde kararıyla uygulamaya koyduğu plan, "Gelibolu'yu bir günde aşarız ve İstanbul'u alırız" diyen müttefiklerin ümitlerini yıkmıştır. Mustafa Kemal savaşın şiddetle devam ettiği 3 Mayıs taarruzunda: *"...Benimle beraber burada harp eden bütün askerler kesinlikle bilmelidir ki bize verilen vatan ve namus vazifesini tamamen yerine getirmek için bir adım geriye gitmek yoktur. Bu sırada istirahat uykusu aramanın bu istirahatten yalnız bizim değil, bütün milletimizin sonsuza kadar mahrum kalmasına sebebiyet verebileceğini cümlenize hatırlatırım."* emrini vermiştir.

Keza birkaç kez el değiştiren Bomba Sırtı'ndaki muharebesinde Mehmetçiğin savaşçı ruh ve karakterini yıllar sonra bir mülakatta Ruşen Eşref'e şöyle anlatmıştır: *"...Karşılıklı siperler arasındaki mesafe 7-8 metre, yani ölüm muhakkak. Birinci siperlerin hiçbirisi kurtulamamacasına hepsi düşüyor. İkinci siperdekiler, onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini de biliyor ve en ufak bir çekinme bile göstermiyor. Sarsılmak yok. Okumak bilenler Kur'an-ı Kerim okuyor ve cennete gitmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler -tekbir ve tehlillerle- kelime-i şehadet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerîndeki ruh kuvvetini gösteren şayan-ı hayret ve tebrike değer bir örnektir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale muharebelerini kazandıran bu yüksek ruhtur."*

Çanakkale cephesinde kanlı muharebeler devam ederken taraflar propaganda savaşına da büyük önem vermişlerdir. İngiliz askerî tarihçi Aspinall Oglander, *"...(Çanakkale harekâtı) ince düşünüldü, müsait şekilde başladı, tereddütlerle sevk ve idare edildi. Zelilane de nihayete erdi"* yorumunda bulunur. Kıt imkânlarla Gelibolu Yarımadası'nın doğal şartlarına Türk askerleri kısa sürede uyum sağlarken, İtilaf askerleri büyük sıkıntılar çekmişler; bu durum, onların moral değerlerini ve savaş azmini kırmıştır.

Sayın Komutanım,

Değerli konuklar,

Bu sempozyumdaki temel amacımız, hamasetle süslü bir tarihle övünmek değil; yaşanmış tarihin gerçeklerinin gizli olduğu belge ve tanıkların söylemlerine eğilerek, Çanakkale Muharebeleri tarihini Çanakkale Zaferini kazandıran ruh, irade, inanç ve azmi bilimsel ve tarafsız bir bakışla gözler önüne sermektir.

Birçok tarihçiye göre, Çanakkale Muharebeleri Birinci Dünya Savaşı'nın iki yıl uzamasına yol açmıştır. Churchill'in Çanakkale hesapları, Türk komutanların ve Mehmetçiğin efsanevi direnişine çarparak

ters yüz olmuştur. Sekiz aya yakın (7 ay 24 gün olmak üzere toplam 240 gün) süren Çanakkale Muharebelerinin sonunda 57.263 Mehmetçik şehit düşerken, Türklerin toplam zayiatı 213.882 kişiyi bulmuştur. Çanakkale'yi işgale gelen müttefiklerin toplam zayiatı ise 250.000'i geçmiştir. Çanakkale muharebeleri, can çekişen bir devletinin topyekün seferberlikle sömürgecilere karşı son bir çırpınış, şahlanış ve direniş destanı olarak yakın tarihte ve Türklerin millî hafızasında yerini almıştır. Edebiyatçılarımızdan Sami Paşazade Sezai *"Çanakkale, üç mucizeler muharebesidir: Hali kurtardı; maziye hamaset ve azametini iade etti; vatanımızı bir ebedî vatan yaptı"* der. Çanakkale cephesi başta olmak üzere Türk yurdu için kanlarını döken, canlarını veren bütün şehit ve gazilerimizi bir kez daha minnet, şükran ve saygıyla anıyoruz.

Sempozyumun hazırlanmasında değerli fikirleriyle bizleri her zaman destekleyen Sayın Harp Akademileri Komutanımıza ve Kurmay Başkanımıza şükranlarımızı arz ederim. Keza bu bilimsel etkinliğimize katkı sağlayan bütün birim amirlerine, işin mutfağında özveriyle çalışan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nde görevli mesai arkadaşlarıma, öğrencilerime en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca sempozyuma bildiri ile katılan, sempozyum bilim kurulunda görev alarak bize destek veren değerli bilim insanlarına ve siz saygıdeğer katılımcılara şükranlarımızı sunarım. Sempozyumun askerî tarih, uluslararası ilişkiler ve güvenlik stratejileri olmak üzere Çanakkale Savaşı Tarihi konusunda çalışma yapanlara ve tüm bilim dünyasına önemli katkılar sağlamasını diler, hepinizi saygıyla selamlarım.

Harp Akademileri Komutanı'nın Açış Konuşması

Abdullah RECEP*

Sayın Komutanım, Değerli Konuklar,

"100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi" konulu ulusal sempozyumumuza hoş geldiniz. Türkiye'nin dört bir yanından gelerek sempozyuma katılan seçkin akademisyenlerimizi, kıymetli komutanlarımızı, üniversitelerimizin değerli öğretim üyelerini, Silahlı Kuvvetlerimizin değerli muvazzaf ve emekli personelini ve sayın dinleyicileri bir arada görmekten büyük bir mutluluk duyduğumu huzurlarınızda özellikle belirtmek istiyorum. Katılımınızla bizleri onurlandırdığınız için şahsım ve tüm personelim adına tekrar hoş geldiniz diyor, en derin saygılarımı sunuyorum.

Hepinizin bildiği üzere, tarihin gördüğü en kanlı savaşlardan birisi olan ve Türk Ordusu'nun zaferiyle sonuçlanan Çanakkale Muharebelerini tam bir asır sonra bir kez daha anlamak ve bu zaferi bizlere kazandıran kahramanları tekrar minnetle yâd etmek için bir araya gelmiş bulunuyoruz. Çanakkale Zaferi dünya tarihinde bir dönüm noktasının aşıldığı, dünya güç dengelerinin tamamen değiştiği, Türk Milletinin tarihin akışı üzerinde belirleyici bir rol oynadığı, İstiklal Savaşı destanının önsözünü teşkil eden ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü Türk ve dünya tarihine kazandıran bir kahramanlık ve fedakârlık mücadelesinin adıdır.

Gemilerin bordalarına yazdıkları "Harem'e", "İstanbul'a" gibi ifadelerle Çanakkale önlerine gelen İtilaf Devletleri kuvvetlerinin zihniyetini, İstanbul'a yapılacak bir sefere katılmayı çocukluğundan beri hayatının tek amacı olarak gören genç İngiliz şairi Rupert Brooke'un *"Galata Kulesi 15 inçlik toplarımıza dayanacak mıydı? Deniz çiçekler açıp, şarap rengine dönüşecek miydi? Ayasofya'nın mozaiklerini, Türk lokum ve halılarını yağmalayacak mıydım?"* şeklindeki sözleri açıkça ortaya koymaktadır.

Akdeniz Seferi Kuvvetleri Komutanı Hamilton'un büyük bir heyecanla İskenderiye Limanı'ndaki birliklere hitaben söylediği; *"Ümitlerimiz çok artmıştı. Kurtarılacak Kudüs mü yoksa İstanbul muydu?*

---

* Orgeneral, Harp Akademileri Komutanı.

Ne farkı var ki?" sözleri, gelenlerin bu sefere yüklediği anlamı göstermesi bakımından önemlidir.

Öte yandan Türk askeri de Çanakkale önünde İtilaf Devletleri kuvvetleri karşısında verdiği mücadelenin büsbütün idrakindeydi. Balkan Savaşları'nın yarattığı travma atlatılamamış; bozgunun acı tecrübesi zihinlerdeki tazeliğini henüz yitirmemişti. Türk Milleti'nin ve onun bağrından çıkan ordunun zaferlerle dolu tarihinin bu kara sayfası ruhlarda derin yaralar açmıştı. Bu nedenle milletimizin geçtiğimiz 200 yıldaki ruh halini Çanakkale öncesi ve Çanakkale sonrası diye ikiye ayırmak gerektiği inancındayım. Ömer Seyfettin, 1917'de yazdığı "Çanakkale'den Sonra" isimli eserinde işte bu ruh halini anlatır. Çanakkale'ye gönüllü olarak giden dönemin en eğitimli, en donanımlı kahramanları, şehit olma hayaliyle, geride bıraktıkları mektuplarda "*Ey anne! Ağlama!*" diye sesleniyorlardı. Üsteğmen Zahit, yazdığı mektupta eşine, "*Ruhuma bir mevlit okutmak vicdanınıza kalmıştır. Kendim için başka bir şey istemiyorum. Şehitlik bana yeter.*" diyordu.

Bir Türk subayının *"Hâl ve şartlar ne olursa olsun, ilâhî kader bizim kuşaklara bu ağır vazifeyi yüklemiş bulunuyordu. Ehemmiyetle dikkate layıktır ki, sözlerin çok ilerisinde bulunan bu ödevin derin mana ve kutsiyetini kumandanlar, subaylar ve erler iyice anlamışlardı"* sözleri bu bilince işaret etmektedir. İşte bu bilinç Çanakkale'yi sonsuza dek geçilmez kılmıştır.

Sayın Komutanım, saygıdeğer katılımcılar,

Jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerindeki hâkimiyet mücadelesi önemli bir geçmişe sahiptir. Bu iki Boğaz'a hâkim olmak, bütün Rusya'nın iktisadi ve siyasi yapısına egemen olmanın yanında, Karadeniz ve Akdeniz'e kıyısı olan devletlerin siyasi, ticari ve bazı askerî faaliyetlerini, özelde deniz kuvvetlerinin faaliyetlerini, genelde ise bu devletlerin deniz ulaşımını da kontrol altına almak demektir. Boğazlar üzerindeki hâkimiyet, dolaylı olarak çevre devletlerin ticari faaliyetleri üzerinde etkili bir kontrol unsuru olmuştur. Boğazlar, bir taraftan Akdeniz ve Karadeniz arasında, diğer taraftan da Avrupa ile Asya arasında stratejik öneme sahip birer stratejik su geçididir. Bu stratejik suyolları, Almanya'nın "Doğu Politikası"nın, Rusya'nın kadim emellerinin ve 19. yüzyılın son çeyreğine kadar İngiltere'nin Hindistan yolunun güvenliği için takip ettiği geleneksel politikalarının uygulamasında önemli bir yere sahip olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere, Boğazlar üzerindeki mücadelenin Avrupa'nın gündemine oturması, daha doğrusu önem kazanması, Osmanlı Devleti'nin görece zayıfladığı 18. yüzyıl sonlarına kadar uzanmaktadır. Nitekim 1798 Osmanlı-Rus, 1799 Osmanlı-

İngiliz, 1807 Tilsit, 1809 Kale-i Sultaniye, 1833 Hünkâr İskelesi, 1841 Londra, 1856 Paris, 1878 Berlin antlaşma ve protokollerinde Boğazların hukuki durumu ele alınan başlıca konular arasında yer almıştır.

Sayın Komutanım, Değerli Bilim İnsanları, Saygıdeğer Katılımcılar,

Bugün elde edilen yeni belgeler ışığında, Çanakkale Cephesi'nin Birinci Dünya Savaşı'nın alelade cephelerinden birisi olmadığını ve buradaki muharebelerin sadece savaşın değil, modern tarihin seyrini değiştirdiğini biliyoruz. Bu alandaki yeni tarih araştırmalarının bulguları klasik bilgilerimize yenilerini ekliyor. Bu bilgiler sadece tarih alanındaki değil, aynı zamanda askerî bilimler alanındaki çalışmalara da ışık tutmaktadır. Çanakkale Muharebelerinde yaşanan ve aynı zamanda modern muharebe kavramlarına da ışık tutan ilkler de bu değerli bilgiler arasındadır. Örneğin Çanakkale Muharebeleri kara topçusunun yüzer su üstü hedeflerine karşı en yüksek isabet kaydettiği ilk topçu muharebelerini ihtiva eder. Bunun yanında modern harp tarihinin ilk amfibi harekâtı da Çanakkale Muharebeleri sırasında İtilaf Devletleri tarafından uygulanmıştır. Buradan alınan derslerin özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Sicilya, Normandiya ve Okinawa'da uygulandığı bilinmektedir. Yine Çanakkale Muharebeleri modern kıyı savunmasının ilk başarılı örneğini ihtiva etmektedir. Düşmanın üst rütbeli komutanlarını hedef alan anti personel keskin nişancı taktiklerinin ilk kez Çanakkale Muharebelerinde Türkler tarafından kullanıldığı az bilinen hususlardandır. Görülen o ki, Çanakkale Muharebeleri, modern askerî bilimlere ışık tutacak daha bir sürü bilgi içermektedir.

Diğer taraftan 100'üncü yıldönümüne ulaştığımız Çanakkale Muharebelerinin, 1877-1878 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus Harbi ve özellikle Balkan Harbi ile birlikte değerlendirilmesinin askerî tarih alanına da yeni girdiler sağlayabileceğine inanıyorum. Gerçekten de Balkan Harbi milletimizin hafızasında çok derin izler bırakmış, gönlünde çok derin yaralar açmıştır. Bu iki savaş sonunda, Rumeli'deki anavatanımız olan Balkanları hem toprak olarak hem de nüfus olarak neredeyse tamamen kaybettik. Aslında, bilhassa 1912 Balkan bozgununun bizim için her bakımdan sonsuza kadar unutmamamız gereken dersler içeren bir trajedi olduğunu da belirtmek istiyorum.

Balkan Harbi'nin Çanakkale Muharebelerine siyasi ve içtimai birçok tesiri olmuştur. Bu tesirlerden en büyüğü göç hareketidir. Söz gelimi Balkan Harbi ve Çanakkale Muharebeleri sırasında Edirne Vilayeti'nin sancağı olan Gelibolu'da nüfus istatistikleri büyük değişiklikler göstermiştir. Balkan Harbi'nin getirdiği göç yükü sancağın nüfusunu iki katından fazla artırmıştır. Şark ve Garp ordularının mağlubiyeti sonrası Balkanlardan Anadolu'ya doğru büyük

bir göç hareketi başlamıştır. Özellikle Şark ordusunun Bulgar ordusu karşısında tutunamaması üzerine binlerce insan işgalci güçlerin ve çetelerin zulmünden kaçarak başta İstanbul olmak üzere Anadolu'ya sel gibi akmıştır. Garp ordusunun mağlubiyeti üzerine ise halk daha çok Dedeağaç ve Selanik üzerinden vapurlarla Anadolu'ya göçmüştür. Bu göçmenlerden Dimetoka, Havza, Lüleburgaz ve Pavlu ahali ve memurları binlerce araba ile önce Keşan'a, buranın da işgali üzerine Gelibolu'ya yönelmişlerdir.

Balkan Harbi'nin Türk toplumunda yarattığı travma ve özellikle Osmanlı Ordusu'nun Birinci Dünya Savaşı öncesi teşkilatlanmasına etkileri üzerine, Harp Akademileri Komutanlığı olarak kapsamlı bir bilimsel araştırma başlattığımızı da bu bağlamda belirtmek istiyorum.

Sayın Komutanım, değerli konuklar,

Çanakkale, denizaşırı sömürge imparatorlukları kurmuş ve en son teknolojik silahlara ve devasa donanmalara sahip devletlerin de yenilebileceğinin görüldüğü ve yıllar yılı esaret altında yaşamış milletler için istiklâl meşalelerinin tutuşturulduğu yerdir. Çanakkale, sadece cephedekilerin değil, geride kalanların da savaştığı bir kahramanlık destanıdır. Nerede ise hemen her haneden bir kişi cepheye gitmiş, millet cephedeki evladı için seferber olmuştur. Köyler boşalmış, tarlaları sürecek, tohum atacak genç kimse kalmamıştır. Birçok evde ise analar öksüz evlatları ile yalnız kalmıştır. Okulların büyük kısmında öğretmen ve öğrenci yokluğundan eğitime ara verilmiş; boşalan çoğu okul binası ise cepheden gelen yaralılar için hastaneye dönüştürülmüştür. 18 Mart Zaferi'nden sonra karada başlayan muharebelere eli kalem tutması gereken bugünkü lise 10. sınıf talebelerine varıncaya kadar binlerce vatan evladının yanında, askerlikle mükellef olmayan birçok kişi de gönüllü olarak katılmıştır. Zira Çanakkale'deki kanlı muharebeler, İngiliz tarihçi Aspinal Oglander'in ifadesiyle *"Türklerin çiçeklerini (yani geleceği olan gençlerini)"* elinden almıştır. O gün Çanakkale'de şehit olanların hepsinin tek amacı vardı: Vatanın aziz toprağını talan etmeye gelen düşmanı durdurmak ve geldiği yere geri göndermek. Bugün de millet olarak geleceğe güvenle bakabilmek için tarihimizi gelecek nesillere en doğru bir şekilde öğretmek gerekir. Bu sebeple de tarihimizin önemli bir dönüm noktası olan Çanakkale Savaşları bütün yönleriyle bilinmeli ve genç nesillere öğretilmelidir. Zira ebedi Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de belirttiği gibi, "Çanakkale Zaferi, Türk askerinin ruh kudretini gösteren şayan-ı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebelerini kazandıran bu yüksek ruhtur".

Sayın Komutanım, değerli bilim insanları ve saygıdeğer davetliler,

Çanakkale Zaferi'ni anlamak, geçmişten dersler çıkarmak, hafızamızdaki bilgileri tazelemek ve kahramanlarımızı yâd etmek için bu sempozyumu düzenlemiş bulunuyoruz. Birbirinden değerli bilim insanlarından muharebeler öncesi genel durum, muharebelerin cereyanı ve muharebeler sonrası gelişmeleri hep birlikte dinleyeceğiz. Bu vesileyle sempozyuma katılarak bizleri onurlandıran, bilgilerini paylaşan değerli bilim insanlarına, sempozyumun hazırlanmasında emeği geçen Harp Akademileri Kurmay Başkanlığı'na, Stratejik Araştırmalar Enstitümüzün idareci ve öğretim üyeleriyle sempozyum bilim kuruluna, sempozyuma iştirak eden siz değerli katılımcılara ve kıymetli konuklarımıza teşekkür eder; sempozyumun tarih, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi çalışmalarına önemli katkılar sağlayacağı umuduyla en içten saygılarımı sunarım.

Sempozyum Açış Konuşması

1915'ten 2015'e 100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi

A. Mete TUNÇOKU*

Sayın Komutanım, değerli konuklar;

Öncelikle Türk tarihine çok değerli komutanlar yetiştirmiş böylesine kutsal bir çatı altında Çanakkale Savaşları'nın 100. yıldönümü nedeniyle düzenlenen böyle güzel bir sempozyumda açılış konuşması yapmak üzere bana bu fırsatın verilmesinden çok mutlu olduğumu belirtmek istiyorum. Aslında benden önce söz alan sayın komutanlarım Çanakkale Savaşı'nı değişik yönleriyle çok güzel şekilde değerlendirdi. Salonda da Çanakkale Savaşları'nı değişik yönleriyle incelemiş çok değerli meslektaşlarımın ve komutanların olduğunu biliyorum. Böylesine seçkin bir kitleye nasıl bir konuşma yapayım diye düşündüm. Bu nedenle, sizlere biraz farklı bir yaklaşımla bir sunum yapmak istiyorum.

Bu sene Çanakkale Savaşı'nın 100. yıl dönümü olduğu için, 18 Mart'ta ve 25 Nisan'da yurtiçinde ve yurtdışında birçok Türk ve yabancı kurumdan konferans ve sempozyumuna katılmak üzere davet aldım. Ama onlara hep şunu söyledim: "Eğer konferansınız 18 Mart veya 25 Nisan'a rastlıyorsa gelemem; çünkü 100. yılında ben o havayı Çanakkale'de yaşamak istiyorum." O nedenle birçok toplantıya da maalesef katılamadım. Ama iyi ki de katılmamışım. Keşke sizler de o iki gün Çanakkale'de olsaydınız. Çünkü 18 Mart'ta Çanakkale hakikaten çok farklı bir görünüm arz ediyordu. Her taraf bayraklarla donanmıştı. İnanılmaz bir kalabalık vardı, her yerde. Tam bir bayram havası içindeydi, Çanakkale. Geceleyin ışıl ışıldı; gündüz cıvıl cıvıldı. Her yerde koşuşturan insanlar, kıvanç, neşe, mutluluk... Ama herkeste biraz da burukluk olduğunu hissediyordum. Bir zafer kutluyorduk, ama bu zaferin ağır bedeli karşımızdaki yarımadada yatıyordu. Bunu hissetmemek mümkün değildi. 100 sene sonra bile bu duyguları hissedebiliyordum. Kendi kendime şu soruyu sordum: "Bu nasıl bir savaştır ki, insana 100 sene sonra bile böylesine duygular yaşatır?"

* Prof. Dr., ODTÜ ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi.

25 Nisan'da ise Çanakkale adeta Anzakların torunlarının işgaline uğramıştı. Her yerde Anzakların torunları vardı. Sokaklar, kafeler, lokantalar, kordon, hatta Çanakkale'nin pazarı bile Anzaklarla doluydu. İnanılmaz bir manzaraydı. Birçok bina, ev, dükkanda, Türk, Yeni Zelanda ve Avustralya bayrakları yan yana asılıydı. Kısacası, 100 sene sonra Çanakkale bu kez Anzakların torunlarına kucak açmıştı. 1934'te Mustafa Kemal Atatürk'ün Anzak askerlerinin analarına seslenen o veciz sözlerini düşündüm. Ve dedim ki: "100 sene sonra da Çanakkale'de Türk insanı gene aynı sıcak duygularıyla konuklarını bağrına basıyor."

100. yıl etkinlikleri nedeniyle 25 Nisan'dan bir gün önce Savarona Gemisi Çanakkale'ye gelmişti. Savarona, benim için çocukluğumdan beri izlediğim belgesellerden, okuduğum kitaplardan olsa gerek, Atatürk'le özdeşleşmiş bir gemidir. Çanakkale Limanı'nda Nusrat mayın gemisinin aynısının modeli vardır, biliyorsunuz. Onun yakınına demirlemişti, Savarona. Kıyıdan ve uzaktan iki gemiyi seyrettim. İkisi de inanılmaz derecede küçük, sade, gösterişsiz, ama bir o kadar da azimli, vakurlu ve görkemliydi. Bir tarafta Nusrat, bir tarafta Savarona... İkisi bana çok farklı şeyler yaşattırdı, düşündürttü.

Çanakkale Savaşı'na katılan ulusların devlet başkanları, Çanakkale'deki törenlere katıldıklarından, gece Cumhurbaşkanımız konukları için Savarona'da bir akşam yemeği veriyordu. Sonra da gemi Boğaz'da bir tur attı. Onu da yüksek bir yerden seyretme fırsatı buldum. Bir tarafta Çimenlik ve Kilitbahir Kaleleri ışıklandırılmış; Çanakkale ışıl ışıl; her yerden müzik sesleri geliyor ve Boğaz'da o görkemli görünüşüyle ışıklandırılmış Savarona Gemisi ağır ağır seyrediyor.

Kendi kendime şöyle düşündüm: Bu nasıl bir savaştır ki, 1934'te Atatürk Çanakkale'de oğullarını yitiren annelere o sıcak sözlerle sesleniyor. 100 sene sonra Türkiye Cumhuriyeti, devletiyle, halkıyla, insanıyla bu kez eski düşmanlarının torunlarına, hoş geldin diyor, ağırlıyordu.

Ben emekli bir komutan tanıyorum. Kendisi, son dört-beş yıl çok zorlu günler geçirdi, yakın arkadaşımdır. O zorlu günlerde bana sık sık söylediği bir şey vardı: "Hocam kitap yazıyorum, Çanakkale'yi yazıyorum. Çanakkale 1915 benim için mücadelemde güç kaynağı, güven kaynağı oluyor, kendimi adeta yenilenmiş hissediyorum." Bu sözler çok ilginçti, anlamlıydı. Gene düşündüm: "Bu nasıl bir savaştır ki, bir komutana 100 sene sonra bile Çanakkale Ruhu'nu esas alan bir kitap yazdırtabiliyordu?"

2012 yılında Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından Avustralya ve Yeni Zelanda'da bir dizi konferans vermek üzere görevlendirildim. Yeni Zelanda'nın Auckland şehrinde bir konferans verdim, Auckland War Memorial'da, Savaş Müzesi'nde. Avustralya ve Yeni Zelanda'da

yaptığım konuşmaların temel konusu, Anzakların kaleminden Mehmetçikti. Daha önceden yaptığım bir çalışmada, Anzak askerlerinin siperlere, yani Çanakkale'ye gelişleriyle başlayıp boşaltmaya kadar devam eden süre içinde Türk askerine ilişkin taşıdıkları imajın nasıl başlayıp ne şekilde değiştiğini incelemiştim. Bunu da onların siperlerde yazdıkları günlüklerden ve ailelerine yolladıkları mektuplardan yararlanarak çalışmıştım. Avustralya ve Yeni Zelanda'da yaptığım sunumlarda bir yandan konuşurken, bir yandan da Power Point yardımıyla o alıntıları gösteriyordum. Konuşmam bittiği zaman da şunu söylüyordum: "Sayın konuklar; bu aktardıklarım Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın ya da Kültür Bakanlığı'nın hazırladığı bir propaganda broşüründen alınmış satırlar değildir. Sizin atalarınızın memleketimizi işgale geldiklerinde bizim askerimizle çarpışırken yazdıkları, günlüklerden ve mektuplardan yaptığım alıntılardır." Çok olumlu etkiler ve tepkiler alıyordum. Mart ayında oldu, bu Auckland'daki konferansım. Türkiye'ye döndükten sonra, Auckland War Memorial Müdürü'nden bir e-posta aldım. "Sayın profesör" diyor, "konuşmanız çok beğenildi; çok güzel dönüşümler alıyoruz. Sizin o gün yaptığınız konuşmadan etkilenen müzemizdeki bir görevli bayan bir şiir yazmış. Şiiri size iletmemi istedi; ilişikte sunuyorum. Tekrar teşekkür ediyorum." Şiir müzede çalışan 65 yaşında bir anne olan görevli bir hanım tarafından yazılmış. Şiiri okudum, çok beğendim. Şiirin başlığı "Salt (Tuz)". Kısa bir şiir olduğu için izninizle sizlerle paylaşmak istiyorum. Şiirde geçen bir isim var: Manukau. Manukau, Auckland'da Yeni Zelandalıların 2012'de açtıkları Meçhul Asker Anıtı'nın bulunduğu bir park. Bugüne kadar Yeni Zelanda'nın katıldığı tüm savaşlarda kaybettikleri askerler anısına dikilen bir anıt, bizim Çanakkale Şehitler Abidesi gibi. Özellikle 25 Nisan'da insanlar Auckland'a bu anıt ve parkı ziyarete gidiyorlar. Şiirde geçen Manukau, işte bu yerin adı. Şiir aynen şöyle:

Tuz

Çanakkale'de ya da Manukau'da ağlasın,
Aynıdır bir ananın gözyaşları, tuzludur.
Oğul artık çekmez acı, duymaz şiddeti,
Ama sonsuza dek sürer ananın acısı.
Ayırmaz kara toprak ölen oğulları alırken bağrına,
Tıpkı bir zamanlar onları kucaklayan analar gibi.
Yakar gözleri acı dolu yanaklardan dökülen tuzlu gözyaşları,
Tıpkı parçalanmış bedenlerden akan tuzlu kan gibi.

Ne fark eder; kimin anası, kimin oğlu, acıda hep biriz sonuçta
Ne var ki yaşarken bizler hâlâ,
Onlar ölü, bizlerde gözyaşı, onlarda kan.

Ben gene düşündüm ve "bu nasıl bir savaştır ki" dedim, "97 sene sonra Yeni Zelanda'da, çok uzak bir ülkede bir ana, konferansımı dinledikten sonra duygulanıp, böylesine güzel, samimi bir şiir yazabiliyor?"

Sonuç olarak, şunları söylemek istiyorum: Çanakkale, hep sordum ya, "bu nasıl bir savaş?" diye. Bence şöyle bir savaştır:

Başta Mustafa Kemal olmak üzere tüm komutan ve askerlerin mucize denebilecek başarıları ve özverileriyle dolu bir savaş...

Nusrat'ın, Seyit Onbaşı'nın, Yahya Çavuş'un, Mehmetçiğin inanılmaz kahramanlık ve özverilerini yansıtan bir savaş...

Kara muharebelerinde Mehmetçiğin savaş hukuku ve insanlık kurallarına bağlılığını sonuna kadar sergileyerek düşmanına çok güzel dersler verdiği bir savaş...

Bizlere önce Mustafa Kemal'i ve Kurtuluş Savaşı'nı ardından hep birlikte kurduğumuz aydınlık ve çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'ni kazandıran bir savaş...

Çanakkale, şartlar ne kadar zor olursa olsun, eğer birlikte hareket edersek ve ortak mücadele verebilirsek, en zor güçlükleri bile yenebileceğimizi gösteren bir savaştır.

Kısacası işin özü şu: Bizlere bugün de çok canlı ve güçlü olan Çanakkale 1915 Ruhu'nu kazandıran ve düşmana da unutamayacağı insanlık dersleri veren bir savaştır. Çok özel bir savaştır, Çanakkale. Bu nedenledir ki, yüreklerimizdeki yeri ayrıdır. Aradan yüzyıllarda geçsede bu özel yerini koruyacaktır.

Saygılarımı sunuyorum.

Sempozyum Açış Konuşması

Çanakkale Muharebeleri'ne Uzanan Süreçte Osmanlı Devleri

Prof.Dr. İlber ORTAYLI*

Sayın Harp Akademileri Komutanımız, çok değerli komutanlar, Akademi müdavimleri;

Bu önemli gündeki konuşmayı bana lütfettiğiniz için şükranlarımı arz ederim. Birinci Cihan Savaşı hiç umulmadık ama beklenen bir zamanda patladı ve derhal bir Dünya Savaşı haline dönüştü. Avrupa merkezî devletleri ve Balkanlar arasında çıkan çatışma tabii ki Rusya'yı içine çekti ve sonunda savaşa isteksizce de olsa başlamak zorunda kalan İngiltere ile bir Cihan Savaşı'na dönüştü. Birinci Cihan Harbi'ne giren ülkelerin içerisinde en isteksiz, kaçınılmazlık duygularıyla bu savaşa başlayan hiç şüphesiz ki Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı İmparatorluğu savaşa girerken aslında durumu itibariyle yanlış değerlendirilmektedir. Bu ülkede 19. yüzyılın sonundan ve 20. yüzyılın başından itibaren eğitim alanında önemli reformlar yapılmıştır. Memleketin ulaşımında, posta sisteminde 19. yüzyıl ortalarından beri asli teknolojiye uygun gelişmeler, natamam olsa da, görülmektedir. Memlekette tıp konusunda önemli gelişmeler başlamıştır; veterinerlik konusunda bu görülmektedir.

Fakat 1912 Balkan Savaşları ile bir imparatorluğun erimesi değil; artık parçalanması sürecine girdiği görülmektedir. Üstelik takip edilen yanlış politika ve askerî manevralardaki eksiklik dolayısıyla... Savaş başlamadan önce en tecrübeli kıtaatın terhis edilmesi veya başka cephelere sevk edilmesi gibi beklenmeyen hazin bir bozgun ortaya çıkmıştır. Bu, Osmanlı Ordusu'nun dış devletler ve dış dünyadaki intibasını negatife doğru indirmiştir ve Osmanlı İmparatorluğu istenmeyen bir müttefik durumunda kalmıştır. Ordunun asıl gücünü, komuta heyetinin tecrübesini, askerinin dayanıklılığını keşfedenler; bu imparatorluğu uzun zamandan beri gözleyen, ordularında müşavir olarak bulunan ve gelişen silah sanayileri dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu ile silah mübayaası dolayısıyla yakından tanışan

* Prof.Dr., Galatasaray Üniversitesi.

Avusturya-Macaristan ve Almanya çevreleridir. Birinci Harp'te bir grup askerin Berlin'de Osmanlıları ve Türk Ordusu'nu yanlarında istememesine, özellikle askerlikle ilgisi olmayan diplomatların, İstanbul'daki büyükelçi başta olmak üzere Wangenheim Türkleri istememesine rağmen, etkili çevreler Kayzer'i ikna etmeyi başardıkları için imparatorluk, Alman-Avusturya ittifakının yanında yer almıştır. Bu, hiç şüphesiz ki, Alman-Avusturya Genelkurmayı açısından en isabetli bir görüştür ve bir kazançtır.

Birinci Cihan Savaşı'na girerken Osmanlı Ordusu'nun durumu nedir? Büyük devletlerin hepsi gibi, Osmanlı da 19. yüzyılın ortasında kurmay eğitimi sistemine girmiştir. Şu anda içinde bulunduğumuz müessese, imparatorluk tarihimizin hatta Türkiye askerî tarihinin en önemli atılımlarından birini meydana getirmektedir. Böylelikle bir kara ordusu olarak uzun bir mazisi olan ve başarılar hanesinde parlak işaretlerle tarihe geçmiş bir millet, 20. yüzyıla doğru 19. yüzyılın üstün teknolojiye, coğrafya, tarih, matematik bilgisine dayanan komutanlığına uygun elemanlarını yetiştirebilmektedir. Bu konuda reforma geçen, yani yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra reforma geçen Türk Ordusu'nun büyük bir aşamayı başarıyla kat ettiğini ve diğer kara devletleriyle eş zamanlı bir uyarlama yaptığını söylemek gerekir. Kurmay subaylar 1914 Harbi'ne girerken en bilgili, en tecrübeli ve genç yaşta ihtiyarlamış generaller kadar en fazla dünya görüşüne sahip elemanlarıdır. Bunun üzerinde ısrarla durulması gerekir.

Savaş boyunca bu ordunun komutanlarının gösterdiği cesaret ve direniş bizim bugün kalemimizde çok az ölçüde ifadesini bulabilmektedir. Yerli yazarlarımızdan çok yabancı harp tarihçilerinin kaleminde Birinci Cihan Savaşı'ndaki subay sınıfının sadece Çanakkale'de değil; Filistin'de, Mezopotamya'da, Kafkasya'da ve Galiçya'da yaptıkları günbegün ortaya çıkmaktadır.

Az önce Akademi Komutanımızın değindiği gibi, bu savaşta keskin nişancılık ve amfibi hareketine karşı belki İkinci Cihan Harbi'nde Normandiya'daki *bunkerlara* benzemese de ve böyle bir teknoloji bulunmasa da çok etkin savunma sistemlerinin geliştirilmesi, büyük ölçüde askerlerin direniş gücüne ve dayanıklılığına dayanan bir savunmanın gösterilmesi bundan ileri gelmektedir. Birinci Harbe girerken Türk Ordusu, şüphe yok ki, hava kuvvetleri alanında da çağdaşlarına uyum sağlamıştır. 1911'de resmen teşkil edilen Türk Hava Kuvvetleri donanım ve uçak bakımından çok eksik sayıda olsa da böyle bir savunmada keşif görevini yerine getirebilmektedir. Üzerinde önemle durmamız gereken bir konu, merkezi Avrupa askerî tarihçileri özellikle Alman çevreleri tarafından bu harpte Almanya'nın gücünün

çok abartılmasıdır. Bununla gelecekte askerî tarihçilerin hakikati, daha doğrusu gerçeği belirtecek araştırmalar yapmaları kaçınılmazdır. Cephelerdeki müttefik asker sayısı, bunları zamanında ana orduya mülaki olabilmeleri için vakitli sevk edilip edilmedikleri araştırılması gereken konulardır. Süveyş Cephesi'nde beklenen yardım yapılamamıştır. Bu yardımın vaktinde yapılmaması ana ordunun Sina Çölü'nün geçiminde gecikmesine ve zayiatın artmasına neden olmuştur. Aynı durum Anadolu'daki ordular için de söz konusudur.

Birinci Harbin henüz yayınlanmaya başlayan yedek subay, subay ve hatta rütbesiz asker anılarına baktığımızda, Alman müttefiklerin sevkiyat konusunda hatta iaşenin paylaşımında en büyük problemi meydana getirdikleri anlaşılmaktadır. Çanakkale Savaşı'nı çok uzun zaman General Liman Von Sanders'in bir başarısı olarak empoze eden literatürün doğru olmadığı bugün artık üçüncü taraftaki yabancıların kaleminden anlaşılmakta ve ciddiyetle dinlenmektedir. Liman Von Sanders ciddi, adil duyguları olan, icabında ikna edilebilen bir komutandır; fakat aldığı stratejik kararlar itibariyle cevval bir komutan olmaktan çok, bir kitabi kurmay olduğu görülmektedir. Çanakkale Savaşı'na Türk ordusu doğrudan doğruya iyi eğitim görmüş, iyi lisan bilen, matematiği çok iyi bilen, topçuluk tekniklerini tanıyan, piyade eğitimini iyi bilen ve geniş bir imparatorluğun coğrafyasında çeşitli kavimlerin huyunu, suyunu iyi tanıyan genç komutanlık tecrübesiyle girmektedir. Mevki komutanı Esat Paşa ve tabii ki Mustafa Kemal Bey ve diğer subaylarımızın hepsinin bu vasfa sahip olduğu açıktır. Uzun bir zaman Türkiye'de malum çevreler tarafından Çanakkale Savaşı'nın komutanları aleyhinde ileri sürülen görüşlerin, bugün artık bizzat yabancı kaynaklar tarafından doğrulanmadığı, desteklenmediği ve resmî görüş diye küçümsenen harp tarihi uzmanlarının yazdıklarının desteklendiği anlaşılmaktadır. Bütün bunlar göstermektedir ki düzenlenmesi tamamlanmış, zengin askerî tarih arşivlerimizin araştırmacılar tarafından bir an evvel istismarı ve değerlendirildikten sonra yayınlanması kaçınılmaz olmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'nin rolü, orduların yüksek direnme gücü ve yeni savunma tekniklerinin uygulanması, komutanların cevvaliyeti, bu savaşta kurmaylık hizmetlerinin belirmesi ve geleceğin parlak kurmaylarının ve kurmay hizmetlerinin burada ortaya çıktığı görülmektedir. Birinci Cihan Savaşı için bazı görüşlerin ele alınması ve gözden geçirilmesi kaçınılmazdır. Bunlardan birincisi, şehit düşenlerin sayısı üzerinedir. 50.000 ilâ 200.000 arasında rakam verilmektedir. 50.000 sayısının kimseyi ikna etmediği açıktır. Maalesef kayıt sistemimizin uygun olmaması, harbeden savaşlardaki tekniklerin uygulanamaması dolayısıyla bazı problemlerin olduğu açıktır. Nihayet

bazı halde 50.000'den bahseden çevrelerin bazen de 300.000 askerin boşuna öldüğü gibi bir sloganı kullandığı görülmektedir.

En önemli şey ise "burada o kadar adamı harcayacağımıza, nasıl olsa geçtiler, hiç direnmeden İstanbul'u bıraksaydık" sözüdür. Burada insanların doğrudan doğruya, kolay bir hesapçılık, kolay bir değerlendirme yolunu seçtikleri görülmektedir. Çok taraflı ve çok unsurlu düşünce sistemine giremeyen kafaların, maalesef bilimsel tarihçi ve kurmay olmayan kurumlarda kolay konuştukları anlaşılmaktadır. Muasır Türkiye'nin en önemli problemlerinden birisi de budur.

1915'in dünyasında eski bir yapı söz konusudur. Bu yapıya göre bir yere giren, oradan çıkmaz; bu onun hakkıdır; kimse de bir şey söyleyemez. Milletlerin istiklâl diye vazgeçilmez bir hakkı yoktur. Bu sadece uygar Avrupa'ya has bir şeydir. İnsanların hürriyetinden, hür doğmasından bahseden Fransız İhtilali'nin bütün insanların bağımsızlığı gibi bir doktrini benimsediğini söylemek çok güçtür. Aydınlanma düşüncesi insanların hürriyetinden, hür doğmasından, gelişmesinden söz eder, ama aynı zamanda en önemli açıklaması Avrupa merkezinin fikirlerin ve beynin gelişmesiyle kendini geliştirdiği ve dünyayı öyle idare edeceği, dünyanın öbür taraflarının bir atalet, durgunluk ve uyuşukluk içinde olduğudur. Binaenaleyh, Avrupa için girdiği yerde kalmak gerekir. Milletler monarşiler tarafından idare edilir, bu onların ruhudur. Cumhuriyet Fransa'sı kerhen kabul edilen bir ülkedir; orada cumhuriyetin ne zaman oturacağı da henüz tartışılabilir. Birinci Cihan Harbi'nden evvel imparatorluk ve hükümdarlık aleyhinde konuşmak her yerde ve her cemiyette hoş karşılanmayan bir görüştü. Binaenaleyh, 1915'te İstanbul'a yerleşen bir İngiltere ne görecekti? Şehir tabii ki Ruslarla paylaşılacaktı ve herhalde Rusya'ya bu alanda kibarca bir kazık atılacaktı. Şehrin nüfusu bugünkü İstanbul gibi değildi. Bu, sayı bakımından böyle olmadığı gibi, Balkan göçlerine rağmen, Müslümanların çok ağır olmadığı bir şehirden bahsetmek zorundayız. Çok çabuk burada gayrimüslim hatta Avrupalı ve Rusyalı nüfusun artacağı bir gerçekti. Bu şehirde yerleşen İngiltere'nin tıpkı Malta, tıpkı Cebelitarık ve tıpkı Kıbrıs gibi çıkmaması ve yerleşmesi ve onu ilâhi imparatorluklarının parçası olarak muhafaza etmesi mümkündü. Bütün bu efsane yıkılmıştır. 1914'e kadar hiçbir yerde uzun boylu savaşmayan, herkesi yenen ve her yerde tutunan İngiltere, ilk defa dört yıllık uzun bir savaşa girecektir ve Birinci Cihan Savaşı boyunca asıl savaştığı kuvvet Türk İmparatorluğu'dur. Bunun ağır yükünü yarattığı aksiyon, ameli Çanakkale'nin arkasından Kut'ül Ammare, ki orada Almanlar hiç yoktur, von der Goltz bile gelmiştir. Nasıl öldüğünün

tartışıldığını bugün hepiniz biliyorsunuz. Acaba bir hastalıktan dolayı eceliyle mi öldü, yoksa etraftaki subaylar tarafından yetkisine tahammül edilmedi ve bir şekilde ortadan kaldırıldı mı? Bu sorular bugün askerî literatürde tartışılıyor. Kut'ül Ammare ve nihayet Kafkasya... İngiltere bu savaşta artık yenilmez imajını kaybedecektir ve dört yılın getirdiği hınçla Mondros Mütarekesi ve antlaşmalar dönemine girecektir.

Çanakkale bütün şartla Türk İmparatorluğu'nun ve onun etrafında olanların ulus ve vatan bilincine ulaştıkları bir yerdir. Yaşadığımız acı kayıpları nitekim 50 yılda zor telafi ettik; hatta bazı yönleriyle telafi edemedik.

Türkiye bütün tarihi boyunca savunma için teknik, bilim ve fenni almakta tereddüt etmeyen bir toplumun ülkesidir. Çanakkale, yetişen genç neslin ardından gelen direniş savaşını, yani Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla tamamladığı bir savaştır. Bütün bunların üzerinde durulması gerekir. Bu nedenle de Çanakkale Savaşları en başarılı, en etkileyici safhadır.

Sabrınız için teşekkür ediyorum.

İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Savunması için Yapılan İstihkâmlar ve Torpil/Mayın Yerleştirme Çalışmaları (1815-1915)

Ahmet OĞUZ*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nın çok öncesinde boğazların savunması amacıyla hem Çanakkale ve hem de İstanbul Boğazı'nın tahkimi için önlemler almıştır. Dönemin hükümetleri, İmparatorluğun güvenliği için İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının iyi tahkim edilmesi gereğini önceden görmüştü. Özellikle Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı ve İngiltere'nin Akdeniz hâkimiyetini ele geçirmesiyle boğazların savunması bilhassa önem kazandığı dikkatlerden kaçmamıştı. Bu sebeple daha Sultan III. Selim (1789-1807) zamanında bir Fransız subayın raporu doğrultusunda Çanakkale Boğazı'nın tahkim edilmesine karar verilmişti. 1806 tarihinde Rusya'yla savaş ihtimali ortaya çıkınca, tedbir amaçlı olarak İstanbul hükümeti, Çanakkale Boğazı'nın tahkimi için Feyzullah Efendi'yi görevlendirmiş; ancak onun gerekli tedbirleri almamasından dolayı İngiliz gemileri Çanakkale Boğazı'nı kolaylıkla geçmişti. Bunun üzerine Feyzullah Efendi de idam edilmişti.

Aradan geçen zaman içinde boğazların önemi giderek artmış; Boğazların İmparatorluğun savunması için ne denli önemli olduğu daha iyi kavranmaya başlanmıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde Almanya'nın ortaya çıkmasıyla durum değişmiştir. Şöyle ki, denizlere hâkim İngiltere'nin Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nı kolaylıkla işgal edeceği ve İstanbul önlerine geleceği endişesi, İstanbul ve özellikle Çanakkale Boğazı'nın savunmasını öncelikli hale getirmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere büyük devletler arasındaki rekabet arttıkça boğazların savunmasına yönelik Osmanlı İmparatorluğu'nun çabaları da artmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'na doğru Osmanlı Devleti'nin dış politikası

* Doç. Dr,. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: ahmetoguz@nevsehir.edu.tr.

Almanya ekseni üzerine kurulmuştu. Bu yüzden Almanların desteğiyle Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önlemek, İstanbul Boğazı'nı Akdeniz'den gelecek saldırılara karşı korumak ve Çanakkale Boğazı'nın savunması için yeni tabyalar yapılması ve var olanların güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Hatta Boğazların savunulması için torpil/mayın teknolojisinden faydalanılarak Çanakkale ve İstanbul Boğazları'na mayın yerleştirilmiştir. Çanakkale Boğazı'na İstanbul Boğazı'ndan daha fazla önem verilmiştir. Bu gerekçeyle zaman zaman asker takviyesinde de bulunulmuş; Çanakkale'ye çevre şehirlerden, örneğin Tekirdağ'dan, asker getirilmiştir. Alman Goltz Paşa'ya Çanakkale Boğazı'nın haritası çizdirilmiş; uzmanlardan raporlar alınmış ve bu doğrultuda yeni birtakım savunma tedbirleri ihdas edilmiştir. Çanakkale Boğazı'nda haberleşmeyi sağlamak amacıyla da yeni telgraf hatları döşendiği gibi, mevcut olanlar da zaman zaman tamir edilmiştir. Anadolu yakasına torpil/mayın botları getirtilerek herhangi bir saldırıya karşı boğazın savunması kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çanakkale, İstanbul, Mayın, İstihkâm, Boğaz.*

Giriş

20. yüzyılda insanlık tarihinin yaşadığı iki büyük savaşın emareleri daha 19. yüzyıldan kendini göstermiştir. Avrupa devletlerinin her alanda ilerlemeleri ve dünyaya açılmaları insanlık tarihinde yeni bir evreyi meydana getirmiştir. Sanayi devriminin de tetiklediği sömürgeci Avrupa ruhu, dünyayı hâkimiyeti altına alabilmek için geliştirdiği bilimi savaş sanayinin emrinde başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bu şekilde kıtalar aşan Avrupa'nın gücü dünyanın uzak bölgelerinde kazanımlar elde edebilmiştir. Bu hâkimiyetlerini de denizlerde kurdukları üstünlükle sağlamışlardır. Ateşli silahlardaki yeteneği gemi teknolojisi ile birleştirerek yenilmez donanmalar yapmayı başarmışlardır. Deniz gücü konusunda başı çeken İngiltere, güneş batmayan imparatorluk kurmuştur. Benzer şekilde, Rusya, Fransa, İtalya ve Almanya'yla beraber diğer devletler de İngiltere gibi davranarak sömürge yarışına girmeye ve güçleri nispetinde sömürge toprağı elde etmeye çalışmışlardır.

Bu mücadelede dünyanın stratejik noktaları ayrı bir önem kazanmıştır. Deniz hâkimiyetini karalarda da sürdürmek isteyen devletler boğazları, önemli limanları ve benzeri kıtalara hükmedebilecek stratejik noktalarda egemenlik kuracak yerleri elde tutmak için gayret sarf etmişlerdir. 19. yüzyıl boyunca da bu mücadele sürmüştür ve hâlen de sürmektedir, çünkü Türkiye jeopolitik konumu sebebiyle dünyanın

en büyük kara parçasının, dünya adasının merkez bölgesindedir. Güç dengeleri Afrika ve Asya'nın başka bir yerinde de teşekkül etse dahi, bugün de Türkiye coğrafyası değerini koruyacak bir konumdadır.[1]

Osmanlı toprakları, Avrupalıların yayılmacı politikalarına karşı durabilmek için uzun yıllar bu mücadelenin adeta merkezinde yer almıştır. Osmanlı Devleti askeri bakımdan zayıf olması ve Avrupa kıtasına yakın olması gibi sebeplerle gelişmiş devletlerin hedefi haline gelmiştir. Ancak Osmanlı devlet adamları, her ne kadar Afrika ve benzeri sömürgeler gibi devlet hükümranlığını işgalcilerin emrine vermemişse de, Avrupalı sömürgeci devletlerin ekonomik çıkarlarına ters düşmeyen siyaset izlemek zorunda kalmıştır. Bu siyasetin nüansları çerçevesinde de zaman zaman Avrupa'nın sömürgeci devletleriyle karşı karşıya gelmiştir. Bu durum da, Osmanlı'nın tüm toprakları olduğu gibi, başkent İstanbul'da işgal tehdidiyle karşı karşıya gelmiştir. Deniz yoluyla yapılan bu saldırılarda ilk hedef Akdeniz'den gelen saldırılarda Çanakkale Boğazı, Rusya'nın tehditleri de İstanbul Boğazı yoluyla olmuştur. Dolayısıyla her iki Boğazın savunması da hayatı öneme haiz olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler karşısında karada ve denizlerde güç kaybetmesiyle beraber savunma amaçlı tedbirler alınması gereği gittikçe daha fazla duyulmuştur. Tarihi süreç bunu doğrulamaktadır. Çanakkale Boğazı'nın stratejik önemi Venedik'le yapılan savaşta da ortaya çıkmıştır. Venedikliler, Girit'e gelecek olan Osmanlı yardımını önlemek için "Boğaz ablukası" uygulamıştır. Köprülü Mehmet Paşa da Venedikliler Çanakkale Boğazı'ndan uzaklaştırmış; aldığı tedbirlerle Çanakkale Boğazı üzerindeki Venedik ablukasının kaldırılmasını sağlamıştır. Bundan sonra da uzun yıllar boyunca Çanakkale Boğazı'na dikkate değer bir saldırı olmamıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ise İngiliz ve Fransız mühendisler bazı eski kâgir tabyalar inşa etmişlerdi. Bu tabyalar adi ateşli eski toplarla silahlandırılmış bulunuyordu.[2] Bundan sonra da savunmaya tedbirleri alınmaya devam etmiştir. Ancak bunların bazen yeterli olmadığı zamanlar da olmuştur. İtalyan donanması Trablusgarp savaşı sırasında Osmanlı'yı barışa zorlamak için 18 Nisan 1912 tarihinde Ege Denizi'ndeki Türk adalarına ve Çanakkale Boğazı'na da saldırmıştı. Hatta İtalyan savaş gemileri boğazın içine girmiş, ancak

[1] İlhan, Suat, *Jeopolitik Duyarlık,* TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 56.
[2] Larcher, Maurice, Mehmed Emin Bey, Murat Çulcu, *Çanakkale 1915–Boğaz Harekâtı,* e Yayınları, İstanbul 2008, s. 48.

daha fazla ilerleyemeden geri dönmüşlerdi. İtalyanların boğazı geçememelerine rağmen zarar da görmeden geri dönmeleri boğazdaki savunma zaafı olarak gün yüzüne çıkmıştır. 24 parçadan oluşan İtalyan filosunun saldırısı boğazın girişindeki tabyaları bombardıman etmek şeklinde gelişmişti. Boğaz mayınlandığı için gemiler içeri girememişlerdi. Türk tabyalarının da karşılık vermesiyle İtalyan filosu geri çekilmek zorunda kalmıştı.[3] Çanakkale Boğazı'nın önemi bu ve benzer olaylarla daha önceden de kavranmış olmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar boğazın savunması istenilen düzeye getirilemediği anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 tarihinden itibaren Almanların da desteğiyle boğazdaki savunma zaafları hızla giderilmeye çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmasıyla Osmanlı ve Boğazlar üzerine özellikle Rus baskısı askeri ve siyasi bakımdan artmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılacağı beklentisiyle davranan Avrupalı devletler, boğazları hangi statüde ya da devlette kalacağı konusu büyük devletlerin problemi olarak uluslararası toplantıların adeta ana gündemini meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yaklaşmasıyla beraber de boğazlar üzerinde Fransa destekli İngiliz ve Rus baskısı artmıştır. Bismarc politikalarını terk eden Almanya ise diğer büyük devletler gibi Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar'a yerleşmesini ve dolayısıyla da bu amaca doğru ilerlemesini ve bu yolda başarılar elde etmesine karşıydı. Özellikle Bağdat Demir Yolu imtiyazını aldıktan sonra Alman limanlarının Basra'ya bağlanmasına Rusya'da sıcak bakmıyordu. Güçlü bir Almanya'nın Rusya'nın istediği boğazları demir yoluyla ortadan ikiye bölerek İstanbul'dan geçmesi kabul edilebilir bir durum değildi. Üstelik bu demir yolunun yapılmasıyla ikinci bir Alman Devleti olan Avusturya ile Almanya'nın bağları güçlenecek ve Almanya'nın Balkanlar'a nüfuzunu artıracaktı. Ne var ki Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul'a karşı iştahını bilen Almanya, Rusya'ya karşı Boğazlar ve İstanbul'u yem olarak kullanmak istemiştir.[4] Bu yüzden Osmanlı Devleti, hiçbir büyük devletin tam destek vermediği bir ülke haline gelmiştir. İngiltere devletinin düşüncesine göre, Osmanlı topraklarını paylaşılacaktır. İstanbul ve Boğazlar Rusların eline geçerse Rusya'dan almak imkânsız görünmektedir. Rusya her ne kadar İngiltere ve Fransa'nın dostu ve

[3] Hayta, Necdet, *Ege Adaları Sorunu 1911'den Günümüze,* Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 34.

[4] Bayur, Yusuf Hikmet, "Boğazlar Sorumunun Bir Evresi", cilt VII, Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü Münasebetiyle ÖZEL SAYI, Ankara 1943, Sayı 28, s. 122.

müttefiki olsa da güçlü bir Rus donanmasının Akdeniz'de bulunması ve icabında Hint ve Çin yollarını tehdit edebilecek durumda olması işlerine gelmemektedir.[5] Boğazların ve İstanbul'un Türklerde kalmayacağını düşünen İngilizler, buraları Ruslara kaptırmamanın planlarını yapmışlardı. Buna karşın, Rusya da İstanbul ve Boğazlara hâkim olmak istemiştir. Bu emeline kavuşmak için güçlü bir donanma bulundurması gerektiğinin de farkındaydı. Rus Amirali Grigoroviç 22 Mayıs 1913 tarihinde Çar'a çektiği telgrafta, Osmanlı padişahını "Boğazların Bekçisi" olarak nitelendirişti. Rus düşüncesine göre, günün birinde "Türk boğazları" Rusya'nın kontrolüne geçecektir. Boğazlar probleminin Rus isteklerine göre çözülmesi için, iki Türk Boğazının sularını ve kıyılarını ele geçirilmesi ve herhangi bir düşman donanmasının geçmesinin önlenmesi gerekmektedir. Bunu mümkün kılacak güçlü bir donanmanın Karadeniz'de bulunması elzem görülmektedir. Başka hiçbir devletin Boğazlara saldırmamasının ve bu süre içinde Türkiye'nin Avrupa kıyısında, Bulgaristan'ı İstanbul'a ve Çanakkale'ye müdahalesini önleyecek kadar gücü olmasının Rus menfaatlerini koruyacağını düşünmektedir.[6]

İstanbul Boğazında Yapılan İstihkâmlar ve Savunma Tedbirleri

İstanbul'un korunması için Çanakkale Boğazı kadar İstanbul Boğazı'nın da önemli olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Bahri Siyah Boğazı olarak tanımlanan İstanbul Boğazı'nın savunması öncelikle Karadeniz'den gelecek Rus tehlikesine karşı tahkim edilmiştir. Rusya ile Osmanlı'nın yaptığı her savaşta Karadeniz'de bulunan Rus donanması Karadeniz sahillerini ve İstanbul'u tehdit etmiştir. Bunun örnekleri de zaman zaman görülmüştür. Karadeniz'de Kazak tehdidinin bittiğini düşünen Kaptan Hasan Paşa'nın Akdeniz'e geçtiğini anlayan Kazaklar, 1629 tarihinde Karadeniz'e inerek İstanbul surlarına kadar yaklaşmışlar; köylere saldırarak esir ve ganimet alarak geri çekilmişlerdi.[7] Görülüyor ki, Osmanlının en kuvvetli zamanlarında bile Karadeniz'den İstanbul'a yönelik tehlikeler gelebiliyordu. Yakın tarihimizde de Rusların Sinop limanında Türk donanmasını batırması en karakteristik örneklerden biridir. *Sinop Felaketi*[8] olarak bilinen bu

[5] Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt II, Kısım III***,** TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 7.
[6] Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt II, Kısım II,* TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 325.
[7] Öztürk, Yücel, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar,* Yeditepe yayınları, İstanbul 2004, s. 395.
[8] Bu konuda şu esere bakılabilir: Özcan, Besim, *Sinop Deniz Felaketi*, Deniz Basımevi, İstanbul 2008.

olay Ruslara karşı İstanbul'un korunmasının ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Kırım Harbi zamanında Karadeniz'de bir Rus donanmasının felakete sebep olacağı tahminiyle Sinop Mutasarrıfının Kapı Kethüdası tarafından Anadolu sahillerinin tamamının savunması için bir dizi önlemler içeren istekler ivedilikle İstanbul'a gönderilmiştir. Buna göre, başta Sinop limanının korunması olmak üzere Karadeniz Boğazı çıkışından Batum'a varıncaya kadar tüm kale, tabya ve sair yerlerdeki istihkâmların önemli olduğu belirtilmiştir. Bu önem üzerine Sinop'a müfettiş olarak gönderilen Miralay Ahmet Bey, adı geçen bölgedeki tüm birimleri teftiş ederek buradaki eksikliklerin bir an önce tespit edilip giderilmesi hususunun padişaha iletilmesi görevini Sinop Mutasarrıflığının üzerine alacağını bildirmiştir. Müfettiş Ahmet Bey'de bizzat kendisinin bir takrir ile durumu padişaha acilen arz edeceğini yazmıştır.[9]

İstanbul Boğazı ve tüm Karadeniz kıyı şeridinde bulunan kale ve tabyaların teftişiyle ilgili bir belgede, anılan bölgenin savunması ile ilgili zaafların olduğu, herhangi bir saldırıya karşı koyma yeteneğinin olmadığı yer almaktadır. Bu durum Bahriye Nezareti'ne bir rapor halinde sunulmuştur. İddiaya göre, Boğazdan atılacak topların bir diğer tabyayı vuracak şekilde yerleştirildiği dedikodusu ortaya çıkmıştır. Bu dedikoduların önüne geçmek için yetkili kişilerden oluşacak bir heyetin kurulması ve işlerin kurulacak bir komisyonca takibi istenmiştir. Uzmanlardan oluşacak bu heyetin Karadeniz Boğazı ve Karadeniz sahillerini teftiş ederek bir rapor hazırlanması istenmiştir. Ayrıca burası için istenilen paranın bu komisyona devredilerek gereğinin yapılmasını, eğer savunma ve iddia edilen hususlarda herhangi bir eksik varsa komisyon vasıtasıyla talep edilmesi istenmiştir. Bu eksikliklerin giderilmesi için Kastamonu, Hüdavendiğar, Ankara ve Trabzon vilayetleriyle Çatalca ve Sinop sancaklarının 1300-1310/1882-1892 tarihleri arasındaki gelirleri olan toplam üç milyon elli dokuz bin sekiz yüz seksen kuruşun komisyonun uhdesine aktarılması Tophane-i Amire Meclisi'nde kararlaştırılarak Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.[10]

İstanbul Boğazı'nın savunmasıyla ilgili olarak aynı klasördeki ikinci varakta Boğaz'daki istihkâmları 20x20 büyüklüğündeki topların

[9] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO), Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT), 60/100, 1269. N. 27/ 4 Temmuz 1853.
[10] Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat Evrakı Bölümü, (Y.MTV), 104/62, 1312. Ra. 9 / 10 Eylül 1894, 2 varak.

tahrip edeceği iddia edilmiş, bunun üzerine bölgeye "erbab-ı vukuf" bir heyet gönderilerek durumun teftiş edilmesi, gerekli hazırlıkların yapılması Tophane-i Amire'den istenmiştir. Bu işlerin takibi için bir komisyon kurulması kararlaştırılmış ve yapılan "ıslahat ve inşaatın" bu komisyona havale edilmesi irade-i seniyye ile emredilmiştir. Fakat komisyon tarafından hazırlanan raporda gerekli maddi desteğin sağlanmadığı takdirde yapılmak istenilenlerin tamamlanamayacağı vurgulanmıştır. Hatta önceki dönemden Kastamonu, Hüdavendiğar, Ankara, Trabzon vilayetleriyle şehir emaretleri ve Çatalca ve Sinop sancakları emvalinden toplam 10 yıllık hazine gelirinin bu komisyona aktarılması istenmiştir. Buradan gelmesi gereken toplam üç milyon yedi yüz elli dokuz bin sekiz yüz sekiz kuruşun ancak peyderpey bir milyon iki yüz on bir bin yedi yüz dört kuruşunun tahsil olunabildiği yazılmıştır. Geri kalan iki milyon yüz kırk dört bin yüz iki kuruş daha alacağının bulunduğu komisyonca tespit edilmiştir. İstenilen işlerin yapılabilmesi amacıyla gerekli meblağın ilgili birimlerden tahsil edilebilmesi için hazinenin 1310/1892 tarihli gelirlerinden olmak üzere Edirne vilayeti ile Canik ve Sinop sancakları gelirlerinden yüz otuz iki bin sekiz yüz yirmi kuruş tahsis edilebilirse inşaat için gereken ihtiyaçların yapılacağı belirtilmektedir. Adı geçen meblağın ivedilikle gönderilmesi Maliye Nezareti'ne bildirilmiş; gerekli girişimlerin ilgili komisyon vasıtasıyla talep edildiği de belgede yer almıştır. [11]

İstanbul Boğazları'nın müdafaası için padişaha verilen arızaya dayanarak hazırlanan bir muhtırada, Tophane-i Amire'ye hitaben bazı tedbirlerin alınması emriyle gönderilmiştir. İki varaktan oluşan muhtıra İstanbul Boğazı'nın giriş kısmıyla ilgili, giriş kısmı haricindeki yerlerin savunulması için bir savunma planı hazırlanması istenmiştir.

Bu muhtıranın birinci maddesine göre; deniz kenarındaki tabyalarda bulunan küçük çaplı toplar düşman üzerine hiçbir tesir edemeyeceğinden, bu topların yükseklere çıkarılarak boşalan yerlerine sahil tabyalarına lüzumu mertebelerde "sakflar" yani toprak damlar inşa edilmeli; bu tabyalara büyük çaplı toplar yerleştirilmelidir. Bu büyük çaplı toplara mahsus cephane tedarik edilmeli; çelik kulelerden lüzumu kadar yapılarak rutubetten muhafaza edilen mahallerde saklanmalıdır. Boğaz girişini ateş altında tutacak şekilde, fenerler ve kavaklar üzerinde iki taraflı ve dört büyük küme top tabyası inşa olunup bu tabyaların altındaki küçük toplarla beraber bu dört tabyaya atmış kıt'a kadar da küçük çaplı top yerleştirilmelidir. Bu toplara ilaveten iki

[11] Gös. yer.

çekme havanlardan birkaç kıt'asının gizlenerek uygun mesafelerde tespit edilmesi istenmektedir. Yine Boğaz girişinin önünde ve içinde dört-beş sıra yerli lağımlar vaz' olunmak üzere önce hazırlananlarla uyumlu hale getirilmesinin gereği belirtilmiştir.

Belgenin devamına göre, Boğaz girişinin haricindeki sahillerin muhafazası için ise Karaburun'dan Domuz Dere ve Daye Hatun sırtları haricinden karaya asker çıkaracak düşmana karşı bir hatt-ı müdafaa olacağından, yol ağızlarına ve sahilleri iyice görecek noktalara hafif istihkâmlar yapılmalıdır. Yapılan bu hatt-ı müdafaaya iyi eğitimden geçirilmiş iki kısım asker hazırlanmalıdır. Bunlardan bir kısmı harekât için, diğer kısmı da kolay ulaşım sağlayacak birliklerden oluşturulmalıdır. Gereğinde derhal görevlendirilmek üzere, ikinci kısım askerler bir an önce harekâtın gerektirdiği uygun bir seviyeye getirilmelidir.

Adı geçen belgedeki bir diğer öneriye göre de, dağların denize doğru ilerlemiş çıkıntıları üzerinde münasip noktalara yerleştirilmiş 57 santimetrelik dağ topları ve mitrayınlara mahsus küçük istihkâmlar yerleştirilmelidir. Ayrıca sahil istihkâmlarından farklı olarak daha mükemmel şekilde Karadeniz sahillerine perdah surlar inşa edilmelidir.

Aynı belgede Anadolu sahilleri hakkında da şu öneriler yer almaktadır: Irva ağzındaki Elmas Tabya'nın dar uzantı kısımlarına mükerrer atışlı toplar konularak bu noktalardan karaya asker çıkarılmasının önlenmesi gerekmektedir. Ayrıca sahilde münasip noktalara fenerler yerleştirilmesi gereğine de işaret edilmektedir.

Gerek Boğazda bulunan ve gerekse sırtlarda yapılacak tabyaların arkaları dolaşılarak tehlike yaratacak noktalarda münasip yerlere piyade askerleri yerleştirmeye uygun mahaller yaptırılması gerekmektedir. Bu görevin verileceği piyade askerinin bir olay durumunda hemen yetişebilecek uzaklıklardaki İzmit, Bolu ve Orhaniye rediflerine mahsus asker teminine çalışılmalıdır. Bu redif askerlerinin tertip ve düzeni şimdiden planlanmalı ve bölgeye gidecek askerin kısa sürede intikali için tatbikat yapılmalıdır.[12]

Esasında Osmanlı Devleti, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına yönelik çalışmalarını aynı anda yapmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla, boğazlarda yapılan herhangi bir araştırma ya da savunmaya dönük yapılan istihkâm, mayın ve benzeri çalışmalar birlikte yürütülmüştür. Ancak savunma ağırlığı genel olarak Çanakkale Boğazı üzerinde yoğunlaşmıştır.

[12] Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.) 139/97, R: 29 Temmuz 1295/10 Ağustos 1879.

1815 Öncesi Çanakkale Boğazı'nda Savunma Amaçlı Yapılan Çalışmalar

Çanakkale Boğazı'nın savunmasının önemli olduğunu kavrayıp ilk büyük çalışmaları yapan Fatih Sultan Mehmet olmuştur. Fatih, İstanbul kuşatması sırasında, Çanakkale Boğazı'nın en dar bölgesine karşılıklı olarak iki kale inşa ettirmiştir. Rumeli tarafındakine Kilitbahir, Anadolu tarafındakine ise Kal'a-yı Sultaniye adı verilmiştir. Bu tarihten sonra da Osmanlı devlet adamları Çanakkale Boğazı'na saldıracak düşmanı caydırmak amacıyla yeni savunma tedbirleri almıştır. Akdeniz'de güçlü donanması bulunan Ceneviz ve Venedik'in denizden yapacakları saldırıları önlemek için, bu, elzem tedbir olarak görülmüştür. Zira Girit'in fethi sırasında böyle bir durum ortaya çıkmıştı. Girit Seferi'nin başlamasıyla beraber, Venedikliler Çanakkale ağzındaki adaları işgal edip boğazı da ablukaya alınca, boğazın savunması için yeni bazı tedbirler alınması gereği ortaya çıkmıştır. Köprülü Mehmet Paşa'nın gayretleriyle Rumeli tarafına Seddülbahir, Anadolu kıyısına da Kumkale yaptırılmıştır. Seddülbahir'in masraflarını Valide Sultan üstlendiği için Kal'a-yı Sultaniye, diğerinin masrafını da padişahın üstlenmesi sebebiyle Kal'a-yı Hakaniye adı verilmiştir.[13]

Yakın çağların başından itibaren, Osmanlı Devleti, konumu dolayısıyla varlığının devamını isteyen diğer devletlerle savunma ittifaklarına girmeye başlamıştı. Denge politikası olarak adlandırılan bu yeni siyasetin özelliği, kendisini savunmak için başka devletlerin gücünden yararlanmak gibi görünse de, gerçekte durum sanılandan daha başka şekilde tezahür etmiştir. Bu tarihten sonra Boğazlar ve özellikle Çanakkale Boğazı eskisine oranla daha çok zorlanmaya ve saldırıya uğramaya başlamıştır. Avrupa devletleriyle ortak savunma projeleri geliştirilmiş olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin, geçmiş dönemlerle kıyaslandığında, toprak kayıplarına daha çok uğradığı görülmüştür.

Gemi yapım tekniğinin sanayi inkılâbıyla beraber gelişip denizlerde hâkimiyet kurulmaya başlandığı yıllardan beri deniz yollarının önemi artmıştır. Avrupa'nın sömürgeci devletleri güçlerini denizlerde toplamaya başlamıştır. Denizlerdeki bu rekabete ayak uyduramayacağını bilen Osmanlı devlet adamları, İstanbul'un savunmasının yapılabilmesi için Çanakkale Boğazı'nın savunmasına özellikle önem vermek gerektiği görmüştür. Devletin gücü nispetinde de bunu yapmaya

[13] Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi III, Kısım I,* TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 400.

çalışmıştır. Büyük Avrupa devletlerinin güçlü deniz kuvvetlerinin tehdidi altında olan Osmanlı Devleti, İstanbul'un savunmasını sağlamlaştırabilmek için, özellikle Çanakkale Boğazı'nı askerî yönden tahkim ederek önlem almaya çalışmıştır.

Avrupa devletlerinin Akdeniz'le ilgili herhangi bir girişimi Osmanlı Devleti'ni ve Boğazları doğrudan ilgilendirmekteydi. Örneğin Fransa'nın Napolyon Bonapart zamanında Mısır'ı işgal etmesiyle büyük devletlerin deniz güçleri Akdeniz'de toplanmıştı. Bu güçler arasında bulunan İngilizlerin Akdeniz donanması 1806 tarihinde başlayan Osmanlı-Rus savaşına müdahale ederek Rus yanlısı bir tutum almıştır. İşte bu süreçte İngiltere'nin Rusya'yı destekler mahiyetteki istekleri kabul edilmeyince, İngiltere'nin İstanbul elçisi İstanbul'u terk etmiştir. Bu karar üzerine İngiliz filosu Amiral Duckworth komutasında 19 Şubat 1807 tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'u tehdit etmiştir.[14] Bu tehlikenin farkında olan Osmanlı Devleti, boğazların savunması amacıyla Fransız İstihkâm Subayı M. Juchereau de St. Denys'den Çanakkale Boğazı'nda inceleme yaparak rapor hazırlamasını istemişti. Fransız subay raporunda, Nara Burnu'nun tahkim edilmesi gereğine işaret etmişti.[15] Akdeniz'de bulunan İngiliz donanmasının oluşturduğu tehlikenin farkında olan III. Selim, Fransız subayın verdiği rapor doğrultusunda tedbirler alınması için Kaptan Paşa ile Feyzullah Efendi'yi görevlendirilmişti.

Fransızlar tarafından gönderilen subayların isteğini yerine getirmeyen Feyzullah Efendi "İngilizlerin taarruza ne arzusu, ne cesaretleri vardır. İş böyle olduktan sonra tahkimat yapmak Padişah Efendi'mizin parasını boş yere harcamak olur."[16] düşüncesiyle hareket ettiğinden herhangi bir savunma tedbiri alınmaması sebebiyle İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'nı, uygun bir rüzgârdan da faydalanarak, geçmiştir. Sultan III. Selim, Çanakkale Boğazı'nda istenilen tedbirleri almayan Feyzullah Efendi'yi idam ve mallarını da müsadere ettirmiştir.[17] Bu olaydan sonra Çanakkale'de bulunan boğaz muhafızına veya Kaptan Paşa'ya ivedilikle verilen emirde Feyzullah Efendi'nin yazdığı ve alınması gerekli önlemlerin acilen ve serien yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bundan başka boğazın muhafazası ve gerekli işlerin zamanında tamamlanması için "muktedir ve mukaddem" bir adamın

[14] Tukin, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi,* İstanbul 1947, s. 112.
[15] Tuncel, Metin, "Çanakkale Boğazı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA)*, s. 202, Ankara 2012, ss. 199-203.
[16] Tukin, Cemal, age, s. 113.
[17] Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi***,** cilt V, Ankara 2011, s. 52.

Feyzullah'ın görev yaptığı mahalde görevlendirilmesi istenmektedir. Eğer İngiliz donanmasının Kepez Limanı'nda kalması gerekiyorsa, buna göre tedbir alınması da tembih edilmiştir. Ayrıca Sultan, Nara Burnu ve beri tarafına özellikle dikkat edilmesini, Nara Burnu taraflarına evvel emirde kızgın gülleler nakledilmesi konusunda dikkatli olunmasını emretmiştir. III. Selim, burada kullanılacak güllelerden başka fişek ve benzeri edevatın olup olmadığını ve barut ve gülle noksan ise şifahen haber verilmesini de istemiştir. Eğer gereği kadar malzeme mahallinde bulunmuyorsa, bunların tersaneden temin edilmesi ve ayrıca 18'lik tersane topunun da gönderilmesini irade buyurmuştur.[18]

Belgelerden anlaşıldığına göre, Feyzullah Efendi, Çanakkale Boğazı'na varınca Padişah III. Selim'e boğazın savunulması için yapılması gereken savunma tedbirlerini içeren bir yazıyı İstanbul'a göndermişti. Feyzullah Efendi'nin idamından sonra, onun gönderdiği rapor doğrultusunda savunma tedbirlerinin alınmasını istenmiştir. Bu rapor, muhtemelen Fransız subayın düzenlediği rapor olmalıdır. Adı geçen raporda, Feyzullah Efendi, Seddülbahir tarafına geçerek incelemelerde bulunduğunu belirtmiş ve hızla savunma tedbirleri alınması gerektiğini ve bu gibi acil zamanlarda bir dakika bile boş durulmasının doğru olmayacağını da ifade etmiştir. Hatta Feyzullah Efendi'nin burada askere talim yaptırdığı ve top atışları yaparak tatbikat yaptığı da adı geçen kayıtta yer almaktadır.[19] Ancak bu yazılanlara ve Feyzullah Efendi'nin bu gayretkeş açıklamalarına rağmen Fransız subayın raporunda belirtilen tedbirleri almadığı, haleflerinin yazışmalarından anlaşılmaktadır. Feyzullah Efendi'nin yerine gelen halefleri daha önce yapılması gereken ancak Feyzullah Efendi'nin yapmadığı işleri de İstanbul'a bildirmiştir. III. Selim'in bu olaylardan sonra boğazlardaki tahkimatı güçlendirmek için bir çaba içine girdiği anlaşılmaktadır. Bu konuda Fransa'yla temasa geçilerek yeni silahlar teminine çalışıldığı görülmektedir.

Boğazların savunması ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da olan yeni gelişmelerle beraber silah sanayini de takip ettiği görülmektedir. Avrupa'nın savunma sanayi patronları ve silah tüccarları Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın savunmasıyla ilgili yeni çıkan silahları İstanbul hükümetine satmak için yoğun faaliyet içine girdikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Fransa maslahatgüzarı İstanbul'a gönderdiği bir telgrafında, bir Fransız şirketinin Çanakkale

[18] Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT), 152/6416, 25 Şevval 1221,5 Ocak 1807.
[19] HAT, 175/ 7598-E, 27 Rebiül-ahir 1221, 14 Temmuz 1806.

ve İstanbul Boğazları'nın tahkimi ve savunması ile ilgili mektubunu telgrafla Bab-ı Ali'ye iletmiştir. Mektupta Sultan'ın sahip olduğu boğaz ve kalelerin savunmasıyla ilgili olarak Fransız şirketinin bu konuda kendilerinin seçilmesinden dolayı teşekkürlerini ifade etmiştir. Mektubun içeriğinde, Devlet-i Aliyye'nin boğazlarını ve kalelerinin bakımını, onarımını ve savunmasının kendilerine sipariş verildiğini haber almasıyla bunu fırsat bildiğini, bu fırsatı ganimet olarak değerlendirerek konuya büyük önem verdiğini belirtmiştir. Bu önemin bir sonucu olarak da padişahın şahsına minnettarlığını ve âlicenaplığını ve "Devlet-i Aliyye'nin sizin gibi adamlarla yükselerek var olacağını" bu vesileyle ifade ettiğini yazmıştır. Mektubun devamında, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti hakkındaki genel politikası ve özellikle de İngiltere hakkında dikkat çekici ifadeler kullanmıştır. İngilizlerin Osmanlı politikasını eleştirerek, Osmanlı Devleti'ni öteleddiklerini belirtmiştir. Aynı zamanda Avrupa devletlerinin de İngiltere'ye karşı olduğunu iddia ettikten başka, İngiltere'nin Osmanlı düşmanlığını Avrupa'ya da yaymaya çalıştığını ve Fransa'nın Osmanlı dostluğu aleyhine faaliyet yürüttüğünü, ama bu dostluğu kimsenin bozmaya gücünün yetmeyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne düşmanca davranmalarına rağmen Fransa'nın tarihin uzun dönemlerinden beri Osmanlı Devleti'nin en kuvvetli ve kadim dostu olduğunu, iki devlet arasında uzun yıllardan beri muhabbetin sürdüğünü, bundan da Fransa'nın memnun olduğunu yukarıda konu olan mektupta vurgulanmıştır. Mektupta bu iyi niyetli cümlelerin ardından başka dikkat çekici bir iddia da ortaya atılmaktadır. Fransız silah tüccarının mektubunun devamındaki iddiasına göre, İngiliz donanması Osmanlı donanmasını yakmak istemektedir. Fransız tüccarın iddiasına bakılacak olursa, İngiltere'nin böyle bir niyeti olduğuna göre, İngilizler hiçbir zaman Türklerin dostları olamaz. İşte bu dostluğun bir mükâfatı olarak Osmanlı devlet adamları da donanmanın ve Çanakkale Boğazı'na yapılacak savunma ile ilgili ihtiyaçlarının Fransa tarafından karşılanması ve Fransa'nın Osmanlı dostu olarak bunu yapma isteği, dostluğun ne denli gerçek olduğunun ifadesi olduğu hatırlatılmaktadır. Bütün bu güzel temennilerin ve yakın görünüşün arkasındaki beklenti de mektuptan anlaşıldığı kadarıyla, Devlet-i Aliyye'nin de bu dostluğun karşılığı olarak Fransa'dan aldığı malların gümrüğünü Osmanlı-İngiltere arasındaki gümrük sınırlarına düşürmesini istemektedir. Gümrüğün aşağı düşürülmesinin bu dostluğun

perçinlenmesi anlamına geldiği dile getirilmektedir.[20]

1815 Sonrası Çanakkale Boğazında Yapılan İstihkâmlar ve Savunma Tedbirleri

Çanakkale Boğazı, coğrafi konumu itibariyle İstanbul Boğazı'na benzemekte, fakat savunmaya dönük olarak ayrıntılarda farklılık göstermektedir. Boyut olarak Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı'nın uzunluk ve genişlik olarak iki katına sahiptir. Çanakkale Boğazı da İstanbul Boğazı gibi kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda iki esas parça ile bu parçaları birbirine bağlayan orta kısımdaki kuzey-güney doğrultulu çok kısa bir parçadan oluşmaktadır. Boğazın uzunluğu 62 kilometreyi bulmakta, kıyıların girinti ve çıkıntılarıyla beraber boğaz uzunluğu 94 kilometreye kadar varmaktadır. Boğazda sekiz kilometreye varan genişlikler yer almakla beraber, Anadolu yakasında Nara Burnu ile karşısındaki Bigalı kalesi arasındaki en dar yer 1950 metreye kadar inmektedir. Boğaz muhtelif yerlerde genişleyip daralmasına karşın en dar yeri Nara Burnu ile Bigalı Kaleleri arası 1950 metredir. İkinci en dar yeri ise Çimenlik Kalesi ile Kilitbahir-Namazgâh tabyaları arası 1250 metredir.[21] Boğazın derinliğine gelince, ortalama 60 metre olan boğaz derinliği, muhtelif yerlerde 90 metre ile 40 arasında değişmekte olup çift yönlü akıntıya sahiptir.[22]

Bütün bunlar sebebiyle, Boğaza yönelik Ege Denizi'nden gelen saldırılara karşı savunma için uygun şartlar meydana getirmektedir. Boğazın en dar yeri olarak ifade edilen Nara Burnu tabyaları ve buraya yerleştirilen toplar savunma için etkin olarak kullanılabileceğinden her zaman özenle seçilmiş ve yerleştirilmiştir. Tabyalarla ilgili en çok bahsi geçen yerler de haliyle boğazın bu adı geçen dar kısımları olmuştur. Savunma itibariyle Çanakkale Boğazı harekât alanı coğrafi konum itibarıyla Marmara ve Boğazlar havzasında 25º-28º boylam 39º-41º enlemler arasında kalan kısım ile Biga ve Gelibolu yarımadalarıyla yakın kıyılarında Midilli, Limni, Gökçeada ve Bozcaada'yı kapsamaktadır.[23] Bu coğrafi alanın savunmasında kilit merkezini Çanakkale Boğazı ve bu boğazın iki tarafına yapılan kale ve tabyalar oluşturmaktadır.

---

[20] HAT, 851/38135, lef 1/4-3, 03. L. 1223, 22 Kasım 1808.
[21] Tuncel, Metin, agm, s. 199.
[22] Darkot, Besim, "Çanakkale", *İslam Ansiklopedisi (İA),* 3. Cilt, İstanbul 1977, s. 334**.**
[23] Saral, Muharrem, Alpaslan Orhan, Şükrü Erkal, *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915) V. Cilt 1. Kitap,* Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 8.

Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazı'nda Yıldırım Bayezid döneminden başlayarak savunma amaçlı pek çok kale ve tabya inşa etmiş ve benzeri savunma tedbirleri almıştır. Bu amaçla yapılan istihkâmlar boğaz girişi ve merkez bölgesi olmak üzere iki ana gurupta toplanmıştır. Ege denize yakın olan bölgede Ertuğrul ve Seddülbahir; Anadolu yakasında Kumkale ve Orhaniye tabyaları vardır. Boğazın orta kesimlerinde Rumeli yakasında Hamidiye, Mecidiye, Havuzlar, Soğanlıdere, Yıldız, Tenger, Namazgâh ve Değirmen Burnu tabyaları ile Anadolu yakasında Hamidiye, Mecidiye, Kepez, Dardanos, Çimenlik ve Nara tabyaları bulunmaktadır.[24] Bu tabyaların kuvvetlendirilmesi, ihtiyaçlara göre yenilerinin yapılması için Sultan III. Selim'den itibaren 1915 tarihine kadar yapılan çalışmalar Osmanlı arşiv belgelerine yansıdığı şekliyle burada yer almaktadır.

Boğazların savunmasına önem verilmesinin gereği Sultan Selim zamanında olduğu gibi Kırım Harbi esnasında da ortaya çıkmıştır. Çanakkale Boğazı'nın dışarıdan gelecek saldırılara karşı tahkiminin 30 Mart 1853 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı tarihli bir belgeye göre, Tophane Müşiri Namık Paşa'nın tezkere ile bildirdiğine göre, Çanakkale Boğazı'nda bulunan dokuz kale ve tabyanın tamir ve bakımı için tahmini olarak 65.000 kuruştan fazla harcama yapılması gerekmiştir ve bu durum, Çanakkale'de bulunan Mirliva Süleyman Paşa'ya bildirilmiştir. Bu parayla hem mevcut tabyaların tamirinin yapılabileceğine hem de gerekli olan yeni tabyaların inşa edilmesinin lazım olduğuna işaret edilmektedir. Bu yapılacak işler Tophane Meclisi'nde müzakere edilerek karar altına alınmıştır.[25]Alınan bu karar doğrultusunda, işin sıkı bir şekilde takip edildiği anlaşılmaktadır. Zira bu kararın ardından her iki boğazın da güçlendirilmesi, yeni savunma silahları alınması için İngiltere ile temasa geçildiği anlaşılmaktadır. Kırım Savaşı arifesinde yazıldığı anlaşılan 26 Eylül 1853 tarihli bir belgede, Londra Sefareti'ne çekilen bir telgrafta Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın savunması için buralarda bulunan kale ve tabyalara konulmak üzere toplar sipariş edildiği bilgisine ulaşılmıştır. Sipariş edilen bu topların Mösyö Rabber vasıtasıyla yapılan resmî muamelesinin ardından ne kadar miktar ve ne kadar zamanda gönderileceği padişaha sunulan bir mektupla bildirilmiştir. Bu topların gemilerden alınması, ilgili birimlere sevk ve depolanması Tophane-i Amire Müşiri Hüsnü

[24] Şimşek, Erdoğan, *Belgelerle Çanakkale Deniz Savaşları,* A&D Yayınları, İstanbul, 2012, s. 20; Tuncel, Metin, agm, s.203.
[25] Bab-ı Asafi Amedi Kalemi (A. MMD), 43/ 26, 30 Mart 1853.

Paşa'ya buyrulduğu da ayrıca zikredilmiştir.[26] Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı öncesinde de Çanakkale Boğazı'nda bulunan bütün kale ve istihkâmların tamir ve bakımını yaptırarak gözden geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili bir belgeye göre, Boğazda bulunan 9 kale ve tabyanın 65.645 kuruş masrafla tamir olunacağı Biga Meclisi'nin bir mazbatasıyla tespit edilerek Tophane-i Amire'ye iletilmiştir. Anılan meclisin belirlediği bu para miktarı dönemin topçu askeri Mirliva Süleyman Paşazade'nin bir yazısıyla Tophane-i Amire Meclisi'ne havale olunmuştur. Ancak Tophane Meclisi'nde işlerin uzayacağı kanaatiyle, Biga Meclisi'nin kararı doğrultusunda gerekli tamiratın yapılması Tophane-i Amire Meclisi'nde yapılan toplantıyla karar alınmıştır. Alınan bu karar da ilgili mercie yazılı olarak iletilmiştir.[27]

Yukarıda aktarılan işlerle ilgili olarak işin maddi yönü Maliye Nezareti'ne aktarılmıştır. Buraya gönderilen bir yazıda, Çanakkale Boğazı'nda tamire ihtiyaç duyulan 9 kale ve tabyanın masrafları için 65.645 kuruşa ihtiyaç duyulduğu Çanakkale Boğazı'nda bulunan Süleyman Paşa tarafından belirtilmiştir. Bu harcamanın mevcut tabyaların tamiri için olduğu kadar yeni tabya yapımı için de kullanılacağı anlaşılmaktadır. Tophane-i Amire Meclisi, paranın gelmemesi durumunda işin uzayacağını ve bir an önce tabyaların bitirilmesinin gereğini tezkereyle padişaha bildirmiştir.[28]

Boğazda dahi iyi neler yapılabileceği hususunda ilgisini bölgeden ayırmayan İstanbul hükümeti, kale ve tabyaların bulunduğu yerlerin ıslahı ve tamirine de büyük önem vermiştir. 1864 tarihinde Çanakkale Boğazı'nın savunmasının modernize edilmesi amacıyla 18 maddelik bir rapor hazırlanmış; bu rapor layiha olarak padişaha sunulmuştur. Raporda, Çanakkale Boğazı'nın savunmasının nasıl yapılacağı, tabyalarının nasıl modernleştirilmesi gerektiği ve hangi silahların nasıl temin edilebileceği yer almaktadır.[29] Bu tarihten hemen sonra ise yapılacak istihkâmların mali yönden karşılanması için çaba sarf edildiğini gösteren bir belge bulunmaktadır. Tophane-i Amire Müşirliği'ne gönderildiği anlaşılan belgede, Gelibolu sahilinde bulunan

[26] Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM), 142/ 61, 22. Z. 1269, 26 Eylül 1853.
[27] İrade-i Dahiliye,(İ.DH) 268/ 16786, 20. Ca. 1269, 31 Mart 1853.
[28] Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı, (A. MKT. NZD), 76/21, 27.C.1269, 7 Nisan 1853.
[29] Düzcü, Levent, "Çanakkale Cephesi'ni Elli Yıl Önceden Düşünmek: Zırhlı Gemi Teknolojisine Göre Çanakkale Boğazı'nı Yeni İstihkâm, Tabya ve Toplarla Teçhiz Etmek (1864)", *Yeni Türkiye,* ocak, Şubat 2015, Yıl 21, Sayı 65, Ankara 2015, s. 534.

18.000 arşın miktarı kale ve müştemilatı arazinin yıkıldığı bildirilmiştir. Bu arazinin Mezar Burnu, Ağaçaltı ve Kerc Burnu civarında olduğu bildirilmektedir. Burada ortaya çıkan tamir masraflarının Tophane-i Amire bütçesinden karşılanması isteği de irade-i seniyye ile yine Tophane-i Amire'ye bir tezkere ile bildirilmiştir.[30]

Kırım Savaşı sonrası Osmanlı Devleti işin ucunu bırakmamıştır. Tabyaların tamiri konusunda 1865 tarihli bir belgede, Çanakkale'de bulunan Süleyman Paşa'nın Gelibolu'da yıkılan kale ve tabyaların tamiri için gereken paranın gelmemesi dolayısıyla şikâyet yazısı vardır. Maliye Nezareti'ne yazılan belgelerin ulaşmış olmasına rağmen istenilen paraların verilmediği gibi, cevabi yazının da henüz gelmediği Kaptan Paşa'ya şikâyet olarak yazıyla bildirilmiştir. Yazının devamında, ayrıca, bu hususun padişah tarafından da ilgili birimlere irade-i seniyye ile iletildiği yine Kaptan Paşa'ya haber verilmiştir.[31]

İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın savunması ile ilgili olarak 10 Ağustos 1879 tarihinde padişahın isteğiyle Boğazların savunması için yapılması gerekenler tespit edilerek bir muhtıra ile belirtilmiştir. Çanakkale Boğazı ile ilgili istenilenler maddeler halinde izah edilmiştir. Özetle zorunlu olarak görülen bazı işler elimizdeki belgeye göre sıralanmıştır: Çanakkale Boğazı'nın girişinde Sultaniye Kalesi'nde küme olarak bulunması gereken etkili top tabyaları inşa edilmeli ve sahilde bulunan eski tabyaların içinde bulunan küçük çaplı toplar büyük toplarla yer değiştirilmelidir. Ayrıca her bir istihkâma konulacak toplar 10 adetten aşağı olamamak kaydıyla her birinde 100 kıt'a top bulundurulmasının zaruri olduğu kaydedilmiştir. Diğer taraftan, belgede yeri tam olarak belirtilmemesine rağmen muhtemelen Sultaniye Kalesi ile deniz arasında bir kenara büyük toplar konulması ve büyük toplar için deniz kenarında yapılması gerekli olan istihkâmların "sakf" denilen damlarla muhafaza edilmesi istenilmektedir. Kal'a-yı Sultaniye'nin daha büyük donanmalara karşı mukavemetini artırmak amacıyla Tophane'de henüz kundak üzerine konulmuş geniş çaplı toplardan büyük bir kısmının getirilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Bir başka önlem olarak da buraya getirilen cephane ve mühimmatın bir saldırıya karşı sağlam ve çelikle kuvvetlendirilmiş depolarda saklanmasının uygun olacağı görüşüne yer verilmiştir. Aynı belgenin devamında, Çanakkale Boğazı'nda yer alan Nasara Burnu'nda

[30] A. MKT. MHM, 313/67, 2. Ca. 1281, 3 Ekim 1864.
[31] Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı, (A. MKT. MHM), 383/88, 25. Ca. 1282/ 15 Kasım 1865.

bulunan istihkâmların Nara Burnu'na göre daha ehemmiyetsiz olduğu iddia edilerek, savunma önlemlerinin ve büyük topların bu bölgeye daha çok yoğunlaştırılması gereği vurgulanmıştır. İstihkâm ve büyük toplar yerleştirilmesi fikrinden başka boğazdaki büyük çaplı düşman gemilerinin manevra sahalarını daraltmak amacıyla Nara Burnu açıklarında taş yüklü birtakım gemiler bulundurulması da salık verilmektedir. Seddülbahir'de Kala-yı Sultaniye önünde dört-beş sıra denize yakın tabyalar yerleştirilmesi istenilmektedir. Savunmanın güçlendirilmesi amacıyla yeni bir önlem olarak da boğazın uygun yerlerine fenerler konulmasının yararlı olacağı kaydedilmiştir.[32]

Çanakkale Boğazı'nda yapılacak olan tabyalar için maddi kaynak bulmakta zorlanıldığı muhakkaktır. Özellikle devletin son dönemlerinde maliyesinin bozuk olduğu bilinen bir gerçektir. İşte bu sıkışık durumda bile devlet boğazların savunmasında geri durmamıştır. Çanakkale Boğazı'nda inşa olunan istihkâmlarda çalışmak üzere etraftaki halkı teşvik edilmiş, 2000'i aşkın amele bulunması sağlanmıştır. Burada geçici olarak istihdam edilen bu kişiler dışında bir çift manda ve bir çift öküz de temin edildiği bildirilmiştir. Ayrıca tabyalarda kullanılmak üzere, beher adedi 70 kuruş olan ağaçları da Biga Sancağı meclis heyetinden Mustafa Bey temin etmiştir. Mustafa Bey'in bu gayretinden dolayı taltif edilmek üzere Tophane Müşirliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne teşekkür yazısı yazılmıştır. Ancak iki kere yazılan bu yazılara cevap verilmemiş ve Mustafa Bey'e henüz taltif namesinin ulaştırılmadığı belgede zikredilmiştir.[33]

Boğazları savunmak için İstanbul hükümetinin Avrupa'da ortaya çıkan yeni yöntem ve teknikleri takip ettiği ve yerinde tatbik ettiği, belgelerden anlaşılmaktadır. Paris'te çıkan bir gazetede Türk boğazlarının savunmasıyla ilgili yazının içeriği Paris elçisi tarafından İstanbul'a telgrafla bildirilmiştir. Buna göre, Boğazların savunmasıyla ilgili tekniği geliştiren mucit Tevpar ile yapılan bir mülakatı elçi öncelikle "Daire-i Bahriye"ye göndermiştir. Yazının gönderildiği adı geçen daire, konuyla ilgilenmemiş ve konunun muhatabının Tophane-i Amire idaresinin olması gereğine işaret etmiştir.[34]

Çanakkale Boğazı'nın savunması ile ilgili olarak Çanakkale Boğazı Muhafızı tarafından İstanbul'a hangi makama gönderildiği belli olmayan

[32] Y.EE. 139/97, Rumi 29 Temmuz 1295, 10 Ağustos 1879, 2 varak.
[33] Yıldız Perakende Evrakı Serkurenalık Evrakı, (Y.PRK. SRN), 3/26, 2 Receb 1309, 1 Şubat 1892.
[34] Bâb-ı Âlî Evrak Odası,(BEO), 685/51349, lef 1-6/2, 8 Rebiülevvel 1312, 9 Eylül 1894.

ancak Çanakkale Boğazı'nın savunmasının kuvvetlendirilmesiyle ilgili olduğu anlaşılan bir belgede o dönemde bazı ihtiyaçların belirlenerek giderilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu tedbirlerden bazıları şöyle anlatılmaktadır: Çanakkale Boğazı'nda bulunan Sultaniye Kalesi'nin yeniden inşa edilmesi hususunun padişah tarafından Tophane-i Amire'ye irade-i seniyye ile bildirildiği haber verildikten sonra, Sultaniye Kalesi'nden başka Tophane ve Çimenlik tabyalarının da yeniden gözden geçirilmesi, buna ilaveten de buralarda kalacak askerlerin kışlık mahallerinin yeniden ıslah edilmesi istenmektedir. Yazının devamında, mahallinde yapılması gereken işler dışında kale ve tabyalara yeni ortaya çıkan toplar yerleştirilmesi gereğine işaret edilmiştir. Bu tabyalarla ilgili olarak dikkat çeken bir başka konu da, kale ve tabyalarda bulunan ve teknik olarak kullanılmayacak toplarla beraber araç ve gereçlerin buralardan alınması da yer almaktadır. Aynı belgede, Kiraz denilen metruk bir mahalde bulunan 9, 11, 16 ve 18 çaplarındaki on dört kıt'a topun âlâ tunç top ile değiştirilmesinin gereği vurgulanmıştır. Bundan başka, 11 çapında bulunan 15 kıt'a top ile önceden de adı geçen Kiraz denilen metruk mahalden alınarak Sultaniye Kalesi, Tophane ve Çimenlik tabyalarına nakil edilmesi tavsiye edilmiştir. Bundan başka, belgede yazıldığı şekliyle Nağra Kalesi'nde bulunan 9 çapında 16 kıt'a topların 13 kıt'asının Hacı Ahmed Burnu Tabyası'na mazgallarıyla birlikte nakil edilmesinin gereği bildirilmektedir. Çanakkale Boğazı'nın Rumeli tarafında ise Namazgâh Burnu Tabyası'nın altı ve Değirmen Burnu tabyasının yedi kıt'a tabyaları noksan olduğundan Soğan Deresi adı verilen yerde ise 9 çapında 11 kıt'a tunç balyemez ve 11 çapında altı adet başka bir top olmak üzere toplam 17 adet top bulunduğu yazılıdır. Soğan Deresi tabyasına da mazgallarıyla beraber 13 kıt'a top nakil edilmesi istenmektedir. Yukarıda bahsedilen 17 kıt'a toptan kalan dört kıt'a balyemez toplarından oluşmak üzere Kilitbahir Kalesi'nin lodos tarafında bulunan Sarı Kalesi'ne yerleştirilmelidir. Adı geçen kale denize doğru girmiş metin bir kale olması sebebiyle boş kalması sakıncalı bulunmuştur. Böyle metin bir kalenin boş kalması doğru olmayacağından, yukarıda bahsi geçen dört kıt'a topun adı geçen kaleye yerleştirilmesi padişah tarafından Tophane-i Amire vasıtasıyla Çanakkale muhafızına emrolunmuştur.[35]

[35] Cevdet Tasnifi Askeriye (C.AS), Gömlek sıra no: 32580, tarihsiz.

İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına Mayın Yerleştirme Çalışmaları

Çanakkale Boğazı'nın coğrafi sebeplerden dolayı mayın savunmasına da yatkın olduğu askerî kaynaklar tarafından da ifade edilmektedir. Kuvvetli akıntıların ve dar bölgelerin, hem mayın kurma mevkilerini hem de temizleme zorlukları nedeniyle karşı taarruzları zorlaştırdığı ifade edilmektedir.[36] Osmanlı İmparatorluğu'nda deniz mayınları kullanma süresi dünyadaki ilklerine çok yakındır. Dünyada ilk deniz mayınları 1880'li yıllarda kullanılmaya başlanmış; arkasından da Çanakkale Boğazı'nda kullanılmak için denemeler yapıldığı bilinmektedir.

8 Eylül 1883 tarihli bir belge, Avrupa'da imal edilen ve Osmanlı döneminde "torpil" olarak adlandırılan mayının satın alınması, İstanbul'a getirilmesi, imal edilmesi ve ayrıca boğazlarda kullanılması ile ilgilidir.[37] Anılan belgeye göre, Vatihud torpidosu olarak isimlendirilen torpido Almanya'dan 15.000 Sterline faizsiz olarak ikraz edilmiş ve mumaileyh 100 kıt'a torpido sipariş edilmiştir. Bu torpidolardan bir kısmı Alman deniz kuvvetleri vasıtasıyla islime(buhar)-i cedide ile getirilmiştir. Bu torpidoların gövdeleri çelikten ve oldukça narin bir şekilde imal edilmiş olduğundan birkaç gün içinde paslanma ihtimali bulunmaktadır. Buna karşın, düşman gemilerine isabet etmekte büyük bir kabiliyeti olduğu, isabet eden düşman gemilerini yaktığı yapılan tatbikatlarla açıkça ispatlandığı iddia edilmiştir. Bu torpillerin iyi kullanılabilmesi için iç mekanizmasının sökülüp takılması ve çalışıp çalışmadığının kontrol edilmesi fevkalade önem arz etmektedir.

Bu getirilen mayınların hassas olduğu anlaşılmaktadır. Birkaç günde paslandığı bilgisi vardır. Paslanmış torpillerin iç mekanizmalarının paslarını temizleyerek çalışır duruma getirilmesi lazım gelmektedir. Eğer paslanan mekanizma birkaç gün o halde kalırsa mayının tümden işe yaramama ihtimali ortaya çıkmaktadır. Böyle hassas mekanizması olan torpidoların sertliğini ve kabiliyetlerini koruyarak yeni bir şekliyle mekanizmasını yenilemek gereği ortaya çıkmıştır. Bunun için bahriye zabitanı ile mühendis Şevar Kopus'dan mürekkep bir heyetin Alman Bahriye Nezareti tarafından oluşturulduğu bildirilmektedir. Komisyon uzun bir çalışmadan sonra denemeleri yapılarak istenilen nitelikte bir torpil ortaya çıkarılmıştır. Bu bir tabancaya benzediğinden Alman orduları da değişik yerlerden kullanılma kabiliyetine sahip yeni bir

[36] Ertem, Serkan, *Çanakkale Denizaltı Harekâtı,* Denizler Kitabevi, İstanbul 2011, s. 23.
[37] Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV), 9/67, 27. 08. 1299/8 Eylül 1883.

silaha kavuşmuştur. Belgede, yeni bir çeşidi yapılan torpidonun teknik detayları izah edildikten sonra en sağlam zırhlı gemileri dahi tahrip edeceği belirtilmiştir. Ayrıca hangi tür barutla çalıştığı, kaç mil mesafeye gittiği, ticari olarak nasıl sunulacağı hakkında bilgiler mevcuttur. Bu torpillerin Şivaris Kopus firması tarafından dört hafta içinde imal edileceği ve 1883 Mayıs ya da Haziranına kadar 30 kıt'a torpilin hazır hale getirileceği bildirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Boğazların savunması için 1885 tarihinde mayın kullanılması için yeni bir denemeye giriştiği aşağıdaki belgeden anlaşılmaktadır. Dünyada mayın teknolojisinin savunma amaçlı kullanılmasıyla Osmanlı Devleti'nin de bu silahı boğazlarda kullanmak için çaba harcadığı belgelerde görülmektedir. Boğaz savunmasında mayın Osmanlı Devleti'nde Çanakkale Boğazı'nda Anadolu sahilinde tecrübe edilmiştir. Bu işlem Asaf Paşa komutasında dört gemi ile yapılmış ve bazı aksamalara rağmen başarılı bir tatbikat sonucunda kullanılabileceği padişaha küçük bir pusulayla bildirilmiştir.[38]

1305/1887 tarihinde padişahın mirliva rütbesindeki büyük yaveri Çanakkale Boğazı'nın Anadolu sahillerinde "torpil vapuru bahriyeleri"nin yaptığı bir manevrayı küçük bir pusulayla padişaha iletmiştir. Pusulanın ilavesinde, on kıt'a torpil vapurlarından dört adedinin Asaf Paşa idaresinde her türlü saldırıya karşı Tevfik ismindeki bir deniz subayıyla beraber yapılan, çok başarılı olduğu bildirilen ve gemilerin manevra kabiliyetleriyle torpillerin seyirlerini denemek için yapılan tatbikat hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca ihtiyaç duyulan birtakım araç gereçlerin de Bahriye Nazırı Paşa'ya iletildiği bilgisi yer almaktadır.[39] Deniz mayınlarının Avrupa'da icadından hemen sonra Çanakkale Boğazı'nda denenmesi, imal edilmeye çalışılması ve mayınların farklı yöntemler kullanılarak daha etkili bir silah haline getirilmesi dikkate değer ve takdire şayan bir durumdur. Bu tarihten sonra da mayın teknolojisi üzerinde çalışmalar devam etmiştir.

Sonuç

Türkiye'nin elinde bulunan boğazlar, tarihin her döneminde önemini korumuştur. Büyük kıtaları birbirine bağlıyor olması ve ulaşımın denizlerde kara ve hava taşımacılığına göre daha ucuz olması bu önemini her zaman korumuştur. Osmanlı Devleti de için kuruluş sürecinden itibaren güvenliğini her zaman boğazlara hâkimiyetle

[38]Yıldız Perakende Evrakı, Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi, (Y.PRK. MYD), 7/134, lef 1/2-1, 1303/ 1885.
[39] Y.PRK. MYD, 7/134, lef 1/2-2, 1303/1885.

sağlayabileceğinin farkında olmuştur. Bütün bunlar dolayısıyla Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın savunmasına her zaman önem verilmiştir. Özellikle Çanakkale Boğazı Akdeniz'den gelecek saldırıları göğüsleyeceği için burada yapılan savunma tedbirleri itina ile uygulanmıştır. Denizlerde büyük güce sahip olan hemen hemen her devlet, Osmanlı Devleti'yle giriştiği bir savaşta Çanakkale Boğazı'nı gücü oranında zorlamıştır.

Yakın çağlarda silah sanayinin gemi teknolojisine aktarımıyla beraber güçlü donanmalara karşı güçlü savunma kaçınılmaz olmuştur. Avrupa'daki güç dengesi her geçen gün Osmanlı aleyhine işlemeye başlamıştır. Bu açığı kapatmak ve özellikle başkent İstanbul'un güvenliğini sağlamak için Çanakkale Boğazı'nın savunulmasına özellikle önem verilmiştir. Aynı şekilde Rus tehdidine karşı da İstanbul Boğazı'nın tahkim edilmesine büyük önem verilmiştir. Osmanlı devlet adamları, Avrupa'da boğaz savunması ile ilgili yeni teknolojiyi almaya çalışmışlardır. Bu amaçla yeni istihkâmlar yapılması, büyük çaplı topları boğazda tespit etmeleri, yabancı uzmanlardan faydalanılarak yeni gelişmeleri takip etmeleri Çanakkale Boğazı'na verilen önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Aynı şekilde devletin ekonomik zorluklarına rağmen Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak mayın teknolojisinin Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nda denenmesi de konuya verilen önemi göstermesi bakımından kayda değerdir.

Osmanlı Devleti, sadece kendi uzmanlarından değil, konuyla ilgili Avrupa devletlerinden de destek almıştır. Bu amaçla Boğazın haritaları çizdirilmiş, savunma konusunda uzman kişiler getirtilmiş, hatta silah tüccarlarıyla bağlantı kurularak silah temini yoluna gidilmiştir. Avrupalı silah tüccarlarının da konuya ilgi duyduğu gözlenmektedir. Zaman zaman padişaha kadar ulaşarak silah satma arzularını bildirdikleri gibi, Osmanlı politikalarına da yön vermeye çalışmışlardır.

Ekonomik olarak bütün bunların altından kalkabilmek amacıyla mahalli imkânlardan faydalanılmaya çalışılmıştır. Her istihkâm ya da tabya yapımında giderlerin nasıl karşılanacağı uzun yazışmalara konu olmuştur. Biga Sancağı'nda olduğu gibi bazen hayır sahipleri devlete bağışlar yaparak ya da bölge halkı ücretsiz işçilik yaparak tabyaların yapımına katkı vermişlerdir.

Bütün bu çabaların 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Zaferi'nin kazanılmasında pay sahibi olduğu muhakkaktır. Konunun içince girince gördük ki, Osmanlı döneminde boğazların savunmasıyla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bizim burada yapabildiğimiz, ancak yapılanların bir kısmını yansıtmak olmuştur. Sınırlı zaman dilimi içinde çalışmalarımızın ancak bir kısmını buraya yansıtabildik.

Konunun tam olarak aydınlatılabilmesi için daha uzun soluklu çalışmalara ihtiyaç olduğu muhakkaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

HR. MKT, 60/100, 1269. N. 27/ 4 Temmuz 1853.
Y.MTV, 104/62, 1312. Ra. 9 / 10 Eylül 1894, 2 varak.
Y.EE., 139/97, R: 29 Temmuz 1295/ 10 Ağustos 1879.
HAT, 152/6416, 25 Şevval 1221, 5 Ocak 1807.
HAT, 175/ 7598-E, 27 Rebiül-ahir 1221, 14 Temmuz 1806.
HAT, 851/38135, lef 1/4-3, 03. L. 1223, 22 Kasım 1808.
A. MMD, 43/ 26, 30 Mart 1853.
A. MKT. UM, 142/ 61, 22. Z. 1269, 26 Eylül 1853.
İ.DH, 268/ 16786, 20. Ca. 1269, 31 Mart 1853.
A. MKT. NZD, 76/21, 27.C.1269, 7 Nisan 1853.
A. MKT. MH, 383/88, 25. Ca. 1282/ 15 Kasım1865.
Y.EE. 139/97, Rumi 29 Temmuz 1295, 10 Ağustos 1879, 2 varak.
A. MKT. MHM, 313/67, 2. Ca. 1281, 3 Ekim 1864.
Y.PRK. SRN, 3/26, 2 Receb 1309, 1 Şubat 1892.
BEO, 685/51349, lef 1-6/2, 8 Rebiülevvel 1312, 9 Eylül 1894.
C.AS, Gömlek sıra no: 32580, tarihsiz.
Y. MTV, 9/67, 27. 08. 1299/8 Eylül 1883.
Y.PRK. MYD, 7/134, lef 1/2, 1303/ 1885.

Araştırma Eserler

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt II, Kısım II,* TTK Yayınları, Ankara 1991.
Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt II, Kısım III,* TTK Yayınları, Ankara 1991.
Bayur, Yusuf Hikmet, "Boğazlar Sorumunun Bir Evresi", cilt VII, *Belleten,* Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü Münasebetiyle Özel Sayı, Sayı 28, Ankara 1943, ss. 89-218.
Darkot, Besim, "Çanakkale", *İslam Ansiklopedisi (İA),* 3. Cilt, İstanbul 1977, ss. 331-340.
Düzcü, Levent, "Çanakkale Cephesi'ni Elli Yıl Önceden Düşünmek: Zırhlı Gemi Teknolojisine Göre Çanakkale Boğazı'nı Yeni İstihkâm, Tabya ve Toplarla Teçhiz Etmek (1864)", *Yeni Türkiye,* Ocak-Şubat 2015, Yıl 21, sayı 65, Ankara 2015, ss. 531-539.
Ertem, Serkan, *Çanakkale Denizaltı Harekâtı,* Denizler Kitabevi, İstanbul 2011.

Hayta, Necdet, *Ege Adaları Sorunu 1911'den Günümüze,* Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi,* Cilt V, Ankara 2011.
Larcher, Maurice, Mehmed Emin Bey, Murat Çulcu, *Çanakkale 1915-Boğaz Harekâtı,* e Yayınları, İstanbul 2008.
Özcan, Besim, *Sinop Deniz Felaketi,* Deniz Basımevi, İstanbul 2008.
Saral, Muharrem, Alpaslan Orhan, Şükrü Erkal, *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915) V. Cilt 1. Kitap,* Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
Sir Adolphus Slade, *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları,* (Çeviren ve Hazırlayan: Candan Badem), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.
Şimşek, Erdoğan, *Belgelerle Çanakkale Deniz Savaşları,* A&D Yayınları, İstanbul 2012.
Tuncel, Metin, "Çanakkale Boğazı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA),* Ankara 2012, ss. 199-203.
Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi III, Kısım I,* TTK Yayınları, Ankara 1988.
İlhan, Suat, *Jeopolitik Duyarlık,* TTK Basımevi, Ankara 1989.
Tukin, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi,* İstanbul 1947.

Rus Belgelerine Göre Çarlık Rusya'sının Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını İşgal Planları

Namiq MUSALI*

Öz

Büyük Petro diye isimlendirilen Çar I. Petro'dan itibaren Çarlık Rusya'sı İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ele geçirmek için çeşitli planlar kurmuştur. Son zamanlarda boğazların işgali konusunda Çarlık Dönemi Rus devlet adamlarının görüşlerini içeren birkaç belge ve rapora ulaşmış bulunuyoruz. Bu belgelerin en eskisi, Rus savaş donanmasının komutanlarından Amiral Samuel Greig'in daha 1783 yılında hazırlayarak Çarlık yönetimine sunduğu "Dardanel'in (Çanakkale'nin) ele geçirilmesi" planıdır. 19. yüzyılın 80'li-90'lı yıllarında Rusya'nın İstanbul'daki büyükelçisi Aleksandr İvanoviç Nelidov'un Çanakkale'nin ve Boğazların işgali konusunda hazırladığı birkaç rapor ve proje de bulduğumuz belgeler arasındadır. Fyodr Fyodroviç Martens (1897), Baron Taube (1905), Aleksandr Aleksandroviç Girs (1911) ve Boris Mikhayloviç Guryev (1913) tarafından bu konuda sunulmuş raporlar ve projeler de dikkat çekmektedir. Ayrıca, Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın 1900 yılında hazırlayarak Çar II. Nikolay'a sunduğu gizli faaliyet programı da Rusya'nın Boğazlar konusunda izlediği politika ve hazırladığı planlar doğrultusunda önemli ipuçları vermektedir. Fakat çeşitli siyasi, askerî ve benzeri sebeplerden dolayı, Çarlık Rusya'sının Çanakkale ve Boğazlara yönelik bu girişimleri olumlu sonuca ulaşamamıştır. İncelediğimiz belgelerin büyük bir bölümü Kırmızı Arşiv (Krasnıy Arxiv) mecmuasından alınmıştır. Sempozyuma sunduğumuz bildiride bu belge ve raporları tanıtmayı ve değerlendirmeyi amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Çarlık Rusya'sı, Osmanlı, Çanakkale, İstanbul Boğazı, belgeler.*

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: namiq.musali@gmail.com

The Occupation Plans of Dardanelles and Bosporus by Czarist Russia According to Russian Documents

Abstract

From the time of Czar Peter, who named as Peter the Great, Czarist Russia drew various plans for the capture of Bosporus and Dardanelles. Recently, we reached to some documents and reports including the opinions of Czarist period Russian statesmen on the occupation of these straits. The oldest one of these documents is the Plan on Capture of Dardanelles, which was prepared and offered to Czarist administration yet in 1783 by Samuel Greig, one of commanders of Russian armada. Among documents found by us, are some reports and projects on the occupation of Dardanelles and Bosporus, which were prepared by Alexander İvanovich Nelidov, the Russian ambassador in Istanbul. Reports and projects on same subject, which were presented by Fyodr Fyodorovich Martens (1897), Baron Mikhail Alexanderovich Taube (1905), Alexander Alexanderovich Girs (1911), and Boris Mikhailovich Guriev (1913), took our attention too. Moreover, these secret programs of activities prepared by Russian Ministry of Foreign Affairs and offered to Czar Nikola II in 1900 present important hints for Russian politics and plans on the problem of the straits. However, because of various politic, military and other reasons, these initiatives of Czarist Russia towards Dardanelles and Bosporus did not reach to any positive result. The majority of the documents we used were taken from the journal of Krasniy Arkhiv (The Red Archive). In our paper, we aim to introduce and comment of these documents and reports.

Key Words: *Czarist Russia, Ottoman, Dardanelles, Bosporus, documents.*

Giriş

Tarihçiler Türkiye ve büyük güçler için muazzam önem arz eden İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçiş meselesinin uluslararası hukuk açısından üç döneme ayırırlar: 1) Boğazlar'da mutlak Türk egemenliği dönemi (Mutlak kapalılık dönemi) (1453–1809); 2) Boğazlar'ın ikili antlaşmalarla düzenlenmesi dönemi (Sözleşmeci kapalılık dönemi) (1809–1841); 3) Boğazlar'ın çok taraflı

antlaşmalarla düzenlenmesi dönemi (Sınırları belirli açıklık dönemi) (1841-günümüz).[1]

Osmanlı'nın zayıflaması üzerine Boğazlar meselesinin Avrupalı devletlerin gündemini işgal etmesiyle başlayan süreçte, en aktif rol alan devletlerden biri de Rusya olmuştur. Daha Çar I. Petro'dan itibaren bu devlet İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ele geçirmek için çeşitli planlar kurmuştur. Son zamanlarda 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Çanakkale'nin ve Boğazların işgali konusunda Çarlık dönemi Rus devlet adamlarının görüşlerini içeren birkaç belge ve rapora ulaşmış bulunuyoruz. Bu belgelerin ele alınması ve incelenmesinin Çarlık Rusya'sının Boğazlar konusundaki politikasının daha iyi anlaşılmasına yardım edeceği kanaatindeyiz.

18. Yüzyılın Sonlarına Ait Belgeler

Sözünü ettiğimiz belgelerin en eskisi, Rus savaş donanmasının komutanlarından Amiral Samuel Greig'in daha 16 Şubat 1783 tarihinde Kronştadt'ta hazırlayarak Çarlık yönetimine sunduğu "Dardanel'in (Çanakkale'nin) ele geçirilmesi" planıdır. Amiral Greig, Rus kraliçesi Yekaterina'ya gönderdiği mektubunda "Şu an için deniz kuvvetlerimizin en önemli görevi Dardanel'in (Çanakkale Boğazının) ele geçirilmesi ve Çargrad'a (İstanbul'a) yolun açılması olmalıdır" diye bir öneride bulunarak bu konuda deniz ve kara kuvvetlerinin birlikte hareket etmesi gerektiğini ifade ediyor ve bu operasyonun ayrıntılarıyla ilgili görüşlerini içeren başka bir belgeyi de mektubuna ekliyor. Greig'in planına göre, Rus donanması Ege'yi geçerek Çanakkale Boğazı kıyılarına kara kuvvetlerini çıkarmalı, Çanakkale hem denizden hem de karadan geçilmeliydi. Bunun ardından İstanbul üzerine hareket edilecekti.[2]

Greig'in müracaatı üzerine Çarlık yönetimi Knez Potyomkin'den bu konuda görüşlerini arz etmesini istiyor. Kendi cevap mektubunda, Potyomkin, Çanakkale'ye deniz hamlesinin sadece Karadeniz'de Rus donanmasının Türk donanmasına karşı savaşını kolaylaştırmak ve Osmanlı'nın Mısır ve diğer vilayetleriyle ilişkisini kırmak amacı taşıyabileceğini ifade etmiştir. Fakat Potyomkin aynı zamanda Çanakkale Boğazı'nın işgal edilmesinin mümkün olmadığını, hele Çanakkale'nin karadan geçilmesinin neredeyse tamamen imkânsız olduğunu belirtmiştir. Rus Knez, Türk kara kuvvetlerinin gücünü

[1] Şener B. "Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihî Gelişimi ve Hukukî Statüsü", ***Tarih Okulu Dergisi,*** Mart 2014, Yıl 7, Sayı 17, s. 469.
[2] Greig, Samuel. "Ovladeniye Dardanellami", ***Russkaya Starina,*** 1878, No. 7, s. 449-452.

yüksek değerlendirerek, "önceki savaşta onlar sadece 300 kişiyle bizim büyük çıkartma kuvvetlerimizi geri püskürterek kovmayı başarmışlardır" diye hatırlatmada bulunur.[3] Potyomkin'in bu uyarıları üzerine Çarlık yönetimi Greig'in hazırlamış olduğu Çanakkale'yi işgal planını reddediyor.

Boğazlar meselesi konusunda birçok belgeyi yayınlamış ve incelemiş olan Rus tarihçi Khvostov yazıyor: "18. yüzyılın sonlarından itibaren Rus Çarlık yönetiminin dış politikasının esas meselesi, Karadeniz'le Akdeniz'i birbirine bağlayan Boğazlar meselesiydi. Boğazların ele geçirilmesi konusu, Çarlık yönetiminin dış politikasının en önemli vazifesi hâline gelmişti."[4] Fakat 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın bu operasyonu engelleyecek gücü bulunduğundan Çarlık yönetiminin istekleri gerçekleşmemiştir.

19. Yüzyıla Ait Belgeler

19. yüzyılda Çarlık yönetiminin Boğazlara hâkim olmasına Osmanlı'nın askerî gücünden daha çok uluslararası siyasi şartlar ve Rusya'nın buranın kontrolünü ele almasını istemeyen Batılı devletlerin politikaları engel olmuştur.

8 Temmuz 1833'te Hünkar İskelesi Anlaşması'yla Boğazların diğer ülkelerin savaş gemileri için kapalı ama Rus savaş gemileri için ise açık tutulması ilkesi Osmanlı tarafından kabul edilmiş ve anlaşma 1841 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.[5] Yabancı savaş gemilerinin hiçbir şekilde Boğazlar'a girememesi anlamına gelen bu hüküm sayesinde, Rusya, yıllardır özlemini çektiği ve yardıma koşarken amaçladığı sonuca ulaşarak içinde bulunacağı bir savaş durumunda Boğazlar'ın kendi savaş gemilerine açık ve karşı devletin gemilerine kapalı olması pozisyonunu elde etmiştir.[6] Fakat bu durum İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletleri tatmin etmemiş ve sekiz yıllık bir süre için imzalanmış olan Hünkar İskelesi Anlaşması müddetinin sona ermesiyle 13 Temmuz 1841'de Londra'da yeni bir anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti Boğazları tüm devletlerin savaş gemileri için kapalı tutmayı kabul etmiştir.[7] Bununla da Boğazlar

[3] Knez Potyomkin. "Mneniye ob ovladenii Dardenellami", ***Russkaya Starina,*** 1878, No. 7, s. 453-454.
[4] Khvostov V. "Zapiska A. İ. Nelidova v 1882 g. o zanyatiye prolivov", ***Krasnıy Arxiv,*** 1931, No. 3 (46), s. 179.
[5] Dördüncü M. "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine kadar boğazlar meselesi", ***Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,*** Yıl 2001, Cilt 3, Sayı 1, s. 84.
[6] Şener B., a.g.e., s. 475-476.
[7] Dördüncü M., a.g.e., s. 87.

meselesinin çok taraflı anlaşmalarla düzenlendiği bir döneme girilmiş, 1856 Paris ve 1871 Londra Anlaşmaları bu dönemin sonraki aşamalarını teşkil etmiştir.[8]

Boğazlara sahip olma hayalinden vazgeçmeyen Rusya 1853 ve 1856 yılları arasında vuku bulan Kırım Savaşı'nda aldığı yenilginin ardından bu konuda daha temkinli davranmaya başladı. Buna rağmen 1877-1878 yıllarında Osmanlı karşısında aldığı galibiyetten sonra Çarlık yönetimi İstanbul'un ve Boğazların ele geçirilmesi meselesini yeniden gizli bir şekilde gündemine taşıdı.

19. yüzyılın 80'li ve 90'lı yıllarında Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Aleksandr İvanoviç Nelidov'un Çanakkale'nin ve Boğazların işgali konusunda hazırladığı birkaç rapor ve proje de bulduğumuz belgeler arasındadır. Bu belgelerden birincisi, Galata'da yazılmış olup 6 (18) Aralık 1882 yılına aittir. Rus yönetimine yazdığı "Boğazların ele geçirilmesi üzerine" başlıklı raporda, Nelidov, Osmanlı'nın zor durumda olduğunu hatırlatarak Bizans gibi çökeceğini belirtmektedir. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Rusya için önemine değinerek bu boğazların ele geçirilmesi için hazırlıklara başlanmasını önermektedir. Rus diplomat işgalin üç yolla gerçekleşebileceğini yazıyor: 1) Bir bahane bularak Osmanlı'ya savaş açmak, Balkanlar'dan veya Anadolu'dan ilerleyerek veya Karadeniz'den gemilerle çıkartma yaparak boğazları ele geçirmek; 2) Türkiye'deki iç karışıklıklardan faydalanarak aniden saldırmak ve çıkartma yaparak Boğazların kontrolünü ele almak; 3) Osmanlı'nın zor durumundan yararlanarak anlaşma esasında Boğazlara el koymak. Bu önerilerinin yanı sıra, Nelidov, her bir olasılığın olumlu ve olumsuz taraflarını da açıklamaktadır. Ayrıca raporda, "Çanakke ele geçirilmezse İstanbul Boğazı'nın ele geçirilmesinin hiçbir anlamı olmaz" diye bir tespitte bulunularak Çanakkale Boğazı'nın önemine dikkat edilmektedir.[9]

Rus Çarı III. Aleksandr da Nelidov'un bu görüşünü benimsemiş ve 12 (24) Eylül 1885 tarihinde General Obruçev'e yazdığı mektupta düşüncelerini böyle ifade etmiştir: "Bence bizim tek ve en önemli bir hedefimiz olmalıdır ve bu hedef, Konstantinopol'un (İstanbul'un) fethidir. Çünkü bu fetih, Boğazları daimi olarak kontrolümüz altında tutmamızı sağlayacaktır."[10] Fakat 1880'lerde Rus donanmasının böyle

[8] Şener B., a.g.e., s. 478-480.
[9] "Zapiska A. İ. Nelidova v 1882 g. o zanyatiye prolivov", ***Krasnıy Arxiv,*** 1931, No. 3 (46), s. 182-187.
[10] Khvostov V., a.g.e., s. 180.

bir kapsamlı çıkartma operasyonuna henüz hazır olmadığı gerekçesiyle bu plan yürürlüğe konulmamıştır.

Nelidov 1892, 1895 ve 1896 yıllarında St. Petersburg'a yeni raporlar göndererek Boğazların ele geçirilmesi meselesini yeniden gündeme taşımıştır. Bu müracaatların ilk ikisi reddedilse de, 1896'daki müracaat dikkate alınmıştır. 1896 yılının Ağustos ayında Ermeni meselesini bahane eden İngiltere'nin kendi donanmasını Ege Denizi'ne, Çanakkale yakınlarına sevk etmesi Rusya'yı rahatsız etmiştir. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını uzun zamandan beri işgal etmeye niyetlenen Rus yönetimi buraların İngilizler tarafından tutulması ihtimaline karşılık harekete geçmiştir. Rusya, Boğazlara tek başına hâkim olmak istediği için buranın başka bir emperyalist güç tarafından işgali veya burada uluslararası kontrolün sağlanması olasılığına tahammül bile etmek istemiyordu.[11]

6 (18) Eylül 1896 tarihinde Nelidov Büyükdere'den Rus Dışişleri Bakanlığı görevini yerine getiren N. P. Şişkin'e yazdığı mektupta Ermeni isyanının ardından İstanbul'da kritik bir durumun meydana geldiğini; yeni karışıklıkların olabileceğini ve İngiltere'nin bunlardan yararlanarak İstanbul'daki Hristiyanları ve özellikle de İngilizleri savunmak adıyla Ege'deki donanmasını Çanakkale Boğazı'ndan geçirerek İstanbul'a çıkartma yapabileceğini; böylece Boğazların İngilizler tarafından işgalinin gerçekleşebileceğini anlatıyor. Rusya'nın Boğazları tamamen kaybetmesini engellemek için, Nelidov, hiç değilse İngiliz zırhlıları Çanakkale Boğazı'na girdiği sırada hemen Rus donanmasının İstanbul Boğazı'nı tutması gerektiğini öneriyor. İstanbul Boğazı'nda Türk savunmasının zayıf olduğunu öne süren Nelidov, Boğazın işgalinin Rusya için zor olmayacağını iddia ediyor. Bu durumun Boğazlar meselesinin müzakeresinde Rusya'nın rolünü artıracağını savunan büyükelçi, İstanbul Boğazı'nı ele geçirerek burada mevzilenen Rus güçlerinin gelecekteki ilk fırsatta karadan ve denizden hareket ederek Çanakkale Boğazı'nı da alması gerektiğinin altını çiziyor.[12]

Bu müracaatının ardından St. Petersburg'a davet edilen Nelidov, burada yeni bir müracaat hazırlayarak 18 (30) Kasım 1896 tarihinde Rus yönetimine sunmuştur. Bu belgede, bir önceki önerisine ek olarak,

---

[11] Khvostov V. "Proyekt zaxvata Bosfora", ***Krasnıy Arxiv,*** 1931, No. 4-5 (47-48), s. 50-52.

[12] "Pismo posla v Konstantinopole A.İ.Nelidova na imya upravlyaşego MİD N.P.Şişkina ot 6 (18) sentyabrya 1896 g.", ***Krasnıy Arxiv,*** 1931, No. 4-5 (47-48), s. 55-60.

şimdiki durumda en iyi çözüm yolunun İstanbul Boğazı'nın Rusya kontrolüne geçmesi ve Çanakkale Boğazı'nın uluslararası kontrol altına alınarak tüm devletlerin gemileri için açık tutulması gibi hedeflere ulaşmak olduğunu belirtilmiştir.[13] 23 Kasım (5 Aralık) 1896 tarihinde Çar II. Nikolay başkanlığında Harbiye, Maliye, Bahriye ve Dışişleri Bakanlarından ve Genelkurmay Başkanı'ndan oluşan Rus yönetiminin Nelidov'un da katılımıyla St. Petersburg civarındaki Çarskoye Selo'da yapılmış toplantıda, Nelidov'un çizmiş olduğu yol haritası kabul edilerek olağanüstü şartlar oluştuğu takdirde İstanbul Boğazı'na çıkartma yapılacağına ilişkin gizli bir karar alınır.[14] 12 Aralık 1896'da Nelidov çoktan beridir arzuladığı planı hayata geçirmek için İstanbul'a döner. Fakat bu arada Rusya'nın müttefiki olan Fransa'nın Dışişleri Bakanı Gabriel Hanotaux'un önerisiyle, Rusya, Boğazlar meselesinde tek başına hareket etmeyeceği konusunda bir belgeye imza atar ve böylece Nelidov'un projesi bu defa da gerçekleşmeden kalır.[15]

Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın görevlisi ve uluslararası hukuk profesörü Fyodr Fyodroviç Martens 31 Ocak (13 Şubat) 1897 tarihinde Bosfor (İstanbul) ve Dardanel (Çanakkale) Boğazları meselesiyle ilgili yeni bir proje öne sürdü ve Boğazların Rusya'nın kontrolü altında olmasının önemini hatırlattı. Proje bu sözlerle başlıyordu: "Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi karmaşalar ve sultan yönetiminin gözle görünür şekilde güçsüzlüğü, yakın zamanlarda Bosfor (İstanbul) ve Dardanel (Çanakkale) Boğazlarının kaderine ilişkin meseleyi gündeme taşıyacaktır. Türk yönetiminin bundan böyle Boğazların Bekçisi olarak kendisinin tarihî rolünü üstlenemediği ne kadar belliyse, Rusya için de bu Boğazlara hâkim olmak, işte bu kadar mutlak bir gereklilik arz etmektedir. Çünkü bu Boğazlar iki devletten birine, yani ya Türkiye'ye ya da Rusya'ya ait olabilir. Bu Boğazlardan herhangi birinin başka bir devlet tarafından tutulması, her bir hâlde Rusya tarafından savaş sebebi sayılmalıdır". Durumu ayrıntılı bir şekilde inceleyen Martens, şu sonuçlara varıyor:

[13] "Zapiska A.İ.Nelidova ot 18 (30) noyabrya 1896 g.", ***Krasnıy Arxiv,*** 1931, No. 4-5 (47-48), s. 60-64.
[14] "Zaklyuçeniya soveşaniya, sostoyavşegosya pod vısoçayşim gosudarya imperatora predsedatelstvom, v Çarskom Sele, v subbotu 23 noyabrya 1896 g.", ***Krasnıy Arxiv,*** 1931, No. 4-5 (47-48), s. 64-67.
[15] V. Khvostov. "Proyekt zaxvata Bosfora", ***Krasnıy Arxiv,*** 1931, No. 4-5 (47-48), s. 54-55.

1. Bosfor ve Dardanel Boğazlarının tüm ülkelerin savaş gemileri için açık ilan edilmesi, bizim açımızdan meselenin en iyi çözüm şekli sayılamaz.

2. Her iki Boğazın ve kıyılarının ebediyen tarafsız bir bölge ilan edilmesi, Rusya'nın Karadeniz'deki güvenliğini yeterince temin edemez.

3. Boğazların savaş gemileri için kapalı tutulmasını içeren şimdiki durum tamamen dayanıklı değildir. Çünkü ne Türk bataryaları ne de sultan yönetimi Boğazlar aracılığıyla Marmara Denizi'ne veya Karadeniz'e geçmek isteyen savaş gemilerini durdurma gücüne sahip değildir.

4. Rusya bu Boğazları, özellikle de Dardanel'i (Çanakkale Boğazı'nı) kontol etme hakkını almalıdır.

5. Böyle bir hedefe ulaşmanın iki yolu bulunmaktadır: Dardanel'de stratejik bir mevkiyi ele geçirmek veya Osmanlı İmparatorluğu'yla müttefiklik anlaşması yapmak.

Bu raporla ilgili görüşünü açıklayan Çar II. Nikolay, şunları yazmıştır: "Şimdilik dış politikamızın Boğazlar meselesindeki hedeflerini takdir etmemiz gerekiyor. Ayrıca Çanakkale'nin fethi de elbette ki bizim en çok arzu ettiğimiz konudur. Fakat bu hedefe ne zaman ve nasıl ulaşabileceğimizi şimdiden söylemek mümkün değil. Çünkü bu, tamamen şartların nasıl oluşmasına bağlı bir durumdur."[16]

Rusya Dışişleri Bakanlığı'nca 1898 yılında hazırlanmış olan bir belgede, Rusya'nın Boğazlar konusundaki politikası ele alınmakta ve şu sonuçlara varılmaktadır: "19. yüzyıl boyunca Rusya Boğazlarda sultanın (Osmanlı sultanının–N.M.) zayıf hâkimiyetinin korunmasından yana çalışmıştır. İşte bu sebepten dolayı, şimdilik Boğazların kapalı tutulması ilkesi bizim dış politikamızın başlıca kuralı olmalıdır, ta ki Rusya kendinde bu politikasını değiştirmeyi gerektirecek güç bularak Boğazlar üzerinde doğrudan kendi hâkimiyetini sağlayana kadar... Boğazların ele geçirilmesi, bizim Türk doğusundaki tarihî görevimizi teşkil etmektedir."[17]

Yine Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın 1900 yılında hazırlayarak Çar II. Nikolay'a sunduğu gizli faaliyet programı da Rusya'nın Boğazlar konusunda hassasiyeti doğrultusunda önemli ipuçları

[16] Rıbaçenok İ. «Orudiye napravlennoye protiv Rossii: zapiska diplomata o Bosfore i Dardanellax", ***İstoçnik: Dokumentı russkoy istorii,*** 1995, No. 1 (15), s. 4-14.

[17] "Zapiska Ministerstvo İnostrannıx Del" (1898), ***Krasnıy Arxiv,*** 1933, No. 6 (61), s. 186-187.

vermektedir. Programda İstanbul Boğazı'nın ele geçirilmesinin Rusya'nın hayal ettiği tarihî bir misyon olduğu belirtildikten sonra, bunun askerî ve diplomatik altyapısının hazırlanması konusunda görüşler ifade edilmektedir. Özellikle de Almanya'nın tutumunun önemli olduğu ve Almanya'nın bu işe engel olmaması için zaruri hazırlıkların yapılmasının gerektiği vurgulanmaktadır.[18]

20. Yüzyılın Başlarına Ait Belgeler

Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın 1904 yılına ait bir raporunda, benzeri görüşler ifade edilmekte ve Boğazların kapalı tutulmasına yönelik durumun şimdilik Rusya'ya yaradığının altı çizilmektedir: "Bizim güçlü bir Karadeniz donanması kurduğumuz bu sıralarda Bosfor ve Dardanel'in (İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının–N.M.) tüm yabancı devletlerin gemileri için kapalı tutulması, hiç kuşku yok ki, Rusya için avantaj sağlamaktadır. Türkiye neredeyse hiçbir savaş gemisine sahip olmadığından, Rusya Karadeniz'in tamamen tek başına sahibidir." Daha sonra Karadeniz'de ikinci bir gücün ortaya çıkmasına ilişkin çekinceler ve bu durumun Rusya için oluşturacağı tehditler analiz edilmektedir.[19]

Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın görevlilerinden Baron Taube (1905) ve Aleksandr Aleksandroviç Girs (1911), hazırlamış oldukları raporlarda, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Rus savaş gemileri için açık duruma gelmesi yolunda çaba sarfedilmesinin gerektiği ve bu amaca ulaşmanın yolları konusunda bilgi vermişler. Baron Taube "Karadeniz sorununun Rusya açısından tamamen olumlu çözüm yolu sadece bizim Bosfor ve Dardanel Boğazlarını ele geçirmemizle mümkün olabilir." diye bir tespitte bulunur.[20]

Fakat Girs, Avrupa'da olası bir büyük savaşın çıkması durumunda Türkiye'nin tarafsız kalamayacağını ve bu zaman Türkiye'nin Boğazları kapalı tutmayı başarması halinde Rusya'nın kendi müttefiklerinden yardım almakta zorlanacağını ifade etmektedir. Girs'in bu öngörüsü Türkiye'nin 1914'te savaşa girmesi ve 1915 Çanakkale Savaşı'nı kazanmasıyla doğrulanmıştır. 1911'de Türkiye'nin Karadeniz donanmasının güçlenmesinden dolayı endişelerini ifade etmektedir: "Karadeniz'de daha önce neredeyse var olmayan Türk donanmasının

[18] Pokrovsky M. "Çarskaya diplomatiya o zadaçax Rossii na vostoke v 1900 g.", ***Krasnıy Arxiv,*** 1926, No. 5 (18), s. 9-11.
[19] "Zapiska po povodu otpravleniya na Dalniy Vostok sudov Çernomorskogo flota" (1904), ***Krasnıy Arxiv,*** 1933, No. 6 (61), s. 187-188.
[20] "Zapiska Barona Taube", ***Krasnıy Arxiv,*** 1933, No. 6 (61), s. 189-190.

ortaya çıkmasıyla durum temelli olarak bizim için olumsuz bir şekilde değişmiştir... Türkiye'nin güçlenmesi bizim için artmakta olan bir tehdit oluşturmaktadır. Çünkü Türkiye kendi deniz kuvvetlerini artırmak açısından bizim önümüze geçmiştir... En kısa zamanda Türk donanması bizim donanmamızdan daha güçlü olacaktır... Eğer biz şimdi güç kullanarak Türkiye'nin deniz kuvvetlerinin güçlenmesini durdurmazsak, bu durumda Karadeniz üzerinde kontrolümüzü dönüşü olmayacak bir şekilde kaybedebiliriz". İşte bu yüzden Rusya'nın Boğazları tek başına ele geçirme olasılığının olmadığını tahmin eden bakan, hatta böyle bir operasyon mümkün olsa bile Avrupa devletlerinin buna müsaade etmeyeceğini belirtmektedir.[21]

Rus müsteşriki Boris Mikhayloviç Guryev (1913) tarafından bu konuda sunulmuş rapor da dikkat çekmektedir. Guryev 1913 yılında yanındaki iki Rus topçu subayıyla birlikte Çanakkale Boğazı'nı geçerek kıyılardaki Türk mevzilerini incelemiş; bu incelemeleri sonucunda Çanakkale'nin savaş sırasında denizden geçilemeyeceği kanaatine varmış ve boğazı karadan geçmeyi önermiştir.[22]

Sonuç

Bildirimizde 1783 ve 1913 yılları arasında Türk Boğazlarının ele geçirilmesine yönelik işgal planlarını ve Boğazlar meselesini ele alan ondan fazla Rus belgesi tanıtıldı. Bu belgeler, sözünü ettiğimiz dönemde Rusya'nın Boğazları işgal hazırlığı içinde olduğunu, fakat çeşitli siyasi ve askerî sebeplerden dolayı boğazlara yönelik bu girişimlerini olumlu sonuca ulaştıramadığını göstermektedir. Çarlık Rusyası, Boğazları ele geçirmeyi tarihî ve hayati bir misyon olarak görmüş; fakat bu hayalinin gerçekleşmesini mümkün kılacak şartlar oluşmadığı sürece Boğazların başka bir devletin eline geçmesini ve kendisinin Karadeniz'deki güvenliğinin tehlikeye girmesini engellemek için, bu geçitlerin tüm devletlerin savaş gemileri için kapalı tutulması ilkesinin yürürlükte kalmasını savunmuştur.

---

[21] Kvostov V. "Çarskoye pravitelstvo o probleme prolivov v 1898-1911 gg.", ***Krasnıy Arxiv,*** 1933, No. 6 (61), s. 185-190.

[22] Guryev B.M. "Po aziatskomu poberejyu Turtsii ot Konstantinopolya do Yaffı", ***İstoriçeskiy Vestnik,*** 1915, No. 6, s.958-983; Musalı N. "Birinci Dünya Savaşı arifesinde Rus müsteşriki ve seyyahı B.M.Guryev'in Osmanlı'nın ulaşım sistemi hakkında raporu (İstanbul'dan Yaffa'ya yolculuk)", ***Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları (CİEPO) 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*** (14-16 Nisan 2011, Uşak Üniversitesi). II. cilt. İzmir, 2011, s. 907-916.

KAYNAKÇA

Dördüncü M. "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine kadar boğazlar meselesi", ***Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,*** Yıl 2001, Cilt 3, Sayı 1, s. 73-89.

Greig S. "Ovladeniye Dardanellami", ***Russkaya Starina,*** 1878, No. 7, s. 449-452.

Guryev B.M. "Po aziatskomu poberejyu Turtsii ot Konistantinopolya do Yaffi", ***İstoriçeskiy Vestnik,*** 1915, No. 6, s. 958-983.

Khvostov V. "Çarskoye pravitelstvo o probleme prolivov v 1898-1911 gg.", ***Krasnıy Arxiv,*** 1933, No. 6 (61), s. 185-190.

Khvostov V. "Proyekt zaxvata Bosfora", ***Krasnıy Arxiv,*** 1931, No. 4-5 (47-48), s. 50-70.

Khvostov V. "Zapiska A.İ.Nelidova v 1882 g. O zanyatiye prolivov", ***Krasnıy Arxiv,*** 1931, No. 3 (46), s. 179-187.

Knez Potyomkin. "Mneniye ob ovladenii Dardenellami", ***Russkaya Starina,*** 1878, No. 7, s. 453-454.

Musalı N. "Birinci Dünya Savaşı arifesinde Rus müsteşriki ve seyyahı B.M.Guryev'in Osmanlı'nın ulaşım sistemi hakkında raporu (İstanbul'dan Yaffa'ya yolculuk)", ***Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları (CİEPO) 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*** (14-16 Nisan 2011, Uşak Üniversitesi). II. cilt. İzmir, 2011, s. 907-916.

Pokrovsky M. "Çarskaya diplomatiya o zadaçax Rossii na vostoke v 1900 g.", ***Krasnıy Arxiv,*** 1926, No. 5 (18), s. 3-29.

Rıbaçenok İ. "Orudiye napravlennoye protiv Rossii: zapiska diplomata o Bosfore i Dardanellax", ***İstoçnik: Dokumentı russkoy istorii,*** 1995, No. 1 (15), s. 4-14.

Şener B. "Türk Boğazları'nın geçiş rejiminin tarihî gelişimi ve hukukî statüsü", ***Tarih Okulu Dergisi,*** Mart 2014, Yıl 7, Sayı 17, s. 467-493.

Türk Basınına Göre Çanakkale Cephesi Öncesinde Yaşananlar

Mücahit ÖZÇELİK*

Öz

Türk basını Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Hükümeti'nin aldığı seferberlik kararını desteklemiştir. İngiltere'nin Türk gemilerine el koyduğu bir dönemde Almanya'dan satın alındığı söylenen " Goeben" ve "Breslau" gemilerinin Osmanlı Donanması'na dâhil edilmesi ise Türk kamuoyunda Alman yanlısı bir havanın esmesine neden olmuştur. Türk basınında Osmanlı Hükümeti'nin tarafsız konumundan yararlanarak kapitülasyonları kaldırması da desteklenmiştir. Karadeniz Hadisesi'nden sonra İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı fiilî mücadeleye başlamalarıyla birlikte basında işin rengi değişmiş ve tarafsızlık ağırlıklı yazıların yerini cihat çağrıları almıştır.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girişiyle birlikte Türk ordularının taarruz ettiği cephelerle ilgili olumlu haberler Türk gazetelerinde yayınlanmaya başlandı. Türk kamuoyu İtilaf Devletlerinin Çanakkale Boğazı'na uyguladıkları ablukayla ve İtilaf Filosu'yla ilgili haberleri yakından takip etmiştir. Çünkü Çanakkale Cephesi'nde yaşanacak gelişmeler Osmanlı Devleti'nin ve savaşın kaderini yakından ilgilendirmekteydi. Türk gazetelerinde Birleşik Filo'nun Türk istihkâmlarına yönelik bombardımana başladığı 19 Şubat 1915'ten 18 Mart 1915'e kadar en önemli gündem Çanakkale Cephesi olmuştur. Birleşik Filo'nun günlerce süren bombardımanına rağmen, Seddülbahir ve Kumkale gibi dış istihkâmlar bile susturulamamıştır. İngiliz ve Fransız donanmasının asıl mücadeleyi Boğazlara girerse iç istihkâmlarla yapacağı düşünüldüğünden Türk kamuoyu Boğazların geçilemeyeceğinden emindir. Boğazlara yönelik bombardıman sırasında İstanbul'da halkın gündelik hayata devam etmesi ve herhangi bir karışıklığın olmaması bunun deliliydi. 18 Mart Deniz Harekâtı öncesi Birleşik Filo'nun bir ay boyunca yaptığı bombardıman Türk kamuoyunda Boğazların geçilemeyeceği algısını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi, Osmanlı Devleti, Türk Basını.*

---

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, e-posta: mucahitozcelik@hotmail.com.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sonrasında İtilaf ve İttifak grupları ile giriştiği işbirliği girişimlerinden sonuç alamadığı ve Ermeni Meselesi ile Adalar Meselesi gibi önemli siyasi sorunları çözmeye çalıştığı bir dönemde gerçekleşen Saraybosna Suikastı'nı Türk basını "Mühim Bir Hadisat" başlığı altında duyurmuştu.

Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Fransua Ferdinand ile eşi Düşes Hohenberg'in bir Sırp milliyetçisi tarafından[1,2] öldürülmesine Avusturya hükümetinin tepkisi çok sert oldu. Avusturya-Macaristan tarafından Sırbistan'a verilen bağımsız devlet anlayışını yok edecek istekler içeren sert nota[3] ile Rusya zor durumda kalmıştı.[4,5] Avusturya-Macaristan notanın cevabını bile beklemeden 29 Temmuz'da Sırbistan'a savaş ilan etti.[6] Gelişmeler Avrupa'yı 40 yıldır görmediği bir buhranla karşı karşıya bırakmıştı.[7] Bu mesele artık büyük devletlerin bir meselesi halini almıştı.[8]

Saraybosna hadisesinin yaşandığı dönemde uluslararası alanda tek başına kalma ve kendisi için verilecek kararları elini bile kıpırdatmadan bekleme zorunluluğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun genç yöneticilerini Almanya ile anlaşmaya doğru itmiş[9] ve Almanya'nın teklifini kabul eden Osmanlı devlet adamları, 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile bir ittifak antlaşması imzalamışlardır.[10]

Avusturya-Sırbistan Savaşı'nın tüm Avrupa'yı ateşler içinde bırakmasından sonra savaşın Balkanların tamamına yayılıp yayılmayacağı[11] konusu Balkan Devletleri ve Osmanlı Devleti açısından son derece önem arz etmekteydi. Osmanlı yönetimi ve kamuoyu özellikle Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'ın takip edecekleri politikalarla yakından ilgileniyordu.

---

[1] "Avusturya'da Mühim Bir Hadisat", *İkdam*, 29 Haziran 1914.
[2] "Büyük Bir Cinayet-i Siyasiye", *Tanin*, 30 Haziran 1914.
[3] Nadi Yunus," Galiba Harp Ateşleri Parlamak Üzere", *Tasvir-i Efkâr*, 26 Temmuz 1914.
[4] Yalçın E. Semih, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Ankara, 2003, s.126.
[5] Galip Muvaffak , "Siyasiyyat, Avusturya-Sırbistan; Bulgaristan ve Biz", *Tercüman-ı Hakikat*, 26 Temmuz 1914.
[6] "İlan-ı Harp", *Sabah*, 29 Temmuz 1914.
[7] "Faaliyet-i Siyasiye", *Tanin*, 30 Temmuz 1914.
[8] "Harp Başladı Tesiratına Dikkat Lazım", *İkdam*, 29 Temmuz 1914.
[9] Tevfik Çavdar, *Talat Paşa*, Ankara, 1995, s. 317.
[10] *Talat Paşa'nın Anıları*, (Yayına Hazırlayan Alpay Kabacalı), İstanbul, 1994, s. 30.
[11] Diran Kelekyan, " İstikbali Temin İçin", *Sabah*, 24 Ağustos 1914.

Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilanından iki gün sonra Rusya'nın Alman sınırları dâhil olmak üzere bütün sınırlarında seferberlik ilan etmesi[12] Birinci Dünya Savaşı'nın ilk safhasını oluşturmuştur. Almanya Rusya ve Fransa'nın seferberliklerini durdurmamaları üzerine[13] kendisine harp ilan edileceğini anladığından, özellikle Rusya'nın zaman kazanıp hazırlanmaması için bu iki devlete savaş ilan etti.[14] Bir gün önce savaşın başladığını duyuran gazetelerin 3 Ağustos sayılarında Almanların Fransız topraklarına girdikleri haber veriliyordu.[15] Kimsenin istemediği bu savaşın bu dört devlet arasında sınırlı kalıp kalmayacağının[16] merak edildiği ve İngiltere'nin Slavlık davası için kan dökmeyeceğinin düşünüldüğü[17] sırada İngiltere, Berlin Hükümeti'nin Belçika'nın tarafsızlığını ihlal etmesi üzerine Almanya'ya harp ilan etmiştir.[18]

Osmanlı Devleti'nin Seferberlik İlanı ve Tarafsızlığı

Almanya'nın Rusya'ya harp ilan etmesi üzerine 1-2 Ağustos gecesi Yeniköy'de Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'nın yalısında toplanan Enver Paşa, Cemal Paşa, Talat, Cavit ve Halil Beylerden oluşan bazı hükümet üyelerinin yaptığı görüşmeler sonucunda Osmanlı ordusunun seferber hale getirilmesine karar verilmiştir.[19]

Seferberlik hakkında padişahın iradesi de alındıktan sonra 2 Ağustos 1914 tarihinde Harbiye Nezaretine seferberlik emri tebliğ edildi.[20] Aynı zamanda seferberlik müddetince örfî idare de ilan olundu.[21]

Cemal Paşa[22] hatıralarında, Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ittifaktan haberi olmayanların bile Osmanlı ordusunun umumi seferberliğinin ilanını bir ihtiyat tedbiri telakki etmelerine dayanarak seferberliğin uygulanması ve kamuoyu tarafından kabullenilmesinin kolay olduğunu düşünüyordu.

---

[12] "Rusya'da Seferberlik", *Sabah*, 31 Temmuz 1914.
[13] Belen Fahri, *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul, 1973, s.191.
[14] "Alman Kayzeri Rusya'ya İlan-ı Harp Etti", *Tercüman-ı Hakikat*, 2 Ağustos 1914.
[15] "Almanlar Dün Fransız Topraklarına da Girdiler", *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Ağustos 1914.
[16] "İngiltere'den Hala Ses Yok", *İkdam*, 4 Ağustos 1914.
[17] "İtalya-İngiltere" ,*Tanin*, 5 Ağustos 1914.
[18] Kelekyan Diran, "Avrupa Muharebesi ve Balkanlar", *Sabah*, 6 Ağustos 1914.
[19] Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, İstanbul, 1991, C. 1, s. 103.
[20] Liman Von Sonders, *Türkiye'de Beş Yıl* (Çev. Örgün Uğurlu) , Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 39.
[21] Sabis Ali İhsan, *a.g.e.*, C. 2, s. 103–104.
[22] *Cemal Paşa, Hatıraları* (Tamamlayan ve Düzenleyen: Behçet Cemal) , İstanbul, 1959, s. 186

Almanya ile yapılan ittifak anlaşmasından habersiz olan Türk basını ise Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Osmanlı Devlet adamlarının attığı adımları yakından takip etmeye başlamıştır.

Tercüman-ı Hakikat yazarı Ahmet Agayef, hükümetin sonuna kadar tarafsızlığını korumaya ve bunu sağlamak için de umumi seferberlik icrasına karar vermesini kalben tasvip ettiğini yazıyordu, çünkü Osmanlı'nın tarafsızlığa yalnız hukuk ve menfaatlerine riayet edilinceye kadar sadık ve sabit kalabilirdi. Kimsenin bugün Osmanlı'ya teminat verenlerin yarın başka bir vaziyet almayacağını garanti etmeyeceğini düşünüyordu. Bundan dolayı da Osmanlı Hükümeti'nin şimdiden kuvvetlerini toplayarak her şeye hazır olmasını bir vazife olarak görmekte[23] ve seferberlik ilanını desteklemekteydi.

Sabah gazetesinin başyazarı Diran Kelekyan[24] da Agayef gibi düşündüğü için bu seferberliği bir vatan görevi olarak görmekte ve desteklemekteydi. Yine Kelekyan[25] seferberlikle ilgili olarak: "Hazır ol cenge eğer ister isen sulh-ı salah" diyerek seferberliğin lüzumunu ve Osmanlı tarafsızlığını korumak için yapıldığını dile getiriyordu.

Tasvir-i Efkâr yazarı Yunus Nadi de[26] seferberlik emri ile ilgili yorumunda şöyle diyordu: "Kimseye karşı hiçbir garezimiz, fena maksadımız yok; vatanımızı muhafaza etmek maksadını besliyoruz. Ancak bunun için hazırlanıyoruz. Dünyada bitaraf hükümetlerin bile fevkalade hazırlıkta bulunduklarını görerek her ihtimale karşı uyanık bulunmak isteriz. Onun için Osmanlılar silah başına." Nadi, Osmanlı seferberliğinin tarafsızlığı korumaya yönelik olduğunu maksadını net bir dille açıklıyordu.

Agayef[27] seferberliğin uygulanmasıyla ilgili *Tercüman-ı Hakikat'*teki köşesinde "Ordu ve Millet için Ölüm Geride Selamet ve Saadet İleridedir" başlıklı yazısında Türk milletinin, hükümetin seferberlik emri karşısında orduya koşuşunu ve katlandığı fedakârlıkları anlatıyordu.

Türk basınının geneline bakıldığında ise böyle bir zamanda vatan müdafaasına koşmanın pek büyük bir vazife olduğu; vazifenin de sadece silah taşımak, çarpışmak değil, maddi ve manevi kuvvetleri bir

[23] Agayef Ahmet, "Vaziyet Bizi Dürbünlüğe Davet Ediyor", *Tercüman-ı Hakikat,* 3 Ağustos 1914.
[24] Kelekyan Diran, "Harb-i Umumi Arefesinde", *Sabah*, 3 Ağustos 1914.
[25] Kelekyan Diran, "Adriyatik Denizinde İtalya", *Sabah*, 14 Ağustos 1914.
[26] Nadi Yunus, "Hükümetimizin Bitaraflığı" *Tasvir-i Efkar*, 3 Ağustos 1914.
[27] Agayef Ahmet, "Ordu ve Millet İçin Ölüm Geride, Selamet ve Saadet ileridedir", *Tercüman-ı Hakikat*, 13 Ağustos 1914.

araya toplayıp birlik haline getirmek olduğu, hudutlara giden askerlerin ailelerine sahip çıkmanın da önemli bir görev olduğu belirtilerek geride kalanlara da önemli vazifeler düştüğü vurgulanıyordu.[28] Ayrıca savaşın her yerde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de hayat şartlarını değiştirdiğini, böyle zamanlarda itidalli olmanın herkes için şart olduğu belirtilerek halktan katlanılacak fedakârlıklara karşı sabırlı olunması isteniyordu.[29]

Osmanlı Devleti'nin savaş başladıktan sonraki durumu jeopolitik konumundan dolayı çok daha önem kazanmış ve takip edeceği politikalarla ilgili basında önemli değerlendirmeler yapılmıştır.

Agayef[30], Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanının yegâne sebebi olarak bitaraflılığı muhafazayı gösteriyor ve hadiseler Osmanlı'yı da fırtınanın içine çektiği zaman kuvvetli olursa bitaraf kalabilir diyerek Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'nda bitaraf kalmayı düşündüğünü belirtiyordu. *İkdam*[31] gazetesinde ise Osmanlı Devleti'nin, kesin olan tarafsızlığına rağmen, yine ahvalin fevkaladeliğine karşı bütün hükümetlerin yaptığı gibi bir tedbir olarak askerini çağırdığını, kimseye karşı bir garezinin ve fena maksadının olmadığını, yalnız sınırlarını muhafaza etmek maksadıyla seferberliğin ilan edildiğini söylenerek seferberliğin tarafsızlık gereği ilan edildiği açıklanmaya çalışılıyordu.

Basın, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık politikalarını açık ve net bir şekilde destekliyordu. Kelekyan[32], *Sabah* gazetesindeki köşesinde, taarruz görmeyen, tarafsızlıkları ihlal edilmeyen ve dış güvenliği tehlikede olmayan devletler için Avrupa'nın şu karmaşık savaşına katılmaktansa uzaktan seyirci kalmanın daha iyi olacağını düşünerek tarafsızlığı destekliyordu.

Ahmed Agayef[33] "Osmanlı Devleti kesin bir mecburiyet olmayıncaya kadar tarafsız kalacaktır." diyerek hükümetin tarafsızlıktan yana olduğunu söylüyordu. *Tanin*'de ise[34] hükümetin tarafsız kalmak için elinden geleni yapmaya azmetmiş olmasına rağmen, gelişmelere bakılırsa tarafsız kalmanın pek büyük fedakârlıklar mukabilinde temin edilebileceği dile getiriliyordu.

---

[28] Siyasiyyat, "Savaşalım ve Çalışalım", *Tanin*, 21 Ağustos 1914.
[29] "Garaib-i Ahval", *İkdam*, 5 Ağustos 1914.
[30] Agayef Ahmet, "Vaziyet Bizi Dürbinliğe Davet Ediyor", *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Ağustos 1914.
[31] "Osmanlılar Silah Başına", *İkdam*, 11 Ağustos 1914.
[32] Kelekyan Diran, "Bitaraflık ve Bitaraflar", *Sabah*, 13 Ağustos 1914.
[33] Agayef Ahmet, "İtalya ve Balkan Devletleri", *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Ağustos 1914.
[34] Siyasiyyat, "Savaşalım ve Çalışalım", *Tanin*, 21 Ağustos 1914.

Türk Basınında Goeben ve Breslau Olayına Bakış

Osmanlı Hükümeti, 1914 yılı başlarında Yunanistan'la Adalar meselesinden dolayı bir savaş olasılığını dikkate alarak İngiltere'den "Reşadiye" dretnotunun yanında Brezilya için yaptırılmakta olan "Rio de Janerio" adlı dretnotu da satın alarak bu gemiye "Sultan Osman" adını vermişti.[35] İngiliz hükümetinin 2 Ağustos 1914 günü sancak çekme töreninden yarım saat evvel Osmanlı gemilerine el konulduğunu açıklaması[36] Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. Bu müsadere kararını verdiği 2 Ağustos 1914'te İngiltere henüz ne seferberlik, ne de harp ilan etmişti.[37]

Türk basınının bu olaya tepkisi büyük olmuştur. Haber ve yorumlarda Türk milletinin büyük bir ümitle beklediği Sultan Osman gemisine teslime yarım saat kala el konulmasının anlaşılır bir şey olmadığı, İngiltere filosunun Sultan Osman zırhlısına muhtaç olmadığı fakat binlerce kilometre sahili bulunan Osmanlı Devleti için bu geminin çok elzem olduğu belirtilerek Türk milletinin hayal kırıklığı dile getiriliyordu. İngiltere Hükümeti'nin bunun sadece Osmanlı Devleti'nde değil, bütün Müslümanlar üzerinde meydana getireceği kötü etkiyi dikkate almaya lüzum görmeden Sultan Osman gemisine el koyduğu belirtiliyordu.[38]

Şebilürreşad'da da Reşadiye ve Sultan Osman dretnotlarına el konarak Osmanlı'nın müdafaasız bırakılması, İngiltere'nin Osmanlı aleyhinde çevirdiği entrikalardan biri olarak görülüyordu.[39]

Ahmet Agayef 8 Ağustos 1914 günkü yazısında "İtilaf Devletleri'nin biz onlara yaklaştıkça onların bizden uzaklaşmakta olduklarını, menfaatlerimizi ve haysiyetimizi çiğnemekten özel bir zevk duydukları anlaşılıyor. Osmanlılığın geleceği için büyük bir etken olacağını umduğumuz bu gemilere böyle buhranlı bir dönemde el konulması Osmanlılar üzerinde kötü bir tesir oluşturmuştur. Muhteşem bir donanması olan İngiltere'nin böyle bir harekette bulunması o büyüklüğüne yakışıyor mu? İngiltere, Rusya'nın arkasına düşüp süründüğü günden beri küçüldükçe küçülüyor."[40] diyerek Osmanlı kamuoyunda bu olaydan dolayı İngiltere'ye dolayısıyla İtilaf Devletleri'ne büyük bir tepkinin

[35] Şimşir Bilal N, *Ege Sorunu, Belgeler*, Ankara, 1982, C.II, S. XXX.
[36] Orbay Rauf, *Cehennem Değirmeni*, İstanbul, 1993, s. 15.
[37] Sabis Ali İhsan, *a.g.e.*, C. I, s. 222.
[38] Siyasiyyat, "Sultan Osman", *Tanin*, 7 Ağustos 1914.
[39] Tevfik S. M., "Harb-i Umumi ve İslam Alemi", *Sebilürreşad*, 20 Ağustos 1330.
[40] Agayef Ahmet, "Müteessir Olmamak Kabil midir?", *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Ağustos 1914.

olduğuna ve bu işin perde arkasında Rusya'nın varlığına dikkat çekiliyordu.

Osmanlı gemilerine el konulmasından sonra, Boğazların yapılacak bir Rus saldırısına açık hale geleceği ve Karadeniz'deki Rus egemenliğinin Balkan Devletleri üzerinde olumsuz etki yapacağını düşünen Almanya, İttifak antlaşması gereği[41] Akdeniz'de İtilaf donanmaları kıskacında kalan Goeben ve Breslau gemilerini İstanbul'a gönderme kararı aldı.[42] Akdeniz'de İngiliz donanmasının sıkı takibinden kaçan Goeben ve Breslau gemilerinin[43] Enver Paşa'nın Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığına verdiği emir ile içeri alınması sağlandı.[44] Osmanlı tarafsızlığının kamuoyunda desteklendiği bir dönemde Goeben ve Breslau adlı iki Alman gemisinin Boğazları geçip Osmanlı'ya sığınması yeni tartışmaları da beraberinde getirmişti.

Sadrazam ve bazı nazırlar "Goeben ve Breslau"nun tarafsızlık kuralları uyarınca ya 48 saat içinde Çanakkale Boğazı'ndan çıkarılmaları ya da silah ve toplarını teslim etmeleri gerektiğine inanıyorlardı.[45] Alman gemilerinin Osmanlı karasularını terki Osmanlı menfaatlerine aykırıydı. Bütün silahlarından tecrit edilerek bir limanda muhafazasına da Almanlar razı gelmemişti.[46] Muhariplerden birinin kuvvetini azaltacağı için Alman gemilerinin satın alınmasıyla tarafsızlığa aykırı hareket edilmeden meselenin çözüleceğini söyleyen Halil Bey'in görüşü kabul gördü.[47] Osmanlı Hükümeti 12 Ağustos 1914 tarihinde gazeteler vasıtasıyla iki geminin Almanya'dan satın alındığını duyurdu.[48]

İngiltere ise, düşman gemilerinin Osmanlı karasularına girişlerini, Bab-ı Ali nezdinde derhal protesto etti ve milletlerarası hukuk kurallarına göre bu gemilerin iadesini istedi.[49] İtilaf Devletleri büyükelçileri, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu iki Alman gemisinin Türkiye tarafından satın alınmalarını kabul etmeyeceklerini, bunları hâlâ Alman gemileri olarak gördüklerini ve ona göre muamele yapacaklarını sadrazama bildirdiler.[50]

---

[41] Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik,* C. I, İstanbul, 2000, C. I, s. 83.
[42] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, Gn. Kurmay Basımevi, C.I., Ankara, 1970, s. 62.
[43] İsmet İnönü, *İnönü'nün Hatıraları* (Hazırlayan: Sabahattin Selek), İstanbul,1969, s. 134.
[44] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, a.g.e.,* s. 63.
[45] *Talat Paşa'nın Anıları, a.g.e.*, s. 33.
[46] *Halil Menteşe'nin Hatıraları* (Giriş: İsmail Arar), İstanbul, 1986, s. 168.
[47] *Ayn. esr.*, s. 190.
[48] "Yavuz Dretnotu ve Midilli Zırhlı Kruvazörü", *İkdam*, 12 Ağustos 1914.
[49] Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü*, İstanbul, 2003, s. 67.
[50] *Ayn. esr.*, s. 68.

Gemilerin satın alınmasıyla Karadeniz'de deniz hâkimiyeti Osmanlı'ya geçmiş ve Rusların Boğazlara baskın planı da önlenmiş oluyordu.[51]

İkdam gazetesi 11 Ağustos 1914 tarihli nüshasında birinci sayfadan büyük puntolarla "Osmanlılar Müjde! Almanya Hükümeti'nin Goeben ve Breslau zırhlıları Hükümet-i Osmaniye tarafından seksen milyon marka satın alınmıştır. Yeni zıhlılarımız dün akşam Çanakkale'den içeri girmiştir. Bugün limanımıza geliyor."[52] şeklinde bir haberle kamuoyuna gemilerin satın alındığını duyuruyordu.

Osmanlı Hükümeti yayınladığı beyannamede[53] "Hükümetimiz, adalarımızı ve sahillerimizi müdafaa için donanmamızı güçlendirme çalışmaları çerçevesinde bazı siparişlere girişti. Ama Londra Hükümeti'nin gemilerimize el koyması üzerine bu çabalar heder olmakta idi. Hiç düşünülmeyen bu vefasızlık en nazik bir zamanda memleketimizi büyük tehlikelere maruz kılmakta idi. Hükümet pes etmeyip yeni çareler aradı. Gemilerimize el konulduğunun haber alınmasını müteakip Goeben ve Breslau'ı satın aldı. Almanya'nın yaptığı bu jest Osmanlıların kalbinde bir şükür hissi ortaya çıkardı." diyerek gemilerin satın alınma sürecini ve sebeplerini kamuoyuna duyurdu.

Basının iki Alman gemisinin satın alınmasından sonraki heyecanlı başlıkları Almanya'ya bakışı açıkça gösteriyordu. *Tasvir-i Efkâr'da* "Gemilerin Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul'a geliş süresi birkaç gün o kadar uzun geldi ki sanki birkaç sene geçti."[54] denerek kamuoyunda bu gemilerin uyandırdığı heyecan ortaya konuyordu. 17 Ağustos gazeteleri[55] ise Yavuz ve Midilli'nin İstanbul'a geldiğini büyük puntolarla duyuruyorlardı.

Ahmet Agayef, İngiltere'nin Osmanlı gemilerine el koymasını İngiliz Devleti ve milleti için ebedi bir leke olduğunu; zaten İngiltere gibi yüz milyonlarca Müslüman'ı baskı altında tutan bir devletin hiçbir zaman Osmanlı Hilafeti'nin kuvvetli olmasını istemeyeceğini; İngiliz dostluğuna güvenilemeyeceğini belirtmiştir.[56]

---

[51] *Halil Menteşenin Hatıraları, a.g.e.*, s. 190–191.
[52] "Osmanlılar Müjde", *İkdam*, 11 Ağustos 1914.
[53] Kelekyan Diran, "Bir Emeli Millinin Husulü", *Sabah*, 16 Ağustos 1914.
[54] "Yavuz Dretnotumuz ve Midilli Kruvazörümüz Bugün Geliyor", *Tasvir-i Efkâr*, 16 Ağustos 1914.
[55] "Yavuz ve Midilli İstanbul'da", *Tasvir-i Efkâr*, 17 Ağustos 1914.
[56] Agayef Ahmet, "Goeben ve Breslau", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Ağustos 1914.

Avrupa'nın umumi bir harp ile meşgul olduğu şu zamanda Osmanlıların donanmaya böyle iki mühim ilave yapmasının ne demek olduğunu bildiğini belirten Diran Kelekyan, bundan dolayı hükümetin bu başarısının millet tarafından takdirle karşılandığını söylüyordu.[57] "Minnettarlığımız bilhassa Almanya'ya matuftur." [58] diyen Agayef ise, donanmasının iki mühim gemisini Osmanlıya vermesinden dolayı bütün Osmanlıların ve halifeye bağlı olan üç yüz milyonluk İslam âleminin Almanya'ya minnettar olduğunu düşünüyordu.

Ahmet Ağaoğlu'na göre, İngilizler, Türkiye'nin tarafsız kalmasıyla yetinmiyorlardı. İstiyorlar ki, herkes İngiltere'nin yanında Almanya'ya karşı mücadele etsin yoksa herkesi düşman telakki ediyorlardı. İki Alman gemisinin alınmasını eleştiren İngilizlere karşı, Sultan Osman dretnotuna neden el konulduğunu ve İngiliz gemilerinin gece gündüz neden Çanakkale Boğazı'nı abluka altında tuttuklarını soran Ağaoğlu, Belçika tarafsızlığının ihlali nedeniyle harbe giren bir devletin diğer devletlerin de tarafsızlığına saygı göstermesini istiyordu.[59] Alman gemilerinin Boğazlardan içeri alınmasından sonra başlayan İngiliz ablukası resmî savaş ilanına kadar sürmüş ve İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girişinden sonra ilk saldırdıkları yer Çanakkale istihkâmları olmuştur.

Kapitülasyonların Kaldırılması

Kapitülasyonların zamanla Osmanlı için zararları anlaşılmışsa da uluslararası dengeler ve devletin siyasi gücü kapitülasyonların kaldırılmasına imkân vermemiştir. İttihat ve Terakki üyelerinin oluşturduğu Osmanlı hükümeti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasını Kapitülasyonların kaldırılması için büyük bir fırsat olarak görmüşlerdir.

Osmanlı Devleti'nin gelişmesine büyük engel olan ve bağımsız devlet anlayışı ile açıklanması mümkün olmayan kapitülasyonların[60] kaldırılacağına dair gazetelerde yabancı hükümetlere tebliğ edilen notanın suretleri 10 Eylül 1914'te yayınlandı.[61]

İkdam'da büyük puntolarla "Milli Bayramımız" başlığı atılan makalede bugüne kadar kendi toprağında kendi mülkünde, kendi servetine kendi varidatına kendisinin hiçbir şeyine tam malik

[57] Kelekyan Diran, "Bir Emeli Millinin Husulü", *Sabah*, 16 Ağustos 1914.
[58] Agayef Ahmet, "Goeben ve Breslau", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Ağustos 1914.
[59] Ağaoğlu Ahmet, "Garib Tezatlar", *Tercüman-ı Hakikat*, 2 Teşrin-i Evvel 1914.
[60] Ali İhsan Sabis, *a.g.e.*, C. I, s. 279.
[61] "Hükümetimizin Notası", *İkdam* 10 Eylül 1914, s. 1. , "Beraat-ı Halas ve Necat", *Tanin*, 10 Eylül 1914.

olamamasına neden olarak[62] gösterilen kapitülasyonların kaldırılma kararı İstanbul'da ve diğer vilayetlerde sevinç gösterileri ile kutlanmış;[63] özellikle İstanbul'da Sultan Ahmet Meydanı'nda büyük bir sevinç mitingi yapılmıştır.[64] Bu gösteriler kapitülasyonların kaldırılmasının önemli bir millî gaye olduğunun da göstergesiydi.[65]

Avrupalı devletler ise kapitülasyonların kaldırılmasını protesto etmişler, Osmanlı'nın müttefiki olan Almanya dahi bu umumi protestodan geri kalmamıştır.[66]

Basın, kapitülasyonların kaldırılmasının dolayı Bab-ı Ali'nin hiçbir itiraz ve muhalefet görmeyeceği tahmin ediliyordu. Çünkü Osmanlı hükümetinin yabancıların sıkıntı yaşamaması için geniş tedbirler aldığı belirtiliyordu. Kapitülasyonların kaldırılması için Türklerin beklenti ve isteklerinin her zaman görmezden gelen Avrupalıların bundan sonra emrivakiyi samimi bir şekilde kabul etmesi ve Osmanlının kalkınması için yardımcı olması istenmekteydi.[67]

Bab-ı Ali'nin kapitülasyonları kaldırmasından sonra Avrupalı devletler bu kararı protesto etmişse de[68] İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığının devamı için bu oldubittiyi sineye çekecek bir davranış içine girdiler. 10 Eylül'de Marne Meydan Savaşı'nda yenilen Almanlar da Osmanlı'ya ihtiyaçları daha da arttığı için durumu kabullendiler.[69]

Yunus Nadi, Sadrazamın bütün millete hitap ederek ayan beyan bir şekilde "Bab-ı Ali bu yolda sonuna kadar gitmeye azmetmiştir; hiçbir itiraz ve muhalefet kendisini bu azminden çeviremeyecektir." sözüne dayanarak hükümetin bu konudaki kararlılığını ortaya koyuyordu.[70] Herkesin Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun ve memleketin gelişememesinin başlıca sebebi olarak gösterdiği kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı Hükümeti'nin halk nezdindeki itibarını da artırmış oluyordu.[71]

10 Eylül 1914'te kaldırılacağı duyurulan kapitülasyonlar

---

[62] "Milli Bayramımız", *İkdam,* 10 Eylül 1914.
[63] Diran Kelekyan," Bir Ahdi Cedid", *Sabah*, 11 Eylül 1914.
[64] "Şehrimizde Tezahürat-ı Milliye", *İkdam*, 12 Eylül 1914.
[65] Diran Kelekyan, "Bir Ahdi Cedid", *Sabah*, 11 Eylül 1914.
[66] Ali İhsan Sabis, *a.g.e.,* C. I, s. 279.
[67] Siyasiyyat, "Kat'i Adım", Tanin, 1 Teşrin-i Evvel 1914.
[68] Haluk Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İstanbul, 2002, s. 319.
[69] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C. V, Ankara, 1988, s. 390.
[70] Yunus Nadi, "Devre-i İmtihan", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Eylül 1914.
[71] Ali İhsan Sabis, *a.g.e.,* C. I, s. 279.

1 Ekim'den itibaren resmen yürürlükten kaldırılmıştır.[72] Kimsenin Osmanlı Devleti'nin bu kadar sade ve tabi bir tarzda kapitülasyonlardan kurtulacağını, hürriyet ve mevcudiyetini kazanacağını düşünmemesi, yapılan işin büyüklüğünü ortaya koyuyordu. Aslında kapitülasyonların kaldırılmasının önemi gün geçtikçe ortaya çıkacak olumlu gelişmelerle birlikte daha net anlaşılacaktı. Eğer kapitülasyonlar kalsaydı, Osmanlı Devleti daima Avrupalılardan geri kalacak ve onlara muhtaç olacaktı.[73]

Ahmet Ağaoğlu, *Tercüman-ı Hakikat*'te, "10 Eylül'de kapitülasyonların kaldırılacağı haberine rağmen eski ananelere tanık olanlardan birçokları daha bugüne kadar tereddüt içinde idiler. Acaba gürültüler, kıyametler kopmayacak mı, yeni belalar zuhur etmeyecek mi, diye soruyordular. Bazıları ise açıktan açığa şu yeni Türklerin bu derece cesaretlerine şaşırıp duruyorlardı fakat hiçbir kıyamet kopmuyor ve her şeyin huzur, sükûn, emin ve asayiş içinde gittiğini..." yazarak Avrupalıların tepkisinin beklenenden az olduğunu ve yapılan işin daha önceleri cesaret edilemeyecek kadar zor olduğunu belirtiyordu.[74]

Avrupalı devletlerin birbirleriyle savaşmasını fırsat bilerek kapitülasyonları kaldıran Osmanlı Devleti'ne fazla ses çıkaramayan Avrupalı devletlerin savaş sonunda hazırladıkları Sevr Antlaşması'yla kapitülasyonları daha da genişletmeleri bu işten kolayca vazgeçmeyeceklerini de gösteriyordu.

Karadeniz Hadisesi ve Tarafsızlığın Sonu

29 Ekim 1914 sabahı gerçekleşen Karadeniz Hadisesi Osmanlı Devleti için dönüm noktası olmuş ve fiilen savaşa girilmesi anlamına gelmiştir.[75]

Tüm gazetelerde olduğu gibi *Tercüman-ı Hakikat*'in de "Karadeniz'de Mühim Hadisat" başlığı ile verdiği haberde olaya farklı açılardan yaklaşılmış, "Şayialar" alt başlığında: "Karadeniz'de iki-üç gündür Osmanlı ve Rus donanması arasında çarpışmalar meydana geldiği söylentileri dolaşıyor." şeklinde bir açıklama yapılmıştır.

Karadeniz Hadisesi diğer gazetelerde de geniş yer bulmuş[76] ve bununla ilgili haber ve yorumlar yayınlanmıştır. Karadeniz Hadisesi ile

---

[72] "Siyasiyyat, Kat'i Adım", *Tanin*, 1 Teşrin-i Evvel 1914.
[73] "Yevm-i Halas", *İkdam*, 2 Teşrin-i Evvel 1914.
[74] Ahmet Ağaoğlu "Tarihi Bir Gün", *Tercüman-ı Hakikat*, 1 Teşrin'i Evvel 1914.
[75] Sabis Ali İhsan, *a.g.e.*, C. 1, s. 107.
[76] *Tanin*'de 31 Ekim'de "Ruslar ne yapmak istiyorlar" başlığı ile *İkdam*'da 31 Ekim'de "Rus Garb Sefinelerinin Garkı", "Rusya'nın Karadeniz Donanması", "Rusya'nın Karadeniz Limanları" ve *Sabah*'ta 1 Kasım'da "Rusya Ahvali" gibi haberlerle olayın sonuçları ile ilgili yazılar yayınlanmıştır.

ilgili basında çıkan yorumlarda genelde resmî tebligat dikkate alınmıştır. *İkdam* gazetesindeki bir değerlendirmede "Ruslar Dünya Savaşı'nın başlamasından itibaren bir vesile bularak bizi tazyik ediyorlardı. Hükümetimiz aczinden değil, fakat barış yanlısı olduğu için sakin davranıyor ve bu kışkırtmalara karşı sabırlı ve sakin davranıyordu. Fakat Rusların daha savaş ilan etmeden Boğazların önüne torpil dökerek donanmamızın Karadeniz'e çıkışını engellemek istemesi karşısında gereken cevap verilmiştir." şeklindeki bir yazı da bunu doğrulamaktadır.[77]

Karadeniz Hadisesi'ne kadar tarafsızlık ağırlıklı yazıların çıktığı Türk basınında, İtilaf Grubu devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı fiilî mücadeleye başlamaları[78] ile birlikte yazılan yazıların rengi de değişmiştir.

Resmî harp ilanları başlamadan gazetelerde İtilaf Grubu'nun Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği faaliyetler gazetelerde yayınlamaya başlamıştır. *Tanin*'de, "Harbin Başlaması İçin Başka Şey Lazım mı?" başlıklı haber, düşmanların her taraftan hücum etmeye başladığını, İngiliz gemilerinin 16 kilometre mesafeden Çanakkale tabyalarını bombardıman ettiği, fakat karşı ateşle geri çekildiğini, Mısır'da köyleri tahrip ederek Kanal'a doğru çekildiğini,[79] Rus hududunda da Osmanlı ve Rus askerleri arasında çatışmaların başladığını duyuruyordu.[80]

General Ali İhsan Sabis, İtilaf Grubu devletlerinden İngiltere'nin daha Karadeniz vakasından çok önce Irak'ı istila için Bombay'da kuvvetler hazırlamasına ve harp ilanından sonra üç hafta içerisinde Basra'yı istila etmesine dayanarak önceden hazırlıklı olduklarını belirtiyor ve İtilaf Devletleri'nin Türkiye'nin tarafsızlığına bakış açılarını ortaya koyuyordu.[81]

Osmanlı Devleti'nin 31 Ekim'de Rusya'ya verdiği notada, Karadeniz çatışması hakkında özür belirtildikten sonra, çatışmaya Rus filosunun sebep olduğu, Osmanlı Hükümeti'nin tarafsızlığını devam ettirmek istediği, bu maksatla donanmasını geri çektiği ve bir daha Karadeniz'e çıkmasına müsaade edilmeyeceği, buna karşılık Rusya'nın da Karadeniz'de düşmanca hareketlerden sakınacağının ümit edildiği ifade edildi.

---

[77] "Karadeniz'deki Vakıa-i Ahire", *İkdam*, 31 Teşrin-i Evvel 1914.
[78] Eraslan Cezmi,"I. Dünya Savaşı ve Türkiye",*Türkler*, C.13, Ankara, 2002, s. 345.
[79] "Harbin Başlaması için Başka Şey Lazım mı? " *Tanin*, 4 Teşrin-i Sani 1914.
[80] "Rusların Hücumunu Püskürttük", *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Teşrini Sani 1914.
[81] Sabis Ali İhsan, *a.g.e.*, C. II, s. 116.

Osmanlı notasının Rus başkentine gönderildiği gün, Rus elçisi İstanbul'dan ayrılmış ve Rusya'yla siyasal ilişkiler kesilmiş bulunuyordu. Rusya 2 Kasım 1914'te, Fransa ve İngiltere ise 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.[82]

Rusların, İngilizlerin ve Fransızların açtıkları bu harp; yalnız Türkiye aleyhine değil, bütün İslam âlemine karşı da bir harp ilanı olarak görülmüş[83] ve 14 Kasım 1914 tarihinde halifenin Cihad-ı Ekber ilanıyla tüm Müslümanlar İtilaf Devletlerine karşı cihada davet edilmiştir.[84]

Çanakkale Cephesi'nin Açılması ve İtilaf Kuvvetlerinin Hazırlıkları

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Başkomutanlık makamının Boğazlarla ilgili aldığı ilk önlemlerden birisi 4-5 Ağustos 1914'ten itibaren birinci ve ikinci mayın hatları kurarak Boğazların kısmen kapatılması olmuştur. Başkomutanlık 7 Ağustos'ta yayınladığı bir emirle Boğazlardan sadece Alman ve Avusturya harp gemilerinin içeri alınacağını belirtmiştir. Ticaret gemilerininse içeri alınacağı fakat izni olmayanların Boğazlardan çıkışına izin verilmeyeceği belirtilmiştir.

Başkomutan Vekili Enver Paşa, Müstahkem Mevki Komutanı Emin Paşa'nın yetersiz olduğunu düşünerek görevden almış ve yerine 10 Ağustos'ta Kurmay Albay Cevat'ı atamıştır. 10 Ağustos'tan sonra Boğazların tahkiminin güçlendirilmesi için çalışmalara hız verilerek kara, deniz ve hava birlikleri ile Boğazların savunması güçlendirilmeye başlanmış ve bu çalışmalar 18 Mart 1915 tarihine kadar devam etmiştir.[85]

İngiliz filosundan kaçarak Çanakkale önlerine gelen Goben ve Breslau isimli Alman savaş gemilerinin Başkomutanlık makamının emriyle 10 Ağustos'ta Boğazlardan içeri alınmasından sonra Boğazların savunmasına yönelik yeni önlemler alınmış ve mayın hatlarının sayısı artırılmıştır. İngilizler ise bu tarihten sonra Boğazları ablukaya almıştır.[86]

Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa girmesi anlamına gelen Karadeniz Hadisesi'nden sonra ise İngiliz ve Fransız savaş gemilerinden oluşan Birleşik Filo 3 Kasım 1914 günü Boğaz istihkâmlarını

---

[82] "Türkiye, İtilaf Grubu", *Tanin*, 7 Teşrin-i Sani 1914, s.1" Muhasemat", *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Teşrin-i Sani 1914.
[83] "Gazay-ı Ekber -Silah Başına", *İkdam*, 3 Teşrin-i Sani 1914.
[84] "Beyanname-i Hümayun Suretidir", *Tanin*, 13 Teşrin-i Sani 1914.
[85] *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, C. V, I. Kitap Genelkurmay ATESE Yayınları, Ankara, 2012, s. 73-78.
[86] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, Yayınlanmış Arşiv Belgeleri, Ankara, 2005, s. 5-9.

bombalamıştır. Kısa süren bu bombardıman İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı anlamına gelmekteydi. Bu bombardıman Türk yetkililerce alınan önlemlerin arttırılmasına neden olmuştur. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na bağlı topçu bataryaları, askerî birlikler, deniz kuvvetleri ve uçak sayıları arttırılmıştır. Enver Paşa hazırlıklarla yakından ilgilenmek için Müstahkem Mevki Komutanlığı'nı doğrudan Başkomutanlığa bağlamıştır. Enver Paşa yapılan hazırlıkları yerinde görmek için de 18 Şubat 1915'te Çanakkale Cephesi'ne gelmiştir.

Boğazların savunmasına yönelik yapılan hazırlıklar çerçevesinde Boğaz savunmasına katılmak üzere 17 Şubat'ta Barbaros ve Turgut Reis muharebe gemileri Çanakkale'ye intikal etmiştir. 2. Ağır Topçu Tugayı'na bağlı 3. Ağır Topçu Alayı; Çimenlik Tabyası, Anadolu Hamidiyesi ile Nara ve Dardanos tabyalarına yerleştirilmiştir. Hazırlıklar süresince 4. Ağır Topçu Alayı'na ait bölgeye getirilen en güçlü toplardan iki adet 335/35'lik Rumeli Hamidiyesi'ne; dört adet 240/35'lik Mecidiye Tabyası'na ve iki adet 240/35'lik Namazgâh Tabyası'na mevzilendirilmiştir. Türk Genelkurmayı kıt imkânlara rağmen Birleşik Filo'nun saldırılarının başladığı 19 Şubat tarihinden sonra da müstahkem mevkileri güçlendirmeye devam etmiştir.

Türk Genelkurmayı savunma hazırlıklarını artırırken İtilaf Devletleri de Limni adasını hareket üssü yaparak boğazlara yönelik saldırı hazırlıklarına başlamışlardır. Goben ve Breslau gemilerinin girişinden sonra Boğazları ablukaya alan Birleşik Filo'nun 23 Eylül'den itibaren Boğazlardan geçen gemilerin batırılacağını açıklamasıyla birlikte Boğazlar tamamen gemi geçişine kapatılmıştır. Bu tarihten itibaren Birleşik Filo'ya ait gemiler Boğazları tam ablukaya almışlardır.

18 Şubat'a kadar hazırlıklarını tamamlayan Birleşik Filo üç tümenden oluşmaktaydı. 1. Tümeni İngiliz gemileri Queen Elizabeth, Lord Nelson, Agamemnon ve Inflexible; 2. Tümeni İngiliz gemileri Irresistable, Albian, Vengeance, Swiftsare ve Magestic ve 3. Tümeni ise Fransız gemileri Triumph, Bouvet, Gaulois ve Charlemagne zırhlıları oluşmaktaydı. Birleşik Filo'da ayrıca hafif kruvazör, depo gemisi, uçak gemisi, denizaltı, muhrip mayın tarama gemileri gibi gemilerden oluşan 49 tane de yardımcı gemi vardı.[87]

Hazırlıklarını tamamlayan Birleşik Filo'nun Boğazlara yönelik ilk ciddi saldırısı 19 Şubat 1915'te gerçekleşmiştir. Bu ilk bombardımana

[87] *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, a.g.e.*, s. 83-94.

11 zırhlı, 3 kruvazör, 18 torpido, iki denizaltı ve dokuz şilepten oluşan bir filo katılmıştır. Bu ilk saldırıda Kumkale, Orhaniye, Seddülbahir ve Ertuğrul tabyaları hedef alınmıştır. Birleşik Filo bombardımana Türk topçu menzili dışında başladığından Türk bataryaları uzun süre sessiz kalmıştır. İtilaf gemileri Türk bataryalarının susturulduğunu düşünerek Boğaz girişine yaklaşınca anında cevap görmüş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Türk topçusunun düşman gemileri atış menziline girince top başı yaparak cesurca görevini yerine getirmesi takdire şayan bir durumdu. [88]

Birleşik Filo'nun Boğazlara yönelik ikinci saldırısı 25 Şubat'ta gerçekleşti. Uçak gemisi ve Queen Elizabeth ve Agamemnon zırhlılarının da katıldığı bu saldırı bir öncekine göre daha büyük bir saldırıydı. Birleşik Filo'nun Boğaz girişindeki Seddülbahir, Kumkale ve Orhaniye tabyalarını susturmasından sonra iki gemi 1800 metre Boğaz'dan içeri girip iç tabyalara ateş açarak bazılarını tahrip etmiştir. 25 Şubat saldırısı ile Boğaz girişindeki bataryaların susması ile boğazlar adeta Birleşik Filo'ya açılmış ve Türk milleti adına kaygı verici bir durum ortaya çıkmıştır.

İtilaf Devletleri gemileri 26 Şubat'ta Boğaz'dan girerek mayın tarama işlemine başlamışlardır. Dardonos ve Mesudiye tabyalarından yapılan atışlar Birleşik Filo'nun geri çekilmesine neden olmuştur. Seddülbahir ve Kumkale bölgeleri terk edilmiş görüldüğünden 26 Şubat'ta buraya asker çıkaran İtilaf kuvvetleri tabyaları tahrip etmek istemişse de karşılık görünce gemilere geri çekilmişlerdir.[89] 26 Şubat sonrası Başkomutanlık Boğaz'ın yeniden mayınlanması emrini verdi. Sahte bataryalar kurularak düşman bombardımanının etkisiz hale getirilmesi amaçlandı. Birleşik Filo'nun en büyük endişesi ise iyi gizlenen seyyar Türk topçu bataryalarıydı.

Birleşik Filonun 27 Şubat'ta gerçekleştirdiği Boğazlara yönelik harekâtı da başarısız oldu. Birleşik Filo'nun en önemli saldırıları ise 1-4 Mart tarihleri arasında gerçekleşti. Bu saldırılar sırasında Türk topçu bataryalarının karşılık vermesiyle Birleşik Filo'nun bazı gemilerinin isabet alması boğazları geçmenin kolay olmadığını gösterdi. İtilaf Devletleri tüm muvaffakiyetsizliklerine rağmen Birleşik Filo'nun kara harekâtı desteği olmadan Boğazlardan geçeceği fikrini korumuşlar ve 5-15 Mart tarihleri arasında saldırılarına devam etmişlerdir. 6-7 Mart'ta yapılan mayın temizleme işleminden sonra

[88] *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, a.g.e*., s. 99-100.
[89] *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, a.g.e*., s. 108-110.

Boğazlara yönelik yapılan 8 Mart taarruzu da başarılı olamamıştır. Rus savaş gemisi Askold 4 Mart 1915'te Birleşik Filo'ya katılmıştır.

İtilaf Devletleri üç aşamalı olarak planladıkları Çanakkale harekâtında önce Türk topçusunun atış menzili dışından bombardımanı sonrasında ikinci derece istihkâmların bombardımanı ve son olarak da 3000 metrede ezici ve yoğun bombardıman hedeflemişlerdi. Fakat 19 Şubat'ta başlayan Çanakkale bombardımanında İtilaf Devletleri üç haftanın sonunda planlarının ikinci aşamasına bile geçemediler. Bu başarısızlık üzerine 18 Mart deniz harekâtı öncesinde Birleşik Filo Komutanı Amiral Carden görevden alınmış ve yerine yardımcısı Amiral Robeck atanmıştır. [90]

Birleşik Filo'nun 18 Mart 1915 Öncesinde Çanakkale'ye Yaptığı Taarruzların Türk Kamuoyundaki Yankıları

Osmanlı Devleti'nin savaşa girişiyle birlikte Türk ordularının taarruz ettiği cephelerle ilgili olumlu haberler Türk gazetelerinde yayınlanmaya başlandı. Kafkas Cephesi'nde kazanılan ilk başarılar ve Kanal harekâtıyla Mısır'ın tekrar geri alınacağına dair haber ve yorumlar basında yayınlanmaktaydı.[91] Türk kamuoyu ise özellikle İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na uyguladıkları abluka ve İtilaf Filosu'yla ilgili haberleri yakından takip etmekteydi. Çanakkale Cephesi'nde yaşanacak gelişmeler Osmanlı Devleti'nin ve savaşın kaderini yakından ilgilendirmekteydi. Basında ilgiyle takip edilen haberlerden biri de Çanakkale önünde bekleyen Birleşik Filo'yu oluşturan gemilerin hızı, silah kapasitesi ve teknik özellikleri hakkında verilen bilgilerdi.[92] Basına göre, İslam âlemi için Hicaz'dan sonra en kutsal yer hilafet merkezi İstanbul'du. Bundan dolayı, İstanbul'u almak amacıyla Boğazlara yapılacak muhtemel bir İngiliz saldırısının İslam âlemi üzerinde olumsuz etkisi olurdu. Boğazlara yapılacak İtilaf saldırıları Hint Müslümanlarını kızdırabilir ve İstanbul'a yapılacak bir saldırı ise Hint Müslümanlarını harekete geçirebilirdi.[93]

19 Şubat'ta Çanakkale istihkâmlarına yönelik İtilaf bombardımanının başlamasıyla birlikte gazetelerde Türk Genelkurmayı'nın Çanakkale Cephesi'yle ilgili verdiği günlük resmî tebliğler doğrultusunda Çanakkale bombardımanıyla ilgili haberlere her gün rastlamak mümkündü. Haberlerden anlaşıldığına göre, Birleşik

[90] *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, a.g.e*., s. 140-158.
[91] Mısır Yolunda Büyük Muvaffakiyetler, *İkdam*, 7 Şubat 1915.
[92] Yeni Çanakkale Bombardımanı Etrafında, *Tasvir-i Efkâr*, 22 Şubat 1915.
[93] Bombardıman ve Âlem-i İslam, *İkdam* 3 Mart 1915.

Filo'nun uzaktan yaptığı bombardıman Türk tabyalarına fazla zarar veremiyordu. Fakat bazı asker kayıplarına neden olmaktaydı. Türk kuvvetleri öncelikle Birleşik Filo'nun 27 Şubat tarihinden itibaren Boğazın girişindeki Seddülbahir bölgesini bombaladıktan sonra buralara keşif kolları çıkararak bataryaları imha etmeye yönelik girişimlerini engellemişti.[94]

Türk kamuoyu, Almanya'yla başa çıkmayan İngilizler ve Fransızların Çanakkale önünde gürültüye başladığını düşünüyordu. Basında İngilizler ile Fransızların Rusya'ya yardım etmek ve Balkan hükümetlerini kendi yanlarında savaşa sokmak için Çanakkale'yi zorladıkları yorumları yapılıyordu.[95]

Tasvir-i Efkâr gazetesinde çıkan bir haberde, "Boğaz, Seddülbahir istihkâmları ile başlayan girişten Gelibolu'da hitama eren çıkışa kadar tam 60 kilometre bir uzunluğa sahiptir. Genişliği azami beş kilometre ve en az bir buçuk kilometredir. Bu kadar dar ve bu derece uzunluğa sahip, elde mevcut bütün vesait ile mücehhez ve her türlü fedakârlığı yapmaya azim etmiş kahramanlar tarafından müdafaa olunan böyle bir mevkiden düşman gemilerinin geçmesinin neye bağlı olduğu pek kolay anlaşılır." ifadeleri Çanakkale'yi geçmenin hem coğrafi şartlar, hem de Türk askerinin kendisine olan güveninden dolayı zor olduğunu gösteriyordu.[96]

Birleşik Filo 19 Şubat'tan sonra bir hafta boyunca her gün Türk istihkâmlarına binlerce bomba yağdırmasına rağmen boğaza girememişti. Bu durum Türk milletine bundan sonrasına daha endişesiz bakma imkânı vermiştir.[97]

Yunus Nadi'nin *Tasvir-i Efkâr* gazetesindeki yazısında "Boğazları geçme noktasında taarruz edenlerin bir fedakârlık sınırının olduğu muhakkaktı. Fakat Türk milletinin kendini müdafaa için yapacağı fedakârlığın sınırı olmayacaktı. Bundan dolayı, Boğaz'ın geçilmesi kolay değildir. Akdeniz Boğazı ya hiç geçilemeyecek ya da İtilaf Devletleri adına büyük hezimetlere mal olacaktı. Boğaz'ı bombalamak bu harekâtın ilk adımıydı. İtilaf kuvvetlerinin Boğazları geçse bile Boğaz'dan çıkarma yapmasının mücadeleye azmetmiş bir Türk milleti varken kolay olmayacağı aşikârdı. Ayrıca Boğaz mücadelesinde Birleşik Filo'nun büyük kayba uğraması Avusturya-Macaristan Filosu'nun

[94] Osmanlı İtilaf-I Müselles Muharebesi, *Tasvir-i Efkâr,* 22 Şubat 1915.
[95] Çanakkale-İstanbul, *İkdam,* 7 Mart 1915.
[96] Çanakkale Etrafında, *Tasvir-i Efkâr*, 3 Mart 1915.
[97] Çanakkale Bombardımanı Netayicinden, *Tasvir-i Efkâr*, 5 Mart 1915.

harekete geçmesine ve Akdeniz üstünlüğünü ele geçirmesine neden olabilirdi. Bundan dolayı, tarafsız İtalya ve Bulgaristan da İttifakların yanında hareket edebilirdi."[98] şeklindeki yorumları Türk kamuoyunun her yönüyle Boğaz Harbi'ni takip ettiğini gösteriyordu.

Birleşik Filo'nun Sedülbahir ve Kumkale'ye yaptığı bombardıman sonrası buralara çıkarma yapan İtilaf öncü kuvvetleri Türk askerlerince geri püskürtülmüştür. İtilaf Devletleri'nin 70 kayıp verdiği bu çıkarma harekâtında Türk tarafının kaybı iki askerdi.[99] Bu çıkarma sırasında basına yansıyan 'kahraman bir çavuş'[100] hadisesi de oldukça ilginçti ve Türk askerinin vatanını koruma noktasındaki inancını yansıtmaktaydı.[101]

İtilaf Devletleri, Çanakkale Boğazı'na yönelik saldırıları devam ederken Birleşik Filo'dan üç savaş gemisi ve beş küçük gemiyi İzmir Limanı'na gönderdi. Bir keşif uçağının da destek verdiği bu gemiler 21-22 Şubat 1915'te ve 6 Mart 1915'te İzmir Limanı'nı bombaladı.[102,103] Türk istihkâmları da bu saldırıya ateşle karşılık vermişti.[104] İngilizlerin İzmir Limanı'ndaki istihkâmlar ile Foça ve Aliağa'yı bombalamaları[105] Türk halkının manevi kuvvetini kırmaya yönelik bir hareket olarak

---

[98] Yunus Nadi, "Onların Fedakârlıkları, Bizim Fedakârlıklarımız" *Tasvir-i Efkâr*, 7 Mart 1915.

[99] *Tasvir-i Efkâr*, 7 Mart 1915.

[100] *Düşman donanması Çanakkale methal bataryalarımıza karşı birkaç günden beri mütemadiyen icra eylediği bombardıman sahilde hiçbir askerin barınamayacağı fikrine kapılarak ve Osmanlı askerinin dilâverliğini hiçte hesaba katmayarak Seddülbahir ve Kumkale civarına asker çıkarmaya teşebbüs etmişti. Sandalla Seddülbahir mevki civarına çıkan 60 kadar düşman askeri yedi torpido, beş zırhlı, bir kruvazörden oluşan filonun ateşi himayesinde ilerleme teşebbüsünde bulundu. Düşmana pek yakın bir mevzide yarım takımlık bir kuvvete kumanda eden Mustafa oğlu Mehmet Çavuş namında bir kahraman düşmanın bir müddet ilerlemesine ses çıkarmamış, fakat daha fazla sabır edemeyerek daha doğrusu vatan toprağını düşmana çiğnetmemek aşkıyla titreyen efradını tutamayarak onlarla beraber süngü hücumuyla düşmana arslanlar gibi saldırmıştır. Aradaki mücadele çok devam etmemiş ve kükremiş arslanlar gibi savlet eden Osmanlı dilâverleri önünde düşman perişan olmuş ve 20 ziyade ölü ve yaralı vererek perişan bir surette firar etmiştir. Mehmet Çavuş ise başından ve sağ göğsü üstünden olmak üzere iki yerinden yaralandığı halde yerde sürünerek maiyetinden ayrılmamış, bir taraftan bütün manasıyla kanını vatan toprağına akıttığı halde, diğer taraftan erlerini teşvik ve ateşe devam etmiştir. Nihayet tüfeğin makinesi işlemeyecek derecede bozulduğu vakit bu mert asker eline geçen taşları atmak suretiyle sandallarına kaçan düşman erlerini takip ve def etmiştir.*

[101] Kahraman Bir Çavuş, *Tasvir-i Efkâr*, 6 Mart 1915.

[102] İzmir Bombardımanı, *Tasvir-i Efkâr*, 11 Mart 1915.

[103] İzmir Bombardımanı Tafsilatı, *İkdam*, 9 Mart 1915.

[104] İzmir Bombardımanı Tafsilatı, *Sabah*, 9 Mart 1915.

[105] Bombardımanın Politika Safhası, *Sabah*, 7 Mart 1915.

görülmüştür. Milli Ajans'ın verdiği bilgilere göre Urla bombardımanı sırasında bir İngiliz torpil arama gemisi gece torpile çarparak batmıştır. İzmir valisi ilk bombardımandan sonra yaptığı açıklamada, gerekirse şehri savunacaklarını belirterek sivillerin iç bölgelere gitmelerini tavsiye etmiştir.[106]

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale ve İzmir bombardımanlarından amacı, Şark Meselesi'ni kendi politikaları doğrultusunda çözülüyor imajı uyandırarak başta İtalya olmak üzere tarafsız devletlerden bazılarını kendi yanlarına savaşa dâhil etmekti. Yani bombardımanın askerî mahiyetinin yanında siyasi amaçları da vardı. Basına göre, Birleşik Filo'nun bombardımanlardan bir sonuç alamaması tarafsız ülkelerin Çanakkale Harekâtı'nı "kurusıkı" mahiyette görmelerine[107] ve bir süre daha beklemede kalmalarına neden olmuştur.

Avrupa gazeteleri Çanakkale bombardımanı neticesinde büyük başarılar elde edildiği şeklinde haberler yaparak müttefiklerin yakında İstanbul önlerine geleceklerini yazmaktaydı. Fakat Birleşik Filo'nun hâlâ Boğazın girişindeki açık mevzilere kurulmuş Kumkale ve Seddülbahir istihkâmlarını bombalaması hiçbir netice alamadıklarını gösteriyordu. Dış istihkâmlar belli süre susturulsa da tamir edilerek tekrar ateşe başlıyorlardı. Bundan dolayı Türk kamuoyu iç istihkâmların susturulması mümkün görmüyordu.[108]

Basında bombardımanda hasar alan Birleşik Filo gemileriyle ilgili haberler de çıkmaktaydı.[109] İtilaf donanmasının yedi gemisi Çanakkale bombardımanı sırasında hasar görmüştü. İngiliz Queen Elizabeth, Agamemnon ve Nelson; Fransız Suffren ve Bouvet mermi isabetiyle yaralanan gemilerdi.[110]

İngiliz-Fransız Birleşik Filosu 27 günlük uzun bombardımandan sonra hiçbir başarı elde edemedikleri için hayal kırıklığı yaşamışlardı. Boğazları geçebilmek için daha yakından bombardıman yapması gereken İngilizler, Akdeniz üstünlüğünü kaybetmemek için Çanakkale'de fazla gemi kaybını göze alamazlardı.[111]

---

[106] İzmir Bombardımanı, *Tasvir-i Efkâr*, 11 Mart 1915.
[107] Diran Kelekyan, "Bombardımanın Politika Safhası", *Sabah*, 7 Mart 1915.
[108] Düşmanlarımız Hücum Derken, Kahramanlarımız Müdafaa Eylerken, *Tasvir-i Efkâr* 16 Mart 1915.
[109] Diran Kelekyan, Bombardımanın Politika Safhası", *Sabah*, 7 Mart 1915.
[110] Çanakkale Bombardımanında Bataryalarımızın Hasara Uğrattıkları Gemilerden Bazıları, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Mart 1915.
[111] Bombardımanda Ki Gevşeklik, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Mart 1915.

Türk basınında, Avrupa gazetelerinde çıkan haberlerden yapılan alıntılarda, "İtalyan gazeteleri de İngiliz ve Fransızların Boğazlarda imkânsız bir işe giriştiklerini yazıyor" deniliyordu. Tarafsız Balkan ülkeleri ve Avrupa gazeteleri de aynı düşüncedeydi. Bazı İngiliz ve Fransız gazeteleri de bombardımanın uzaması üzerine Boğazları geçmenin bazı fedakârlıklarla olabileceğinin görüldüğünü yazmaya başlamışlardı.[112]

İstanbul'da halkın gündelik hayata devam etmesi ve herhangi bir karışıklığın olmaması, Çanakkale bombardımanının Türk kamuoyunda endişeye neden olmadığını gösteriyordu. Alman gazeteleri bombardımanın asıl amacının İstanbul'da kargaşa çıkarmak olduğunu düşünüyordu.[113]

Bombardıman başladığı zaman İngiliz ve Fransız matbuatı birkaç gün içinde İttifak donanmasının İstanbul önünde bulunacağını yazmışlardı. 20 günden beri her gün bombardıman edildiği halde dış istihkâm Seddülbahir, içte Kumkale bile susturulamamıştı. Türk Genelkurmayı'nın gazetecileri iç istihkâmları ziyaret etmesine izin vermesi düşmanın hâlâ dış istihkâmlarla uğraştığının deliliydi. Basında çıkan "İki üç hafta geçti fakat hâlen müttefiklerin donanması, yiğit ve kahraman aslanlarımızın tarihe şan verecek bir kahramanlıkla, ölümü küçümseyerek müdafaa eyledikleri dış istihkâmları bile susturmaya muvaffak olamadı."[114] cümleleri Türk ordusuna olan güveni gösteriyordu.

İngilizler Boğazlara yapılan ilk saldırılarla birlikte tarafsız devletlerin kendileriyle işbirliği yapmak için harekete geçeceğini düşünmüştü. Fakat bombardımanın başarısızlığı İtilaf Devletlerinin beklentilerinin aksine tarafsız ülkelerde daha fazla tereddüt oluşturdu.[115] İngiliz ve Fransız gazeteleri Boğazları bir-iki hafta içinde geçmenin mümkün olacağını yazdıkları için bu ülkelerde buğday fiyatları düşmüştü. Rus matbuatı ise geçiş işinin aylarca sürebileceğini iddia ediyordu. Çünkü Rus hükümeti mümkün mertebe Rusları alıştırmaya ve uzun bir bekleyişe tahammül ettirmeye çalışıyordu. Çünkü beklentiye giren halk zaferin gecikmesiyle ayaklanabilirdi.[116]

Çanakkale istihkâmlarını gezen İttifak Devletleri ve tarafsız ülkelerin gazete muhabirleri de üç haftalık bombardımanın bir netice getirmediğini ve büyük bir hasara yol açmadığını görmüşlerdi.[117]

---

[112] Bombardıman Etrafında, *İkdam*, 4 Mart 1915.
[113] Bombardıman Etrafında, *İkdam*, 4 Mart 1915.
[114] Bombardıman mı Hava Oyunları mı? *İkdam*, 11 Mart 1915
[115] Diran Kelekyan, "Bombardımanın Neticeleri", *Sabah*, 15 Mart 1915.
[116] Bombardıman mı Hava Oyunları mı?, *İkdam* 11 Mart 1915.
[117] Çanakkale Bombardımanı Hakkında, *İkdam* 13 Mart 1915.

Başkomutan Vekili Enver Paşa Çanakkale bombardımanları sırasında cepheye gelerek gelişmeleri yakından görmüştür. Bu ziyareti sonrasında bir Alman gazetesine verdiği mülakatta Fransız, İngiliz ve Rus telgraf ajanslarının Çanakkale Boğazı bombardımanına dair verdikleri haberlerin gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir. Enver Paşa, İngiliz ve Fransız donanmasının asıl mücadeleyi Boğazlara girerse iç istihkâmlarla yapacağını düşünmekteydi. Paşa, Türk topçusunun vatanı için ölmeye hazır olduğundan da kesin emindi.[118]

Sonuç

Türk basını, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Hükümeti'nin aldığı seferberlik kararını destekleyerek Osmanlı Devleti'nin savaş karşısında tarafsızlığını koruyabilmesi için seferberliğin gerekli olduğunu düşünmüştür. İngiltere'nin Türk gemilerine el koyduğu bir dönemde Almanya'dan satın alındığı söylenen " Goeben" ve "Breslau" gemilerinin Osmanlı Donanması'na dâhil edilmesi ise Türk kamuoyunda Alman yanlısı bir havanın esmesine neden olmuştur. Türk basınında, Osmanlı Hükümeti'nin tarafsız konumundan yararlanarak kapitülasyonları kaldırması da desteklenmiş; ayrıca Osmanlı tarafsızlığının korunabilmesi için Balkan Devletleri'nden Bulgaristan ve Romanya'nın savaş karşısındaki tutumları yakından takip edilmiştir.

Karadeniz Hadisesi'nden sonra ise İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne karşı fiilî mücadeleye başlamalarıyla basında işin rengi değişmiş ve tarafsızlık ağırlıklı yazıların yerini cihat çağrıları almıştır.

Alman gemilerinin Boğazlardan geçişinden itibaren Boğazları ablukaya alan İtilaf Devletleri, Karadeniz Hadise'si sonrasında Çanakkale'yi bombalayarak fiilî savaş durumu başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girişiyle birlikte Türk ordularının taarruz ettiği cephelerle ilgili olumlu haberler Türk gazetelerinde yayınlanmaya başlandı. Türk kamuoyu özellikle İtilaf Devletlerinin Çanakkale Boğazı'na uyguladığı abluka ve İtilaf Filosu'yla ilgili haberleri yakından takip etmekteydi. Çanakkale Cephesi'nde yaşanacak gelişmeler Osmanlı Devleti'nin ve savaşın kaderini yakından ilgilendirmekteydi.

Birleşik Filo, Çanakkale'de 19 Şubat'tan sonra bir hafta boyunca her gün Türk istihkâmlarına binlerce bomba yağdırmasına rağmen Boğaz'a girememişti. İngiliz-Fransız Birleşik Filosu 27 günlük uzun bombardımandan sonra hiçbir başarı elde edemediği için hayal kırıklığı yaşamıştı. Boğazları geçebilmek için daha yakından bombardıman

[118] Enver Paşa Hazretleriyle Mülakat, *İkdam*, 7 Mart 1915.

yapması gereken İngilizler, Akdeniz üstünlüğünü kaybetmemek için Çanakkale'de fazla gemi kaybını göze alamamışlardır.

İstanbul'da halkın gündelik hayata devam etmesi ve herhangi bir karışıklığın olmaması Çanakkale bombardımanı Türk kamuoyunda endişeye neden olmadığını gösteriyordu.

İngilizler Boğazlara yapılan ilk saldırılarla birlikte tarafsız devletlerin kendileriyle işbirliği yapmak için harekete geçeceğini düşünmüştü. Fakat bombardımanın başarısızlığı İtilaf Devletlerinin beklentilerinin aksine tarafsız ülkelerde daha fazla tereddüt oluşturdu.

Birleşik Filo'nun 20 gün sürekli bombardıman ettiği dış istihkâmlar Seddülbahir ve Kumkale bile susturulamamıştı. İngiliz ve Fransız donanmasının asıl mücadeleyi Boğazlara girerse iç istihkâmlarla yapacağını düşünüldüğünden Türk kamuoyu boğazların geçilemeyeceğinden emindir. 18 Mart öncesi Birleşik Filo'nun bir ay boyunca yaptığı bombardıman Türk kamuoyunda Boğazların geçilemeyeceği algısını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

1. Gazeteler

"Alman Kayzeri Rusya'ya İlan-ı Harb Etti", *Tercüman-ı Hakikat,* 2 Ağustos 1914.
"Almanlar Dün Fransız Topraklarına da Girdiler", *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Ağustos 1914.
"Avusturya'da Mühim Bir Hadisat", *İkdam,* 29 Haziran 1914.
"Beraat-ı Halas ve Necat", *Tanin*, 10 Eylül 1914.
"Beyanname-i Hümayun Suretidir", *Tanin*, 13 Teşrin-i Sani 1914.
"Büyük Bir Cinayet-i Siyasiye", *Tanin,* 30 Haziran 1914.
"Faaliyet-i Siyasiye", *Tanin,* 30 Temmuz 1914.
"Garaib-i Ahval", *İkdam*, 5 Ağustos 1914.
"Gazay-ı Ekber – Silah Başına", *İkdam*, 3 Teşrin-i Sani 1914.
"Harb Başladı Tesiratına Dikkat Lazım", *İkdam,* 29 Temmuz 1914.
"Harbin Başlaması için Başka Şey Lazım mı? ", *Tanin*, 4 Teşrin-i Sani 1914.
"Hükümetimizin Notası", *İkdam* 10 Eylül 1914.
"İlan-ı Harb", *Sabah,* 29 Temmuz 1914.
"İngiltere'den Hala Ses Yok", *İkdam*, 4 Ağustos 1914.
"İtalya-İngiltere",*Tanin*, 5 Ağustos 1914.
"Milli Bayramımız", *İkdam*, 10 Eylül 1914.

"Osmanlılar Müjde", *İkdam*, 11 Ağustos 1914.
"Osmanlılar Silah Başına", *İkdam*, 11 Ağustos 1914.
"Rusların Hücumunu Püskürttük", *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Teşrini Sani 1914.
"Rusya'da Seferberlik", *Sabah*, 31 Temmuz 1914.
"Siyasiyyat, Kat'i Adım", *Tanin*, 1 Teşrin-i Evvel 1914.
"Şehrimizde Tezahürat-ı Milliye", *İkdam*, 12 Eylül 1914.
"Türkiye, İtilaf Grubu", *Tanin*, 7 Teşrin-i Sani 1914.
"Yavuz Dretnotu ve Midilli Zırhlı Kruvazörü", *İkdam*, 12 Ağustos 1914.
"Yavuz Dretnotumuz ve Midilli Kruvazörümüz Bugün Geliyor", *Tasvir-i Efkâr*, 16 Ağustos 1914.
"Yavuz ve Midilli İstanbul'da", *Tasvir-i Efkâr*, 17 Ağustos 1914.
"Yevm-i Halas" , *İkdam*, 2 Teşrin-i Evvel 1914.
Agayef, Ahmet, "Goeben ve Breslau", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Ağustos 1914.
Agayef, Ahmet, "İtalya ve Balkan Devletleri", *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Ağustos 1914.
Agayef, Ahmet, "Müteessir Olmamak Kabil midir?", *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Ağustos 1914.
Agayef, Ahmet, "Ordu ve Millet İçin Ölüm Geride, Selamet ve Saadet ileridedir", *Tercüman-ı Hakikat*, 13 Ağustos 1914.
Agayef, Ahmet, "Vaziyet Bizi Dürbünlüğe Davet Ediyor", *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Ağustos 1914.
Ağaoğlu, Ahmet "Tarihi Bir Gün", *Tercüman-ı Hakikat*, 1 Teşrin'i Evvel 1914.
Ağaoğlu, Ahmet, "Garib Tezatlar", *Tercüman-ı Hakikat*, 2 Teşrin-i Evvel 1914.
Bombardıman Etrafında, *İkdam*, 4 Mart 1915.
Bombardıman mı Hava Oyunları mı?, *İkdam*, 11 Mart 1915.
Bombardıman ve Âlem-i İslam, *İkdam* 3 Mart 1915.
Bombardımanda ki Gevşeklik, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Mart 1915.
Bombardımanın Politika Safhası, *Sabah*, 7 Mart 1915.
Çanakkale Bombardımanı Esnasında Bataryalarımızın Hasara Uğrattıkları Gemilerden Bazıları, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Mart 1915.
Çanakkale Bombardımanı Hakkında, *İkdam,* 13 Mart 1915.
Çanakkale Bombardımanı Netayicinden, *Tasvir-i Efkâr*, 5 Mart 1915.
Çanakkale Etrafında, *Tasvir-i Efkâr*, 3 Mart 1915.
Çanakkale-İstanbul, *İkdam,* 7 Mart 1915.
Düşmanlarımız Hücum Derken, Kahramanlarımız Müdafaa Eylerken, *Tasvir-i Efkâr,* 16 Mart 1915.
Enver Paşa Hazretleriyle Mülakat, *İkdam*, 7 Mart 1915.
İzmir Bombardımanı Tafsilatı, *İkdam*, 9 Mart 1915.

İzmir Bombardımanı Tafsilatı, *Sabah,* 9 Mart 1915.
İzmir Bombardımanı, *Tasvir-i Efkâr,* 11 Mart 1915.
Kahraman Bir Çavuş, *Tasvir-i Efkâr,* 6 Mart 1915.
Karadeniz'deki Vakıa-i Ahire", *İkdam*, 31 Teşrin-i Evvel 1914.
Kelekyan Diran, "Bitaraflık ve Bitaraflar", *Sabah*, 13 Ağustos 1914.
Kelekyan, Diran, " Bir Emeli Millinin Husulü", *Sabah*, 16 Ağustos 1914.
Kelekyan, Diran, " Harb-i Umumi Arefesinde", *Sabah*, 3 Ağustos 1914.
Kelekyan, Diran, " İstikbali Temin İçin", *Sabah*, 24 Ağustos 1914.
Kelekyan, Diran, "Adriyatik Denizinde İtalya", *Sabah*, 14 Ağustos 1914.
Kelekyan, Diran, "Avrupa Muharebesi ve Balkanlar", *Sabah,* 6 Ağustos 1914.
Kelekyan, Diran, "Bombardımanın Neticeleri", *Sabah* 15 Mart 1915.
Kelekyan, Diran, "Bombardımanın Politika Safhası", *Sabah,* 7 Mart 1915.
Kelekyan, Diran," Bir Ahdi Cedid", *Sabah*, 11 Eylül 1914.
Mısır Yolunda Büyük Muvaffakiyetler, *İkdam*, 7 Şubat 1915.
Muhasemat, *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Teşrin-i Sani 1914.
Muvaffak, Galip , "Siyasiyyat, Avusturya-Sırbistan; Bulgaristan ve Biz", *Tercüman-ı Hakikat*, 26 Temmuz 1914.
Nadi, Yunus, " Galiba Harb Ateşleri Parlamak Üzere", *Tasvir-i Efkâr*, 26 Temmuz 1914.
Nadi, Yunus, "Devre-i İmtihan", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Eylül 1914.
Nadi, Yunus, "Hükümetimizin Bitaraflığı", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Ağustos 1914.
Nadi, Yunus, "Onların Fedakârlıkları, Bizim Fedakârlıklarımız", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Mart 1915.
Osmanlı İtilaf-I Müselles Muharebesi, *Tasvir-i Efkâr*, 22 Şubat 1915.
Siyasiyyat, " Kat'i Adım", *Tanin*, 1 Teşrin-i Evvel 1914.
Siyasiyyat, "Savaşalım ve Çalışalım", *Tanin*, 21 Ağustos 1914.
Siyasiyyat, "Sultan Osman", *Tanin,* 7 Ağustos 1914.
Tasvir-i Efkâr, 7 Mart 1915.
Tevfik, S. M., "Harb-i Umumi ve İslam Alemi", *Sebilürreşad*, 20 Ağustos 1330.
Yeni Çanakkale Bombardımanı Etrafında, *Tasvir-i Efkâr*, 22 Şubat 1915.

2. Telif ve Tetkik Eserler

Belen, Fahri, *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul, 1973.
Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Gn. Kurmay Basımevi, C.I., Ankara, 1970.
Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, C. V, I. Kitap Genelkurmay ATESE Yayınları, Ankara, 2012.
Cemal Paşa, *Hatıraları* (Tamamlayan ve Düzenleyen: Behçet Cemal) , İstanbul, 1959.
Çavdar, Tevfik, *Talat Paşa*, Ankara, 1995.
Eraslan, Cezmi, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türkler*, C.13, Ankara, 2002.

Halil Menteşe'nin Hatıraları (Giriş: İsmail Arar), İstanbul, 1986.
İnönü, İsmet, *İnönü'nün Hatıraları* (Hazırlayan: Sabahattin Selek), İstanbul,1969.
Joseph, Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü*, İstanbul, 2003.
Karabekir, Kazım, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik*, C. I, İstanbul, 2000.
Karal, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara, 1988.
Liman, Von Sonders, *Türkiye'de Beş Yıl* (Çev: Örgün Uğurlu) , Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999.
Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni*, İstanbul, 1993.
Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, Yayınlanmış Arşiv Belgeleri, Ankara, 2005.
Sabis, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi*, İstanbul, 1991.
Şimşir, Bilal N, *Ege Sorunu*, Belgeler, Ankara, 1982.
Talat Paşa'nın Anıları, (Yayına Hazırlayan Alpay Kabacalı), İstanbul, 1994.
Ülman, Haluk, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İstanbul, 2002.
Yalçın, E. Semih, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Ankara, 2003.

Ek-1

Ek-2:

Çanakkale Cephesinde Türk Ordusunun Personel (İnsan Kaynakları) Yönetimi Faaliyetleri

Mustafa ŞAHİN*

Öz

Çanakkale Muharebelerinde cephe gerisi faaliyetlerinin başında, harbin insan kaynakları açısından desteklenmesi faaliyeti yani personel yönetimi gelmektedir. Çanakkale Cephesi'nde Personel Yönetimi Faaliyetleri; Personel Bütünlemesi, Moral Faaliyetleri, Ödül ve Ceza Sisteminin Uygulanması olarak değerlendirilebilir.

Çanakkale Cephesi'nde personel bütünlemesi faaliyetleriyle, genel seferberlik planlarına uygun olarak subay, astsubay ve erat ikmali sağlanmıştır. Askerî birliklerin temel yapı taşını oluşturan muvazzaf subaylar Harp Okullarından sağlanmıştır. Piyade ve süvari subayları, İstanbul Pangaltı'daki Harbiye'de (Harp Okulu'nda), topçu ve istihkâm subayları, İstanbul Halıcıoğlu'nda bulunan Mühendishane'de (Mühendishane-i Berri Hümayun'da) yetiştirilmiştir. Deniz Kuvvetleri subayları ise Bahriye'de (Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'da) yetiştirilmiştir. Ana kaynaklardan yetiştirilemeyen sefer kadrosu subay eksiği -günümüzde hâlâ uygulaması devam edegelen- askerlik çağı dışına çıkmamış emekli subaylardan ve ihtiyat zabitlerinden tamamlanmıştır. Astsubay ihtiyacı ise genel olarak gedikli küçük zabit mekteplerinden ve yedek astsubaylardan sağlanmıştır. Birliklerin er kaynağı, silahaltına alınan acemi erler ve ihtiyat sınıfına ayrılmış erlerle ve lağvedilen birliklerin erleriyle karşılanmıştır. Yedek personel (subay, küçük zabit ve erat) önce depo alayları ve taburlarına tertip edilmiş, oradan da asıl birliklerine dağıtılmıştır.

Moral Faaliyetleri kapsamında; personelin dinî ve millî duyguları harekete geçirilmek suretiyle yurt savunmasındaki etkinliğin artırılmasına önem verilmiştir. Türk ve Alman subayları ile erattan yararlık gösterenlere çeşitli madalyalar ve ödüller tevcih edilmiştir. Osmanlı Arşivi belgelerine göre, çeşitli personel ödüllendirmelerinin

* Dr.Per.Yb., Harp Akademileri, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Müdürlüğü, e-posta: msahin3@harpak.edu.tr ve msahin44m@yahoo.com.

yanı sıra birliklere de sancak ve madalyalar verilerek aidiyet duygusu güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada tarihsel maddecilik metodu kullanılarak Çanakkale Cephesi'nde personel yönetimi faaliyetleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi, Seferberlik, Personel Yönetimi, İnsan Kaynakları.*

The Personnel Management Services (Human Resources) of the Turkish Army in the Çanakkale Front

Abstract

Supporting the war in terms of human resources –personnel management– comes first in the area behind the front lines during the Battles of Çanakkale. Personnel management services in the Battles of Çanakkale would be defined as personnel replacement, morale activities and reward and punishment system.

In the Çanakkale Front, by the help of the personnel replacement services, officer, non-commissioned officers (NCO) and other soldiers were supplied according to the general mobilization plans. Active officers who were the basis of the military units were supplied from Military Academies. Infantry and cavalry officers were trained in Harbiye (Military Academy in İstanbul-Pangaltı), artillery and engineer officers were trained in Mühendishane-i Berri Hümayun (Army Engineer Academy in İstanbul-Halıcıoğlu). Navy officers were trained in Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (Navy Engineer Academy in İstanbul). The rest of the officers required for the insufficiency in the campaign –this process is still used today– were supplied from the retired officers who were still in the age of mobilization and from the reserve officers. The need for NCO's was generally met from the NCO schools and reserve NCO's. The need for the soldiers in the units was met from the recruits, reserve soldiers and from the units abolished. The replacement personnel (officer, young officer and soldier) were distributed first to the replacement regiments and then to the main units.

Within the morale activities; actuating the religious and national feelings was attached importance to increase the efficiency in the homeland defense. The Turkish and German officers and the soldiers who made themselves useful were given various medals and awards. According to the Ottoman archives, medals and colors were given to the units along with the several awarded staff. By these awards, the feeling of belonging was to be strengthened. In this article,

the method of historical materialism was used to present the issue of the personnel management services in the Çanakkale front.

Key Words: *World War I, the Çanakkale Front, Mobilization, Personnel Management, Human Resources.*

Giriş

Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'na halk arasında genel olarak "seferberlik", daha yaygın söylenişi ile "seferi birlik" adı verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na götüren süreçte ittifakların belirginleşmeye başlaması üzerine, Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman İttifak Antlaşması'nı imzalayarak -henüz fiilen olmasa da- İttifak devletlerinin safında yerini almıştır. Söz konusu ittifak antlaşmasının imzalanacağı gün ordunun personel ve lojistik bütünlemesini sağlamak maksadıyla 2 Ağustos 1914'te genel seferberlik ilan edilmiştir.[1] Seferberlik emrinin Harbiye Nezareti'ne iletilmesi sonrası, seferberlik müddetince uygulanmak üzere örfi idare ilan olunmuştur. Seferberliğin desteklenmesi sonrası, müttefik Almanya'nın da isteği üzerine, Halife Mehmet Reşat tarafından seferliği desteklemek maksadıyla 11 Kasım 1914 tarihinde "Cihad-ı Ekber" ilan edilmiştir. İlan edilen "cihad" gazetelerde yayınlanarak Osmanlı tebaasına ve Müslüman halka duyurulmuştur.[2]

Seferberliğin ilanı ile birlikte, Ağustos 1914'te öğrenimine ara verilen Harbiye'de okuyan öğrenciler mezun edilmiş, 1'inci sınıf öğrencileri "zabit vekili" rütbesi ile 2'nci sınıf öğrencileri "mülazım" rütbeleri ile Harbiye'ye yeni geçenler ise "zabit namzedi" olarak kıt'alara sevk edilmiştir. Bu kaynağın ihtiyaca cevap vermemesi üzerine askerî ve sivil liselerden subay olmak üzere müracaat edenler, sınavla subay talimgâhına öğrenci olarak alınmış; bir yıllık eğitim

---

[1] Seferberlik çağrısı "Osmanlılar Silah Başına!" ilanları ile duyurulmuştur (Mehmet Beşikçi, ***Between Voluntarism And Resistance: The Ottoman Mobilization Of Manpower in the First World War,*** Boğaziçi Üniversitesi İstanbul, 2009, s. 89, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)). Söz konusu "silah başına çağrıları" hâlâ geçerli ve günümüzde kullanılmaktadır (Mustafa Şahin ve Cemile Şahin, "Türk İstiklal Harbi'nde Askerlik Şubeleri ve Kilis Askerlik Şubesi", Atatürk Üniversitesi, ***Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi***, Sayı: 52, (Erzurum, 2014), 273–294, s. 276).

[2] Mücahit Özçelik, ***Türk Basını'nda Osmanlı Devleri'nin I. Dünya Savaşı'na Giriş Süreci,*** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 46, 99-103 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Cihad-ı Ekber, 14 Kasım 1914'te Fetva Emini ve Şeyhülislam tarafından verilen fetvalarla desteklenmiştir (Ali Fuat Örenç, ***Yakınçağ Tarihi (1789-1918),*** Ati Yay., İstanbul, 2012, s. 241); Şahin ve Şahin, agm, s. 277.

sonunda "zabit namzedi" olarak kıt'alara gönderilmiştir.[3] Bunlardan başarı gösterenler, "mülazım-ı sani" rütbesine terfi ettirilmiştir. Kıt'alarda üstün liyakat göstermiş astsubaylar da subay olarak yetiştirilmek üzere subay talimgâhlarına gönderilmişlerdir. Kıt'a çavuşlarından başarı gösterenler, küçük zabit talimgâhlarına alınmış; buradaki eğitimde başarılı oldukları takdirde kollarına özel işaretler takılıp kıt'a astsubayı olarak birliklere gönderilmiştir. Talimgâhlardan ve mekteplerden yetişen subay ve astsubaylar, Harbiye Dairesi tarafından dağıtım cetvelleri ile doğrudan birliklerine tayin edilmişlerdir.[4]

Genel Seferberlik ve Cihad-ı Ekber çağrısı ile seferber olma planları gözden geçirilerek yeniden hazırlanmış ve söz konusu planlarda seferberliğin 21 günde tamamlanacağı, personel seferberliğinin de "30 ile 45 gün alacağı" planlanmıştır. Ancak yetersiz ulaştırma sistemi (özellikle demir yolu yetersizliği) birliklerin istenen yer ve zamanda personel ve lojistik bakımdan tam olarak hazır bulunmasını adeta imkânsız hale getirmiştir.[5]

Savaşta uygulanan lojistik seferberlik ve personel seferberliği için ihtiyaçların yerel kaynaklardan karşılanması esas alınmıştır. Personel kaynakları için askere sevk edilecekler genellikle o askerlik şubesinin desteklediği birliğin bulunduğu yere sevk edilmiştir.[6]

1. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Askeralma Sistemi

Osmanlı'da Tanzimat sonrası zorunlu askerliğin benimsenmesiyle birlikte asker alma kanunları çıkarılmış, askerlik işlemlerinin yürütülmesi maksadıyla Askeralama Teşkilatı kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde asker almayı düzenleyen 1846, 1870, 1886 ve 1914 tarihlerinde olmak üzere dört kanun yürürlüğe girmiştir. Bunların birincisi olan 1846 tarihli Kura Kanunu'nun 7'nci maddesinde,

---

[3] Bu uygulama, Türk İstiklal Harbi sırasında Ankara Subay Talimgâhı'nda da yapılarak başarılı sonuçlar elde edilmiştir (Y.N.).

[4] ***Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, "X'uncu Cilt",*** Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 203–204.

[5] Edward J. Erickson, ***Dünya Savaşı Tarihi, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı 1914-1918***, C. IV, (Çev: Sare Levin Atalay), Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 26-27; Şahin ve Şahin, agm, s. 277.

[6] Mesela Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı, 1914 yılı başlarında Halep'te konuşlu 26'ncı Tümen Komutanlığını desteklemiştir (Mustafa Şahin ve Cemile Şahin, "Kilis Askerlik Şubesi Reisi Sakallı Ahz-ı Asker Binbaşısı Mahmut Bey'in Birinci Dünya Savaşı'na (Gazze Cephesi) Giden Askerlere Yaptığı Konuşma ve Kilis Askerlik Şubesi'nin Kilis Kuva-yı Milliyesine Katkıları", ***Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, 2 (3), (Haziran 2012), 72–82, s. 74).

ve devamındaki kanunlarda, memleket ordular bölgelerine ve ordu bölgeleri ise kolordu bölgelerine ayrılmıştır. Ordu bölgesinde bir asker alma komisyonu kurulmuş; her kolordu bölgesi bir asker alma dairesi/bölgesi kabul edilmiştir. Asker alma dairesi/bölgesi başkanlıklarına bağlı; her tümende bir asker alma kalemi başkanlığı,[7] her kaza için askerlik şubesi başkanlığı açılmıştır.[8]

Söz konusu askeralma kanunlarından 1846 tarihli Askeralma Kanunu'na göre "sadece Müslüman tebaanın yükümlülüğü" olmak üzere asker almada kur'a esası getirilmiş;[9] 1870 tarihli Kur'a Kanunu'na göre ilk defa memleket altı ordu bölgesine ayrılmış ve 1863 tarihinde kaldırılan askeralmada "bedel-i şahsi" uygulaması tekrar yürürlüğe alınarak "bedel-i nakdi" ve "bedel-i şahsi" uygulaması yeniden başlatılmıştır.[10]

1886 tarihli kanunla, asker alma faaliyetlerinin altı ordu bölgesine, her ordu bölgesinin ayrıca dört fırka ve iki tugay dairesine ayrılmasına karar verilmiştir. Ayrıca asker alma ve seferberlik faaliyetlerinin kolay ve adilane bir şekilde yürütülmesini sağlamak maksadıyla her liva dairesinde bir asker alma şubesi kurulması öngörülmüştür.[11] 1914 tarihli Askeralma Kanunu (12 Mayıs 1914 tarihli "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkati"), yapılan ara düzenlemelerle birleştirilmiş önceki kanunlardan çok farklı bir özellik göstermemiştir. Yapılan bazı değişikliklerle Birinci Dünya Savaşı seferberliği ve müteakiben Kurtuluş Savaşı seferberliği bu kanunla deruhte edilmiştir.[12]

---

[7] Söz konusu ASAL Teşkilatı, değişikliklere rağmen, günümüze kadar devam ettirilmiştir. Günümüzdeki uygulamada Askeralma Bölge/Daire Başkanlıkları ile Askerlik Şubesi Başkanlıkları hâlen devam ederken (Askeralma Daire Başkanlıklarının adı 2009'da Askeralma Bölge Başkanlıkları olarak değiştirilmiştir), Askeralma Kalemi Başkanlıklarının hukuki varlıkları lağvedilmiştir.

[8] Faruk Ayın, ***Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)***, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 11, 13, 50.

[9] Tobias Heinzelmann, ***Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Seferberlik Yükümlüğü 1826–1856,*** (çev. Türkis Noyan), Kitabevi Yay., İstanbul, 2009, s. 255.

[10] İlhami Yurdakul, *"Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılanmasında Yeni Bir Yöntem; Kura Sistemi (1839-1914)",* ***Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular -Oluşum, Teşkilat ve İşlev -*** (ed. Feridun M. Emecan), Kitabevi Yay., İstanbul, 2008, s. 440.

[11] Mehmet Vurmaz, ***Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi (1826–1970)***, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007, s. 130, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

[12] 1914 tarihli Askeralma Kanunu, 1927 tarihinde yapılan düzenleme ile "1111 Sayılı Askerlik Mükellefiyeti Kanunu" adını alarak hâlen yürürlüğünü devam ettirmektedir

Ordu Dairesi, 12 Mayıs 1914 tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkati ile, memleket, Ek-1'de sunulan 13 Ahz-ı Asker (Askeralma) bölgesine ayrılmıştır. Birliklerin seferber olmalarını hızlandırmak ve bu arada da kayıplarını fazlasından karşılamak için birliklerin elinde %20 daha fazla erin bulunmasını öngörülmüş; 24 Aralık 1914-18 Şubat 1915 tarihlerinde çıkartılan genelgelerle bu uygulamaya geçilmiştir. Askerlik Şubeleri marifetiyle sevk edilen erat altı hafta acemi eğitimine tabi tutulmuş;[13] buradan sevk edildikleri depo birliklerinde (tahaffuzhane de denilmektedir) 15 günlük intibak eğitiminin ardından[14] cepheye gönderilecek askerlerin sağlık kontrolleri yapılmış, silahlı yanaşık düzen eğitimi verilmiş olarak ve kılık-kıyafet ikmali tamamlanarak elbiseleri etüvden geçirilip bulaşıcı hastalıklara karşı periyodik aşılar da yapıldıktan sonra -yaklaşık bir ay süre içinde- kıt'alarına sevk edilmek üzere hazırlanmışlardır. Ayrıca 15 Kasım 1914- 15 Ocak 1915 tarihini taşıyan emirlerle de depo birliklerinin devamlı eğitim görmüş erlerle dolu bulunmasını sağlayacak tertip ve tedbirler de alınmaya çalışılmıştır.[15]

Birinci Dünya Savaşı personel seferberlik kaynaklarının yetersiz olduğunun anlaşılması üzerine, 27 Mayıs 1915 tarihli bir irade ile Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nda değişiklik yapılarak lise talebeleri de dâhil askere çağırılmıştır. Söz konusu kanun değişikliği ile 1314 (1896) doğumlulardan askerlik hizmetine alınmayanlar ile birlikte 1315[16] (1897) doğumluların (yani 18 yaşındakilerin) bedenleri gelişmiş, harbe elverişli ve silah kullanmaya kabiliyetli olanların da kıtalara sevk edilmek üzere askerlik şubelerine teslim olmalarına karar verilmiştir.[17]

(Şenol Çöklü, ***I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker),*** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014, s. 7).

[13] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V. Cilt, III. Kitap,*** Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, s. 496.

[14] Nejat İnanır, ***Çanakkale Savaşları'nda Türk Tarafının İdari ve Lojistik İkmali…***, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 2010, s. 3-27, 3-28, (Yayımlanmamış Silahlı Kuvvetler Akademisi Tezi).

[15] ***Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, "X'uncu Cilt",*** s. 165, 207.

[16] Söz konusu 1915'lilerin askere alınması ile yapılan bu değişiklik meşhur "Hey Onbeşli" türküsünün kaynağını teşkil etmiştir (İsmail Çolak, "Çanakkale'de Destan Yazan Kahraman 15'liler", ***Somuncu Baba Dergisi,*** Yıl: 14, Sayı: 89, (Mart 2009), 28–32; s. 28–30).

[17] Mehmet Beşikçi, "Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Denekler", ***Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi,*** Sayı: 8, (Bahar 2009), 49–92, s. 49–52; Şahin ve Şahin, agm, s. 75.

2. Çanakkale Cephesinde Beşinci Ordu'nun Kurulması Öncesi Personel Bütünlemesi Faaliyetleri

Çanakkale Cephesi'nde (ve diğer cephelerde) birliklerin emir komuta yapısını teşkil eden ve tepe yönetimini oluşturan muvazzaf Kara sınıfı subaylardan piyade ve süvari subayları İstanbul Pangaltı'daki Harbiye'de (Harp Okulu'nda); topçu ve istihkâm subayları İstanbul Halıcıoğlu'nda bulunan Kara Mühendishanesi'nde (Mühendishane-i Berri Hümayun'da); Deniz Kuvvetleri subayları ise Bahriye'de (Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'da) yetiştirilmiştir. Askerî tabip ve eczacılar, Askerî Tıbbiye ve İstanbul Darülfünunu'na bağlı Tıbbiye'den sağlanmıştır. Ana kaynaklardan yetiştirilemeyen sefer kadrosu subay eksiği -günümüzde hâlâ uygulaması devam edegelen- askerlik çağı dışına çıkmamış emekli subaylardan ve ihtiyat zabitlerinden tamamlanmıştır. Astsubay ihtiyacı ise genel olarak gedikli küçük zabit mekteplerinden ve yedek astsubaylardan sağlanmıştır.[18]

Çanakkale bölgesindeki er ihtiyacı, 3'üncü Kolordu birliklerinin askeralma bölgesi olan Tekirdağ, Balıkesir ve Çanakkale'den karşılanma cihetine gidilmiştir.[19] Birliklerin er kaynağı, silahaltına alınan acemi erler ve ihtiyat sınıfına ayrılmış erlerle ve lağvedilen birliklerin erleriyle[20] karşılanmıştır. Yedek personel kafileler halinde (subay, küçük zabit ve erat) önce depo alayları ve taburlarına tertip edilmiş, depo birliklerinde eğitilerek asıl birliklerine dağıtılmıştır.[21]

Beşinci Ordu Komutanlığı'nın kurulduğu 24 Mart 1915'e kadar Çanakkale Cephesi'nin savunmasından Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı ile müstakil tümenler sorumlu olmuştur. Bu bağlamda tümenlerin personel bütünlemesini sağlamak maksadıyla "Depo Alayları" kurulmuştur.[22]

---

[18] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 277.

[19] ***Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, "X'uncu Cilt",*** s. Ek: 12.

[20] Çanakkale Cephesi'nde 25 Şubat 1915'te Çanakkale Boğazı girişi tabyalarındaki topların tahrip edilmesinden bir süre sonra buradaki 5'inci Ağır Topçu Alayı lağvedilerek Seddülbahir'deki 1'inci Ağır Topçu Taburu personeli, 4'üncü Ağır Topçu Alayı ve Kumkale'deki 1'inci Topçu Taburu, Çanakkale'de bulunan 3'üncü Ağır Topçu Alayı emrine kadro eksiğini karşılamak üzere verilmiştir (***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 277).

[21] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 277.

[22] Günümüzde de aynı uygulama devam etmekte; ancak birlik adı "Personel

Çanakkale Müstahkem Mevkisinde 2'nci Ağır Topçu Tugayı kuruluşunda bir topçu depo taburu kurulmuştur. Piyade tümenlerinde değişik tarihlerde üçer depo taburu kurulmuştur. 9'uncu Tümen Depo Alayı (9'uncu Depo Alayı) 31 Ağustos 1914'te iki taburdan müteşekkil olarak kurulmuştur. Söz konusu alayın 5'inci Taburu Karabiga'da, 6'ncı Taburu ise Edremit'te kuruluşunu tamamlayarak Biga'ya intikal etmiştir. Ayrıca 11 Ekim 1914'te Çanakkale'de 3'üncü Depo Taburu kurulması çalışmalarına başlanmıştır. Böylece üç taburdan (3'üncü, 5'inci ve 6'ncı Depo Taburları) oluşan Depo Alayı'nın Anadolu tarafında toplu olarak bulundurulmasına ve Erenköy'de konuşlanmasına karar verilmiştir.[23]

9'uncu Depo Alayı'na 3 Kasım 1914'ten sonra Anadolu yakasındaki 25'inci Piyade Alayı ve bir topçu taburu ile birlikte Menderes Müfrezesi Komutanlığı teşkil edilerek Kumkale-Akçay ağzı arasında gözetleme görevi verilmiştir.[24] 9'uncu Depo Alayı, iki taburlu[25] olarak 18 Şubat 1915'te yeniden 9'uncu Piyade Tümeni'ndeki doğal kuruluşuna bağlanmıştır.[26]

Piyade alaylarının er ihtiyacını karşılamak üzere, Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde Çanakkale'de Esas Depo Taburu kurulmuştur. Daha sonra 12'nci Depo Taburu olarak adlandırılan bu tabur, Tekirdağ'a alınmıştır. 3'üncü Kolordu, 7'nci ve 8'inci Tümenlerde, 9'uncu Tümende olduğu gibi, birer depo alayı kurulmuştur. 8'inci Tümen'in Depo Alayı, Soma Depo Alayı olarak adlandırılmıştır.[27]

Muharebelerin şiddetlendiği ve birlik ihtiyacı arttığı dönemlerde eldeki mevcut Depo Alay ve Taburlarının düzenli birlik olarak kuruluşlara dâhil edilmesi yoluna da gidilmiştir. Bunlardan 8'inci Tümen, 1915 yılı Ocak ayında Sina Cephesi'ne gitmek üzere Derince'ye gönderildikten sonra; Soma Depo Alayı (12 bölük) ve 7'nci Tümenin piyade taburlarının 4'üncü Bölükleriyle (9 bölük), 19'uncu Tümen'in

---

Bütünleme Alayı/Taburu" olarak kullanılmaktadır (Y.N).

[23] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s.98–99.

[24] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 102.

[25] Depo taburlarının personel miktarı, 1000 er ve bir tabura yetecek kadar subay mevcudu olarak planlanmıştır, (***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915–09 Ocak 1916), V.Cilt, III. Kitap,*** s. 497).

[26] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 107.

[27] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 277–278.

57'nci Piyade Alayı üç taburlu olarak ve öteki iki alay ikişer taburlu olarak kurulmuştur. 7'nci Tümenin Depo Alayı, bir piyade alayı olarak başka bir birlik kuruluşuna verilmiştir. Süvari ve istihkâm birliklerinin er ihtiyaçlarını karşılamak için Kolordu Süvari Alayı'nda ve Kolordu İstihkâm Taburu'nda birer depo bölüğü kurulmuştur. Sonraları bu süvari depo bölüğü, 19'uncu Tümen'e keşif bölüğü olarak verilmiştir.[28]

9'uncu Piyade Tümeni'nde bulunan üç depo taburunun, piyade alaylarının dördüncü taburları olarak kuruluşa alınması düşünülmüştür. Ancak bu taburlar silah ve donatım bakımından piyade alaylarının öteki taburları düzeyinde olmadığından bu düşünceden vazgeçilmiştir.[29]

3. Çanakkale Cephesinde Beşinci Ordu'nun Kurulması Sonrası Personel Bütünlemesi Faaliyetleri

Çanakkale Cephesi'nde Anadolu ve Rumeli'deki birliklerde emir komuta birliği tesis etmek maksadıyla 24 Mart 1915'te 5'inci Ordu Komutanlığı kurulmuştur. Ordu Komutanlığı'na Alman Mareşal Liman Von Sanders[30] tayin edilmiş; 26 Mart 1915'te 5'inci Ordu Komutanı Liman Paşa'ya Gelibolu'daki karargâh için konak tahsis edilmiş;[31] 19 Nisan 1915'te yeni kuruluş oluşturulmuştur.[32]

---

[28] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 278.

[29] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 277.

[30] Otto Liman Von Sanders Paşa, Birinci Ferik rütbesi ile Meclis-i Vükela kararı ile 27 Ekim 1913'te Askerî Islahat Heyeti Reisi olarak atanmış ve Türkiye'deki görevine başlamıştır (BOA, Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ..DUİT), Dosya No: 55, Gömlek No: 93); 1 Aralık 1913'te yine Meclis-i Vükela kararı ve aynı tarihli irade ile Askerî Islahat Heyeti Reisliğinin yanı sıra Şura-yı Askeri Azalığı, Birinci Kolordu Kumandanlığına atanmıştır (BOA, Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ..DUİT), Dosya No: 7, Gömlek No: 57); Numune Birinci Kolordu-yı Hümayun Kumandanı ve Heyet-i Islahiye Reisi Birinci Ferik Liman Von Sanders Paşa'nın rütbesi, 15 Ocak 1914 tarihli irade ile Müşirliğe terfi etmiştir (BOA, İrade-i Harbiye (İ..HB). Dosya No: 151, Gömlek No: 1332); 16 Ocak 1915 tarihli İrade ile birinci rütbeden Mecidi nişanı verilmiş (BOA**,** İradeler, Taltifat (İ..TAL.). Dosya No: 499, Gömlek No: 1333); 10 Mart 1915 tarihli İrade ile muharebe altın imtiyaz madalyası verilmiştir (BOA, İradeler, Taltifat (İ..TAL.). Dosya No: 500, Gömlek No: 1333); 20 Şubat 1918'de Falkenhayn Paşa'nın yerine Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak tayin edilmiştir (BOA, İradeler. Dosya Usulü (İ..DUİT), Dosya No: 157, Gömlek No: 24, 09/Ca/1336 (Hicrî) (20 Şubat 1918) tarihli irade-i seniyye).

[31] Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus'tan Edirne Vilayeti'ne çekilen 26 Mart 1915 tarihli telgraf, (**BOA,** Dâhiliye, Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), Dosya No: 51, Gömlek No: 144).

[32] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** Kuruluş: 12.

5'inci Ordu'nun kurulması sonrası Personel Bütünleme Birlikleri şöyle tertiplenmiştir: Alman Weber Paşa[33] komutasındaki 15'inci Kolordu bölgesindeki (3'üncü, 11'inci ve 5'inci Tümenler) 5'inci Tümen Depo Alayı Edirne Demirtaş'ta; 19 Nisan 1915 tarihli kadro kuruluşu sonrası Esat Paşa[34] komutasındaki 3'üncü Kolordu'ya (7'inci, 9'uncu ve 19'uncu[35] Tümenler) doğrudan bağlı olan 9'uncu Tümen'in esas depo taburu olan 12'nci Depo Taburu Tekirdağ'da ve 13'üncü Depo Taburu da Tekirdağ'da konuşlanmıştır.[36]

Muharebelerin şiddetlendiği dönemlerde, gerek Harp Okulu'ndan yetişen subay adayları, gerekse yedek subay eğitim merkezlerinden

---

[33] Mirliva Weber Paşa 15'inci Kolordu Komutanlığı'na, Kolordu'nun Beşinci Ordu'ya bağlı olarak teşkil olunması sonrası 4 Nisan 1915'te tayin edilmiştir (BOA, Babıâli Evrak Odası (BEO), Dosya No: 4347, Gömlek No: 326003). Zığındere Muharebeleri (28 Haziran–5 Temmuz 1915 sonrası sorumlu görülerek 6 Temmuz 1915'te görevinden alınarak Almanya'ya geri gönderilmiştir, (***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** s. 208).

[34] Mirliva Esat (Bülkat) Paşa, 3'üncü Kolordu Komutanlığı'na Balkan Savaşları sonrası -5'inci Ordu'nun kurulması öncesinde- 16 Ocak 1914'te Kolordu Tekirdağ'da iken tayin edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Bıyıklı ve Hatice Kaplan, "Çanakkale Kahramanlarından General Mehmet Esat (Bülkat) Paşa'nın Askerî Hayatı", ***Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler,*** (Editörler: Lokman Erdemir ve Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yay., Çanakkale, 2015, 119-141, s. 121, 125; Esat Paşa, 29 Eylül 1915'te 1'inci Ordu Komutanlığı'na tayin olmasının ardından Çanakkale cephesinden ayrılmıştır (Bıyıklı ve Kaplan, a.g.m., s. 139; BOA, İradeler. Harbiye (İ..HB..), Dosya No: 176, Gömlek No: 1334, 03/M /1334 (Hicrî) 11 Kasım 1915 tarihli Sadaret Tezkeresi).

[35] 19'uncu Tümen Komutanlığı'na Sofya Ateşe Militeri Erkan-ı Harp Kaymakamı Mustafa Kemal Bey, 18 Ocak 1915 tarihli Harbiye Nezareti teklif yazısı (***Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge),*** Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1982, s. 7); 20 Ocak 1915 tarihli Sadaret Tezkeresi (BOA, İ..HB., Dosya No: 165, Gömlek No: 1333, 04/Ra/1333 (Hicrî), Söz konusu belge Ek-7'de sunulmuştur); 20 Ocak 1915 tarihli İrade-i Seniyye ile tayin edilmiştir. (***Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri,*** s. 7); Çanakkale Muharebeleri sırasında 1 Haziran 1915'te Miralay (Albay) rütbesine terfi eden Mustafa Kemal Bey, 28 Temmuz 1915 tarihli İrade-i Seniyye ile önce 15'inci Kolordu Komutanlığı'na atanmış, bu göreve başlamadan 19 Ağustos 1915 tarihli İrade-i Seniyye ile 16'ncı Kolordu Komutanlığına tayin edilmiştir, (***Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri,*** s. 8–10). 19'uncu Tümen Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey, 8 Ağustos 1915 tarihli Ordu emri ile Anafartalar Grup Komutanlığı'na atanmıştır. Bu emir sonrası Arıburnu Cephesi'nde bulunan 19'uncu Tümen Komutanlığı vekâletini 8 Ağustos 1915'te yayınladığı Tümen emri ile 27'inci Alay Komutanı Şefik Bey'e bırakarak Anafartalar Cephesi'ne hareket etmiştir. Daha sonra yukarıda sözü edilen 20 Ocak 1915 tarihli İrade-i Seniyye ile Kolordu Komutanlığı yetkisi ile Anafartalar Grup Komutanlığı görevini deruhte etmiştir (Y.N).

[36] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 235.

yetişen çeşitli sınıf yedek subay adayları, Çanakkale Cephesi'nin kayıplarını karşılayamaz olmuştur. Bu nedenle, kara ve deniz kuvvetleri dâhil, vaktiyle emekliye ayrılmış bulunanlar sınıf ve rütbelerine göre ihtiyacı karşılamak için orduya çağrılıp kadro eksiği olan birliklere atamaları yapılarak bu kadroların tamamlanması yoluna gidilmiştir. Ayrıca yapılan bu çağrılarla da din adamı ve sanatkârlara aynı usul uygulanarak gerekli atamalar yapılmıştır. Astsubay ihtiyacı Ordu Dairesi tarafından karşılanmıştır.[37] Erata gelince, Ordu Dairesi tarafından tertip ve dağıtımı yapılmış olup yetki ve tertip dışında er kabul edenler hakkında cezai müeyyide uygulanmış, eratın disiplin altında şevki için aynı birliğe atanan subay ve astsubaylarla birlikte gönderilmiştir. Gayrimüslimlerden de askerlik çağına gelenler mevcut kanunlara göre silahaltına alınmışlar ve bunlar çoğunlukla amele taburlarına ve ulaştırma birliklerine tertip edilmişlerdir.[38] 5'inci Ordu birliklerini desteklemek üzere 3'üncü Kolordu Askeralma Bölgesine ilave olarak 1'inci ve 5'inci Kolordu Askeralma bölgelerinden de Çanakkale Maydos'a er gönderilmesi emredilmiştir. 5'inci Ordu'nun bütünlemesi maksadıyla 1'inci, 3'üncü ve 5'inci Kolordu Askeralma Bölgelerinden toplanarak kolordularınca -Soma, Akhisar, Karaağaç, Davutpaşa, Konya, Eskişehir, Adapazarı Eğitim Merkezlerinde- eğitilmiş erler, Haydarpaşa, Bandırma, Karabiga, Lâpseki'deki er yollama merkezleri veya nokta komutanlıkları aracılığıyla Tekirdağ, Maydos ve Gelibolu'ya gönderilmiştir.[39]

25 Nisan 1915'te İtilaf güçlerinin Gelibolu Yarımadası'na çıkarma yapmaya başlaması üzerine 5'inci Ordu Komutanlığı tarafından Anadolu tarafından konuşlu 15'inci Kolordu Komutanlığı'nca Gelibolu'ya takviye bir alay gönderilmesi istenmiştir. Bu emir üzerine 15'inci Korordu Komutanı General Weber 64'üncü Piyade Alayı'nı vereceğini belirtmiştir. Takviye için düşünülen alay, -yukarıda belirtildiği üzere- depo birliklerinden ve seyyar jandarma

---

[37] Birinci Dünya Savaşı'nın ilerleyen safhalarında yetersiz olan İhtiyat Zabiti ve Astsubay kaynağını geliştirmek maksadıyla 1314 ve 1315 doğumlular ile daha evvelden silahaltına alınmış olan 1312 ve 1313 doğumlulardan "evsafı haiz olanların ihtiyat zabiti ve küçük zabit yetiştirilmek üzere celplerine" ilişkin kanun 4 Şubat 1916'da Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında, -bir ay sonra- 15 Mart 1917'de de Meclis-i Ayan'da görüşülerek kabul edilmiştir (***Meclis-i Mebusan Z.C.,*** III/3 (04.02.1916); ***Meclis-i Ayan Z.C.,*** III/3 (15.03.1917); Şahin ve Şahin, agm, s. 75).

[38] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 278–279.

[39] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915–09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** s. 496.

birliklerinden oluşturulmuştur.[40]

Çıkarma sonrası günlerce süren muharebeler sonrasında verilen zayiat insan gücünü eritmiş olmasına rağmen personel ikmali yapılamamıştır.[41] Birliklerin insan zayiatı ile boşalan kadrolarını tamamlamak üzere Askeralma Bölgesinden 20.000 er ordu adına Gelibolu'ya gönderilmiştir. 3 Mayıs 1915 tarihinde 5'inci Ordu 24.300 er almış; depo birliklerinden eğitim görmüş 10.000 er de birlikler gönderilmek üzere hazırlanmıştır.[42] İlk personel bütünleme kafilesi 6 Mayıs 1915'te gelmeye başlamış; 13 Mayıs 1915'e kadar devam eden personel ikmali ile birliklerin kadroları seferi kadro mevcutlarına çıkarılabilmiştir.[43] 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in takviye kuvvet isteğine karşı Başkomutan Vekili Enver Paşa 10 Haziran 1915'te verdiği cevapta "*politik durumun yeni kuvvet gönderilmesine elverişli olmadığını, ancak ikmal erlerinin Ordu'nun ihtiyacına fazlasıyla yetecek şekilde göndereceğini*" belirtmiştir.[44]

5'inci Ordu birliklerinde 15 Temmuz 1915'e kadar personel bütünlemesi yeterince yapılamamıştır. Ordu ve kolordular ile tümenlerin daha önceden kuruluşunda bulunan depo birlikleri numaralandırılarak muharip kadrolara görevlendirildiğinden elde depo birliği bırakılmamıştır. Meydana gelen personel zayiatı stratejik ve oparatif seviyelerde yapılan planlamalarla ihtiyatlarla karşılanmaya çalışılmıştır. Bu yüzden bir bölük seviyesine düşmüş taburların zamanında dinlendirilip teşkilatlandırılması mümkün olmamıştır. Personel bakımından iyice azalmış alay ve taburlar birbirine eklenmek suretiyle mürettep birlikler kurulması yoluna gidilmiştir.[45] Oysa bu durum moral bakımından

---

[40] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt, II'nci Kitap,*** Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, s. 16-17.

[41] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (25 Nisan 1915–04 Haziran 1915), V'inci Cilt, II'nci Kitap,*** s. 99.

[42] Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Cephesi'nde İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri", ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,*** Yıl: 12, Güz 2014, Sayı: 17, 45–83, s. 55.

[43] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi, 2'nci Kitap, Amfibi Harekât,*** Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s. 168.

[44] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** s. 100.

[45] Bu duruma bir misal teşkil etmesi bakımından; 9'uncu Tümen bölgesinde 30 Nisan 1915 muharebeleri sonrasında verilen zayiatlar neticesinde, yapılan yeniden teşkilatlanma ile 25'inci Alay'ın 2'nci ve 3'üncü taburlarından karışık tabur, 26'ncı Alay'ın 2'nci ve 3'üncü taburlarından 3'üncü Mürettep Tabur, 26'ncı Alay'ın geri kalanları ile 1'inci Tabur teşekkül edilmiştir (***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi, II'nci Kitap, Amfibi Harekât,*** s.168); 15'inci Korordu 3'üncü

önemli sakıncalar ile beraber sevk ve idareyle koordinasyon bakımından ciddi sakıncalar meydana getirmiştir. Yıpranmış birlikler dinlendirilip personel bütünlemesi yapılmadan cephede tutulması, tazelenmesi ve moral depolanması hususu da göz ardı edilmiştir.[46]

Zayiatlar neticesinde birlik kadroları, %60'lar seviyesine düşmüş; tümenlerin kadroların bir an önce bütünlenmesi konusunda gönderdikleri raporlara "umut verici karşılıklar" verilememiş, tahsis edilen bütünleme personelinin "en kısa zamanda yetiştirileceği" yolunda cevaplar verilmiştir.[47]

17 Temmuz 1915'e kadar 5'inci Ordu'nun zayiatı 124.000 ere ulaşmıştır. Ordu Dairesi bu kayıpları karşılamak üzere Temmuz ayı içinde 101.000 er ikmali yapmıştır. Ayrıca 20.000 er de gönderilmek üzere hazırlanmış, ama giyim ve kuşam olmadığından gönderilememiştir. 5'inci Ordu'nun günlük ortalama personel zayiatı 300 (yaralı veya şehit) personel mertebesinde olmuştur.

Müttefik Almanya'dan, muharebe sırasında, yaklaşık 500 kadar Alman subay, astsubay ve er Gelibolu'ya gelmiş; cephe ve cephe gerisinde savaşa katılmıştır. Merkezi İstanbul'da olan ve Alman Albay Difer'in idaresinde kurulan silah bürosu büyütülmüş; 74 uzman 47 usta ve 609 işçiden oluşan büyük bir kadro meydana gelmiştir. Böylece ağır topçu mermilerinin alınmasına başlanmıştır. Bu çabanın Çanakkale Savaşı'na büyük yararı olmuştur.[48] Almanya'dan benzer şekilde gelen "*Alman etibbasından Friedlender Bey'in binbaşı ve süvari mülazımlarından Hesselberg Efendi'nin mülazım-ı evvel rütbeleriyle gönüllü olarak Beşinci Ordu-yı Hümayun'da istihdamları*" konusunda Harbiye Nezareti'nin 31 Ağustos 1915 tarihli ve 728 numaralı yazısına Daire-i Sadaret Evrak-ı Mühimme Kalemi'nin 5 Eylül 1915 tarihli ve 1305 sayılı Sadaret tezkeresi ile irade-i seniyyenin onaylandığı bildirilmiştir.[49] Yine Harbiye Nezareti'nin 7 Ekim 1915 tarihli ve 893 numaralı yazısına cevaben Daire-i Sadaret Evrak-ı Mühimme

---

Tümen 39'uncu Alay, Kumkale muharebeleri sonrası verdiği zayiat dolayısıyla iki taburunu birleştirip 1'inci Karışık Taburu kurmuştur (***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi, II'nci Kitap, Amfibi Harekât,*** s. 344).

[46] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi, II'nci Kitap, Amfibi Harekât,*** s.324, 345.

[47] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi, II'nci Kitap, Amfibi Harekât,*** s. 363.

[48] Esenkaya, a.g.m., s. 53-54.

[49] BOA, BEO., Dosya No: 4372, Gömlek No: 327880, 25/L /1333 (Hicrî), 5 Eylül 1915 tarihli Sadaret tezkeresi.

Kalemi'nin 13 Ekim 1915 tarihli ve 1307 sayılı Sadaret tezkeresi ile "*Gönüllü olarak Beşinci Ordu-yı Hümayun'da istihdam edilmek üzere Almanya'dan gelen Bahriye etibbasından Yüzbaşı Göbel ve Luscevroş Havpet beylerin Binbaşı ve Mülazım-ı Evvel Felebe Efendi'nin yüzbaşı üniformalarını*" giyebilmeleri konusundaki irade-i seniyye icra edilmek üzere Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir.[50]

Çanakkale Muharebeleri esnasında aksayan depo birlikleri teşkilatı, yeniden toparlanmış; Çanakkale'de 9'uncu Piyade Tümen Komutanı olarak önemli hizmetleri ve deneyimleri olan Miralay Halil Sami Bey, Haziran 1915'te Depo Birlikleri Müfettiş Muavinliğine atanmıştır.[51]

4. Çanakkale Cephesi Birlik Personel Mevcutları ve 19 Mart 1915'e Kadar Personel Zayiat Durumu

18 Mart 1915'te Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı sorumluluk alanı içinde yaklaşık 50.000 olmak üzere; Çanakkale harekât alanı dâhilinde yaklaşık 93.512 kişilik[52] Türk kuvveti yer almıştır.[53]

18 Mart 1915'te İtilaf Donanması'nın yaptığı denizden taarruz sonrası Türk-Alman Müttefik tarafının personel zayiatı şu şekildedir: Türk tarafından 21'i şehit ve dördü yaralı olmak üzere 25 subay; 158'i şehit, 197'si yaralı ve biri kayıp olmak üzere olmak üzere 356 erat; toplamda 381 Türk personel zayiatı; Alman kayıpları bir yaralı subay, üç ölü ve 14 yaralı olmak üzere 17 erat, toplamda 18 Alman personel zayiatı verilmiştir. İki müttefikin toplam personel zayiatı 399 olmuştur. Bunların dışında Türk tarafının muharebe dışı zayiatı şu şekildedir: 1914 yılında altı subay ve 421 erat hava değişimi, 60 erat çürüğe ayrılma, bir subay ve 23 erat ölüm; 1915 yılında 16 subay ve 1783 erat hava değişimi, 29 erat çürüğe ayrılma, beş subay ve 281 erat ölüm olmak üzere toplam 2625 personel muharebe dışı zayiat verilmiştir. Muharebe zayiat ile birlikte Türk tarafının toplam zayiatı 3006'yı bulmuştur.[54]

---

[50] BOA, BEO., Dosya No: 4379, Gömlek No: 328388, 04/Z /1333 (Hicrî), 13 Ekim 1915 tarihli Sadaret tezkeresi.

[51] Zekeriya Türkmen, "Çanakkale Muharebeleri'nde 9'uncu Piyade Tümen Komutanı Miralay (Albay) Halil Sami Bey", ***Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler,*** (Editörler: Lokman Erdemir ve Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yay., Çanakkale, 2015, 83-103, s. 85.

[52] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** Çizelge: 15; Ayrıntılı Personel kuvvesi ve mevcutları Ek-2'de sunulmuştur.

[53] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 276.

[54] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı,***

Buna mukabil, İtilaf tarafı üç zırhlı savaş gemisinin (Bouvet, Ocean, Irresistible) batırılması ve dört savaş gemisinin (Inflexible, Gaulois, Suffren, Agamemnon) aldığı yaralarla savaş dışı kalması sonucu muharebe gücünün 1/3'ünü kaybetmiş; toplam personel zayiat ise 800'ü bulmuştur.[55]

Özetle; Müstahkem Mevki birliklerinin kuvvetleriyle yukarıda açıklanan personel muharebe zayiat miktarı karşılaştırıldığında, Birleşik Filo'nun Boğaz Muharebeleri'nde bol cephaneye dayanan bombardımanlarına karşın verilen kayıpların İtilaf güçlerine göre daha düşük olduğu değerlendirmesi yapılabilir.

5. Çanakkale Cephesi 5'inci Ordu Birlik Personel Mevcutları ve İtilaf Güçleri Çıkarması Sonrası Personel Zayiat Durumu

Çanakkale Cephesi'ndeki önemli olaylardan biri olan 25 Nisan 1915'teki çıkarma öncesi 5'inci Ordu Komutanlığı'nın mevcudu 100.212 kişiye ulaşmıştır.[56]

Çıkarma sonrası 1-2 Mayıs 1915 gecesi baskın tarzında muharebe cereyan etmiş;[57] 2 Mayıs 1915 sabahı İngiliz karşı taarruzları sonrası çok sayıda zayiat verilmiştir. 3 Mayıs 1915 günü Fransızlar, Kızılhaç bayrağı çekerek ölü ve yaralıları toplamak üzere izin talebinde bulunmuşlardır. Çıkarma sonrası şiddetli muharebelerin ardından her iki tarafın verdiği zayiat 10.000'den fazla olduğundan ve ceset ile yaralılar "kucak kucağa yatmakta olduğundan" ateşkes uygulanmasına rıza gösterilmiştir. Her iki tarafça aynı gün ölü ve yaralılar toplanarak geri bölgelere taşınmıştır.[58] Yine -Mektebi Sultani (Galatasaray Lisesi), İstanbul Lisesi ve diğer sultani ve idadilerin öğrencilerin de dâhil olduğu- 10.000'den fazla zayiat verilmiş olan 19 Mayıs 1915 tarihli Türk taarruzu sonrasında da 25 Mayıs 1915'te bir ateşkes uygulanarak ölü ve yaralılar toplanmıştır.[59] Zığındere Muharebeleri (28 Haziran-

---

I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915), s. 276.

[55] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 211-212.

[56] ***Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap,*** Çizelge-1; 5'inci Ordu Komutanlığı'nın 25 Nisan 1915 tarihli mevcudu, Ek-3'te ayrıntılı olarak sunulmuştur.

[57] Zekeriya Türkmen, ***Çanakkale 1915 Türk Ordusunun Kara ve Hava Harekâtı,*** Berikan Yay., Ankara, 2010, s. 59.

[58] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (25 Nisan 1915–04 Haziran 1915), V'inci Cilt, II'nci Kitap,*** s. 228, 234.

[59] Ayrıntılı bilgi için bkz. Lokman Erdemir, ***Çanakkale Savaşı Siyasi, Askerî ve Sosyal Yönleri,*** Gökkubbe Yay., İstanbul, 2009, s. 156-159.

5 Temmuz 191)5 sonrası ölülerin gömülmesi için Türk tarafı 9 Temmuz 1915'te 1'inci Kororduu kurmaylarından Önyüzbaşı Yusuf Bey aracılığı ile ateşkes teklifinde bulunulmuş; bu öneri İtilaf güçleri Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı General Ian Hamilton tarafından reddedilmiştir.[60] Bunun üzerine Türk tarafı şehitlerinin bir kısmını üzerlerine tevcih edilen topçu ateşine rağmen toplayarak gömmüş; bir kısmının da üzerine kireç veya asitfenik dökme gibi tedbirlere başvurmuştur. İtilaf güçleri ise kendilerine yakın ölülerinin üzerine yakıcı kimyasallar dökerek yok etmeye çalışmışlardır.[61]

İtilaf güçlerinin ölü ve yaralılarını almak üzere yaklaştığı görülen Kızılhaç işaretli yaralı taşıma aracına Türk tarafından ateş açılmamış; yine kıyaya yaklaşan yaralı taşıma gemisi Türk topçuları tarafından taciz edilmemiştir.[62] Bununla birlikte İtilaf kuvvetleri Kızılhaç işaretli gemilerle ikmal maddesi nakliyatı yapmışlardır. Buna mukabil, zaman zaman Türk tarafında da benzer faaliyetler yer verilmiştir. Özellikle Almanya'dan gelen harp gereçleri öncelikle Hilal-i Ahmer (Kızılay) ambarlarına indirilmiştir.[63]

Çanakkale Cephesi'nde grup teşkilatının kurulması ve cephenin takviye edilmesiyle birlikte, Eylül 1915'te 5'inci Ordu Komutanlığı'nın mevcudu 255.728 erat ve 5282 subay olmak üzere 261.010 kişiye ulaşmıştır.[64] Çanakkale Cephesi'ndeki önemli olaylardan 19 Mayıs 1915'te

---

[60] İtilaf güçleri Seferi Kuvvetler Başkomutanı Sir Ian Hamilton, hatıralarında "insani olan" ateşkes teklifini neden kabul etmediğine ilişkin olarak "*Türklerin şehit olan arkadaşlarının üzerine basmamak için taarruz konusunda isteksiz davrandıkları duyumunu elde ettiğinden bu durumdan yararlanmak için hayır demeye mecbur hissettiğini*" ifade etmiştir (***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915–09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** s. 219).

[61] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915–09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** s. 218. 8 Ağustos 1915'te 5'inci Ordu Komutanlığı'nın emri ile Anafartalar Grup Komutanlığı'na atanan 19'uncu Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey cephedeki ölümlerin solunan havayı dahi etkilediğini şu cümleler ile ifade etmektedir: "*19'uncu Tümen karargahından hareket ettim. Kemalyeri civarından Kocadere köyü kuzeyine çıktım. Dört aydan beri ilk defa bir dereceye kadar temiz hava teneffüs ediyordum. Gerçekten Arıburnu mıntıkasının ateş hattında ve o hatta karargâhlarda yaşayanların teneffüs ettikleri hava, insan cesetlerinin kokusuyla kimyevi özelliğini kaybetmiş bir havaydı*.", (***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915–09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** s. 337–338).

[62] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi, II'nci Kitap, Amfibi Harekât,*** s.165.

[63] İrfan Arat, ***Çanakkale Savaşı'nın Lojistik Desteğinin İncelenmesi ve Savaşın Sonucuna Etkilerinin Değerlendirilmesi,*** Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 2008, s. 4–12. (4–14) (Kara Harp Akademisi Öğrenci Subay Tezi).

[64] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916),***

yapılan gece taarruzu sonrası 6,5 saat süren çarpışma sonrasında Türk tarafının muharip mevcudu %30 erimiş, zayiat sayısı 9484 kişi olmuştur.[65]

Çanakkale Muharebeleri sonrası genel zayiat 211.037 kişiye ulaşmıştır. Bunların 57.286'sı şehit olarak kayıtlara geçmiştir.[66] 5'inci Ordu'nun kara harekâtının başından itibaren Başkomutanlık'ın da direktifleriyle taarruzi harekâtlar ve "baskınvari atılganlıklar" Türk birliklerinin "yersiz ve amaçsız" erimesine yol açmıştır. Bu durum karşısında 1'inci Dünya Savaşı'ndan önce Türk Harp Akademisi'nde hocalık da yapan ve "ikna kabiliyeti olan" Alman Binbaşı Eggert, 5'inci Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders'i ikna etmiş; Başkomutanlığın da onayı ile taarruzî harekâtlara girişilmemesi cihetine gidilmiştir.[67]

6. Çanakkale Cephesinde Moral Faaliyetleri

Moral Faaliyetleri kapsamında; personelin dinî ve millî duyguları harekete geçirilmek suretiyle yurt savunmasındaki etkinliğin artırılmasına önem verilmiştir. Türk ve Alman subayları ile erattan yararlık gösterenlere çeşitli madalyalar ve ödüller tevcih edilmiştir. Personel ödüllendirmelerinin yanı sıra, birliklere de sancak ve madalyalar verilerek aidiyet duygusu güçlendirilmeye çalışılmıştır. Kıyı gözetlemesi ve savunulmasıyla görevli birlikler, zamanında değiştirilerek dinlenmeleri sağlanmış ve sağlıklarının korunmasına özen gösterilerek morallerinin yüksek düzeyde tutulmasına çalışılmıştır. Muharebelerde yararlık gösteren personelin, madalya veya başka biçimde ödüllendirilmesine özen gösterilmiştir.[68]

6.1. Ödüller ve Madalyalar

Bunlardan 3 Kasım 1914'te Seddülbahir Tabyasının bombardımanı sonucu cephaneliğin patlaması üzerine yaralıları kurtarma ve tedavide olağanüstü çaba gösteren sekiz sıhhiye eri için İstanbul'dan gönderilen

---

V'inci Cilt, III'üncü Kitap, Çizelge-3; 5'inci Ordu Komutanlığı'nın Eylül 1915 tarihli mevcudu, Ek-4'te ayrıntılı olarak sunulmuştur.

[65] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi, II'nci Kitap, Amfibi Harekât,*** s. 195, 211.

[66] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** Çizelge-4; 5'inci Ordu Komutanlığı'nın 9 Ocak 1916'ya kadar zayiatı Ek-5'te ayrıntılı olarak sunulmuştur. Personel mevcutların ve zayiat miktarlarına ilişkin özet tablo Ek-6'da sunulmuştur.

[67] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** s. 198-199.

[68] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 279.

özel madalyalar, Müstahkem Mevki Komutanı, 2'nci Ağır Topçu Tugay Komutanı ve Kurmay Başkanı tarafından 14 Şubat 1915'te Seddülbahir'de törenle sahiplerine verilmiştir.[69] Öte yandan Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı 5'inci Ağır Topçu Alayı 1'inci Taburu 4'üncü Bölüğü'nden Yakub oğlu Yusuf'a 6 Aralık 1914 tarihli irade-i seniyye ile gümüş liyakat muharebe madalyası verilmiştir.[70]

18 Mart 1915 Çanakkale Boğazı Muharebesi'nden sonra, Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın 19 Mart 1915 gün ve 129 sayılı emirleriyle 2'nci Ağır Topçu Komutanı Albay Talat, İstihkâm Albay Şükrü, Öğretmen Yarbay Wossidlo[71] ve Muhabere Binbaşı Nuri Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyasıyla; Müstahkem Mevki Karargâhı'ndan Üsteğmen Ali, Rumeli Mecidiye Tabyası'nda Batarya Komutanı Yüzbaşı Hilmi, Rumeli Hamidiye Tabyası'nda Üsteğmen Nazmi, Namazgâh Tabyası'nda Batarya Komutanı Yüzbaşı Mahir, Anadolu Hamidiye Tabyası'nda Batarya Komutanı Yüzbaşı Herşel ve Dardanos Tabyası'nda[72] Takım Komutanı Remzi Gümüş Muharebe Liyakat Madalyasıyla taltif edilmişlerdir.[73]

Yine çıkarma sonrası gösterilen başarılardan dolayı Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Mirliva Cevad (Çobanlı) Paşa'ya 31 Mart 1915 tarihli irade-i seniyye ile;[74] Müstahkem Mevki Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Selahaddin (Adil) Bey'e[75] 26 Nisan 1915 tarihli

---

[69] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 279.

[70] BOA, İ..TAL., Dosya No: 501, Gömlek No: 1333, 17/C /1333 (Hicrî).

[71] Bölgede görev yapan Türk subaylarından Sedat (Ahmet Sedat Doğruer), Çanakkale'de görev yapan yabancı subaylarla ilgili bazı eleştirilerde bulunarak Yarbay Wossidlo ile ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: "*Korvet Kaptanı Wossidlo'nun tahkimat ve topların yerleştirilmesi işlerinde, subaylar için açılan kurslarla atış talimlerinde bazı yardım ve katılımları olmuşsa da ne söz konusu kaptanın, ne de 10-15'lik obüs alayı ile sonradan Çanakkale'ye gelen Albay Wherle'nin Müstahkem Mevki hazırlıklarının ve Çanakkale savunmasının ana unsurları gibi gösterilmeleri hakikaten mantıksızlık ve dolayısıyla haksızlık olur. Gerek savunma hazırlıkları esnasında, gerek düşman taarruzları sırasında yabancı komutanlık makamlarının yalnız bazı fikirler verdikleri (doğrudur) fakat Wossidlo ve Wherle'nin sınırlı sayıda işlerde bilfiil hizmetlerde bulunduklarına şahit oldum*" (Mirliva Sedat, ***Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşında Türk Zaferi,*** (Yayına Hazırlayan: Mehmet Köçer), Phoenix Yay., Ankara, 2007, s. 119).

[72] Sonradan Dardanos Bataryasının adı; şehit olan Batarya Komutanı ve Batarya Subayı'nın hatırasına Harbiye Nezaretince "Hasan-Mevsuf Bataryası" olarak değiştirilmiştir.

[73] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 279–280.

[74] BOA, İ..TAL., Dosya No: 500, Gömlek No: 1333, 15/Ca/1333 (Hicrî).

[75] Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı Mevki Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Selahaddin (Adil) Bey, 3 Mayıs 1915'te 12'nci Fırka Kumandanlığı'na tayin edilmiş,

irade-i seniyye ile gümüş muharebe imtiyaz madalyası verilmiştir.[76]

Üçüncü Kolordu Kumandanı Mirliva Esad Paşa'ya 2 Mayıs 1915 tarihli irade-i seniyye ile altın muharebe liyakat madalyası verilmiş;[77] 3'üncü Kolordu 9'uncu Tümen 27'inci Alay'ın 3'üncü Taburu 10'uncu Bölüğü'nün 10'uncu Mangası'ndan Çavuş Bigalı Mehmed b. Mustafa'ya verilen gümüş imtiyaz muharebe madalyası beratı, hak sahibine tevcih edilmek üzere 9 Eylül 1915 tarihli Sadaret tezkeresi ile Harbiye Nezaretine gönderilmiştir.[78] 5'inci Ordu Şube-i Berr'de müstahdem Piyade Yüzbaşısı İsmail Hakkı Efendi'ye 16 Ekim 1915 tarihli irade-i seniyye ile muharebe gümüş liyakat madalyası verilmiştir.[79]

6.2. Alaylara Sancak Verilmesi

Çanakkale Cephesinde önemli moral faktörlerinden biri de alaylara sancak tevcih edilmesi faaliyeti olmuştur. Türk tarihinde sancaklar daima şeref timsali olarak addedilmiştir. Harbiye Nezareti'nin 11 Aralık 1914 tarihli ve 737 numaralı tezkiresi ile sancağı olmayan alaylara sancak verilmesi konusundaki teklifine Daire-i Sadaret Evrak-ı Mühimme Kalemi'nin 13 Aralık 1914 tarihli ve 1375 sayılı Sadaret tezkeresi ile cevap verilmiştir. Verilen cevapta "*Üçüncü Kolordu'ya mensup Yirmiüçüncü Alay'ın Balkan Muharebesi'nde muhterik olan sancağı yerine Kolordu müteferrika anbarında mahfuz bulunan sancaklardan birinin itası ve Onbirinci Kolordu'ya mensup olup sancakları olmayan Elliikinci, Elliüçüncü, Ellidördüncü, Doksansekizinci, Doksandokuzuncu ve Yüzüncü Piyade ve Onsekizinci, Otuzüçüncü ve Otuzdördüncü Topçu Alayları için de birer sancağın Hazine-i Hassa'ca imal ve ita ettirilmesi hususlarına bilistihzan irade-i seniye-i cenab-ı padişahî şerefi mütealik buyurulduğu*" bildirilmiştir.[80] Harbiye Nezareti'nin 31 Ocak 1915 tarihli ve 911 sayılı yazısı ile 3'üncü Kolordu'ca teşkil edilmekte olan 57'nci, 58'inci ve 59'uncu Alaylara sancak verilmesi yolundaki teklifine Daire-i Sadaret Evrak-ı Mühimme Kalemi'nin 3 Şubat 1915 tarihli ve 6785 sayılı cevabi tezkiresinde söz konusu alaylara "*...mezkûr kolordu ambarında mevcut üç adet alay*

Çanakkale Muharebelerinde tümen komutanı olarak yer almaya devam etmiştir, (BOA, BEO, Dosya No: 4353, Gömlek No: 326418, 18/C /1333 (Hicrî) 3 Mayıs 1915 tarihli Sadaret Tezkeresi).

[76] BOA, İ..TAL., Dosya No: 501 Gömlek No: 1333, 11/C /1333 (Hicrî).

[77] BOA, İ..TAL., Dosya No: 501, Gömlek No: 1333, 17/C /1333 (Hicrî).

[78] BOA, BEO, Dosya No: 4373, Gömlek No: 327948, 29/L /1333 (Hicrî).

[79] BOA, İ..TAL., Dosya No: 498, Gömlek No: 1333, 18/M /1333 (Hicrî).

[80] BOA, BEO, Dosya No: 4326, Gömlek No: 324390, 25/M/1333 (Hicrî), 13 Aralık 1914 tarihli Sadaret Tezkeresi.

sancağının itası hususu bil istihsan irade-i seniye-i[81] *cenab-ı padişahi şerefi müteallik olarak suret-i musaddıkası leffen taraf-ı alilerine irsal kılınmıştır efendim*" şeklinde olumlu cevap verilmiştir.[82] Yine bu bağlamda Harbiye Nezareti'nin 6 Nisan 1915 tarihli ve 105 sayılı yazısı ile 5'inci Ordu'ya bağlı olarak teşkil edilen 64'üncü Alay'a sancak verilmesi yolundaki talebe Daire-i Sadaret Evrak-ı Mühimme Kalemi'nin 25 Nisan 1915'te tarihli ve 252 sayılı cevabi tezkiresinde "*mevcut sancaklardan bir kıtasının itası*" yolunda cevabı ile söz konusu alaya sancak verilmiştir.[83] Çanakkale Cephesi'nde alaylara sancak verilmesi törenle icra edilmiş; yapılan törenlerle moral yükseltilmeye çalışılmıştır. Törenlere en üst sevide katılım sağlanmış; Ordu, Kolordu ve Tümen Komutanlarının yanı sıra bu törenlerin bir kısmına Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa da iştirak etmiştir.

6.3. Muharebe Kıdemi Verilmesi

Çanakkale Cephesi'nde yer alan subaylara, yasal mevzuat gereği, sefer kıdemleri verilmiş ve bazıları aldıkları kıdemler ile birlikte bir üst rütbeye terfi etmiştir. Bu bağlamda 21 Temmuz 1915'te 3'üncü Kolordu Kumandanı Mirliva (Tümgenereal) Esad (Bülkat) Paşa ferik (korgeneral) rütbesine terfi etmiş; 5'inci Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım (İnanç) Bey'e üç sene sefer kıdemi verilmiştir.[84]

Üçüncü Kolordu ve Kuzey Grubu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey ile birlikte diğer şahıslar, terfileri yolundaki İrade-i Seniyye ile verilen kıdem zamları ile birlikte bir üst rütbeye terfi etmişlerdir.[85] Bu bağlamda 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal Bey, 1 Haziran 1915'te albay rütbesine terfi etmiş; Çanakkale Muharebeleri sonrasında 1 Nisan 1916'da mirlivalığa (tümgeneralliğe) yükselmiştir.[86]

---

[81] BOA, İ..HB., Dosya No: 165, Gömlek No: 1333, 17/Ra/1333 (Hicrî), 2 Şubat 1915 tarihli İrade-i Seniyye.

[82] BOA, BEO, Dosya No: 4335, Gömlek No: 325059, 18/Ra/1333 (Hicrî), 3 Şubat 1915 tarihli Sadaret Tezkeresi.

[83] BOA, BEO, Dosya No: 4348, Gömlek No: 326082, 25/Ca/1333 (Hicrî), 25 Nisan 1915 tarihli Sadaret Tezkeresi.

[84] BOA, İ..HB., Dosya No: 172, Gömlek No: 1333, 09/N /1333 (Hicrî), 21 Temmuz 1915 tarihli İrade-i Seniyye; BOA, BEO, Dosya No: 4365, Gömlek No: 327338, 11/N /1333 (Hicrî), 23 Temmuz 1915 tarihli Sadaret Tezkeresi.

[85] BOA, İ..HB., Dosya No: 172, Gömlek No: 1333, 09/N /1333 (Hicrî), 21 Temmuz 1915 tarihli İrade-i Seniyye.

[86] Ayrıntılı bilgi için bkz. İsrafil Kurtcephe, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Askerî Hayatı", ***Türkler Ansiklopedisi,*** Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:16, Ankara, 2002, ss. 440-465.

6.4. Diğer Moral Faktörleri

Seddülbahir bölgesine yapılan İtilaf güçleri çıkarmalarında büyük yararlıkları görülen 3'üncü Korordu 9'uncu Piyade Tümeni 26'ncı Alay 3'üncü Tabur Komutanı Binbaşı Mahmut Sabri'nin, taburunun %30'unu kaybettiği muharebeler sonrası, 25 Nisan 1915 tarihli raporundaki şu cümleler Türk askerinin moral gücünü ifade etmesi bakımından önemlidir: "*Çoğu yanındaki arkadaşının infilaklarla toprağa gömüldüğünü, bir kısmının baş ve bacağının havaya fırladığını gördüğü halde düşmanın pek üstün kuvvetini ve silahlarını asla hatır ve hayaline getirmeyerek tüfeğini kullanacak fırsat arıyor ve savaşıyorlardı. Erat ve subayların gayret ve fedakârlıklarına büyük bir güvenim vardı. Pek az sayıda da olsalar düşmanın üstün kuvvetini umursamayacaklarını biliyordum. Nitekim öyle oldu... Tabur 72 saattir hemen hemen uykusuzdur... (Ancak) bir an dahi tükenip sarsıldığı görülmemiştir*".[87] Muharebeye girmeden önce Türk askeri, abdest alarak temiz çamaşırlarını giymiş, arkadaşlarıyla helalleşerek "emredilen yerde ölüme" hazır olmuştur.[88] Fransız Yazar Roux, Türk askerinden bahsederken "Türklerin direnmeden tüfeğinin dipçiğini havaya kaldırarak teslim olmak gibi bir adetleri yoktur" demiştir. Öte yandan Çanakkale Muharebelerine Kurmay Yüzbaşı olarak katılmış olan Mehmet Nihat (Anılmış) Paşa, Harp Akademilerinde verdiği konferansta "*Çanakkale Muharebelerinde erlerimizin dayanıklılığı ve fedakârlığı amacı sağlamıştır. Düşman eline geçen siperlerden hiçbir erin geriye gittiğini işitmedim*" diyerek Türk askerinin moral gücünü ifade etmiştir.[89]

İtilaf güçleri çıkarması sonrası kara muharebelerinde karşılıklı taarruzlar sırasında çoğu zaman birlikler birbirine karıştığından Türk topçusu ateşi kesmek zorunda kalmıştır. Çoğu durumlarda piyadeleri ateşleri ile destekledikleri ne inandırmak için "manevra kartuşu" kullanmışlardır.[90] Şiddetli muharebeler içerisinde birçok birlik bölük ve takımlarına kadar karışmıştır. Subaylar tanımadıkları gruplara komuta etmişler, ancak bu karışıklıklara rağmen disiplinden taviz

---

[87] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi, II'nci Kitap, Amfibi Harekât,*** s. 257.
[88] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi, II'nci Kitap, Amfibi Harekât,*** s. 351.
[89] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915–09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** s. 239.
[90] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi, II'nci Kitap, Amfibi Harekât,*** s. 183.

verilmemiş, muharebelere devam edilmiştir.[91]

En önemli moral faktörlerinden biri de erlere üniforma giydirilebilmesi olmuştur. Özellikle lojistik hizmetlerde nakliye kollarında görevli bazı erlere üniforma verilememiş, sivil elbiselerinin kollarına renkli bant dikilerek asker oldukları anlatılmaya çalışılmıştır.[92]

Çanakkale Muharebeleri sırasında karşılıklı Psikolojik Harp faaliyetleri yapılmış, uçaklar vasıtası ile propaganda mektupları atılmıştır.[93] Cephe gerisindeki halkı etkilemek ve motivasyonunu artırmak maksadıyla Osmanlı Hükümeti tarafından iç politikaya yönelik propaganda faaliyetleri de yürütülmüştür. Bunlardan biri olan ve Harbiye Nezareti'nce yayınlanan Harp Mecmuası ve Donanma Mecmuası gibi yayınlarla cephelerden görseller ve yazılar paylaşılmıştır.[94] Öte yandan Harbiye Nezareti'nin girişimi ile "*Ağaoğlu Ahmed, Ali Canib, Celal Sahir, Enis Behiç, Hakkı Süha, Hamdullah Suphi, Hıfzı Tevfik, Mehmed Emin, Orhan Seyfi ve Ömer Seyfeddin*" gibi genç ediplerden oluşan Edebiyat Heyeti 28 Haziran 1915'te İstanbul'dan yola çıkmış ve Çanakkale Cephesi'nde 5'inci Ordu birliklerini kapsayan on günlük bir gezi yapmıştır.[95] Söz konusu gezi için Dâhiliye Nezareti'nden 5'inci Ordu Komutanlığı'na 6 Temmuz 1915 gönderilen şifre telgrafta "*muhtelif grupları nezdinde birkaç gün kalacak olan Heyet-i Edebiyye'ye gereken kolaylığın gösterilmesi*" talep edilmiştir.[96] Çanakkale Cephesi'ne yapılan ikinci heyet ziyareti Eylül 1915'te 4'üncü Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın girişimi ile "Suriye Heyet-i İlmiye ve Edebiyesi" tarafından gerçekleştirilmiştir.[97]

---

[91] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi, II'nci Kitap, Amfibi Harekât,*** s. 349–350.

[92] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** s. 266.

[93] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamit Pehlivanlı, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,*** Cilt: VII, Sayı: 21, Ankara, 1991, ss. 535–552.

[94] Ayrıntılı bilgi için bkz. ***Harp Mecmuası,*** (Hazırlayanlar: Ali Fuat Bilkan ve Ömer Çakır), Kaynak Kitaplığı Yay., İstanbul, 2005.

[95] Bu gezi sonrası Şair Mehmet Emin (Yurdakul), Mustafa Kemal'i de kapsayan bir şiir kaleme almıştır, Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Çakır, "Türk Edebiyatında Mustafa Kemal (ATATÜRK) İsminin Yer Aldığı İlk Manzum ve Mensur Esere Dâir", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,*** Cilt: 17, Sayı: 49, Mart 2001, ss. 119–130.

[96] BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, (DH.KMS), Dosya No: 33, Gömlek No: 15, 23/Ş /1333 (Hicrî).

[97] Çakır, a.gm., s. 119-130.

Çanakkale muharebelerinde dinî öğeler ve söylemler de moral faktörleri içinde yerini almıştır. Hatta bu dinî söylemleri Alman komutanlar da kullanmışlardır. Bunlardan Güney Grup Komutanı Alman von Zodenshtern, askerlere yayımladığı bir bildiride "*Askerler! Din, vatan ve milletin beklediği fedakârlık günü gelmiştir... Düşman bile sizden korkuyor. Sizin için ya muzaffer olarak muharebeyi bitirmek veyahut harp meydanında şanlı bir surette ölmekten başka kurtuluş çaresi yoktur"* şeklinde moral faktörlerinden istifade etmiştir.[98]

Çanakkale'de İtilaf güçlerinin Fransız kıtaları içindeki Müslüman erlere "karşılarında Türkler değil, Almanlar olduğuna" dair bildiriler dağıtması karşısında Güney Grubu Komutanı Ferik Weber, 28 Mayıs 1915 tarihli emriyle "*Müslümanlara kendimizi tanıtabilmek için güzel sesliler tarafından cephede beş vakit ezan okunmasını*" istemiştir.[99] 2'nci Kolordu Komutanı Mirliva Faik Paşa 2 Temmuz 1915'te yayınladığı taarruz emrinin son maddesini "*şehit olacakların ruhuna Fatiha sunar, gazi olacakların gözlerinden öperim*" biçiminde tamamlamıştır.[100] Aynı gün 70'inci Alay'ın 3'üncü Taburu tarafından yapılan taarruzda önde Tabur İmamı Hüseyin Efendi olduğu halde tüm erler tekbir getirerek subaylar önde "Allah! Allah!" nidaları ile hücum etmişlerdir.[101]

İtilaf güçlerinin cepheden tahliyesi için yaklaşık %50 zayiat ön görülmüş; fakat başarı ile çok az bir kayıpla kapatılmıştır. Bu önemli tahliye harekâtı büyük ölçüde; General Ian Hamilton'un yerine Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanlığı'na atanan Anzak Kolordusu Komutanı General Birdwood ve onun yerine Anzak Kolordusu Komutanı olarak atanan General Goodley tarafından başarı ile icra edilmiştir. Önce ateş susması uygulanarak Türkler alıştırılmış; ateşlerin kesilmesi sonrası taarruza kalkan Türk kuvvetleri zayiata uğratılmış; bunun bir geri çekilme belirtisi değil, daha ziyade bir pusu taktiği olduğu kanaati verilmiştir. Askerlerin çizmelerinden çıkacak seslerin Türk mevzilerinden duyulmaması için siperlerden sahile kadar yollara battaniye döşenmiştir. Çadırlar sökülmeden bırakılmış, ikmal kolları yine boş sandıklarla ileri hatlara kadar hareket ettirilmiştir. Yemek pişirmek için yakılan ateşler her gün yerlerinde tüttürülmeye devam edilmiştir. Mevzilere kendi

---

[98] Ergun Göze, ***Çanakkale'de Kumandanlar Savaşı***, Boğaziçi Yay., İstanbul 2006, s. 20.
[99] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** s. 54.
[100] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** s. 178.
[101] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** s. 180.

kendine ateş eden tüfekler ve maketler konularak 9 Ocak 1916'daki son tahliyeden yarım saat sonrasına kadar bu önemli hareketlilik -büyük bir başarı ile- gizlenmiştir. Tahliye sırasında İtilaf güçlerinin zayiatı 150-200 kişi kadar olmakla birlikte gemiler alınamayan 508 katır öldürülmüş ve 1500 araba da tahrip edilmiştir.[102]

7. Çanakkale Cephesinde Disiplin İşlemleri

Çanakkale Muharebeleri sırasında askerî disiplinden taviz verilmemiş; suç işleyenler hakkında gerekli işlemler yapılmıştır.

Bunlardan Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı Torpil Taburu 2'nci Bölüğü efradından İsmail oğlu Hasan, bölük çavuşlarından Hüseyin oğlu Raşid'in bir gözünü kör ettiği sabit olduğundan, 22 Eylül 1914'te üç sene müddetle küreğe mahkûm edilmiştir.[103] Ayrıca Müstahkem Mevki Komutanlığı Seri Ateşli Batarya Kumandanı Yüzbaşı Raik Efendi, izin müddetini aşmış olduğu sabit olduğundan 1 Şubat 1915'te askeriyeden tard edilmiş, ayrıca altı ay müddetle hapsedilmiştir.[104] 3'üncü Kolordu'ya mensup Sahra Topçu 9'uncu Alay'ın 1'inci Taburu efradından Mutfak Onbaşısı Aziz oğlu Receb, mezkûr tabur iaşe zabiti Mülazım-ı Evvel Fahreddin Efendi'yi darp etmesinden dolayı 2 Şubat 1915'te 11 ay hapis cezası ile cezalandırılmıştır.[105] Yine Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı 5'inci Ağır Topçu Alay efradından Bekir oğlu İsmail'i katl eden aynı alay efradından Ali Osman, 7 Kasım 1915'te idam cezasına mahkûm edilmiştir.[106]

Çanakkale Cephesi'nden firarlara da büyük cezalar verilmiştir. Bunlardan örnek olarak, Çanakkaleli Receb oğlu Receb'in firarı kayda değer bulunmuştur. Kıt'asından firar eden 3'üncü Kolordu'ya mensup Nizamiye 26'ncı Alay'ın 9'uncu Bölüğü efradından Çanakkaleli Receb

---

[102] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915–09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** s. 451–452, ,461.

[103] BOA, İradeler. Harbiye (İ..HB..), Dosya No: 161 Gömlek No: 1332, 02/Za/1332 (Hicrî), (22 Eylül 1914) tarihli İrade-i Seniyye; BOA, BEO, Dosya No: 4311 Gömlek No: 323322, 03/Za/1332 (Hicrî), (23 Eylül 1914) tarihli Sadaret Tezkeresi ile Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir.

[104] BOA, İ..HB.., Dosya No: 165 Gömlek No: 133, 16/Ra/1333 (Hicrî), (1 Şubat 1915) tarihli İrade-i Seniyye; BOA, BEO, Dosya No: 4335 Gömlek No: 325055, 17/Ra/1333 (Hicrî), (2 Şubat 1915) tarihli Sadaret Tezkeresi ile Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir.

[105] BOA, BEO, Dosya No: 4334 Gömlek No: 325050, 17/Ra/1333 (Hicrî), (2 Şubat 1915) tarihli Sadaret Tezkeresi ile Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir.

[106] BOA, İ..HB., Dosya No: 176 Gömlek No: 1333, 29/Z /1333 (Hicrî), (7 Kasım 1915) tarihli İrade-i Seniyye.

oğlu Receb'in 16 Mart 1915 tarihli irade-i seniyye ile idamına karar verilmiştir.[107] Mahkeme edilmeden gıyabında idamına karar verilen Çanakkaleli Receb oğlu Receb daha sonra kendiliğinden kıt'asına katılmıştır.[108] Daha sonra Harbiye Nezaretince 1 Nisan 1915 tarihli ve 79 numaralı tezkire ile söz konusu personelin cezasının hafifletilmesi yolunda müracaatta bulunulmuştur. Daire-i Sadaret Evrak-ı Mühimme Kalemi'nin 5 Nisan 1915 tarihli ve 213 sayılı Sadaret tezkeresinde cevaben söz konusu erin cezasının "*on bir ay hidemat-ı şâkkaya*[109] *tebdil*" edildiği bildirilmiştir.[110] Söz konusu Sadaret tezkeresinin ekinde "*on bir mah hidemat-ı şâkka"* cezasını ihtiva eden 14 Nisan 1915 tarihli irade-i seniyyenin onaylı sureti cezanın infazı maksadıyla Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir.[111]

8. Çanakkale Cephesinde Emeklilik İşlemleri

Çanakkale Muharebeleri sırasında personel faaliyetlerinden biri olan emeklilik işlemleri de yasal mevzuat çerçevesinde devam ettirilmiştir. Emeklilikte zabitan için 30 yıl hizmet ve 65 yaş sınırı esas alınmıştır. Bazı emeklilik işlemlerini sonuçlandırmak için Sadaret tezkeresi ile Şura-yı Devlet kararı alınmıştır.

Bu bağlamda Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı "refakatine memur Fırkateyn Kaptanı Kasımpaşalı İsmail Muammer bin Mehmed Muharrem Bey" 22 Kasım 1914'te,[112] 5'inci Ordu Merkez Hastanesi İkinci Kâtibi Askerî Memur Hamamizade Tevfik Efendi 10 Ocak 1915'te[113] ve 5'inci Ordu matbaasından Hakkı Efendi de 10 Ocak 1915'te[114] emekli edilmiştir.

---

[107] BOA, İ..HB., Dosya No: 166 Gömlek No: 1333, 29/R /1333 (Hicrî), (16 Mart 1915) tarihli İrade-i Seniyye.
[108] BOA, BEO, Dosya No: 4346 Gömlek No: 325887, 09/Ca/1333 (Hicrî), (25 Mart 1915) tarihli Sadaret Tezkeresi.
[109] Taş toplamak, toprak kazmak gibi mahkûmlara yaptırılan ağır hizmetler, (Osmanlıca Türkçe Sözlük, http://osmanlicaturkce.net, (Erişim tarihi: 27.03.2015)).
[110] BOA, BEO, Dosya No: 4347 Gömlek No: 326012, 20/Ca/1333 (Hicrî), (5 Nisan 1915) tarihli Sadaret Tezkeresi.
[111] BOA, İ..HB., Dosya No: 167 Gömlek No: 1333, 29/Ca /1333 (Hicrî), (14 Nisan 1915) tarihli İrade-i Seniyye.
[112] BOA, İ..HB.., Dosya No: 163 Gömlek No: 1333, 04/M /1333 (Hicrî), (22 Kasım 1914) tarihli İrade-i Seniyye; BOA, BEO, Dosya No: 4322 Gömlek No: 324144, 05/M /1333 (Hicrî), (23 Kasım 1914) tarihli Sadaret Tezkeresi ile Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir.
[113] BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), Dosya No: 653, Gömlek No: 63, 23/S /1333 (Hicrî).
[114] BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), Dosya No: 654, Gömlek No: 47, 23/S /1333 (Hicrî).

Sonuç

Çanakkale Cephesi açılırken İtilaf Devletleri Osmanlı'nın gücünü ve moral faktörlerini dikkate almamış; bu harekâtı sadece "sınırlı bir cezalandırma hareketi" olarak tasarlamıştır. Dönemin en güçlü ve modern silahları ile bayrak göstermesi sonucunda Türklerin direnmekten hemen vazgeçeceğini öngörmüştür.

İtilaf güçleri, özellikle İngilizler, Çanakkale'deki Türk savunmasını ve askerî gücünü sadece "matematiksel ölçülere vurup" Türk askerinin üstün moral gücü ve müstesna askerî kabiliyetlerini ihmal ederek büyük bir "hesap hatasına" düşmüşlerdir. Osmanlı askerî makamları, öz yurdunda yaptıkları "vatan savunmasını" bütün moral faktörleriyle desteklemeyi bilmişler; personel yönetiminin bütün aşamalarını başarıyla uygulamışlardır. İtilaf güçleri ise "toplama" güçlerle hiç tanımadıkları ve bilmedikleri topraklarda, hangi gaye uğruna savaştığına inandırılmadan uzayan muharebeler sonrası bıkkınlıklarla önce denizde, daha sonra kara harekâtında beklemedikleri bir sonuçla karşılaşmışlardır.

Çanakkale Cephesi'nde okullarda okuyan öğrencilerin silahaltına alınması sonrası, yaşanan personel zayiatı (yaklaşık 214.000; arşiv kayıtlarına göre tespit edilen şehit sayısı yaklaşık 80.000'dir) okumuş ve aydın işgücü kaybına sebebiyet vermiştir. Mülkiyeli, Tıbbiyeli, Sultani ve İdadiler ile Türk Ocaklarından yetişmiş binlerce okur-yazar yitirilmiştir. O günün şartlarında ülkenin beyin takımını oluşturan bu kayıplar, Birinci Dünya Savaşı'nın ilerleyen safhalarını etkilediği kadar, Türk İstiklal Harbi'ni ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerleyen yıllarını olumsuz olarak etkilemiştir.

Çanakkale Muharebelerinin olumsuz etkileri kadar olumlu etkileri olmuştur. Türk İstiklal Harbi'nin lider kadrosu Çanakkale'de kendilerini ispatlama fırsatı bulmuştur. Özellikle Mustafa Kemal Paşa Harp Mecmuası'nda kapakta yer alarak ve Anafartalar Kahramanı olarak halk arasında tanınır hale gelmiştir. Bu tanınırlık, lider olarak Türk istiklal Harbi'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda Mustafa Kemal ismi etrafında toplanma fırsatı vermiştir.

Çanakkale Cephesi'nde muharebe eden alay ve üzerindeki birliklerin intikallerinde yeni kuruluşa alınmalarında tarihi numaraları (26'ncı Alay, 57'nci Alay vb.) muhafaza edilmiş, ancak tabur seviyesinin altında 1'inci, 2'nci ve 3'üncü gibi isimlendirilmiştir. Bu durumun alaylara tevcih edilen kutsal sancakların muhafaza sorumluluğundan kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Bu kutsal isimlerin günümüzde de hudut alayları ve İs. Mebs vb. alayların şahsında yaşatılması gerektiği göz önünde tutulmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

1.Arşiv

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

2. Resmi Tutanaklar

Meclis-i Ayan Z.C., III/3 (15.03.1917).

Meclis-i Mebusan Z.C., III/3 (04.02.1916).

3. Kitaplar

AYIN, Faruk, ***Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)***, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1994.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1982.

ÇÖKLÜ, Şenol, ***I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker),*** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014.

ERDEMİR, Lokman, ***Çanakkale Savaşı Siyasi, Askerî ve Sosyal Yönleri,*** Gökkubbe Yay., İstanbul, 2009.

ERICKSON, Edward J., ***Dünya Savaşı Tarihi, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı 1914-1918***, Cilt: IV, (Çev: Sare Levin Atalay), Timaş Yay., İstanbul, 2011.

GÖZE, Ergun, ***Çanakkale'de Kumandanlar Savaşı***, Boğaziçi Yay., İstanbul 2006.

Harp Mecmuası, (Hazırlayanlar: Ali Fuat Bilkan ve Ömer Çakır), Kaynak Kitaplığı Yay., İstanbul, 2005.

HEINZELMANN, Tobias, ***Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Seferberlik Yükümlüğü 1826–1856,*** (çev. Türkis Noyan), Kitabevi Yay., İstanbul, 2009.

Mirliva Sedat, ***Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşında Türk Zaferi,*** (Yayına Hazırlayan: Mehmet Köçer), Phoenix Yay., Ankara, 2007.

ÖRENÇ, Ali Fuat, ***Yakınçağ Tarihi (1789-1918),*** Ati Yay., İstanbul, 2012.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi, II'nci Kitap, Amfibi Harekât, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt, II'nci Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2012.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2012.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, "X'uncu Cilt", Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.

TÜRKMEN, Zekeriya, ***Çanakkale 1915 Türk Ordusunun Kara ve Hava Harekâtı,*** Berikan Yay., Ankara, 2010.

4. Tezler

ARAT, İrfan, ***Çanakkale Savaşı'nın Lojistik Desteğinin İncelenmesi ve Savaşın Sonucuna Etkilerinin Değerlendirilmesi,*** Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 2008, (Kara Harp Akademisi Öğrenci Subay Tezi).

BEŞİKÇİ, Mehmet, ***Between Voluntarism and Resistance: The Ottoman Mobilization Of Manpower in the First World War,*** Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2009, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

İNANIR, Nejat, ***Çanakkale Savaşları'nda Türk Tarafının İdari ve Lojistik İkmali...***, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 2010, (Yayımlanmamış Silahlı Kuvvetler Akademisi Tezi).

ÖZÇELİK, Mücahit, ***Türk Basını'nda Osmanlı Devleri'nin I. Dünya Savaşı'na Giriş Süreci,*** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

VURMAZ, Mehmet, ***Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi (1826–1970),*** Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

5. Makaleler

BEŞİKÇİ, Mehmet, "Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Denekler", ***Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi,*** Sayı: 8, (Bahar 2009), 49–92.

BIYIKLI, Mustafa ve KAPLAN, Hatice, "Çanakkale Kahramanlarından General Mehmet Esat (Bülkat) Paşa'nın Askerî Hayatı", ***Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler,*** (Editörler: Lokman Erdemir ve Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yay., Çanakkale, 2015, 119-141.

ÇAKIR, Ömer, "Türk Edebiyatında Mustafa Kemal (ATATÜRK) İsminin Yer Aldığı İlk Manzum ve Mensur Esere Dâir", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,*** Cilt.17, Sayı: 49, (Mart 2001), 119–130.

ÇOLAK, İsmail, "Çanakkale'de Destan Yazan Kahraman 15'liler", ***Somuncu Baba Dergisi,*** Yıl: 14, Sayı: 89, (Mart 2009), 28–32.

ESENKAYA, Ahmet, "Çanakkale Cephesi'nde İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri", ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,*** Yıl: 12, Güz 2014, Sayı: 17, 45–83.

KURTCEPHE, İsrafil, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Askeri Hayatı", ***Türkler Ansiklopedisi,*** Yeni Türkiye Yay., Cilt: 16, Ankara, 2002, 440-465.

PEHLİVANLI, Hamit, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,*** Cilt: VII, Sayı: 21, Ankara, 1991, 535–552.

ŞAHİN, Mustafa ve ŞAHİN, Cemile, "Kilis Askerlik Şubesi Reisi Sakallı Ahz-ı Asker Binbaşısı Mahmut Bey'in Birinci Dünya Savaşı'na (Gazze Cephesi) Giden Askerlere Yaptığı Konuşma ve Kilis Askerlik Şubesi'nin Kilis Kuva-yı Milliyesine Katkıları", ***Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi****, 2* (3), (Haziran 2012), 72–82.

....., "Türk İstiklal Harbi'nde Askerlik Şubeleri ve Kilis Askerlik Şubesi", Atatürk Üniversitesi, ***Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi***, Sayı: 52, (Erzurum, 2014), 273–294.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Çanakkale Muharebeleri'nde 9'uncu Piyade Tümen Komutanı Miralay (Albay) Halil Sami Bey", ***Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler,*** (Editörler: Lokman Erdemir ve Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yay., Çanakkale, 2015, 83-103.

YURDAKUL, İlhami, "Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılanmasında Yeni Bir Yöntem; Kura Sistemi (1839-1914)", ***Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular -Oluşum, Teşkilat ve İşlev-*** (ed. Feridun M. Emecan), Kitabevi Yay., İstanbul, 2008.

6. İnternet Kaynağı

Osmanlıca Türkçe Sözlük, http://osmanlicaturkce.net, (Erişim tarihi: 27.03.2015).

EKLER

EK–1: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti Kolordu Ahz-ı Asker (Askeralma) Bölgeleri[115]

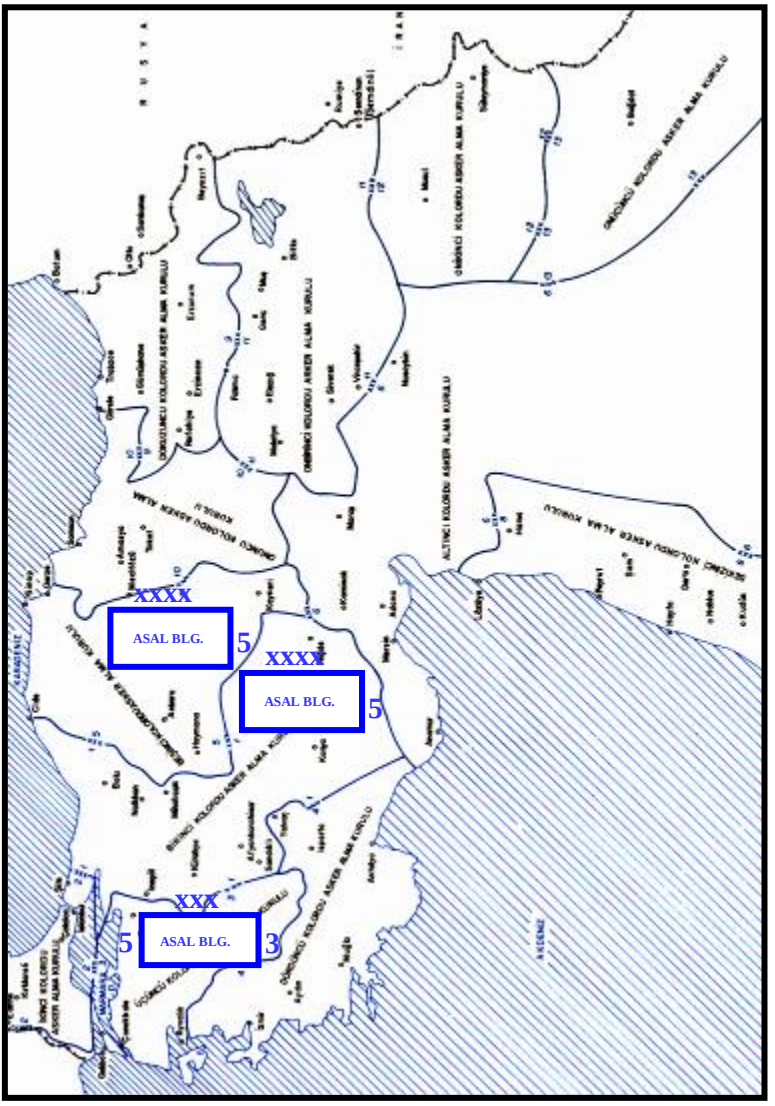

[115] ***Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, "X uncu Cilt",*** Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, Kroki: 14.

EK–2: 18 Mart 1915'te Çanakkale Harekât Alanında Bulunan Türk Birliklerinin Mevcutları[116]

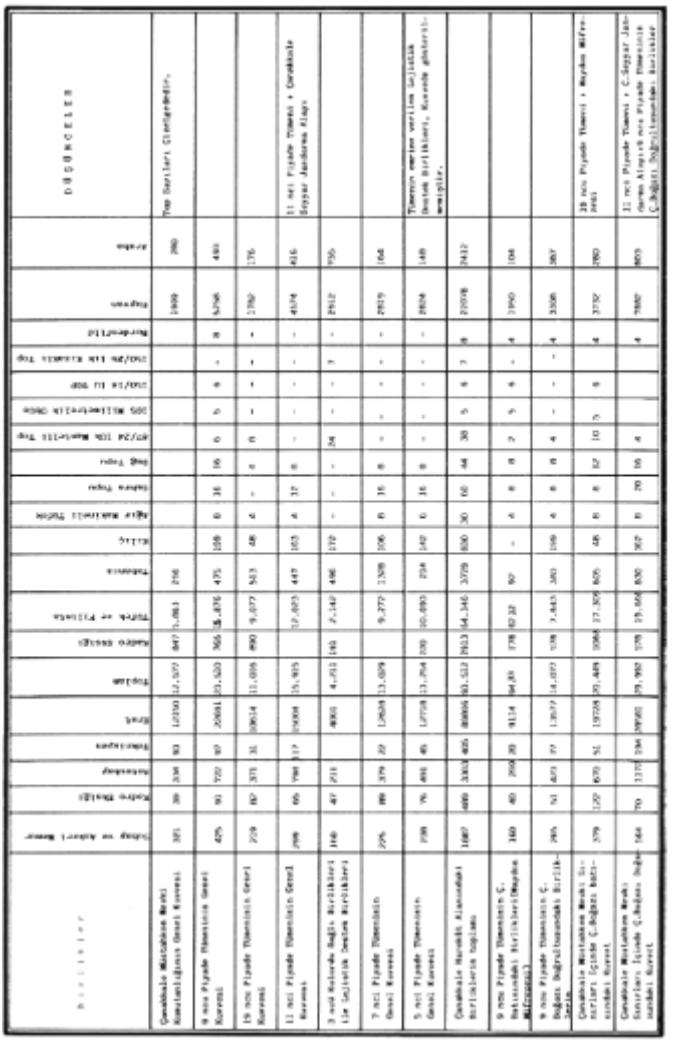

[116] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1993, Çizelge: 15.

EK–3: 5'inci Ordu Komutanlığının
25 Nisan 1915 Tarihli Mevcudu[117]

BİRLİKLERİN ADI	İNSAN			HAYVAN	DÜŞÜNCELER
	SUBAY	ER	TOPLAM		
5 nci ORDU Kh.	51	636	687	422	
3 ncü Kor. Kh. ve bağlı Birlikleri	182	9352	9534	3363	
7 nci P. Tümeni	226	10669	10895	2881	
9 = = =	285	14051	14 336	2738	
19 = = =	231	12777	13 008	1911	
3 ncü Kor. Toplamı	924	46849	47773		
15 nci Kor. Kh. ve Bağlı Birlikleri	16	164	180	91	
3 ncü P. Tümeni	329	15520	15 849	3205	64 ncü P. A. Dahil
11 nci = =	265	14232	14 497	4211	
15 nci Kor. Toplamı	610	29916	30 526		
5 nci P. Tümeni	262	14294	14 556	3992	
1 = Sv. Tugayı	85	1503	1588	1975	
Çanakkale ve Beyoğlu J.A.ları ile Bursa ve Gelibolu Jandarma Tb.ları	80	5002	5082	597	
GENEL TOPLAM	2012	98200	100212	25386	

[117] ***Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap,*** Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, Çizelge-1.

EK–4: 5'inci Ordu Komutanlığının Eylül 1915 Tarihli Mevcudu[118]

KITALAR	SUBAY			ERLER			HAYVANLAR											TOP						ÇEŞİTLİ HAFİF SİLAHLAR
	mühimmat	yardımcı	TOPLAM	mühimmat	yardımcı	TOPLAM	binek	beygir	top koşumu	araba koşumu	katır	öküz manda	deve	eşek	sahra	dağ	hayvan	mantelli	obüs	gemi ve muhasara	kısa	
5'inci Ordu Kn.	41	26	67	172	697	869	177	120	20	73	95	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	106
Merzi Müfettişliği	441	324	765	2948	24.430	27.378	914	3200	-	1324	172	3700	1576	1965	-	-	-	-	-	-	-	2570
Uşak Müfrezesi	13	12	25	-	48	48	2	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	15
Anafartalar Grubu	1066	753	1819	71.547	30.667	102.214	5067	9694	1855	4475	3827	2185	247	1086	95	34	5	6	28	6	-	67.985
Kuzey Grubu	530	430	960	31.244	18.444	49.688	2141	4688	525	2523	2380	852	407	942	31	25	6	11	8	1	4	32.089
Güney Grubu	712	555	1267	39.865	16.296	56.161	2826	3844	1564	2901	1762	1089	1300	166	67	16	12	6	24	4	-	38.426
Asya Grubu	228	151	379	12587	6783	19.370	1419	1971	276	1231	540	681	397	248	20	12	-	-	-	-	-	9899
TOPLAM	3031	2251	5282	158.383	97.364	255.726	12.646	22.727	4240	12.527	8776	8707	3927	4409	216	87	23	23	60	11	4	151.060

[118] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, Çizelge-3.

EK–5: 5'inci Ordu Komutanlığının 9 Ocak 1916'ya Kadar Zayiatı[119]

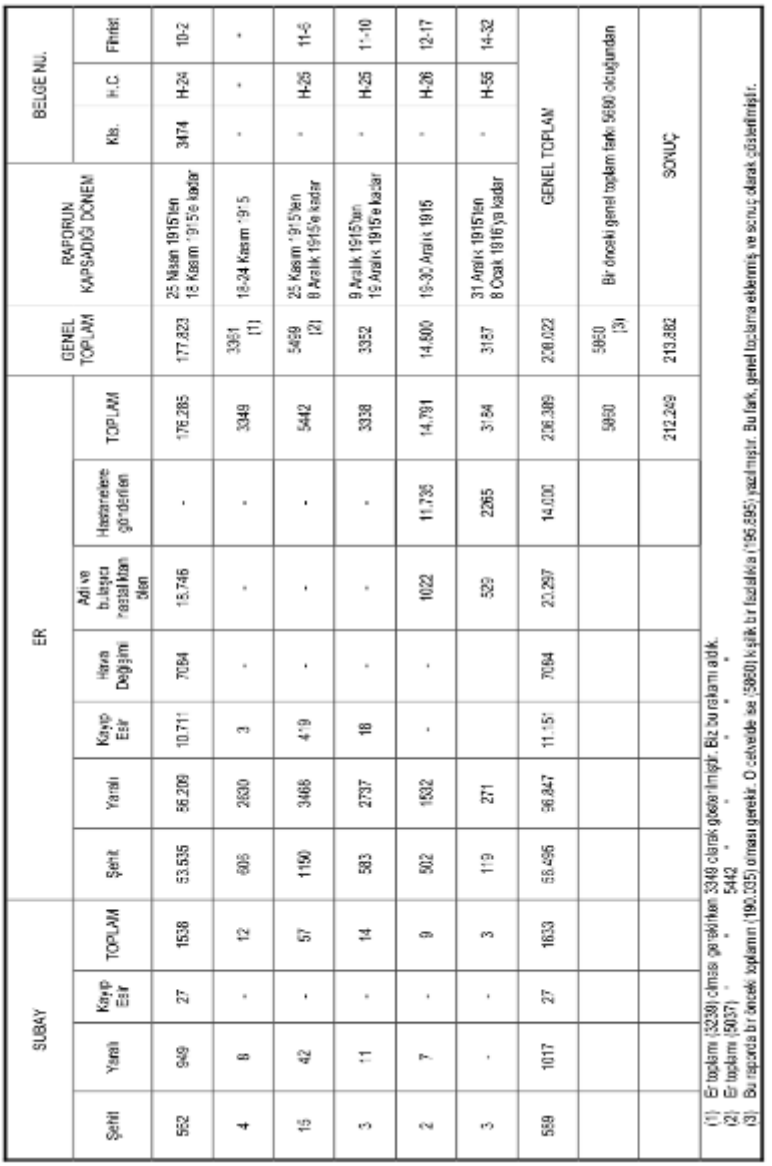

SUBAY				ER						GENEL TOPLAM	RAPORUN KAPSADIĞI DÖNEM	BELGE NU.		
Şehit	Yaralı	Kayıp Esir	TOPLAM	Şehit	Yaralı	Kayıp Esir	Hatası Değişimi	Adi ve bulaşıcı hastalıklardan	Hastanelere gönderilen	TOPLAM		Kls.	H.Ç.	Fihrist
552	949	27	1538	53.535	86.209	10.711	7084	15.746	-	176.285	177.823	25 Nisan 1915'ten 18 Kasım '915'e kadar	3474	H-24	10-2
4	8	-	12	606	2830	3	-	-	-	3349	3361 (1)	18-24 Kasım '915	-	-	-
15	42	-	57	1150	3466	4'19	-	-	-	5442	5459 (2)	25 Kasım '915'ten 8 Aralık 1915'e kadar	-	H-25	11-6
3	11	-	14	583	2737	18	-	-	-	3338	3352	9 Aralık 1915'ten 19 Aralık 1915'e kadar	-	H-25	1'-10
2	7	-	9	502	1532	-	-	1022	11.736	14.791	14.800	19-30 Aralık 1915	-	H-26	12-17
3	-	-	3	119	271			529	2265	3184	3187	31 Aralık 1915'ten 8 Ocak 1916'ya kadar	-	H-56	14-32
589	1017	27	1633	56.495	96.847	11.151	7084	20.297	14.000	206.309	208.022	GENEL TOPLAM			
										5850	5850 (3)	Bir önceki genel toplam farkı 5690 olduğundan			
										212.249	213.862	SONUÇ			

(1) Er toplamı (3238) olması gerekirken 3348 olarak gösterilmiştir. Biz bu rakamı aldık.
(2) Er toplamı (5037) " 5442 " " " " "
(3) Bu raporda bir önceki toplamın (190.235) olması gerekir. O cetvelde ise (5850) iki şiik bir fazlalıkla (196.895) yazılmıştır. Bu fark, genel toplama eklenmiş ve sonuç olarak gösterilmiştir.

[119] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, Çizelge-4.

EK–6: Dönem Bazında Personel Mevcutları ve Zayiat Miktarları Özet Tablosu[120]

Dönem Bazında Personel Mevcutları	Personel Mevcutları		
	Subay	Erat	TOPLAM
19 Mart 1915'e Kadar (Boğazın Zorlanması Safhası)	1.887	91.625	93.512
5'inci Ordu Komutanlığının Kurulması (24 Mart 1915) Sonrası 25 Nisan 1915 Tarihli Mevcut	2.012	98.200	100.212
5'inci Ordu Komutanlığının Eylül 1915 Tarihli Mevcudu	5.282	255.728	261.010

Dönem Bazında Personel Zayiat Miktarı	Personel Zayiat Miktarı			
	Şehit	Yaralı	Muharebe Dışı Zayiat[121]	TOPLAM
19 Mart 1915'e Kadar (Boğazın Zorlanması Safhası)	179	201	2.626	3006
25 Nisan-18 Kasım 1915	54.120	87.157	36.555	177.822
18 Kasım 1915- 8 Ocak 1916'ya Kadar	2.987	10.706	16.506	30.199
GENEL TOPLAM	57.286	98.064	55.687	211.037

[120] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I'inci Kitap (Haziran 1914, 25 Nisan 1915),*** Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1993, Çizelge: 15; ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt, III'üncü Kitap,*** Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, Çizelge-1, Çizelge-3, Çizelge-4.

[121] Muharebe dışı zayiat; hava değişimi, çürüğe ayrılma, muharebe dışı ölüm, esir, kayıp.

EK–7: Sofya Ateşemiliteri Yarbay Mustafa Kemal Bey'in 19'uncu Tümen Komutanlığı'na Tayinine İlişkin Sadaret Tezkeresi[122]

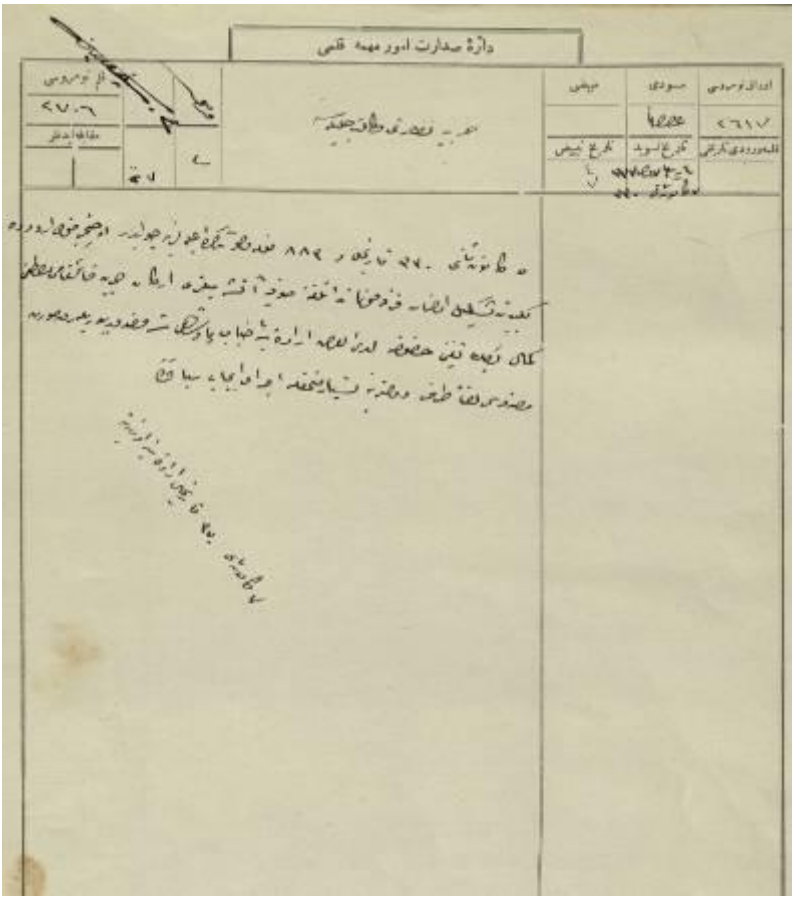

[122] BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Dosya No: 4333, Gömlek No: 324934, 04/Ra/1333 (Hicrî) (20 Ocak 1915) tarihli Sadaret Tezkeresi; Üçüncü Kolordu'da yeniden teşkil olunan 19'uncu Fırka Kumandanlığı'na Sofya Ataşemiliteri Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Mustafa Kemal Bey'in memur edilmesine ilişkin 18 Ocak 1915 tarihli Harbiye Nezareti teklif yazısı ve İrade-i Seniyye (BOA, İradeler Harbiye (İ..HB..), Dosya No: 165 Gömlek No**:** 1333, 04/Ra/1333 (Hicrî) (20 Ocak 1915) tarihli İrade-i Seniyye).

EK–7: Devamı
Sofya Ateşemiliteri Yarbay Mustafa Kemal Bey'in 19'uncu Tümen Komutanlığı'na Tayinine İlişkin Sadaret Tezkeresi (Günümüz Türkçesi ile)[123]

Daire-i Sadaret

Umur-u Mühimme Kalemi

Tarih-i tesvid: 4 Rebiyülevvel 1333, 7 Kânunusani 1330 (20 Ocak 1915)

Tarih-i tebyiz: 4 Rebiyülevvel 1333, 7 Kânunusani 1330 (20 Ocak 1915)

Evrak Numarası: 2617

Kalem Numarası: 2706

Harbiye Nezareti Vekâlet-i Celilesine

5 Kânunusani (1)330 tarihli ve 883 numaralı tezkere-i âlilerine cevaptır. Üçüncü Kolordu'da yeniden teşkil olunan fırka kumandanlığına Sofya Ataşemiliteri Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Mustafa Kemal Bey'in tayini hususu lede'l-arz irade-i seniyye Cenâb-ı Padişahî şeref-sudur buyurularak suret-i musaddakası leffen taraf-ı devletlerine tesyar[124] kılınmakla icra-yı icabı siyakında.

7 K.sani (1)330 tarihli irade-i seniyye üzerine.

[123] BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Dosya No: 4333, Gömlek No: 324934, 04/Ra/1333 (Hicrî).
[124] Gönderme, gönderilme.

EK–7: Devamı
Sofya Ateşemiliteri Yarbay Mustafa Kemal Bey'in 19'uncu Tümen Komutanlığına Tayinine İlişkin Sadaret Tezkeresi Zeyli[125]

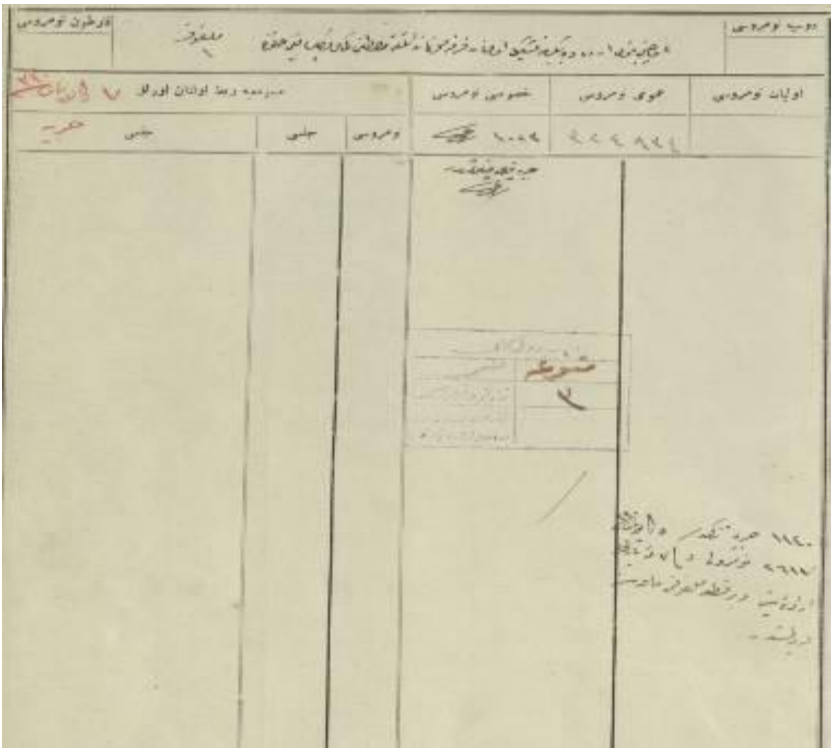

Üçüncü Kolordu'da yeniden teşkil olunan fırka kumandanlığına Mustafa Kemal Bey'in tayini hususu.

7 K.sani sene (1)330 Harbiye

1140 Harbiye tezkiresi 5 Kânunusani sene (1)330,

2617 numaralı ve fi 7 K.sani sene (1)330 tarihli irade-i seniyye ve bir kıt'a melfufi masasına verilmiştir.

[125] BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Dosya No: 4333, Gömlek No: 324934, 04/Ra/1333 (Hicrî).

BİRİNCİ OTURUM SORU – CEVAP BÖLÜMÜ

(E.) Org. Erdal CEYLANOĞLU: Sayın Mücahit Bey'e sormak istiyorum. Savaşa katılanlar hariç, dünyada diğer ülkelerin Çanakkale Harbi'yle ilgili basında çıkan haberlerinden herhangi bir bilginiz var mı?

Doç.Dr. Mücahit ÖZÇELİK: Müsaade ederseniz, bu konuda çalışma yaptım, ben cevap vereyim. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nden 26.000 esir almıştır. Bunlardan 12.000 civarındaki esir İngilizlere aittir. 9000 civarında Hint esir vardır. Esir kampındaki esirler tüm dünyada çalıştırılır. Subaylar Konya, Kütahya, Kastamonu, Ankara, İstanbul ve Sivas gibi merkezlerde ikamet ettirilmiştir. Otel, okul, kilise ve medrese gibi mekanlarda maaş ödenmiştir. Karşı tarafta Türk subaylara hangi maaş veriliyorsa, biz de aynı şekilde maaş ödemişiz. Fakat erbaş ve erler genelde çalıştırılmışlardır. Müslüman erbaş ve erler çiftliklerde, diğerlerinin büyük çoğunluğu ise yol inşaatlarında çalıştırılmıştır. Pozantı'da Alman köprüsü denen kısımlarda tüneller vardır. O tünellerin büyük çoğunluğu 1914 ilâ 1918 arasında bir Alman şirketinde çalıştırılan esirler tarafından yapılmıştır. Bağdat demiryolu ancak 1918'de tam olarak işletmeye açılabilmiştir. Mesela Bor'da sakat ve esir kampı kurulmuştur. Genelde tren istasyonu civarında ve azınlıkların az olduğu kaçmaya müsait olmayan iç bölgelerde esir kampları kurulmuştur.

Prof.Dr. A. Mete TUNÇOKU: Avustralyalı bir araştırmacının sunumundan alıntı yapmak istiyorum. Türkiye'deki esir kamplarında kesinlikle esirlere olumsuz bir muamele yapılmamıştır. Savaş hukuku kuralları çok titiz bir şekilde uygulanmıştır. Üst düzey subaylarla değil de, alt düzey erlerle ilgili olan ilişkilerde bazen sıkıntıların yaşandığını ifade etmiştir. Yine aynı araştırmacıdan Pozantı'da bir Anzak Mezarlığı olduğunu öğrenmiştim. Kendisinin çok ciddi araştırmaları var. Bazı ulusların yaklaşımı da çok farklıdır. İrlandalılar da aynı şekilde... İrlandalıların bir kısmı bağımsızlık mücadelesi verirken, bir kısmı da İngiltere için çarpışıyor diye düşünmüşlerdir. 1998'de İrlanda'ya gittiğimde kaynak bulmakta zorlanmıştım. Bu konuda çalışma yapmıyorlardı; ama yeni yeni bu konulara eğilmeye başladılar.

Doç.Dr. Mücahit ÖZÇELİK: Dünya basınında da Çanakkale Savaşları kendisine çok büyük yer bulmuştur. Genelde İtilaf basını kendi birliklerinden veya 1917 yılına kadar tarafsız olan ABD elçiliği üzerinden haber alabilmiştir. Osmanlı Devleti de tarafsız ülkeler ve İttifak kuvvetleri gazetecilerini özel izinle cepheye götürmüş ve haberler yapılmıştır. 19 Şubat sonrasında dünya basınında çıkan

haberler Türk basınına da yansımıştır. Tük gazetelerinde millî ajans vasıtasıyla haberler çıkmıştır. Mart başından itibaren İngiltere'nin Çanakkale'yi geçmesinin pek mümkün olmadığına yönelik haberler yapılmıştır. Yabancı basında bir gazetede çok ilginç bir cümle vardı; bunu paylaşmak istiyorum: "Özellikle dış tabyalardaki Türk askerleri ölümü küçümseyerek müdafaa yapıyorlardı."

(E.) Org. Servet YÖRÜK: Balkan felaketinden sonra "Çanakkale Geçilmez" ruhu; "Çanakkale Geçilmez" ruhundan sonra Türk İstiklal Savaşı... Hepsini yapan aynı subay, aynı asker, aynı general... Nasıl değerlendiriyorsunuz, bu sonuçları veya bağlantıları? Teşekkür ediyorum.

Prof.Dr. A. Mete TUNÇOKU: Savaşın kaderini belirleyen birçok faktör vardır. Bunların başlıcaları komutan, asker, silah gücü ve iman gücüdür. Balkanlarda çarpışan asker aynı asker; birçok cephede çarpışan asker aynı askerdir. Komutanlar farklı komutanlar; iman gücüne gelince hepsi Müslüman. Silah gücü hemen hemen aynıdır. Çanakkale'nin farkını soruyorsanız, orada komutan devreye giriyor derim. Orada belirleyici olan neden, Mustafa Kemal'in varlığıdır. Ben bu şekilde yorumluyorum. Çanakkale çok farklı bir şekilde yansıtılıyor. İman gücüne daha fazla vurgu yapmak gerektiğine inananlar var. Askerlerin yanlarında yer alan evliyalar ve ulu kişiler gibi bunlar çok ciddi olarak anlatılıyor. Bazı alan kılavuzlarının gezdirdiği yerler var; inanılmaz şeyler anlatıyorlar. Ben de hep şunu söylerim: İman gücünü faktörlerden biri olarak saydım. Bu kadarla da yetinmemiz lazımdır. Israrla evliyalar ve ulu kişilerden bahsetmek isteyenlere ise "Galiçya, Kanal'da ve Yemen'de neden yoklardı?" diye sorardım. Düşman bile Mustafa Kemal'in hakkını vermiştir. "Üç yerde kaderi belirleyen adam Mustafa Kemal'dir." diyorlar. Örneğin George Lloyd "100 yılda bir gelen dâhi" demiştir. Niye siz bu kadar ürküyorsunuz bunu kabul etmeye? Çanakkale'yi diğer savaşlardan ayıran faktör, komutan faktörüdür. Mustafa Kemal'in kritik anlarda devreye girmesi ve savaşın kaderini değiştirmesidir.

(E.) Büyükelçi Kemal GİRGİN: Rusya üzerine bir kitap yazdım. Askolt kruvazörü, Fransız filosunun içinde mühim bir gemidir. Bu kruvazörün asıl amacı, harekât yapmak değildi. Bu geminin çok kuvvetli telsizleri vardı. Bu gemi Japonların imha ettiği Rus filosundan kurtulan yegâne gemidir. Bu geminin buraya geliş sebebi de bu telsizleri dolayısıyla kara harekâtı gelişip tutunduğu takdirde Rusya'ya haber gönderip oradan da Karadeniz'e çıkmalarını sağlamaktı. Ancak savaşta ilerleme olmayınca Askolt kruvazörü fazla bir şey yapamamıştır.

Prof.Dr. A. Mete TUNÇOKU: Askolt'un ilginç birkaç yönü

daha var. Askolt altı bacalıymış; bir bacası Rus-Japon Savaşı'nda tahrip olmuştur. Gelişi de çok ilginçtir. İngiltere özellikle deniz harekâtı sırasında Askolt'un gelmesini istememiştir; Mısır taraflarında oyalamıştır. Rus hükümeti Askolt'un Boğaz'daki deniz harekâtında yer almasını istemiştir. İngiltere ise bunu kesinlikle istememiştir. Rusya, konuyu devletler hukuku ile ilgili bir olay olarak görmüştür. Savaşı kesin olarak İtilaf Devletleri'nin kazanacağını düşünerek ileride konferans masasına Boğaz Savaşlarına bir gemiyle de olsa katılmış olmak istemiştir.

(E.) Kora. Işık BİREN: Biraz önce esirlerle ilgili beyanınız oldu, harp esirlerinin subayları ve eratı nasıl dağıttığıyla ilgili. Benim okuduğum *Arabistanlı Lawrence'in Gizli Yaşamı* adlı kitabında Kut'ül Ammare'de esir edilen kitlenin dağıtılmadığı yönündeydi. Bu konuda bir görüş var mı? Çünkü Hogert ile Lawrence, Halil Paşa'ya resmen rüşvet teklif edecek kadar yaklaştıkları bu kitapta belgelerle sabit. Bu konuyu aydınlatabilir misiniz acaba? Teşekkür ederim.

Dr.Per.Yb. Mustafa ŞAHİN: Sayın Komutanım, Kut'ül Ammare ile ilgili ayrı bir sempozyum tanzim edeceğiz Mart 2016'da. Tabii orada bu konuya ayrıntılı olarak gireceğiz. Kut'ül Ammare esirleri Anadolu'ya getiriliyor; Bursa'da bir kısmı esir kamplarında bırakılıyor. Kut'ül Ammare konusunda uzman Sayın Enstitü Müdürümüz Dr. Zekeriya TÜRKMEN Albayım var, eğer teferruatlı bilgi vermek isterse... Kut'ül Ammare konusu başka bir sempozyumun konusu. Arz ederim.

Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN: Sayın Komutanımıza ben kısa bir bilgi vermek istiyorum. Birinci Dünya Harbi sempozyumunda da bununla ilgili bir bildirimimiz vardı. Kut'ül Ammare'de 13.600 civarında İngiliz esir alınıyor. Townshend İstanbul'a getirilir, Büyükada'da yaşar. Diğer esirleri de dağıtırız; hasta vesaire bakıma muhtaç olanları da İngilizlere iade ederiz. Hatta İngiliz gazetelerinde de bununla ilgili Türk insaniyeti diye haberler de yayınlanıyor. Bunu Nisan ayında yapacağımız sempozyumda ayrıntılı olarak ele alacağız. Arz ederim.

Katılımcı: Sayın Başkan, sorum size. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Harp Tarihi'nde de geçer, hâlâ okuyanları ağlatan meşhur sözleri vardır: *"Uzak diyarlardan evlatlarını gönderen analar gözyaşlarını dindiriniz..."* şeklinde başlar ve devam eder. Dün internet portallarında da vardı; bir araştırmacı Mustafa Kemal'in bütün söylevlerini ve demeçlerini taradığını ve böyle bir ifadeye rastlamadığını söylüyor ve bunun da karşı tarafta, Avustralya'da sizin orayla ilginizi biliyorum, Honest History adında Avustralya'lı bir akademisyen grubu tarafından araştırıldığını ve onların da bunun belgesinin bulamadığını söylüyor. Bu konudaki yorumunuz nedir?

Prof.Dr. A. Mete TUNÇOKU: Yorum değil de, bildiğimi ben paylaşmak istiyorum. O konuyu araştırırken, ben de dönemin ve 1930'lu yılların Türk gazetelerini kullandım. Orada yayınlanan demeçlere ve verilen bilgilere dayanarak çalışma yaptım. Sizin bahsettiğiniz yazıyı da okudum. Aynen o şekilde ifade edilip edilmediği, yani Mustafa Kemal'in o veciz sözlerinin bizzat o şekilde dile getirip getirmediği konusunda birtakım soru işaretleri var hepimizde. Ama Mustafa Kemal'in daha sonraki aylar içinde Avustralya'dan ve Yeni Zelanda'dan kabul ettiği basın medya grupları var. Onlara verdiği demeçler aynen yansıyor; Avustralya'daki gazetelerde okudum, ben. O demeçlerin içeriğine baktığım zaman, 1934'te Mustafa Kemal Atatürk'ün söylediği sözlerle çok farklı değil. Bilmem arz edebildim mi? Yani tümüyle "Hayır öyle bir şey söylememiştir" diyemiyorum kesinlikle. Tam aksine daha sonra değişik vesilelerle Çanakkale'ye ilişkin yaptığı yorumlarda benzer şeyleri tekrarlıyor; bu da çok kesin. Hatta şunu çok iyi hatırlıyorum: *The Australian* gazetesinin başlığı var; bu 1934'te söylediği bu analara seslenen demeci değil; ondan sonraki o medya grubunun gidip dönüşünden sonraki demecinden alıntı yapmış. Modern Türkiye'nin kurucusundan babaca sözler diyerek, o analara seslenen sözü söylemiyor ama içerik olarak aynı şeyleri anlatıyor. Ben o nedenle ağırlıklı olarak Atatürk'ün o görüşlere sahip olduğunu düşünüyorum.

(E.) Tuğg. Mustafa Kemal TUTKUN: Bu konu daha önce de gündeme gelmişti, bu konudaki kaynakları şöyle olarak buldum: 10 Kasım 1953 tarihli *Dünya* gazetesinin özel sayısında gazeteci Yekta Ragıp Önen'in Şükrü Kaya ile yaptığı söyleşi var. Bu söyleşi, aynı zamanda *Çanakkale 1915* dergisinde Mart 2011'de yayınlandı. Ayrıca Uluğ İğdemir'in *Atatürk ve Anzaklar* adlı 1985 basımlı kitabında yayınlandı. Halil İbrahim Yıldırım'ın *Süngünün Ucundaki Hayatlar: Çanakkale* adlı kitabında var. Son olarak da Cemal Gıranda'nın 2008 basımlı *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri* kitabında mevcuttur.

Prof.Dr. A. Mete TUNÇOKU: Neden Atatürk 1934'te böyle bir demeç verme gereği duydu? Neden 1925'te değil, neden 1930'da değil? Neden 1935'i beklemedi? Avustralya ve Yeni Zelanda basınında araştırma yaparken bir konu dikkatimi çekti. Çanakkale'de ölen Anzak askerlerinin mezarlarının ve kemiklerinin nakli gündeme getiriliyor. Hem okuyucu köşelerinde evlatlarını Çanakkale'de bırakan analar ve babalar yazıyor, hem de resmî yorumlar çıkıyor. Hatta şunu hatırlıyorum: "Şimdi Cumhuriyet kuruldu, savaşı da kazandılar ve artık mezarların Türkler tarafından darmadağın edilmesinden korkuyoruz" diye Avustralya ve Yeni Zelanda basınında haberler çıktı. 1919'da Avustralya hemen heyet yolluyor ve çok ciddi bir araştırma yapılıyor. Türk kemikleri ile Anglosakson kemikleri ayrılıyor ve o heyetin verdiği

raporda söylenen şudur: "Kesinlikle Türklerin Anzak mezarlarına yönelik kasıtlı herhangi bir tahribi söz konusu değildir" diyor. Bunu Avustralyalı tarihçi söylüyor ama "biz geri çekilirken tahta haç taktık hepsine" diyor, "o yörede yaşayan insanlar kışın o soğuklarda haçları sobada yakmak üzere kullandılar" diyor. Orada söylediği doğru bir husus var: "zaten Türk'ün kendi mezarına da saygısı yoktur" diyor. Buradan şuraya geçmek istiyorum: Çanakkale'deki şehitliklerimizin durumu da rezildi, 1976'da ilk gittiğimde. İlk benim yazım odur: "Çanakkale'deki anıtların ve şehitliklerin rezil durumu" diye yazdım; inanılmaz bir durumdu. Gazetede Türkçe yayınladım; hiçbir cevap çıkmadı. İngilizce yayınladım; kim aradı biliyor musunuz? İngiliz Büyükelçiliği'nden Müsteşar aradı ve "Biz de bu konuda çok şikâyetçiyiz" dedi. Benim İngiltere arşivlerine girişim de bu vesileyle başladı. Ama Çanakkale'deki millî park alanındaki abidelerin, anıtların ve şehitliklerin düzeltilmesi Anzak'lara bakarak öğrenildi. Ben o bölgeye sürekli gidip gelen biri olarak, o gelişimi görebiliyordum. 1976'da sefil durumdaydı: Fransız mezarlığına gidiyorsunuz gül bahçesi gibi, İngiliz anıtı öyle, Yeni Zelanda anıtı öyle. Yahya Çavuş'a ait bir tahta plaket vardı; inanılmaz bir durumdaydı, ama bugün öyle değil; bugün değişti. Atatürk o dönemi ve koşulları düşünerek sanırım böyle bir mesaj vermek istiyor. "Rahat edin, huzur içinde olun, hiç mezarlara dokunacak değiliz" demek istiyor. Yine ben bunun doğru olduğuna inanıyorum; yaptığım araştırmada bunu gördüm. Atatürk'ün o demecinden sonra, Avustralya ve Yeni Zelanda gazetelerinde okuyucu mektupları köşelerinde çıkan mezarların nakline ilişkin yazılarda inanılmaz bir düşüş var. Bu da arada bir ilinti olduğunu gösteriyor.

(E.) Org. Tuncer KILINÇ: Ben şunu merak ediyorum: Bu personel alaylarına acaba bir tazeleme eğitimi verme imkânı var mıydı? Seferberlik ilan edildiğine göre, daha önce askerliğini yapmış insanların bir eğitim altyapısı var, ama bu savaşta bildiğimiz kadarıyla bazı okullardan hiçbir eğitim almadan giden gençler var. Onbeşliler gibi anılan gençlerden bahsediyorum; bu çocuklara eğitim verildi mi verilmedi mi? Nasıl girdiler savaşa?

Dr.Per.Yb. Mustafa ŞAHİN: Evet komutanım, bir eğitim söz konusu. Bu personel depo alayları bizim bildiğimiz er eğitim alayları ama içinde rütbeliler de var. Zayiatları karşılamak için rütbeliler de beraber gönderiliyor; teorik olarak burada 15 günlük bir eğitim söz konusu. Bu süre içinde tüm aşıları yapılıyor, kıyafetleri tamamlanıyor ve bütünleme ikmali için bekletiliyor.

Mustafa BEREKETLİ: Çanakkale Savaşları, Çarlık Rusya'sında ve evrensel boyutta siyasi ne tür sonuçlar getirmiştir?

Doç.Dr. Namıq MUSALI: Çarlık Rusya'sı Dışişleri Bakanlığı'nın 1911 yılında hazırladığı ve Çar II. Nikola'ya sunduğu gizli bir raporda şunlar ifade ediliyor: "Eğer Almanya'ya karşı olası bir savaşta Türkiye Boğazları kapatırsa, bizim İngiltere ve Fransa'dan yardım almamız mümkün olmayacaktır ve savaş uzun sürerse de Rusya'nın işi çok zor olacaktır." Bir de 1911 yılı için Türklerin artık Karadeniz donanmasının kuvvetli olduğu ve Rusya'nın Karadeniz donanmasının yalnız başına İstanbul Boğazı'nı tutması gibi bir konunun artık mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın 1911 yılında ifade ettiği Rusya için bu korkunç hayaller, Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleşmiştir. Çanakkale Boğazı geçilemediği için, Rusya'nın İngiltere ve Fransa'dan yardım alması mümkün olmamış ve en sonunda 1917 yılında Rusya'da devrim hareketlerine sebebiyet vermiştir. Önce Çarlık Rusya'sına son verilmiş ve daha sonra komünistler hâkimiyete gelerek Birinci Dünya Savaşı'nı terk etmişler ve Rusya 1914 yılından 1917 yılına kadar savaşta büyük bir ağırlığı üstlenmesine rağmen savaşın galipleri arasında olamamıştır.

Mustafa BEREKETLİ: Peki bunun evrensel boyutu ne olmuştur? İtilaf devletlerinde bir tek Rusya yok, beraberinde İngiliz ve Fransızlar da var. Bunların siyasi haritalarında ve egemenlikleri altında olan kolonilerde ne tür değişiklikler olmuştur?

Doç.Dr. Namıq MUSALI: Savaş sonucunda galibiyet elde edildiği zaman artık İngiltere ve Fransa, bu galibiyeti Rusya ile paylaşmak zorunda kalmamışlar ve bir nevi bu galibiyetten kendilerinin Avrupa üzerindeki hâkimiyetlerini kuvvetlendirmek için yararlanmışlardır. Rusya da galipler arasında olsaydı, Avrupa'da Rusya'nın da belli bir ağırlığı olacaktı ki, 1917 İhtilâlleri sonucunda Rusya'nın böyle bir şansı kalmamıştır ve savaştan çekilmek durumunda kalarak savaş sonrası meydanı tamamen İngiltere ve Fransa'ya bırakmak zorunda kalmıştır.

Çanakkale Savaşları'nın Deniz Cephesi

Ayhan CANKUT[*] ve Erdoğan ŞİMŞEK[**]

Öz

Sebepleri neler ve müsebbipleri kimler olursa olsun; harplerden yorgun düşmüş ve aksiyonunu kaybetmek üzere olan Osmanlı Devleti, fikrî ve fiziki hazırlığı olmadan yeni bir harbin içine çekilmişti. İngiltere, "Şark Meselesi"nin çözümünü İstanbul'un alınmasında görüyordu. İstanbul'a giden yol elbette Çanakkale Boğazı'ndan geçiyordu. Bu nedenle Harb-i Umumi'nin askerî kuvvet olarak en büyük cephesi Çanakkale'de açıldı.

Müttefiklerin Çanakkale Boğazı'na ilk saldırıları 3 Kasım 1914'teki Seddülbahir ve Kumkale'ye yapıldı. 19, 25 ve 26 Şubat 1915'te müttefiklerin yaptıkları saldırılar tam amacına ulaşamadı. Nusret, nihayet saat beşe doğru Karanlık Liman'a vardı. Kıyıya paralel olarak 100'er metre aralıklarla ve 4,5 metre umka 26 mayın sessizlik içinde döşendi. Görev tamamlandığında yine aynı sessizlik ve dikkatle geriye dönen Nusret Mayın Gemisi, bir savaşın kaderini değiştirecek 26 Mayını on birinci mayın mânia hattı olarak döşemiş oldu.

18 Mart 1915'te müttefikler büyük kuvvetleriyle Çanakkale Boğazı'na girdiler. Ancak işler hiç bekledikleri gibi gelişmedi. Nusret'in döktüğü mayınlara çarpan ve tabyalardan açılan ateşe maruz kalan müttefik donanması gücünün 1/3'ünü kaybettiler ve geri çekilmek zorunda kaldılar.

Anahtar Kelimeler: *Çanakkale, Nusret, Mayın, Osmanlı Devleti, Müttefikler.*

Abstract

No matter what the causes are and who are the responsible; the Ottoman Empire which was weary of war and about to lose its power to react was taken into a new war without the intellectual and physical preparation. The United Kingdom saw the solution of "the Eastern Problem" in seizing İstanbul. The road to Istanbul was of course

[*] Dr.P.Kd.Alb., TSK AÜKHEM K.lığı, Öğrt. Bşk.
[**] Dz.Kd.Alb., TSK AÜKHEM K.lığı Öğrt. Üyesi,
e-posta: simsekerdogan2010@gmail.com.

through the Dardanelles. Therefore, the front, which had the largest military force, was opened in Çanakkale.

The first attacks of the Allies in the Dardanelles were made against Seddülbahir and Kumkale on 3 November 1914. The attacks of the Allies on 19, 25, and 26 February 1915 did not help the Allies to reach their purpose. Nusret, the mine ship, finally reached to Karanlık Liman by five o'clock. 15-foot depth-26 mines were laid with 100 meter-space inbetween them parallel to the coastline in silence. Returning in the same silence after completing its task, Nusret, the mine ship, finished laying down the 26 mines in the eleventh line of mines, which would change the fate of the war.

The Allies entered the Dardanelles with a great force on 18 March 1915. However, the attacks did not turn out as they had expected. The Allies lost one third of their navy due to the mines, which Nusret had laid, and due to the fire from the forts and forced to retreat.

Key Words: *Çanakkale, Nusret, Mine, the Ottoman Empire, the Allies.*

Balkan Harbi'ne hazırlıksız giren Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'ne de hazırlıksız girmek üzereydi. 20. yüzyılın başında hâlâ üç kıtada toprağı olan Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndaki kayıplarıyla birlikte psikolojisi alt üst olmuştu. Avrupa devletlerinin uzun zamandır üzerinde çalıştıkları; planlarını durmadan gözden geçirdikleri, Şark Meselesinin bir diğer ayağı olan "İstanbul'a kimin hâkim olacağı" hususundaki yarış devam ediyordu. Osmanlı Devleti kapıda olan tehlike karşısında ordunun ıslahı ve yeniden düzenlenmesi yoluna gitti. Bunun için Almanya'dan bir askerî heyet getirildi. Daha önce İngiliz askeri heyetini deneyen Osmanlı Devleti, bu defa Almanları deneyecekti. Ordu kadrolarında revizyona gidilerek liyakatsiz görülen yaşlı subaylar emekli edildi[1] ve pek çok yüksek rütbeli subayın haksız terfi ettikleri gerekçesiyle rütbeleri düşürüldü. Birinci Dünya Savaşı kapıdayken yapılmış olan bu revizyon, savaş başlayınca ordunun bilhassa yüksek rütbeli subay kadrosunun yetersizliğinden dolayı kolordulara albay, tümenlere yarbay ve alaylara binbaşı rütbesindeki subayların komutan olarak verilmesine sebep oldu.[2]

[1] Birinci Dünya Harbi'ne girmeden önceki rütbe tenzili dolayısıyla, harp görmüş ve cephe tecrübesi olan ülke coğrafyasına hâkim subayların bir kısmı emekli edildi. Bazı kaynaklar bu subayların sayısını yaklaşık 1000 olarak vermektedir.

[2] Ellis Ashmead, BARTLETT. Çanakkale Gerçeği. s. 23.

2 Ağustos 1914'te Almanya ile yapılan gizli ittifakın hemen peşine, Harbiye Nezâreti'nin genel seferberliğin ilan edildiği hususundaki yazılı emri aynı gün, yani 2 Ağustos 1914 Pazar günü saat 13.30'da Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na ulaştırıldı:[3]

"7'nci Kolordu, 21'inci ve 22'nci tümenler dışında, kara ve deniz ordularının seferber olmalarını ve bütün müstahkem mevkilerin silahlandırılmasını padişah emretmiştir. Seferberliğin birinci günü, 3 Ağustos 1914 Pazartesi günüdür. Bu emir ivedilikle ast komutanlıklara bildirilecektir."[4]

Bu emrin peşine, Enver Paşa tarafından Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı'na gönderilen bir telgrafla işin rengi belli olmuştu. Enver Paşa telgrafta "Almanya Hükümeti'nin Goeben ve Breslau ismindeki harp gemilerinin düşmanla muharebeye tutuşmuş olmaları muhtemeldir. Adı geçen gemiler Boğaz'a iltica ederlerse girişlerine müsaade ve kabul ediniz" diyordu. 7-8 Ağustos'ta çekilen bu telgrafın üzerinden üç gün geçtikten sonra Enver Paşa, kabine toplantısında "Müjde! Bugün bir oğlumuz oldu." diyerek bu iki geminin Çanakkale Boğazı'nı geçtiğini bakanlara bildirdi.

Yavuz ve Midilli gemileri başta olmak üzere Osmanlı filosu, Amiral Souchon kumandasında, 27 Ekim 1914'te Karadeniz'e çıktı. 29 Ekim'de Rus donanmasına ve sahillerine ateş açtılar. Bu harekât; Enver, Talat ve Cemal Paşaların kararıyla gerçekleşmiş olsa da, arka planında Almanların Yavuz ve Midilli'yi Osmanlı Devleti'ne vermelerinin gerekçesi vardı. Yavuz ve Midilli, genellikle Karadeniz'de kullanılacak; Çanakkale, Ege ya da Akdeniz'de kullanılmayacaktı. Çünkü Almanlar için öncelikli hedef Ruslardı. 1915'in kış aylarında Almanya-Avusturya ortak harekâtıyla Rusların üzerine gidilmişti. Yavuz ve Midilli'nin Karadeniz'deki harekâtıyla Ruslar iyice zayıf düşürülecekti. Dolayısıyla Almanlar açısından Osmanlı Devleti'nin harbin içerisinde olması gerekiyordu. Nitekim öyle de oldu.

İngiltere açısından bakıldığında ise, en etkili hücum yönü Türklerin kuvvet merkezi olan İstanbul'a karşı olacaktı. İstanbul'a giden en kestirme yol da Çanakkale'den geçiyordu. Bu yüzden İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener, Osmanlı Devleti'ni en kolay ve kestirme yoldan saf dışı bırakabilmek için stratejik hedef olarak gördüğü

[3] ATASE Arşivi. No:5/2453 Kls. 3964 Dos. H-1, F. 1-11 ve ATASE Arşivi. No:6/1666 Kls. 4669 Dos. H-1, F. 1-2.

[4] GENKUR, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, s. 53.

İstanbul'a ulaşabilmek gayesiyle Çanakkale'ye bir askerî gösterinin tertiplenmesi gerektiği fikrini ortaya attı. 23 Kasım 1914 tarihinde yapılan kabine toplantısında, İngiltere Deniz Bakanı Churchill, İstanbul'un tehdit altında tutulması yöntemi ile Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılarak savaşın daha geniş bir alana yayılmasını önlemek için Çanakkale'ye taarruz edilmesi fikrini savundu ve bu fikrini kabineye de kabul ettirmeyi başardı.[5]

Sebepleri neler ve müsebbipleri kimler olursa olsun; harplerden yorgun düşmüş ve aksiyonunu kaybetmek üzere olan Osmanlı Devleti, fikrî ve fiziki hazırlığı olmadan yeni bir harbin içine çekilmişti. İngiltere, "Şark Meselesi"nin çözümünü İstanbul'un alınmasında görüyordu. İstanbul'a giden yol elbette Çanakkale Boğazı'ndan geçiyordu. Bu nedenle Harb-i Umumi'nin askerî kuvvet olarak en büyük cephesi Çanakkale'de açıldı.

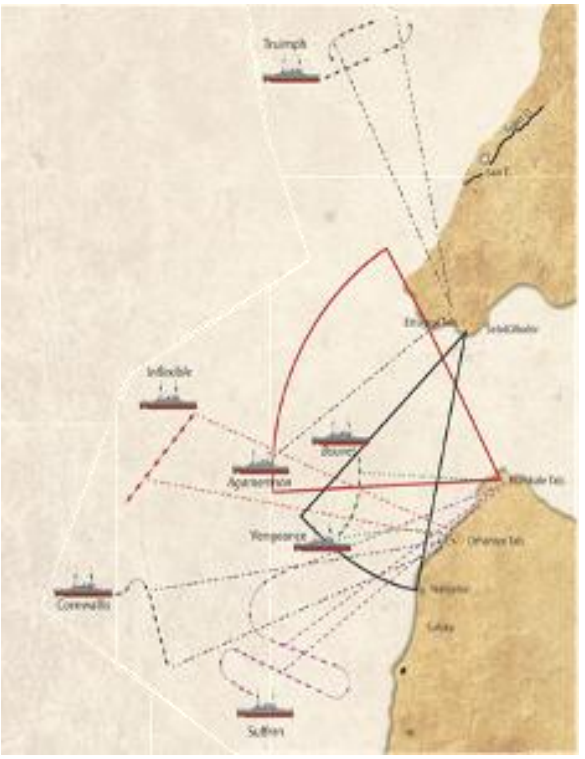

[5] Yaşar SEMİZ. 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları. s. 227.

18 Mart 1915'e Kadar Çanakkale Boğazı'na Yapılan Harekâtlar

Müttefiklerin Çanakkale Boğazı'na ilk saldırıları 3 Kasım 1914'te Seddülbahir ve Kumkale'ye yapıldı. Ancak bu saldırı Boğaz giriş tahkimatlarını tahrip etmeye yeterli olmadı. Çünkü Boğaz'ı geçmeleri için Boğaz'da tesis edilen mayınları ve Boğaz'ın her iki yakasına yerleştirilmiş tabyaları da temizleyip güvenli bir koridor açmak zorundaydılar. Bu maksatla müttefik donanması, 18 Mart 1915'teki kapsamlı harekâta kadar çeşitli harekâtlarda bulundu.

19 Şubat Harekâtı

19 Şubat 1915 günü

Saat 09.51'de HMS Cornwallis, Orhaniye Tabyası'na,

Saat 10.01'de HMS Truimph, Ertuğrul Tabyası'na,

Saat 10.32'de Fransız Suffren, Kumkale Tabyası'na ateşe başladı.

Bu ateşlere menzil dışında olmaları nedeniyle tabyalardan karşılık verilmedi. HMS Cornwallis'in yerini Vengeance aldı ve Orhaniye Tabyası'na ateşe başladı. Amiral Carden, Türk tabyalarındaki hasarı öğrenmek istiyordu. Bu maksatla hava keşfi yaptırdı. Hava keşfinin neticesi istedikleri gibi değildi. Türk tabyalarında önemli bir hasar görünmüyordu.

Carden, öğleden sonra planın ikinci aşamasına geçti. Bu aşamada gemiler tabyalar ile mesafeyi kapatacak ve tabyaları yeniden ateş altına alacaklardı. Suffren, Kumkale'ye 700 yarda yaklaştı ve atışa başladı. Inflexible ise Seddülbahir Tabyası ile mesafesini 10.000 yardaya indirerek 5 salvo atış yaptı. Ne Seddülbahir'den ne de Kumkale'den karşılık verildi.

Bu suskunluk müttefikleri cesaretlendirdi. Suffren ve Vengeance Kumkale'yi ateş altına aldılar. Fransız Amiral Guepratte, Cornwallis'e Boğaz'a yaklaşmasını ve Seddülbahir'e ateş etmesini emretti. Suffren ateşe devam ediyordu ancak tabyalar hâlâ karşılık vermiyordu. Carden bu sessizliğin tabyaların hasar almasından kaynaklandığını düşünüyordu. Hâlbuki Türk topçusu gemilerin menzillerine girmesini bekliyordu. Amiral Carden daha fazla bekleyemedi; hasarın ne derecede olduğunu öğrenmek istiyordu. Tabyaların durumunu öğrenmesi için Suffren'e "Boğaz'a daha fazla yaklaşması ve ateş ederek tabyaları gözden geçirmesini" işaretle emretti.

Suffren işaretle verilen bu emri "Ateşi kes, Inflexible'a yaklaş" olarak anladı. Bu yanlış anlama, 19 Şubat Harekâtı'nın dönüm noktası olacaktı. Suffren tabyaların durumunu öğrenemeden geri çekilirken, sessizliğini ilk bozan Ertuğrul Tabyası'ndan açılan ateş oldu. Peşine Orhaniye Tabyası da ateşe başladı. Bu iki tabyanın ateşine, Bouvet, Vengeance ve Cornwallis karşılık verdiler. Carden, Agamemnon'a

Ertuğrul ve Orhaniye Tabyaları'na ateş emri verdi. Ancak sonuç alınamadı. Carden görüş şartlarının uygun olmadığını ileri sürerek harekâta son verdi. Birleşik filo akşamüzeri Boğaz önünden geri çekildi.[6]

19 Şubat 1915 Harekâtı'nda; ilk gelen haberlere göre Türk tarafında Orhaniye ve Seddülbahir Tabyaları'ndan ikisi subay olmak üzere dört şehit ve 11 er yaralıydı. Sonradan bir subay ve bir erin şehit; bir erin ise yaralı olduğu anlaşıldı. İki top aldıkları isabetten dolayı kullanılmaz hale geldi. Müttefik filo gemileri 1000'den fazla mermi attılar. Harekât, müttefikler açısından Robert Rhodes James'in dediği gibi, "Çanakkale Boğazı'nın girişine yapılan taarruz, askerî fiyasko ile sonuçlandı."[7]

25 Şubat 1915 Harekâtı

Taraflar 19 Şubat Harekâtı'ndan gerekli dersleri çıkardılar. Birleşik Filo gemilerinin bir kısmı ile Boğaz giriş tabyalarına ateş açarken, diğer kısmıyla Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyılarına bir çıkarma yapmak için çaba harcamıştı. 19 Şubat Harekâtı'nda hasar alan tabyaların onarımına derhal başlandı. 19-20 Şubat gecesi sabaha kadar yapılan çalışmalarla Ertuğrul, Seddülbahir ve Orhaniye Tabyaları'ndaki hasarlar onarıldı. 19 Şubat öncesi durumdan bir tek fark kalmıştı; o da Kumkale Tabyası'ndaki dört adet topun eksik olmasıydı.

24 Şubat akşamüstü alınan istihbarata göre; sekiz İngiliz ve dört Fransız gemisi, üç hafif kruvazör, 18 torpidobot, iki denizaltı ile 17 nakliye gemisinden oluşan Birleşik Filo, Boğaz'a yeniden taarruz etmek için hazırlık yapmıştı. Birleşik Filo, 19 Şubat'ta tahrip edemediği Boğaz giriş tabyalarına tekrar saldırmak için hazırlıklarını tamamladı. Müttefikler 19 Şubat'ta tabyaların içerisine mermi düşürmekle topların tahrip edilemediğini anlamışlardı. Öncelikle baskın davranarak tabyalardaki topçuların top başı yapmalarına mâni olacaklardı. Peşine gemiler önce uzak mesafeden atış yapacaklar; daha sonra biraz daha mesafe kapatacaklar ve her topu ayrı ayrı hedef olarak alacaklardı. Kısacası her topu teker teker tahrip edeceklerdi. Plana göre ilk taarruz Amiral Robeck'in bulunduğu Vengeanca sancak gemisi ve Cornwallis ile; ikinci taarruz Amiral Guepratte'nin bulunduğu sancak gemisi Suffren ve Charlemagne ile yapılacaktı.

---

[6] Erdoğan ŞİMŞEK, Bnb. Nazmi Bey'in Günlüğüyle Çanakkale Deniz Savaşları, Dz.K.K.lığı yayınları, s. 102.

[7] Deniz Kuvvetleri Dergisi, Mart 2009 sayısı eki, Çanakkale Muharebesi Hatıralarım, (E) Gv.Alb.M.Şakir TUNÇÇAPA s. 5.

Agamemnon, Queen Elizabeth, Irresistable ve Gaulois demir üzerinde uzak mesafeden Ertuğrul, Seddülbahir, Kumkale ve Orhaniye Tabyaları'nı ateş altına alarak taaruza destek olacaklardı. Yakın muharebe başladığında da Irresistable ve Agamemnon'a tabyaların ateşini köreltme görevi verilecekti.

25 Şubat saat 10.13'te, Mehmetçik Burnu'na 10.000 yarda mesafede demirleyen Queen Elizabeth, Seddülbahir Tabyası'na ateş etmeye başladı. Birleşik Filo'nun diğer gemileri ise Ertuğrul ve Orhaniye Tabyaları'nı ateş altına aldılar. Saat 10.17'de Ertuğrul Tabyası'ndan Agamemnon'a ateş açıldı. Agamemnon, Ertuğrul Tabyası'nın 15 dakika süren ateşinden yedi isabet aldı ve sekiz personelini kaybetti. Gemiye uzaklaşması emri verildi. Ertuğrul Tabyası Agamemnon'u saf dışı bırakınca, Amiral Carden Ertuğrul Tabyası'nı ateş altına alma görevini Queen Elizabeth'e verdi. Queen Elizabeth ateşe ara verdiğinde, Ertuğrul Tabyası'nın atışları Dublin'e yoğunlaştı. Ertuğrul'a karşılık veren Dublin için bir tehlike daha vardı; Yeniköy'e yerleştirilen 120 mm'lik obüs toplarından çekinen Amiral Carden, Dublin'e mesafe açmasını emretti.

Dublin de saf dışı kalınca, Queen Elizabeth'in ateşini kontrol görevi Inflexible'a verildi. Gaulois, Orhaniye Tabyası'na ateşe başladı. Bu ateşi Bouvet kontrol ediyordu. Daha sonra Orhaniye Tabyası'na ateş görevi Irressistable'a verildi. Bu ateşi ise Gaulois kontrol ediyordu. Irresistable'nin etkili ateşine Orhaniye Tabyası'ndan karşılık gelmiyordu. Ertuğrul Tabyası, Gaulois'i hedef aldı. Gaulois zor durumda kalınca demirini bırakıp mevkisinden ayrıldı. Daha sonra Kumkale Tabyası'nı ateş altına aldı.

Queen Elizabeth ve tekrar sahneye çıkan Agamemnon'un atışları sonucu Ertuğrul Tabyası'nda ciddi hasarlar meydana geldi. Öğlen üzeri Ertuğrul Tabyası'ndan da karşılık gelmiyordu. Saat 12.45'te Amiral Carden, Vengeance ve Cornwallis'e Boğaz'a doğru mesafe kapatmaları emrini verdi.

Öğleden sonra saat 13.00 civarında bu iki gemi, Ertuğrul ve Orhaniye Tabyaları'nı ateş altına aldılar. Gemilere Seddülbahir ve Kumkale'den ancak dört mermi atılabildi. Seddülbahir'de yangın çıktı. Vengeance ve Cornwallis ateşi kestiler. İngilizler tabyalarda keşif yapmak istiyorlardı.

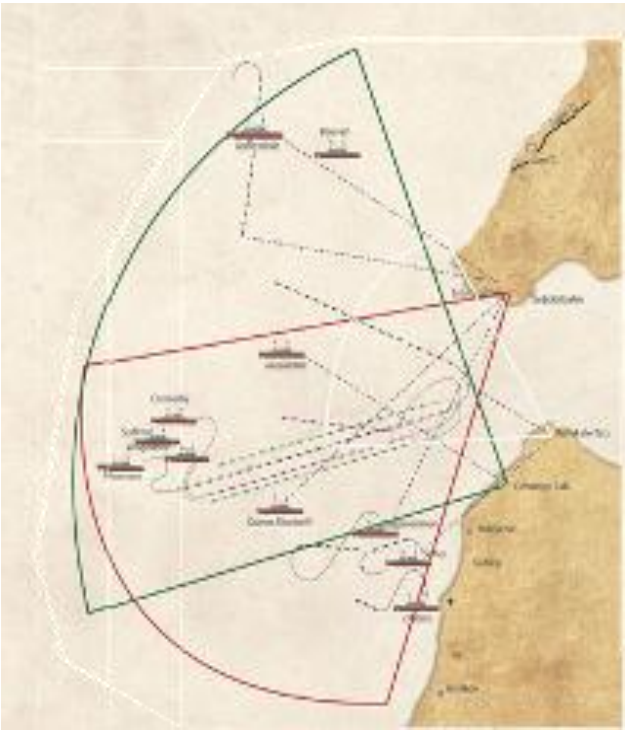

19 Şubat'taki keşiflerinde hayal kırıklığına uğrayan Carden, bu defa keşif sonucundan memnundu. Ertuğrul ve Seddülbahir tabyalarındaki hasarlar büyüktü. Orhaniye Tabyası'nda ise iki top devre dışı kalmıştı. Amiral Carden, keşif sonucuna göre, planının ikinci aşamasına geçti. Gemilere Boğaz'a biraz daha yaklaşmaları emrini verdi. Orhaniye ve Kumkale Tabyaları ateş altına alınacaktı. Carden, özellikle Orhaniye Tabyası'nı bir an önce susturmak istiyordu. Suffren saat 14.10'da Orhaniye Tabyası'nı, Charlemange ise 14.40'ta Kumkale Tabyası'nı ateş altına aldı. Tabyalardan ses gelmiyordu. Amiral Carden, muharebe sahası dışındaki iki gemi olan Albion ve Truimph'a Boğaz'a yaklaşmaları emrini verdi. Bu iki gemi Boğaz'a 1800 yarda yaklaşarak Seddülbahir ve Orhaniye'ye ateşe başladılar. Boğaz'a giren gemiler öteki tabyalardaki topları da yakın mesafeden açtıkları ateşlerle tahrip ettiler.[8] Boğaz giriş tabyalarının tahrip edilmesiyle, Müttefik Filo'ya Boğaz'a giriş yolu açılmış oldu.[9]

[8] ATASE Arşivi: Klasör NO:1/1 Dosya 572, F, 1-15.
[9] ATASE Arşivi: Klasör NO:1/1 Dosya 572, F, 1-8.

26 Şubat Harekâtı

25 Şubat'ta Boğaz giriş tabyalarına Müttefik Filo tarafından büyük hasar verilmiş olması ve bazı tabyaların susturulması, Müttefikler için Boğaz girişinin açılması anlamına geliyordu. Yeni plana göre; Müttefik Filo Boğaz'a giriş yapacak; Boğaz orta hattında bulunan diğer tabyaları da susturacak ve mayın temizleme harekâtını başlatacaktı. Öncelikli hedef Dardanos Tabyası'ydı. Bu tabyayı imha etme görevi Albion ve Truimph gemilerine verildi. Harekâta deniz uçakları havadan, filoya yeni katılan Majestic ise denizden destek verecekti.

26 Şubat sabahı saat 09.00 sularında üç muharebe gemisi, dört torpidobot ve yedi mayın arama-tarama gemisi Boğaz'a giriş yaptı.[10] Dardanos Tabyası'na kadar ilerleme görevi verilen gemiler her ihtimale karşı Boğaz giriş tabyalarını tekrar ateş altına aldılar. Saat 10.00'da torpidobotlar Seddülbahir-Kumkale hattına ulaştılar. Saat 11.00'de Majestic, Kumkale'nin doğusundaki Menderes Köprüsü'nden doğuya doğru ilerleyen cephane yüklü deve kervanını fark edince ateşe başladı. Kervan geçtikten sonra köprüyü tahrip etmek için ateşi sürdürdü. Majestic toplarını köprüden sonra Orhaniye Tabyası'na çevirdi. Bu sırada mayın gemileri Karanlık Liman'ı taramaya başladılar. Boğaz'da ilerlemekte olan üç torpidobota Soğandere'den ateş açılınca torpidobotlar geri döndü. Saat 16.00'da Majestic, Karanlık Liman'a girdi. Majestic limana girer girmez Halileli sırtlarından ateş altına alındı. 15 dakika boyunca karşılıklı ateş sonucunda Majestic bordasına aldığı iki isabet sonucu geri dönüşe başladı. Majestic, dönüşü müteakip atışa devam ediyordu, ancak atış yaptığı yer Halileli'ndeki sahte mevzilerdi. Halileli sırtlarındaki obüs bataryaları Majestic'i tekrar ateş altına aldı.

Majestic iki isabet daha aldı. Biraz sonra da su almaya başladı. Amiral de Robeck, Majestic'e çekilmesi emrini verdi.[11] Saat 17.00'de Boğaz'daki gemiler Seddülbahir-Kumkale hattına çekildiler. Seddülbahir'deki havan toplarından gemilere ateş açıldı. Saat 18.30'da torpidobotlar, Seddülbahir-Kumkale hattında kaldı; diğer gemiler Boğaz girişinden uzaklaştılar.[12] 26 Şubat Harekâtı'nda Türk topçusu 342 mermi attı.[13] Toplam beş şehit ve 14 yaralı verildi. Halileli'ndeki

[10] ATASE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H–13, F. 13, 1–14. ATASE Arşivi; No. 7/1736, Kls. 5640, Dos. – , F. 1–2. ATASE Arşivi; No. 7/2328, Kls. 5653, Dos. 1, F. 1–32, 1–33. ATASE Arşivi; No. 7/1736, Kls. 5644, Dos. H–1, F. 1–6, 1–7. ATASE Arşivi; No. 7/1725, Kls. 5634, Dos. H–1, F.1–94.
[11] GNKUR, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V.Cilt, s. 130.
[12] ATASE Arşivi, No:1/1 Kls.121, Dosya 572, F-1-9.
[13] Dz.K.K.lığı, Çanakkale Deniz Savaşları, 1915, s. 144.

sahte batarya mevzileri, gemilerin ateşini farklı yöne çekti ve Müttefik Filo cephanesini boşa harcadı. Aynı taktik Erenköy dolaylarındaki sahte bir batarya ile de uygulandı. Bu sahte bataryada bulunan bir çavuş ile bir er ateşi hiç kesmemiş ve gemilerin atışlarını buraya çekmiştir. Müttefikler, yaptıkları keşifle Erenköy-Tenger arasında mayın olmadığını tespit ettiler. Aynı gün müttefikler, Kumkale ve Seddülbahir'e birer müfreze çıkardılar, ancak gördükleri mukâvemet sonucunda müfrezeler tekrar gemilere alındı. 18 Mart 1915'teki büyük saldırıya kadar müttefikler aralıksız olarak çeşitli harekâtlarda bulundular.

Nusret Mayın Gemisi ve 26 Mayın

7 Mart 1915 tarihinde saat gecenin bir buçuğunu gösterdiğinde, Nara'dan ileri harekete geçen Nusret Mayın Gemisi karartma uygulamış vaziyette ağır yolla Rumeli kıyısını çok yakından takip ederek sessizce Boğaz'dan aşağıya doğru inmektedir. Hava sisli ve yağmurludur. Görüş mesafesi sıfıra yaklaşmış. Karanlık bir gecede Nusret Karanlık Liman'a doğru ilerliyor. Yüzbaşı Hakkı Bey, görevin riskleri konusunda kendisine yapılan telkinlerin farkında, ancak gözü pektir. Şubat ayında yapılan saldırılarla Boğaz'a giriş yolu açmaya çalışan müttefik gemileri, Erenköy açıklarında manevra yapıyorlardı. Bu durum Müstahkem Mevkii Kumandanı Cevat Paşa ve Mayın Grup Komutanı Binbaşı Hafız Nazmi Bey'in dikkatinden kaçmamıştır. Düşman Boğaz'a girip ilerlemeye başladığında ilk mayın hattına kadar gelecekti. Ancak Boğaz'daki 10 mayın hattının yerleri düşman tarafından biliniyordu. Düşman ilk mayın hattından geriye dönüşe geçtiğinde Karanlık Liman'da manevra yapacaktı.

Müstahkem Mevkii Kumandanı Cevat Paşa, Nusret Mayın Gemisi Kumandanı Tophaneli Hakkı Bey ve Mayın Grup Komutanı Binbaşı Hafız Nazmi Bey'i makamına çağırmış ve mayınları nereye dökeceklerine karar vermişlerdi. İşte karar verilen yer, düşmanın zaman zaman sığındığı ve manevra yapacağı Erenköy Koyu idi. Bu görev, Nusret'in ilk görevi değildi. Nusret 17 Kasım 1914'te yedinci mayın hattına 50 mayın; 30 Aralık 1914'te dokuzuncu mayın hattına 30 mayın ve 27 Şubat 1915'te onuncu mayın hattına 53 mayın döşemişti. Nusret 7 Mart gecesi, mayın hatlarının arasından geçip Karanlık Liman'a doğru ilerliyordu. Gemide daha önce dökülmüş mayın hatlarını çok iyi bilen Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey de vardı. O adeta kılavuz kaptanlık yapıyordu. Nusret nihayet saat beşe doğru Karanlık Liman'a vardı. Kıyıya paralel olarak 100'er metre aralıklarla ve 4,5 metre umka 26 mayın sessizlik içinde döşendi.

Yzb. Hakkı Bey ve Nusret Mayın Gemisi

Görev tamamlandığında yine aynı sessizlik ve dikkatle geriye dönen Nusret Mayın Gemisi, bir savaşın kaderini değiştirecek 26 mayını onbirinci mayın mânia hattı olarak döşemiş oldu. Ertesi gün, müttefikler keşif uçaklarıyla Boğaz'ı yeniden taradılar. Ancak 26 mayını tespit edemediler. Pilot "Temiz" raporunu verdi. Bu temiz raporu Müttefiklere 18 Mart 1915'te büyük bir sürpriz yaşatacaktı.

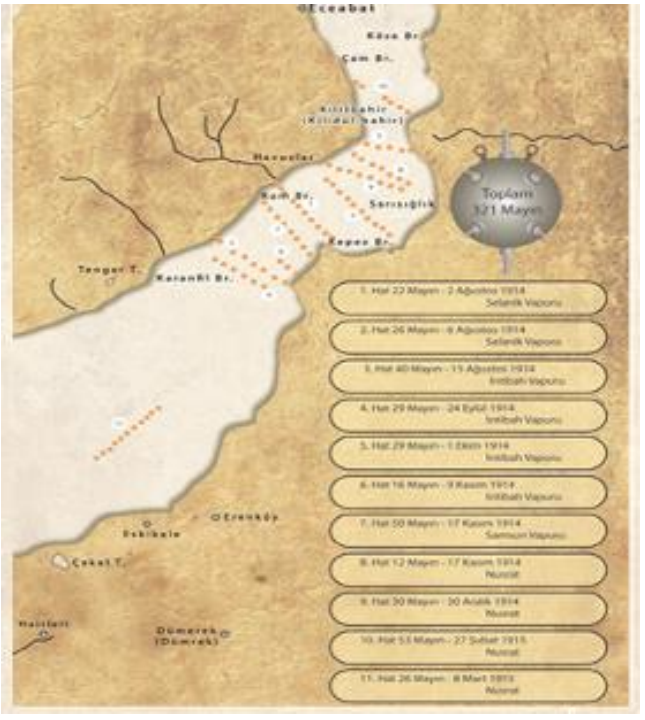

18 Mart 1915'teki Büyük Deniz Harekâtı

Denizden tehdit olmayınca, Müttefikler, Boğaz'da konuşlu tabyaları çok rahat tahrip edeceklerini, müteakiben de mayınları temizleyeceklerini düşünüyorlardı. Mayınları temizlemek için onlarca balıkçı teknesi kullandılar. Ancak teori bir türlü pratiğe dönüşmüyordu. Hal böyle olunca, Harb-i Umumi'nin kalbi Çanakkale'de atmaya başladı. Müttefik Filo'ya bağlı top üstünlüğü olan gemiler, muhtelif yerlerden getirilmişti. Örneğin Albion Ümit Burnu'ndan; Ocean Basra'dan; Triumph Çin sularından Çanakkale'ye gelmişti.[14] Şubat ayındaki başarısız harekâtlardan sonra, mutlaka bir kara harekâtının gerektiği ve Müttefik Filo'nun bu kara harekâtını desteklemek üzere kullanılması fikri dillendirilmeye başlandı. Fakat 11 Mart'ta Akdeniz Müttefik Kuvvetleri Komutanlığı'na atanan ve 13 Mart'ta Lord Kitcher ile görüşen General Hamilton, deniz kuvvetinin Boğaz'ı geçmek için her yolu denemedikçe kara kuvvetlerinin herhangi bir harekât yapmayacağını savunuyordu. İngiliz kabinesinden de desteği almıştı.

Birinci Filotilla (İngiliz gemilerinden oluşan) "A" grubu olarak, İkinci ve Üçüncü Filotillalar "B" grubu olarak adlandırıldı ve harekât bu iki grup üzerine bina edildi. İki safhadan oluşan harekât planına göre:

1. "A" Grubu Rumeli kıyısındaki Hamidiye ve Namazgâh Tabyaları'nı ve Anadolu kıyısındaki Hamidiye Tabyası'nı ateş altına alacak, bu göreve ilaveten Queen Elizabeth gemisi Çimenlik Tabyası'nı da susturacak,

2. "B" Grubu, daha eski gemilerden müteşekkil olup, kıyı şeridine daha yakın mevkii alacaklardı. Üçüncü Filotilla'daki Triumph ve Prince George'nin koruması altındaki Fransız gemileri burada görevlendirildiler. "B" grubu, mayın hatlarını koruyan tabyalara ateş açacak,

3. "B" Grubu, "A" Grubu'nun bir mil pupasında mevkii alacaktı. Eğer, Triumph ve Prince George, Türklerin ateşiyle karşılaşmazsa, Bouvet ve Charlemagne Türk tabyalarını ateş altına alacak,

4. "A" Grubu'nun ateşiyle esas Boğaz Tabyaları susturulduktan sonra verilecek işaretle Üçüncü Filotilla ateşe başlayacak,

5. Üçüncü Filotilla'nın Rumeli Mecidiye Tabyası'nı ateş altına almasıyla birlikte mayın temizleme harekâtı başlayacak, bu sırada Inflexible Anadolu Mecidiye Tabyası'na ateş açacak,

[14] Fevzi KURDOĞLU. Çanakkale ve 18 Mart 1915, s. 61. Bahriye Matbaası, 1935.

6. Dört saatlik bombardımandan sonra İkinci Filotilla, Üçüncü Filotilla ile yer değiştirecek,

7. Mayın taramasında görevlendirilen üç İngiliz ve iki Fransız gemi grubu dörder saatlik periyotlarla yer değiştirecek (Planda tabyaların iki saat içerisinde susturulup mayın temizleme harekâtının bu iki saatin sonunda başlayacağı öngörülmüştü),

8. Cornwallis ve Conopus mayın tarama faaliyetlerini sürdüren gemileri korumakla görevlendirilecek,

9. Deniz Harekâtı devam ederken Gelibolu Yarımadası'nın Batı kıyılarına çıkarma gösterisi yapılarak seyyar bataryaların yerlerinde tutulması sağlanacak,

10. Atışlar uçaklarla kontrol edilerek gerekli düzeltmeler verilecek,

11. Teferruatlı emirler taarruz sırasında verilecekti.[15]

08.15'te sancak gemisi Queen Elizabeth'in direğine Mondros Limanı'ndan ileri hareket flamasının çekilmesiyle harekât fiilen başladı. 10.00'da Müttefik Filo'nun Birinci Filotillası Boğaz girişine yaklaşmaya başladı. 10.25'te Türk tarafından havalanan Alman uçağı, Müttefik Filo'nun Boğaz'a yaklaşmakta olduğunu rapor etti. 10.30'da Birinci Filotilla (İngiliz gemileri) Agamemnon rehberliğinde Boğaz'dan içeriye girdi. Triumph ve Prince George savaş gemileri sancak ve iskele yönlerinde kıyılara yaklaştılar. 11.00'de Türk tarafı, Kumkale gerisinden açtığı obüs ateşi ile Birinci Filotilla'yı etkisi altına aldı. 11.30'da Birinci Filotilla "A" hattındaki mevkisini aldı. 11.39'da Birinci Filotila'da Queen Elizabeth'in ateşinden 10 dakika sonra filotilladaki diğer gemiler de ağır toplarıyla 14.000 yardadan Orta ve Merkez Tabyalarımıza ateşe başladı.

11.45-12.00 arasında; mayın hatlarını koruyan Merkez Tabyalarımızdan ve obüslerden verilen karşılığın şiddetlendiği bir anda Queen Elizabeth'in ateşi sonucu Çimenlik Tabyası'ndan bir çift patlama sesi işitildi. Dokuz sandık cephaneyle dumansız barut hartuçları ateş alarak yandı. 21 cm'lik bir top kundağıyla beraber devrildi. Queen Elizabeth'in Çanakkale içine düşen bir mermisi şehirde yangına neden oldu. Triumph'un Dardanos Tabyası'na ateşi şiddetlendi. Mayın hatlarını koruyan tabyalarımız tarafından Triumph'a ateş açıldı.

[15] 18 Mart Harekâtına; 14 İngiliz ve dört Fransız zırhlısı, iki İngiliz Kruvazörü, bir İngiliz uçak gemisi, altı Nakliye gemisi, iki hastane gemisi, 14 Mayın tarama gemisi, beş İngiliz ve iki Fransız denizaltısı katıldı. Çanakkale Zaferi 1915, a.g.e, s. 50.

Triumph, bir taraftan Dardanos Tabyası'na, diğer taraftan da mayın hatlarımızı koruyan tabyalara ateş açmaya devam ediyordu.

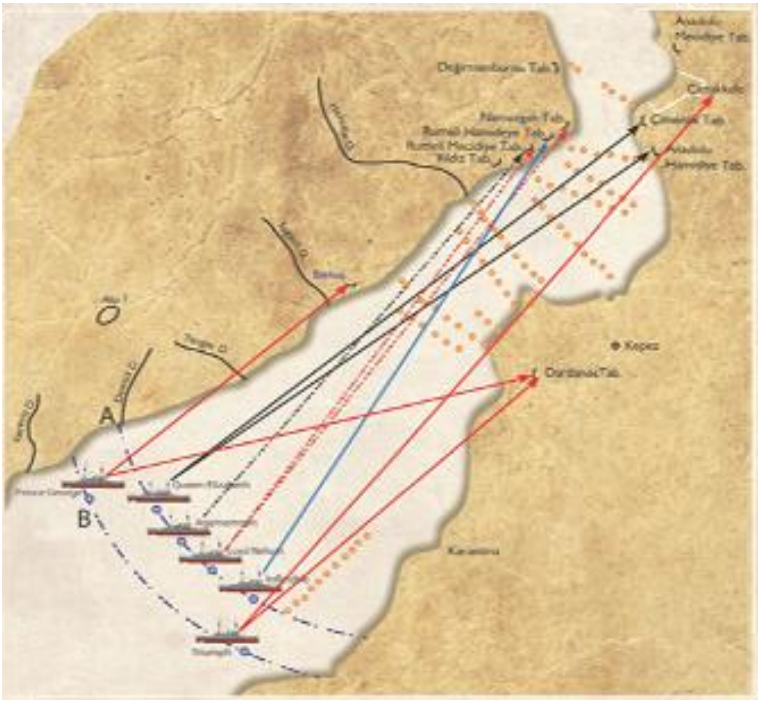

11.55'te Agamemnon ile Lord Nelson, Rumeli Mecidiye Tabyası'nı ateş altına aldı. 11.59'da Boğaz dışından Weymouth Kruvazörü, Yenişehir mevkisini ateş altına aldı. 12.00'de Müstahkem Mevkiinde muhabere santralımız isabet aldı; karargâhla savunma hatlarımızın irtibatı kesildi. Telefon irtibatı ancak akşamüzeri sağlanabildi. 12.01'de Rumeli Hamidiye Tabyası'nın iki topu muharebe dışı kaldı. Bir saat süren karşılıklı ateşin taraflar arasında ne tür bir hasara yol açtığı henüz bilinmiyorken, Amiral de Robeck Türk tarafında yeteri kadar hasar oluşturduklarını düşünerek saat 12.06'da "B" Grubundaki Üçüncü Filotilla'ya (Suffren, Bouvet, Gaulois, Charlemagne) "A" Grubunun arasından geçerek "A" Hattının önünde mevkii almalarını ve ateşe bu yeni mevkiiden devam etmeleri emrini verdi.

Gemiler yeni mevkiilerine ulaşmadan Çanakkale-Kilitbahir ve Mayın Hatlarını koruyan diğer bataryalardan ateş açıldı. Gemiler, ancak saat 12.20'de yeni mevkiilerini aldılar. Üçüncü Filotilla'nın yeni mevkiisine doğru hareket ettiği sırada, Anadolu yakasındaki obüslerden açılan ateş sonucu Inflexible'ın köprüüstü hasar aldı; üç personeli öldü,

beşi yaralandı. Köprüüstünde çıkan yangını müteakip Inflexible'ye mevkisini terk edebileceğine dair emir verildi.

12.23: Inflexible gemisine refakat eden stimbot battı.

12.25: Anadolu Hamidiye Tabyası'na düşen mermi kışlayı yaktı.

12.27: Prince George, Mesudiye Tabyası'nı ateş altına aldı.

12.45: Bombardımanın başlamasından 10 dakika sonra, Erenköy'ün güneyinde dört obüsten müteşekkil batarya ateşini Agamemnon üzerine topladı. Agamemnon'un mevkiini netleştirince ateşe devam etti. Agamemnon 25 dakika içerisinde 12 isabet aldı. Bunlardan yedisi su kesiminin üzerineydi.

13.15: İngiliz muharebe kruvazörü Inflexible bir kez daha hasar aldı. Irresistible, Cornwallis, Vengeance ve Kumkale arkasından çıkıp borda hattında Boğaz'a girdiler.

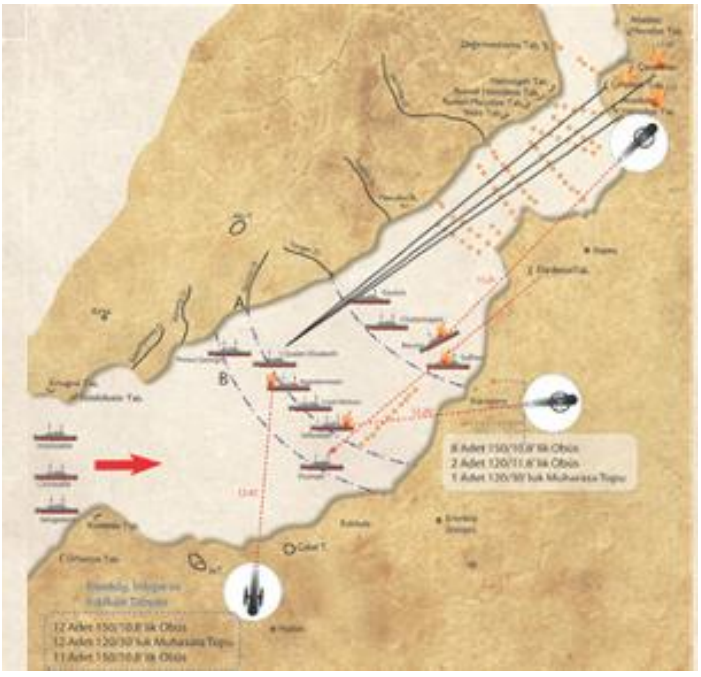

13.20: Anadolu Hamidiye Tabyası, karantina hizasında Çanakkale'ye yaklaşmak isteyen Bouvet'i ateş altına aldı. Kepez Burnu'nu geçtikten sonra Hamidiye'nin menzilinden çıkınca gemi bu defa Rumeli tarafındaki tabyalarca ateş altına alındı.

13.47: Inflexible su kesiminin altından ağır bir yara aldı, peşine su kesimin üstünden bir isabet daha aldı. Baş direği devrildi. Gemide bir kez daha yangın çıktı. Inflexible artık sahadan çekilmek zorundaydı.

13.50: Agamemnon da aldığı yedi isabet sonucu çekilmek zorunda kaldı.

14.00-15.00: Yara alan Suffren dönüş yaparak Boğaz'a doğru ilerledi. Bouvet de dönüşe başladı. Bouvet ilk taarruzlar esnasında özellikle Mesudiye Bataryası'nın ateşiyle hasar almıştı. Bouvet, Suffren'in peşine "A" hattını geçerken, Nusret'ın döşemiş olduğu onbirinci mayın hattındaki mayınlardan birine çarptı ve iki dakika içerisinde battı. Geminin 20 civarında personeli kurtarılabildi. 603 kişi sulara gömüldü.

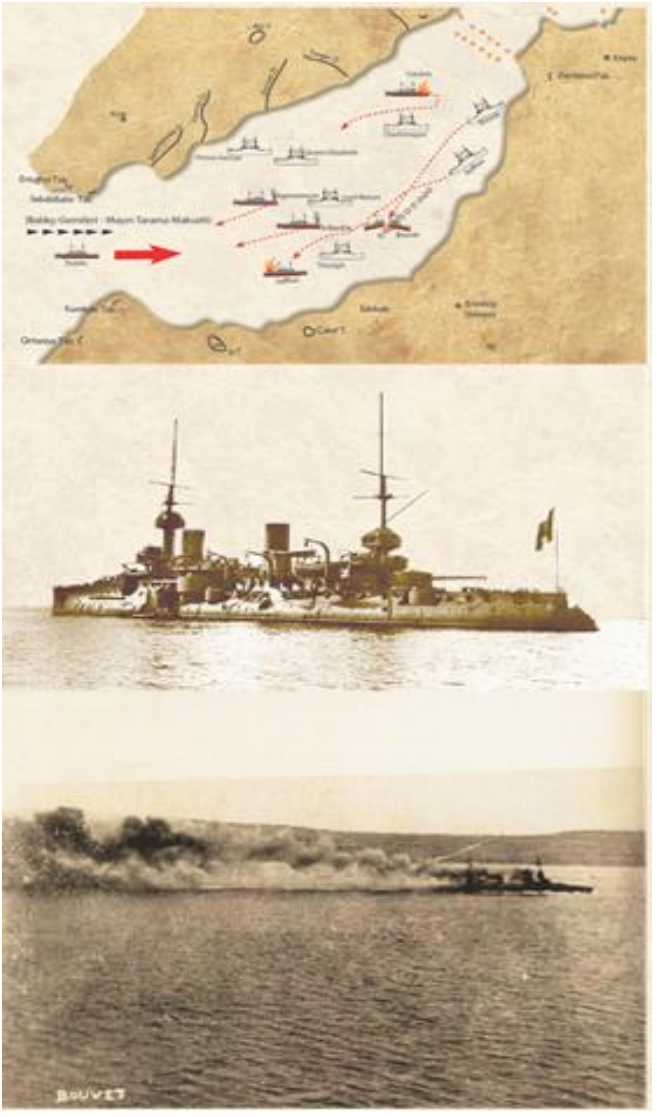

Saat 15.32'de Irresistable hafifçe yan yatmaya başladı. Türk tabyaları Irresistable'yi aralıksız ateş altına almışlardı. Amiral de Robeck, B hattındaki gemilere Irresistable'den mesafe açmalarını emretti. Balıkçı gemileri, Kepez Burnu'ndan çok uzakta iseler de mayın alanına girdiklerini sanıyorlardı.

Saat 15.30-16.00 arasında mayın gemileri mayınlardan kurtulmak için zaman zaman tornistan yapmak zorunluluğu duyuyorlardı. Bouvet'in battığı yerde bir mayın bularak imha ettiler. Ayrıca iki adet karbonik mayınını da deniz yüzeyine çıkardılar. Irresistable, 16.05 sularında sancak baş omuzluğundan bir mayına çarptı ve su kesimi altında bulunan baş torpido dairesi yara aldı. Baş torpido dairesi tamamen suyla doldu ve gemi yana yatarak pruvası suya gömülmeye başladı. Gemi, Bozcaada'ya yöneldi. İçindeki su gittikçe çoğalarak diğer bölmeleri zorluyordu. Geminin durumu tehlikedeydi.

Yaralı personel, geminin vasıtasına nakledildi. Yaklaşık olarak saat 16.15'te Irresistable, tabyalardan mesafesini açma hareketiyle 11.000 yardaya ulaştığı sırada makineleri durdurulmuş ve gemi akıntıya kapılmış durumdayken bir mayına daha çarptı. Mayın sancak makine dairesinin altından geminin omurga hattına çok yakın yerde patlamıştı. Makine dairesi suyla doldu. Burada görevli subay ve erlerden ancak üçü kurtulabildi. Su basıncı nedeniyle iskele makine dairesi de su ile doldu. Irresistable artık makineden yoksundu. Gemi sancağa yatmış, kıç tarafı suya batmış durumdaydı. Wear muhribi süratle Irresistable'ye yardıma gittiği sırada, tabyalar ve bataryaların ateşi şiddetlendi. Müttefik Filo Komutanı, gemideki hasarın nedeni ve hasarın ölçüsü konusunda bilgisi olmadığından, Ocean'ın nizamdan çıkmasını emretti. Bu sırada diğer gemiler, tabyaların ve bataryaların ateşlerini körletmek için, olanca güçleriyle bombardımanlarını sürdürüyorlardı. Wear muhribi, Irresistable'nin yanına geldi. Geminin Komutanı Albay Dent, kurtulma olasılığının olmadığını görerek gemiyi bırakmaya karar vermişti. Şiddetli topçu ateşi altında Wear muhribinin komutanı, 28'i subay olmak üzere toplam 610 personeli muhribe almayı başardı. Irresistable'da, Ocean'na halat vermek için 10 personel kaldı. Wear muhribi, kurtarılan personeli saat 16.50'de Queen Elizabeth gemisine götürdü. Amiral de Robeck Irresistable'nin bir mayına çarpmış olduğunu yeni öğrenebilmişti. Bunun üzerine "A" hattının ilerisindeki "B" hattında bulunan gemilerin geri çekilmeleri için hemen işaret verdi.

Saat 17.10'da Wear muhbirindeki kurtarılan personelin Queen Elizabeth gemisine nakli sona erdi. Wear muhribinin yeniden Ocean gemisinin yanına gitmesi ve Ocean'ın Irresistable'yi yedeğe alması

olanağı yoksa tehlikeli bölgeden çekilmesinin kendine bildirilmesi emredildi. Bu sırada Ocean, Irresistable'a yaklaşmış ve Wear muhribinin Komutanı Albay Dent, Ocean'nın Komutanı Albay Hayes Sadler ile konuşmak için Ocean'a geçmişti. Bu arada Irresistable sancağa daha çok yatmış ve geminin başı Anadolu yakasına dönük olarak aykırı bir duruma geldiğinden yedeğe alınma olanağı kalmamıştı. Öte yandan Ocean da çapraz ateş altında kaldığından, gemi komutanı Irresistable'de kalan personeli de alarak Müttefik Filo Komutanı'nın emirleri gereğince uzaklaşmaya karar verdi. Saat 17.50'de Irresistable, Rumeli Mecidiye Tabyası'ndan 10.000 yarda mesafede terk edildi. Kurtarma harekâtına akşam karanlık bastıktan sonra başlanılması için girişimde bulunulacaktı. Amiral de Robeck, Irresistable'nin terk edilmesi üzerine, gemilerin geri dönüşü için işaret verdi. Böylece gemiler, Bozcaada'daki demirleme yerine doğru harekete başladı.

Uğranılan zayiat ve tehlike karşısında mayın arama-tarama gemilerini korumak üzere savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı içinde bırakılamayacağı belli olmuştu. Bundan ötürü gece Kepez bölgesinde yapılacak mayın arama-tarama kararından vazgeçildi Düşman gemilerinden atılan bir mermi, Rumeli Mecidiye Tabyası'nın cephaneliğine isabet etti ve cephanelik havaya uçtu. Bataryadaki erlerden 14'ü hayatını kaybetti, 24'ü ise yaralandı. Sadece Seyit ve Ali isimli bir arkadaşı yara almadan kurtuldu. Bataryanın toplarından ikisi toprağa gömülmüş ve kullanılmaz hale gelmişti. Topardan sadece bir tanesi kullanılabilir haldeydi; onun da vinci kırılmıştı.

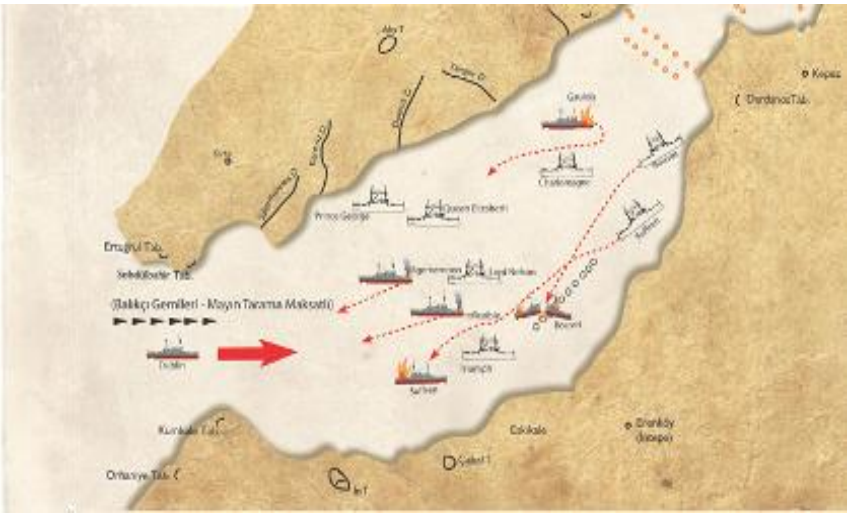

Koca Seyit, her biri 215 okka (276 kilo) ağırlığındaki mermilere yöneldi. 276 kiloluk yüküyle 28'lik topun altı basamağını çıkan Koca Seyit mermiyi topa yerleştirmeyi başardı. Topun namlusunu Ocean'ın üzerine çevirdi ve topu ateşledi. Gemi isabet aldı. Ocean gemisi, Dardanos, Rumeli Mecidiye ve Soğanlıdere bataryalarının şiddetli ateşi altında çekilmeye başlamıştı. 18.05'te Ocean, Irresistable'nin bir mil mesafesindeyken sancak tarafından bir patlama oldu. Ocean mayına çarpmıştı. Geminin cayrosu ve köprüüstü tahrip edilmiş olduğundan, olay yeri kesin olarak saptanamadı. Geminin sancak tarafındaki kömürlükleri suyla doldu. Dümeni iskele alabandada kaldı. Bu arada bir mermi, kıçta ve sancak taraftan yeke dairesine isabet etti. Sancak dümen dairesi sularla doldu. Bu durumda Gemi Komutanı Sadler, sahada bulunan Coln, Jed ve Chelmer muhriplerine yaklaşmalarını bildirdi.

Dardanos Bataryası ile diğer bataryaların çapraz ateşi altında kalan muhripler, Ocean'daki personeli tahliye ettiler. Ocean, akıntıyla tehlike alanından kurtulabilmek üzere kaderine bırakıldı. Sadler, karanlığa kadar Jed muhribi ile geminin bir mil açığında bekledi. Sonra yeniden Ocean'a geçerek gemide kalmış olan dört kişiyi kurtardı. Bunlardan başka bir şey yapılamayacağı anlaşıldığından, 19.30'da gemi tamamen terkedildi.

Irresistable ve Ocean gemilerinin komutanları, Bozcaada'ya gidip Amiral de Robeck'e raporlarını sunduktan sonra, gemilerine geri döndüler. Altı balıkçı gemisiyle muhripler, Çanakkale Boğazı'na girerek Irresistable'ı akıntıya çekmeye çalışmaları ve Ocean'ı da akıntıdan dışarıya çıkarılmaları ile görevlendirildi. Muhripler, gece yarısına kadar Çanakkale Boğazı içinde sözü edilen gemileri aradılarsa da bulamadılar. Irresistable anafora kapılarak yeniden Çanakkale topları menziline girmiş, bu tabyaların ve Dardanos Bataryası'nın

ateşleri altında yaklaşık olarak 19.30'da batmıştı. Ocean ise akıntıyla Morto Körfezi'ne girdi ve 22.30'da battı. Komutanı Albay Filmor ağır hasarlı olan Inflexible'ı Bozcaada'ya getirmeyi başardı. Gemi mayına çarpmasından bir buçuk saat sonra, Bozcaada'nın kuzeyine demirledi. Suffren ve Goilous'un yeni bir görev almadan önce kesin olarak havuzlanma ve onarım gereksinmeleri olduğu da belli oldu. Suffren'in baş kesiminde bir merminin açtığı geniş gedikten su girmekteydi. Goilous'un Çanakkale Boğazı'ndan çıktığı zamanki durumu çok kötüydü. Geminin kurtulup, kurtulmayacağı şüpheliydi. Gemi, sonunda Tavşan Adaları'nın güney grubundan olan Drapano Adası kıyısındaki kumsalda karaya oturdu.

İngiliz yazar Corbet Jullien, "Harekâtı Bahriye" adlı kitabında dediği gibi: "8 Mart gecesinde Türkler, bizim haberimiz olmayarak Erenköy Körfezi içine ve kıyıya paralel 20 mayın demirlemişler; balıkçı gemilerimiz arama sırasında bunlara rastlamamışlardı. Türkler, bunları özel amaçla bizim sürekli olarak manevra yaptığımız alana koymuşlardı. Göstermiş olduğumuz tüm ihtiyat ve basirete rağmen onlar (Türkler) baş döndürücü bir zafer kazanmışlardır."[16]

KAYNAKÇA

Ellis Ashmead, BARTLETT. Çanakkale Gerçeği. Yeditepe Yayınları, 2005.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı. GENKUR.

Yaşar SEMİZ. "18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2004, Sayı: 14.

Erdoğan ŞİMŞEK, Bnb. Nazmi Bey'in Günlüğüyle Çanakkale Deniz Savaşları, Dz.K.K.lığı Yayınları.

Deniz Kuvvetleri Dergisi, Mart 2009 Sayısı Eki, Çanakkale Muharebesi Hatıralarım (E) Gv.Alb.M.Şakir TUNÇÇAPA

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V.Cilt. GNKUR.

Çanakkale Deniz Savaşları, 1915. Dz.K.K.lığı Yayınları.

ATASE Arşivi. No:5/2453 Kls. 3964 Dos. H-1, F. 1-11 ve ATASE Arşivi. No:6/1666 Kls. 4669 Dos. H-1, F. 1-2.

[16] ŞİMŞEK, a.g.e, s. 176.

ATASE Arşivi: Klasör NO:1/1 Dosya 572, F, 1-15.
ATASE Arşivi: Klasör NO:1/1 Dosya 572, F, 1-8.
ATASE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H–13, F. 13, 1–14. ATASE Arşivi; No. 7/1736, Kls. 5640, Dos. – , F. 1–2.
ATASE Arşivi; No. 7/2328, Kls. 5653, Dos. 1, F. 1–32, 1–33. ATASE Arşivi; No. 7/1736, Kls. 5644, Dos. H–1, F. 1–6, 1–7. ATASE Arşivi; No. 7/1725, Kls. 5634, Dos. H–1, F.1–94.
ATASE Arşivi, No:1/1 Kls.121, Dosya 572, F-1-9.

Belgelerle 18 Mart 1915

Figen ATABEY*

Öz

İngiltere, Çanakkale Cephesi'nin açılmasında birinci derecede aktif rol alırken; İngiliz Deniz Bakanı Winston Churchill, bu cephenin açılmasının baş mimarı olmuştur. İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak ve aynı zamanda müttefikleri olan Rusya'yı Boğazlar üzerinden takviye etmek üzere, "Yenilmez Armada" olarak nitelenen güçlü donanmaları ile Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a ulaşma hedefi, Çanakkale Deniz Zaferi'ne neden olacak olayların başlangıcı olmuştur. 18 Mart 1915 günü İngiliz Irresistible ve Ocean zırhlıları ile Fransız Bouvet zırhlısı batmış; Gaulois, Suffren, Inflexible zırhlıları ağır hasar görmüş; Birleşik Filo'ya ait birçok zırhlı da kıyı bataryalarının ateşi sonucu hasar almıştır. Nusret mayın gemisi tarafından dökülen mayınlara çarparak büyük maddi kayba uğrayan İtilaf Donanması, ağır yenilginin yanı sıra ülkelerinde küçümsenemeyecek prestij kaybına uğramıştır. Çanakkale Boğazı'nı denizden geçemeyen İtilaf Devletleri, 25 Nisan 1915 tarihinden 9 Ocak 1916 tarihine kadar sürecek olan Gelibolu üzerinden bir amfibi harekâtı ve müteakiben bir kara harekâtı ile harbin hedefini ele geçirmeye çalışmışlar; ancak bunda da başarılı olamamışlardır. Çanakkale Muharebeleri denizde ve karada olmak üzere bir yıldan fazla devam etmiş ve çok şiddetli çarpışmalara sahne olmuştur. Sonuçta İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u ele geçirme planı başarısızlıkla sonuçlanmış ve yenilgi kaçınılmaz olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Çanakkale Muharebeleri, Çanakkale Deniz Zaferi, Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri, Çanakkale Boğazı.*

Abstract

England played the pioneer role to initiate the Dardanelles War. In this respect, the English Marine Minister Winston Churchill was the real pioneer. England and France were aiming to reach İstanbul through the Dardanelles with their powerful navy, which was known as

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: .f.atabeg@hotmail.com.

the "Invincible Armada." By his way, they were going to be able to support their ally, Russia, and to weaken the will power and determination of the Ottoman Government. These events constituted the beginning of a series of events, which would lead to Dardanelles Naval Victory. On 18 March 1915, the English battleships Irresistible and Ocean, and the French Bouvet battleship sank. Gaulois, Suffren, and Inflexible armored battleships suffered major damage and many of the other armored battleships were inflicted serious damage due to heavy gunfire from our shore batteries. The Allied Navy did not only suffer major losses, when their ships hit the mines laid by Nusret, but also lost a considerable amount of prestige in their countries. Having failed in penetrating the Çanakkale Strait, the Allies attempted to reach their target through Gelibolu with an amphibious operation followed by a land operation between 25 April 1915 and 9 January 1916. Çanakkale Wars, which formed one of the most consequential fronts of First World War, consisted of naval and land campaigns and lasted for around twelve months. However, the Allies failed to realize their dreams about İstanbul and therefore the defeat was inevitable both in the sea and on the land.

Key Words: *Çanakkale Battles, Dardanelles Naval Victory, the Ottoman State, Entente Powers (the Allies), Çanakkale Strait (Dardanelles).*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletler, Türk Boğazları üzerindeki tarihî emellerini ortaya koyarlarken; bu devletlerden İngiltere, Çanakkale Cephesi'nin açılmasında birinci derecede aktif rol oynamıştır. İngiltere'de Çanakkale harekâtının baş tasarlayıcısı, dönemin Deniz Bakanı ve Amirallik Birinci Lordu Winston S. Churchill'dir. Türk Ordusu'nun Balkan Savaşı'nda uğradığı yenilgi ve buna benzer diğer olaylar, Churchill'de yetenekli bir askerî devletle uğraşılmayacağı kanısını uyandırmış ve Çanakkale Cephesi'nin açılması önerisini getirmesinde etkin rol oynamıştır. 18 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti'nin henüz savaş dışı bulunduğu sırada Yunan Başbakanı Venizelos, Londra'ya gönderdiği bir telgrafla "*Yunan Hükûmetinin tüm askerî gücünü İngiltere'nin emrine vermek suretiyle Çanakkale'de bir cephe açılmasını*" önermiştir. Bahse konu öneri, İngiliz Hükûmeti tarafından Osmanlı Devleti'nin henüz savaş dışı bulunması, Balkan ülkelerinin tarafsızlığının korunması, Rusya'nın

Yunanistan ile müşterek bir harekâta karşı olması gibi nedenlerden dolayı kabul görmemiştir.[1]

Ağustos ayındaki Yunan önerisinden sonra Churchill, 3 Kasım 1914'te İtilaf Donanması'nın Çanakkale giriş tahkimatını bombardımanı sonucu kolayca elde edilen başarıdan büyük ümitlere kapılmış ve Çanakkale Boğazı'na taarruz fikrini İngiliz Savaş Konseyi'nin 25 Kasım 1914 tarihli ilk toplantısında gündeme getirmiştir. Churchill, bahse konu toplantıda, Süveyş Kanalı ile Mısır'daki İngiliz varlığını korumak için Osmanlı Devleti'ni can alıcı bir bölgeden tehdit etmenin gerekli olduğunu, bunun için de en iyi yolun ordu ve donanmanın Gelibolu Yarımadası'na ve Çanakkale Boğazı'na müştereken yapacakları bir taarruz olacağı düşüncesini ortaya atmıştır. Ancak bu fikir, dönemin Savaş Bakanı Lord Kitchener tarafından da uygun bulunmakla birlikte, diğer cephelerdeki durumun elverişli olmaması nedeniyle, diğer bir deyişle, başka bir cepheye gönderilebilecek sayıda asker mevcut olmadığı düşüncesiyle kabul görmemiştir.[2]

2 Ocak 1915'te Rusya'nın başkenti Petrograd'daki İngiliz Büyükelçisi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gelen bir telgrafla "*Güçlü bir Türk ilerlemesi karşısında Rusların Kafkasya'daki durumlarının umutsuz olduğu açıklanmış, Türk baskısının azaltılması için İtilaf Kuvvetleri'nin karadan veya denizden Türkiye üzerine bir harekât yapmasının Rus Çarı tarafından istendiği*" bildirilmiştir.[3]

Yalnız elde hazır kara kuvveti bulunmadığından Lord Kitchener, Türkiye'ye karşı sadece denizden yapılacak bir harekâtın mümkün olup olmayacağı hususunu tartışmaya açmıştır. Deniz Bakanı Churchill'in katkılarıyla 1915 Ocak ayı ortalarında İngiliz Kabinesi'nde Çanakkale Boğazı'na denizden bir çıkarma yapılması görüşü ağırlık kazanmıştır. 13 Ocak 1915 tarihli Çanakkale Boğazı'na denizden taarruz planı, Savaş Konseyi'nin 28 Ocak 1915 tarihli toplantısında kabul görmüştür.[4] Bu kararın alınmasının önemli sebeplerinden birini de inşası yeni bitmiş olan Queen Elizabeth zırhlısının 38 cm'lik toplarının Çanakkale'nin eski istihkâmlarını yerle bir edeceği düşüncesi oluşturmuştur. Harekâta

---

[1] ***The National Archives***; CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at November 25, 1914).
[2] ***The National Archives***; CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at November 25, 1914).
[3] Hermann Lorey, ***Türk Sularında Deniz Hareketleri***, C.II, (çev. Tacettin Talaman), Deniz Matbaası, İstanbul, 1946, ss. 34-35.
[4] ***The National Archives***, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at January 13, 1915).

asker ayrılmadığı için Çanakkale Boğazı'nı sadece gemileri kullanarak geçmeye çalışma planı üzerinde sonunda anlaşmaya varılmıştır.

İngilizlerin Boğaz'ı denizden zorlayarak geçme planı aşağıdaki şekilde ayrı ayrı dört safhaya ayrılmıştır:[5]

1. Çanakkale Boğazı ağzındaki giriş tabyalarının düşürülmesi,
2. Kepez'e kadar olan bölgedeki iç savunma tertibatının tamamen tahrip edilmesi,
3. Çanakkale dar geçidindeki tabyaların düşürülmesi,
4. Mayın hatlarında açılacak bir gedikten ilerlenerek, daha yukarıda bulunan savunma tesislerinin tahribinden sonra donanma ile İstanbul üzerine yürümek.

Planın bundan sonrası İtilaf Donanması'nın Boğaz'ı geçip Türk-Alman Donanması'nı batırdıktan sonra Rus kara birliklerinin İstanbul'u işgal etmesini içermiştir. Rus kuvvetlerinin Türk-Alman Donanması batırılıncaya ve İtilaf Donanmaları el ele verinceye kadar karaya çıkmaması, yine donanmanın yalnız başına Boğaz'dan geçmek için son gayretini sarf edinceye kadar ordunun kullanılmaması öngörülmüştür. Bu kapsamda İngiliz Donanması'na ait Queen Elizabeth, Agamemnon, Irresistible, Inflexible, Lord Nelson, Albion, Cornwallis, Vengeance, Canopus, Ocean, Majestic, Triumph ve Swiftsure zırhlıları Şubat ayı başlarında Çanakkale'ye hareket emrini almışlardır.[6] Bu tarihten sonra Çanakkale Boğazı önündeki adalardan Limni ve Bozcaada'da üslenen İtilaf Donanması'ndaki gemi sayısı gün geçtikçe artmıştır. Amiral Guepretta komutasındaki Fransız savaş gemilerinin de İngiliz gemilerine katılmasıyla oluşan donanma, "Birleşik Donanma" adını almıştır. Birleşik Donanma Başkomutanlığı görevi İngiliz Amirali Carden'e verilmiş ve Koramiral Carden forsunu Inflexible zırhlısına çekmiştir. Amiral Carden'in yanına ikinci komutan olarak atanan Tuğamiral de Robeck 22 Ocak 1915'te forsunu Vengeance muharebe gemisine çekerek Şubat ayı başlarında Çanakkale önlerine gelmiştir. [7]

---

[5] ***The National Archives,*** ADM 1/116/3491.

[6] ***The National Archives***, ADM I/116/3491 (Admiralty Letter of February 5, 1915 to Vice Admiral Carden).

[7] Figen Atabey, ***Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi***, TTK Basımevi, Ankara, 2014, s. 52.

18 Mart 1915 Öncesi Müttefik Devletlerin Çanakkale Boğazı'na Yönelik Deniz Harekâtı

Rusların 1 Kasım 1914'te Kafkaslardan taarruza geçmesi üzerine müttefiki İngiltere ve Fransa da 3 Kasım 1914 günü Boğaz giriş tahkimatını bombardımana tâbi tutmuştur. Görkemli biçimde başlatılan bombardıman bir sonuç alma amaçlı olmasa da; bir gösteri, bir tehdit ve bundan da öte Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaş ilanı anlamı taşımıştır. 3 Kasım 1914 sabahı 06.40'da iki İngiliz ile iki Fransız zırhlısı başta olmak üzere 18 savaş gemisinden oluşan İtilaf Donanması, Boğaz girişine yaklaşmıştır. Bu gemilerden İngiliz Amiral Carden komutasında Inflexible ve Indefatigable isimli İngiliz zırhlıları Ertuğrul ve Seddülbahir; Fransız Amiral Guepprate komutasındaki Verite ve Suffren isimli Fransız zırhlıları da Kumkale ve Orhaniye tabyalarını saat 06.50'den itibaren yaklaşık 14.000 metre mesafeden bombardımana başlamışlardır. İtilaf Donanması'na ait gemilerin topçu ateşinin etkisi dışında kalmaları ve havanın da hafif sisli olması dolayısıyla Türk topçuları önce karşılık verememişlerdir. Ancak daha sonra bu gemilere saat 07.05'te dört adet uzun menzilli 24 cm'lik topa sahip Orhaniye ve Ertuğrul bataryalarından toplam 10 mermi ile karşılık verilmiştir. 17 dakika süren topçu ateşinden sonra İtilaf Donanması muharebeyi keserek Saroz Körfezi istikâmetinde uzaklaşmıştır.[8]

İtilaf Donanmasının 17 dakikalık bombardımanı sonucunda Boğaz girişinde bulunan Seddülbahir tabyasında bir cephaneliğin top isabeti alması sonucu cephanelik büyük hasara uğramış ve havaya uçmuştur. Bu olay sonucu beşi subay ve 80'i er olmak üzere toplam 85 kişi şehit olmuş ve 31 kişi yaralanmıştır.[9] 3 Kasım 1914 tarihindeki bombardımandan sonra Boğaz'ı zorlamaya yönelik ilk ciddi teşebbüs 19 Şubat 1915 günü gerçekleştirilmiştir. Bu 3,5 aylık zaman zarfında Birleşik Filo, Bozcaada civarında bulunmuş ve sadece Boğaz'ı gözlemekle yetinmiştir.[10]

19 Şubat 1915 bombardımanı 12 savaş gemisinden oluşan Birleşik Filo'nun uzak mesafeden Boğaz ağzındaki giriş tahkimatını ateş almasını esas almıştır.[11] Bombardıman saat 09.51'de İtilaf Donanması'nın

---

[8] ***Çanakkale*** (Yeni Mecmua'nın Özel Sayısı), (yay. haz. Abdurrahman Güzel), Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Basımevi, Çanakkale, 1996, s. 10.

[9] Selahattin Adil, ***Harbi Umumi'de Çanakkale Muharebât-ı Bahriyyesi,*** Erkân-ı Harbiyye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1920, s. 12.

[10] Fikret Günesen, ***Çanakkale Savaşları***, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986, s. 16; F.C.Oglander, a.g.e., C.I., s. 107.

[11] A.Thomazi; ***Çanakkale Deniz Savaşı,*** (çev. Hüseyin Işık), Ankara, 1997,

Anadolu yakasındaki Kumkale ve Orhaniye tabyalarına ateş açmasıyla başlamış; daha sonra Rumeli yakasındaki Ertuğrul ve Seddülbahir tabyalarını da içine almıştır. Başlangıçta Türk topçu bataryaları menzilleri dışında kaldığından dolayı İtilaf Donanma gemilerine karşılık veremeyerek susmak zorunda kalmışlardır. Uçak ve gemi gözetlemesi ile saat 12.00'ye kadar süren bombardımana saat 14.30'a kadar ara verilmiştir. Bu saatten sonra yeniden başlayan bombardımanda İtilaf Donanması'na ait gemiler beş-altı bin metre mesafeye sokulunca o zamana kadar sessiz kalan Türk topçu bataryaları tarafından karşılık verilmeye başlanılmıştır. Yaklaşık üç saat süren mücadelede Orhaniye ve Ertuğrul tabyaları tarafından İtilaf Donanma gemilerine 38 mermi ile karşılık verilmiştir. Orhaniye tabyasının şiddetli ve sürekli ateşiyle Vengeance zırhlısının yakınına düşen dört mermi, bu geminin seren* donatımını tahrip etmiştir.[12] Saat 17.30'da karanlığın basması üzerine Amiral ateşkes emrini vererek filosuna Çanakkale Boğazı önünden çekilmeyi bildirmiştir.[13]

Yedi saat süren bombardımanın sonunda İtilaf Donanması'nın attığı çok fazla mermi karşısında Türk tarafında insan kaybı dört şehit ve 11 yaralı olarak verilmiştir. Bombardımanın süresi ve tüketilen cephane göz önüne alındığında tabyalarda az sayılabilecek hasar meydana gelmiştir. Bunca yoğun ateşe karşılık meydana gelen insan zayiatı ve maddi hasarın azlığı Türk tarafı için büyük bir moral kaynağı olmuştur. Genelkurmay ATASE arşivinde mevcut belgede bahse konu bombardıman sonucunda "*Türk tarafının insan kaybı dört şehit ve 11 yaralı olarak verilmiş; bu kadar şiddetli bombardıman neticesinde İtilaf Donanması'nın Boğaz girişindeki tabyalara en ufak bir hasar veremediği"* ifade edilmiştir. Yine aynı belgede *"Ertuğrul Bataryası'nın top ateşiyle Fransız Ocean zırhlısının hasara uğradığı ve Agamemnon zırhlısının arka direğinin üst çanaklığından kırıldığı"* belirtilmiştir.[14]

Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, s. 26; ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, (Deniz Harekâtı),*** C.VIII, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s. 159.

* *Seren:* Gemi direkleri üzerine yelken açmak, işaret sancakları çekmek amacıyla su yüzeyine paralel olarak konulmuş gönderlere verilen addır (***Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Gemicilik Sözlüğü***, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, Ankara, 2008, s. 224).

[12] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e., C.VIII, s. 159.

[13] Dümer, Vehbi Ziya, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Bahriyesi", ***Deniz Mecmuası,*** C.47, S.336, İstanbul, 1935, s. 323.

[14] *ATASE Arşivi,* BDH Koleksiyonu, Klasör No: 121, Dosya No: 572, Fihrist No: 001.

19 Şubat 1915'ten sonra havalar bozmuş; bombardımana ve deniz uçaklarınca yapılan hava keşiflerine bir hafta ara verilmek zorunda kalınmıştır. Bu bir haftalık süre, Türk tarafına Boğaz giriş tabyalarının az olan hasarlarını onarmak için iyi bir olanak sağlamıştır. 19 Şubat 1915'te tahrip edilemeyen Boğaz giriş tabyalarının imhası ve mayın tarama faaliyeti için, taarruz, Queen Elizabeth ve Irresistible gibi dönemin en güçlü ve modern gemilerinin de tam katılımıyla tabyaların bu kez yakın mesafeden bombardımanıyla 25 Şubat 1915'te başlatılmıştır. Saat 10.00'da İngiliz Agamemnon zırhlısının Ertuğrul tabyasına ateşi ile başlayan ve saat 17.30'a kadar devam eden yoğun bombardıman sonucu Boğaz girişinde bulunan tabyalar hemen hemen bütünüyle hasara uğramıştır.[15]

25 Şubat 1915 bombardımanı sonucu Çanakkale Boğazı girişi âdeta Birleşik Filo'ya açılmıştır. Artık Amiral Carden için sıra "Orta bölge topçusunun yok edilmesi ve bu bölgedeki mayınların temizlenmesi" olan planın ikinci safhasına gelmiştir. Bu safhada giriş bataryalarının imhasından sonra İngiliz yazarların "Dar Geçit (Narrows)" adını verdikleri Çanakkale-Kilitbahir Bölgesi'ne kadar her iki kıyıda bulunan bataryaların imhası hedeflenmiştir.[16] 26 Şubat'ta başlatılan tahrip edilmiş tabyalara asker çıkartma harekâtı ve bir gün önce bombalanmış olan tabyaların tahribinin sürdürülmesi harekâtı, Londra'da büyük bir memnuniyet uyandırmış ve girişimin olumlu bir biçimde sürdürüleceği umudunu güçlendirmiştir.[17] 26 Şubat'tan sonra Balkan ülkeleri de Türklerin yenileceği olasılığına artık iyice inanmaya başlamışlardır. Yunan Başbakanı Venizelos, 26 Şubat'tan sonra Yunan askerlerinin Gelibolu Yarımadası'na çıkarılmasını bir kez daha önerirken, İtalya da 4 Mart'ta Müttefiklerle işbirliği yolunda teşebbüste bulunmuştur. [18]

Bütün bu gelişmeler yaşanırken Mart ayının başından 18 Mart 1915 Çanakkale Boğaz Muharebesi'ne kadar Birleşik Filo'nun Boğaz tabyalarına karşı bombardımanları devam etmiştir. Yine bu dönemde Birleşik Filo'ya ait balıkçı gemileri mayın arama tarama faaliyetlerine başlamışlardır. İngiliz arşiv belgelerinde "*Mayın sahasının çok iyi savunulduğu, mayın ve karakol gemilerinin Dar Geçit'te konuşlandırılan*

---

[15] ***The National Archives***, ADM 1/8413/57.
[16] ***The National Archives***; CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at February 26, 1915).
[17] Carl Mühlmen, ***Çanakkale Savaşı, Bir Alman Subayının Notları,*** (çev. Sedat Umran), Timaş Yayınları, İstanbul, 2003, s. 60.
[18] **The National Archives**, ADM 116/3491; Nigel Steel-Peter Hart, ***Gelibolu, Yenilginin Destanı***, Sabah Yayınları, İstanbul, 1996, s. 13.

altı tane dev gibi ışıldak ve bataryaların ateşi altında geçmek zorunda kaldıklarından" bahsedilmiştir.[19] Bu durumda, adım adım ileri harekâta devam edileceği yerde, daha fazla katı tedbirler alınması kararlaştırılarak ve bu konuda Amiral Carden'e baskı yapılarak çok miktarda kayıp vermekten çekinmemesi de kendisine tavsiye edilmiştir.

Bu esnada kara birliklerinin henüz hazır olmamasından dolayı donanmanın yalnız başına hareket edeceği kesinleştiğinden, 15 Mart 1915'te Amiral Carden her şeyin hazır olduğunu ve havanın da müsait olduğu takdirde 18 Mart'tan itibaren taarruz edilebileceğini bildirmiştir.[20] Ancak Amiral Carden'in 1915 Şubat ayı sonundan Mart ayı ortalarına dek Boğaz içinde gece ve gündüz sürdürdüğü operasyonlar başarıya ulaşamamıştır. Deniz uçaklarından yeterince faydalanılamamış, mayın tarlaları temizletilememiştir. İşte gerek bu başarısızlıkların yarattığı hayal kırıklığı, gerekse gelecekte de karşılaşılabilecek güçlükler, Amiral Carden'i ümitsizliğe düşürmüş ve bu durum sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu sebeple 17 Mart 1915 günü Amiral Carden görevinden istifa etmiş; yerine Amiral de Robeck Akdeniz Müttefik Deniz Kuvvetleri Başkomutanlığı görevine getirilmiştir.

Çanakkale Boğazı Savunma Tertibatının Güçlendirilmesi

Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndan yenilgi ile çıkan Osmanlı Devleti'nin gerek mali durumu, gerekse bu savaşlar ile Birinci Dünya Savaşı sırasında geçen zamanın kısalığı, Boğaz'ın o günün koşullarına göre uygun ve modern tarzda tahkimine olanak bırakmamıştır. Bu suretle Avrupa'da harbin çıktığı ve Osmanlı Devleti'nin Genel Seferberliğe başlayıp tarafsızlığını ilan ettiği 3 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'nın savunması hiç de iç açıcı bir durum arz etmemiştir.

Boğaz'ın savunmasından doğrudan kolordu seviyesinde kabul edilen Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı sorumlu bulunmuş ve komutanlığına 10 Ağustos 1914 tarihi itibariyle Kurmay Albay Cevat (Orgeneral Çobanlı) Bey getirilmiştir.[21] Yardımcılığına da Yarbay Selahattin Adil Bey atanmıştır. Boğazlar Genel Komutanlığı'na da Alman Amirali Von Usedom getirilmiştir. 1914 yılının Ekim ayından itibaren Amiral Usedom tahkimatın modernizasyonu için Almanya'dan getirttiği top ve mayınlarla tahkimatın büyük ölçüde tamamlanmasını sağlamış, gizli top bataryaları ve mayın hatları tesis ettirmiştir.

---

[19] **The National Archives**, ADM 116/ 3491, (Dardanelles Naval Operations, Amiral Carden'in 17 Mart 1915 tarihli raporu).
[20] Lorey, a.g.e, C.II, s. 68.
[21] İbrahim Artuç, ***1915 Çanakkale Savaşı,*** Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992, s. 62.

Genel Seferberliğin ilanından İtilaf Donanması'nın Boğaz bombardımanına başladığı 19 Şubat 1915 tarihine kadar savunma tertibatı şu şekilde takviye edilmiştir:[22]

1. Giriş bataryalarını tahripten sonra Boğaz'a girmesi öngörülen İtilaf Donanması'nın iç tabyaları uzun menzilli toplar ile ateş altına almasına engel olmak üzere Karanlık Liman'ın her iki sahiline 15 cm'lik sekiz obüs bataryası yerleştirilmiştir.

2. Boğaz dâhilînde mayın hatları tesis edilmiş, Bahriye Nezareti tarafından Kilitbahir ve Çimenlik Bölgeleri'nde mayın depoları kurulmuştur.

3. Mayın hatlarını mayın tarayıcı gemilere karşı savunmak için harp gemilerinden çıkarılan küçük toplarla set bataryaları teşkil edilmiştir. Bunların büyük kısmı Kepez, Soğanlıdere ve Havuzlar bölgesine yerleştirilmiştir. Eski savaş gemilerinden sökülen toplarla yeni bataryalar teşkil edilmiş ve bu bataryalara gemilerin adları verilmiştir (Mesudiye, Ertuğrul, Muin-i Zafer, Berk-i Satvet vb.).

4. Donanmanın tecrübeli subaylarından istifade edilerek Boğaz'ın muhtelif yerlerine ışıldaklar monte edilmiştir.

5. İtilaf Donanmasının çıkarma yapmasını engellemek ve Saros Körfezi'nden eski İstanbul'a kadar olan sahilin gözetleme ve muhafazası için 7. ve 9. tümen ile altı seyyar jandarma taburu bu sahaya gönderilmiştir.

6. Sualtından denizaltı girişlerini engellemek maksadıyla Nara civarında denizaltı engel ağları tesis edilmiştir.

Yine Genel Seferberliğin ilanından 18 Mart 1915 Çanakkale Boğaz Muharebesi'ne kadar geçen zamanda Boğaz'ın iki kıyısına küçük çaplı ve kısa menzilli ancak çabuk ateşli bataryalar yerleştirildiği gibi, mayın tedarikine önem verilmiş, mayın sayısı 400'e çıkarılmıştır.[23] Boğazı savunmanın ağırlık merkezini torpido bataryaları yerine mayınlar teşkil etmiştir.

Donanma Komutanlığı görevine getirilen Alman Amiral Souchon, Yavuz ve Midilli gemilerinden başka donanmanın ana gücünü teşkil eden Hamidiye ve Mecidiye kruvazörlerini, Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet torpido muhriplerini, Yadigâr-ı Millet, Gayret-i Vataniyye, Numûne-i Hamiyyet ve Muâvenet-i Milliyye torpido muhriplerini Karadeniz'deki harekâta tahsis etmiştir. 1915 Şubat ayı ortalarından

[22] Ilgar, a.g.e., s. 23.
[23] Saim Besbelli, ***Çanakkale'de Türk Bahriyesi (1914-1918),*** Dz.K.K.lığı Basımevi, Ankara, 2005, s. 16.

itibaren Barbaros Hayreddin ve Turgutreis zırhlıları Nara ile Maydos (Eceabat) arasında seyrederek Boğaz savunmasına katkıda bulunmak üzere Çanakkale'de görevlendirilmişlerdir. Yine Draç, Kütahya, Akhisar, Musul, Demirhisar, Yarhisar, Sivrihisar, Hamidiabât torpidobotları, Donanma İkinci Komutanı Yarbay Arif Bey'in komutasında olarak Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrine gönderilmişlerdir.

Çanakkale Boğazı savunmasından sorumlu olan Müstahkem Mevkii Komutanlığı, Boğaz tahkimatının deniz topçu bataryaları ile takviye edilmesi çalışmalarına paralel olarak Osmanlı Donanması'na ait Selanik, İntibah, Sivrihisar ve Nusret mayın gemileri, 1915 yılının Mart ayı başlarına kadar Çanakkale Boğazı'ndaki ilerleme istikametine dik 10 hat üzerinde mayın engelleri tesis etmiştir. Tophaneli Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey komutasındaki Nusret mayın gemisi ise 8 Mart 1915 sabahı gizli şekilde Erenköy Koyu'na girip Müttefik Filo gemilerinin geri dönüş manevra alanının tam içine 11. hat olarak 26 mayın dökmüştür.[24] Kıdemli Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey komutasındaki Nusret mayın gemisi, 8 Mart 1915 sabahı saat 05.00'da Nara'dan hareketle seyre başlamıştır. Mayın hatlarını başarıyla geçen gemi, dumansız bir seyirle saat 07.00'a doğru Erenköy Bölgesi'ndeki Karanlık Liman'a ulaşmıştır. Saat 07.10'da geri dönüşe geçilirken, her biri 80 kilo şarjlı 26 mayın, poyraz-lodos istikâmetinde, 100'er metre aralık ve 4-5 metre derinlikte döşenmiş ve böylece Boğaz'da 11. mayın hattının tesisi tamamlanmıştır. Bu hat diğerleri gibi Boğaz'ın orta hattına dikey değil, paralel olarak ve özellikle de İtilaf Donanma gemilerinin manevra alanı üzerine kurulmuştur. Bu döküm işinde Müstahkem Mevkii Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi (Akpınar) Bey, gemi komutanı ile beraber bulunmuş ve ona yardım etmiştir. Bu bölgede karakol görevi yapmakta olan İtilaf Donanması'na ait mayın arama gemileri sabaha karşı geri çekildiklerinden, bu harekât sırasında hiçbir İtilaf Donanması'na ait gemiye rastlanılmamış; saat 08.00'da Nusret mayın gemisi Çanakkale önüne demirlemiştir. İngiliz belgelerinde Nusret'in mayınları döktüğü 7-8 Mart gecesi ve sabahı İtilaf Donanması'nın

[24] Bu bilgileri, Hacıpaşa Çiftliği'ndeki Bahr-i Sefid (Akdeniz) Boğazı Mevkii Müstahkem Komutanlığı Karargâhı'nda tutulmuş olan Harp Ceridesi kayıtları şöyle doğrulamaktadır; "*Saat beş, hava sisli ve karanlık. Boğaz yağmurlu. Torpil gemisi Nusret Karanlık Liman'a geçip, yüz metre fasıla (aralık) ile bilâ havas (olaysız) yirmi altı torpil döktü. Saat 07.30'da arkasında torpil motoru olduğu hâlde Nusret, Kepez Burnu'ndan avdet ediyor (dönüyor). Sabah hava açıldı. Yağmur kesildi. Güneş çıktı. Medhal hattında aralıklarla dört torpidonun tarassutta bulunduğu görüldü. Başka sefâin yoktu. 23 Şubat 331 (8 Mart 1915).*" Genelkurmay ATASE Arşivi, Klasör No:121, Dosya No: 572, Fihrist No: 1-46.

faaliyeti şöyle verilmiştir:[25] "*7-8 Mart gecesi muhripler, Kepez'de ışıldaklara taarruzda bulundu; geçici olarak ışıldaklar söndü, fakat sonra yeniden yandılar. Bataryaların ateşi sonucu mayın sahasındaki çalışma yine sonuçsuz kaldı. 8 Mart sabahı hava çok sisli olduğundan deniz uçakları keşifte bulunamadı*."

Bu engel daha önce tesis edilen diğer 10 hattan farklı şekilde sahile paralel olarak dökülürken, Müttefik Donanma gemilerinin bu bölgede kıyı bataryalarının yoğun ateşine maruz kalarak ilerleme hızının azalacağı, geri dönüş veya taktik manevralar için daha geniş bir deniz sahası olan Erenköy Koyu'na yönelebilecekleri hesaplanmıştır. Nusret'in mayınları döktüğü 8 Mart sabahı hava çok sisli olduğundan deniz uçakları keşif yapamamıştır. 9-17 Mart 1915 tarihleri arasında Birleşik Filo'nun mayın arama tarama faaliyeti mayın sahasını koruyan ışıldaklar ve topçu bataryalarının yoğun ateşi altında devam etmiştir. 17-18 Mart 1915 gecesi İngiliz ve Fransız gemileri ve karakol botları tarafından Soğanlıdere Bölgesi'nin mayınlardan temizlenmiş olduğu rapor edildiği bildirilmiştir. 18 Mart harekâtından bir gün önce 17 Mart günü Bozcaada yakınlarına demirleyen İngiliz Ark Royal uçak gemisinden kalkan Birleşik Filo'ya ait deniz uçakları, Karanlık Liman üzerinde yaptıkları keşif uçuşları sonucunda bölgede yine hiçbir mayına rastlanmadığını, bölgenin tamamıyla temiz olduğunu bildirmişlerdir.[26] Bunun üzerine Amiral de Robeck, tüm deniz gücüyle Boğaz'ı zorlayarak İstanbul'a ulaşmaya karar vermiştir.

Boğaz savunmasında büyük rol oynayan bu bataryalar, donanma gemilerinden çıkarılan değişik çaplı toplardan meydana getirilmiş ve bataryaların personeli de gemilerden tedarik edilmiştir. Albay Cevat Bey komutasındaki Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nın Boğaz'ın takviyesindeki başarılı çalışmaları İngilizlerin de gözünden kaçmamıştır. İngiliz kaynakları da "*1914 Kasım ile 1915 Şubat ayları arasında Çanakkale Boğazı'nın savunma sisteminde büyük değişiklik meydana geldiğini, Boğaz savunmasının yeni tesis edilen top ve bataryalar ile*

[25] The National Archives, ADM I/116/ 3491, (The Dardanelles Naval Operations, Amiral Carden'in Amirallik Dairesi'ne gönderdiği 17 Mart 1915 tarihli raporu).

[26] Bu uçaklar sadece deniz yüzeyine çok yakın olanlar veya denizaltılar için konulmuş olan ağların bağlı olduğu şamandıraları görebildiklerinden taranmış alanda hiçbir mayına rastlamamışlardır. The National Archives, ADM 116/3491 (A Telegram form Admiral De Robeck to Admirality, No: 107); ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, (Çanakkale Cephesi Harekâtı),*** C.V, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 173; Fevzi Kurtoğlu, ***Çanakkale ve 18 Mart 1915***, 336 sayılı Deniz Mecmuası Tarih İlavesi, Deniz Matbaası, İstanbul, 1935, s. 118.

ustaca yerleştirilmiş olan mayınlar ile çok sıkı bir şekilde tahkim edildiğini" kaydetmiştir.[27]

İtilaf Devletleri'nin 18 Mart 1915 Çanakkale Boğazı Muharebesi Harekât Planı

17-18 Mart 1915 gecesi saat 22.00'den itibaren saat 02.00'ye kadar üç muhrip ile yedi İngiliz ve Fransız mayın arama gemisi, Karanfil Burnu ile Akyarlar bölgesi arasında mayın arama ve tarama faaliyetine devam etmişlerdir. Bu faaliyetler sonucu, bölgede mayına rastlanmadığı ve bölgenin temiz olduğu rapor edilmiştir.[28] Yine 17 Mart günü Bozcaada yakınlarına demirleyen İngiliz Ark Royal uçak ana gemisinden kalkan İtilaf Donanması'na ait deniz uçaklarının Karanlık Liman üzerinde yaptıkları keşif uçuşları sonucunda bölgede yine hiçbir mayına rastlanmadığı, bölgenin tamamıyla temiz olduğu bildirilmiştir.[29] Bunun üzerine İngiliz Amiral de Robeck, her savaş gemisinin yüzen mayın tehlikesine karşı önde bir karakol botu görevlendirilmesi şartıyla tüm deniz gücüyle Boğaz'ı zorlayarak İstanbul'a ulaşmaya karar vermiştir. Bu suretle, 18 Mart 1915 sabahı başlaması planlanan deniz harekâtı, Kepez yöresindeki mayın tarlalarını temizlemek için Boğaz'daki savunma tabyalarının susturulmasını ve bu başarıldıktan sonra İtilaf Donanması'nın Çanakkale Boğazı'nı geçip, Marmara Denizi'ne girene kadar diğer istihkâmları ateş altında tutma faaliyetini kapsamıştır. Türklerin savunmasının son zamanlarda oldukça güçlendiği düşüncesiyle Queen Elizabeth gibi menzil üstünlüğü olan gemilerle muharebenin başlaması ve bunların öncülüğünde diğer gemilerin Boğaz'da istihkâmlara doğru yaklaşmaları öngörülmüştür.

İtilaf Devletleri'nin harekât planında Çanakkale ve Kilitbahir tabyaları ile mayın bölgesini savunan bataryalar ve gezici bataryaların hep birden susturulması esas alındığından İtilaf Donanması üç deniz tümeni (filotilla) halinde teşkilatlandırılmıştır:[30]

a. Birinci Tümen: Tuğamiral de Robeck komutasında Queen Elizabeth, Inflexible, Agamemnon ve Lord Nelson zırhlıları.

---

[27] Robert Rhodes James, ***Gelibolu Harekâtı***, (çev. V. Haluk Saltıkgil), Belge Yayınları, İstanbul, 1965, s. 22.

[28] The National Archives, ADM I/116/3491, No:107 (From Rear Admiral, Mondros to Admirality, March 19, 1915).

[29] The National Archives, ADM I/116/3491 (A Telegram from Admiral de Robeck to Admirality, No: 107); Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e., C.VIII., s. 173; Kurtoğlu, a.g.e., s. 118.

[30] Atabey, a.g.e., ss. 112-113.

b. İkinci Tümen: Albay Hayes-Sadler komutasında Ocean, Irresistible, Albion, Vengeance, Swiftsure, Majestic, Canopus, Cornwallis zırhlıları.

c. Üçüncü Tümen: Fransız Amiral Guepratte komutasında Suffren, Bouvet, Gaulois, Charlemagne, Triumph ve Prince George zırhlıları.

Bu üç tümenin Çanakkale Boğazı'na taarruz harekâtı A ve B olmak üzere iki hat üzerinde düzenlenmiştir. A Hattı, Birinci Tümeni teşkil eden savaş gemilerini içermiştir. Bu gemiler, Çanakkale'den ortalama 14.000 yarda[*] (12.800 metre) mesafeden merkez tabyalarını ateş altına almak ve arkadan gelip ileriye geçecek diğer tümenlere destek sağlamak üzere görevlendirilmişlerdir. İkinci ve Üçüncü Tümen gemilerinden ve A Hattı'na göre daha eski gemilerden meydana gelen B Hattı'nda ise önce Fransız gemilerinden teşkil edilmiş Üçüncü Tümen, daha sonra İngiliz Albay Sadler komutasındaki İkinci Tümen tarafından Türk ana istihkâmlarına yakın mesafeden taarruz edilmesi esas alınmıştır.

A Hattı'nın ateşiyle merkez tabyaları susturulduktan sonra verilecek işaret üzerine Üçüncü Tümen tarafından bombardımana başlanılması, mayın arama ve tarama faaliyetine devam edilmesi; bu sırada Birinci Tümen'in 10.900 metre mesafeye yaklaşarak Rumeli kıyısındaki Mecidiye Tabyası üzerine ateş etmesi öngörülmüştür. Bu tabyanın imha edilmesinin İtilaf Donanması'nın Boğaz'dan Marmara'ya emniyetle geçişi için gerekli olduğuna inanılmıştır.

Merkez tabyalarının susturulmasını müteakip yaklaşık dört saat sürecek olan bombardımandan sonra İkinci Tümenin, Üçüncü Tümen ile yer değiştirmesi öngörülmüştür.[31] Bu değişimle beraber İngiliz mayın arama gemilerinin de Kepez Burnu'nu geçerek, Sarısığlar Koyu'na gelip, 800 metre genişliğinde mayınlardan temizlenmiş bir koridor açmaları ve bu koridordan gemilerin ilerleyerek ana istihkâmları; daha etkili bir mesafe ve açıdan atış yaparak tamamen imha etmeleri planlanmıştır. Her saat başı İngiliz Ark Royal uçak ana gemisinden bir uçağın kaldırılarak tabyaların durumu hakkında istihbarat raporu vermesi de öngörülmüştür. 18 Mart 1915 günü İtilaf Donanması, biri döneminin en modern ve en büyük bir muharebe gemisi ve biri de muharebe kruvazörü olmak üzere 14 İngiliz ve dört Fransız zırhlısından teşkil edilmiştir. Bu savaş gemilerinin dışında dört kruvazör (biri Rus

[*] *Yarda:* Doksan bir santimetreye denk gelen İngiliz uzunluk ölçü birimi.

[31] Mirliva Sedat, ***Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi***, (yay. haz. Mehmet Köçer), Poenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 175.

Askold kruvazörü), 14 muhrip, altı uçak taşıyan bir İngiliz uçak ana gemisi (Ark Royal), altı taşıt gemisi, iki hastane gemisi, 21 mayın tarama gemisi, birçok muhrip, torpidobot, 30'dan fazla bot ve çeşitli yardımcı gemi ile beş İngiliz ve iki Fransız denizaltı gemisinden oluşan toplam 100 parçalık bir donanma hazır bulunmuştur.[32]

18 Mart 1915 Çanakkale Boğazı Muharebesi[*]

19 Şubat 1915'ten beri devam eden bombardımanlar ve faaliyetler, İtilaf Devletleri açısından hiç de iyi bir netice vermemiştir. Bu zamana kadar İtilaf Donanmasına ait gemiler kendilerini büyük tehlikeye sokmadan Boğaz'ın içindeki tabyaları dövmek ve onların toplarını tahrip etmekle uğraşmıştır. Ancak alınan sonuçlar o kadar önemsiz olmuştur ki Londra'daki Savaş Konseyi bundan bir şey çıkmayacağını anlamış ve iyice sabırsızlanmaya başlamıştır. Bu durumda adım adım ileri harekâta devam edileceği yerde, daha fazla katı tedbirler alınması kararlaştırılarak ve bu konuda Amiral Carden'e baskı yapılarak çok miktarda kayıp vermekten çekinmemesi de kendisine tavsiye edilmiştir. 3 Mart 1915 tarihinde Londra'daki Amirallik Dairesi'nden Amiral Carden'e gönderilen telgrafta konu hakkında *"Goeben (Yavuz), Breslau (Midilli) ve Türk Donanması'nın tahribi, mayınlardan temizlenerek açılacak koridordan Boğaziçi'ndeki kalelere taarruzda bulunulması, Haliç'teki Tersane'nin, Tophane ve Zeytin Burnu'ndaki fişek fabrikasının tahribi yahut işgali, Gelibolu Yarımadası ile İstanbul arasıdaki irtibatı sağlayan bütün kabloların kesilmesi vb."* gibi daha önce verilen emirler tekrarlanmıştır.[34]

19, 25 ve 26 Şubat 1915 tarihlerindeki üç bombardımanla Boğaz girişindeki Seddülbahir, Ertuğrul ile Kumkale ve Orhaniye tabyaları tahrip olmuştur. Bundan sonra Boğaz'ın iç istihkâmlarıyla mücadele ve mayın tarlasının tahribi için 26 Şubat-17 Mart 1915 tarihleri arasında çalışılmıştır.

Boğaz dış savunma tertibatının tahribi tamamlanmış olmakla beraber, ara savunma tertibatının tahribinden ve mayın tarlasının

---

[32] Artuç, a.g.e., s. 81.

[*] 18 Mart Çanakkale Boğaz Muharebesi "Deniz Muharebesi" olarak da adlandırılmaktadır. Ancak Deniz Muharebesi olması için muharebenin iki deniz kuvveti arasında geçmesi gerekmektedir. Bu muharebe bir Deniz Kuvveti ile bir Kıyı Müstahkem Mevkii arasında geçtiği için "Çanakkale Boğazı Muharebesi" ifadesi kullanılmıştır. İngiliz kaynaklarında da "The Dardanelles War" olarak yani "Çanakkale Boğazı Muharebesi" olarak geçmektedir. (***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi***, a.g.e., C.VIII., s. 177)

[34] The National Archives, ADM I/116/ 3491, (Dardanelles Naval Operations, s. 21).

temizlenmesinden ibaret olan ikinci safha başarıyla sonuçlanmamıştır.[35] İtilaf Devletleri, 18 Mart 1915 harekâtı ile "*Çanakkale ve Kilitbahir geçidindeki tabyaları ateş altında ezip tahrip etmeyi, Mesudiye hizasından Çimenlik hizasına kadar uzanan mayın tarlaları arasından 800 metre kadar genişlikte bir yol açmayı, o yoldan ilerlemeyi, ilerledikçe tabyaları tahrip etmeyi, mayından temizlenmiş yolu uzatmayı ve böylelikle birkaç günlük harekâttan sonra Marmara'ya ulaşmayı"* hedeflemişlerdir. [36]

18 Mart'tan önce devam eden birkaç günlük sessizlik, 18 Mart 1915 sabahı güneşli ve sakin bir günde saat 8.30'da yola çıkan İtilaf Donanması'nın daha önceden kararlaştırılmış olan savaş düzeninde saat 10.00'da Çanakkale Boğazı önüne yaklaşması ile bozulmuştur. En önde Triumph, onu takiben sıra ile Agamemnon, Lord Nelson, Queen Elizabeth, Inflexible, Prince George zırhlıları ve bu gemilerin arkasında beş torpidobot görünmüştür. Kruvazörlerin hemen arkasından saat 10.30'da Agamemnon'un kılavuzluğunda Amiral de Robeck'in de içerisinde bulunduğu Queen Elizabeth ve diğer üç zırhlıdan oluşan Birinci Tümen gemileri Boğaz'dan girerek yerlerini almışlardır. Üçüncü Tümen'den Triumph ve Prince George da büyük zırhlıların iki kanadında ilerlemişlerdir. Bu gemilerden Triumph saat 11.15'te Türk orta bölge topçularına, yani Anadolu yakasında Halileli sırtlarına ilk mermisini atmıştır. Diğer gemiler ise saat 11.40'dan itibaren ağır topları ile 15.000 metre mesafeden iç tabyalara ateşe başlamışlardır. Queen Elizabeth zırhlısı "Anadolu Hamidiyesi-Çimenlik", Agamemnon zırhlısı "Rumeli Mecidiyesi", Lord Nelson zırhlısı "Namazgâh", Inflexible zırhlısı "Rumeli Hamidiyesi", Triumph "Dardanos ve Anadolu tarafındaki obüsler" ve Prince George ise "Tenker ve Baykuş (Mesudiye)" tabyalarını hedef almıştır.[37]

Saat 11.45'te Queen Elizabeth zırhlısının attığı mermilerden biri Çanakkale şehrine düşerek yangın çıkarmıştır. Saat 12.00 itibariyle Müstahkem Mevkii'nin muhabere santrali tahrip edilmiştir. Bunun sonucu olarak Genel Karargâh ile istihkâmlar arasında irtibat kesilmiş; Amiral V. Usedom ve Müstahkem Mevkii Komutanı Albay Cevat (Orgeneral Çobanlı) tabyalarla muhabere edemeyecek hale gelmiştir.[38]

---

[35] Aspinall C.-Oglander F., ***Büyük Harbin Tarihi Çanakkale, Gelibolu Askeri Harekâtı,*** (yay. haz. Metin Martı), C.I, Arma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 110.

[36] Yusuf Hikmet Bayur, ***Türk İnkılâbı Tarihi (Çanakkale Vuruşmaları ve Onların Tepki ve Sonuçları),*** C.III, Kıs.II, TTK Basımevi, Ankara, 1955, s. 69.

[37] Kurtoğlu, a.g.e., s. 119.

[38] Emrullah Nutku, ***Çanakkale'nin Şanlı Tarihine Bir Bakış***, Özyurt Basımevi,

Kesilen haberleşme irtibatını ancak akşamüzeri yeniden sağlamak mümkün olmuştur. Yine saat 12.20'de Queen Elizabeth zırhlısının attığı bir mermi Çimenlik'te bir cephaneliğe düşmüş, diğer bir mermi de Anadolu Hamidiye Kışlası'na isabet ederek, tahribata sebep olmuştur.

Mesafenin çok uzak olmasından dolayı saat 11.45'e kadar suskun kalan Türk bataryaları ve özellikle Dardanos tabyasının 15 cm'lik topları derhal ateşe başlamışlardır. Bu bataryalar, uzaktan ateş açmakta olan Queen Elizabeth zırhlısına erişemedikleri için ateşlerini diğer gemiler üzerinde toplamışlardır.

Saat 12.00'yi birkaç dakika geçe gerçekleştirilen tahribatı yeterli gördüğünden, Amiral de Robeck, Fransız Amirali Guepratte'ya Üçüncü Tümeni teşkil eden dört Fransız zırhlısını ileriye yanaştırmasını emretmiştir. Gaulois ve Charlemagne soldan, Bouvet ve Suffren zırhlıları sağdan A Hattı'ndan İngiliz zırhlılarının yanından geçerek kaleleri daha kısa mesafeden dövmeye başlamışlardır. Bu esnada B Hattı Fransız gemileri merkez tahkimatındaki Türk topçularının etki menziline girmiş, onlara yedi-sekiz kilometre yaklaşmışlardır. Bu yakınlık en güneydeki Mesudiye ve Dardanos tahkimatına göre üç-dört kilometreye kadar inmiştir.[39] Fransız gemilerinin bu hareketiyle Türk ağır topçusu aniden ateşe başlamıştır. Artık savaşın en şiddetli anları yaşanmaya başlamıştır.

B Hattı muharebe gemileri tabyalarla muharebeye girdikten kısa süre sonra İtilaf Devletleri açısından ilk aksilik belirmiştir. Saat 12.30'da Gaulois zırhlısı, Rumeli Mecidiyesi'nin yoğun top ateşi sonucu su kesiminin altında isabet alınca, bacası ve direkleri parçalanmış; savaş alanından çekilmek zorunda kalmıştır.[40] Bu esnada Fransız Amiral Guepratte, Dublin kruvazörünü yardım için çağırmıştır. Gaulois'in 400 kişilik mürettebatı kruvazöre transfer edilmiş ve zırhlı bu durumda Bozcaada yakınlarındaki Tavşan Adası'nda baştan kara etmek (karaya oturtulmak) zorunda kalmıştır.[41] Fransız Suffren zırhlısına da 14 dakika içerisinde 14 mermi isabet etmiş; gemide yangın çıkmıştır.

Daha sonra saat 13.15'te Türk topçu bataryalarının ateşi ile Inflexible zırhlısı iki isabet almış, pruva (ön direk) çanaklığı harap olmuştur. Olay esnasında üç kişi ölmüş, beş kişi yaralanmıştır. Gemi,

---

İstanbul, 1972, s. 31.

[39] Artuç, a.g.e., s. 83.

[40] Robert Rodes James, a.g.e., s. 89.

[41] Carl Mühlman, a.g.e., s. 64; Fransız Gaulois zırhlısı aldığı top yaraları yüzünden batmak üzere iken Tavşan Adası'nda karaya oturtulmuştur (Bayur, a.g.e.,C.III/ Kıs.II, s.71).

atış kontrol merkezindeki hasarı tamir için savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak saat 14.30 itibariyle yerine dönmeyi başarmıştır.[42] Bu sırada Agamemnon, Lord Nelson, Albion ve Charlemagne gemileri de Türk topçu bataryalarının ateşi sonucu birtakım isabetler almıştır.[43]

Saat 13.20'de Hamidiye istihkâmları Fransız Bouvet zırhlısını ateş altına almışlardır. Bouvet, Kepez Burnu'nu geçtikten sonra Hamidiye toplarının menzilinden çıkmış olduğundan, bu defa Rumeli kıyı bataryaları gemiye ateşe başlamışlardır. Şiddetli ateş sonucu Bouvet zırhlısının direkleri ve bacası parçalanmış ve gemi sancak (sağ yan) tarafına yatmıştır. Fransız Suffren zırhlısına ise 14 dakika içinde 10 mermi isabet etmiş; şiddetli ateş geminin ambarlarını tutuşturmuştur.[44]

Saat 13.30 itibariyle Türk bataryalarının çoğu harabeye dönmüştür. En güçlü batarya olan Dardanos Bataryası'nın Komutanı Yüzbaşı Hasan, Takım Komutanı Üsteğmen Mevsûf ile üç er saat 14.00 itibariyle şehit düşmüşlerdir.[45] Saat 14.00'e doğru Türk topçusundaki bu ateş azalması,[46] Birleşik Donanma Komutanı Amiral de Robeck'i iyice ümitlendirmiştir. Amiral artık mayın tarama faaliyetlerine başlanarak daha yakından Sarısığlar tarafından ana tabyaların tahrip edilmesine karar vermiştir. Bu düşünce ile mayın tarama gemilerine muhriplerin korumasında ileri çıkmaları için emir vermiştir. Bu da yetmemiş; Amiral de Robeck, Albay Sadler komutasındaki İkinci Tümene -planlanan zamandan 1,5 saat evvel- ön saftaki Fransız gemilerinin yerini almasını bildirmiştir. Bunun üzerine, gerideki İkinci Tümeni oluşturan İngiliz zırhlıları ileriye yanaşmak; öndeki Fransız zırhlıları ise onlara yer açmak üzere büyük bir manevra hareketiyle

---

[42] Robert Rhodes James, a.g.e., s. 90.

[43] H. W, Wilson, ***Büyük Harpte Deniz Muharebeleri***, (çev.Lütfü Talat), Deniz Matbaası, İstanbul, 1931, s. 253.

[44] Vedel, a.g.e., s. 47.

[45] Nutku, a.g.e., s. 31.

[46] Saat 14.00'da Dardanos Bataryası susmuştur. Bataryada meydana gelen sessizlik Batarya Komutanı Hasan ve Gözetleme Subayı Mevsûf Efendilerin şehit olmasından kaynaklanmıştır. 10 dakika içinde Yüzbaşı Ali Bey bu işle görevlendirilmiş; Dardanos yeniden ateş açmaya başlamıştır. (Adil, Harb-i Umumi'de Çanakkale Muharebât-ı Bahriyyesi, a.g.e, s. 15) Diğer bir kaynakta ise bataryaların susmasının sebebi şöyle verilmiştir "Saat 14.00'e doğru bataryaların atışında ağırlaşma görülmeye başladı. Siperlerden dökülen topraklar döşemeleri kaplamış, topların bir bölümünün kamaları sıkışmıştı. Erler, büyük çaba gösterdiyse de yığılan topraklar temizlenemeyecek hâle gelmiş olduğundan topların bir bölümünün ateş edebilmesi için birkaç saatlik zamanın gerekli olduğu görülüyordu." (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e., C.V, s. 207).

Erenköy Koyu'ndan geri çekilmek üzere harekete geçmişlerdir.[47]

Bu noktada o zaman kadar gerçekleştirilen topçu ateşi arasında mayınlar unutulmuş; İtilaf Donanması'na ait gemiler ancak en öndeki iki sıra mayını temizleyebilmişlerdir. Nusret mayın gemisinin döktüğü mayınlar dışında daha temizlenmemiş sekiz mayın hattı bulunmuştur. Amiral de Robeck derinlikte mayın olup olmadığının henüz farkında olmamıştır. Biraz sonra ileriye sürülecek olan mayın gemilerinin meydana çıkarması ve eğer varsa olanları da toplaması, donanmanın önünü açması öngörülmüştür.[48] Bu esnada Birleşik Filo açısından günün ilk felaketi kendini göstermiştir. İkinci Tümen'deki İngiliz gemilerinin Üçüncü Tümen Fransız gemilerinin yerini almak üzere ileri yanaşmaları, Boğaz'ın en geniş yeri olan Karanlık Liman önlerinde trafiği karıştırmıştır. Amiral gemisi Ocean, Anadolu yönünde sağ kanatta bulunmuş, peşinden Irresistible, Albion, Vengeance, Swiftsure ve Majestic, Triumph ile Prince George gemileri gelmiştir. Bu arada devam etmekte olan uçak keşifleri tabyalarda önemli bir hasar meydana gelmediğini bildirmiştir. Tam bu sırada Nusret mayın gemisinin dökmüş olduğu mayınlar, müthiş bir sürpriz halinde ortaya çıkmıştır. Saat 14.45'te topçu ateşi sonucu zaten yaralı olarak sağına kavis çizerek dönmeye çalışan Fransız Bouvet zırhlısı, Nusret mayın gemisinin Erenköy önlerine dökmüş olduğu mayınlardan birine çarpmış ve iki dakika içerisinde batmıştır. İngiliz raporlarına göre, 639 kişilik mürettebatından ancak beş subay ve 30 er kurtulabilmiştir.[49] Fransız kayıtlarına göre ise 680 asker ve 29 subaydan yalnızca 71 kişi kurtulmuştur.[50] Bu andan itibaren, İtilaf Kuvvetleri açısından her şey ters gitmeye başlamış; bütün bu gelişmeler amiral gemisi Queen Elizabeth zırhlısında büyük dehşet uyandırmıştır.

Amiral de Robeck, Erenköy Koyu'nun mayınlardan temizlenmiş olduğuna inandığından bu aksilikler serisinin ya şiddetli akıntının sürükleyip getirdiği yüzen mayınlar yahut da Boğaz'da karşıdan karşıya atan gizli torpido kovanları yüzünden meydana geldiğini düşünmüştür.[51] Bununla da kalmamış; saat 16.11'de Queen Elizabeth'in yanındaki en güçlü savaş gemisi olan ve sabahtan beri topçu ile çarpışırken bir hayli yara alan İngiliz Inflexible zırhlısı, Bouvet'in

[47] Steel-Hart, a.g.e., s. 17.
[48] Artuç, a.g.e., s. 87.
[49] The National Archives, ADM I/116/3491 (Agamemnon gemisi jurnali, 18 March 1915, M 02657).
[50] Vedel, a.g.e., s. 47.
[51] Lorey, a.g.e.,s. 78.

battığı yerin yakınında manevra yapmakta iken bir mayına çarparak, yan tarafına yatmaya başlamıştır.[52] Gemi komutanı Albay Richard Philimore, bu olayı şöyle anlatmıştır: *"Elektrikler kesildi ve acil durum yağ lambalarının çoğu söndü. A cephaneliğinde görevli olanların çoğu yere serildiler. Ön taretin havalandığı hissedildi. Tüm iletişim kesildi ve makine dairesine emirler haberci ile gönderilmek zorunda kalındı. Geminin hızı 12 mile çıkarıldı ve ikmal odasına su basılarak yan yatma düzetildi. Ancak geminin burnu iki metre kadar suya gömülmüş olarak kaldı. Üç subay ve 30 er öldü, 13 kişi yaralandı."*[53] Saat 16.15'te Inflexible'in mayına çarpıp ağır bir şekilde yaralanmasından kısa süre sonra, birçok mermi yarasına rağmen savaşa devam eden İngiliz Irresistible zırhlısı, makine dairesinin altından Nusret'in döktüğü mayınlardan birine çarpmıştır.[54] Patlama sonrası geminin orta bölgesi parçalanmış, çok hızla su alan geminin makine dairesinden subay ve mürettebattan ancak üç kişi kurtulabilmiştir. Bu durumda Irresistible zırhlısı, Erenköy Koyu'nda Türk toplarının şiddetli ateşi altında hareketsiz biçimde kalmıştır. Türk topçu bataryalarının şiddetli ateşi altında Wear muhribi tarafından gemide bulunan 28 subay ve 582 er Queen Elizabeth'e nakledilmiştir. Gemiyi çekmek üzere ise gemi kaptanı ile seçilen 10 gönüllü çekilmeye hazırlamak üzere gemide kalmıştır.[55] Bu sırada diğer muharebe gemileri, tabyaların ve bataryaların ateşlerini köreltmek için olanca güçleriyle bombardımanlarını sürdürmüşlerdir.

Saat 17.30 itibariyle İtilaf Donanması'na ait üç harp gemisi savaş dışına çıkmıştır. Bu kazalar serisi nedeniyle Amiral de Robeck, hiç hesapta olmayan mayın tehlikesinden dolayı hedefe ulaşılamayacağını anlamış, derhal İkinci Tümen'in geri çekilmesi emrini vermiştir.[56] Amiral de Robeck, Ocean zırhlısının komutanına Irresistible'ı yedeğine alması için Kurmay Başkanı Keyes ile talimat göndermiştir. Çekilme emrinden 15 dakika sonra Komodor Keyes, Wear muhribi ile Ocean'a gitmiştir. Gemi komutanı, Amiral Keyes'in ricalarına kulak asmamış, tabyalara ateş açmaya devam etmiştir. İşte bu noktada Nusret mayın gemisinin döktüğü bir başka mayına çarpan ve dâhilî bir patlamayla yaralanan gemi, kötü bir şekilde yan yatmıştır. Gemi mürettebatı yardıma koşan muhripler tarafından kurtarılırken, kendi haline

[52] Robert Rodes James, a.g.e., s. 91.
[53] Steel-Hart, a.g.e, s. 17.
[54] Perk, a.g.m., s. 18.
[55] Wilson, a.g.e, s. 257; Steel-Hart, a.g.e., s. 19.
[56] Corbett, a.g.e., C.II, s. 367.

bırakılan gemi akıntı ile sürüklenmiştir.[57] Zaten daha önce Ocean zırhlısı Anadolu Hamidiyesi ve Dardanos topçu bataryalarının ateşlerinden bir hayli ciddi yaralar almış olduğundan, mayın son darbe olmuştur.

İngiliz kaynaklarında, İtilaf Donanması'nın bu esnadaki durumu şöyle açıklanmıştır: *"Bu yeni ve görünmez tehlike karşısında, filosunu Boğaz dahilinde tutmanın imkânsızlığını gören Amiral, harekâtı durdurmaya karar verdi. Ocean'ı Irresistible'ın yardımına göndererek genel çekilme emrini verdi. Bir saat sonra Ocean da o uğursuz hattaki mayınlardan birine çarptı ve akşam geç vakit Ocean ile Irresistible'ın battıkları rapor edildi."*[58] Artık saat 18.00 itibariyle 18 Mart Çanakkale Boğazı'nı zorlama harekâtının başarıya ulaşmadığı kabul edilerek A ve B hatlarında su üstünde kalan bütün gemilere genel geri çekilme emri verilmiştir. Bütün gün boyunca uğranılan kayıpların büyüklüğü karşısında mayın tarama işine devam edilmeyeceği de anlaşılmış ve İtilaf Donanması geceyi geçirmek üzere Bozcaada'ya demir atmıştır.

18 Mart 1915 Çanakkale Boğazı Muharebesi, Çanakkale Boğazı'nın kara gücü olmadan yalnız donanma ile geçilemeyeceğini göstermiştir. Genelkurmay ATASE Arşivi'nde mevcut Müstahkem Mevkii Komutanlığı Karargâhı/Hacıpaşa Çiftliği'nde tutulan Harp Cerideleri'nde 18 Mart 1915 Çanakkale Boğazı Muharebesi şöyle özetlenmiştir: *"Sabah Boğaz önünde beş İngiliz zırhlısının önlerinde keşif gemileri olduğu halde ilerlemekte oldukları görülmüştür. Bataryalarımız ağır ateş açmıştır. Saat 11.20'de bunlara dört Fransız zırhlısı katılmıştır. Daha sonra altı zırhlı, üç kruvazör ile birçok torpido ve mayın arama tarama gemisi daha katılmıştır. Agamemnon, bataryalarımıza olanca şiddetiyle ateşe başlamıştır. Tarafımızdan gemiye şiddetli mukabele olunmuştur. Düşmanın bir torpidobotu batırılmıştır. Öğleden sonra 2.15'te Bouvet zırhlısı mühim hasara uğratılarak, batırılmıştır. Düşman öğleden sonra saat 2.30'da ateşe biraz ara vererek Merkez Grubu haricine çekilmiş, ateşe fasılalı bir surette devam etmiştir. Büyük Boğaz Muharebesi esnasında Irresistible zırhlısı evvela hareketten yoksun bırakılmış, daha sonra batırılmış; Ocean zırhlısı da batırılmış, Inflexible zırhlısı mühim hasara uğratılarak hattan çekilmeye mecbur bırakılmıştır. Tarafımızdan gemi şiddetli ateşle takip edilmiştir. Yine bir gemi ile bir İngiliz zırhlısı mühim hasara uğratılarak, hattan çekilmek zorunda bırakılmıştır. Büyük hasar alan "Gaulois" adlı Fransız zırhlısı da Tavşan Adası'nda karaya oturtularak tahliye*

[57] Mühlman, a.g.e., s. 65.
[58] Aspinall-Oglander, a.g.e, C.I, s. 130.

edilmiştir. Tarafımızdan kurtarılmaya çalışıldığı görülmüştür. Düşman saat 16.00'dan sonra ateşini kesmeye ve bütün gemileriyle menzilimizin büsbütün haricine kaçmaya mecbur edilmiştir. Yedi saat devam eden bu şiddetli ve kanlı muharebede limanda ve bataryalarımızda hiçbir hasar meydana gelmemiş; muharebe, bataryalarımızın galibiyetiyle neticelenmiştir. Muharebeye katılan diğer harp gemilerinde de birçok hasar olduğu bilgi alınmıştır."[59]

18 Mart 1915 Perşembe günü sabah saatlerinde başlayıp, akşama doğru biten bir günlük Çanakkale Boğaz Muharebesi'nde savaşa büyük ümitlerle başlayan büyük donanmanın kaybı büyük olmuştur. İngiliz resmî belgelerinde İtilaf Devletleri açısından 18 Mart 1915 yenilgisi şöyle özetlenmiştir: *"Çanakkale'ye karşı yapılan büyük deniz hücumu tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu hücumda kullanılan 18 zırhlı gemiden üçü mayına çarparak batmış; üç zırhlı da top ateşi ve mayına çarpma neticesinde tersanesi mevcut en yakın liman olan Malta'ya kadar gidebilmeyi zor başarmıştır. Hatta bunlardan Gaulois zırhlısı şayet Tavşan Adaları'nda karaya oturtularak alelacele tamirat yapılmamış olsaydı, o da batmış olacaktı. Uğranılan felaket bununla da son bulmamıştır. Charlemagne zırhlısının kömürlüklerinden birine su dolmuştur. Albion'un pruva direği birkaç gün için hareketten atıl kalmıştır. Bu muharebede Türk tarafının zayiatı İtilaf Kuvvetleri'nin zayiatının ancak sekizde biri kadardır."*[60]

Bu ifadelerden 18 Mart 1915 Çanakkale Boğazı Muharebesi'nin kazanılmasında top ve mayın silahının birlikte kullanıldığında ne kadar etkili olduğu anlaşılmaktadır. Neredeyse İtilâf Donanması'nın savaş gücünün üçte biri yok olmuş; Fransız Bouvet, İngiliz Irresistible ve Ocean zırhlıları batmış; İngiliz Inflexible, Fransız Suffren ve Gaulois zırhlıları görev yapamayacak şekilde ağır hasara uğramıştır. Ayrıca iki muhrip ve yedi mayın tarama gemisi de batmıştır. İngiliz belgelerinde ağır hasara uğrayan gemilerin onarım için Malta'ya gönderildikleri ve uzun süre göreve başlayamadıkları bilgisi mevcuttur. Muharebe sonucu yaşanan insan kaybı da büyük olmuş; İngilizler 61, Fransızlar ise 640 ölü olarak kayıp vermiş; yaralılarla birlikte toplam kayıp 800'ü bulmuştur. Buna karşılık Türk tarafının kaybı müttefikleri olan Almanlarla birlikte ölü ve yaralı olmak üzere 97 kişiden ibaret olmuştur.[61] Türklerin

[59] ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör No: 121, Dosya No: 572, Fihrist No: 1-2.
[60] The National Archives, ADM 116/3491 (Telegrams about Dardanelles Naval Operations).
[61] Bayur, a.g.e., C.III/ Kıs.II, s.71.

Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndaki yenilgilerinden yola çıkan ve Türk askerî gücünü küçümseyen İngiltere ve Fransa, sadece deniz gücüyle taarruz etmekte yanlış yaptıklarını çok geç olarak 18 Mart 1915'teki yenilgileriyle anlamışlardır.

Sonuç

İtilaf Devletleri'nin harbin başından beri temel görüşü, kara Kuvvetlerinin desteğine başvurulmadan Boğaz'ın sadece deniz gücüyle zorlanıp Marmara'ya geçilmesi ana fikrine dayanmıştır. 19 Şubat 1915'te başlayıp, hemen hemen aralıksız 18 Mart 1915'e kadar süregelen Boğaz'daki deniz muharebeleri ve pek de olumlu olmayan sonuçları, İtilaf Devletlerini 18 Mart 1915 harekâtından vazgeçirmeye yetmemiştir. Ancak bu harekât Müttefik Donanma'nın İstanbul'u ele geçirme düşlerine kesin bir nokta koymuştur. Müttefik Devletler, Boğaz'daki mayınları önemsememiş, genelinin temizlendiğini düşünmüş, kalanların da harekât sırasında önden ilerleyen mayın tarama gemileri tarafından temizleneceğini varsaymışlardır. Yine, Birleşik Filo gemilerinin 18 Mart 1915'ten önce günlerce yaptığı yoğun bombardımana rağmen Türk topları ve özellikle de kıyı bataryaları tümüyle susturulamamış, tahrip olunamamıştır. O nedenledir ki, gemilerin bir kısmı da bu bataryaların isabetli atışlarına hedef olmaktan kurtulamamışlardır.[62] 18 Mart 1915 günü İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan ve "Yenilmez Armada" olarak nitelendirilen Birleşik Donanma büyük kayıp vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Çanakkale Boğazı'nın güçlü İngiliz ve Fransız Donanması tarafından geçilemeyişi, bu ülkelerin askerî ve siyasi prestijini olumsuz etkilemiş; özellikle İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğünün "tartışılmaz" olmadığını ortaya koymuştur. Bu olay Avrupa'nın ve emperyalizmin yenilmezliğinin abartılmış bir efsane olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. 18 Mart'ta başlayıp, daha sonraki aylarda devam eden muharebelerde Türk milletinin başarısı sömürge ülkelerinde, özellikle İngiliz ve Fransız sömürgelerinde, büyük yankılar yapmıştır. Uğranılan bu başarısızlık üzerine, sömürge imparatorlukları artık dağılma ve çözülme sürecine girmişlerdir. Bu suretle 11. ve 12. yüzyıllardan başlayıp günümüze kadar devam eden "Sömürgecilik", "Kolonyalizm" veya "Emperyalizm" denilen hareketin iflas ettiği yer Çanakkale coğrafyası olmuştur.

[62] Mete Tunçoku, *Çanakkale 1915*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s.107.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

The National Archives*; (NA) Londra/İngiltere*: ADM I/116/3491, ADM I/116/8052, ADM 111/8052, ADM I/8421/ 135, ADM I/137/3086, CAB 22/1,CAB 22/2.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi*:* Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Klasör No: 121, Dosya No: 572, Fihrist No: 1-2, 1-46.

Başvuru Kaynakları

ADİL Selahattin, ***Harbi Umumi'de Çanakkale Muharebât-ı Bahriyyesi,*** Erkân-ı Harbiyye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1920.

ASPINALL C.F.-OGLANDER, ***Büyük Harbin Tarihi Çanakkale, Gelibolu Askeri Harekâtı***, (yay. haz. Metin Martı), C.1, Arma Yayınları, İstanbul, 2005.

ARTUÇ, İbrahim, ***1915 Çanakkale Savaşı,*** Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992.

ATABEY, Figen, ***Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi***, TTK Basımevi, Ankara, 2014.

BAYUR, Yusuf Hikmet, ***Türk İnkılâbı Tarihi (Çanakkale Vuruşmaları ve Onların Tepki ve Sonuçları)***, C.III, Kıs.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955.

BESBELLİ, Saim, ***Çanakkale'de Türk Bahriyesi (1914-1918)***, Dz.K.K.lığı Basımevi, Ankara, 2005.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.VIII, Deniz Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

Çanakkale 5 Mart 1331 (18 Mart 1915), Yeni Mecmua'nın Fevkalade Nüshası, Hilâl Matbaası, İstanbul, 1918.

DÜMER Vehbi Ziya, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Bahriyesi"***, Deniz Mecmuası***, Cilt:47, Sayı:336, İstanbul, 1935, ss. 313-336.

GÜNESEN, Fikret, ***Çanakkale Savaşları***, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986.

JAMES, Robert Rhodes, ***Gelibolu Harekâtı***, (çev. V. Haluk Saltıkgil), Belge Yayınları, İstanbul, 1965.

LOREY Hermann, *Türk Sularında Deniz Hareketleri,* C.II, (çev. Tacettin Talaman), Deniz Matbaası, İstanbul, 1946.

KEYES Roger John, ***The Naval Memoirs of Admiral of the Fleet Sir Roger Keyes: Scapa Flow to the Dover Straits, 1916-1918***, E. P. Dutton, New York, 1935.

KURTOĞLU, Fevzi, ***Çanakkale ve 18 Mart 1915***, 336 sayılı Deniz Mecmuası Tarih İlavesi, Deniz Matbaası, İstanbul, 1935.

MÜHLMAN, Carl, ***Çanakkale Savaşı****, Bir Alman Subayının Notları*, (çev. Sedat Umran), Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.
NUTKU, Emrullah, ***Çanakkale'nin Şanlı Tarihine Bir Bakış***, Özyurt Basımevi, İstanbul, 1972.
PERK, Kadri, "Çanakkale Savaşları Tarihi", *Askerî Mecmua*, 1 Mart 1940, s. 56, Çanakkale Özel Sayısı Eki.
SEDAT, Mirliva, ***Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi***, (yay. haz. Mehmet Köçer), Poenix Yayınevi, Ankara, 2007.
STEEL Nigel-HART Peter, ***Gelibolu, Yenilginin Destanı,*** Sabah Yayınları, İstanbul, 1996.
THOMAZI A., ***Çanakkale Deniz Savaşı,*** (çev. Hüseyin Işık), Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1997.
TUNÇOKU, Mete, ***Çanakkale 1915 Buzdağının Altı***, TTK Basımevi, Ankara, 2002.
VEDEL Emile, ***Çanakkale'de Bahriyelilerimiz***, (çev. Ahmet Esenkaya), Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, Ankara, 2006.
WILSON H.W, ***Büyük Harpte Deniz Muharebeleri***, (çev. Lütfü Talat), Deniz Matbaası, İstanbul, 1931.

06-10 Ağustos 1915 Anafartalar Muharebeleri'nin Kazanılmasında Anafartalar Grup Komutanı Kur.Alb. Mustafa Kemal'in Ayak İzleri ve Komutanlık Sanatı

Yılmaz TEZCAN*

Öz

Şimdiye kadar incelenen kaynaklarda gördüğümüz kadarıyla, Çanakkale Muharebeleri çeşitli yönleri ile incelenmiş ve değerli bilgiler ortaya konmuştur. Birinci Dünya Savaşı içinde yer alan bu muharebelerin en önemli üç özelliği vardır: Birincisi, siper muharebeleridir. İkincisi, siperler birbirine çok yakındır. Üçüncüsü, Muharebede tarafların kayıpları çok fazladır. Bu bölümde incelediğimiz konu, 06-10 Ağustos 1915 tarihleri arasında olan Anafartalar Muharebeleri'ndeki hareketleri anlaşılır bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunu ortaya koyarken tarafların durumu incelenmiş ve askerlerle birlikte bilhassa iki komutanın ayak izleri araştırılmıştır. Bu komutanlardan birincisi, Müttefik Kuvvetler Komutanı Hamilton; ikincisi, Anafartalar Grup Komutanı Kurmay Albay Mustafa Kemal'dir. İncelemenin sonucunda, muharebeyi anlayan, iyi sevk ve idare eden ve askerleriyle birlikte cephe hattında bulunan Kurmay Albay Mustafa Kemal'in muharebeyi nasıl kazandığı anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Çanakkale muharebeleri, Müttefik, Anafarta, Conkbayırı, Hamilton, Kurmay Albay Mustafa Kemal, Şahin sırtı, Süngü.*

Abstract

As we have seen in various sources so far, the battles in Çanakkale contained three key features that figured prominently in World War I: trench warfare, proximity of the trenches to each other, and the high loss of human life. In this section, we examine the events that occurred between August 6 and 10, 1915. Troop movements

* Yrd.Doç.Dr., İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Tarih Bölümü, e-posta: y.tezcan5@gmail.com.

during the battle at Anafartalar clearly revealed the level of control and the footsteps of the two opposing commanders, Supreme Allied Commander Hamilton and Anafarta Group Commander Colonel Mustafa Kemal. At the end of this study, it became clear how Colonel Mustafa Kemal, who understood the battle, managed the battle better and who was in the front with his soldiers, won the battles.

Key Words: *Çanakkale battles, the Allies, Anafarta, Conkbayiri, Hamilton, Colonel Mustafa Kemal, Sahin back, Bayonet.*

1. Giriş

25 Nisan 1915 Günü Gelibolu'da başlayan kara muharebelerinde Müttefik Kuvvetler Komutanı İngiliz General Hamilton ve onunla birlikte muharebelere katılan Fransız birlikleri, Ağustos 1915 ayına kadar geçen altı aylık sürede hedeflerine ulaşamamışlardır.

Güney sektörde Seddülbahir Muharebelerinde ancak yedi km'lik bir ilerleme sağlanmıştır. İlk hedef olan Alçı Tepe ele geçirilememiştir. Orta Sektör olan Arıburnu'nda Anzak Kolordusu'nun gün geçtikçe savaşma azim ve iradeleri kaybolmaktadır. Bu sektörde 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal gereken müdahaleyi yerinde ve zamanında yaparak muharebelerin seyrini değiştirmiştir. Anzak Kolordusu hedefi olan ve bölgenin savunmasını etkileyen Conkbayırı'nı alamamıştır.

Yine geçen bu altı aylık sürede Müttefik Kuvvetler Komutanı İngiliz General Hamilton'un birliklerinin verdiği zayiat 100.000'i geçmiştir. İngiliz Genelkurmayı ve Fransız Genelkurmayı başarısızlığın sebeplerini araştırmaktadır. Bilhassa İngiliz kamuoyu, hükûmeti bu vahim durumdan dolayı sorumlu tutmakta ve sorgulamaktadır. Müttefik Kuvvetler Komutanı İngiliz General Hamilton ise komutan olarak yıpranmış ve saygınlığını kaybetmektedir. İşte bu gelişmeler yeni bir cephenin açılmasına sebep olacaktır.

Bu yeni cephenin ismi **Anafartalar Cephesidir.**

İngiltere Temmuz ayından itibaren bu cephenin açılması için askerî hazırlıklara girişmiştir; Türk Başkomutanlığı ise gelişmeleri yakından takip etmektedir.

O dönem için dünyanın en büyük gücü kabul edilen İngiltere bölgede sıkışıp kalmıştı. Buradaki başarızlığı sadece ana kıtada değil; sömürgelerinde de beklemediği sonuçlar çıkarabilirdi. Bahriye Bakanı Churchill'de bunun farkında idi. Ayrıca *"16 Temmuz'da ele geçen bir rapordan Limni Adası'nda 50-60 bin kişilik bir İngiliz ordusunun toplanmakta olduğu öğrenilmişti. Başka kaynaklardan da gelen bilgiler*

bu miktarın çok daha üstünde olduğunu göstermekteydi. İngilizlerin Çanakkale Boğazı'nı aşmayı saygınlık meselesi yaptıkları ortadaydı."[1]

Müttefik Kuvvetler Komutanı İngiliz General Hamilton'un yeni denemeler için önünde askerî açıdan üç seçenek vardı.

- Birincisi, Güney Seddülbahir bölgesinden yeni bir güçle taarruzu zorlamak,

- İkincisi, Merkez Arıburnu Cephesi'nde Anzak Kolordusu'nu takviye ederek bu cepheyi zorlamak,

- Üçüncüsü yeni bir güç oluşturmak ve yeni cephe açmak.

Birinci ve ikinci seçeneklerde başarı şansı görmeyen Müttefik Kuvvetler Komutanı İngiliz General Hamilton son bir hamle ile kaybolan komutanlık saygınlığını kurtarmak ve cephedeki Müttefik Kuvvetlerin başarısızlığına son vermek amacıyla Suvla Körfezi'ne bir çıkarma ve yeni bir güç oluşturma planı yaptı. Bu planın ana mantığı, kuzeyden cephenin zorlanarak Conkbayırı Tepesi'nin kısa sürede ele geçirilmesi idi.

Bütün bu olasılıkları dikkate alan 5'inci Ordu Komutanlığı şöyle tertiplendi:

En kuzeyde Saroz Körfezi'nden çıkacak Müttefik Kuvvetlere karşı Saroz Grubu teşkil edilmiştir. ***Bu grup Saroz Körfezi'nde, Kurmay Albay Feyzi Bey'in komutasında görevlendirildi.***

Onun güneyindeki Anafartalar Grubu *ise Saroz Körfezi ile Arıburnu Kuzey Bölgesi arasındaki boşlukları dolduracaktı. Bu grup eldeki mevcut kuvvetlere göre zorlanarak fakat yerinde bir kararla kuruldu.*

Kuzey Grubu'nun komutanı Esat Paşa idi. *Bu grup bölgedeki savunmanın belkemiğini teşkil etmekteydi.* ***19'uncu Tümen Arıburnu*** Cephesi'nin kuzeyini, 16'ncı Tümen ise Arıburnu Cephesi'nin güneyini savunacak; 5'inci Tümen ise Grup ihtiyatı olacaktı. 9'uncu Tümen, Kuzey Grubu ile Güney Grubu'nun arasındaki boşluğu savunacaktı.

Seddülbahir bölgesindeki Güney Grup Komutanı Vehib Paşa idi.

Planda operatif olarak yine üç cephede saldırı yapılacaktı.

Birincisi en güney cephe Seddülbahir bölgesinde mevcut İngiliz ve Fransız birlikleri ile Türk Ordusu teması devam ettirilecekti. Bu sektördeki en kritik görev Türk birliklerinin yeni çıkarma bölgesine intikal ve takviyesinin önlenmesiydi. Cephenin her noktasında Türkler üzerinde denizdeki muhrip ve karadaki topçu mevziilerinden yoğun

[1] Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, İhsan Ilgar, Baha Matbaası İstanbul 1975, s. 148.

olarak yapılacak ateşle siperler üzerinde baskı devam ettirilecekti. Anafartalar Bölgesi'ndeki çıkarmanın başarılı olması halinde, Seddülbahir bölgesinde mevcut İngiliz ve Fransız birlikleri ilerleyecek; şimdiye kadar alamadıkları hedefleri olan Alçı Tepe'yi alacaklardı.

İkincisi orta cephe olan Arıburnu bölgesindeki cephedir. Bu sektörde takviye edilen Anzak Kolordusu'ndan beklenen görev, son derece kritik olup yeni çıkarmanın başarısını etkileyecek nitelikte idi. Anzak Kolordusu bütün temasta olduğu siperlerde karşı siperlerdeki Türk birliklerini tespit ederken harekâtın gelişmesine bağlı olarak Conkbayırı'na ilerleyecek; ayrıca esas görevi aldığı takviye birlikler ile güneyindeki Kanlısırtı ele geçirecekti. Bu operasyonun hayatî tarafı Kanlısırt'tı. Çünkü bu sırt ele geçirildiği takdirde Seddülbahir'i savunan Türk birliklerinin arkası kesilecek; savunma dengesi bozulacak ve bütün cephe boyunca önüne geçilemeyecek panik başlayacaktı. Planın başarısı için öngörülen nokta bu idi.

Üçüncüsü her iki sektörde planın dayandığı bu beklenti devam ederken esas çıkarma bölgesi olan Suvla-Anafartalar'da ise yeni teşkil edilen taze güç İngiliz 9'uncu Kolordusu çıkarmayı müteakip süratle hedefi olan Conkbayırı'na ulaşacaktı.

2. Anafartalar Muharebeleri'nde Cephelerin Durumu, Anafartalar Muharebeleri'nin Kronolojik Analizi-06 Ağustos 1915

06 Ağustos 1915 Seddülbahir Bölgesi İngiliz Kolordusu'nun Fransızlar'la Birlikte Taarruzu-Hedef Alçı Tepe

Anafartalar Muharebeleri'ni iki aşamada incelemek gerekir. Birinci Anafartalar Muharebeleri 06 Ağustos'ta başlamış ve altı gün sürmüştür. 12 Ağustos'a kadar devam eden bu safhaya Birinci Anafartalar Muharebeleri denmektedir. 21 Ağustos 1915 günü ise ikinci Anafartalar Muharebeleri başlamıştır. Anafartalar Muharebeleri'nin toplam süresi ortalama 15 gündür.

Bir İngiliz Kolordusu, korkunç donanma topçusunun ateşinden sonra Seddülbahir'e saldırarak dikkati buraya çekmeye çalıştı. Amaç daha sonra Arıburnu'nun kuzeyinde yapılacak harekâttan önce, ihtiyatları da bu bölgeye çekmek ve kuzeyde kullanmaya engel olmaktı.

Güney Bölgesi Seddülbahir Muharebeleri planlandığı şekilde 06 Ağustos 1915 günü başladı. 25 Nisan 1915 günü başlayan kara muharebelerinde bugüne kadar Müttefik Kuvvetler Komutanı İngiliz General Hamilton, güney sektörde Seddülbahir Muharebeleri'nde ancak yedi km'lik bir ilerleme sağlamıştır. İlk hedef olan Alçı Tepe ele geçirilememiştir.

06 Ağustos 1915 Arıburnu Cephesi, Anzak Kolordusu'nun Kanlı Sırt ve Conkbayırı Taarruzu

General Birdwood komutasındaki Anzak Kolordusu 06 Ağustos 1915'te 2'nci Avustralya ve Yeni Zelanda Tümeni (4'üncü Avustralya, 6'ncı Yeni Zelanda, 1'inci Avustralya Tugayları), bu tümenin güneyinde de, 1'inci Avustralya Tümeni (1'inci, 2'nci ve 3'üncü Tugaylar) olacak şekilde mevzilenmişti. 13'üncü İngiliz Tümeni, 29'uncu İngiliz Tugayı ile Hint Tugayı da geride Haintepe ve güneyinde bulunuyordu. Takviye kuvveti olarak verilen 13'üncü Tümen, 29'uncu Tugay ve 29'uncu Hint Piyade Tugayı, 06 Ağustos sabahına kadar Arıburnu bölgesine büyük bir gizlilik içinde çıkarılmış bulunuyordu. Bütün İngiliz birliklerinin toplamı 37.000 kişiydi.

Seddülbahir'de muharebeler başlamış ve devam etmektedir. Anzak Kolordusu Seddülbahir cephesiyle aynı anda taarruza başlamamış; arada dört saatlik bir zaman fasılası bırakılmıştır.

Kullanılacak birlik Arıburnu Cephesi'nin güneyindeki 1'inci Avustralya Tümeni'dir. Kullanılma gerekçesi Anzak Kolordusu'nun bir an önce Kanlısırt'a ulaşması ve güneyi savunan Türk birliklerinin gerisinin kesilmesiydi. Bu sağlanıldığı takdirde iki operatif üstünlük sağlanacaktı:

1. Conkbayırı tepeye doğru manevra imkânı sağlanacak.

2. Güneydeki ve Anadolu'daki Türk birliklerinin Anafartalar bölgesini takviyesini önlenecekti.

Harekât beklenildiğinden daha kısa sürede gelişti ve Kanlısırt ele geçirildi.

3'üncü Kolordu Komutanı Esat Paşa, cepheye müdahale etti ve ihtiyat birliği olan 5'inci Tümen'i muharebeye soktu. Ancak 5'inci Tümen bütün zorlamalara rağmen Kanlısırt'ı geri alamadı.

Üç gün süren kanlı muharebelere rağmen Kanlısırt ele geçirilemedi.

Ancak Anzak taarruzu dikkatleri burada toplayarak başarılı olmuş ve ihtiyatları buraya çekmişti.

3. Anzak Kolordusu'nun Kanlısırt'tan Conkbayırına İlerlemesi, 07-08-09 Ağustos 1915, Üç Günlük Harekât

Kanlısırtı savunmak için görev verilen alaylardan 47'nci Alay'ın siperleri karşı tarafın ateşinden korunmak için üstleri tahkim edilmişti; çünkü gemilerden yapılan topçu ateşleri zayiatı artırıyordu. Kanlısırt'ın kaybedilmesinin sebebi, tahkim edilmiş siperlerden askerlerin çıkamamasıdır. Kendilerini düşman ateşinden korumak için yapılmış

ve üzeri tahkim edilmiş siperler, bu muharebelerde savunan birliklerin sonlarını hazırlamıştır. Esat Paşa anılarında iki taburun nasıl kaybedildiğini anlatır. *"Düşman ele geçirdiği siperlere flamalarını dikivermişti. Hayret edecek bir şey varsa, o da bu saldırı sırasında Kanlısırtta bulunan 47'nci Alay'ın Birinci ve İkinci Taburlarında ne ateşle ve ne de süngüyle bir karşı koyma hareketi görülmemişti. Sonradan anladık ki, düşmanın obüsleriyle yaptığı o cehennemi atış, siperlerde ve dayanma bölgelerinde bulunan kahraman erlerimizi topraklar içerisinde yok edivermiş ve bir kısmı da hendekleri dolduran trotilli mermilerin dumanı içinde bayılıp kalmışlardı. Bazı yerlerde sağlam kalabilenler düşmanla hendek içerisinde süngüleşme yapmışlarsa da üstün, düşman kuvvetleri karşısında düşmanı buradan atamamışlardı. Bu alayın Birinci Taburu'nun büyük kısmı ve Üçüncü Tabur'un hemen hemen hepsi şehit düşmüştü. İkinci taburdan da ancak yaralı elli ercik kalmıştı."*[2]

Kolordu Komutanı Esat paşanın iki önemli düşüncesi vardı.

1. ***Kanlısırtı nasıl tekrar alabilirim?***
2. ***Conkbayırı yolunu nasıl kapatabilirim?***

Verdiği muharebe emirleri ile süratle 5'inci Tümen ve 19'uncu Tümen'in eldeki birlikleri ile karşı hücuma geçmesini emretti; fakat birçok kayıp veren birlikler karşı taarruzu ne yazık ki başaracak güçte olmadığından iyi bir sonuç alınamadı.

Diğer bir kritik tepe de Merkez Tepe idi. Bu tepenin alınması Conkbayırı'na ulaşılacak kuzey yolunu emniyet altına alacaktı.

Birliklerin muharebelerde uygun zaman ve uygun yerde bulunması, başarının şartıdır. Muharebelerin kritik saatinde ve en hayati olduğu bir dönemde kullanılmaya uygun iki tümenin gerilerde pasif tutulması Türk Ordusu'nun savunmasını zayıflatmıştır. Esat Paşa da aynı konuya değinerek *"Buna karşılık kendisi düşmanın Saroz Körfezi'nin nihayetine veyahut Beşiklerde çıkarma yapacağı görüşünde olduğunu söylüyor ve bu düşüncesine dayanarak da **7'nci ve 12'nci Tümenleri Gelibolu** ve önemli bir kuvveti de Anadolu yakasında Kalvert Çiftliği bölgesinde tutuyordu."*[3]

Güneyden Anzak Kolordusu Kanlısırt üzerinden Conkbayırı'na doğru yaklaşırken, kuzeyden de İngiliz Kolordusu Conkbayırı'na doğru ilerliyordu. Kuzeydeki önemli kritik arazi Yaylatepe de düşmek üzereydi. Bu andan itibaren bilinen müdahale yöntemleri ve birlikleri

[2] Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, İhsan Ilgar, Baha Matbaası İstanbul 1975, s. 253.
[3] A.g.e., s. 263.

ile bölgenin savunulması zordu. Farklı bir yöntem ve farklı düzenle Conkbayırı kurtarılmalı idi. Bu yöntemi Kurmay Albay Mustafa Kemal tespit ederek iki yolla çözecekti.

4. 9'uncu İngiliz Kolordusu ve Suvla Çıkarması Hedef Conkbayırı

Bu muharebelerde Hamilton'un her üç cephede kullandığı askerî güç 120.000 idi. Seddülbahir ve Arıburnu'nda başarılı olamayan Akdeniz Seferi Kuvvetler Komutanı General Hamilton, Çanakkale Boğazı'nı geriden kuşatarak ele geçirmek maksadıyla güçlü bir kolorduyla saldırı planlamıştır: Yeni bölge Anafartalar'da gözden uzak ve zayıf tutulan Suvla. Büyük ve Küçük Kemikli Burunları arasında yer alan Suvla sahillerine çıkıp Liman Von Sanders'in Çanakkale Muharebeleri'nin başından beri beklediği Anafartalar'da üçüncü bir cephe açmaya karar vermiştir. Asla vazgeçemediği hedefi, Conkbayırı ve Koca Çimentepe tepeleri ele geçirerek buradan ilerleyip Çanakkale Boğazı'na inerek hâkimiyeti ele geçirmek olmuştur.

Akdeniz Seferi Kuvvetler Komutanı General Hamilton Ağustos ayı son taarruzu için kuzey bölgesi olan Suvla için yeni bir kolordu kurdu. Bu kolordunun ismi 9'uncu Kolordu idi. 9'uncu Kolordu beş tümenden meydana getirildi. Bunlar 10'uncu, 11'inci, 53'üncü, 54'üncü ve 2'nci tümenlerdi.

Bu kolordunun çıkması Hamilton tarafından şöyle planlandı: ***"Birinci kademede 11'inci Piyade Tümeni. Tümenin 34'üncü Tugayı, üç muhrip ve üç taşıma aracı ile 33'üncü ve 32'inci tugaylar da yedi muhrip ve altı çıkarma aracı ile Küçük Kemikli Burnu güneyine çıkarılacaktı. Bu kadar büyük birlik olan üç tugayın bir saat gibi çok kısa süre içerisinde kıyıya çıkması planlandı ve çıkarma plsnlandığı gibi olmadı."***[4]

9'uncu Kolordu'nun İrlandalı gönüllülerden kurulu 10'uncu Tümeni ise gece karanlığında saat 22.00'de Kemikli'nin güneyindeki bölgeye çıkarıldı. Bölgeyi iki taburla savunan birliklerimiz derhal tepki gösterdi ve çıkan birliklere ağır kayıplar verdirdiler. Suvla limanında çıkan İngiliz 34'üncü Tugayı'nın çok zorlu şartlar altında karaya çıkması bize zaman kazandırmıştır. Çıkan birlikler koordinesiz ve kargaşa içinde kendilerine verilen hedefe ulaşmak isterken 24 saat geçmiş; güneş yavaş yavaş doğmaya başlamıştı. İşte bu gecikme ve kargaşa planlanan büyük çıkarma harekâtına ilk darbeyi vuracaktı. Hava

[4] A.g.e., s. 166.

aydınlanınca, Türk ateşinin yoğun şekilde çıkarma birlikleri üzerine toplanması sonucu ilerlemekten vazgeçtiler hatta harekâtı durdurdular.

9'uncu İngiliz Kolordusu, 06–07 Ağustos gecesi karanlıktan yararlanılarak bölgeye çıkartılmıştır. Von Sanders durumun ciddiyetini anlayarak, Saroz Grup Komutanı'na 7'nci ve 12'nci Tümenler ile süratle intikal ederek Anafartalar kesimine gitmesi ve karaya çıkan İngiliz birliklerine derhal taarruz edilmesi emrini vermiştir. Bu arada Anafartalar Müfrezesi Komutanı Yarbay Vilmer'e de Saroz'dan iki tümenin gelişine kadar İngilizlerin ilerleyişine engel olunmasını emretmiştir.

5. Kurmay Albay Mustafa Kemal'in İlk Hamlesi, Anafartalar Muharebelerinde Ayak İzleri (Ayak İzi-1, 25 Nisan 1915-06 Ağustos 1915, 100 Günlük Ayak İzi)

Komutanlar bazen verdikleri bir cümlelik emirle muharebelerin gidişatını etkiler. Bu etkileme kendi birliklerine durum üstünlüğü kazandırırken karşı tarafı belirsizlik içine düşürür.

İhtiyat görevi alan 19'uncu Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal çıkarma başladıktan hemen sonra Bigalıdan Conkbayırı'na 57'inci Alayı ile birlikte gelmiş; onlara geride beklemelerini söyleyerek görüş acısı kazanmak için Conkbayırı tepesine çıkmıştır. Gördüğü manzara şudur ve bunu anılarında anlatmıştır:

Conkbayırı'na vardığı zaman, tümene bağlı 27'nci Alay'dan küçük bir müfrezenin ***'cephanemiz tükendi' diyerek çekilmekte olduğunu, onların gerisinde de kalabalık düşman askerlerinin ilerlediğini ve Conkbayırı'na ulaşmak üzere olduğunu görür. Durum son derece kritiktir. Kurmay Yarbay Mustafa Kemal anlatır:***

"Çekilmekte olan erlere benim aramda şu konuşmalar geçti:

-Niçin kaçıyorsunuz? -Efendim, düşman! -Nerede? -İşte! diye 261 rakımlı tepeyi gösterirler.

Düşmandan kaçılmaz, dedim. Cephanemiz kalmadı, dediler. Cephaneniz yoksa süngünüz var dedim, bağırarak "süngü tak" emri verdim ve yere yatırdım."[5]

"Bir koca muharebenin ufacık bir ana bağlı olduğunu, hatta bir memleket hayatının fena kullanılmış bir an yüzünden tehlikeye düşebileceğini; burada olduğu gibi iyi kullanılmış bir anın ise bir

[5] Ruşen Eşref Ünaydın Türk Tarih Kurumu Belleten Cilt 7 Sahife 5 Türk Tarih Kurumu Basımevi TTK-Ankara 1943 Cumhuriyetin 20.Yıldönümü Münasebetiyle Yayınlanmış Özel Sayı İğdemir Uluğ Atatürk'ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıraları.

muharebenin ve bir vatanın mukadderatını iyileştireceğini o dakikayı görür gibi canlanmış ifade ile duymak insanın tüylerini ürpertiyordu."[6]

5.1. Birinci Hayatî Emir

Süngü tak, yat.

İşte verdiği bu birinci emir ilerlemekte olan Anzakların da yere yatmasına sebep olur. Kendi sözlerinde bunu ***'kazandığımız an bu andır'*** olarak ifade eder.

5.2. İkinci Hayatî Emir

Sonra onlara şu emri verir. Bu emir bir askerin yüzüne karşı verilebilecek çok zor bir emirdir.

"Size ölmeyi emrediyorum." der.

5.3. Üçüncü Hayatî Emir

Sonra onlara şu emri verir.

"Siz ölene kadar geçen sürede yerinizi yeni kuvvet ve komutanlar alacaktır." Bunu diyerek sırtın gerisinde tuttuğu 57'inci Alaya taarruz emri verir.

"Şu anda neler oluyor?" diye yattıkları yerde doğru dürüst mevzii bile alamayan Anzaklar, bir anda karşılarında üstlerine gelen yüzlerce süngülü Türk askerini görürler.

19'uncu Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal'in ilk müdahalesi ve verdiği üç hayatî emir muharebelerin seyrini değiştirir.

5.4. Ayak İzi-2, 06 Ağustos 1915, 19'uncu Tümen Komutanı *(06-10 Ağustos 1915 Kanlısırt'ta Anzak Askerleri Ayak İzleri)*

Kanlısırt, merkezi cephede Anzak Kolordusu'na verilen en önemli hedeflerden biridir. Hamilton'un hesabına göre, Kanlısırt'a kısa sürede el atılması cephede büyük paniğe ve Türk birliklerinin çözülmesine sebep olacaktı. Yapılan değerlendirmeler de bu yönde idi. İngiliz Komutanı Kuzey Grup Kuvvetlerini bulunduğu yerde tutma amacıyla, 06 Ağustos akşamı sol kanada bir gösteriş saldırısı denemesine girişti. Saldırı 06 Ağustos saat 16.00'da başladı. Bu saldırıya 1'inci Avusturalya Tümeni katılmıştı. Saldırının ilk devresinde Kanlısırt ve onun kuzeyindeki Türk mevzileri ele geçirilecek; ertesi gün de daha gerilere doğru cephenin genişletilmesine çalışılacaktı.

---

[6] Ruşen Eşref Ünaydın Türk Tarih Kurumu Belleten Cilt 7 Sahife 6 Türk Tarih Kurumu Basımevi TTK-Ankara 1943 Cumhuriyetin 20.Yıldönümü Münasebetiyle Yayınlanmış Özel Sayı İğdemir Uluğ Atatürk'ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıraları.

Saat 17.30'da 1'inci Tugay çok kanlı bir süngü savaşından sonra Kanlısırt Türk siperlerini ele geçirebildi. Bütün Türk siperleri kalın çamlarla örtülmüş olduğundan yanlardan yapılan saldırılarla siperdekiler çıkamadı. Gelişmenin kritik bir safha alması üzerine, 5'inci Ordu Komutanlığı 07 Ağustos'ta Kanlısırt üzerine karşı taarruz yaptı. Fakat gerideki İngiliz ihtiyatlarının işe karışmasıyla taarruz ilerleyemedi.

5.5. Kanlısırt'ta Kanlı Savaş

Bizim için cephedeki en kritik an bu andır.

Meydana gelen durumu iki şekilde açıklamak gerekir.

Birincisi Anzak Kolordusu yeni bir çıkarma yapmadan takviye edilerek temas hattından itibaren saldırıya başlamıştır. Dolayısıyla bu saldırı hız kazanmış Kanlısırt'a doğru ilerlemeye başlamıştır.

İkincisi ise kuzeyde Saroz Körfezi'ne İngiliz 9'uncu Kolordusu'nun yaptığı çıkarma Türk savunmasında olumsuz gelişmelere sebep olmuş; Türk Ordusu hangi tarafa müdahale edeceğini düşünmeye başlamıştır. O dönemin irtibat imkânları zayıftır. Emirlerin birliklere anında ulaştırılması mümkün olmadığından emir komutada üstünlük küçük birlik komutanlarının eline geçmiştir. Bu cephede kırılmalara sebep olurken, bir kısım birliklerimizin esir olmasına veya kayıp vermesine sebep olmuştur. Düşmanın ileri sürdüğü taze güçlü birliklere karşı Türk birliklerinin savunma direnci halen devam etmektedir. Mevzilerdeki bütün asker ve subaylar, yaşadıkları durumu hiçe sayarak kendi canını düşünmeksizin zor duruma düşenlere koşuyor ve düşmanın hızını kesmeye çalışıyordu.

Kanlısırt Muharebeleri'nin Anafartalar Muharebeleri'nin dönüm noktası olduğu değerlendirilmektedir; çünkü bu sırtta Hamilton mevzii bir başarı sağlayarak Türk Ordusu'nun savunma dengesini bozmuştur. Türk Ordusu bütün gücü ile cephede meydana gelen tehlikeyi gidermeye çalışırken birlikler birbirine girmiş; göğüs göğüse ve tek ere kadar giden mücadele başlamıştır.

Hamilton'un elde ettiği mevzii başarıyı, genel başarıya çevirmek için iki yolu vardı.

Birincisi, hiç hız kesmeden baskıyı devam ettirecekti. Bu baskının şartı, üç cephede temasta olan Seddülbahir bölgesindeki Kolordu, Arıburnu bölgesindeki Anzak Kolordusu ve Saroz Körfezi'ndeki İngiliz 9'uncu Kolordusu tarafından yapılmasıydı.

İkincisi, işte burada komutanlık sanatı devreye girmektedir. Oluşan bu durum ancak cephede bulunmakla anlaşılırdı. Gemiden ve harita üzerinden üç kolordunun harekâtını yönetmek eksik uygulamalara ve karara sebep olabilirdi. Nitekim öyle oldu. Orta bölgede bulunan Anzak Kolordusu'nun yarattığı baskıyı güneyde Seddülbahir Kolordusu

ve kuzeyde İngiliz Kolordusu gösterememiş; hatta kuzeyde kaybedilen 48 saat İngilizler açısından bu muharebelerin kaderini tayin etmiştir.

Bu safhada, muharebeleri siperde askerleri ile beraber sevk ve idare eden Kur.Alb. Mustafa Kemal, karşı tarafın düştüğü hassasiyeti çok iyi değerlendirerek yeni bir göreve talip olmuş; aldığı Anafartalar Grup Komutanlığı yetkisi ile 10 Ağustos 1915'te yaptığı bir muharebe şaheseri olan taarruzla Çanakkale Savaşı'nın sonunu getirmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında anılardan yararlanılarak bu konuya değinilecektir. Aslında harekâtı sevk ve idare eden komutanların anıları en açıklayıcı kaynak olarak bu muharebeleri en iyi şekilde açıklamaktadır.

5.6. Süngü Hücumları

Anzak Kolordusu'nun Conkbayırı'na ilerleme istikametinde üç kritik tepe vardı. Bunlar Kanlısırt, Pilavtepe ve Yaylatepe idi. Bu tepelere kısa sürede el atılması, savunan Türk birliklerinin savunma dengesini olumsuz etkileyecekti. Anzak Kolordusu da taarruz inisiyatifi kazanarak süratle hedefine ulaşacaktı. Fakat Anzakların her adımında karşılarına bir Türk siperi çıktı. Türk siperlerinin çıktığı yerler Kanlısırt, Pilavtepe ve Yaylatepe idi. Bu siperlerdeki savaşlar çok az görülen türde idi. Anzaklar bir an önce yeni tepelere ulaşmaya çalışırken Türkler siperlerini terk etmedi. Her iki tarafta sayısız kayıp verdi. Kanlısırt, Pilavtepe ve Yaylatepe'de yapılan savaşların karakteristik özelliği süngü savaşları olmasıdır.

5.7. Conkbayırı Hesabında Hata

06 Ağustos 1915 günü başlayan kara muharebelerinde Müttefik Kuvvetler Komutanı İngiliz General Hamilton'ın birlikleri 08 Ağustos 1915 gününe kadar geçen iki günlük sürede muharebe güçlerinde kayda değer kayıplara uğramıştır. Müttefik Kuvvetler Komutanı İngiliz General Hamilton ise muharebelerin bu safhasında bir an önce Conkbayırı'na ulaşmak istiyordu. Planının bütün hesabını bu tepe üzerine kurmuştu. Onun beklentisi Türk savunma mevziilerinde büyük çözülme başlaması ve bir an önce battığı Gelibolu macerasından başarılı bir komutan olarak çıkmasıydı. Hâlbuki durum onun sandığı gibi değildi. Anzakların bu safhadaki ilerlemeleri *"Bu ara birlikler birbirine karışmaya başladı. İngiliz birlikleri buraya yaklaşırken,, aynı zamanda Türk birliklerini de kuşattıklarından saat 12.30'da Yayla Tepe'yi ele geçirerek 200 Türk erini esir almışlardı. Bu bölgede kazanılan başarı ile ilerleme yolları İngilizlere açılmış oluyordu."*[7]

[7] Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, (Haz: İhsan Ilgar), Baha Matbaası, İstanbul 1975, s. 213.

5.8. Pilav Tepe

Kanlısırt, Pilavtepe ve Yaylatepe'den sonra bu muharebeler anlatılırken ismi sık geçen tepe Şahinsırtı'dır. Şahinsırtı, Conkbayırı'na yolu açacak son sırttı. Harekâtın başından beri, Müttefikler tepelere tırmanmak zorunda kalmıştır. Bu tırmanma onların taarruz gücünü zayıflatmış; enerji kaybetmelerine sebep olmuştur. Türk Ordusu'nun da, başından beri, konumu tepelerde olan siperleriydi. Bu siperlerin önüne kadar gelen Müttefik askerlerine geçit vermediler. Esat Paşa anılarında şöyle diyordu: *"Anzak Kolordusu birlikleri, Conkbayırı'na gün doğmadan bir saat önce yetişmeyi bekliyorlardı. Bunun için beklenti Pilavtepe ve ilerde çok önemli bir sırt olarak anılacak Şahinsırtı'ydı."*[8]

5.9. 08 Ağustos 1915, Anafartalar Grup Komutanı (06-10 Ağustos 1915, Kur.Alb. Mustafa Kemal'in İlk Hamlesi Anafartalar Muharebeleri)

Liman Von Sanders, bundan sonra, Kur.Alb. Mustafa Kemal'i, 08 Ağustos 1915 günü saat 21.45'te, Anafartalar Grup Komutanlığı'na atamıştır. Anafartalar Grup Komutanı Kur.Alb. Mustafa Kemal, 09 Ağustos sabahı düşmanın ortaya koyduğu genel durumu çok iyi değerlendirerek 9'uncu İngiliz Kolordusu ile güneydeki Anzak Kolordusu'nun birleşmesini önlemek maksadıyla önce onların taarruz dengesini bozmak istemiş; 12'nci Tümen'in 9'uncu İngiliz Kolordusu'yla ve 7'nci Tümen'in de Anzak Kolordusu'yla işbirliği yapmasına engel olmak amacıyla Damakçılık Bayırı yönünde taarruza geçmiştir.

Kur.Alb. Mustafa Kemal'in hesabı tutmuş iki kolordunun birleşmesi önlenmiştir. Hamilton gemisinde beklenmedik bu saldırı karşısında şaşkına döndüğü gibi, verdikleri ağır kayıplar Müttefiklerin muharebe güçlerini olumsuz etkilemiştir. Kur.Alb. Mustafa Kemal'in yaptığı bu hamle aslında nihai hamlenin habercisi olmuştur; çünkü bu karşı taarruz Hamilton'un harekâtın başından beri ele geçirdiği inisiyatifin Kur.Alb. Mustafa Kemal'e geçmesini sağlamıştır.

Nihai Hamle

09-10 Ağustos gecesi ilk hamle ile Hamilton'un birliklerini yerinde tespit eden Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal, takviye olarak gelen 8'inci Tümeni 10 Ağustos sabahı karanlıkta sadece süngü kullanarak hücuma geçirmiştir.

[8] A.g.e., s. 214.

5.10. Mustafa Kemal Karar Aşamasında

Muharebenin başladığı zaman çok dağınık olan Türk kuvvetlerinin kesin sonuç yerine süratle yöneltilmeleri, bilhassa bu kuvvetler gelinceye kadar Türk emniyet kuvvetlerinin gösterdikleri mukavemet, grup komutanlarının mümkün bütün kuvvetlerini kati netice yerine göndermeleri; harp prensiplerinden kuvvet tasarrufu ve sıklet merkezinin en iyi şekilde uygulandığını göstermektedir. Sonuç olarak Alb. Mustafa Kemal, bu bilgilerin ışığında ve eldeki imkânlarla, 10 Ağustos 1915 sabahı saat 04.30'da baskın şeklinde bir taarruza karar vermişti. Diğer komutanlarsa gelmekte olan kuvvetlerin beklenmesini önermişlerdi. Herkesin yıpranmış saydığı kuvvetlere Alb. Mustafa Kemal'in büyük güveni ve inancı vardı. Eldeki bu kuvvetlere verilecek şevk ve inançla, zaman geçirmeden yapılacak bir taarruzun başarıya ulaşacağına inanıyordu. Bu konuda Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal bugün de geçerli olan bir Komutanlık sanatı uygulamıştır. ***Muharebelerde sayısal kuvvetler değil, elinizdeki kuvveti uygun zamanda, uygun yerde azim ve şiddetle kullanmak sizi başarıya götürür.***

5.11. Muharebe Ciddiyet İster

Muharebelerin bir anı vardır. Bu anda başarı masadadır. İlk hamleyi kim yaparsa, muharebeyi kazanır. İnanılır gibi değil. Taarruz etmesi gereken İngiliz Tümeni denize giriyordu. Bu gecikme kendileri ile birlikte diğer birliklerdeki askerlerin hayatına mal olacaktı ve Hamilton kaybedecekti. Anılar çok ilginç: *"08 Ağustos'taki durumları ise bir gün evvelkinden pek farklı değildi. Türk birlikleri mevzilerini tutmaya vakit bırakmadan ilerlemek gerekirken, İngiliz birlikleri kıyıda banyo yapıp, kum tepeleri üzerinde istirahate geçmişlerdi. Oysa Türk birliği uzun yolculuktan bile gelişinde bir istirahati göze almadan, gece saldırılarına sevk edilir; sanki İngiliz birlikleri Ege plajlarında yaz tatili geçirmeye gelmişlerdi. Kumandanlar birlikleri başında olmadıkça savaşın yönetimi çok kez ters sonuç verir. İngiliz Kolordu Komutanı çıkarmanın başarıya ulaşmasından korkmuş olmalı ki, hâlâ gemide bekliyor; kıyıya çıkıp birliklerin durumunu görmeden emir veriyordu. Komutanlar arasında da bu duruma uymayan davranış karşısında emirleri ters anlamak ve yanlış uygulamak yollarına gidiliyordu."*[9]

5.12. Ayak İzi-3, 10 Ağustos 1915 Süngü Taarruz

Görevi alan Kur.Alb. Mustafa Kemal'in zamanla yarışı başlamıştı. Dâhiyane bir taarruzu zihninde tasarlamıştı. Şahinsırtı

[9] A.g.e., s. 187.

yamaçlarında tükenmiş ve enerjisinin büyük kısmını kaybetmiş olan Müttefiklerin üzerine sabaha yakın karanlıkta saldıracaktı. Bu saldırı bilinen usullerde değil; baskın tarzında ateş etmeksizin süngü hücumu ile yapılacaktı. Saldırının bu haliyle düşünülmesi büyük bir komutanlık sanatı idi. Muharebelerin ulaşılamamış karanlık noktaları vardır. Bu bilgilere ulaşılamaz. Müttefik Kuvvetler Komuta Heyeti muharebelerin başladığı 25 Nisan 1915 gününden beri bir noktayı anlayamadı. Karşılarındaki Türk Ordusu nasıl bir orduydu? Çanakkale Muharebeleri'ne katılan Türk Ordusu'nun askerleri, subayları ve komuta keyeti bütünüyle farklı insanlardı. Müstesna ve istisnai özelliklere sahiplerdi. Tek bir amaçları vardı: "Vatan Toprağı teslim edilmeyecek." Bunu bedeli olan en kutsal değeri canını verecekti. Çekinmeden savundular, muharebelerin her safhasında öndekiler şehit oldu. Arkadakiler onların yerini aldı. Onların da yerini alacaklar yolda idi. Türk Ordusu'nun tarihten gelen ve hâlen bugün de devam eden, diğer ordulardan ayırıcı özelliği, vatan savunması özelliğidir; kutsal saydığı değerlerin karşı tarafa teslim edilmemesidir. Karşılığında canını vermeye hazırdır. İnancına göre bu uğurda canını verdiği zaman ölümsüzlükle ödüllendirilecek; şehadet mertebesine ulaşacaktı. Geride bıraktıkları artık şehit oğlu, şehit kızı, şehit anası, şehir babası ve şehit eşi olarak anılacaktı. Şehit kelimesi onun geride bıraktıklarının kimliği olacaktı. İşte Mustafa Kemal'in elindeki güç, bu güç idi. Mustafa Kemal taarruz kararı verirken kendi askerlerinin ve karşı tarafın sayısı ile ilgilenmedi.

Kurmay Albay Mustafa Kemal muharebe sahasını şöyle değerlendirdi:

Conkbayırı'na taarruz eden Müttefik Anzak ve 9'uncu İngiliz Kolordusu'nun taarruz hızı kesilmiş ve hassas duruma düşmüşlerdir. Düştükleri hassasiyet ile her iki Kolordu da yan vermiştir. Bundan yararlanmak için iki operasyon bölgesi düşünülmelidir.

Birincisi, İngiliz Kolordusu'nun dengesini bozmak ve her iki Kolordunun birleşmesini önlemek. Bunun için iki tümeni kuzeyden muharebeye sokmak. Bunlar 7'nci ve 12'nci Tümen olacak. Bu tümenler kuzey cephesinin dengesini bozarken, Conkbayırı eteklerinden tükenmiş ve birbirine karışmış Müttefik askerlerine karşı baskın tarzında 8'nci Tümenle süngü taarruzu yapmak. Bu esnada Türk askerlerinin başında can pazarında bulunmak.

Cephenin en kritik anında Müttefik Kuvvetler Komutanı Hamilton ise cepheden çok uzakta; muharebe sahasını görerek değil de, söyenenlere göre değerlendiren bir komutan durumunda. Anılarında şöyle demektedir: *"10 Ağustos 1915: İmroz adasındayım. Dün Anzak kuvvetlerini teftişe gitmiştim. General Birdwood ve General Godley*

vaziyetten çok ümitli idiler. Conkbayırı alınmıştı. Bu mühim tepeye elde tutarak ileriye doğru taarruzlarına devam edeceklerdi. Beni de muvaffak olacaklarına ikna ettiler. Bundan sonra zafer bizimdi. Lakin ne yazık ki, bu sabah, Conkbayırı elimizden gitmiş bulunuyordu... Türkler gün doğarken kitle halinde yaptıkları büyük bir taarruzla birkaç dakika içinde Conkbayırı siperlerine girdiler."[10]

Anıların devamı şöyledir: *"Bahsettiğiniz iki tümen bugüne kadar cereyan eden muharebelerde hiçbir gayret ve muvaffakiyet gösterememiştir. Şiddetli topçu ateşi karsısında kendiliklerinden çekilmişler, zayıf piyade tüfeği ateşinden bile korkarak gerilere iltica etmişlerdir. Birçok erat tam siper yapıp tepelerin arkasında saklanmış, subaylarını dinlememiştir.*

Biraz sonra General Stopford çıkageldi. Önce tümen komutanlarından bahsetti. Hepsi vaziyetten ümitsiz; genel taarruzun bu gece de yapılması mümkün olamayacakmış Hatta yarın gece de şüpheliymiş; öbür gece dahi hazırlıkların tamamlanabileceği ihtimalden pek uzak görülüyormuş.

İçim bir tuhaf oldu. Ne türlü hareket edeceğimi şaşırdım. Şu taarruzu bir hafta sonraya bıraksam acaba kabul edilecek miydi? Ne gezer... Acayip bir zihniyet karsısında bulunuyoruz. Anlayamadığım nokta şu: Hepimiz şu anda dimdik ayaktayız. Kuvvetlerimiz 54'üncü Tümenle 163'üncü Tugay, Küçük Anafarta ovasında iyi vaziyette.

Evet, taburlarından bir tanesi ormanlık arazide Türkler tarafından tamamen imha edildi. Burası doğru, lakin böyle pek dehşetli bir muharebe esnasında bir tek taburun ortadan kalkması ehemmiyetli bir hadise sayılmaz. 163'üncü Tugay'ın kalan kısmı henüz mevcutken Kavaktepe taarruzundan neden vazgeçiliyor?

Bu planımızdan sarfı nazar etmek için ortada herhangi bir stratejik sebep mevcut mu? Hayır, General Stanford'a göre, 53'üncü Tümen tamamen mahvolmuş; 54'üncü Tümen'le taarruz kabiliyeti kırılmış; 9'uncu Ordu'nun geri kalan kısmı da işe yaramaz bir hale gelmiştir. Yani, daha doğrusu, Çanakkale harbi kaybedilmiştir."[11]

Bu, Anafartalar Muharebesi'ni **Kur.Alb. Mustafa Kemal'in** neden kazandığının açıkça ifadesidir.

Mustafa Kemal'in emri ile başlayan taarruzla beraber muharebelerin karanlık saati başlamıştır. Bu karanlık saat, muharebeler

[10] Gençosman, Kemal Zeki, Atatürk Ansiklopedisi cilt 2, 1971, s. 128-133.
[11] Gençosman, Kemal Zeki, Atatürk Ansiklopedisi cilt 2, 1971, s. 62-63 (Bölümün kısaltılmışı).

bittikten sonra hayatın kaybedenlerin sayılmaya başladığı ana kadar devam edecekti. Siperlerinde bitkin bir halde, beklenmedik bir zamanda uykulu gözlerle karşısında süngülü Türk askerini gören İngiliz ve Anzak askerleri için ölüm kalım savaşı başladı. Karşı karşıya gelen iki asker ne yaptı? Biri diğerine nasıl saldırdı? Diğeri korunmak için ne yaptı? Konuştular mı? Çarpıştığı askerin öldüğünü gören asker ne düşündü? Hepsi karanlıkta kaldı ve karanlık saatler böyle geçti. Muharebeler sona erdiği zaman hayatını kaybedenler sayıldı. Türk Ordusu'nun bu çarpışmada haklı gerekçesi vardı: vatanını savunuyordu. Müttefiklerin yüzbinleri kaybetmek için başlattığı bu savaşta gerekçesi ne idi?

Anıların hepsi Mustafa Kemal'e Anafartalar Grup Komutanlığı'nın verilmesinin ne kadar uygun olduğunu anlatır. Kuzey Grubunun Kurmay Başkanı olan rahmetli Orgeneral Fahrettin Altay, bir kısmını 1968 yılı Hayat Mecmuası'nda yayınladığı Çanakkale anılarında şöyle anlatmıştı:

"9 Ağustosta Mustafa Kemal, Anafartalar'a gelen kuvvetleri bölgeye gelen İngilizler karşı tertip ve düzenledikten sonra 10 Ağustos'ta Conkbayırı'na gelmiş, oradaki kuvvetleri de tertipleyerek bir saldırıyla İngilizleri geri atmayı başarmıştı. İşte sonradan Ordu Komutanı Liman Paşa'ya hediye ettiği ve hayatını kurtaran 'saat' bu savaşta parçalanmıştı. Onun direnmesi sayesindedir ki, İngilizler büyük umutlarla ve masraflarla kıyıya çıkardıkları Kolorduları artık oldukları yerde çakılıp kalmışlar; bekledikleri zaferi, Boğaz'a hâkim olma ve İstanbul'a ulaşma umudunu kaybetmişlerdi.

Ben öyle derim k,i Mustafa Kemal, 10 Ağustos'ta yalnız İstanbul'un değil, bütün bir memleketin işgalini önlemişti. Artık umutları kalmayan İngilizler, iki ay sonra Gelibolu Yarımadası'nı boşaltıp çekilip gitmeye mecbur kalacaklardı.

Bugün için Mustafa Kemal'i Esat Paşa ile beraber yaptığımız teklifle Anafartalar Komutanlığı'na getirmemizin ne kadar yerinde olduğunu hatırladıkça kendimi o savaş günlerinin heyecanı içinde görür ve tarih bir sinema şeridi gibi gözlerimin önünden akar gider.

Bu korkunç savaş, iki taraf için birkaç yüzbin insana mal olmuştu. Biz vatanımızı düşman ayağının basmaması için savunuyor; düşmansa yeni yerler ele geçirmek için kanını akıtıyordu.

Bu savaşlardan sonra Mustafa Kemal'e ilk üç yıllık bir kıdem zammı ile kılıçlı Altın İmtiyaz Madalyası teklif edilerek albaylığa

yükseltilmesini istedik. Mustafa Kemal bu madalyayı iftiharla her zaman göğsünde taşıdı."[12]

FAYDANILAN KAYNAKLAR:

Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, İhsan Ilgar, Baha Matbaası İstanbul 1975.
Ruşen Eşref Ünaydın Türk Tarih Kurumu Belleten Cilt 7 Sahife 5 Türk Tarih Kurumu Basımevi TTK -Ankara 1943 Cumhuriyetin 20.Yıldönümü Münasebetiyle Yayınlanmış Özel Sayı İğdemir Uluğ Atatürk'ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıraları.
Gençosman, Kemal Zeki, Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 2.
Cemil Conk Paşa'nın Çanakkale Hatıraları, Çanakkale Hatıraları, Cilt 2, Arma Yayını, İstanbul, 2002.
Fahrettin Altay Paşa'nın Çanakkale Hatıraları, Çanakkale Hatıraları, Arma Yayını, Cilt 2, İstanbul, 2002.
General Hamilton'un Çanakkale Hatıraları, Çeviren: A. Erim, Hayat Dergisi, 25 Nisan 1959, Sayı: 80, 81, 82.
Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi, Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Cilt 1, Gnkur. ATASE Yayını, Ankara, 1970.
Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri, Cilt 2, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964.
Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, 2'nci Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978.
Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V'inci Cilt, 3'üncü Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1980.
Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Deniz Harekâtı, VIII ncı Cilt, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1976.
Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, Genelkurmay Basımevi, 1985.
Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1989.
Harp Tarihi Gezileri (Çanakkale-Gelibolu) Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Genelkurmay Basımevi Yayın Numarası, 2010.

[12] Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, (Haz: İhsan Ilgar), Baha Matbaası, İstanbul 1975, s. 273.

EKLER

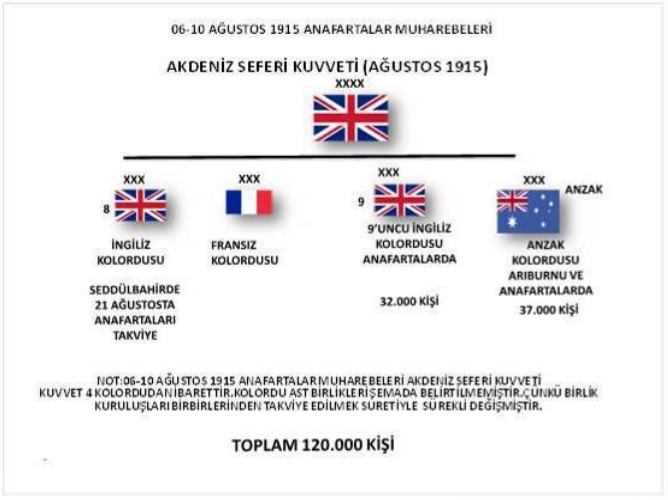

HARİTA-1: Hamilton Kuşatma Planı ve Gücü

AÇIKLAMA

1-MÜTTEFİK KUVVETLER KOMUTANI İNGİLİZ GENERAL HAMİLTON İNGİLİZ KOLORDUSUNU BU TAARRUZ İÇİN KUZEYDE 125 VE 129 TUGAYLARDAN OLUŞAN 42 İNCİ TÜMEN İLE GÜNEYDE 88 TUGAYI GÖREVLENDİRMİŞTİR.06 AĞUSTOS 1915 SABAHI BAŞLAYAN TAARRUZLAR İSTENİLEN BAŞARIYA ULAŞAMAMIŞTIR.

2. MÜTTEFİKLER SAVAŞMA ÖZELLİKLERİNİ BÜYÜK ÖLÇÜDE KAYBETMİŞLER ÇOK ZOR VE SICAK GEÇEN HAZİRAN VE TEMMUZ AYLARI BUNLARIN İLERİ ADIM ATMALARINI ETKİLEMİŞTİR. İKİNCİSİ BÖLGEYİ SAVUNAN İKİ TÜRK TÜMENİNİN 10.TÜMEN VE 13.TÜMEN'İN İNATLA SAVUNMASIDIR.

BU SAVAŞLARDA DA 42 İNCİ İNGİLİZ TÜMENİ 1400 KİŞİ KAYIP VERMİŞ, KOLORDUNUN KAYBI BÖYLECE 3500 Ü BULMUŞTU.

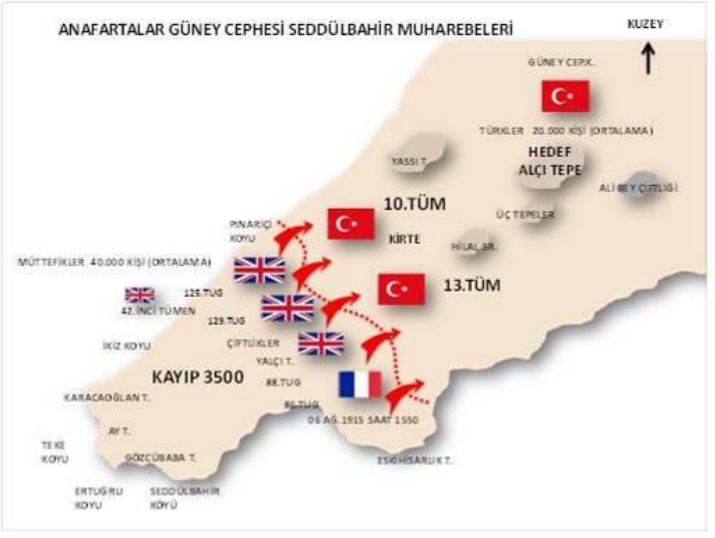

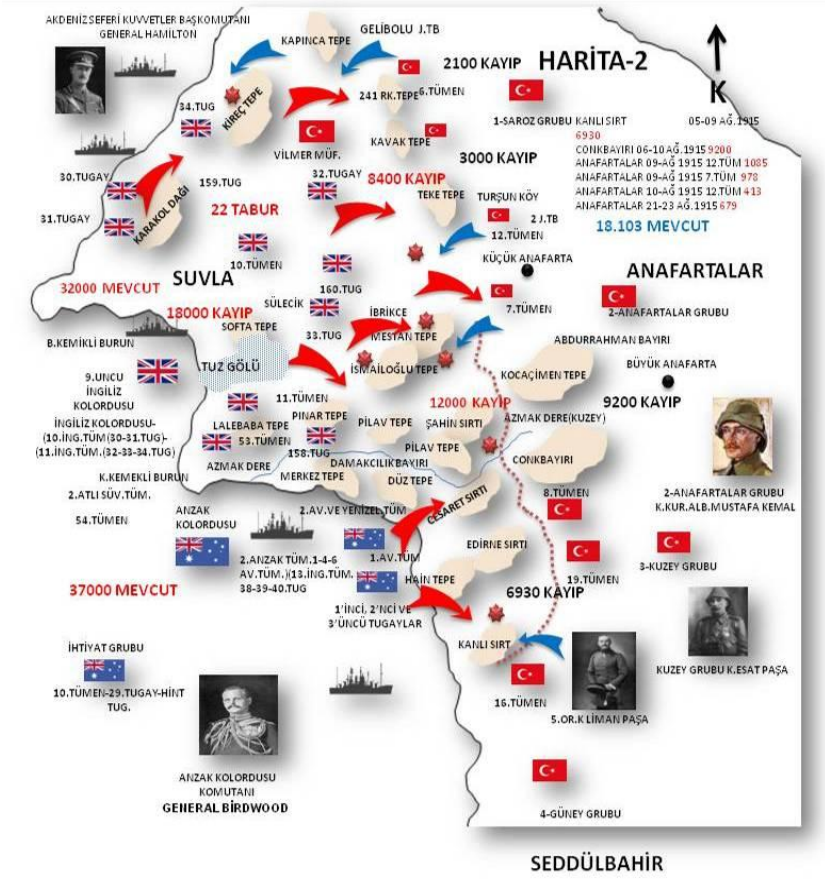

06-10 AĞUSTOS 1915 ANAFARTALAR MUHAREBELERİ 5'İNCİ TÜRK ORDUSU DURUMU
CEPHELERDEKİ KAYIPLAR

KAYNAK. Harp Tarihi Gezileri (Çanakkale - Gelibolu) Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Genelkurmay Basımevi Yayın Numarası, 2010 Krokiler bölümünden yararlanılmıştır.

ÖLÇEKSİZDİR
YRD.DOÇ.DR.YILMAZ TEZCAN

HARİTA-2: 06-10 Ağustos 1915 Anafartalar Cephesi.

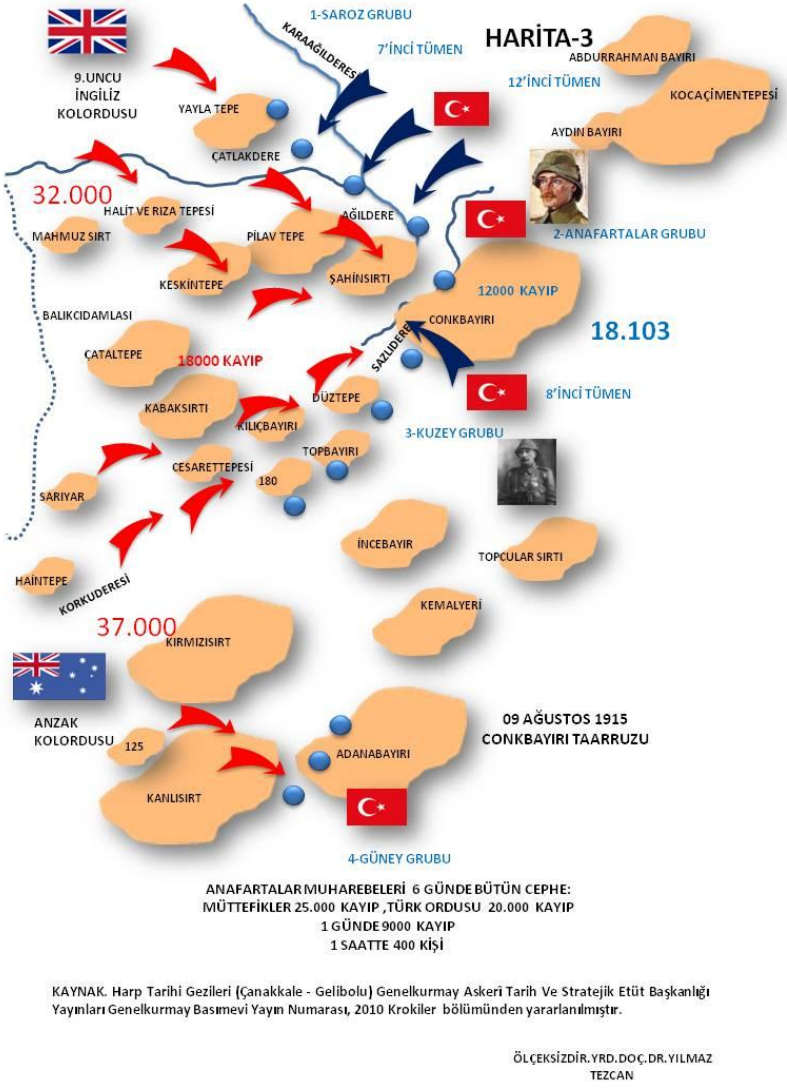

HARİTA-3: 10 Ağustos 1915 Conkbayırı Taarruzu.

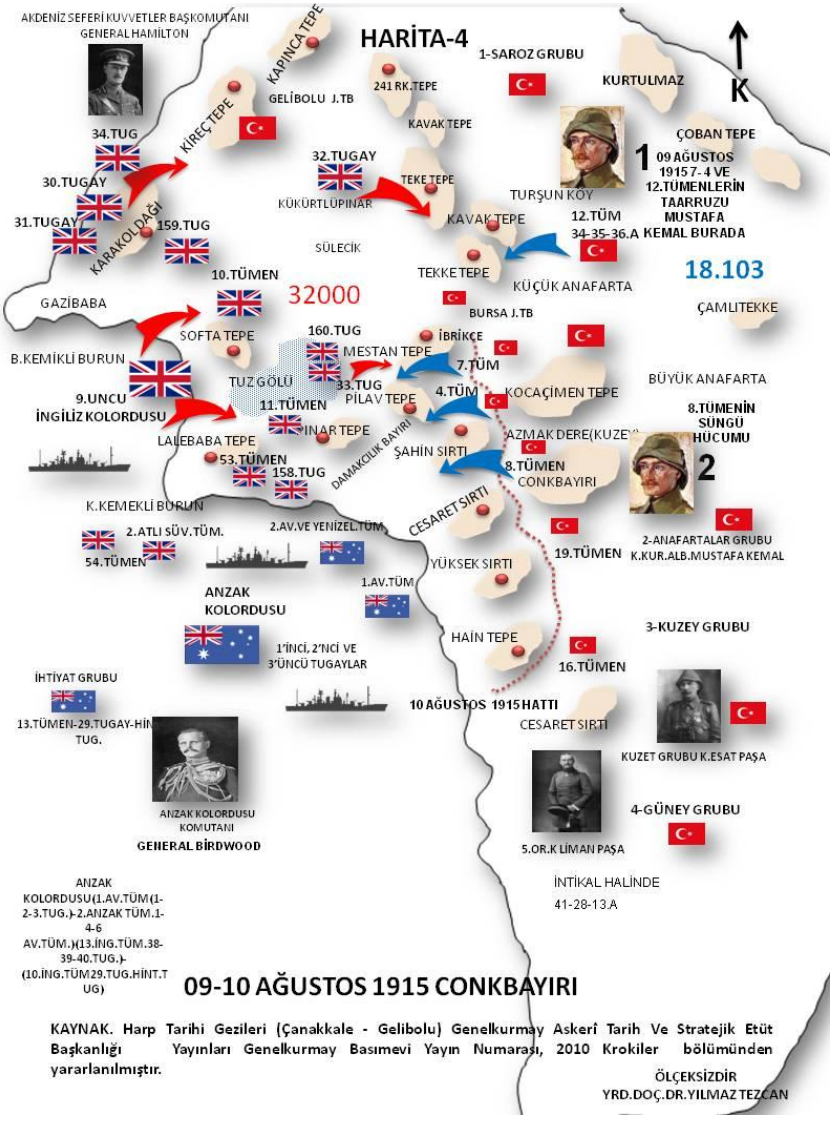

HARİTA-4: 10 Ağustos 1915 Conkbayırı Taarruzuna Katılan Tümenler.

Birinci Dünya Harbi Ekseninde Çanakkale Muharebeleri'nde Hava Gücü

Ceylin YILDIRIM*

Öz

Türk Hava Kuvvetleri dünyanın önde gelen ülkeleri ile aynı dönemde, 1911 yılında, kurulmuştur. Havacılığın önemi Türk Ordusu tarafından hızla kavranmış ve geliştirilmesine çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde bir avuç uçak uçabilir durumdadır. Savaşın başında dünyada havacılık çok da gelişmiş durumda değildi. Uçakların teknik donanımları yetersizdi. Ancak bu durum savaşın başlamasıyla hızla değişti. Tayyareler savaşta stratejik keşifler, taktik keşifler, cephe gözetlemesi, topçu atışı tanzimi, hedef gösterme, hücuma kalkan piyadenin keşfi ve durdurulması, düşman hakkında bilgi sağlanması yoluyla kara birliklerine yardımcı olmuşlardır. Bu durum Çanakkale Cephesi'ndeki Müttefiklerin tayyareleri için geçerli olmuştur. Savaş içinde uçak sayıları 70'e kadar ulaşmıştır. Ancak Müttefikler ellerindeki hava gücünü etkin olarak değerlendirememişlerdir. Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar ile askerî havacılık alanında işbirliği içinde mücadele etmiş olan Türkler, Çanakkale Cephesi'nde az sayıda uçak ve yetersiz teknik imkânları ile çoğunlukla keşif ve stratejik bombalama yaparak Çanakkale'de kazanılan eşsiz zafere önemli katkı sağlamışlardır.

Abstract

Turkish Air Force was founded in 1911 around the same time along with the developed countries. The importance of the aviation understood early by the Turkish officials who worked hard to develop it. At the beginning of the war, the aviation was not well developed. Technical equipment was not enough. However, this situation changed rapidly. Aircraft assisted land units in war by strategic recons, tactical recons, frontline surveillance, artillery target adjustment, target aiming, surveillance of and intercepting assaulting infantry and acquiring information about the enemy. This also counted for allied

* Hv.Öğ.Bnb., Hv.K.Gen.Sek.Trhç.Ş.Md.Arş.Ks.A., e-posta: C.YILDIRIM@hvkk.tsk.tr.

aircraft in Çanakkale Frontline. During the war, the number of aircraft raised up to 70. Yet, allied countries could not use their air power effectively. Along with that, Turks, who cooperated with Germans in military aviation and struggled together in the First World War, made great contribution to unique victory in Çanakkale by doing recon and strategic bombing missions with fewer amounts of aircraft and inadequate technical capabilities.

Giriş

Dünya Savaşı öncesinde Büyük Britanya, Birleşik Devletler, Almanya, Fransa ve İskandinav ülkelerinin bazı bölümleri Endüstri Devrimi'ni başarı ile tamamlamış ülkeler olup,[1] 1860'lı yıllardan sonra içten yanmalı motorların geliştirilmesi insanoğlunun uçma ile ilgili düşüncelerinin gerçekleştirmesine imkân sağlamıştır.[2] 20. yüzyılın başlarına kadar bu alanda çalışma yapmış olan birçok bilim adamı karşımıza çıkmaktadır.[3] Kayıt altına alınmış ilk başarılı uçuşun 17 Aralık 1903 tarihinde Wright kardeşler tarafından ABD'de gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. Bundan önceki uçuş alanındaki kayda değer gelişmeler, planör ve balonun kullanılması olmuştur. Askerî havacılık balonla başlamış olup, bu amaçla kullanımı Fransız Devrim Savaşları'nda gerçekleşmiştir.[4] Fransız ordusu tarafından Picardie bölgesinde 14-18 Eylül 1910 tarihinde Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in de gözlemci olarak katıldığı manevralara Osmanlı Harbiye Nezareti geniş katılım sağlamıştı. Dünyada ilk kez uçakların askerî bir harekâtta keşif-gözetleme açısından önemi, bu manevralarda ortaya çıkmıştı. Birçok ülke bu manevralardan aldıkları ders sonucunda askerî tayyareciliğini kurmaya başlamıştır.[5] 1909-1912 yıllarında Amerika ve Avrupa'da uçak sanayii ile beraber, askerî havacılığın kurulduğu dönemde, Osmanlı Devleti çağın bu önemli teknolojisini askerî bünyesine almaya karar vermiş; böylece 1911 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın direktifleriyle ilk Türk askerî hava teşkilâtı kurulmuştur.[6]

---

[1] Rıfat Uçarol, ***Siyasi Tarih***, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1985, ss. 235-236.
[2] http://www.saburchill.com/history/chapters/IR/066.html. 09.06.2015.
[3] Ayşe Akca, ***Dünyada Havacılığın Doğuşu***, Türk Hava Kuvvetleri'nin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2012, s. XIV.
[4] Joseph A.Phelan, ***Heroes and Aeroplanes of The Great War 1914-1918,*** Arthur Baker Limited, 1967, s. 12.
[5] Ajun Kurter, ***Türk Hava Kuvvetleri Tarihi (1910-1914),*** Cilt: I, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 2009, s. 42.
[6] Mazlum Keyüsk, ***Türk Havacılık Tarihi 1912-1914,*** Uçuş Okulları Basımevi,

Uçağın savaşta ilk kullanımı dünyada İtalyanlar tarafından Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlılara karşı ve daha çok keşif amaçlı olmuştur. Bu dönemde Osmanlı ordusunda henüz ne uçak, ne de eğitimden dönen pilotlarımız bulunuyordu. İtalyan hava gücü ise 28 tayyare ile iki sabit balondan oluşmaktaydı.[7] Bu tarihten sonra savaşlara artık üçüncü bir boyut daha eklenmiştir: Uçaklar.

1. Birinci Dünya Savaşı'na Girerken Türk Hava Kuvvetleri

Büyük Savaş öncesinde uçakların taarruz amaçlı kullanımı dünyada ilk kez Balkan Savaşları'nda gerçekleşmiştir.[8] Osmanlı Hava Kuvveti Balkan Savaşları boyunca toplamda 17 uçak ile savaşın ikinci aşamasında daha etkin rol oynamıştır.[9] Balkan hezimeti sonrasında çok tecrübeli olmayan pilotlar ve yeni hava teşkilatı açısından önemli deneyim oluşturan -üç saatlik ilk uzun mesafeli uçuş, Marmara Denizi'nin ilk kez aşılması, ilk kol uçuşu- gibi bazı ilkler gerçekleştirilmiştir.[10] 1914 yılında Harbiye Nazırı Enver Paşa direktifi ile gerçekleşen Kahire hava seyahati üç uçağın düşmesi, yetersiz sayıdaki en deneyimli havacılarımızdan üçünün şehit olması ile sonuçlanmıştır.[11]

Savaş öncesinde Osmanlı Devleti ekonomik, eğitim, siyasi, sosyal, hukukî, ticarî, sağlık vb. birçok sorunla karşı karşıya kalmış; ayakta kalabilmek için 19. yüzyıl boyunca büyük devletlere karşı denge politikası izlemiş; güçlü devletlerle aradaki mesafeyi azaltabilmek amacıyla öncelikle askerî alanda reform hareketlerine yönelmiştir.

Olası bir savaşta Osmanlı ordusundan yararlanmayı planlayan Almanya, 14 Aralık 1913 tarihinde Tümgeneral Liman Von Sanders başkanlığında 42 kişiden oluşan bir askerî heyeti Osmanlı Devleti'ne göndermiştir.[12] Bu dönemde İngiliz Amirali Limpus ve heyeti donanmanın ıslahı çalışmalarını sürdürmekteydi.[13] Jandarmada da

---

Eskişehir, 1950, s. 14.

[7] Yavuz Kansu, Sermet Şensöz, Yılmaz Öztuna, ***Havacılık Tarihinde Türkler***, Cilt: I, Hava Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 1971, s. 121.

[8] Phelan, ***a.g.e.***, s. 15.

[9] Kürşat Karacagil, Balkan Harbinde Türk Havacılığı, ***Hava Kuvvetlerinin 100 Yılı Sempozyumu,*** Ayrıntı Matbaası, Ankara, 2013, s. 122.

[10] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.***, ss. 140-141.

[11] F.Rezzan Ünalp, ***İstanbul-Kahire Seferi ve Ardındaki Gerçek,*** Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2012, ss.137-145.

[12] Hatice Işıldak Kara, ***Çanakkale Savaşlarına Fiilen Katılan Türk ve Alman Generaller***, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2009, ss. 21-22.

[13] Kurter, ***a.g.e.***, Cilt: II, s. 12.

Fransız General Bauman ıslah çalışmalarında bulunmaktaydı.[14]

Büyük Savaş öncesinde Osmanlı tayyareciliğinin yetersiz şartları Tayyare Mektebi ve karargâhının da yeniden yapılanmasını beraberinde getirmişti. Havacılık alanındaki gelişmeleri görmek için Tayyare Mektebi Müdürü Veli Bey'in de bulunduğu dört kişilik bir heyet Almanya, Avusturya ve Fransa'da toplam 22 fabrika gezerek incelemelerde bulunmuştu. Bu dönemde gelişmekte olan havacılık alanında Fransa en ileri ülke konumdaydı[15] ve sonunda Fransız subaylardan Pilot Yüzbaşı Goys de Mazeyrac Tayyare Mektebi Müdürlüğü'ne iki sene süreyle ıslahat çalışmalarında bulunmak üzere atanmıştır.[16] Ancak Osmanlı Devleti'nin tedbir olarak 03 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik ilan etmesinden ve de hükûmetin Alman yanlısı bir politika sergilemesinden dolayı De Goys Fransa'ya dönmek zorunda kalmış ve 50 uçak temini ile ıslahatlar gerçekleşememiştir.[17]

Osmanlı ordusu bir avuç pilot ve uçak -bir adet Rumpler (1914-1917), iki adet Bleriot XI-2 (1912-1915), iki adet Deperdussın (biri eğitim uçağı) (1912-1915), iki adet Nieuport H6 deniz uçağı (1914-1916), bir adet Ponnier (1914-1917), üç adet Bleriot Pingouin- olmak üzere toplam 11 adet uçak (bunlardan sadece beş veya altısı uçabiliyordu) ile Birinci Dünya Savaşı'na girmiş ve hemen seferberlik planına göre dağıtımı planlanmıştır. İki Bleriot, Salim ve Fesa Beyler ile Doğu Cephesine; Fazıl Bey, Nieuport ile Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrine; Rumpler de Şakir Fevzi ile birlikte Kanal Harekâtı için tertiplenmişti. Ali Rıza, Tahsin, Abdullah Mehmet Ali Beyler Almanya'ya eğitim için gönderilmiştir.[18] İki Bleriot uçağının Kafkas Cephesi'ne Karadeniz yolu ile gönderilmekte iken Rus saldırısı üzerine batması sonucunda uçaklar kaybedilmiştir. Bu saldırı sırasında Yüzbaşı Salim (İlkuçan) ve Yüzbaşı Fesa (Evrensev) Bey de Ruslara esir düşmüştür. Savaşın hemen başında 06-07 Kasım 1914 tarihinde yaşanan bu durum Türk havacılığı için bir darbe olmuştur.[19] Türkiye'nin savaşa girmesinden hemen sonra 1914 yılının Kasım ayında Harbiye

---

[14]Nurcan Toksoy, ***Türk Askeri Birlik-Kurumlarının İyileştirilmesinde ve Silahlanma Faaliyetlerinde Fransızlar,*** Onikinci Askeri Tarih Tarih Sempozyumu Bildirileri-II (Sunulamayan Bildiriler), Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 84.

[15] Kurter, ***a.g.e.,*** Cilt: II, s. 12.

[16] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.***, s. 159.

[17] ***A.g.e.***, ss. 159, 171.

[18] ***A.g.e.***, s. 172.

[19] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 47.

Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa, Alman Başkomutanlığı'na başvurmuş ve uçak talebinde bulunmuştu.[20] Osmanlı hava gücünün gelişebilmek için Almanya'nın desteğine ihtiyacı vardı.[21] Savaş süresince bu ülkeden uçak, makinist ve pilot temin edilmiştir. Böylece Türk ve Alman personelden oluşan Tayyare Bölükleri ile sadece Alman personelden oluşan Alman Tayyare Bölükleri (Alman Paşa Bölükleri) teşkil edilmiş; Çanakkale, Doğu, İran-Irak, Filistin-Suriye, Hicaz Cephelerinde ve Ege Denizi, Akdeniz, Karadeniz ve Marmara Denizi hava savunmaları kapsamında hava harekâtları icra etmişlerdir.

Pilot Üsteğmen Erich Serno (1886-1963) 03 Şubat 1915 tarihinde Yeşilköy Tayyare Mektebi Müdürlüğü ve Osmanlı yüksek komuta kademesinde Yüzbaşı rütbesi ile havacılık danışmanı olarak göreve başlamış;[22] savaş süresince Osmanlı askerî havacılığına komuta etmiştir. Enver Paşa'nın talebi karşısında Alman Genelkurmay Başkanı General

---

[20] Rudolf Holzhhausen, ***Birinci Dünya Harbinde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği***, ***Askerî Tarih Bülteni Eki***, Sayı 14, Çev: Em.Tuğg. Fahri Çeliker, Genkur. Basımevi, Ankara,1982, s. 64.

[21] Savaşa faal durumda beş-altı uçakla giren Osmanlı askerî hava gücü, savaş süresince Almanya'dan 18 ayrı tipte olmak üzere 297 kara uçağı almıştır. Bunların sekizine yolda el konmuş veya kırım geçirdiğinden getirilememiştir. Sonuç olarak Almanya'dan 290 uçak getirilmiş ve kullanılmıştır. Ayrıca "Paşa" adı verilen (300-305) numaralı altı Alman Tayyare Bölüğü ile bir Alman Deniz Bölüğü'nde toplam 150 tayyare ile 150 Alman pilot ve 1500 Alman teknisyen görev yapmıştır. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti hava gücünde mevcut *17 Tayyare Bölüğü* gözükse de, 17'nci Tayyare Bölüğü kuruluşunu tamamlayamadan Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. 11'inci Tayyare Bölüğü Irak'ta kısa görev yaptıktan sonra lağvedilmiştir. Dolayısıyla savaş sonunda elde toplam 15 Tayyare Bölüğü vardı. Üç adet Deniz Tayyare Bölüğü buna dâhil değildir. Bölüklerde kaza/kırım nedeniyle uçabilir durumda tayyarelerin kalmadığı da sık görülmekteydi. Örneğin savaşın sonunda 3'üncü, 4'üncü ve 10'uncu Tayyare Bölüklerinin elinde hiç uçak kalmamıştı. Savaş süresince Almanya'dan uçak, makinist ve pilot temin edilmiştir. Böylece Türk ve Alman personelden oluşan Tayyare Bölükleri ile sadece Alman personelden oluşan Alman Tayyare Bölükleri (Alman Paşa Bölükleri) teşkil edilmiştir. Almanya'dan uçak tedarik edilmesi Alman Genelkurmayı'nın iznine bağlıydı. Almanya'dan sağlanan uçaklar hibe şeklinde olmamış; borçlanma karşılığı kredi açılmıştır. Savaş süresince, adedine ve tipine karar verildikten sonra fabrikalara sipariş verilmiştir. Almanya'dan getirilen uçaklar 100 ya da daha küçük beygir gücüne sahip, düşük güçteki silahsız keşif uçaklarının birinci tipte olanları idi. Savaşın sonuna doğru Alman Hükûmetinin açtığı kredi sınırı aşılmış ve bu durum Almanya'nın peşin para istemesine yol açmıştır. Osmanlı hazinesi kötü durumda olduğu için ödeme yapılamamaktaydı. Alman firma sahipleri ödeme garantisi olmadan imalata yanaşmıyorlardı. Bu sorunlar çözülse bile siparişler gecikiyordu. Ajun Kurter, ***Türk Hava Kuvvetleri Tarihi (1910-1914),*** Cilt: I, II, III, IV, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 2009.

[22] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 71.

Von Falkenhayn Türk müttefiklerinin emrine 12 Alman sivil pilot ve 32 sivil makinist, 120 hp'lik motorlu 12'şer adet olmak üzere Rumpler B.I ve Albatros B.I tipi tayyare tahsis etti.[23] Bunlar iki kişilik ve çift satıhlı keşif uçakları idi. 100 beygirlik bu uçaklar bomba taşıyorlardı ve silahsızlardı. Ancak asıl sorun uçakların nakli konusu idi. Tahsis edilen uçakların Türkiye'ye teslimi uzun sürecektir.[24] Bulgaristan'ın savaşa girişi ve de Sırbistan'ın işgal edilişi ile Almanya'dan nakliyat kolay hale gelecektir.

Muhabere ve Muvasala Şubesi (İletişim ve Ulaşım Şubesi) emrinde olan "Teşkilat-ı Havaiye Müfettişliği", Birinci Dünya Harbi başladığında Havacılık kısmı ile beraber Genelkurmay Karargâhı'na bağlanmıştır. Harbiye Nezareti binasında küçük bir çalışma ofisi vardı ve komutası altında sadece Ayastefanos Tayyare Mektebi mevcuttu. Almanya'nın elinde askerî pilot yeterli olmadığından sivil pilot gönderilmesi önerilmiştir (savaşın ilerleyen döneminde Alman askerî uzman personel de gönderilecektir). Osmanlı ordusu askerî hava teşkilâtında görev yapacak Alman sivil pilotlara, meslek ve öğrenim durumlarına uygun düşecek subay ve astsubay rütbeleri verilmesine karar verilmiştir.[25] Osmanlı Tayyare Bölükleri için gönderilen Alman personelin hepsi Türk ordusuna geçmiş ve Türk üniforması giymiştir.[26] Alman personel cephe görevinden kalan zamanlarda Ayastefanos Tayyare Mektebi'nde ders vermiştir.[27] Yüzbaşı Serno, Alman yetkililerle temas kurarak başarılı pilot adaylarını eğitim için Almanya'ya göndermiş; Almanya'dan sivil pilot ve teknisyenler bulmuş; kontrat imzalamış ve sivil yaşamdaki deneyimlerine göre rütbe vermiştir. Aynı zamanda uçak, yedek malzeme temin etmeye ve bunların nakliyesini sağlamaya çalışmış; ayrıca eğitim faaliyetleri ile ilgilenmiştir.[28] Gelmesi beklenen Alman tayyareleri için bir tamir atölyesi kurulmasını sağlamıştır.[29] Uçak bombaları ve okların yapımı için Bakırköy'de bir atölye bu iş için kullanılmış,[30] çeşitli ağırlıkta bomba ve fleşet ve özel şekil verilmiş çivilerin imalatı yapılmıştır.[31] Yüzbaşı Serno tarafından yapılan

[23] Brian Flanagan, ***Erich Serno'nun Hatıratı-Büyük Harp'te Osmanlı Hava Kuvvetlerinin Tarihi***, s. 3.
[24] Kurter, ***a.g.e***, ss. 302-303.
[25] ***A.g.e.,*** s. 73.
[26] Holzhhausen***, a.g.e.***, s. 8.
[27] Kurter, ***a.g.e***., s. 78.
[28] Cenk Avcı, ***Çanakkale Cephesinde Hava Savaşları***, Gnkur.Basım., Ankara, 2009, s. 15.
[29] Flanagan, ***a.g.e.***, ss. 7-8.
[30] Holzhhausen, ***a.g.e***, s. 11.
[31] Avcı, ***a.g.e***, s. 15.

çalışmalar neticesinde askerî havacılık gelişmeye başlamıştır. Osmanlı ordusunda 1915 yılında havacılık faaliyetleri Genel Karargâh emrinde "13'üncü Sahra Seyri Havaiye Şubesi" tarafından yürütülmüştür. 20 Kasım 1915 tarihinde 13'üncü Şubenin ismi "Umuru Havaiye Müfettişliği'' olarak değiştirilmiştir. Müfettişlikten başka İkmâl ve tedarik konuları ile ilgili olarak Harbiye Dairesi "9'uncu Havaiye Şubesi'' teşkil edilmiştir. İstanbul'da ayrıca "Umur-u Havaiye Deposu'' kurulmuştur.[32]

2. Birinci Dünya Savaşı'nın Başında Askerî Havacılık

Birinci Dünya Savaşı öncesinde hava teşkilâtları kurulmuş olsa da henüz askerî havacılık konusunda strateji ve taktik de sınırlıydı ve yaşı ileri askerler de bu alana çok fazla önem vermemişlerdi.[33] Uçaklar ahşap bir iskeletin bezle kaplanması ve güçsüz bir motorla donatılmasından oluşmaktaydı. Bu ilk dönemlerde sert rüzgârdan etkilenen, fazla ağırlık kaldıramayan, ancak rasıt ile pilotu taşıyabilen uçakların hızı ancak 100 km'ye erişebiliyor ve 3000 metreye kadar tırmanabiliyordu.[34] Dönemin uçaklarında pilotların paraşüt taşıma imkânları yoktu.[35]

Birinci Dünya Savaşı'nda tayyarelerle ilgili olarak ilk başta eğilim, gözle yapılan gözlemdi. Gözlemin doğruluğu gözlemcinin kişisel deneyimi ve kabiliyetiyle sınırlıydı. Eylül 1914'te bir İngiliz gözlemci fotoğrafı makinasını yanına almış ve düşman pozisyonları hakkında beş fotoğraf çekmişti. Fotoğraflar net olmasa da çok iyi bir gözlemciden daha iyi bir şekilde detaylar tespit edilmekteydi. Kısa sürede her iki tarafın istihbarat servisleri uçak gövdelerine yüksek çözünürlüklü kameralar yerleştirdiler.[36] Eşzamanlı iki poz birden elde eden çift-lensli stereoskopik görüntüleme, yüzeyin üç boyutlu görüntüsünü elde etmekte ve analizcilerin en iyi şekilde kamufle olan silah mevzilerini dahi tespit etmesine imkân sağlamıştır.[37] Stereoskopik fotoğraflama üç boyutlu fotoğrafların ilk biçimiydi.[38]

Fotoğraf keşfi tehlikeli bir işti. Birçok fotoğraf keşfi görevi 4000-5000 feet yükseklikte gerçekleşmekteydi. Doğru fotoğraf çekebilmek için pilot ve gözlemecinin tam odaklanmasını gerektirmekteydi. Bu

---

[32] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.***, s. 181.
[33] Robin Higham, ***Hava Gücü-Özlü Bir Tarih,*** Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1983, ss. 262-263.
[34] Kurter, ***a.g.e.,*** s.36.
[35] http://www.historylearningsite.co.uk/aircraft_world_war_one.htm.12.10.2014.
[36] Del C. Kostka, ***Air Reconnaissance in World War One,*** http://www.militaryhistory online. com/. 12.10.2014.
[37] ***A.g.e.*** 12.10.2014
[38] http://www.prweb.com/releases/2013/11/prweb11318952.htm. 12.10.2014.

durum fotoğraf keşfi ile uğraşan havacılara pusu kurulmasına neden oluyordu.[39]

İlk başlarda keşif raporları iniş yapılarak ulaştırılıyordu. Her yerde iniş için uygun alan olmadığından bu sorun olmaktaydı. Daha sonra mesajlar havadan atıldı. Ancak eğer birlikler havadan bir mesaj geleceği konusunda bilgilendirilmediyse, bu mesajlar çoğu zaman yerde fark edilmeden kalmaktaydı. Bazı birlikler korna ve renkli ışıklar kullandılar ancak bu da yanlış anlamalara yol açmaktaydı. Hava-yer iletişimi ile ilgili gerçek kırılma noktası 1914 yılının sonlarında İngilizler kablosuz telgraf teçhizatını kullanmaya başlamaları ile olmuştur.[40] Bu kablosuz teknolojinin de bazı dezavantajları vardı. Uçaklar için hem alıcı, hem verici taşımak ağırdı. Bu nedenle uçaklar sadece verici ile uçuyordu. Ayrıca sağlıklı sinyal gönderebilmek için uçakların alçalmaları gerekmekteydi. Morse alfabesi karmaşık mesajları göndermek için çok da yeterli değildi. Yine de bu ilkel metot, hava keşif iletişimi için bir devrim niteliğindeydi.[41]

Savaşın başlamasıyla ilk aylarda hava keşfi önemini ispatlamış; savaş yavaş yavaş havalara da geçmiştir.[42] Uçaklar genelde silahla donatılmamışlardı. Pilot ve rasıtlara, tabanca ve karabina veriliyordu. Başlangıçta bu silahlar, uçağın düşman arazisine mecburi inişte, pilotların ve rasıtların kendilerini savunabilmeleri amacıyla verilmekteydi. Fakat uçucular bu silahları, havada rastladıkları düşman uçaklarına karşı kullanmaya başladılar. Böylece uçaklar arasında tabanca ve tüfek düellosu şeklinde hava savaşları başladı. Daha sonra uçaklara makineli tüfek yerleştirildi.[43] İlk uçakların çoğu makinalı tüfeğin ağırlığını bile taşıyamamaktaydı.[44] Nisan ayında Fransız Pilot Garros tek kişilik Morane tayyaresinin pervane kenarlarını takviye ettirerek öne doğru ateş eden bir makinalı tüfek taktırmıştı. Bununla iki kişilik bir Alman tayyaresini düşürmüştü. 18 Nisan'da Alman hatlarının gerisine indirilerek makineli tüfek iyice etüt edilmiştir.[45] Uçaklar önden pervaneli olduğundan pilotun kolaylıkla kullanacağı makineli tüfeğin öne konması sıkıntı arz etmekteydi. Almanlar adına çalışan mühendis Hollandalı Fokker bu

[39] Kostka, ***a.g.m.***
[40] ***A.g.m.***
[41] ***A.g.m.***
[42] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.***, s. 167.
[43] Kurter, ***a.g.e.***, s. 36.
[44] Spencer C.Tucker, Priscilla Mary Roberts, ***World War I: A Student Encyclopedia,*** www.books.google. com.tr. 26.11.2014.
[45] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.***, s. 177.

problemi "engelleyici dişli" sayesinde çözmüştür. Pervane şaftında kurulu bu mekanizma makineli tüfeğin tetik mekanizması ile eşzamanlı (senkronize) çalışmakta ve pilotun sorunsuzca makineli tüfeği kullanmasına imkân vermekteydi. Böylece 1915 yılında batı cephesine ulaşan silahlı Fokker E-1'ler düşman uçaklarının korkulu rüyası olmuştur.[46] Almanlar çift kişilik tayyarelerinde biri rasıta (gözcü), biri de pilot mahalline olmak üzere iki makinalı tüfek yerleştirerek Fransız ve İngiliz tayyarelerine bol bol zaiyat verdirmiştir. Almanlar iki aydan az bir zamanda 20 tayyare düşürmüştür. Zamanla tek kişilik av tayyaresi geliştirilmişti. Bunlar silahsız keşif ve av bombardıman uçaklarını biçmekteydi. İngiliz ve Alman tayyareleri 5'li, 10'lu ve bazen de 20'li filolar halinde birbirine girmekteydi.[47] İtilaf güçlerinin bu senkronize ateş eden makineli tüfek monte edilmiş uçakların nasıl üretildiğini öğrenmelerini engellemek için Almanlar Fokker tarafından üretilen uçakların Batı Cephesi'nde düşman ileri hatlarına girmelerini yasaklamışlardı. 1915 yılının Haziran ayından 1916 yılının sonuna kadar bu uçaklar Batı Cephesi'nde İtilaf Devletleri'ne karşı üstünlük sağlamıştı ve bu periyod "Fokker kırbacı" olarak anılırken, itilaf güçleri kendilerini "Fokker yemi" olarak nitelendirmekteydi. 1916 yılında Airco DH.2, Royal Aircraft Factory F.E.2 Nieuport 11, uçaklarının gelişiyle Fokker üstünlüğü sona ermiştir.[48] Teknoloji üstünlüğü savaş süresince değişim göstermiştir.

1915 yılından itibaren birden fazla hava zaferi kazanmış pilotlar, ilk kez Fransızlar tarafından olmak üzere, "as" olarak nitelendirmiştir. Buna benzer nitelendirmeler diğer ülkelerde de görülmüştür. Almanlar "expert" olarak ifade etmişlerdir. Pilotların ancak %5'i bu unvanı almaktaydı. Kızıl Baron veya Kızıl Şövalye olarak anılan kırmızı uçağıyla Manfred von Richthofen, 80'den fazla hava zaferi kazanarak bu unvanı alan Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli pilotlarındandır.[49]

Bu savaşta gökyüzü yeni ve alışık olunmayan bir savaş alanı olmuştu. Pilotlar birçok zorlukla karşı karşıya idi. Ortalama bir pilot bir veya iki mil ötesini görebiliyordu. Bir grup uçak bazen beş veya altı mil öteden görülebilmekteydi. Güneşe direk bakıldığında veya bulut nedeniyle görülemiyordu. El bombası, karabina, tüfek, tabanca, makinalı tüfek ile bir uçaktan isabet kolay değildi. 1916 yılında hava savaşlarını

[46] Kostka, ***a.g.m.***
[47] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.***, s. 177.
[48] http://www.wwiaviation.com/german1915.html#fok-e1. 27.11.2014.
[49] http://www.firstworldwar.com/bio/richthofen.htm. 11.03.2015.

analiz eden ve onun kurallarını belirleyen ilk kitap, As Osvald Boelcke tarafından yazılan "***Dicta Boelke***" adlı kitaptır. Kitapta özet olarak şu hususlar yer almaktadır:

* Saldırı durumunda iken güneşi arkanda bırak,

* Her zaman saldırı durumunda ol,

* Düşmanı gözünden ayırma,

* Düşmanı arkadan vur,

* Her zaman bir saldırı için dönüş yap,

* Düşman hatlarında iken, her zaman geri çekileceğin kendi hatlarının bilincinde ol.

Her iki taraf savaş boyunca kendi manevralarını belirlemiştir. Manevraların belirlenmesinde diğer önemli bir husus, pilotun kullandığı uçağın özelliklerine göre taktik belirlemesiydi ki, bu dönemde her uçağın özelliklerine göre taktik ve strateji değerlendirmesi yapılmış değildi. Bu dönemde uçaklar arasında iletişim de sınırlıydı. Daha önce belirlenmiş el veya kanat işaretleri ile haberleşme yapılmaktaydı. [50]

Hava gücünün bir diğer kullanımı da, Birinci Dünya Savaşı'nda İtalyan, İngiliz ve Almanlar'ın hava güçlerini stratejik taarruz kapsamında düşman bir ülkenin can evine darbe indirmek amacıyla fabrikalar, ikmal yolları, depolar, şehirler, sivil merkezler gibi yerlere hava akınları düzenlemesi olmuştur. Bunların çoğunun amacı psikolojikti.[51]

İngiltere başlarda 1916 yılına kadar Fransız hava endüstrisine muhtaç kalmıştır. Ağustos 1914 tarihinde Batı cephesinde 156'sı Fransız ve 63'ü İngiliz olmak üzere 219 tayyare görev almıştır. Almanya her iki cephede 258 tayyare hazırlamıştı. Keşifler gözle yapılıyor; bomba atılıyor; açık konserve kutularına doldurulan okçuklar düşman üzerine serpiliyordu. Düşman tayyareleri ile karşılaşılınca tabanca veya flinta ile birkaç el ateş edilmekteydi. Savaşın başlarında hava muharebeleri söz konusu değildi. Her iki taraf da cephelerin 50 km gerisine kadar keşif yapıyor; gündüz kıtaların hareket noktalarını işaretliyor; akşam uçuşlarında da gelinen noktaları tespit ediyorlardı.[52] Avusturya'nın yetersiz sayıda uçağı vardı ve daha çok büyük taarruzlarda Almanlara yardım etmekteydiler. Avusturya'nın savaşa başladığı zaman, 36 pilotu

[50] Tucker, Roberts, ***a.g.e.,*** 26.11.204.
[51] Robin Higham, ***Hava Gücü-Özlü Bir Tarih***-, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1983, ss. 52-53.
[52] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.***, s. 167.

ve 70 tayyaresi vardı; savaşın sonuna kadar 5431 tayyare imâl ettiler.[53]

İtalyanlar da aynı şekilde Fransız ve İngilizlere yardım ediyorlardı. İtalya'nın 1914 yılında yedişer tayyarelik 12 filoda 84 tayyaresi vardı. Savaşın sonunda 1758 tayyareye sahiplerdi. Ayrıca 5100 pilot, 500 rasıtları bulunuyordu. 1914 yılında Fransa'nın toplam 416 tayyaresi, 220 askerî pilotu vardı. Ünlü sivil pilotlarda bu dönemde orduya katılmıştır. Sabit balon da kullanan Fransızların savaşın sonunda 40 adet kumanda edilebilen balonları ve 100 adet sabit deniz keşif balonları bulunuyordu. Ayrıca baloncuların paraşütleri de mevcuttu. Fransa bütün savaş boyunca 22.647 tayyare üretmiş; 27.333 uçucu yetiştirmişti. Royal Flying Corps ismini alan İngiliz hava gücü başlangıçta kuvvetli değildi ve 83 tayyaresi bulunmaktaydı. İngiltere savaş boyunca 22.647 tayyare üretti. Savaş süresince 27.333 uçucu yetiştirdi. Ayrıca savaş boyunca 150 balon ürettiler. Rusya'nın 1914 yılında 190 tayyaresi bulunuyordu ve 145 pilotu vardı. Tayyarelerini 15 filo halinde Alman ve Avusturya cephesinde görevlendirmişti. Bunlar Fransız lisansı altında imal edilmiş tayyarelerdi. Ayrıca dört motorlu bombardıman tayyareleri mevcuttu. ABD 1917 yılında savaşa girdiğinde cephede 740 tayyareleri, 800 pilotu ve 500 rasıtı (gözcü) mevcuttu. Fabrikaları savaşta DH4 tipi 4846 bombardıman tayyaresi yapmış, 4881 Fransız, 258 İngiliz, 19 İtalyan yapısı tayyare kullanmışlardı. ABD savaş boyunca 11.000 uçak imal etti.[54]

Belçika'nın savaşın başında 30 tayyaresi, 60 pilot ve rasıtı (gözcü) bulunuyordu. Savaşın sonunda 11 filoda 69'u tek ve 58'i çift kişilik 127 tayyareleri bulunmaktaydı. Başından itibaren Fransızların havacılık konusundaki üstünlüklerini Alman tayyareciler yavaş yavaş hem malzeme, hem de personel bakımından kapatmaktaydılar. Almanya'nın savaşın başında 258 tayyaresi bulunmaktaydı. Savaşın başında 17 tayyare fabrikası faaldi. Asıl Alman gücü ve tekniği harp içinde gelişti. Zamanının en başarılı uçak tipleri yapıldı. Savaş süresince 48.537 tayyare ve 42.100 tayyare motoru imal edilmiştir. Savaşın başında 12 zeplin, üç Persival, bir Gross tipi balonları vardı. Savaşın devamında 111 kontrol edilebilen balon ürettiler.[55] Fransa, Büyük Britanya ve Almanya; Rusya ve Avusturya-Macaristan uçak üretimi konusunda gelişmiş saniiylerinin avantajlarını yaşadılar. ABD savaş öncesinde ve girdiği 1917 tarihinden 1918'e kadar gerçekçi bir etki yapamamıştır. Almanya savaş sonunda bu alanda 100.000 işçi

[53] ***A.g.e.,*** s. 166.
[54] ***A.g.e.,*** s. 167.
[55] ***A.g.e.,*** s. 166.

istihdam etse de toplamda müttefik halindeki Fransa ve Büyük Britanya'yı geçememiştir. İtalya'nın ise savaşa girdiğinde uçak endüstrisi yoktu. Fiat 1915-1917'de uçak motorları üretmiş, ancak pilot bakımından Fransızlara bağımlı kalmıştır.[56]

Savaş boyunca toplam 200.000 uçak ve 250.000 motor yapılmış olup bunların 1/4'ü Almanlar'a aittir.[57] Savaş boyunca her iki taraf da kendi uçaklarını ve uçak teknolojilerini geliştirmiştir.[58]

Savaşın başında Batı cephesinde Fransız ve İngilizleri kısa sürede yenilgiye uğratacağını düşünen Almanlar, Belçika'nın büyük bölümü ile Kuzeydoğu Fransa'yı ele geçirmişlerdi. Ancak 15 Ekim 1914 tarihinden itibaren Almanlar belirli bir hatta çivilenmiş ve olay siper muharebelerine dönüşmüştü. Bu arada Ruslar doğu cephesinde Alman ve Avusturya-Macaristan ordularını geri çekilmeye zorlamışlardı. Ruslar, Macaristan'ın doğu kısımlarını ele geçirerek Karpat dağlarına dayanmıştı.[59] Savaşta hava gücü etkin olarak görev yapmaya başlamıştı. Batı cephesinde her iki tarafa ait uçaklar devamlı keşif ve gözetleme ile yer destek harekât görevlerini de icra etmekteydiler. Fransızlar 06 Eylül'de başlayan Marne Muharebesi'nde zaferi keşif uçaklarının getirdiği keşif raporları sonucunda elde etmişlerdir. Bu arada uzak mesafeli stratejik bombardıman görevleri de başlamış; şehir ve siviller de hedef durumuna gelmişlerdir.[60] Stratejik bombalama savaşın daha ilk günlerinden itibaren gündeme gelmişti. Her ne kadar stratejik bombardıman bu savaşta çocukluk dönemini yaşasa da, üretilen bombardıman uçaklarıyla şehirler üzerine bombardıman yapılmaktaydı. Örneğin Rusya'da üretilmiş olan dört motorlu bombardıman uçağı olan İlya Mourmets uçağından 80 adet üretilmiş ve Almanya ve Litvanya üzerine 1915-1917 yılları arasında 450 akın yapmıştır.[61] Yapılan hava akınlarında Almanlar Zeplinlerle İngiliz ve Fransız şehirlerini bombalamaya başlamışlardı.[62] Savaşın başında bombalar henüz elle atılmaktaydı. Ayrıca çivi de atılmaktaydı. Uçaklar arasında tabanca ve

[56] Tucker, Roberts, ***a.g.m.***
[57] **Doruk Dergisi**, Sayı 1, Doğuş Matbaacılık, 1976, s. 593
[58] Del C. Kostka. ***Air Reconnaissance in World War One,*** http://www.militaryhistory online .com/.05.09.2014.
[59] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 68.
[60] Staretejik bombalama ilk kez 01 Kasım 1911'de İtalyanlar tarafından Türklere karşı Lieutenant Giulio Gavotti tarafından elle bomba atılmasıyla gerçekleşmiştir.
[61] Tucker, Roberts, ***a.g.m.***
[62] ***A.g.e.,*** s. 70.

karabina tüfekleriyle hava muharebeleri de başlamıştı.[63]

Birinci Dünya Savaşında havacılar özel olarak hava savaşları için tasarlanmış ağır kıyafetler içinde açık havada rahatsız bir ortamda tehlikelerle dolu bir şekilde görev yapmıştır. Pilotlar çoğu zaman bir ya da iki hafta içinde hayatlarını kaybetmekteydi.

3. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve Çanakkale Cephesi'nin Açılması

Dünyada belki de bir kıvılcımın beklendiği büyük savaş öncesinde Osmanlı Devleti ıslahat girişimleri ile uğraşırken, bir yandan da iki bloka ayrılmış Avrupa'da ittifak arayışı içindeydi. Ancak ne İngiltere, ne Bulgaristan ne de Fransa olumlu cevap vermemiş,[64] Osmanlı Devleti diğer emperyalist devletlerin paylaşım planları karşısında Almanya'yı tercih etmek mecburiyetinde kalmıştır.[65]

Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan ettiği tarih olan 28 Temmuz 1914'te Çanakkale Boğazı'nda kısmî seferberlik ilan edilmiş, 02 Ağustos 1914 tarihinde Selanik Vapuru ile Havuzlar ve Kepez Burnu arasında 22 mayından oluşan ilk mayın hattı döşenmiştir.[66] Aynı tarihte, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yaptığı gizli ittifakın hemen ardından Harbiye Nezareti genel seferberliğin ilan edildiği hususundaki emri aynı gün saat 13.30'da Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı'na ulaşmıştır. Buna göre *"7'nci Kolordu, 21'inci ve 22'nci tümenler dışında, kara ve deniz ordularının seferber olmaları ve bütün müstahkem mevkiilerin silahlandırılmasını padişah emretmiştir. Seferberliğin birinci günü, 03 Ağustos 1914 Pazartesi günüdür. Bu emir ivedilikle ast komutanlıklara bildirilecektir."*[67] Aynı zamanda Almanya'nın Fransa'ya savaş; İngiltere'nin ise seferberlik ilan ettiği 03 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'un savunması için hayati öneme sahip Çanakkale Boğazı savaş gemilerine tamamen kapatılmıştır.[68] 09 Eylül'de Osmanlı ordusu savaşa hazır duruma gelmişti. Ordunun Genelkurmay Başkanlığı'nı Almanlarla yapılan gizli anlaşmaya uygun olarak Bronsart Von Schellendroff yapmaktaydı. İstanbul ve çevresinde

---

[63] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 69.
[64] Fahir Armaoğlu, ***20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1918),*** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s. 107.
[65] Cemil Çelik, ***Birinci Dünya Savaşında Filistin-Sina Cephesinde Birinci Kanal Cephesi***, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 1999, s. 28.
[66] Aynur Güner; Erdoğan Şimşek, ***Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'in Günlüğüyle Çanakkale Deniz Savaşları,*** Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 42.
[67] ***A.g.e.,*** s. 11.
[68] ***A.g.e.,*** s. 20.

bulunan 1'inci Ordu'ya Liman Von Sanders komuta etmekteydi. Almanlar bu şekilde tüm askerî komuta gücünü ele geçirmişti.[69] Almanya Genelkurmay Başkanı, Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiği yazısında Osmanlı Devleti'nin hiç zaman kaybetmeden Rusya'ya savaş ilan etmesini istiyordu.[70]

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın izniyle 10 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan geçen Goben ile Breslav gemileri (Yavuz ve Midilli) Türk donanması ile Amiral Souchon komutasında 28-29 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'e[71] çıkmış ve birkaç Rus gemisi batırarak bazı Rus limanları bombardıman edilmiştir.[72] Bunun üzerine 03 Kasım'da Rusya, 05 Kasım'da Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin itilaf Devletleri'ne savaş ilanı 11 Kasım 1914 tarihinde gerçekleşmiş (Kayzer II. Wilhelm daha 15 Ağustos 1914 tarihinde Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya Sultan Halifenin tüm Müslümanları cihada çağırması gerektiğini acele kaydıyla bildirmişti);[73] Padişah V. Mehmet Reşat İngiliz, Fransız ve Rus, Sırbistan ve Karadağ'a karşı tüm Müslümanları cihada çağırmıştır.[74]

Çanakkale Boğazı'nın her iki yakası Türkler tarafından ordugâh olarak kullanılmaktaydı. 18. yüzyıldan itibaren ise *"Rusya'nın sıcak denizlere inmek isteği"* ve İngiltere'nin *"İmparatorluk yollarını ve Akdeniz'i güvenceye alma"* stratejileri dikkatleri Boğazlara çekmekteydi. Boğazdaki ordugâhlar günün standartlarının gerisindeydi. Bu dönemde güçlü bir donanmaya sahip olunmadığından, Boğaz dışında düşmana mevcut gemilerle karşılama yapılması düşünülmeyecek ve çok şehit verilmesinin bir nedeni de bu eksiklik olacaktı.[75]

1915 tarihindeki gibi benzer bir girişim 1807 yılında Rusya'ya yardım amacıyla İngiliz Amirali Duckworth tarafından yedi harp gemisiyle Boğazlardan geçmesiyle gerçekleşmiştir. Kendisi hücum ederek İstanbul'a girip şehri tahrip emri almıştı. Türk makamları kendilerine zarar veremeyen bu generalin tehdit ve isteklerini dikkate

---

[69] Çelik, ***a.g.e.,*** s. 29.
[70] ***A.g.e.,*** s. 28.
[71] Armaoğlu, ***a.g.e,*** s. 110.
[72] Stanford J.Shaw, Ezel Kural Shaw, ***Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,*** E.Yayın, Cilt: II İstanbul, 1982, ss. 373-374.
[73] Güner, Şimşek, ***a.g.e.,*** s. 13.
[74] Selami Kılıç, ***"Alman İmparatorluğunun Kutsal Savaşı: Cihat Mimarları, Söylem ve Girişimleri",*** Onikinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri-I, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, ss. 283-284.
[75] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.,*** s. 22.

almamıştır. Bu başarısız teşebbüs İngiliz saygınlığına gölge düşürmüştü ve sadece gemilerle sahile yapılacak bir harekâtın başarılamayacağı dersi alınmış; hatta bu ders bir ilke haline gelmişti. Ancak değişen zamanla deniz toplarının menzil ve kuvvetlerinin artması; topçu atışının tayyare ile tarassut ve tanzimi faaliyetinin yaygınlaşması gibi gelişmeler böyle bir girişimi kolaylaştıracağını düşündürmekteydi. Aslında savaşın öncesinde İngiltere'nin Boğaz'a bir taarruz fikri yoktu. İngilizlerin yapacağı yegâne hareket Mısır'da savunma, Basra'da İngiliz çıkarlarının korunması idi. Çanakkale Boğazı meselesi bu tarihten büyük savaşın başladığı tarihe kadar ve Rusya'nın savaştaki durumundan kaynaklanan nedenlerin aciliyeti ortaya çıkana kadar tekrar gündeme gelmemiştir.[76] Rusya'nın 1914 Aralık ayı başında depolarında ancak bir hafta dayanacak top mermisi kalmıştı. Rus kışlalarında 800.000 asker bulunmaktaydı ve bunlara verecek tüfek yoktu. Bütün Rus bataryaları susmuştu, birliklerin 2/3'ü kaybedilmişti.[77] Rusya'nın sanayisi ve teknolojisi gelişmemiş olduğundan müttefiklerin desteğine ihtiyacı vardı. Müttefikler de Rusya'nın buğdayına, petrolüne ve diğer yiyecek maddelerine muhtaçtı. Boğazlar Osmanlı Devleti tarafından kapanınca alışveriş yapılamaz hale gelmiş; Karadeniz'de 300.000 ton ticaret gemisi çıkış yapamaz halde kapalı kalmıştı.[78]

Müttefiklerin Çanakkale Boğazı'na karşı teşebbüsleri 1914 Ağustos ayından itibaren gündeme gelmiştir. 10 Ağustos 1914'te iki Alman gemisinin (Goben ve Breslav) Çanakkale'den içeri girmesinden sonra Boğaz önünde yerleşen İngiliz filosu ilk olarak Limni Adası'ndaki Mondoros Limanı'nı üs olarak kullanmaya başlamıştı.[79] Müttefik filo gemileri 13 Ağustos 1914 tarihinden itibaren Çanakkale Boğazı önlerinde görülmeye başlamış, 03 Kasım 1914 günü sayıları gittikçe artan bu gemiler, [80] Rusların 01 Kasım 1914'te Kafkaslardan taarruza geçmesi üzerine Boğaz'ın giriş tahkimatını bombardıman etmiştir.[81] İstanbul gerçekte iki taraflı tehdit altındaydı. Ruslar da donanma ile Karadeniz'den bir girişimde bulunabilirlerdi.[82] Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı

---

[76] C.F.Aspinnall Oglander, ***Çanakkale-Gelibolu Askerî Harekâtı***, Cilt: I, Çev: Tahsin Tunay, Askerî Matbaa, İstanbul, 1939, ss. 36-53.
[77] Armaoğlu, ***a.g.e.,*** ss. 13-14.
[78] Tomazi, ***a.g.e.,*** s. 1.
[79] ***Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı***, Cilt: IX, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları Seri No:3, Ankara, 1969, s.25-26.
[80] ***Askerî Tarih Belgeleri Dergisi***, Ocak 2014, Gnkur Basım, Ankara, Sunuş.
[81] Figen Atabey, ***Çanakkale Savaşları'nın Deniz Cephesi,*** Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 42.
[82] Aynı şekilde İstanbul Boğazı'nın da savunması istenen düzeyde değildi. Burada da mayın hatları oluşturulmuştu ve hava keşfi burada da çok önemliydi. Rus harp gemileri

Albay Cevat, "gerek hilafet makamı ve hükümet merkezi bulunması, gerekse ordu ve donanmanın her türlü harekâtına temel dayanak noktası olması ve de Çanakkale Boğazı'nın *canevimiz* İstanbul'un savunması açısından önemi ortadadır" demekteydi.[83]

25 Kasım'da Lord Winston Churchill, Çanakkale Boğazı'nın zorlanması fikrini ortaya atmış;[84] Savaş Konseyi'ne *"Mısır ve Süveyş Kanalının (istilacı) Türk ordusuna karşı savunulmasının ideal yolunun Gelibolu Yarımadası üzerinden saldırıya geçilmesi olduğunu ve eğer bu saldırı başarılı olursa İngiliz ve Fransız müttefiklerin İstanbul'a istedikleri şartları emreder konuma ulaşabileceklerini"* belirtmiştir.[85] Bu kapsamda Amiral Carden dört safhalı bir harekât planı hazırlamıştı. 11 Ocak 1915 tarihli bu planda Carden havadan birçok keşif yapılmasını istiyordu.[86] İngiliz resmî havacılık tarihi 1915 yılındaki Çanakkale harekâtının yalnız donanma ile boğazın geçilmesi şeklinde planlamasındaki temel nedenin uçakların havadan yapacakları gözetleme ile donanma top atışlarının etkinliğinin artacağına olan inanç olduğunu yazmaktadır. Osmanlı Ordusu Balkan Savaşları'nda taarruz amacıyla uçak almasına ve cephede kullanmasına rağmen İngilizler uçakları keşif amaçlı düşünmekteydiler.[87] Mayınların taranması planın ayrıntılarında yer alan önemli hususlardandı. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda, savaş gemilerinin karadaki savunma tesisleri karşısındaki güçsüzlüğü, doktrini tartışma dışı bırakılmış; 1906 yılında İmparatorluk Savunma Komitesi'nin *"Çanakkale'ye yalnız deniz kuvvetleri ile taarruz yapılmaması"* konusundaki uzlaşı etkisini yitirmişti. Amiral Limpus'a göre Boğazın her iki tarafındaki tahkîmatın eskiliği ve yetersizliği nedeniyle bu filo başarılı olacaktı.

Boğaz önünde ilk kez 28 Mart 1915 yılında görünmüş; müttefiklerine destek ve Boğaz savunmasının kontrolü amaçlı bombardıman yapılmıştır. Bu faaliyet etkisiz kalmıştır. Ancak kara harekâtının beklendiği bu dönemde gerçekleşen harekâtın psikolojik açıdan etkili olduğu söylenebilir. Payitahtta endişeyi arttıran unsurlardan biri de 12 Mart 1915 tarihinde İngilizlerin 04 Nisan'da da Fransızların İstanbul şehrini Ruslara bırakmayı kabul etmeleriydi. Ajun KURTER, ***Türk Hava Kuvvetleri Tarihi***, Cilt: II, 2006, Ankara, ss. 79-80.

[83] ***Askerî Tarih Belgeleri Dergisi***, a.g.e., s. 28.

[84] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.***, s. 171.

[85] Karl Stirling Schnedie, ***Aviation In The Dardanells Campaign March 1915-January 1916,*** Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararsı Sempozyumu, TTK, Yay., Ankara, 1993, s. 91.

[86] Tomazi***, a.g.e.,*** ss. 17-20.

[87] Bülent Yılmazer, ***Çanakkale Hava Savaşları***, Ankara Ofset, Ankara, 2005, s. 43.

28 Ocak 1915 tarihinde Harp Konseyi son kararını verdi.[88]

4. Çanakkale Muharebeleri'nde Hava Gücü

Osmanlı, İtilaf Devletlerinin denizden zorlayarak İstanbul'a girmek isteyebileceğini hesaba katmıştı[89] ve Boğazın mayınla kapatılması sonrasında Başkomutanlık 17 Ağustos'ta Fazıl Bey'in idaresinde bir Nieuport deniz uçağını Çanakkale'ye göndermiştir. Çanakkale Cephesi'nde ilk keşif 05 Eylül'de bir saat 10 dakika süre ile gerçekleşmiştir. Buna göre; Merkep adası kuzey batısında Basilic sınıfı iki torpido, iki ticaret gemisi; Gökçeada yanında Veymouth kruvazörü durmaktaydı. Kruvazörün dört mil açığında Limni istikametinde Defence sınıfı bir kruvazör, Bozcaada'nın güney batısında bir muharebe kruvazörü, iki destroyer, bir ticaret gemisi görülmüştü. Buji arızası nedeniyle uçak geri dönmüştür. Pilot Üsteğmen Fazıl Bey ve rasıt (gözcü) Hüseyin Sedat Bey'le 19 Ekim'e kadar bu tek uçakla Çanakkale'de keşif uçuşları gerçekleştirmiştir. Motor sık arızalandığından uçak hangara çekilmiştir. Hava keşif sonuçları İngiliz ve Fransızların Bozcaada ve dolaylarında çok sayıda harp gemisi topladığı ve yakın bir gelecekte Çanakkale Boğazı'na karşı harekâta geçeceğini göstermekteydi.[90] Tayyare 05 Kasım'da görev dönüşünde denizde alabora olmuştur.[91] 19 Ekim 1914'te Deniz Yüzbaşı Savmi iki kişilik Mahmut Şevket Paşa adındaki deniz uçağı ile Çanakkale'ye gönderilmiş, fakat arızalandığından nedeniyle Tayyare Mektebi'ne gönderilmiştir.[92]

Osmanlı Devleti'nde seferberliğin başlatıldığı gün 03 Kasım 1914 tarihinde birkaç İngiliz ve Fransız harp gemisi ile boğaza yaklaşarak boğaz ağzındaki tahkîmatı kısa süre bombardıman etmiş,[93] bombardıman sonucunda tabyalar bir miktar hasar görmüş ve iki şehit verilmişti.[94] 1915 yılının başından itibaren Çanakkale dikkatleri üzerine çevrilmeye başlanmıştı.[95] 12 Ocak 1915'te Ramazan adlı vapur ile onarılan Mahmut Şevket Paşa uçağı (yine arızalanacaktır) ile İstanbul-Kahire Seferi'nde

---

[88] Tomazi, ***a.g.e.,*** ss. 17-20.
[89] Flanagan, ***a.g.e.,*** s. 50.
[90] ***Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı***, Cilt: IX, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Seri No: 3, Ankara, 1969, ss. 26-27.
[91] Cenk Avcı, ***Çanakkale Hava Harekâtı***, Genkur. Basım, Ankara, 2009, s. 13.
[92] Muhammet Erat, ***Çanakkale Cephesi'nde Türk Hava Harekâtı,*** Havacılık Tarihi Sempozyumu: 1911-1923 Bildirileri, Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2015, s. 106.
[93] ***Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı, a.g.e***., ss. 25-26.
[94] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 44.
[95] ***A.g.e.,*** s. 81.

(1914) kırıma uğramış olan "Ertuğrul" adlı Bleriot XI-2 uçağı onarılarak Pilot Üsteğmen Mehmet Cemal (Durusoy) Bey ile beraber Çanakkale'ye gönderilmiş ve bölgeye gelen ilk kara uçağı bu olmuştur.[96] Bleriot uçağı silahsız, iki kişilik ve 106 km hız yapabilen Fransız yapımı uçaktır.[97] "Ertuğrul" uçağı daha Müttefikler Çanakkale'ye karşı bir harekât yapılıp yapılmayacağını tartışırken ve İngiliz deniz uçağı ana gemisi Arc Royal gelmeden bölgede birçok keşif uçuşu gerçekleştirmiş ve düşmanın elindeki gemi tipleri, sayıları ve hazırlıklarının takibi bakımından büyük faydaları olmuştur.[98]

Müttefikler ilk uçak gemisinin prototipi sayılabilecek Ark Royal adlı İngiliz uçak gemisi 17 Şubat 1915 tarihinde Bozcaada'ya gelmiştir. Bu uçak gemisi altı deniz uçağı ile iki kara uçağına sahipti (Henüz Bozcaada'da havaalanı yapılmadığından kara uçakları kullanılamamıştır).[99] Bu deniz uçağının gelişine kadar Port Said'de bulunan Fransız uçak gemisi Foudre ve onun Nieuport uçakları bölgenin temel hava gücü olmuştu.[100]

22 Şubat 1915 Akşam Vaziyetini Gösteren Hava Keşif Krokisi
(ATASE Arşivi BDH 4616-33-001-144)

[96] ***A.g.e.,*** ss. 82-84.
[97] ***Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009,*** Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2009, s. 5.
[98] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.,*** s. 190.
[99] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 86-87.
[100] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.,*** s. 37.

Son derece güçlenmiş olan İmroz, Bozcaada ve Limni Adaları'na dayanan[101] Müttefik donanma, 19 Şubat 1915 tarihinde Boğaz'a doğru ilerlemiş ve Seddülbahir ile Kumkale'deki tabyaları şiddetli top atışına tutmuştur. Pilot Üsteğmen Mehmet Cemal (Durusoy) Bey, Ertuğrul uçağı ile düşman filosu üzerine keşif uçuşu yapmıştır. Arc Royal'ın uçakları bu harekâtta gemi toplarının ateş idaresini yürütmek için kullanılmıştır.[102] 05 Mart tarihinden itibaren de hemen her gün müttefik donanma Boğaz içine girerek Kepez burnuna kadar tabyaları bombardımana devam etmiştir. Bu faaliyetler sırasında müttefiklerin uçakları ateş idaresi görevi yapmış; mayın tarama işlemleri ve de havadan keşif faaliyetleri devam etmiştir.[103] Amaç tabyaları susturmak, mayınları temizlemek ve donanmanın 18 Mart tarihinde Boğaz'dan geçişini sağlamaktı. Ertuğrul uçağı ile yapılan keşif uçuşlarında müttefiklerin mayın hatlarını temizlediği anlaşılmıştı.[104] Bu durum üzerine Şubat ayında yapılan saldırılarda Boğaz'a giriş yolu açmak amacıyla müttefik gemilerinin Erenköy yakınlarında manevra yapmakta olduğu bilindiğinden Müstahkem Mevkii Komutanı Albay Cevat Bey ve Mayın Grup Komutanı Binbaşı Hafız Nazmi Bey ve Nusret Mayın Gemisi Komutanı Tophaneli Hakkı Bey mayınların Erenköy Koyu'na dökülmesi kararını almış,[105] 08 Mart 1915 tarihinde Torpil Gemisi Nusret Karanlık Liman'a girip 100'er metre ara ile vukuatsız 26 torpil dökmüştür.[106] 13-17 Mart tarihleri arasında Ark Royal'ın uçakları boğaz üzerinde yoğun olarak hem hava keşfi yapmış hem de bomba atmıştır. Yapılan keşifler daha çok mayın taramasıyla ilgiliydi ki, bu uçuşların sonucunda Boğaz'ın mayından temizlendiği raporu iletilmiştir. Uçaklar Erenköy koyundaki mayınları görememişlerdi. Bunun üzerine harekâtın son aşaması olan Boğaz'dan geçilerek İstanbul'a girilmesi için 18 Mart tarihi belirlenmişti.[107] Müttefikler Çanakkale Boğazı önlerindeki birleşik donanmaları ile İstanbul yolunu açıp Rusya ile temas kurma niyetinde idiler. Birleşik donanmanın

---

[101] Flanagan, ***a.g.e.,*** s. 63.
[102] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 84.
[103] Flanagan, ***a.g.e.,*** s. 75.
[104] Yılmaz Öztuna, ***Bir Kahraman Dört Destan***, "Hayat Tarihi Mecmuası", Tifdruk Matbaası, 1 Mart 1969, Sayı: 2, İstanbul, 1969, s. 14; Turhan Seçer, ***Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi,*** Gnkur ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 287.
[105] Seferberliğin ilanından 18 Mart'a kadar geçen sürede 403 mayınlı 11 mayın hattı oluşturulmuştu. İbrahim Artuç, ***1915 Çanakkale Savaşı***, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 55.
[106] ***Askerî Tarih Belgeleri Dergisi***, ***a.g.e.,*** s. 255.
[107] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 85-87.

Çanakkale Boğazını bombardıman harekâtının yoğunluğu gittikçe artmaktaydı. 14 Mart 1915 tarihinde Rumpler B.I tipindeki uçak ile Almanya'dan gelen ilk Alman tayyaresinin pilot ve iki makinisti ile gelişi, İstanbul'da bir ferahlama vesilesi olmuştur.[108] Enver Paşa morali bozuk olan halkın moralini yükseltmek için İstanbul'da bir gösteri uçuşu emretti. Rumpler B.I tipindeki bu uçak hazırlandıktan sonra 17 Mart 1915 tarihinde Müstahkêm Mevkii Komutanlığı emrine girmiş ve bu tek uçakla Müttefik donanma üzerinde sabah ve akşam olmak üzere hava keşifleri yapılmıştır.[109] 18 Mart tarihine kadar sabah ve akşam olmak üzere 148 hava keşif krokisi tespit edilmiştir.[110]

Birleşik Filonun komutasını elinde bulunduran Amiral Carden'in Şubat 1915 sonundan Mart ortalarına kadar Boğaz içinde gece ve gündüz sürdürdüğü operasyonlar başarıya ulaşmamış; tabyalar susturulamamıştı. Bu durum Amiralin sağlığını etkilemiş, 16 Mart'ta görevden alınarak yerine Amiral De Robeck (17 Mart 1915) atanmıştır.[111]

Müttefik filonun boğazdan geçmesi halinde Rusların da Karadeniz'den geçebileceği düşünülüyordu ve İstanbul'da büyük bir korku hakîmdi. Gittikçe yaklaşan saldırı karşısında Enver Paşa İstanbul halkına bir bildiri yayınlayarak, şehrin ev ev sokak sokak savunulacağını açıklamıştır. Alman yardımı olarak gelen ilk tayyare olan Rumpler B.I uçağı 17 Mart gecesi Çanakkale'ye ulaştı. Böylece bir adet Bleriot ve bir adet Rumpler uçağı ile cephede iki uçak mevcuttu. 18 Mart sabahı saat 08.00 civarında Yüzbaşı Serno, Rumpler uçağı ile Boğaz dışında keşif uçuşu yaptı. Rasıt (gözcü) olarak Boğazlar Komutanlığı İkinci Başkanlığını yapan Deniz Yarbayı Shneider[112] sonraları bu çok önemli uçuşu şöyle anlatmıştır: *"...Sabahleyin erkenden yükseğe tırmandık. Altımızda Çanakkale gerisindeki arazi uzanıyordu... 1600 metre irtifada uçtuk. Tayyare bundan daha fazlasını yapamazdı. Şimdi eski Truva üzerinde uçmuş olduğumuzu kolayca anladık. Bozcaada'da demirlemiş bulunan kırk gemiyi kolayca saydık. Altımızda... harp gemileri, hafif kruvazörler ve cüsseli nakliye gemileri, tamir gemileri ve tayyare ikmal gemileri bulunuyordu. Bir denizaltının gölgesi hemen altımızda görülebiliyordu. Pervanelerin dalgalandırdığı su arkasında beyaz ve intizamsız çizgiler halinde uzanmaktaydı. Şimdi altı saffı harp*

[108] Flanagan, ***a.g.e.,*** s. 7-8.
[109] Kurter, ***a.g.e.***, s. 81.
[110] ATASE Arşivi.
[111] ***Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi***, Cilt: V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Genkur., Ankara, 1993, s. 69.
[112] Kurter, ***a.g.e.,*** ss. 87-88.

gemisi arka arkaya Çanakkale'ye ağzı yönünde seyretmekteydi. Zırhlı kruvazör Inflexible amiral forsunu taşımaktaydı. Omurgası üzerindeki birçok parlak benek Flaklands Muharebesi'nde almış olduğu yaraları gösteriyordu. Onu Queen Elizabeth, Lord Nelson, Agememnon, Majestic ve Tsing-Tao'yu savunurken giriştiği savaşların izlerini taşıyan Triumph takip etmekteydi. Hepsi de Britanya donanmasının kıymetli gemileriydi. Albion'un savaş bayrağı dalgalanmaktaydı. Birdenbire çevremizde şarapnel bulutları belirmeye başladı. Fransız harp gemisi Bouvet bu selamı göndermişti... Seren flamalrı rüzgarı kendilerine salıverdiler ve kadermizi tayin edecek savaşın büyük gününü ilan ettiler." Bu, Çanakkale Boğazı'nı geçmek üzere büyük hücumu ve teşebbüsü yapacak olan ve çok güvenilen Müttefik Donanma idi. İki havacı düşman donanmasını inceledikten sonra birçok gemiden açılan uçaksavar ateşi altında Çanakkale'ye iniş yaptıktan sonra derhal atlarına atlayıp raporlarını Amiral Von Usedom'a verdiler. Bir anda, Türk ordusunun trampet ve borazanlarının işaretiyle Çanakkale Boğazı'nın istihkâmlarına alarm verilmiştir. *"Böylece düşman gemileri sıcak bir karşılamaya maruz kalmıştır."*[113] Ardından havalanan Pilot Üsteğmen Mehmet Cemal (Durusoy) Bey de Boğaz önüne doğru yaklaşan filoyu görüp, taarruzu teyit etmiştir. Müttefik filo saat 10.30 civarında Boğaz'dan içeri girerek yavaşça ilerlemeye başlamıştı. Ark Royal uçak gemisinden kalkan deniz uçakları elde ettikleri bilgileri mümkün oldukça telsiz telgrafla müttefik donanmasının amiral gemisi Queen Elizabeth'e iletmekteydi.[114] Müttefiklerin altı deniz uçağı vardı.[115] Karşılıklı olarak top atışları devam ederken Fransız Gaulois, İngiliz HMS Inflexible ve HMS Agamemnon zırhlıları ağır hasar görmeleri nedeniyle saf dışı kaldılar. Fransız savaş gemisi Charlemagne ve Fransız Amiral gemisi Suffren ciddi yaralar almıştı. İngiliz Amiral gemisi Queen Elizabeth iki top mermisi isabet almıştı. Irresistable, Ocean, Bouvet manevra yaparken Nusret tarafından ustaca döşenen mayınlara çarpmıştır. Ayrıca yedi mayın tarama gemisi ve iki destroyer tam isabet alarak batmıştı. Bunların dışında yara almayan hiçbir düşman gemisi yoktu. Taarruz 16.30'da düşman yenilgisi ile sonuçlandı. Amiral De Robeck tüm gemilere geri çekilme emri

[113] Flanagan, ***a.g.e.,*** s. 10.
[114] Cenk Avcı, ***Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları***, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2009, s. 31.
[115] Bülent Yılmazer, ***Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri Hava Güçlerinin Analizi***, Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri 1911-1923, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2015, s. 94.

verdi.[116] 18 Mart itilaf donanması açısından felaket, Türkler açısından büyük bir zafer olmuştur. Saat 16.00'da Ertuğrul uçağı ile Pilot Üsteğmen Mehmet Cemal (Durusoy) ve rasıt (gözcü) Osman Bey; akşam üzeri de Alman Pilot Teğmen Seidler ve Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey Rumpler ile ikinci bir keşif uçuşu gerçekleştirmiştir: Düşman kesin olarak geri çekilmişti.[117]

"Ertuğrul" uçağı 22 Mart'ta Çanakkale'den çekilmiş ve İstanbul'a gönderilerek hurdaya ayrılmıştır. Çanakkale Boğazı bölgesinde Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Kasım ve Aralık aylarında her ay 11 gün kapalı ve altı gün bulutlu geçmektedir. Bu durumda uçuş harekât ve faaliyetleri havanın müsaade ettiği günlerde yapılmış; bu açıdan en yoğun hava hareketi yaz aylarında gerçekleşmiştir.[118]

Çanakkale'nin denizden zorlanması sonrasında düşmanın yeniden taarruza mı geçeceği yoksa karaya asker mi çıkaracağının anlaşılması için 18 Mart'tan sonra hava muhalefeti nedeniyle aksayan hava keşifleri 26 Mart'ta yeniden başlamıştır. Çanakkale'deki meydan taşlık olduğundan pervaneler sık sık arızalanmaktaydı. Hava faaliyeti tek bir tayyare olan Rumpler B.1 uçağı tarafından yapılmaktaydı.[119]

Müttefiklerin Şubat ayından Nisan ayına kadar uçaklarla yapılan çok az topçu ateş tanzimi başarılı olmuştu ve 18 Mart yenilgisi sonrası müttefikler topçu ateşini tanzim için daha çok hava keşfine ihtiyaç duyuyorlardı.[120] Müttefiklerin deniz uçakları ancak durgun su üzerine iniş yapabiliyordu; motorları zayıftı ve kolaylıkla hedef olabiliyorlardı. Haritalar yanlıştı ve kameralar kullanışsızdı. Eğitilmiş rasıtları yoktu, gönüllülerden oluşmaktaydı. Telsiz teknolojisi henüz ilkeldi.[121] Çanakkale Muharebeleri öncesinde hiçbir gemi uçak tarafından telsiz aracılığıyla ateş yönlendirmesi konusunda tecrübeli değildi. Sterling Şirketi'nin telsizi henüz deneme aşamasındaydı.[122] Dolayısıyla bu süreçte

---

[116] Avcı, ***a.g.e.,*** s. 33.
[117] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.***, ss. 194-195.
[118] ***Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı***, ***a.g.e.,*** s. 12.
[119] Mazlum Keyüsk, ***Türk Havacılık Tarihi (1914-1916),*** Hava Basımevi, Eskişehir, 1951, s. 65.
[120] Eric A. Ash, ***Sir Frederick H. Sykesand the Air Revolution: 1912-1918***, Doktora Tezi, Calgary Üniversitesi Tarih Bölümü, http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a300896.pdf. 1995, Calgary, s.,43. 08.04.2015.
[121] ***Guide to the Gallipoli Aerial Photographs Collection,*** 2014 Research Centre, Australian War Memorial, www.awm.gov.au/findingaids/guide-gallipoli-aerial-photographs-collection/. 07.04.2015.
[122] H.A. Jones, ***The War in the Air; Being the Story of the Part Played in the Great War by the Royal Air Force,*** Vol: II, Oxford University Press, 1928, https:archive.

uçaklardan beklenen sağlamamıştır. İngiliz Krallık Donanma Hava Servisi Çanakkale'de yapılan harekâtın bu ilk aşamasında deniz uçaklarının yetersiz kalması nedeniyle 25 Mart 1915'te Binbaşı Samson'un emrinde nakliye gemisiyle 18 kara uçağını taşıyan bir uçak birliği Bozcaada'ya gönderilmiş; 28 Mart günü uçuşa hazır hale gelmiştir.[123] Filoda 11 pilot, üç rasıt, diğer görevliler ile 100 kişilik personel ve de zırhlı otomobiller mevcuttu. Ayrıca Manika Balon Gemisi ile bir sabit balon acele yola çıkarılarak 22 Mart'ta gönderilmişti. Gemide bulunan sabit balon, gemiden havalandırılmak suretiyle görev yapıyor ve kara istasyonuna gerek kalmıyordu.[124]

Müttefiklerin Gelibolu Yarımadası'nda çıkarma yapacağına dair olasılığın artmasıyla Liman Von Sanders komutasında 5'inci Ordu kurulmuştur. Ancak 5'inci Ordu'da uçak yoktu; Çanakkale'de bulunan birkaç uçak Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrine verilmişti ve ancak onların ihtiyaçlarını karşılamaya yetiyordu.[125] Sanders'in tüm taleplerine rağmen Temmuz ayına kadar komutasına hiç uçak verilmeyecekti.[126]

Mevcut bulunan bir adet uçağa ek olarak Mart 1915 sonunda gelen üç (Albatros BI) uçakla Birinci Tayyare Bölüğü kurulmuştur. Türk Hava Kuvvetleri'nin ilk organize ettiği birlik olan bu bölük, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine verilmiştir. Bölük Komutanlığı'na Çanakkale'ye gelen Alman sivil pilotların en kıdemlisi olan Teğmen Christop Preussner atanmıştı. Frank Seidler, Garber ve Röder, bölüğün diğer pilotları idi. Rasıtlık görevini Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat ve Teğmen Osman Tayyar Bey yürütmekteydi.[127] Birinci Bölüğün zaten az miktarda olan uçakları sık sık arızalandığı zamanlarda İstanbul'a gidiyor; bu da ortalama 10 gün sürebiliyordu. Ayrıca Çanakkale meydanının da taşlı olması sık sık pervane kırılmalarına neden olmuştur.[128] Kara harekâtı öncesinde Çanakkale Meydanı'nda konuşlu 1'inci Tayyare Bölüğü arızalardan dolayı bazen

---

orgstreamwarinairbeingsto02ralewarinairbeingsto02rale_djvu.txt. 10.02.2015.

[123] Kurter, ***a.g.e.***, s. 96.

[124] ***A.g.e.,*** ss. 91-92.

[125] Flanagan, ***a.g.e.,*** ss. 81-82.

[126] Richard T. Whistler, ***Over the Wine-Dark Sea, Aerial Aspects of the Dardanells, Gallipoli Campaign, Part: III: Turco-German Aviation***, Over the Front, 1994, USA. Vol 9 (3), s. 231.

[127] Soner Oran, ***Çanakkale Cephesinde Hava Harekâtı ve Safhaları***, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Bahar 2013, s. 662.

[128] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 119-120.

hiç uçak veremiyecektir.[129] 01 Nisan 1915 günü Boğaz ağzındaki düşman zırhlılarına iki bomba atıldı. Ancak bunların etkili olmadıkları anlaşıldı. Bundan böyle bu bombaların sadece ikmal gemilerine atılmasına karar verildi.[130]

Bozcaada'daki düşman hava birlikleri gittikçe kuvvetlenmekte ve Çanakkale Boğazı dolaylarında hava üstünlüğü kurmasından endişe edilmekte idi. Bu nedenle Müstahkêm Mevkii Komutanlığı, eldeki uçaklarla Bozcaada'daki düşman havaalanına baskın yaparak hava üstünlüğünün ele geçirilmesine karar verdi. Taarruz 18 Nisan 1915 tarihinde yapıldı. Ancak düşman önceden tedbir almış; yaklaşan Türk uçakları düşman avları tarafından karşılanmış; Türk uçaklarının taarruzu etkisiz kalmıştı. Rasıt (gözcü) Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey'in Bozcaada'nın batısında içi asker dolu bir nakliye gemisini görerek rapor etmesi çok önemliydi. Türklerin akınına aynı gün üçer uçaklı iki kolla karşılık verilmiş, attıkları bombalar uçak hangarlarının dolaylarına düşse de alandaki Türk uçakları daha önceden dağıtılarak gizlendiğinden hasar görmemişti.[131]

23 Nisan'da yapılan hava keşfinde Pilot Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey'in varlığı daha önce bilinen gemilerden başka 26 büyük nakliye gemisinin demirlediğini tespit etmesi, çıkarma hareketinin çok yakın olduğunu göstermekteydi.[132] Bu çok önemli bir keşifti ve Boğaz'ı savunacak olan 5'inci Ordu gerek hava keşifleri, gerekse Limni ve diğer Ege adalarının yerli Rum halkından elde ettiği istihbarat sayesinde müttefik kuvvetlerin miktarını hatta kullandıkları silah tiplerini öğrenmişlerdi.[133]

Kara harekâtı öncesinde Müttefik devletler, Türk ordu birlikleri üzerine yoğun keşif uçuşları başlatmıştı.[134] Çanakkale çıkartması sırasında düşman, uçaklarından beklenileni elde edememiştir. Çünkü Türk kuvvetleri son günlerde, gece yürüyüşleriyle daimi olarak durumunu değiştirmiş ve bu değişiklikleri düşman uçaklarının gözetlemesinden başarıyla gizleyebilmiştir.[135]

---

[129] ***A.g.e.,***s. 120.
[130] ***A.g.e.,***s. 121.
[131] ***Birinci Dünya Harbi IX Cilt Türk Hava Harekâtı***, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Seri No: 3, Ankara, 1969, s. 41.
[132] Kurter, ***a.g.e.***, s. 125.
[133] ***A.g.e.,*** s. 124.
[134] ***A.g.e.,*** s. 120.
[135] İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu***, Çanakkale Zaferi 1915***, Ankara, 1975, s. 88.

24 Nisan 1915 tarihinde İtilaf güçlerinin bir uçak ana gemisi, bir balon gemisi, Fransız ve İngilizlerde karma 42 uçaktan oluşmaktaydı.[136] Bir diğer kaynağa göre de, 15'i faal olmak üzere toplam 33 uçak bulunmaktadır.[137] Deniz uçakları donanmanın emrinde görev yapmaktaydı. Bu uçaklar birbirinden farklı modellerden oluştuğu için bakımlarından büyük problem yaşanıyordu. Yedek malzemenin Britanya'dan gelmesi iki haftayı buluyordu. 25 Nisan 1915 sabaha karşı İngiliz 29'uncu Tümen Seddülbahir'e, Anzak 1'inci Tümeni ise 15 km uzaktaki Arıburnu'na çıkartma yaptılar. Fransız birlikleri de yanıltma amaçlı Anadolu yakasındaki Kumkale'ye çıkartma yapmışlardı. Fransız birliklerinin keşif görevini Bozcaada'da bulunan iki Nieuport 6H Fransız deniz uçağı yapıyordu. Fransızlar iki gün sonra buradan çekilmiş, sonradan Seddülbahir'e çıkmıştır. Bu cephenin hava desteğini Bozcaada'da üstlenmiş bulunan İngiliz 3'üncü filo yürütmüştür. Arıburnu Cephesi'nde ise Ark Royal'ın uçakları harekât yapmıştır. Manika sabit balon da bu bölgede bulunmuş ve gemi topçularının ateşini başarılı şekilde tanzim ederek birliklerimize çok büyük kayıplar verdirmiştir.[138] Ayrıca Çanakkale Boğazı iç kısmındaki ikmal yolunu gözetlemiş ve bu nakliyatı gemi topları ile ateş altına almıştır.[139] Gelibolu'daki muharebelerin başlangıcında Müttefikler hava koşulları izin verdiği sürece her gün, Bozcaada'da konuşlanmış eldeki tüm uçakları ile günde iki veya üç kez uçuşa çıkmıştır. Görevleri Türk mevzilerinin yerlerini belirlemek; harita koordinatlarını düzeltmek ve fotoğraf çekmek; deniz uçakları tarafından da İzmir ve Enez yöresinde hava keşfi gerçekleştirmekti.[140]

25 Mart 1915 tarihinde Gelibolu Yarımadası ve Kumkale'ye çıkarma yapıldığı sırada Türklerin üç kara ve bir deniz uçağından oluşan bir tayyare bölüğü mevcuttu. Ancak uçabilir durumda tek uçakla sivil Alman Pilot Teğmen Garber ile Rasıt Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat Saros Körfezi'nden boğazın Anadolu yakasına kadar keşif yapmışlar ve çıkarmanın ağırlık merkezinin neresi olacağını, Saroz Körfezi'ndeki düşman hareketinin sadece bir yanıltma olduğunu

---

[136] ***Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı, a.g.e.,*** s. 42.
[137] Yılmazer, ***Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri Hava Güçlerinin Analizi, a.g.e.,*** s. 70.
[138] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 126.
[139] ***Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı, a.g.e.,*** s. 44.
[140] Karl Stirling Schneide, ***Aviation in the Dardanells Campaign, March 1915-January 1916,*** Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararsı Sempozyumu, TTK, Yay., 1993, Ankara, s. 95.

ve diğer bazı bilgileri tespit etmiş ve komutanlığa bildirmişti. Bölük, Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrinde olduğundan; bu bilgi 5'inci Ordu komutanlığına zamanında iletilemediğinden gerekli önlem alınamamıştı. Dolayısıyla düşmanın denize dökülebilme olasılığı hayata geçirilememiştir. 5'inci Ordu ancak ikinci gün akşama doğru harekâtın gidişatını çözümleyebilmişti.[141] Birinci Tayyare Bölüğü, Müstahkêm Mevkii Komutanlığı'na bağlı olduğundan sadece bu komutanlığın verdiği emirleri yapmış; çıkarmada Türk uçaklarından yeterince faydalanılamamıştı. Bu mahzuru ortadan kaldırmak için 5'inci Ordu Komutanı'nın Başkomutanlık karargâhına yaptığı teklif üzerine hava birliğinin faaliyetleri düşmanın çıkarma yaptığı kesimlerde ve bunun önünde toplandı.[142]

27 Nisan tarihindeki keşif uçuşunda Rasıt (Gözcü) Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey Seddülbahir ile Arıburnu arasındaki çıkartma bölgelerindeki düşman kuvvetlerinin ilerleyişlerinin durulduğunu tespit etmiştir. 28 Nisan'daki keşif de bu durumu teyit etmekteydi. Bu arada Manika balon gemisi 5'inci Ordu'da endişeye neden olmaya devam ediyordu. Sanders Yüzbaşı Serno'dan bu geminin imhasını istiyordu. 30 Nisan'da uçak balon gemisine iki kere taarruz edilmiş; sekiz bomba atmış fakat etkili olamamıştır.[143] Bu dönemde Alman denizaltılarına önlem olarak müttefikler Gökçeada, Bozcaada ve Limni dışında Sisam, Sakız ve Midilli adalarında da uçak bulundurmuş ve devamlı karakol uçuşları yapmıştır.[144]

Birinci Tayyare Bölüğü Mayıs ayında keşif uçuşlarına devam etti. 02 Mayıs günü Yüzbaşı Sedat, Yüzbaşı Serno ile keşif ve bombardıman uçuşunda Seddülbahir üzerinde iki düşman uçağı ile karşılaştılar. Bu bir Türk uçağının *ilk hava muharebesi olup,* parabellum tabancalar ile yapılan hava muharebesi sonucunda düşman uçakları kaçmıştır. 04 Mayıs'ta Bozcaada'ya bir Fransız hava birliği gelmiştir. Bu bölükte 80 beygirlik Renault motorlarıyla donatılmış altı tane Morris Farman uçağı bulunuyordu.[145] 03-04 Mayıs 1915 Müttefikler balon gemilerinden veya tayyarelerden yardım gören gemiler, Çanakkale, Maydos ve Boğaz'da demirli bulunan Türk nakliye gemileri ile diğer gemilere topçu ateşi açmak için kullanılmaktaydı. Bu ilk günlerde Türk ordusunun siperleri ile bataryaların nerelerde olduğu

[141] Kurter, ***a.g.e.***, s. 126.
[142] ***Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı, a.g.e.,*** s. 44.
[143] Kurter, ***a.g.e.***, s. 127.
[144] ***A.g.e.***, s. 132.
[145] Kayabalı, Arslanoğlu, ***a.g.e.,*** s. 88.

bilinmiyordu. Denizden hedef kestirmek zordu ve çoğu zaman gelişigüzel atışlar yapıyor, bazen de kendi askerlerine ateş etmemek için ateş açmaktan vazgeçiyorlardı. Genellikle telsizler arızalıydı. Bazen gemiler topçu tayyarelerinden ateş düzenlemelerini almak için bir muhrip Bozcaada'daki tayyare meydanından bilgi alıp gelinceye kadar beklemek zorunda kalıyorlardı. Böylece birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır.[146] Müttefik kuvvetleri Seddülbahir'de tutunmayı başardıktan ve bir miktar ilerledikten sonra İngilizler burada küçük bir havaalanı oluşturmuştur. Türk topçusunun menzilinde olan bu alan, herhangi bir uçak iner inmez şiddetli bir top ateşine maruz kaldığından Haziran 1915'ten sonra acil durumlar hariç kullanılmayacaktır.

İstihbarat Şubesi Müdürü Binbaşı Seyfi Bey'in Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği 15 Mayıs 1915 tarihli yazıda tayyarelerimizin düşmanın Seddülbahir'deki düşman tayyarelerine başarılı bomba atışları gerçekleştirdiği ifade edilmektedir.[147] Seyfi Bey'in Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği 27 Mayıs 1915 tarihli yazıdan da Maydos kasabasında Hilal-i Ahmer bayrağı çekilmiş bulunan hastane ile hastane çadırlarının İngiliz tayyareleri tarafından bombalandığını öğreniyoruz.[148] Seyfi Bey'in Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği 20 Mayıs 1915 tarihli yazıda 06 Mayıs 1915 tarihinde Arıburnu'ndaki düşman mevzilerine başarılı şekilde taarruz edildiği ve tayyarelerin bu taarruzda başarılı hizmetler yerine getirdiği belirtilmiştir.[149]

23-27 Mayıs günlerinde yapılan hava keşifleri düşman taşıt ve savaş gemilerinin durumlarını, tahrip olup olmadığını meydana koymak bakımından faydalı olmuştur. 27 Mayıs tarihinde Birinci Tayyare Bölüğü uçakları Seddülbahir bölgesindeki Müslüman Cezayirli askerler ile Arıburnu cephesindeki Avusturalya ve Yeni Zelanda askerlerine bildiri atılmıştır.[150] U-2 Alman denizaltı gemisi tarafından batırılmış olan Majestic İngiliz zırhlısının Seddülbahir feneri dolayında ters dönmüş olarak su altında yatmakta olduğu 28 Mayıs'ta yapılan keşif uçuşları sonucunda anlaşılmıştır.[151] Aynı sonuca uğramamak için ağ içinde bulunan diğer harp gemileri ile beraber Ark Royal Gökçeada'nın

---

[146] C.F. Aspinnall Oglander***, Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı***, Cilt: I, Çev. Tahir Tunay, Askerî Matbaa, İstanbul, 1939, s. 357.
[147] ***Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri***, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s. 118.
[148] ***A.g.e.,*** s. 111.
[149] ***A.g.e.,*** s. 125.
[150] Kurter, ***a.g.e.,*** ss. 130-133.
[151] Kayabalı, Arslanoğlu, ***a.g.e.,*** ss. 92-94.

Kefalo Limanı'na sığınarak filoyu koruma görevi gerçekleştirmeye başlamıştır. Büyük zırhlılar da Mondros Limanı'na çekilmiştir.[152]

Müttefikler için savunma hatları, topçuların pozisyonları, ikmal depolarının hava fotoğraflarıyla belirlenmesine çok ihtiyaç duyulmaktaydı. Nisan ayıdan Haziran ayının sonuna kadar Teğmen Buttler tarafından çekilen hava fotoğraflar kusurlu olmuştur. Haritalar hatalı olduğundan Fransızlardan daha iyi bir kamera temin edildikten sonra 700 negatif üretip parçaları bir araya getirerek fotomozaik şeklinde haritalar oluşturulmuştur. Ancak Ağustos ayının sonunda düzenli bir fotoğraf servisi sağlanmıştır. Ancak hava fotoğraflarının yorumlanması konusunda da tecrübe eksiliği hatalara neden olmaktaydı.[153]

Birinci Bölük tarafından İmroz Adası'ndan Kefalo Koyu'na kadar 28 Mayıs'ta yapılan keşfe göre müttefiklerin takviye aldığı ve de yakında taarruz olacağı tespit edilmişti. Sonraki günlerde yapılan keşiflerde de düşmanın takviye aldığını göstermekteydi. 31 Mayıs'ta Gökçeada, Limni, Seddülbahir ve Anafartalar çevresinde dört saatlik hava gözetlemesi, düşmanın Gelibolu'ya yeni takviye birlikleri çıkardığını göstermekteydi. Nitekim Seddülbahir'de devam eden ve 04 Haziran'da şiddetlenen üçüncü Kirte Savaşı'ndan önce bu çıkartmalar yapılmıştı.[154] 12 Haziran'da gelen Ben-My-Chree uçak gemisinde üç adet Short 184 torpido atabilen deniz uçağı ile iki adet Sopwith deniz uçağı bulunmaktaydı.[155]

Kirte Muharebeleri olarak bilinen kanlı çatışmalarda Türk direnci kırılamamıştır. Her iki tarafın uçakları da bu muharebelerde harekât yapmıştır. Verilen emir üzerine Birinci Tayyare Bölüğü'ne ait bir tayyare 04 Haziran'da Kanlıdere'de yoğun zeytinlikler arasındaki topları haritaya işaretlemiştir. Üç gün boyunca bölüğün uçakları devamlı uçuş yapmışlardır. Arızalardan dolayı 13 Haziran'a kadar uçuş yapılamadı; 13 Haziran günü sadece bir uçak hazır hale getirilmiştir. Bu arada Fransızlar altı adet uçak takviye almıştır. 12 Haziran'da İngiliz Ben-My-Chree uçak ana gemisi Midilli adasına gelmişti. Bu gemide üç adet Short 184 tipinde torpido atabilen deniz uçağı vardı ve 240 beygir gücündeydi. Bu gemide ayrıca Sopwith Baby deniz uçağı da bulunmaktaydı. Ark Royal'den daha küçük olduğundan denizaltı hücumlarına karşı daha hareket kabiliyeti yüksekti. Çanakkale'de

[152] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.***, s. 200.
[153] ***Guide to the Gallipoli Aerial Photographs Collection, a.g.m.***
[154] ***A.g.e.***, s. 92-94.
[155] Erat***, a.g.e.,*** s. 114.

havacıların performansından memnun olunmadığından "kuvvetleri hedefe koordineli olarak yöneltmek ve güç birliği sağlayarak kesin sonuç elde etmek için emir ve hizmet birliği"[156] sağlamak için Albay Sykes ayrı ayrı yönetilen bütün İngiliz Kraliyet Deniz Hava unsurlarına tek elden komuta etmek üzere atanmıştır[157]. Ayrıca bütün İngiliz Hava Birlikleri Kraliyet Deniz Hava Servisi'ne ait olmak üzere Bozcaada'dan Gökçeada'ya taşınmıştır. Böylece uçuş mesafesi 1/3 oranında kısalmıştır. Albay Sykes 25 Haziran 1915 tarihinde Gelibolu'ya gelmiştir.[158] Bu arada İngiltere'den takviye gelmesiyle de müttefik uçak sayısı 55'e yükselmiştir. Düşman uçaklarının çoğu makinalı tüfekle donatılmış ve uzun menzilli yeni üretilen tiplerdendi.[159]

13 Haziran 1915'ten sonra yapılan keşif uçuşları Gelibolu Yarımadası'na büyük bir çıkarma yapılacağının habercisiydi.[160] 25 Haziran 1915 tarihinde uçurulan bir uçakla Arıburnu düşman karargâhı üzerine İngilizce yazılmış 300 bildirge atılmış[161] ve Limni Adası'nda 100'ü aşkın nakliye gemisi görülmüştür. Aynı gün üçüncü bir Albatros B.I uçağı bölüğe katılmıştır. Beklenen düşman taarruzu 28 Haziran'da başlamıştır. Hedefleri Alçıtepe'yi alıp Boğaz kıyısına ulaşmaktı. Sonunda Zığındere Vadisi'ndeki muharebede düşman durduruldu. Birinci Tayyare Bölüğü de yoğun hava faaliyeti içindeydi. Düşmanın topçu ateşini tanzim etmekte olan Manica balon gemisine bomba hücumu yapılsa da sonuç alınamamıştı. O güne kadar bu gemiye 100 kadar bomba atılmıştı. 29 Haziran'da iki uçakla kalkış gerçekleşti. Biri kalkarken kırım geçirmiştir. Bölük uçakları bombardıman ve yakın keşiflerini en çok 600-800 metre irtifadan yapmakta, çoğu zaman isabet alarak meydana dönmekteydiler.[162] Birinci Tayyare Bölüğü, teşkilatlandığı bu dönemde insanüstü bir gayretle çalışmış; başarılı bombardıman ve keşif harekâtlarıyla ordumuzun gücüne güç katmıştır.[163] Yoğun çatışmaların ardından Türk Ordusu, Haziran 1915 sonunda, Müttefiklerin yarımadadaki ilerleyişini durdurmuştur.

---

[156] ***Harbin Stratejik, Operatif ve Taktik Seviyeleri***, Harp Akademileri Basımevi, 1994, İstanbul, s. B-13.
[157] ***A.g.e.,*** s. 137.
[158] Eric A. Ash, ***Sir Frederick H. Sykesand the Air Revolution: 1912-1918***, Doktora Tezi, Calgary Üniversitesi Tarih Bölümü**,** http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2 /a300896.pdf.1995, Calgary, ss. 244-245.
[159] Erat, ***a.g.e.,***s. 114.
[160] ***A*.g.e**., s. 475.
[161] ***A.g.e.***, s. 44.
[162] Kurter, ***a.g.e.***, s. 130-134.
[163] ***A.g.e.,*** ss. 130-133.

Mayıs-Haziran aylarında düşman hava harekât ve faaliyetleri de artmıştı. Hemen her gün çeşitli hedeflere taarruzlar gerçekleşmekteydi. Özellikle Haziran ve Temmuz ayı ilk haftasında İngilizler 13 uçaklı filolarla Çanakkale'ye ve havaalanına hücum ederek Türk uçaklarını tesirsiz hale getirmek istemişlerdi.[164]

Birinci Tayyare Bölüğü 06 Temmuz 1915'te Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrinden 5'inci Orduya transfer edilmiştir. Bu arada Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrinde olmak üzere, Çanakkale'nin Anadolu yakasında yer alan Nara Burnu'nda Alman Deniz Tayyare Müfrezesi (Bölüğü) teşkil edilmiş ve 05-06 Temmuz 1915 tarihinde keşif uçuşlarına başlamıştır. Bu birliğin görevi, düşman denizaltılarının Marmara Denizi'ne girmelerini engelleyerek, İstanbul-Gelibolu ikmal yolunu güvenlik altına almaktı. Eldeki üç Gotha uçağı silahsızdı (Gökçeada ve Bozcaada'daki düşman birliklerine gece bombardımanı düzenlemişler ve üzerindeki makineli tüfekler ağır geldiği için çıkarılmıştır[165]); 100 metreden fazla irtifaya çıkamıyorlar ve hızları 100 km'yi aşmıyordu. Elle 10 kg'lık bombalar atılıyordu. Çok fazla isabet almaktaydı. Bu deniz uçak birliği aynı zamanda Marmara Denizi'nde keşif yaparak görülen denizaltılara bomba atmaktaydı. Çok etkili olamasa da yine de düşmanı tedirgin ediyordu.[166] Makineli tüfeklerle teçhiz edilmiş düşman savunma güçleri tarafından sıkıştırıldıkları zaman keskin bir manevra ile kaçıyor; birçok mermi izi ile dönüş yapıyorlardı. Bu nedenle gece harekâtına yönlendirildiler. Bunun sonucunda mehtaplı gecelerde çok başarılı keşif sonuçları elde edilmiştir. Düşman donanması için gizlenme yeri olan Limni Adasının Mondoros Limanındaki düşman donanması böylece tespit edilmiştir. İmroz ve Bozcaada üzerindeki düşman kamplarına ve havaalanlarına genelde geceleri ya da tan vakti bomba hücumları yapıldı. İstanbul'da imal edilmiş 10 kg'lık bombalar yandan el ile atılmaktaydı. Alçaktan uçtuklarından dolayı deniz tayyareleri gece uçuşlarından sayısız mermi deliği ile dönüyorlardı.[167]

Temmuz ayının sonunda Birinci Tayyare Bölüğü, keşif raporlarını karargâha daha seri olarak ulaştırılmasını sağlamak üzere, Çanakkale'deki meydandan Gelibolu Yarımadası'nda Sütlüce Köyü yakınlarında Galata Meydanı olarak anılan meydana taşınmıştır.[168]

---

[164] ***Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı, a.g.e.***, s. 48.
[165] Erat, ***a.g.e.,*** s. 114.
[166] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 146.
[167] Flanagan, ***a.g.e.,*** s. 15.
[168] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916),***

Düşman uçaklarının çoğu makineli tüfekle donatılmış yeni tipten olup, düşmanın hava harekât imkân ve kabiliyetleri giderek artmıştı. Çanakkale'de artan İtilaf devletlerinin varlığı karşısında Birinci Tayyare Bölüğü'nün durumu sıfır hale gelmişti.[169] 09 Temmuz'da İngilizler gözetleme ve ateş tanziminde kullanmak üzere Hector isimli bir balon gemisi daha getirmişti. Böylece balon gemisi sayısı ikiye çıkmıştır. Birinci Tayyare Bölüğü 13 Temmuz'da dört adet Rumpler B.I tipinde silahsız keşif uçaklarına kavuşmuştur. Pilot Üsteğmen Hasan Tahsin (Kevenk), Bölük Komutanlığı görevini Pilot Teğmen Preussner'den devralmış; Teğmen Preussner, Seidler, Garber ve Röder ise pilot görevi yapmaktaydılar. Türk uçakları silahsız olduğundan sadece rasıtın taşıdığı karabina ile kendisini korumaya çalışan bölük uçakları görevlerini ancak düşmanı gafil avlayarak beklenmeyen zaman ve yerden düşman hava sahasına girerek ve bulut örtüsünden faydalanarak yüksek irtifadan uçma şeklinde görev yapmaktaydılar. Düşman uçaklarıyla karşılaşıldığında hızla geri dönmekteydiler. Kurmay Yüzbaşı Hava Kuvvetleri Müfettişi Muzaffer Ergüder anılarında Akbaş, Kilya, Bergs ve Ilgardere gibi küçük ikmâl limanlarına düşmanın yaptığı hava akınları 12 uçaklık filolar halinde bombardıman hücumlarında zarar verdiğini, ancak Türk hava gücü bunlara karşı koyabilecek güçte olmadığını ifade etmiştir.[170] Bir tayyaremiz düşmanın Başkumandanı General Hamilton'un Kefalo Koyu'ndaki karargâhı durumunda olan yatına 25 kg ağırlığında iki tane, 10 kg ağırlığında da üç tane bomba atılmış; bombalar gemiye ve civarına düşmüştür.[171] Birinci Tayyare Bölüğü 5'inci Ordu emrinde daha çok cephe üzerinde keşif ve bombardıman uçuşları gerçekleştirmekteydi. Bombardıman görevlerinde Almanya'dan gelen bombaları kullandığı gibi, İstanbul yapımı ve tahrip gücü yüksek olan 15 kg'lık bombalar da atıyordu. Ancak elle atıldığı için isabet oranı düşük olmaktaydı. Her uçuşta 500 kadar da çivi atılmıştı. Bunlar özellikle karargâh ve yürüyüş kolu halindeki birlikler üzerinde etkili olmuştur. Bölüğün uçaklarında telsiz yoktu. Bu nedenle topçumuza gözetleme ve ateş tanzimi yapılamamamıştır. Cepheye İstanbul'da bulunan balonun getirtilmesinden düşman hava üstünlüğü nedeniyle vazgeçilmiş; Karadeniz ağzı gözetlemesi ve topçu ateş tanzimi görevlerinde kullanılmıştır.[172]

---

a.g.e., s. 475.
[169] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 141.
[170] ***A.g.e.,*** s. 148.
[171] Kansu, Şensöz, Öztuna, ***a.g.e.,*** s. 201.
[172] ***A.g.e.,*** s. 142.

Temmuz ayı içinde düşman denizaltılarının Marmara Denizi'ne geçişini engellemek amacıyla Çanakkale Boğazı'na bir mânia ağı döşenmiştir. İngiliz uçakları ağı tahrip etmek için her gün üç dört uçakla tutuşturulmuş tahrip kalıpları atıyordu. Hasarlar hemen onarılıyordu. Bu ağ, geçişleri önleyememişti. Bu denizaltı tehdidine karşı Alman Deniz uçakları görevliydi; fakat su bombaları geliştirilmediğinden sadece onları dalarak kaçmaya zorluyordu. Eğer müttefikler daha fazla denizaltıyı Marmara'ya geçirebilselerdi, 5'inci Ordu'nun denizden nakliyesi tamamen durabilirdi.[173] Her gün üç dört müttefik deniz tayyaresi bu ağı bombalamış fakat sonuç alamamışlardır.[174]

Ağustos 1915 gibi Gelibolu'daki İngiliz-Fransız çıkarmalarını desteklemek üzere Rusya'nın Boğazlara karşı harekâta girişmesinden ve de müttefiklerin Saroz Körfezi veya İzmir civarından ya da İskenderun Körfezi'nden çıkarma yapmasından endişe edilmekteydi. Marmara Denizi'nde düşman denizaltılar faaliyet gösteriyor; Çanakkale Cephesi'nin denizden taşınan malzeme ikmâline engel oluyordu. İstanbul Boğazı'nın Rumeli Kavağı'ndaki Türk donanması Galata'da bir torpido hücumu olabileceği düşünülerek tehdit ediliyordu. Bu nedenle Bölüğün mümkün olduğu kadar takviye edilmesi gerekmekteydi.[175] Müttefik filo takviye görmüş; uçak sayısındaki bu artışla müttefiklerin toplam uçak sayısı 70'e ulaşmıştır.[176] Birinci Tayyare Bölüğü'nün beş adet Albatros C tipindeki savaş uçaklarının gelmesiyle Ağustos-Eylül ayında sekiz tayyare sayısına ulaşılmıştır.[177] Bu uçaklarda, rasıt, görüş alanı kanatlar ve dikmelerle kısıtlanmamış olan arka tarafta oturuyordu. Dairesel olarak her yöne dönebilen bir çember üzerindeki makineli tüfekle geriye ve yanlara doğru hem savunma, hem de taarruz imkânı sağlanıyordu. Hatta 27 Eylül 1915'te Alman Üsteğmen Karl Kettembeil Çanakkale Cephesi'nde düşman uçağını düşüren ilk rasıt olmuştu. Böylece ilk kez bir Türk uçağı Müttefik uçağını Çanakkale Cephesi'nde düşürülecektir.[178]

---

[173] ***A.g.e.,*** s. 155.
[174] Kansu, Şensöz, Öztuna, ***a.g.e.,*** s. 202.
[175] Flanagan, ***a.g.e.***, s, 14.
[176] Bülent Yılmazer, ***Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri Hava Güçlerinin Analizi***, Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri 1911-1923, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2015, s. 70.
[177] Flanagan, ***a.g.e.***, s. 16.
[178] Soner Oran, ***Çanakkale Cephesinde Hava Harekâtı ve Safhaları,*** Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Bahar 2013, ss. 653-678.

06-07 Ağustos gecesi Suvla çıkartması yapıldı ve Anafartalar Muharebeleri başladı. Öncesinde hava keşfi yapılmadığından, ancak çıkartma başlayınca anlaşılmıştı.[179] 08 Ağustos'ta bütün Anafartalar bölgesindeki birliklerin komutası Sanders tarafından 19'uncu Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal'e verilmiştir. Avustralyalı Alan Moorenhead ***Gelibolu*** eserinde *"O genç ve dahi Türk şefinin orada bulunması, müttefikler bakımından talihin en acı darbelerinden biridir."* şeklinde ifade etmiştir.[180] 10 Ağustos Conkbayırı Savaşı müttefiklerin kara muharebelerinde artık şansları kalmadığını açığa vurmuştur. Büyük Britanya ve onun emrinde çarpışan Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan askerlerinden hiçbiri 10 Ağustos'ta terk ettikleri yerleri bir daha aşamadılar. Düşman sonrasında başarısız denemeler yapsa da, büyük takviyeler alıp 13 Ağustos'ta ikinci Anafartalar Muharebesi'ni verse de, bütün saldırılar püskürtülmüştür.[181] Ağustos ayı sonundan itibaren artık kara savaşları siper savaşları haline dönüşmüş; her iki taraf yoğun bir keşif faaliyetine girişmişti.[182] 21-22 Ağustos'ta son Anafartalar Muharebesi'nde düşman tam altı tümen ile taarruz etse de bütün taarruzlar durdurulmuştur.[183] 1'inci Bölük Ağustos Muharebeleri'nde 5'inci Orduyu insanüstü desteklemiştir.[184] Attığı bombalarla bir düşman gemisini batırmış, dört gün süren dört tayyaresiyle 51 saat uçuş gerçekleştirmiştir.[185] Anafartalar Çıkartması her bakımdan planlanmış bir harekâttı. Amaç, Çanakkale Boğazı'nı müttefiklere açmak ve 5'inci Ordu'nun geri ile bağını kesmekti. Başarılı olsalardı, cephane azlığı nedeniyle bataryalar bir süre sonra susacak; denizdeki mayınlar da toplandıktan sonra İstanbul'a yürüyeceklerdi. Bu arada Ruslar da Boğazlara ilerleyebilecekti ki, nitekim Rusların Odessa limanında birliklerin toplandığı bilgisi alınmıştı. Sekiz buçuk ay süren Çanakkale Muharebeleri'nin ortalarına rastlayan Anafartalar Çıkartması askerî ve politik bakımından zirve temsil etmektedir.[186]

26 Ekim'de Bulgar ve Alman ordularının Sırbistan'da birleşmeleri üzerine Almanya'dan malzeme ikmali kolaylaşmıştır. İkinci bir cephe olarak Makedonya cephesi açılmıştır. Ark Royal bu bölgeye gitmiştir.

---

[179] Kansu, Şensöz, Öztuna, ***a.g.e.,*** s. 202.
[180] ***A.g.e.,*** ss. 248-249.
[181] ***A.g.e.,*** ss. 265-271.
[182] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 158.
[183] Aydemir, ***a.g.e.,*** ss. 265-271.
[184] Falih Rıfkı Atay, ***Çankaya,*** Doğankardeş Basımevi, İstanbul, 1969, s. 81.
[185] Kansu, Şensöz, Öztuna, ***a.g.e.,*** s. 202.
[186] Flanagan, ***a.g.e.,*** s. 112.

İngiliz Kraliyet deniz hava gücünün dikkati Bulgar elinde olan Trakya'ya kaymıştı. Bu nedenle Uzunköprü Hava Meydanı inşa edildi.[187] Gelibolu Cephesi'nin ikmalinin indirildiği Uzunköprü İstasyonu'nun korunması büyük önem kazanmıştı. 13 Kasım'da Uzunköprü Meydanı'na ikisi silahlı üç uçak gönderilerek düşman hava akınlarının durdurulması sağlamıştır.[188]

Müttefikler tarafından 15 Eylül'de üç adet sevk edilebilir balon (zeplin), Gökçeada'daki hangara yerleştirilmiştir.[189] 18 Eylül'de Birinci Bölük Komutanı H. Körner Gotha ile yarımada üzerinde keşif uçuşunda, yarımada üzerindeki asker sayısında azalma olduğu tespit etmişti. Duruma çok sevinen Von Sanders, Yüzbaşı Körner'i madalya ile ödüllendirmiştir.[190] Türklerin talebi ile Alman havacılık şefi Eylül ve Ekim aylarında Türk Başkumandanlığı emrine tecrübeli altı Alman uçuş subayı, üç astsubay pilot, iki ustabaşı ve 15 askeri tahsis etti. 1915 Kasım ayının ortasında tecrübeli rasıt Körner, Gelibolu'daki düşmanın konumunu ve geri bölgelerdeki düşman kamplarının mükemmel fotoğraflarını çekmiştir.[191]

Peki, karşı tarafta durum nasıldı? Haziran 1915'ten Ocak 1916 tarihine kadar İngiliz hava birlikleri komutanı Albay Sykes yedek parça eksikliği, zor coğrafya, donanma personelinin olumsuz tavırları, ordu ve donanma topçu subayları arasında işbirliği isteksizliği konusunda şikâyet etmiştir. Sykes'dan önce alana gelenlere *"Get of my bloody aerodrome"* diyebilen Samson'un uyuşmaz kişiliği de buna eklendiğinde Albay Sykes'ın işi daha da güçleşmişti. Ordu ile donanma arasındaki geleneksel yarış, ordu ile donanma arasında işbirliğine dönüşememiştir. Sykes görevine başladıktan sonra İngilizler üç farklı motorlu, beş farklı tipte 13 deniz uçağı ve de altı farklı tip motor beş farklı tipte 13 kara uçağına sahipti. Standartlığın müttefikler açısından olmaması en önemli sorunlar arasındaydı; güneş, rüzgâr ve kum uçakları olumsuz etkilemekteydi. Sykes her zaman daha çok kara uçağı talebinde bulunmuştur. Bunun nedeni Binbaşı Samson ile deniz havacı subaylarının Akdeniz uçaklarının kara uçaklarına göre daha üstün olduğunu savunan uyumsuz tavırlarından kaynaklanmıştır. Donanma havacıları Sykes'ı başarısız bulmakta ve bunu zayıf lider kişiliğine

[187] ***A.g.e.***, s. 27.
[188] Kansu, Şensöz ve Öztuna, ***a.g.e.,*** s. 209.
[189] Avcı, ***a.g.e.***, s. 155.
[190] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.,*** s. 204.
[191] Flanagan, ***a.g.e.***, s. 17.

bağlamaktaydı.[192] Ordu komutanları ve topçu subayları Kraliyet Deniz Uçak servisi ile çalışma konusunda isteksizlerdi. Birçokları havacıları *"flying home for tea"* olarak ifade etmekteydiler. Havacıları, havada hedeflere konsantre olacak kadar kalamadıklarından, "*A Ragy Time Show"* olarak nitelendirmektedirler.[193] Albay Sykes cephe için ideal olarak düşündüğü iki satıhlı 60 uçak, 36 pilot ve 24 gözcü talebinde bulunmuştur. Fakat ortalama 23 uçabilir durumda uçak, 17 pilot ve 10 sağlıklı gözcü mevcut durumdaydı. Kasım ayında Gelibolu seferinin mimarı olan Churchill'den yeni malzeme talebinde bulunduğunda, Churchill görevinden alınmıştı ve geri çekilme planları yapılmaktaydı.[194] Bu arada birçok önde gelen pilot kaybedilmişti. Aslında Sykes'ın planı Britanya İmparatorluğu'nun hava imparatorluğunu kurmaktı ve hava akınlarıyla İstanbul'u ele geçirmekti[195] (Sykes'ın hayali olan İstanbul'a -etkili olamayacak- hava saldırıları 1916 yılında başlayacaktır). Aslında Kasım ayının sonunda İngiltere ve Fransa tahliye kararı almıştı.[196]

30 Kasım 1915 günü Albatros C.I. tipi silahlı keşif uçağıyla görev uçuşuna çıkan Pilot Mülazımı Evvel (Üsteğmen) Ali Rıza ve Rasıt (Gözcü) İhtiyat Zabiti Teğmen Orhan Bey, Kabatepe üzerinde bir Fransız uçağı ile yapılan hava muharebesi sonunda Fransız uçağı ateş alarak İntepe'ye düşmüştür. Bu zafer, Türk Hava Kuvvetleri'nin ilk hava zaferdir.[197]

Çanakkale'de savaş artık siperlere saplanmıştı. Mustafa Kemal düşmanın çekileceğinden şüphe etmediği için denize dökmeyi teklif etmişti. Böylece aylarca süren bir mücadele zaferle taçlandırılabilirdi. Ancak *"boşuna harcayacak tek bir kuvvetimiz hatta bir erimiz yoktur"* cevabını almıştı. Büyük bir fırsatın kaçırıldığını gören Mustafa Kemal görevinden 10 Aralık 1915'te istifa etmiştir. Liman Von Sanders istifayı hava değişimine çevirmiş; Mustafa Kemal de İstanbul'a geldikten sonra düşmanın Çanakkale'yi zararsızca boşalttığını öğrenmiştir.[198] 12 Aralık'ta tahliye başlamıştı. Boşaltma iki kademede yapıldı. Kuzey çıkartma bölgesi Suvla Koyu (Arıburnu-Anafarta) 20 Aralık'ta

---

[192] Eric A. Ash, ***Sir Frederick H. Sykesand the Air Revolution: 1912-1918***, Doktora Tezi, Calgary Üniversitesi Tarih Bölümü**,** http://www.dtic.mil/dtic/tr/mfulltext/u2/a300896.pdf.1995, Calgary, ss. 242-245.

[193] ***A.g.e.,*** s. 248.

[194] ***A.g.e.,*** s. 258.

[195] ***A.g.e.,*** s. 255.

[196] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 333.

[197] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.,*** s. 205.

[198] Atay, ***a.g.e.,*** s. 94.

tamamlandı.[199] Anfartalar ve Arıburnu kesiminde 92.000 asker, 5360 baş hayvan, 2000 kadar çeşitli araç, 196 adet top, cephane ve ikmal maddeleri bulunmaktaydı. Türklere fark ettirilmeden tahliye yapılmazsa güçlerinin %50'sini yitirme riski bulunuyordu. Oldukça başarılı uygulanan tahliye sırasında, 08 Aralık 1925'ten 20 Aralık 1915 tarihine kadar toplam 83.048 er ve subay, 186 top, 1697 atlı araba, 21 motorlu araç, 4695 at ve katır gemilere bindirilerek götürülmüş; hiç zaiyat verilmemiş, yalnız tahliyenin son günü Arıburnu kesiminden iki er yaralanmıştı. Bu arada İngiliz ve Fransız uçakları, Çanakkale Cephesi'nin tahliyesi sırasında birliklerini desteklemiş; devriye olarak dolaşmış ve Türk uçaklarının faaliyete geçerek çekilme hazırlıklarını görmelerine engel olmuştu.[200] Bu dönemde elde iki-üç uçak kalmıştı. Bu nedenle 03 Aralık'tan tahliye tarihine kadar ancak birkaç keşif uçuşu yapılabilmişti.[201] Kötü hava şartları nedeniyle havaalanı günlerce bataklık halinde kalmıştı. 03 Aralık'tan 20 Aralık tarihine kadar 150 m'ye kadar inen bulutlar ve sert rüzgarlar vardı. Bu dönemde ancak küçük rutin uçuşlar yapılabildi.[202] Kuzey çıkartma bölgesinden son İngiliz erinin 20 Aralık tarihinde ayrılmış olduğu öğrenilince 5'inci Ordu'da büyük şaşkınlık yaşanmıştı.

Aralık ayının 20'sinden sonra aldığı takviyelerle bölük güç kazanmıştı. Yine bu dönemde üç Fokker E II tipi uçağıyla bir Alman av birliği de Birinci Tayyare Bölüğü kadrosu ve envanterine dahil edilmişti (6'ıncı Tayyare Bölüğü adını alacaktır). Böylece savaşın başından beri Çanakkale'de 1'inci Tayyare Bölüğü iyi bir muharebe gücüne kavuşmuştur.[203] Fokker uçakları ile gelen Üsteğmen Buddecke birliğin başında olmak üzere Yüzbaşı Schüz, Teğmen Meinecke ve Teğmen Muhra Batı Cephesi'nin deneyimli pilotlardı. Birinci Tayyare Bölüğü iki Albatros C.I ve Albatros B.I uçaklarının katılmasıyla 1916 yılında dördü silahlı, altı keşif bombardıman ve iki operasyonel keşif uçağına sahip olmuştur. Buddecke Mayıs ayına kadar toplam sekiz uçak düşürerek Osmanlı cephelerinin en çok uçak düşüren "as" pilotu olacaktır.[204] Noel öncesinde daha önce görülmemiş bir saldırı yapılarak 24 Aralık 1915'te Çanakkale'den kalkış yapan iki grup uçak Gökçeada ve Bozcada'ya keşif ve taarruz uçuşunda 12 adet 25 kg'lık bomba,

---

[199] Flanagan, ***a.g.e.***, s. 27.
[200] ***Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), a.g.e.,*** ss. 446-476.
[201] ***Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekatı, a.g.e.,*** s. 57.
[202] Avcı, ***a.g.e.,*** s. 193.
[203] Kurter, ***a.g.e.,*** s. 339
[204] ***A.g.e.,*** ss. 181, 197, 230.

1200 fleşet ve 150 el bombası atmıştır.[205] Özellikle avcı uçaklarının gelmesiyle Çanakkale'de havada da tam bir hâkimiyet sağlanmıştır.

24 Aralık'tan itibaren yapılan keşif uçuşlarında Seddülbahir'den de çekilmenin gerçekleşeceği yönündeki raporlar 5'inci Ordu'ya bildirilmesine rağmen bu bilgiye güvenilmemiş ve böylece çekilen düşmanın gene bir taarruzla baskına uğratılarak büyük bir zaferle sonlandırma şansı kaçırılmıştır. Komutanlık düşmanın güney çıkartma bölgesinde tutunduğu ve önemli bir kuvvet azalması olmadığı yönündeki kara gözetlemesini esas almıştı.[206] İkinci bölge Seddülbahir'den düşmanın tamamen çekilmesi 09-10 Ocak 1916 gecesi tamamlanmıştır.[207]

29 Kasım 1915 tarihinden itibaren İngiliz hava gücü olarak Gökçeada, Limni Adası ve Taşoz'da üslenmiş 30 uçağa yakın bir kuvvet kalmıştır. Böylece karada Çanakkale Muharebeleri sona ermiş ise de hava harekâtı devam etmiştir. Birinci Dünya Harbi'nin sonuna kadar Birinci Tayyare Bölüğü (EK-A) ve Altıncı Av Bölüğü (1916 yılının Nisan ayında bir adet Fokker E.II avcı uçağı ile teçhiz edilerek kurulan 6'ncı Av Bölüğü bir yıl sonra Galata'dan Çanakkale'ye naklolmuştur) Galata'da; Alman Deniz Uçak Birliği Nara'da üslenmeye devam etmiştir. Ayrıca ilki 1916 yılında olmak üzere ve 1918 yılında ateşkese zorlamak ve psikolojik yıpratma amacıyla artan sayıda İstanbul'a hava saldırıları düzenlemişlerdir. Yunanistan 27 Haziran 1917 tarihinde savaşa girince en geniş hava birliğini Limni Adasında konuşlandırarak İngilizlerle beraber adadaki imkânlardan yaralanmıştır.[208]

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın başında genel olarak uçaklar keşif amaçlı kullanılmıştır. Havacılar gerçekleştirdikleri keşiflerle birliklerine faydalı bilgiler temin etmiştir. 1914 yılının sonundan itibaren keşiflerde fotoğraf kullanılmaya başlanmıştır. Hava muharebeleri daha çok karşılıklı filinta gibi tabanca veya silahlarla gerçekleşmiştir. Pervane ile senkronize ateş edebilen av/savaş uçaklarının kullanılmaya başlamasıyla Batı cephelerinde 1915 yılından itibaren 5'li ve 10'lu filolar arasında hava muharebeleri başlamıştır. Batı cephelerinde şehirler üzerine veya stratejik noktalara stratejik bombardıman yapılmıştır.

Yeni savaş makinası uçaklar tarafların harekât planlarında yer almıştır. *"Hava (ve uzay) gücünün; ayırt edici nitelikleri, kullanma*

---

[205] ***A.g.e.,*** s. 195.
[206] Holzhhausen, ***a.g.e.,*** s. 97.
[207] Flanagan, ***a.g.e.***, s. 27.
[208] Davis Nolle, ***Young Ottoman Turkish Fighters***, March-April, Number: 74, 1998, Londra.

prensipleri ile ona görev fonksiyonları kapsamında müşterek harekâtın entegrasyonunu sağlayabilecek lokomotif bir kuvvet durumunda"[209] olduğu doktrini henüz kavranmış olduğundan uçaklara bu kapsamda görev verilmemiştir. Zor hava koşulları, açık kokpit, uçakların irtifalarının henüz düşük oluşu, komutanların havacılık konusunda teknik ve taktik bilgilerden yoksun oluşu dönemin havacılarının karşılaştığı en önemli sorunlardan olmuş; yine de havacılar gökyüzünün yalnız savaşçıları olarak görevlerini yerine getirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nda etkin olarak kullanılmış olan hava gücü, orduların vazgeçilmez bir kuvveti olarak devletlerin askerî ve sivil otoriteleri tarafından anlaşılmıştır.

Çanakkale Muharebeleri'nde; Türk ordusu çok erken bir tarihte, 17 Ağustos 1914 tarihinde, Çanakkale Cephesi'ne tayyare gönderebilecek ileri görüşlülüğe sahiptir. İngilizler ancak Şubat 1915 tarihinde Ark Royal'ı gönderecektir.

Çanakkale Muharebelerinde yaklaşık 100 uçak uçmuştur. İki taraf bombalama, keşif, deniz atış tanzimi, düşman gemilerini torpilleme gibi toplam 2000 görev icra etmiştir.[210] Resmî havacılık tarihçisi H.A. Jones *"O ana kadar hiçbir savaşta deniz uçağı karada, kara uçağı da denizde uçmak için bu kadar zorlanmamıştır."*[211] diyerek yaşanan sıkıntılardan birini ifade etmektedir. Müttefiklerin uçak tiplerin birbirinden çok farklı olması ve hava birliklerinin tek bir komuta altında birleştirilmesinin çok geç gerçekleşmiş olması ve personel arasındaki uyumsuzluk hava gücünün müttefikler açısından başarısız olmasının nedenlerindendir. 50'den fazla uçak, uçak gemileri gibi bir donanıma sahip olunmasına rağmen müttefik komutanlığın bu gücü etkili kullanamadığı, bununla birlikte havacılarının kendilerini tehlikeye atarak görevlerini yapmaya çalıştıkları değerlendirilmektedir. 1915 yılında ikisi hava muharebesi 18'i topçu ateşi ile olmak üzere toplam 20; 1916 yılında 12'si hava muharebesi olmak üzere toplam 15 uçak; 1917 yılında sekizi hava muharebesi sonucunda ve altısı hava muharebesi olmak üzere 10 Müttefik uçağı düşmüştür.[212]

İngilizler Çanakkale Muharebeleri'nden askerî havacılık açısından birçok ders almıştır. Buna göre; taktik seviyede hedeflere ulaşabilmek için operasoyonel seviyede hava kontrolü sağlanması

---

[209] ***HKDK 379 1 (A) Hava Kuvvetleri Güvenlik Doktrini***, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2009, s. 3-2, 3-3.
[210] Hugh Dolan, https://panmacmillanaaustralia.wordpress.com. 17.02.2015.
[211] Keith Isaacs, ***Wings Over Gallipoli***, Defence Force Journal, No: 81, March/April, Canberra, 1990, www.adjournal.adc.edu.au/. 13.02.2015.
[212] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.,*** ss. 213, 274, 343, 414.

gerekliliği, bölgesel operasyonları desteklemek için hava üstünlüğü, bunun için örtme, istihbaratı engelleme, lojistik akışı engelleme yapılması gerekliliği, müşterek operasyonların başarısı olarak hava önlemenin önemi ortaya çıkmıştır.[213] Çanakkale Cephesi'nde Fransız uçaklarının faaliyetleri ile ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamış olup bu konuyla ilgili araştırma yapılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Türk tarafı 18 Mart 1915 öncesinde hava keşif faaliyetleri gerçekleştirmiş; böylece düşmanın elindeki gemi tipleri, sayıları ve hazırlıklarının takibi için bu uçuşların büyük faydaları olmuştur.[214] Türk hava gücü daha çok keşif ve stratejik bombalama gibi görevlerde bulunulmuştur. Türk Ordusu'nda hava gücü çok kısıtlı imkânlara sahip olmasına rağmen az sayıda uçağı en etkili şekilde kullandığı ve Çanakkale Savaşları süresince Türk ordusuna özellikle yazılı ve fotoğrafik hava istihbaratı sağlayan hava gücünün zafere katkısı maddi imkânlarının çok ötesinde olduğu değerlendirilmekte[215] olup, *"Komutan yeteneği, ordunun savaşçı ruhu ve ulusal duyguların"*[216] her seviyede en üst şekilde temsil edildiği Çanakkale'de kazanılan büyük zafer, Türk ve dünya tarihine altın harflerle kazınmış ve Türk Milleti'nin gelecek nesilleri için mücadele ve bağmsızlık sembolü olmuştur.

KAYNAKÇA

ATASE Arşivi

Resmî Yayınlar

***Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*.** Gnkur. Basımevi. Ağustos 1989.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi. Gnkur. Basımevi. Ocak 2014.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı. Cilt: V. Genkur Basım. Ankara.1993.

Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı. Cilt: IX. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları Seri No: 3. Ankara. 1969.

---

[213] Ross Wayne Mahoney, ***The Royal Air Force Combined Operations Doctrine Radi on Dieppe***, Master Tezi, Birmingham, 2009.www.etheses.bham.ac.uk/445/. 13.03.2015.

[214] Soner Oran, ***Çanakkale Cephesinde Hava Harekâtı ve Safhaları,*** Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Bahar 2013, s. 658.

[215] Avcı, ***a.g.e.,*** s. 213.

[216] Carl Von Clausewitz, ***Harp Üzerine,*** Cilt: 1, Çev. Fahri Çeliker, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1984, s. 159.

Harbin Stratejik, Operatif ve Taktik Seviyeleri. Harp Akademileri Basımevi. 1994. İstanbul.
HKDK 379 1 (A) Hava Kuvvetleri Güvenlik Doktrini. Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü. Ankara. 2009.
Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009. Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü. Ankara. 2009.

Kitaplar

AKCA, Ayşe. ***Dünyada Havacılığın Doğuşu***. Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu. Ayrıntı Basımevi. Ankara. 2013.
ARMAOĞLU, Fahir. ***20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1918).*** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara. 1984.
ARTUÇ, İbrahim. ***1915 Çanakkale Savaşı. 1915 Çanakkale Savaşı.*** Kastaş Yayınları İstanbul 2004.
ATAY, Falih Rıfkı. ***Çankaya.*** Doğankardeş Basımevi. İstanbul. 1969.
ATABEY, Figen. ***Çanakkale Savaşları'nın Deniz Cephesi***. Doktora Tezi. Ankara. 2010.
AVCI, Cenk. ***Çanakkale Cephesinde Hava Savaşları***. Gnkur. Basım. Ankara. 2009.
CLAUSEWITZ, Carl Von, ***Harp Üzerine,*** Cilt: 1. Çev. Fahri Çeliker. Gnkur. Basımevi. Ankara.1984.
ÇELİK, Cemil. ***Birinci Dünya Savaşında Filistin-Sina Cephesinde Birinci Kanal Cephesi.*** Yüksek Lisans Tezi. Afyon.1999.
DOMERGUE, Gabriel. ***Çanakkale Yolunda***, Çev. Ömer Faruk Turan, Babıali Kültür Yayıncılığı. İstanbul. 2007.
ERAT, Muhammet. ***Çanakkale Cephesi'nde Türk Hava Harekâtı.*** Havacılık Tarihi Sempozyumu:1911-1923 Bildirileri. Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü. Ankara. 2015.
FLANAGAN, Brian. ***Erich Serno'nun Hatıratı-Büyük Harp'te Osmanlı Hava Kuvvetlerinin Tarihi***.
FÜRST, Arthur. ***Havacılık Tarihi Balon-Tayyare.*** Türk Tayyare Cemiyeti. Ankara. 1930.
GÜNER, Aynur; ŞİMŞEK, Erdoğan. ***Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'in Günlüğüyle Çanakkale Deniz Savaşları.*** Deniz Basımevi Müdürlüğü. İstanbul. 2010.
HIGHAM, Robin. ***Hava Gücü-Özlü Bir Tarih.*** Genelkurmay ATASE Yayınları. Ankara. 1983.
HOLZHAUSEN, Rudof. ***Birinci Dünya Harbinde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacılar.*** Çev. Em. Tuğg. Fahri ÇELİKER. Gnkur. Basımevi. Ankara. 1982.
KEYÜSK, Mazlum. ***Türk Havacılık Tarihi 1912-1914.*** Uçuş Okulları Basımevi. Eskişehir. 1950.

KANSU, Yavuz; ŞENSÖZ, Sermet; ÖZTUNA, Yılmaz. ***Havacılık Tarihinde Türkler.*** Hava Kuvvetleri Basımevi. Ankara. 1971.
KARA, Hatice Işıldak. ***Çanakkale Savaşlarına Fülen Katılan Türk ve Alman Generaller.*** Yüksek Lisans Tezi. Kütahya. 2009.
KAYABALI, İsmail; ARSLANOĞLU, Cemender. ***Çanakkale Zaferi 1915***, Ankara. 1975.
KURTER, Ajun. ***Türk Hava Kuvvetleri Tarihi (1910-1914),*** Cilt: I, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı. Ankara. 2009.
NOLLE, David. ***Young Ottoman Turkish Fighters.*** March-April. Number: 74. 1998. Londra.
OGLANDER, C.F.Aspinnall. ***Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı.*** Cilt: I. Çev. Tahir Tunay. Askeri Matbaa. İstanbul. 1939.
Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Ankara. 2005.
UÇAROL, Rıfat. ***Siyasi Tarih***. Beyazıt Kitapevi. 1985.
ÜNALP, F.Rezzan. ***İstanbul-Kahire Seferi ve Ardındaki Gerçek.*** Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu. Ayrıntı Basımevi. Ankara. 2012.
PHELAN, Joseph A. ***Heroes and Aeroplanes of the Great War 1914-1918,*** Arthur Baker Limited. 1967.
SEÇER, Turhan. ***Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi.*** Gnkur ATASE Bşk.lığı Yayınları. Ankara. 2008.
SHAW, Stanford J.; SHAW, Ezel Kural. ***Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye.*** E.Yayın . Cilt: II. İstanbul. 1982.
YILMAZER, Bülent. ***Çanakkale Hava Savaşları.*** Ankara Ofset. Ankara. 2005.

Makaleler

HOLZHAUSSEN, Rudolf. ***Birinci Dünya Harbinde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği.*** Askeri Tarih Bülteni Eki. Sayı 14. Çev: Em. Tuğg. Fahri Çeliker. Genkur Basımevi. Ankara.1982.
KARACAGİL, Kürşat. ***Balkan Harbinde Türk Havacılığı.*** Hava Kuvvetlerinin 100 Yılı Sempozyumu. Ankara. 2013.
KILIÇ, Selami. ***Alman İmparatorluğunun Kutsal Savaşı: Cihat Mimarları, Söylem ve Girişimleri.*** Onikinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri-I, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Ankara. 2010.
ORAN, Soner. ***Çanakkale Cephesinde Hava Harekâtı ve Safhaları***, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi. Bahar 2013.
ÖZTUNA, Yılmaz. ***Bir Kahraman Dört Destan.*** Hayat Tarihi Mecmuası. Tifdruk Matbaası.01 Mart 1969. Sayı 2.

SCHNEIDE, Karl Stirling. ***Aviation in the Dardanells Campaign. March 1915-January 1916.*** Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararsı Sempozyumu. TTK. Yay. Ankara. 1993.

TOKSOY, Nurcan. ***Türk Askeri Birlik-Kurumlarının İyileştirilmesinde ve Silahlanma Faaliyetlerinde Fransızlar.*** Onikinci Askerî Tarih Tarih Sempozyumu Bildirileri-II (Sunulamayan Bildiriler). Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Ankara. 2010.

WHISTLER, Richard T**.** ***Over The Wine-Dark Sea, Aerial Aspects of the Dardanells.*** Gallipoli Campaign. Part: III: Turco-German Aviation. Over the Front. 1994. USA..Vol 9. (3).

YILMAZER, Bülent. ***Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri Hava Güçlerinin Analizi***. Havacılık Tarihi Sempozyumu 1911-1923. Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü. Ankara. 2015.

Elektronik İletişim Ağı Kaynakları

A. Ash, ERIC. ***Sir Frederick H. Sykes and the Air Revolution: 1912-1918***. Doktora Tezi. The Calgary Üniversitesi Tarih Bölümü, http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext /u2/a300896.pdf.1995. Calgary.

DOLAN, Hugh. https://panmacmillanaustraliawordpress.com.

Guide to the Gallipoli Aerial Photographs Collection. 2014 Research Centre. Australian War Memorial. www.awm.gov.au/findingaids/ guide-gallipoli-aerial-photographs-collection/.

ISAACS, Captain Keith (RAAF). ***Wings Over Gallipoli***. Defence Force Journal. No: 81. March/April. Canberra. 1990. www.adjournal.adc.edu.au/.

KOSTKA, Del C. ***Air Reconnaissance in World War One,*** http://www.military historyonline.com/.

MAHONEY, Ross Wayne. ***The Royal Air Force Combined Operations Doctrine Radi on Dieppe.*** Master Tezi. Birmingham. 2009. www.etheses.bham.ac.uk/445/.

TUCKER, Spencer C.; Priscilla Mary Roberts. ***World War I: A Student Encyclopedia***, www.books.google.com.tr.

http://www.saburchill.com/history/chapters/IR/066.html.

http://www.militaryhistoryonline.com/.

http://www.prweb.com/releases/2013/11/prweb11318952.htm

http://www.firstworldwar.com/bio/richthofen.htm.11.03.2015.

EK-1: Birinci Tayyare Bölüğü-1915 [217]

1 nci BÖLÜK (1915)

Yeri : Galata

Çanakkale Mevkii Müstahkem emrinde, (1 Ocak - Temmuz)

5 nci Ordu emrinde, (7 Temmuz - 31 Aralık.)

Bölük Kumandanları

Pilot Mülâzım Preussner (Mart - Haziran)
Pilot Mülâzım evvel Tahsin (Haziran - Ağustos)
Rasıt Yzb. Körner (Eylül - Aralık)

Pilotlar	Rasıtlar
Mülâzım evvel Cemal	Dz. Yzb. Hüseyin Sedat (25 Temmuza kadar)
Yzb. Serno (17-25 Mart, Mayısbaşı, Temmuz ortası, Ağustos)	Mülâzım Osman Tayyar (Mart - Mayıs)
Mülâzım Seidler	Dz. Yrb. Schneider (Mart)
Mülâzım Garber	Mülâzım Cevdet (Temmuz)
Mülâzım Röder	Mülâzım Emin Nihat (Temmuz)
Mülâzım evvel Mehmet Ali	Mülâzım Süleyman Sırrı (Temmuz)
Mülâzım evvel Abdullah	Mülâzım evvel Hüseyin Hüsnü (Temmuz)
Mülâzım Fünfhausen	Mülâzım evvel Salih Rafet (Temmuz)
Mülâzım evvel Ali Rıza	Mülâzım evvel Cemil (Temmuz)
	Mülâzım evvel Ahmet Fehmi (Eylül)
	Mülâzım Orhan (Eylül)
	Mülâzım Şakir Hazım (Eylül)
	Mülâzım evvel Von Schlichting

Bölükteki Tayyareler

Bleriot XI-2	Rumpler B1	Albatros B1
Ertuğrul (22 Martta gitti)	R 1 (17 Mart - Temmuz)	A 2 Kâl
	R 3 (10 temmuz - Eylül)	A 3 (Nisan - Temmuz)
	R 4 (10 Temmuz - Eylül)	A 4 (Nisan - Temmuz)
	R 8 (10 Temmuz - Eylül)	A 11 (Kasım - Aralık)
		A 12 (Kasım - Aralık)

Fokker E1	Albatros C1
F - 1 (25 Ekimde kâl)	AK 1 (Eylül - Aralık)
	AK 2 (Eylül - Aralık)
	AK 3 (Ekim - Aralık)
	AK 4 (Ekim - Aralık)

Her ay faal tayyare ortalaması 3 dür.
Aralık sonu 6 tayyare

Bölük mevcudu : 30 - 145 kişi
5 binek, 2 koşulu araba.

[217] Kansu, Şenöz, Öztuna, ***a.g.e.,*** s. 209.

Çanakkale Savaşı'nda Lojistik Faaliyetler

A.Ali KOYUNOĞLU*

1. Giriş

Çanakkale Savaşı'nın sebep ve sonuçları, Türk ve dünya tarihine etkileri, muharebelerde uygulanan strateji ve taktikler, gazilere ait anılar ve tarihe altın harflerle yazılan kahramanlıklar ile ilgili çok şeyler söylenmiştir. Fakat bütün bu bilinenlerin yanında, birliklerin lojistik faaliyetleri, savaşın kaderinde büyük rol oynamış olmasına rağmen, tarih çalışmalarında genellikle göz ardı edilmiştir.

Mehmetçik 256 gün boyunca Çanakkale'de kahramanca mücadele etti. Fakat savaş büyük moral bozukluğu içinde ve en önemlisi de hazırlıksız bir şekilde başlamıştı. Savaşın arka planı incelediğinde büyük bir imkânsızlık ve yoksulluk manzarası ortaya çıkmaktadır. Araştırmamız, bu savaşın söz konusu arka planına eğilmeye çalışmaktadır. Mehmetçiğin hangi imkânlarda, hangi şartlarda, hangi araçlarla ve ne kadar cephaneyle savaştığını; imkânları ve yürütülen lojistik faaliyetleri, bunların boyutlarını ve teşekküllerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Çanakkale Harekât Alanındaki Birliklerin Lojistik Teşkilleri

18 Mart 1915 tarihinde Müstahkem Mevki sınırları içinde 50.000 olmak üzere Çanakkale harekât alanı içinde toplam 95.000 kişilik Türk kuvveti bulunmaktaydı.[1]

Savaşın başlarında, Çanakkale bölgesindeki birliklerin tüm lojistik maddeleri gereksinimi 150 tondan ibaretti.[2] İtilaf devletlerinin 18 Mart'ta ağır bir yenilgi almaları üzerine Gelibolu Yarımadası'na karadan çıkarma yapacakları istihbaratının alınmasının ardından buradaki birlikler çoğaltılmış; bu nedenle mevcut ikmal sistemi yetersiz kalmıştır. Bu nedenle 5'inci Ordu'nun gereksiniminin karşılanabilmesi için 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği kurulmuştur. Başlangıçta Gelibolu'da göreve başlayan bu müfettişlik, muharebelerin yoğunlaşması ve hizmetlerin artması üzerine, karargâhın ilk kademesiyle Akbaş'a, geri

* Hv.Öğ.Alb., Işıklar Hava Lisesi, Bursa, e-posta: alikoyunoglu@mynet.com.

[1] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 5'inci Cilt, 1'inci Kitap, Genkur. ATASE yay., Ankara 2002, s. 276.

[2] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 5'inci /özet Cilt, Genkur. ATASE yay., Ankara 2002, s. 235.

kademesiyle de, Lâpseki'ye intikal etmiştir. 27 Mart 1915 tarihinde Başkomutanlık karargâhının 14 numaralı emriyle 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği oluşturulmuştur.

5'inci Ordu'ya bağlı 5'inci Tümen'in lojistik teşkilleri Yeniköy, Şarköy bölgesinde; Gelibolu'da bulunan 3'üncü Kolordu'yla Kuruçeşme-Ecelimanı arasında gözetleme hizmeti yapan 7'inci Tümen'in lojistik teşkilleri, Gelibolu, Kavaklı, Galata ve Burgaz bölgelerinde; Ecelimanı ile Seddülbahir arasında kıyı gözetleme görevini yapan 9'uncu Tümen'in lojistik birlikleriyse, Beylikfener ve Ayvalıdere bölgelerinde bulunmaktaydı. Maydos kuzeyinde bulunan 19'uncu Tümen'in lojistik birlikleri Bigalı bölgesindeydi.

2.1. Menzil Teşkilatındaki Gelişmeler

Türk Ordusu'nun yiyecek ve nakliye vasıtalarının ihtiyacı, Menzil Müfettişlikleri'nin illerdeki temsilcileri aracılığıyla ve tekâlifi harbiye (harp hükümlülüğü) usulüyle tedarik ediliyordu. Bu yöntemle savaşın desteklenmesi için halkın elindeki yiyecek maddeleriyle hayvan ve arabaların borçlanma suretiyle temin ediliyordu. Ayrıca ordu hizmetlerine uygun vasıftaki ulaştırma araçlarıyla gelenlere kurulacak menzil kollarında görev verileceği emri yayınlanmıştı.

Yapılan bu düzenlemeye göre; 1'inci ve 5'inci Orduların menzil komutanlıkları arasındaki ara hattı, Gelibolu batısındaki Galata Köyü-Sazlimanı hattıydı. Daha sonra bölgenin dar ve kaynaklarının çok kısır olmasından dolayı menzil bölgeleri değiştirilmiş; 1'inci ve 5'inci Orduların menzil ara hattı, Çatalca mevziinin batısındaki Podima-Silivri hattı olarak tespit edilmişti.

Bu yeni düzenlemeye göre, 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği'nin sınırları Podima-Silivri hattının batısında kalan Trakya bölgesiyle, Anadolu yakasındaki Biga-Edremit hattı olarak belirlenmişti. Böylece 5'inci Ordu menzil sınırları, yurdun en verimli ve olanakları en zengin olan Trakya bölgesiyle Marmara havzasının büyük bir kısmını içine almış oluyordu. Ayrıca deniz yollarıyla, o dönemde Türkiye'nin endüstri merkezi olan İstanbul, İzmit, Mudanya ve Bandırmayla bağlıydı. Bu illere ulaşan demiryolu şebekesi, Çanakkale harekât alanının memleket içiyle olan bağlantısını tamamlamaktaydı.

Bu nedenle, Marmara Denizi üzerindeki deniz ulaştırmasının emniyet altına alınması ve iskelelerle liman kapasitelerinin artırılması yoluna gidilmiş; İzmit-Haydarpaşa demiryolu kısmında, ikmal maddelerinin yükleme-boşaltma hizmetleriyle depolanma imkânlarının artırılması üzerinde durulmuştu.

Harbin başlangıcında Çanakkale bölgesinde oluşturulan Müstahkem Mevki Komutanlığı'na ait birliklerin tüm lojistik maddelerinin günlük ihtiyacı, ortalama olarak, sadece 150 tondu. 18 Mart 1915'te müttefiklerin denizden Boğaz'ı geçemeyeceklerini anlayarak kara çıkarması yapacaklarının anlaşılması üzerine bu bölgede 5'inci Ordu teşkil edilmişti. Bu nedenle artan ihtiyacın karşılanabilmesi için, 27 Mart 1915 tarihinde Gelibolu'da 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği kurulmuş ve faaliyete geçirilmişti. Menzil müfettişliği savaş süresince bazı değişikliklere uğramıştır.

Başlangıçta Gelibolu'da göreve başlayan 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği, muharebelerin yoğunlaşması ve hizmetlerin artması üzerine, karargâhının ileri kademesiyle Akbaş'a; geri kademesiyle de, Lapseki'ye intikal etmişti.

Çanakkale Cephesi'nin giderek takviye edilmesi üzerine 5'inci Ordu'nun personel mevcudu, önce 137.599'a, hayvan mevcudu da 24.734'e çıkmıştı. Bu mevcut, Çanakkale muharebelerinin sonlarına doğru daha da artmış; 28 Temmuz 1915 tarihinde 250.818 personel ile 69.163 hayvanı bulmuştu.

Bu durum karşısında 5'inci Ordu Menzil Teşkilatı'nın genişletilmesi zorunluluğu duyulmuş ve 1915 yılı Ağustos ayı sonlarına doğru yeniden teşkilat düzenlemesine gidilmiştir.

Bu kuruluşa göre, 5'inci Menzil Müfettişliği, şu teşkillerden oluşmaktaydı: Bir menzil karargâhı, süvari-piyade karışımın oluşan muhafız ve sahra jandarma takımları, bir telgraf müfrezesiyle bir sahra posta bölüğü vardı. Bu komutanlığın emrinde, Uzunköprü, Keşan, Gelibolu, Bayırköy, IIgardere, Akbaş, Biga, Karabiga, Malular, Lâpseki, Burgaz ve Çanakkale'de nokta komutanlıkları kurulmuş; ayrıca Çardak, Gelibolu, Ilgardere, Akbaş, Kilye, Karabiga, Lâpseki, Burgaz ve Çanakkale'de iskele komutanlıkları vardı.

İdari teşkiller olarak, Işıklar, Burgaz, Lâpseki, Gelibolu, Karabiga, Biga, Akbaş, Ilgardere, Keşan, Uzunköprü, Malular ve Akbaş'ta erzak ambarları; Gelibolu ve Burgaz'da ekmekçi takımları; Karapınar, Yerlisu, Bayırköy ve Gürecik'te çayhaneler kurulmuştu.

Menzil Müfettişliği'nin emrinde, Uzunköprü, Işıklar, Biga ve Keşan'da arabalı erzak nakliye katarları; 1'inci, 8'inci, 10'uncu, 13'üncü ve 14'üncü Tümenlerden geçen mekkâreli nakliye katarları; Keşan ve Akbaş'ta da cephane kolları vardı. Erzak nakliye katarlarının 930 ton, mekkâreli katarların da 155 ton olmak üzere toplam 1093 ton taşıma kapasiteleri vardı. Akbaş'ta bir cephane deposuyla bir istihkâm deposu; Ilgardere, Gelibolu'da ve Burgaz'da birer cephane deposu kurulmuş; Ilgardere'de bir köprücü takımı, Lapseki'de araba

imalathanesi ve Biga'da inşaat bölüğü oluşturulmuştu. Bunun yanında Biga ve Yalova'da ikişer, Burgaz ve Ilgardere'de birer amele taburu ve Akbaş'ta iki hammâl taburu; Gelibolu, Keşan ve Uzunköprü'de de birer hammal bölüğü vardı. Bunlara ait bilgiler müteakip sayfalarda tablolar halinde belirtilecektir.

Sağlık tesisleri olarak bölgede çok sayıda seyyar, menzil, harp ve merkez hastaneleri, hastane gemileri ile hastane ve nakliye gemileri ve veteriner tesisleri kurulmuştur. Kurulan teşkilatlar arasında Lâpseki'de ecza deposu, Biga'da hasta nakliye müfrezesi ve 600 mevcutlu sıhhiye depo taburu, Galata'da 600 yataklı Salgın Hastanesi vardı.

2.2. 5'inci Menzil Müfettişliği

Kurumlar	**Bulunduğu Bölge**
Nokta Komutanlıkları	Uzunköprü, Keşan, Gelibolu, Akbaş, Bayırköy, Ilgardere, Biga, Karabiga, Malular, Lâpseki, Burgaz, Çanakkale
İskele Komutanlıkları	Çardak, Gelibolu, Ilgardere, Akbaş, Kilye, Karabiga, Lâpseki, Kilye, Burgaz, Çanakkale
Erzak Ambarları	Akbaş, Malular, Uzunköprü, Keşan, Ilgardere, Akbaş, Biga, Krabiga, Gelibolu, Lâpseki, Burgaz, Işıklar
Ekmekçi Takımları	Burgaz, Gelibolu
Çayhaneler	Gürecik, Bayırköy, Yerlisu, Karapınar
Nakliye Katarları	**Erzak Nakliye Katarları:** Keşan (6'ıncı, 7'inci ve 12'nci katarlar, toplam: 273 tonluk), Uzunköprü (1'inci, 8'inci, 10'uncu, 11'inci katarlar, toplam: 363 tonluk), Biga (4'üncü ve 5'inci katarlar, toplam: 218 tonluk), Işıklar (1'inci katar, 84 tonluk) **Genel Toplam: 938 ton**
	Mekkâreli Katarlar (Tümenlerden geçen): 4'üncü Tümen (24 ton), 8'inci Tümen (23 ton), 10'uncu Tümen (37 ton), 13'üncü Tümen (32 ton), 11'inci Tümen (39 ton), **Genel Toplam: 155 ton**
	Cephane Katarları: Keşan (2'nci katar, 98 ton), Akbaş (9'uncu katar, 39 ton) **Genel Toplam: 137 ton**
Cephane Depoları	Gelibolu, Akbaş, Ilgardere, Burgaz, Akbaş (1 adet de İstihkâm dep.)
Amele ve Hamal Birlikleri	**Amele Taburları:** Yalova (2 Tb.), Biga (2 Tb.), Burgaz, Ilgardere, Burgaz
	Hamal Taburları: Akbaş (2 Tb.) Hamal Bölükleri: Uzunköprü, Keşan, Gelibolu
	İnşaat Bölüğü: Biga
	Araba İmalathanesi: Lâpseki
	Köprücü Takımı: Ilgardere

Tablo-1: 5'inci Menzil Komutanlığı bağlı lojistik tesisleri[3]

[3] ATASE, a.g.e., 5'inci Cilt, 3'üncü Kitap, s. 527.

2.3. 5'inci Ordu'nun Lojistik Durumu

2.3.1. Tanımı: Lojistik; istenileni istenilen yerde, zamanında, devamlı ve gereği kadar karşılamak için yapılan işlemlerin tümüdür.[4] Diğer bir ifadeyle, lojistik; istenilen yer ve zamanda, yeteri kadar ve kesintisiz olarak personel, hizmet ve kolaylık imkânı sağlamak suretiyle barışta, krizde ve savaşta askerî kabiliyetin oluşturulması, idamesi ve geliştirilmesi için yapılan her türlü silah, araç, gereç ve malzemenin temin, tedarik, depolama, ulaştırma, dağıtım, bakım, onarım, eğitim, tahliye ve malzemenin hizmet dışı bırakılması ile inşaat, emlâk, sağlık ve işletim faaliyetlerini ihtiva eden işlemlerdir.[5]

Lojistiğin hedefi; birliklere uygun yer ve zamanda tam olarak ikmal, bakım, sıhhî tahliye ve tedavi, ulaştırma, diğer hizmet ve ihtiyaçlar yönünden desteklenmesi ve bu desteğin devamlılığının planlanması, koordinesi ve yürütülmesidir.[6]

2.4. Lojistik ve Lojistik İkmal Maddeleri ve Sınıflandırılması

2.4.1. İkmal Kaynakları: Memleketin o günkü koşullarında ve özellikle çeşitli cephelerde ve bu arada Çanakkale Cephesi gibi en kritik cephede çetin muharebeler veren ordunun ikmal sorunu, kuşkusuz hayatî bir önem taşımaktaydı.

İkmalde Çanakkale Cephesi için başlıca iç kaynak, başta İstanbul olmak üzere, harekât alanı itibariyle bölgesellik yönüyle Çanakkale bölgesiydi. İhtiyaçlar yerinden tedarik sistemiyle yani harekât ve menzil hizmet alanlarından satın alma ve borçlanmak suretiyle sağlanıyordu.[7]

2.4.2. İkmal Maddelerine Göre Temin

2.4.2.1. Birinci Sınıf Lojistik Maddelerinin İkmali: Halkın elinde mevcut ihtiyaç fazlası yiyecek maddeleri (personelin ekmek ihtiyacını sağlamak için buğday, çavdar, mısır gibi hububatla mercimek, fasulye, nohut vb. kuru sebzeler ve hayvanların ihtiyacı olan arpa, yulaf, saman ve kuru ot vb.) "Tekâlifi Harbiye" usulüyle tedarik ediliyordu.

Bu ihtiyacın menzil bölgesi kaynaklarından tamamen sağlanamaması halinde, müteahhitler kanalıyla tedarik ediliyordu. Yağ ve sabun gibi ihtiyaç maddeleri, yağhanelerden veya sabun imalathanelerinden sağlanıyor; yurt dışından getirilmekte olan çay, şeker gibi maddelerin

---

[4] MD 52-2 TSK Lojistik Direktifi, Gnkur. Bşk.lığı, Ankara, 2000, madde 54-2.
[5] MKS 54-1 (A) TSK Lojistik Konsepti, Gnkur. Bşk.lığı, Ankara, 2000, s. 1-1.
[6] KKY 54-5 (B) Kara Kuvvetleri Lojistik Faktörler Yönergesi, KKK.lığı, Ankara, 2008, s. 2-1.
[7] ATASE, a.g.e., 5'inci Cilt, 1'inci Kitap, s. 263.

piyasada mevcut olanlarının %15-%25'ine el konuluyor; kalanı sivil halkın ihtiyacına terk ediliyordu.

Bütün bu yiyecek maddeleri, yurt içindeki veya orduların harekât alanları gerisindeki menzil depolarında depolanıyor; buradan menzil ambarlarına, ordu, kolordu dağıtım merkezlerine taşınıyordu. Bu depolanma, orduların harekât planlarına göre düzenlenmekteydi.

Nitekim Trakya'da bulunan menzil ambarlarından Ayayorgi, Sancaktepe, Çerkezköy, Saray ve Alpulu ile Edirne Müstahkem Mevkiinde yiyecek maddeleri depolanmıştı

Ayrıca Başkomutanlık, Marmara'daki deniz yolunun kapanması ihtimalini düşünerek, Biga'da bir kolordunun iki aylık yiyecek ihtiyacını sağlayacak erzakı depolatmış; deniz yolunun açık bulunduğu zamanlardan faydalanarak Anadolu yakasındaki iskelelerden ve hatta Karabiga'dan sevkiyatın yapılabilmesi için, mavna ve römorkör temin etmişti. Böylece gece karanlık basmasından sonra Anadolu kıyılarındaki iskelelerden mavna ve römorkörlerle Kilye ve Akbaş ambarlarına erzakın taşınma imkânı sağlanmıştı. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi iskelelerde yükleme-boşaltma hizmetlerinin yürütülmesi için hammal bölükleri görevlendirilmişti.

5'inci Menzil Komutanlığı, savaş hattının hemen gerisinde büyük erzak depolaması yapmamış; muharebe sahasının oldukça gerisinde Burgaz, Akbaş, Kilye, Gelibolu, Keşan ve Uzunköprü ile Lâpseki, Pirges, Işıklar, Balcılar, Biga, Karabiga, Ezine ve Bayramiç'de birer menzil ambarı açarak birliklerin ihtiyacını karşılayacak erzakı depolatmıştı.

Evvelce, Maydos (Eceabat) ve güneyi bölgesinde de, dağıtım yerleri kurulmuştu. Gerek İtilaf devletlerine ait hava kuvvetleri ile donanmalarının, gerekse kara topçularının etkisi nedeniyle Eceabat'taki tesislerin yerleri değiştirilerek Akbaş bölgesine kaydırılmıştı.

Yukarıda adı geçen ambarlardan gönderilen yiyecek maddeleriyle, Bigalı kuzeyinde Kocadereköyü dolaylarında ve Soğanlıdere'deki birliklerin depolarında iki aylık stok seviyesinin muhafaza edilmesine çalışılmıştı.

Nitekim Anafartalar ve Arıburun bölgelerindeki birliklerin ihtiyacı için Bigalı kuzeyinde; Seddülbahir bölgesindeki birliklerin ihtiyacı için de Soğanlıdere bölgesinde grup komutanlıkları erzak ambarı ve dağıtım merkezleri açılmış; böylece birliklerin lojistik desteği sağlanmıştı.

Tümenler, doğrudan doğruya burada açılan dağıtım merkezlerinden ikmallerini yapmaktaydılar. Saros kuzeyinde bulunan Bağımsız Süvari Tugayı'yla menzil kollarının ihtiyacı, Keşan'daki menzil ambarından sağlanıyor; diğer birliklerin ihtiyacıysa, yukarıda adı geçen menzil ambarlarından birliklerin kollarıyla taşınıyordu.

Anadolu'dan veya Trakya'dan gelen yiyecek maddeleri, önce istasyonlarda kurulan depolara alınıyor; buradan vagonlarla, ilgili depolara sevk ediliyordu.

Avrupa yolunun açılmasından sonra, Ziştovi, Rusçukla Avusturya-Macaristan'dan da çeşitli yiyecek maddeleri getirtilmişti.

5'inci Ordu'nun 23 Mayıs 1915 (10-3-1331) tarihindeki kazan mevcudu, 194.000 personel ile 40.000 hayvandan ibaretti. Bu tarihte 5'inci Ordu Menzil Komutanlığı'na bağlı ambarlardaki ekmeklik, yemeklik ve yem durumu ton olarak şöyleydi:

Menzil Ambarlarının Yeri	**Ekmeklik (Ton)**	**Yemeklik (Ton)**	**Yem (Ton)**
Tekirdağ	33	58	194
Şarköy[8]	480	142	99
Uzunköprü	263	90	228
Keşan	216	213	263
Gelibolu	1340	99	357
Akbaş	300	51	166
Kilye	34	61	60
Burgaz	520	77	20
Biga	324	49	60
Karabiga	378	121	236
Lapseki	1,5	8	-
Balcılar	38	24	12
Toplam	3927,5	993	1695

Tablo-2: 5'inci Ordunun 23 Mayıs 1915 itibarıyla ambar yerleri mevcut iaşe/yem durumu

Yukarıda da belirtildiği gibi, bu tarihte 5'inci Ordu'nun iaşe mevcudu 194.000 personelle 40.000 hayvandır. Tâyinat ve Yem Kanunu'na göre, bir erin günlük payı 600 gram un, 250 gram et veya 125 gram kavurma, pastırma, sucuk veya konserve et, 86 gram pirinç, 10 gram yağ, 20 gram soğan ve tuzdan ibaretti. Etin 1/4'üne karşılık nohut, kuru fasulye, sebze ve konserve veya yaş sebze verilebiliyordu. Ancak bunların sağlanamaması hâlinde, günlük istihkak (hak ediş) daha da azaltılıyordu. Günde 250 gram verilmesi gereken et, 62 grama ve daha sonra 31 grama kadar indirildi.[9]

[8] Bir tümenin bir aylık ihtiyacına yetecek kadar iaşe vardır.
[9] ATASE, a.g.e. 5'inci /özet Cilt, s. 236.

Personel başına ekmek ihtiyacı ise buğday olarak 800 gramdan, un olarak da 630 gramdan hesap edilmekte idi. Yemek ve ekmek verilmediği olağanüstü durumlarda 1000 gramlık peksimet verilirdi.[10]

Ekmekler 600 veya 630 gram un kullanarak hazırlanırdı. 600 gramlık un içine 12 gram tuz, 388 gram su ve pişirmek için 150 gram odun kullanılırdı. 630 gramlık un içine 12 gram tuz, 410 gram su ve pişirmek için 200 gram odun kullanılırdı. Ekmekler erlere fırından çıktıktan en az altı saat sonra verilirdi.[11]

Erlere taze et bulunmadığı zaman birinci maddede belirtilen miktarda kavurma veya kıyma verilirdi. Sığır etinin ucuz olduğu mevsimlerde sığır eti verilir; yeterince sığır eti bulunmadığı takdirde Nisan-Ağustos ayları arasındaki beş aylık süre içinde koyun veya kuzu eti verilirdi. Sığırlar çok zayıf ve sekiz yaşını geçmeyecektir. Hayvanlar kesilmeden önce baytarlar, baytarın bulunmadığı birliklerde tabipler tarafından muayene edilir; sağlığa uygun olanlar kesilirdi. Belirtilen miktardaki etin yerine; tavuk, taze ve salamura balık, beyin etleri ile pastırma, sucuk, bilumum peynir çeşitleri, yoğurt ve süt ile mübadele edilirdi.[12]

Savaş süresince mevcut hayvanların beslenmesi de büyük bir sorun olduğu açıktır. Tayinât ve Yem Kanunu'na göre, orduda kullanılan hayvanların yetecek miktarları aşağıda belirtilmiştir.[13]

Hayvan Türü	**Yiyecek Çeşidi**			
	Arpa/Yulaf (Kilo)	Kuru ot (Kilo)	Saman (Kilo)	Tuz (Gram)
Ağır top çeken beygir ve katırlar	7	5	3	30
Sahra toplarında dip vazifesini hayvanlar	6	4	3	25
Dağ toplarında namlu ve ön kundak taşıyan hayvanlar	5,5	3,5	3	20
Sahra ve dağ toplarını çeken beygir ve katırlar	5	3,5	3	20
Ağır yük taşıyan beygir ve katırlar	4,5	3	2	15

[10] Askeri Tayinât ve Yem Kanunu, Madde 1, 22 Eylül 330, Tertibisani Düstur. Cilt 6, s. 1286, Tashih no. 1958
[11] A.g.k., Madde 3.
[12] A.g.k., Madde 4.
[13] A.g.k., Madde 33.

Binek, nakliye, koşum hizmetinde kullanılan hayvanlar	3,5	2	2	15

Tablo-3: Orduda bulunan bir hayvanın günlük yiyecek ölçütü

Ayrıca manda ve öküzlere 5 kilo arpa/yulaf ve 8 kilo ot/saman;[14] eşeklere 2 kilo arpa, 2,5 kilo ot/saman ve 10 gram tuz verilirdi.[15] Hayvanlar yürüyüş halinde ise istihkak olarak bir kilo samanın içine yarım kilo arpa katılır;[16] savaş zamanında mümkünse yukarıda belirtilen miktara iki kilo ot ve bir kilo saman ilave edilirdi.[17] Hayvanlara arazide yeşil ot yedirildiği zaman baytarın görüşüne göre yiyeceği sınırlandırılır; bu durumda arpa verilmezdi.[18]

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi 23 Mayıs 1915 tarihi itibarı ile Menzil Komutanlığı'ndaki erzak ve yem miktarı, ordunun 20,5 günlük ekmeklik (13 günlük yemeklik), hayvanlar için ise 39,5 günlük ihtiyacını karşılayacak durumdaydı. Ayrıca 5'inci Ordu ve savunma gruplarının depolarında birer aylık; birliklerin üzerinde de 20 günlük yiyecek stoku bulunduruluyordu.

Harekâtın idamesi ve bütünlemesinin daha güvenli yürütülebilmesi için Çanakkale harekât alanındaki 5'inci Ordunun birlikleri, Kuzey, Güney, Asya, Saros ve Çanakkale Grubu olmak üzere beş gruba ayrılmıştı. Ayrıca bütünleme hizmetleriyle uğraşan menzil birlikleri de vardı.

5'inci Levazım Başkanlığı'nca verilen 28 Temmuz 1915 günlü raporuna göre 5'inci Ordu'nun personel ve hayvan mevcudu şu şekilde idi:

Birlikler	**Personel mevcudu**	**Hayvan Mevcudu**
Kuzey Grubu	70441	21400
Güney Grubu	98817	20544
Asya Grubu	29000	9400
Saros Grubu	20038	6064
Çanakkale Grubu	17267	3100
5'inci Menzil K.lığı	15260	8570
Toplam	**250818**	**69163**

Tablo-4: 5'inci Ordu'nun 28 Temmuz 1915 itibarıyla personel ve hayvan mevcudu[19]

[14] A.g.k., Madde 38.
[15] A.g.k., Madde 38.
[16] A.g.k., Madde 34.
[17] A.g.k., Madde 36.
[18] A.g.k., Madde 40.
[19] Kazan yoklaması denir.

Bu tarihte 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği'nin teşkilatında bulunan 12 menzil ambarlarından Tekirdağ hariç Uzunköprü, Keşan, Gelibolu, Burgaz, Akbaş, Kilye, Biga, Karabiga, Lâpseki, Balcılar ve Işıklar'daki ambarlardan iaşe maddelerinin mevcudu, 16 günlük yemeklik, 5,3 günlük ekmeklik ile 7,7 günlük hayvan yemini karşılayacak durumdaydı. Bu bakımdan birliklerin elinde çok kısa sürede tükeneceği zannedilen iaşe maddeleri çok tasarruflu bir şekilde kullanılmış ise de, 5'inci Ordu et, sebze ve meyve hariç olmak üzere iaşe maddeleri sıkıntısını çekmemiştir. Savaşın devamı süresince Tekirdağ, Karabiga ve Gelibolu'da bulunan un değirmenleri çalışarak birliklerin un ihtiyacını sağlamayı başarmıştır. Cephedeki kolordu veya tümen dağıtım merkezleri bölgesine yanaştırılan ekmekçi takımları, birliklerin ekmek veya peksimet ihtiyacını aksatmadan karşılamışlardı.

Cephede en büyük sorun yemeklerin pişirilmesiydi. İleri hatlarda bulunan bazı birliklerdeki kara kazanlar alınmış; yerlerine seyyar mutfaklar verilmişti. Bununla beraber, ileri hatlara yanaştırılan seyyar mutfaklar çıkardıkları duman nedeniyle varlıklarını belli etmekte ve dolayısıyla düşman birliklerinin topçu atışlarını üzerlerine çekmekteydiler.

Bu yüzden bütün mutfakların ve bu kapsamda seyyar mutfakların cephe hatlarının oldukça gerisinde faaliyete geçirilmesi zorunda kalınmıştı. Nitekim Seddülbahir kesimindeki birliklerin seyyar mutfakları Soğanlıdere bölgesine alınmış; Arıburnu kesimindeki mutfaklar da Maltepe-Bigalı hattının doğusunda kurulmuştu. Pişirilen yemekler buradan bakraçlarla veya mermi sandıklarına konularak birliklere götürülüyordu. Mutfakların birliklerden uzak olması, yemeklerin soğumasına veya yolda kısmen de olsa dökülmesine sebeb oluyor ve genellikle yemek saatlerinin aksamasına yol açıyordu.

Yemekler, o günün koşullarına göre ve çoğunlukla bakliyata dayanmak suretiyle pişirilerek götürülebilmiş; ancak taze sebze hemen hemen hiç verilemediği için askerler arasında İskorpit hastalığı[20] da görülmüştür.

Cephedeki bu teşkilatlanmanın yanında Gelibolu'da veya askerlerin inip bindiği iskelelerle noktalarda birer iaşe merkezi kurulmuş; gelen veya giden erlerin sıcak yemek yemeleri sağlanmıştı.

[20] C Vitamini yetersizliğinden kaynaklanan bir hastalık çeşididir. Tedavisinde ise C Vitamini bileşkesi olan oskarpit asidinin tek başına kullanımı yetersiz kalmakta; yiyecekte bulunan komple C Vitamininin matrisi bileşkesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Kasaplık hayvanlar, birliklerin et ihtiyacını sağlamak için, cephe hattının gerisine kadar getirilmekte; burada kurulan mezbahalarda kesilerek birliklere dağıtılmaktaydı. Tayinât ve Yem Kanunu'na göre, günde er başına 250 gram et verilmesi gerekirken bu miktar 62 grama düşürülmüş ve hatta bu da bulunamadığından bazen 31 gram verilmek zorunda kalınmıştı. Kasaplık hayvan bulunamadığı zamanlarda erlerin et ihtiyacı kavurma veya konserve verilmek suretiyle sağlanıyordu.

Birliklerin su ihtiyacını temin için, istihkâm taburlarında mevcut kuyucu takımlarıyla kuyular kazdırılmış; mevcut çeşme veya kaynaklar kontrol altına alınmıştı. Hatta su ihtiyacı fazla olan temizlik yerleriyle hastane veya mutfaklarda birkaç kuyu kazdırılıyordu.

28 Eylül 1915 tarihi itibarıyla ordunun mevcudu 287.124 personel ve 79.000 hayvan olup birliğin elindeki mevcut iaşe durumu ise şöyledir:[21]

İaşe Türü	**Miktar (Kilo)**	**Eyyam[22]**
Ekmeklik, Peksimet, un ve hububat	818.288	4,5
Pilavlık, çorbalık, bulgur, pirinç, makarna, şehriye, konserve vb.	228.841	6
Sadeyağ, zeytinyağı, içyağı	175. 822	30,5
Etlik hayvan, kavurma, pastırma, sucuk, kurubalık, et konserve	836.212	44
Tuz	116.762	20
Sabun	9.690	37,5
Gaz	180.926	126
Kuru sebze, sebze konservesi	637.070	18
Soğan	41.091	7
Çay	7.467	26
Kahve	9.222	10,5
Şeker	53.442	37
Kumanyalık zeytin ve peynir	306.179	6,5
Erzak Toplamı	**3.509.931**	-
Yemlik arpa, yulaf vb.	1.389.682	3,5
Ot, saman, kepek vb.	1.880.734	5
Hayvan Yiyeceği Toplamı	**3.270.416**	-
Genel Toplam	**6.780.347**	-

Tablo-5: 5'inci Ordu'nun 28 Eylül 1915 itibarıyla iaşe durumu

Yukarıda da belirtildiği gibi, savaşta normal şartlar da bir Mehmetçik'e günlük verilmesi gereken besin 600 gram un, 250 gram et ya da 125 gram kavurma, pastırma, sucuk veya konserve et, 86 gram

[21] ATASE, a.g.e., 10'uncu Cilt, s. 274.
[22] Kaç gün yetecek stok olduğu şeklinde anlaşılmalıdır.

pirinç, 10 gram yağ, 20 gram soğan ve tuzdan ibaretti. Bununla birlikte, erlere günlük et istihkakının 1/4'üne karşılık kuru fasulye, nohut, konserve sebze ya da yaş sebze verilmesi düşünülüyordu. Fakat bu liste, hedef listedir; verilmesi düşünülmüştür ama maalesef savaşın ilerleyen günlerinde Çanakkale'nin bazı cephelerinin ön hatlarında bırakın bu listeyi askere yemek vermek konusunda bile zorluk çekilmiştir. Ancak bu zorluk yiyecek sıkıntısından değil; savaşın doğası ve cephenin şartları ile düşmanın konumundan kaynaklanan nedenlerdi. Unutulmamalı ki, burası dünya harp tarihinin o güne kadar şahit olmadığı bir cephe idi ve şiddetli savaşlar oluyordu; bazı zamanlarda günlük zayiat binler rakamını geçiyordu. Bu nedenle elbette çeşitli eksiklikler olacaktı. Askerin her birini tatmin etmek asla mümkün değildi; her birinin yemek konusunda çeşitli hasretleri bulunmaktaydı.

Besin konusunda öncelik verilen madde ekmekti. ***Çanakkale*** adlı bir hatıra kitabı bulunan ABD uyruklu Yüzbaşı G. Fortescue hatıralarında, *"...Beni İstanbul'dan Çanakkale'ye getiren nakliye gemisinin ambarları ekmek ve dikenli tel ile dolu idi. Türk savaş usulünün zembereği bunlardı..."* demektedir. Görüldüğü gibi, 5'inci Ordu bünyesinde kurulan Burgaz ve Gelibolu'daki ekmekçi takımlarının yoğun çalışması ile cephede savaşan Mehmetçik ekmek ve peksimet sıkıntısı çekmemişti.

Çay ve şeker konusuna ise özel bir itina gösteriliyordu, çünkü bunlar o dönem de yurt dışından getirilen maddelerdi. 5'inci Ordu tarafından piyasada bulunan toplam çay ve şekerin %25'ine el konulmuş ve diğer kalan kısmı halkın tüketimine bırakılmıştı. Bu konuda da Gülecik, Bayırköy, Yerlisu ve Karapınar'da oluşturulan 5'inci Menzil Çayhaneleri ile sorunun önüne geçilmiştir. Amerikalı gazeteci Arthur Raul, Mayıs 1915 tarihinde ziyaret ettiği Çanakkale Cephesi'nde Mehmetçiklerin sabah kahvaltısında çay, keçi sütünden peynir ve zeytin ile esmer ekmek yediklerinden söz etmektedir. Aynı gazeteci öğle ve akşam yemekleri hakkında da bilgi vererek *"...askerlerin çok iyi pişirilmiş et, pirinç ve tatlı bile yediklerini, bir köylü Türk'ten çok daha iyi beslendiklerini gördüm..."* demektedir. Yine bu konuda Cemil Conk da hatıralarında *"...her ere günde 900 gram ekmek verilirdi. Sıcak yemeklere de gelince; pirinç çorbası, etli fasulye, etli nohut, bulgur pilavı, kuru bakla ve hoşaf; çÇerez olarak da kuru üzüm ve kuru fındık dağıtılmakta idi. Aynı zamanda zaman zaman tütün de dağıtılırdı..."* demektedir.

Çanakkale Savaşları'nda Osmanlı Devleti adına görev yapan küçük rütbeli subayların hatıralarında da görülecek tablo ve varılacak kanı aynıdır. Mesela Kanlısırt'daki en kanlı çarpışmalarda görev yapan

Mehmet Fasih Bey de hatırlarında bazı yiyecek isimleri vermektedir: *"...bir kahve pişirip içtim, biraz sucuk yedim, bir çubuk doldurup içtim...", "...bir bardak çay, bir dilim ekmek, birkaç hurma ile yuvarlandım ve nargileyi doldurarak sabah keyfi yaptım..."* Bununla birlikte cephede üst rütbeli bir subay olan Esat Paşa' da bir yemek listesinde şu isimleri vermektedir: *"...Köfte, omlet, domates dolması, pilav, ayva kompostosu ve kahve..."* Yine Cemil Conk şunları yazmaktadır: *"...harbin bütün şiddetine ve yorgunluğuna karşın silah arkadaşlarımın ve askerlerinin neşesi yerinde; hatta bu akşam ikinci tabur bizi ve bütün Alay Subaylarını kuzu ve helva ziyafetine davet etti..."*

Yine Çanakkale'de savaşan subayların hatıralarında Mehmetçiklerin vücut enerjilerinin önce korunması, sonra yükseltilmesi için kendilerine çeşitli kuruyemişlerin dağıtıldığını görmekteyiz. Örneğin açlığı önlemesi için hurma; soğuk bahar ve kış şartlarında ishali önlemesi için leblebi; erata enerji vermesi için fındık ve ceviz dağıtıldığını görmekteyiz.

Savaşın ilerleyen günlerinde ise İtilaf Devletleri Osmanlı Ordusu'nun lojistik destek alamaması adına çeşitli gıda taşıyan gemileri bombalamıştı. Bu bombardımandan nasibini alan gıda taşınan limanlar da vardı. Bunlardan biri de Akbaş Limanı idi. Bu ve benzeri bombardımanlar sonrasında ise mutfaklara uzak hatlarda bulunan Mehmetçiklere, ekmekten daha uzun süre dayanması nedeniyle, ekmek kadar besin değeri olmayan peksimetler dağıtılmıştı. Ancak tekrar belirtelim ki; bu sorun yiyecek sıkıntısından yaşanan bir problem değil; onu koordine etme ve askerlere verebilme ile alakalı bir sorundu. Bunun yanında Mehmetçik'in besin konusunda yaşadığı gerçek sorun su meselesi idi. Askerin içecek suları hep kireçli, fena kokulu, acı sulardı. Tesadüfen bardağın içinde biraz su kalsa bir müddet sonra bardağın dibinde tebeşire benzer beyaz bir tortu görünüyordu. Sadece Osmanlı askerleri değil, İtilaf Devletleri askerleri de su meselesinden dertli idi.

Son zamanlarda Çanakkale Cephesi'nde çarpışan Mehmetçikleri gariban, pejmürde ve bakımsız gibi gösteren popülist yazıların yanlışlığının kaynağı da bu sorunun aslını bilmemekte yatmaktadır. Askerini ulusal vitrini olarak gören milletimiz Çanakkale'de de Mehmetçiklerin yokluk yaşamaması için varını yoğunu seferber etmiştir.[23]

2.4.2.2. İkinci ve Dördüncü Sınıf Lojistik Maddelerinin İkmali

2.4.2.2.1. İkinci Sınıf Levazım İkmal Malzemeleri: İkinci sınıf ikmâl maddeleri; levazım, istihkâm, muhabere, ordu donatım (silah,

[23] Ozan BODUR, http://www.duryolcu.com/default.asp?m. Tarih: 03.05.2010.

araç, gereç) kadro malzemesiydi. Ana depolar İstanbul'da bulunduğundan, genel olarak bunlar birliklere İstanbul'dan Çanakkale'ye deniz yoluyla gönderilmekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hazırlıksız olarak Birinci Dünya Savaşı'na girmiş olması, ikinci sınıf ikmâl maddelerinin gereği gibi sağlanıp birliklerin donatılmasına imkân vermemiştir.

Levazım ikinci sınıf ikmâl maddeleri; genel olarak giyim eşyası, yedek takımları, beylik battaniye, portatif çadır, mahruti çadır, mutfak gereçleri gibi maddeleri içermektedir. Bu maddelerin sağlanıp dağıtılmasında birçok aksaklıklar görülmüştür. Örneğin seferberliğin başlangıcında bir tümenin nakliye katar ve cephane tabur erlerine asker elbisesi verilmemiş; sivil elbiseli olan bu erlerin kollarına bir renkli bant dikilerek sınıfları ve asker oldukları anlatılmaya çalışılmıştı.

Birliklerde yeteri kadar portatif çadır yoktu. Ayakkabı ihtiyacını karşılamak için, kesilen hayvan derileri, çarık yapılmak üzere birliklere veriliyordu.[24] Daha sonra bu bölgede oluşturulan 5'inci Menzil Müfettişliği ile yukarıda belirtilen aksaklıklar kısmen giderilecektir.

5'inci Ordu'nun kurulmasından sonra Akbaş'ta, 5'inci Ordu Menzil Komutanlığı Eşya Ambarı kurulmuş; ayrıca, Lâpseki ile Kilye'de birer eşya ambarı açılmıştı. Birlikler, giyim ihtiyacını bu ambarlardan sağlamaktaydılar.

2.4.2.2.2. İkinci Sınıf Muhabere ve istihkâm Malzemeleri: Birliklerin istihkâm ve muhabere malzemesi ihtiyacının da gerek yurt içinde kurulmuş fabrika ve imalathanelerden ve gerekse ordudonatım fabrikalarından sağlanmasına çalışılmıştı; önemli bir kısmı da yurt dışından temin ediliyordu. Birlikler için vazgeçilmez olan bu malzemelerin temin ve tedarikinde büyük sıkıntılar oluyordu. Her tümende bir istihkâm bölüğü ve bir muhabere takımı vardı. Daha sonra bu cephenin önemi nedeniyle lojistik malzemede diğer cephelere göre daha fazla öncelik verilmiştir.[25]

Temmuz 1915 ayından sonra 5'inci Ordu'nun istihkâm ve muhabere malzemesi ihtiyacına öncelik tanınmış ve Piripaşa'daki istihkâm deposundan veya diğer imkânlardan faydalanılarak karşılanmasına çalışılmıştır. Bu kapsamda Budapeşte Erikson Fabrikası'na 19 Aralık 1914 tarihinde verilen 800 adet sahra telefon

[24] ATASE, a.g.e., 5'inci Cilt, 1'inci Kitap, s. 266.
[25] Gürsel GÖNCÜ, Şahin ALDOĞAN, Siperin Ardı Vatan, MB Yay., 5'nci Baskı, İst., 2006, s. 130.

siparişinin 560 adetinin sevke hazır olduğu bildirilmiş; Başkomutanlık tarafından birliklere dağıtımı yapılmıştı. Bu kapsamda 5'inci Ordu Komutanlığı'na da 90 adet telefon ve 400 makara kablosu tertip edilmiştir. Oysa Başkomutanlık'ça kabul edilen kritere göre kolordularda bulunması gereken telefon sayısının 62, kablosunun ise 124.000 metre olması kabul edilmişti.

Zaman içinde muhabere malzemelerin tertibine devam edilmiştir. Temmuz 1915 itibarı ile ordu bölgesine tertip edilen muhabere malzemelerini miktarı şöyleydi: 277 adet telefon, 3096 kg galvanizli tel, 700 adet tecrit maddesi, 137 adet katranlı şerit, 4980 adet telgraf direği, 4000 adet direk fincanı, 17 adet santral, 10 adet palanga takımı, 20 adet kurbacık, 60 adet çeşitli büyüklükte burgu, 20 adet küskü, 100 km bağ teli, 175 adet lönkleşe pili, 139 km sahra kablosu, 2000 metre ara kablo, 47.100 kg bakır tel, 145.000 kg demir tel, 125 adet kuru pil, 560 kg bronz tel, 2 adet numaratör ve 4 adet erikson.[26]

Birlikler, 5'inci Ordu Menzil Komutanlığı'na (Müfettişliği'ne) müracaat etmek suretiyle ihtiyacı olan istihkâm veya muhabere malzemelerini istemekte; taleplerine olumlu cevap verilince Akbaş'ta ve Bigalı'da kurulmuş olan istihkâm parkından kendi imkânlarıyla almaktaydı.

Çanakkale harekât alanındaki savaşlarda her iki tarafın mevzileri arasındaki mesafenin azalması ve özellikle Arıburnu'nda birkaç metreye kadar düşmesi, çarpışmaların karakterini mevzi muharebelerine dönüştürmüştü. Bu sonuç, gerek gemi topçusu, gerekse kara topçularıyla piyade ateşleri tarafından ateş altına alınan Türk mevzilerinin yer yer çökmesine neden oluyordu. Yeniden kazılarak çıkarılan topraklar, hem Türk mevzilerinin belirlenmesi sakıncasını doğuruyor, hem de ateşlerin etkisiyle kaydığından beklenen sonucu veremiyordu.

Bu nedenle Çanakkale Muharebeleri'ndeki kum torbası ihtiyacı, diğer cephelerdeki Türk ordularının ihtiyacından çok fazla olmuş; Başkomutanlık'ın stoklarını tüketmişti. Buna çare bulmak amacıyla, kum torbası yapımına önem verilmiş; Hindistan'dan Hint keneviri getirilememesi ve yerli kenevirlerin çuval ve küm torbası ihtiyacının karşılanamaması üzerine, keten kumaşlardan ve hatta pamuklu basmalardan faydalanılmak zorunda kalınmıştı. Halktan satın alınarak kum torbalarının yaptırılması, değişik renk ve desenlerdeki kum torbalarının görülmesine neden olmuştu.

[26] ATASE, a.g.e., 10'uncu Cilt, s. 2288-289.

5'inci Ordu'ya, zaman zaman yapılan tertiplerle, 234.089 adet kum torbası, 35.674 adet dikenli tel kazığı, 39.911 kangal dikenli tel, 4.220 kangal bağ teli, 2.439 sandık çivi, 65 adet saplı balyoz, 17.746 adet saplı kürek, 14.778 adet saplı kazma, 50 adet çekiç, 478 adet balta, 230 adet tel makası, 40 adet güderi eldiven, 120 adet bıçkı, 114 adet testere eğesi, yedi adet marangoz takımı, yedi adet demirci takımı, 90 adet çapraz, 13 vagon dikenli tel, 170 adet kollu bıçkı, iki adet hızar, 43 sandık lağımcı takımı, 5000 adet göteberka fitili, 600 adet keser, 450 adet testere, 60 adet kerpeten, 500 sandık dinamit lokumu, bir adet taş burgu takımı, üç adet kuyu burgu takımı, 50 adet tenvir tabancası, 5000 adet tenvir fişeği 11 Mayıs 1915 tarihinden itibaren yıl sonuna kadar Piri Paşa İstihkâm Deposu'ndan ve diğer olanaklardan yararlanılarak gönderilmiş; böylece Ordu'nun savunması güçlendirilmiştir.[27]

2.4.2.3. İkinci Sınıf Ordu Donatım Malzemeleri: Çanakkale Boğazı'nı savunmak amacıyla Müstahkem Mevki Komutanlığı kurulmuş, Cevat Paşa komutasındaki bu birlik 18 Mart Deniz Muharebeleri'nde adeta destan yazmıştı.

Çanakkale Müstahkem Mevki birliklerinin büyük kısmı, barışta var olan ve genellikle yeri değişmeyen birliklerden oluşmuş olup gereksinim duyulan ikmal maddelerimin çoğunun depo edilmesi gerekirken, çeşitli nedenlerle bu iş tam olarak yapılamamıştı.

Müstahkem Mevkii topçu birliklerinin cephanesi, genellikle, topların kendi yanlarında; batarya ve tabur cephaneleriyle, ağır topçu alaylarının cephanelikleri ve cephane depo müfrezesinin cephaneliğinde bulunmaktaydı.

Eldeki imkânlar ve topların çap ve çap uzunluklarına göre olmak üzere, top başına bulundurulması düşünülen mermi sayısı için lojistik faktör genellikle 15-96 ile 188-670 arasında değişmekteydi.

Müstahkem Mevki, topçusunda eski ve yeni olmak üzere farklı özelliklerde iki tip cephane kullanılıyordu. Bunlardan eski cephane kullanımında menzil kısa, yeni cephane kullanımında ise menzil daha uzun oluyordu. Örneğin en güçlü toplardan 355/35'lik toplar, eski mermi kullanıldığında, menzil 11.700 m iken; yeni mermi kullandığımda 16.900 m oluyordu. 22 çap uzunluğundaki topların mermilerinin tamamı eski tipti. 35 çap uzunluğundaki toplarda yeni mermi sayısı az olduğundan, bunların ancak zorunluluk halinde kullanılmasına özen gösteriliyordu.

[27] ATASE, a.g.e., 10'uncu Cilt, s. 2288-289.

Seferberliğin ilânından sonra, İstanbul'dan Çanakkale'ye deniz yoluyla sürekli top ve cephane ikmali yapılmıştır.

19 Şubat 1915 Muharebesi'nden önce 5'inci Ağır Topçu Alayı'nda Boğaz'ın giriş tabyaları olan Ertuğrul, Seddülbahir, Kumkale ve Orhaniye' de bulunan top ve cephane durumu şöyleydi:[28]

Top Sayısı	Çap ve Çap Uzunluğu	Yeni	Eski	Toplam
4	240/35	62	368	430
4	280/22	-	187	187
4	260/22	-	283	283
4	240/22	-	294	294
1	210/22	-	286	286
1	150/26	-	379	379
6	150/11.6 Havan	-	1366	1366
6	87/24 Mantelli	-	2324	2324
4	37 mm.Uçs.	-	-	1613
6	Nordanfilt	-	-	6559

Tablo-6: Boğaz Savunması için Bölgeye Yerleştirilen Top Durumu

240/35'lik topların 18 Mart 1915 akşamındaki mermi sayısı 683 olarak saptanmıştır.

2.5. Topçu Birliklerinin Cephane Durumu

Erenköy Bölgesi Ağır Topçu Komutanlığı'nın 8'inci Ağır Obüs Alayı ile Numune Ağır Topçu Taburu'nda mevcut 31 adet 150/10,8'lik obüsün, 26 Şubat 1915 akşamına kadar toplam mermi sayısı 7627 idi. Bunların 19 Şubat-18 Mart 1915 akşamına kadar sarf ettiği mermi sayısı 3993 olup, 18 Mart akşamındaki mermi sayısı da 3634 olarak saptanmıştı. Aynı gün akşamı 120/30'luk Ağır Topçu Taburu'nun 2'nci ve 3'üncü Bataryalarında toplam 130; 1'inci Bataryası'nda ise 67 mermi bulunuyordu.

120/11,6'lık Obüs Bataryası, 18 Mart Muharebesi'nde yanındaki 671 mermiden 59'unu sarf etmiş, 612 mermisi kalmıştı.

Karantina bölgesindeki 120/11,6'lık obüs takımının yanında 18 Mart'ta 300 kadar mermisi bulunuyordu.

4'üncü Ağır Topçu Alayı'ndaki 1'inci Muhasara Taburu, 18 Mart'a kadar katıldığı muharebelerde, yanındaki 1100 mermiden 158'ini sarf etmişti; 18 Mart Muharebesi'ne katılmamış olan bu birliğin

[28] ATASE, a.g.e., 5'inci Cilt, 1'inci Kitap, s. 267.

yanında 992 mermisi vardı.

Kepez'deki bataryada 2672, Palamutluk sırtlarındaki bataryada 18 Mart akşamı 492 mermi bulunuyordu.

Muinizafer Bataryası'nın yanında 18 Mart akşamı 691 mermisi kalmıştı.

2.6. Dardanos Bataryası'nın Cephane Durumu

18 Mart 1915 akşamına kadar 374 mermi sarf eden bataryanın bu akşam yanında kalan mermi sayısı 756 idi.

Kepez'deki altı gemi topundan oluşturulmuş bataryanın 18 Mart akşamına kadar sarf ettiği mermi 280 olup aynı gün akşamı yanında kalan mermi sayısı da 658'den ibaretti.

Tenger, Yıldız ve Anadolu Mecidiye Tabyası'nda mevcut topam 20 havanın 18 Mart'a kadar toplam 941 mermisi varken; bunlardan Tenger Bataryası'nın 18 Mart Muharebesi'nde sarf ettiği 17 mermi düşülürse, 18 Mart akşamı her üç yerdeki topların yanında kalan mermi sayısı 924'tü.

Şili Dağ Topçu Takımı'nın yanındaki 784 mermiden 18 Mart'a kadar 64'ü kullanılmış olduğundan takımın 720 mermisi kalmıştır.

Topçu birliklerinde mevcut tüm nordanfilt toplarının 18 Mart 1915 akşamki toplam mermi sayısı ise 11.158 idi.

2.7. Saptanan Lojistik Faktöre Göre Çeşitli Sınıf Birliklerinde Cephane Durumu

Piyadede tüfek başına; er üzerinde 150, muharebe ağırlığında 60, cephane kollarında 85 mermi;

Süvaride filinta başına; er üzerinde 60, muharebe ağırlığında 30 mermi;

İstihkâm sınıfında tüfek başına; er üzerinde 75, muharebe ağırlığında 60 mermi bulunuyordu.

Muhabere bölüğünde tüfek başına; er üzerinde 75, muharebe ağırlığında iki sandık mermi hesap edilmişti.

Tabancalar için ise tabanca başına 20 mermi ayrılmıştır.

Sahra ve dağ toplarında; toparlaklarda, top başına 20, cephane arabalarında 192 atım, cephane esterlerinde 1228 atım;

Cephane kollarında; istihkâm tüfek başına 50 mermi, tüfek başına 10.000 mermi, sahra topu başına 80, dağ topu başına 315 atım kabul edilmiştir.

Bu duruma göre, yukarıda topçu dışında, diğer muharip birliklerde er üzerinde ve kademelerde bulundurulan mermi miktarlarının

yeterli olacağı kabul edilmektedir.

14 Şubat 1915 tarihinde 9'uncu Piyade Tümeni'nde 4207 sandık piyade mermisi vardı.

Topçu cephanesi olarak da

1'inci Sahra Topçu Taburunda; 6324 atım;

2'inci Sahra Topçu Taburu'nda; 6323 atım;

3'üncü Dağ Topçu Taburu'nda; 5482 atım;

8'inci Sahra Topçu Alayı 3'üncü Dağ Topçu Taburu'nda; 3616 atım;

105 milimetrelik obüs bataryasında; 3446 atım (şarapnel);

İn limanındaki adi krup bataryasında; 440 atım;

Kabatepe'deki mantelli topçu takımında; 399 atım;

Kabatepe'deki nordanfild takımında; 900 mermi vardı.

2.8. 19'uncu Tümen'in Cephane Durumu

Tümen, Çanakkale'ye geldiği zaman 643 sandığı yedek olmak üzere, toplam 2241 sandık piyade mermisi vardı. Topçu cephanesi olarak da 3'üncü Dağ Topçu Taburu'nda 3041 atım, 87/24'lük mantelli toplardan oluşan 1'inci Sahra Topçu Taburu'nda 2224 atım top mermisi vardı.

O tarihte Çanakkale Bölgesi'nde görevli 7'nci ve 11'inci Tümenlerin cephane durumlarının 9'uncu ve 19'uncu Tümenlerinkinden pek farklı olmadıkları görülmektedir.

Piyade cephanesi yukarıda adı geçen askerî fabrikaların imalâtıyla depolardaki mevcutlardan kısmen sağlanabiliyordu. Buna karşı, topçu cephanesinin ikmali büyük bir sorun olmuştu. Yurt içindeki askerî fabrikalar hafif topçu cephanesini yapabiliyordu. Bu imalât, normal savaş sarfiyatını karşılamaktan uzaktı.[29]

1915 yılı başlarında 5'inci Ordu'nun elinde 65.725 adet değişik çap ve cinste[30] tüfek, 1291 adet filinta, 1468 adet kılıç, 3814 adet tabanca ve 34 adet makineli tüfek vardı.

İtilaf devletlerin bölgeye yönelik amaçlarının öğrenilmesi üzerine birlik sayıları artırılmıştır. 21 Haziran 1915'te birliklerin elinde bulunan silah durumu tabloda gösterilmiştir.

[29] ATASE, a.g.e., 5'inci Cilt, 1'inci Kitap, s. 257-258.
[30] Mavzer, martin, muaddel martin, şinayder.

Birlikler	Tabur sayısı[31]	Mk. Tüfek Sayısı	Batarya Sayısı[32]	Obüs Sayısı[33]
Saros Grubu	7	4	5	7
Kuzey Grubu	45	29	31	7
Güney Grubu	48	35	22	18
Asya Grubu	15	12	17	40
Toplam	**115**	**80**	**75**	**72**

Tablo-7: Boğaz Savunması için Bölgeye Yerleştirilen Top Durumu

Bu tablo, belirtilen tarih itibarı ile 5'inci Ordu'nun gerek yakın muharebe silahları ve gerekse destek silahları bakımından iç açıcı durumda olmadığını göstermektedir; çünkü Boğaz'ı zorlayacak olan düşman donanmasının silah durumu adeta yürüyen bir ateş topu idi. Bu bakımdan ilave silahların tedariki ve bilhassa mevcutlarının onarılması 5'inci Ordu için hayati önem taşıyordu.

O dönemde Tophane'de İmalatı Harbiye Merkezi vardı. Bu imalatı harbiye merkezinde tüfek ve top yapılıyordu. Askerî fabrika ve imalathanelerinden birliklerin silah ihtiyacının karşılanmasına, yapımı imkânsız olanlarla yapımı ihtiyaca cevap vermeyecek kadar az olanlar için Almanya'ya müracaat edilerek getirilmesine çalışılmıştı. Bu çalışmalar sonucunda Eylül 1915 ayına ait silah durumu tabloda belirtilen seviyeye çıkarılmıştır.

Birlikler	Top						Çeşitli hafif silahlar
	Sahra	Dağ	Havan	Mantelli	Obüs	Muhasara ve Kısa[34]	
Ordu Karargahı	3	-	-	-	-	-	106
Menzil Müfettişliği	-	-	-	-	-	-	2570
Uçak Müfrezesi	-	-	-	-	-	-	15
Anafartalar Grubu	95	34	5	6	28	6	67985
Kuzey Grubu	31	25	6	11	8	5	32089
Güney Grubu	67	16	12	6	24	4	67985
Asya Grubu	20	12	-	-	-	-	9899
Toplam	**216**	**87**	**23**	**23**	**60**	**15**	**152090**

Tablo-8: 5'inci Ordu'nun Eylül 1915 Ayına Ait Silah Durumu

[31] Beş taburu jandarma, diğerleri piyadedir. Süvari birliği yoktur.
[32] Batarya çeşidi olarak; sahra, mantelli, seri ve adi dağ bataryaları vardı.
[33] Obüs çeşidi olarak; 10,5 cm seri obüs, 10,7 cm adi obüs, 12 cm seri ve adi obüs, 12 cm muhasara, 15 cm seri, adi kısa ve uzun menzilli obüs; 15, 21 ve 22 cm havan ile 14 cm çapında kaval top bulunuyordu.
[34] Kısa toplar dört adet olup Güney Grubu'nun envanterindedir.

Muharebeler süresince birliğin takviyesine devam edilmiş; silah mühimmat miktarı sürekli artırılmıştır. 14 Kasım 1915 tarihi itibari ile ordunun elinde 143 makineli tüfek, 35 nordenfilt, 109.071 mavzer ve 52.000 çeşitli marka olmak üzere toplam 161.071 hafif piyade silahı, 95 seri sahra, 99 seri ve adi dağ, 224 sahra ve 66 koşulu mantelli topu bulunuyordu.[35]

5'inci Menzil Komutanlığı, Akbaş, Lâpseki ve Bigalı Köyü kuzeyindeki Yahşiköy'de silah depolarını kurmuştu. Ayrıca Gelibolu'da önce 3'üncü Kolordu'nun olup sonradan Menzil Komutanlığı emrine verilen bir silah tamirhanesi vardı. Birlikler, silah ihtiyacını 5'nci Menzil Komutanlığı aracılığıyla bu depolardan sağlamaktaydılar.

Gerek İngilizlerden ele geçirilen, gerekse savaş sırasında arızalanan silahlar, boşalan erzak veya cephane kolları ile Bigalı ve Gelibolu'daki silah tamirhanesine gönderilmekte; burada da tamir edilemeyenler İstanbul'daki silah fabrikalarına gönderilmekteydi.

2.9. İkinci Sınıf Uçak ve Avadanlık Tedarik ve Dağıtımı

1915 yılı başlarında uçak teknik personeli konusunda Prusya ile bir anlaşma yapıldı. Zamanın hükümetini temsil eden Berlin Sefiri ile Alman Ordusu Uçak Müfettişliği Temsilcisi arasında yapılan anlaşmaya göre, imza tarihinden geçerli olarak savaş sonuna kadar, Prusya, Türk ordusunun pilot ve makinist ihtiyacını karşıladı.

1915 yılının ortalarında Çanakkale'de 5'inci Ordu emrinde altısı hizmet ve ikisi savaş uçağı olarak sekiz uçak bulunuyordu.

2.10. Üçüncü Sınıf Lojistik Malzemeleri

Üçüncü sınıf ikmâl maddeleri, bütün birlikler için yakacak odun ve kömür, genel olarak bölgeden sağlanmaktadır. Bu malzemeler gaz yağı, hafif filo ve iş ocakları için maden kömürü, uçak bölüğü ve ışıldak müfrezesi komutanının otomobili için benzin, motor ve dişli yağlarından oluşmaktadır. Belirtilen malzemeler, İstanbul'dan sürekli olarak deniz yoluyla gönderilmiştir. Ayrıca 5'inci Ordu bölgesinde iki yerde linyit ocakları işletilmiş ve kömür sağlanmıştır. 1915 yılında Küçük Anafarta ile İnebeyli'nin doğusunda Sümbüldere'deki linyit ocakları, Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nca Lâpseki'nin 20 kilometre doğusunda Şevketiye dolayındaki linyit ocakları da Bahriye Nezareti'nce işletilmiştir.[36]

[35] ATASE, a.g.e, s. 274.
[36] ATASE, a.g.e., 5'inci Cilt, 1'inci Kitap, s. 265.

Birliklerin odun ve kömür ihtiyacı, daha çok Anadolu yakasından Biga Yarımadası'ndan ve özellikle Kazdağları kesiminden getirilmek suretiyle sağlanıyordu. Çan, Balcılar veya Bayramiç bölgesinden sağlanan kereste, odun veya odun kömürleri, menzil kollarıyla Karabiga, Lâpseki, Pirgos iskele komutanlıklarına sevk edilmekte; buradan mavnalara yüklenerek karşı sahile geçirilmekteydi.

O dönemde Abadan'da (İran) ve Musul'da (Irak) petrol çıkmakta ve kullanıma sunulmaktaydı. Abadan'ın İngiliz birlikleri tarafından işgali, Musul-Kerkük bölgesinin de harekât bölgesi içinde olması ve özellikle uzaklığı nedeniyle petrolün taşınması zor ve hatta mümkün olamıyordu. Bu nedenle özellikle gaz yağı başta olmak üzere akaryakıt tedarik ve ikmali Avusturya-Macaristan'dan getirtilerek sağlanmaktaydı. Bunlar İstanbul'da teslim alınarak depolanıyor; buradan birliklerin ihtiyacına göre dağıtılıyordu.

2.11. Dördüncü Sınıf Lojistik Malzemeleri

Bu malzemeler genel olarak tahkimat ve inşaat araç ve gereçlerini içermekteydi. Demir, çimento ve kerestenin bir bölümü bölgeden, diğer bölümü de İstanbul'dan deniz yoluyla sağlanıyordu.[37]

Biri, Çanakkale Boğazı'nın doğusunda; diğeri de, batısında olmak üzere iki istihkâm inşaat taburuyla bir istihkâm bölüğü, top ve ışıldak mevzileri, barakalar, yollar yapmakta ve çıkarmalara karşı tahkimat işlerinde sürekli olarak çalışmaktaydılar.[38]

2.12. Beşinci Sınıf Lojistik Malzemeleri

Bu malzemeler elde bulunan her türlü top ve silahın cephane ve mühimmatını kapsamaktadır. Şüphesiz ki, Çanakkale Cephesi diğer cephelerden daha önemliydi ve küçük bir arazi parçasının kaybı, Çanakkale Boğazı'nın geçilerek İstanbul'un düşmesine neden olabilirdi. Bu durumun halkın ve ordunun moraline yapacağı etkinin yanında, İttifak devletlerini ve özellikle Almanları da etkileyeceği açıktı. Bu nedenle 5'inci Ordu'ya öncelik tanınmıştı.

Düşman birliklerinin 25 Nisan 1915 tarihinden itibaren karaya çıkmasından sonra 5'inci Ordu'nun cephane sarfiyatı çok artmış ve bu cephenin takviyesi idari teşkilleri çok zor duruma sokmuştu. Başlangıçta Almanya yolunun kapalı olması, Başkomutanlığı kendi imkânlarıyla baş başa bırakmıştı. Bu yüzden 5'inci Ordu'nun cephane ihtiyacı, mevcut stoklardan karşılanmaya çalışılıyor veya henüz kritik olmayan

[37] GÖNCÜ, ALDOĞAN, a.g.e., s. 134.
[38] ATASE, a.g.e., 5'inci Cilt, 1'inci Kitap, s. 266.

bölgelerdeki birliklerden alınarak sağlanıyordu.

1915 yılı başında, Berlin-İstanbul yolu henüz açılmamıştı. Mevcut stoklar da gün geçtikçe tükeniyordu. Bu yüzden Başkomutanlık Vekâleti, bir tedbir olmak üzere, cephane sarfiyatını sınırlandırılması emrini vermiş; 5'inci Ordu'nun mütemadiyen tekrarladığı cephane isteklerine, tasarruf tavsiyesinde bulunmakla yetinmişti.

Almanya yolunun açılmasından sonra demiryoluyla gelen silah ve cephane, Uzunköprü'de indirilmekte; buradan menzil kollarıyla taşınarak Kilye ve Akbaş'taki 5'inci Menzil Komutanlığı cephane parklarına götürülmekteydi.

Grup komutanlıkları, ihtiyacı olan cephaneleri 5'inci Menzil Komutanlığı'ndan istemekte ve adı geçen cephane parklarından kendi kollarıyla taşıyarak cephe gerilerinde açtığı cephane parklarına getirmekteydi. Buna rağmen, cephane sarfiyatının tamamen karşılanması mümkün olamamış; mermi tasarrufuna çalışılmış ve özellikle muharebeler süresince ateş disiplinine riayet edilmişti.

Enez'den Akçay İskelesi'ne kadar uzanan yaklaşık 250 km boyundaki cephesinin tehlikeli gördüğü yerlerine öncelik veren 5'inci Ordu, cephane ihtiyacını sağlama ye ikmalini düzenleme çabasındaydı. Cephane eksikliğinin doğuracağı tehlikeler Başkomutanlık Vekâleti'ne bildirilmiş; fakat bir türlü tam olarak çözümleyememişti. Cephelerde savaşan bölge komutanlarının cephane ikmali konusundaki haklı isteklerinin karşılanamaması, ast komutanların güveninin sarsılmasına neden oluyordu.

Başkomutanlığın ihtiyaçları karşılayamadığı durumda 5'inci Ordu Komutanı Liman Fon Sanders, yalnız Başkomutanlık Vekâleti'ne başvurmakla yetinmemiş; Islâh Heyeti Başkanlığı yetkisiyle memleketi olan Almanya'dan da cephane sağlamaya çalışmıştı.

2.13. Müteferrik Sınıf İkmal Maddeleri

Muharebelerin devamı süresince taraflar arasında mesafe, yedi-sekiz metreye kadar düşmüştü. Bu durum muharebenin karakterini etkilemiş; çarpışmaları mevzii muharebelerine dönüştürmüştü. Dolayısıyla taraflar el bombasını daha fazla kullanmaya başlamıştı. El bombasının ikmali, gerek yapımının yetersizliği, gerekse stok seviyesinin süratle erimesi nedeniyle, büyük bir sorun halini almıştı. Bu yüzden 5'inci Ordu, bomba ihtiyacının karşılanması için Başkomutanlık Vekâleti'yle sık sık yazışmalara girişmiş, fakat hemen hemen her defasında elinde bulunanlarla yetinmek, ateş disiplinini sağlamak, önemli hedefler dışında bomba atmama öğütü ile karşılaşmıştı.

Bütün bu tavsiyelere rağmen Başkomutanlık bu cephenin önemi nedeniyle geceli gündüzlü çalışmalarıyla elindeki bütün imkânları bu cephe için kullanmış; 8 Aralık 1915 tarihi itibarı ile savaşta daha önce harcanan veya elde çıkanlar hariç olmak üzere birliklerin elindeki mühimmatı aşağıdaki tablodaki seviyeye ulaştırmıştır.[39] Cephenin 1915 yılı Aralık ayı sonunda kapandığı göz önüne alınırsa muharebeler süresince çok ciddi sorunun yaşanmadığı değerlendirilmektedir.

Birlikler	**Mühimmat Miktarı**					
	Sahra	**Çabuk ateşli Dağ**	**Adi Dağ**	**Mantelli**	**Piyade**	**El bombası**
Anafartalar Grubu	14.889	2.974	3.153	-	12.168	18.084
Güney Grubu	12.467	1.210	3.366	-	10.730	10.135
Kuzey Grubu	9.755	7.777	2.168	2.124	6.035	6.013
Asya Grubu	9.834	2.212	2.203	5.189	6.837	9.187
Saros Grubu	4.617	-	-	-	7.750	11.453
Menzilde	19.134	3.784	8.367	521	11.840	31.951
Toplam	**70.697**	**17.957**	**19.257**	**7.834**	**55.360**	**86.823**

Tablo-9: 5'inci Ordu'nun Aralık 1915 Ayına Ait Mühimmat Durumu

3. Sonuç

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na hazırlıksız girmesine rağmen, Çanakkale Cephesi'nde özel önem verdiği lojistik faaliyetlerin yerine getirilmesi için tüm maddi ve manevî kaynaklarını seferber etmiştir.

Sekiz buçuk ay süren kara muharebelerinin bazı dönemlerinde yiyecek sıkıntısı yaşanmışsa da kurulan lojistik sistem ve en önemlisi de ordu-millet bütünleşmesi ile cephedeki askerin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmış; silah ve mühimmat ikmali ile personel bütünlemesi en iyi şekilde sağlanmış; gazilere şefkat eli uzatılmış ve böylece savaşın olumsuzlukları mümkün olan en düşük seviyeye indirilmiştir.

Modern lojistiğin prensiplerinden[40] olan; Hedef, Sadelik, Ekonomiklik, Esneklik, Çeviklik, Doğruluk, Bağımsızlık, Beka, Bütünleşiklik, Standartlık, İzlenebilirlik, Süreklilik ve Emniyet ilkelerinin Çanakkale Muharebeleri'nde örnek düzeyde uygulandığı anlaşılmaktadır.

[39] ATASE, a.g.e., 10'uncu Cilt, s. 274.
[40] MD 52-2, a.g.d. s. 2-5.

KAYNAKÇA

ATATÜRK, Mustafa Kemal, Anafartalar Hatıraları, Hazırlayan: Metin Martı, Arma Yay. İstanbul 2002.

ALDOĞAN, Şahin./GÖNCÜ, Gürsel, Siperin Ardı Vatan, MB Yay.5'nci Baskı, İst., 2006.

Askeri Tayinât ve Yem Kanunu, Madde 1, 22 Eylül 330, Tertibisani Düstur. Cilt 6, s.1286, Tashih No. 1958.

AVCI, Cenk, Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları, Genkur. ATASE yay. Ankara 2009.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 5'inci Cilt, 1'inci Kitap, Genkur. ATASE yay. Ankara 2002.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 5'inci /özet Cilt, Genkur. ATASE yay. Ankara 2002, s. 235.

BODUR, Ozan, http://www.geliboluyuanlamak.com/makale_detay. php?haber 04.05.2010.

ÇERİNER, Selahattin, Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme, Harp Akademileri Yay. s. 221.

ERDEMİR, Lokman, Çanakkale Savaşı, Siyasi, Askerî ve Sosyal Yönleri, Gökkubbe Yay. İstanbul, 2009.

Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, Baha Matbaası, İstanbul, 1970.

KKY 54-5 (B) Kara Kuvvetleri Lojistik Faktörler Yönergesi, KKK.lığı, Ankara, 2008.

MD 52-2 TSK Lojistik Direktifi, Gnkur. Bşk.lığı, Ankara, 2000.

MKS 54-1 (A) TSK Lojistik Konsepti, Gnkur. Bşk.lığı, Ankara, 2000.

KOYUNOĞLU, A. Ali, Çanakkale Savaşları ve Gelibolu Yarımadası Gezi Rehberi, 2'nci Kolordu Komutanlığı matbaası, Gelibolu, 2006.

ÖRSES, İclal / ÖRSES, Tunca, Koleksiyoncular Dern. yay. No:13 Üç S Basım, Ank. 2010.

ÖYMEN, Şadan/ÖYMEN, Edip, Çanakkale:Acı İlaç, İstanbul 2005.

Şevki Paşa Haritası, TSK.mil.tr. ATESE.

TSK Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 5'inci Cilt, 3'üncü Kitap, Genkur. ATASE yay. Ankara, 1980.

ÜNAYDIN, R. Eşref, Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat, Hamit Matbaası, İstanbul, 1986.

YILDIZ, Hakan, Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik, İş Bankası yay. Senkron Matbaa, İstanbul, 2006.

Çanakkale Muharebeleri'nde Sağlık Hizmetleri ve Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri

Necdet AYSAL[*]

Öz

19 Şubat 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında Dünya Savaşı'nın en kanlı deniz ve kara muharebeleri Çanakkale cephelerinde gerçekleşmiştir. Muharebelerin başlamasıyla birlikte sağlık hizmetlerinde fiziki yapının hazırlanması ve iyileştirilmesinin yanı sıra, buralarda hizmet sunacak sağlık personelinin temini ve yetiştirilmesi konularında zaman zaman güçlüklerle karşılaşılmıştır. Bunların dışında askerlerin barınma koşullarının da iyi olmadığı; pek çok tabyada su tulumbalarının bulunmaması nedeniyle su sıkıntısının çekildiği ve yeterli temizliğin yapılamadığı görülmektedir. Dolayısıyla bölgede sıkça rastlanan kolera, tifo, lekeli humma, bit salgını ve çiçek hastalıkları insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Sağlık hizmetlerinde yaşanan bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için o günün koşullarında eldeki imkânlar ölçüsünde birtakım önlemler alınmıştır. Kuşkusuz bu konuda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri son derece önemlidir. Kuruluş amacı savaş ve barış zamanlarında felâkete uğramış insanlara yardım etmek olan bu cemiyet, cephe gerisinde yaralı ve hasta nakilleri için sağlık birimleri oluşturmuş ve bunların hızlı şekilde hastanelere sevkini gerçekleştirmiştir. Savaş sırasında bütün cephelerde ve cepheye yakın yerlerde Hilâl-i Ahmer, hastaneler ve nekahethaneler açmış ve hastanelerde istihdam edilmek üzere hastabakıcıların temini ve yetiştirilmesine önem vermiştir. Bunların dışında mevcut hastane kapasitelerinin artırılması; cephede sağlığı olumsuz yönde etkileyen hastalıklarla mücadele; yurt dışından sağlık ve ilaç malzemelerinin temin edilmesi, savaşan askerler için yurtdışı ve içinde yardım gecelerinin düzenlenmesi; aşhane ve çayhanelerin açılması gibi çok değişik alanlarda yardım faaliyetlerine öncülük etmiştir. Sağlık kurumları ve seyyar sağlık hizmetleriyle hasta ve yaralılara zamanında müdahale ederek askerî

[*] Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, e-posta: aysal@ankara.edu.tr.

kayıpların azalmasına katkıda bulunan cemiyetin, merkezî hükûmetin sağlık alanındaki yükünü de hafiflettiği söylenebilir.

Bu çalışmada Kızılay Arşivi başta olmak üzere Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi ve ATASE Başkanlığı Arşiv belgeleri çerçevesinde Çanakkale Muharebeleri'nin sosyal boyutu ele alınarak, sağlık hizmetleri ve yardımlar irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Çanakkale Muharebeleri, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı, Sağlık Hizmetleri, Aşhaneler, Osmanlı İmparatorluğu.*

Medical Services During the War of Çanakkale and the Activities of the Kızılay Society

Abstract

The Çanakkale War, which happened between 19 February 1915 and 9 January 1916, was the bloodiest part of the World War I. Not only it was hard to meet with the needs of medical supplies, but also the medics were hardly recruited because of the lack of possibilities. In addition to this, many squads were in bad situation due to lack of water. Accordingly, the people had suffered from typhoid fever, cholera, typhus, louse outbreak, and variola.

In order to avoid theese problems, possible precautions were taken during the war. The importance of the society of Kızılay is definite about this topic. Aim of the society was to aid the wounded and to transfer them to nearest hospital. The society set up Kızılay hospitals in every frontline and gave importance to recruit and provide nurses. Additionally, it was initiator of extending the hospitals, exporting medical supplies, encountering diseases, establishing mess halls and internment camps.

The society of Kızılay managed to cure the wounded and the sick and prevented deaths to increase. In this context, it can be said that the society had helped government. In this study, with the guidance of the Kızılay archives, Prime Ministry Republic archives, TITE archives and ATASE archives, medical services in the War of Çanakkale will be explicated.

Key Words: *Battle of Gallipoli, the Society of Kızılay, World War I, Medical Services, Mess Halls, the Ottoman Empire.*

1. Savaşa Giden Süreç ve Osmanlı Devleti

19. yüzyılda etkili olan siyasal, sosyal ve ekonomik dengeleri alt üst eden Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi ve bunun sonucu yaygınlaşan sömürgecilik gibi gelişmeler,[1] Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki ekonomik rekabeti şiddetlendirmiş ve var olan siyasal bunalımlar bloklaşmayı beraberinde getirmiştir.[2] Bu gergin ortamda, 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük François Ferdinand ve karısının Saraybosna'da öldürülmesi, bardağı taşıran son damla olmuş ve savaşa giden süreç hızlanmıştır. 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş açmıştır. Çatışmanın hemen ilk günlerinde, Rusya, Sırbistan'ın yanında yer alırken; Almanya, Avusturya-Macaristan'ı desteklemiştir. Bu arada Almanya'nın Fransa ve Belçika'ya da savaş açması üzerine; İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etmiş ve Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu arada Japonya'nın Almanya'ya karşı savaşa girmesiyle, çatışmalar Avrupa'nın dışına sıçramıştır.[3]

Savaşın başladığı sırada, İttihat ve Terakki yönetiminde bulunan Osmanlı Devleti'nin en yakın olduğu ülke Almanya idi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, Almanya'ya siyasi ve ekonomik açıdan yaklaşılmasının en önemli nedeni, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni dışlamış olmaları ve Rusya karşısında yalnız bırakmalarıdır. Savaşın hemen öncesinde, İngiltere ve Fransa'ya götürülen ittifak önerilerinin de reddedilmesi üzerine Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir ittifak anlaşması imzalayarak tarafını tam olarak belirlemiştir.[4] 11 Kasım 1914'te İtilaf devletlerine resmen savaş ilan eden Osmanlı Devleti, aynı anda birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır.[5]

---

[1] A. Haluk Ülman, ***Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş***, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 5-19.

[2] 1882 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında *Üçlü İttifak* (Bağlaşma Devletleri) kurulmuş; sonraki yıllarda ise buna karşı olarak İngiltere, Fransa ve Rusya arasında *Üçlü İtilaf* (Anlaşma Devletleri) oluşturulmuştur. Bkz., Fahir Armaoğlu, ***20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)***, Alkım Yayınevi, Ankara, 2000, s. 19-26.

[3] ***Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi***, (Ed. Temuçin F. Ertan), 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s. 62.

[4] Veli Yılmaz, ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar***, Cem Ofset Matbaası, İstanbul, 1993, s. 57-59.

[5] Osmanlı Ordusu ilk çatışmaya Ruslarla Kafkas Cephesi'nde girmiştir. 8 Kasım'da başlayan harekât, 22 Aralık-6 Ocak 1915 tarihlerinde Enver Paşa'nın komutasında gerçekleşen Sarıkamış yönüne doğru bir kuşatma taarruzu ile devam etmiş, ancak bu

Osmanlı Devleti'nin başlayan bu küresel savaşta en başarılı olduğu cephe şüphesiz Çanakkale Cephesi'dir. Bir yıl kadar önce küçük Balkan devletleri karşısında tutunamayan ordu, 19 Şubat 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında, denizde dünyanın en modern ve en güçlü silahlarıyla donatılmış büyük zırhlı armadalarının cehennemi bombardımanları altında; karada ise karşılıklı 25-30 metreyi geçmeyen siperlerde, boğaz boğaza, göğüs göğüse yapılan mücadelelerde İtilaf güçlerine büyük kayıplar verdirmiştir.[6]

2. Savaş Öncesi Sağlık Hizmetlerinin Planlanması

İtilaf devletlerine karşı donanım, insan kaynağı açısından orantısız ve yetersiz bir halde gerçekleşen Çanakkale Muharebeleri, ekonomik ve sosyal sonuçları itibariyle tam bir çözülüşü de beraberinde getirmiştir.

2 Ağustos 1914'te Almanlarla imzalanan gizli ittifak antlaşması çerçevesinde genel seferberliğini ilan eden Osmanlı Devleti,[7] askerî hazırlıklarına hız vererek birliklerin lojistik ikmali için gerekli tedbirleri de almaya başlamıştır. Bu bağlamda seferberliğin ilk günlerinde 5 Ağustos 1914 tarihinde Harbiye Nezareti'nin yayınladığı talimatta; İstanbul'da toplam 10.000 hasta kapasiteli hastanelerin açılması planlanmakta, bu hastanelerin 7000 yataklık kapasitenin ordu ve 3000 yataklık kapasitenin ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından açılması istenmektedir.[8] Yaralı ve hastaların sevkinde ise sevkiyat iskeleleri olarak Ayastefanos, Tekirdağ, Gelibolu ve Çanakkale'nin kullanılmasına karar verilmiştir. Cephelerden gelecek yaralıların önce İstanbul'da Gülhane'ye ve buradan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından arabalar ile diğer hastanelere sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Yaralıların

---

taarruz esnasında Allahüekber Dağları yöresinde soğuk ve açlığın da etkisi ile bir bozgun yaşanmış ve ordunun dörtte üçü yitirilmiştir. Bkz., Kemal Arı, ***Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi***, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s. 74; Mahmut Boğuşoğlu, ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Savaşları***, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 60-68.

[6] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Cilt V, 1, 2 ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi***, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002, s. 31-47.

[7] Dönemin gazetelerinde seferberlik şöyle duyurulmuştur: "*Berri ve bahrî kuvva-yı askeriyemizin kısmen hâl-i seferberiyeye vaz'ı hususuna irâde-i seniyye sâdır olmuştur.*" Bkz., ***İkdam***, 21 Temmuz 1330 [3 Ağustos 1914], s. 1; "Memleketimizde Seferberlik ilânı: Dünkü tezahürat memleketimiz bî-taraflığını muhafaza edecektir." Ayrıntılı bilgi için bkz., ***Tasvîr-i Efkâr***, 21 Temmuz 1330 [3 Ağustos 1914], s. 1-3.

[8] Lokman Erdemir, "Çanakkale Savaşı Sırasında İstanbul Hastanelerinde İlk Sağlık Hizmetleri ve Şehitlerin Defni", ***Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, 2012, Yıl 17/1, 51-73, s. 51.

cepheden hastanelere sevkleri için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne iki adet vapur tahsis edilmesi planlanmıştır.[9]

Çanakkale Muharebeleri öncesi cephelere yakın farklı noktalarda "*tahaffuzhane*" denilen toplanma merkezleri kurulmuştur. Bu merkezlerde cephelere gönderilecek askerlerin askerî eğitimlerinin yanı sıra, sağlık kontrolleri, bağışıklık ve bulaşıcı hastalıklara karşı periyodik çiçek, kolera, karahumma ve dizanteri aşıları yapılmıştır.[10] Gerektiğinde aşı uygulamalarının cephelerde de devam ettiği zaman zaman yayınlanan günlük emirlerde de açıkça görülmektedir.[11]

18 Mart Deniz Zaferi'nden sonra muhtemel bir kara harekâtına karşı 26 Mart 1915'te 5'inci Ordu Komutanlığı kurulmuştur. Genel Karargâhı Gelibolu olan ordunun Sıhhiye Başkanlığı'ndan Yarbay Dr. Mustafa Talat Bey, Alman Islahat Heyeti Sağlık Müşaviri Yarbay Prof. Dr. Mayer ve Sahra Sıhhiye Genel Müfettiş Vekili Alman Titri Bey sorumlu tutulmuştur.[12] Çanakkale bölgesinde sağlık hizmetleri, Sağlık Genel Müfettişi Tabip Albay Süleyman Numan Bey'in başkanlığında 5'inci Şube Müdürlüğü tarafından yürütülmüş ve komutanlığa bağlı birliklerde birer doktor bulundurulmasına özen gösterilmiştir.[13] Aynı bölgede konuşlanan 9'uncu Piyade Tümeni'nin emrinde ise Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasındaki geniş muharebe alanında gereken tıbbi müdahaleleri yapacak donanımlı iki seyyar hastane yer almıştır.

Savaşlarda ihtiyaç duyulan sağlık kurumların başında şüphesiz hastaneler gelmektedir. Çanakkale Savaşları'nın başlamasıyla birlikte hastaneler, o günlerin koşulları ve imkânsızlıklarına rağmen binlerce

---

[9] Lokman Erdemir, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri", ***Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, 2012, Sayı 15, 91-111, s. 93; ***Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi***, Kls. 3586, Dos. 22, Fih. 01.

[10] ***ATASE Arşivi***, BDH, Kls 1887, Dosya 53, Fihrist 5-5, (27 Ağustos 1915).

[11] Çiçek, kolera, karahumma ve dizanteri gibi bulaşıcı hastalıklara karşı hazırlanan aşı talimatnamesi için bkz., EK-1-2; ***TİTE Arşivi,*** Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19001; ***TİTE Arşivi,*** Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19-9001; Sahra Sıhhiye Dairesi'nden 15 kilo kolera aşısı, 20.000 kişilik çiçek aşısı ile 60 adet tetanos aşısının istendiği ve cepheye ulaştırıldığı görülmektedir. Bkz., ***ATASE Arşivi***, BDH 2, Kls. 2208, Dos. 21, Fih. 6-17; Klasör 4351, Dos. 46, Fih. 2/5.

[12] Niyazi İsmet Gözcü, "Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri", ***Askeri Sıhhiye Mecmuası***, İstanbul, 1938, s. 77; Kemal Özbay, ***Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri***, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976, s. 230.

[13] Sevgi Hatipoğlu, Sevinç Taştan, Vesile Ünver, "Çanakkale Savaşları'nda Türk ve Anzak Cephelerinde Sunulan Hasta Bakım Hizmetlerine Bakış", ***Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi***, 2010, Sayı 16, 449-469, s. 450-451.

hasta ve yaralı askerin hemen tedavi edilip yeniden görevlerinin başına dönmesi konusunda üzerlerine düşen görevleri en iyi şekilde yapmak için gayret sarfetmişlerdir.[14]

Muharebeler öncesi Çanakkale'de 75-100 yataklı bir revir, Müstahkem Mevki Komutanlığı birlikleri ve 9'uncu Tümen için 250 yataklı bir mevki hastanesi,[15] 350 yataklı Çanakkale Merkez Hastanesi[16], Çanakkale Hastanesi,[17] Çanakkale Askerî Merkez hastanesi,[18] Çanakkale Mecruhin Hastanesi ve Hilâl-i Ahmer Çanakkale Hastanesi bulunmaktadır.[19] Savaşın başlamasıyla birlikte sağlık hizmetleri için alınan önlemler kapsamında 1915 yılı Mart ayına kadar Ezine, Umurbey, Kilitbahir ve Eceabat'ta yeni hastaneler açılmış ve sağlık hizmetleri konusunda bir rahatlama söz konusu olmuştur.[20]

25 Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'nda kara muharebelerinin başlamasıyla birlikte ilk hafta verilen toplam zayiat 20.000'i bulmuştur. Bölgede bulunan 5'inci Ordu'nun Mayıs ayı sonlarında hastanelerdeki toplam yatak kapasitesi ise ancak 5050'ye ulaşabilmiştir.[21] Bu durum karşısında çok sayıda yaralı asker civar kasabalarda bulunan hastanelere sevkedilmiş; fakat hastanelerdeki yatak kapasitelerinin yetersizliği pek çok sıkıntıyı beraberinde getirmiştir.[22] Kara çıkarmalarının ilk beş gününde

---

[14] Cephedeki yaralı ve hastaların tedavilerinin yanı sıra, cephenin kuzeyine doğru Behramlı, Kilitbahir, Eceabat, Bigalı, Kocadere, Küçük Anafartalar, Büyük Anafartalar, Akbaş, Yalova, Ilgardere, Turşun, Galata, Karainebeyli, Gelibolu, Bergos, Bolayır, Evreşe, Uzunköprü, Şarköy Eriklice, Mürefte, Malkara, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne gibi köy, kasaba ve vilayetlerdeki hastanelerde; İstanbul hastanelerinin yaklaşık tamamına yakını, Anadolu yakasında Çanakkale ve kuzeyinde Lâpseki, Karabiga, Biga, Dimetoka, Erdek, Bandırma, Mudanya, Adapazarı, İzmit; Çanakkale güneyindeki Erenköy, Pınarbaşı, Ezine, Edremit, Ayvalık, Balıkesir, Soma, Menemen, İzmir; Akhisar, Ankara, Afyonkarahisar, Adana, Antalya, Burdur, Dinar, Konya, Milas, Söke ve Tokat gibi diğer birçok kasaba ve vilayetler, gazilere sağlık hizmetleri konusunda her türlü imkânlarını seferber etmişlerdir. Bkz., Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletleri'nin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları", ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı***, 2006, Sayı 4, 51-91, s. 51-57.

[15] ***ATASE Arşivi***, BDH 3, Kls. 3401, Dos. 8, Fih. 13; ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı, C. V, I. Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915)***, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1993, s. 272.

[16] ***ATASE Arşivi***, BDH 4, Kls. 4701, Dos. H-1, Fih. 1-48.

[17] ***Türk Kızılayı Arşivi***, Kutu No 397, Belge No 80, 16 Ağustos 1331 (1915).

[18] ***Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)***, HR. MA. (Hâriciye Matbuat), Dosya No 1144, Gömlek No 22.

[19] ***Türk Kızılayı Arşivi***, Kutu 318, Belge 1, 10, (3 Haziran 1331).

[20] ***ATASE Arşivi***, BDH 4, Kls. 4701, Dos. H-1, Fih. 1-48.

[21] Kemal Özbay**, a.g.e.**, s. 231.

[22] Sevgi Hatipoğlu vd., **a.g.m.**, s. 451; Lokman Erdemir, ***Süleyman Demirel***

yaralıların bir bölümü Anadolu yakasında Çanakkale Merkez Hastanesi'ne sevk edilmiştir.[23] Ayrıca 9'uncu Sıhhiye Bölüğü, Anadolu Hamidiye Tabyası'nda bir araba durak yeri kurmuştur.[24] 9'uncu Tümen'in Seyyar Hastanesi de Anadolu yakasında Sarıçalı Köyü'nde büyük bir revir vazifesi görmek üzere yarı aktif bir halde bulunmaktadır.[25] Bu arada Genelkurmay Başkanlığı sağlık alanında yaşanan bu sıkıntıları ortadan kaldırmak ve 5'inci Ordu'nun hastane ihtiyaçlarını karşılamak üzere Gülnihal Vapuru başta olmak üzere üç adet 500 yataklı menzil, beş adet 150'şer yataklı harp hastanesi, sıhhiye deposu ve 20 arabadan oluşan hasta nakliye kolunu Ordu Menzil Başhekimliği emrine vermiştir. 500 yataklı üç menzil hastanesi ile 150'şer yataklı iki harp hastanesi ve 20 yaylı arabadan oluşan hastane nakliye kolu Biga'ya ve yine 150'şer yataklı diğer üç harp hastanesi de Lâpseki'ye sevk edilmiştir.[26] Savaşın şiddetini arttırması ve Gelibolu merkezinin 2 Mayıs 1915'te bombalanması üzerine 300 yataklı hastanenin yarısı erzak ve cephane depoları Akbaş, Nara ve Lâpseki'ye taşınmıştır.[27]

5'inci Ordu, savaşın ilerleyen günlerinde sağlık teşkilatını daha da genişleterek yeni hastanelerin açılmasına öncülük etmiştir. 6 Temmuz 1915'te hastane sayısının 26'ya ve mevcut yatak kapasitesinin de 110.700'e ulaştığı görülmektedir.[28] Yeni hizmete giren bu hastanelerin

---

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 93.

[23] ***ATASE Arşivi***, BDH 3, Kls 86, Dos. H-1, Fih. 34-2.

[24] ***Çanakkale Cephesi...***, ***C. V, I. Kitap***, s. 273.

[25] Niyazi İsmet Gözcü, **a.g.m.**, s. 77.

[26] Kemal Özbay, ***a.g.e.***, s. 230.

[27] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Amfibi Harekâtı, C. V, II. Kitap,*** Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1978, s. 432-433; Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı***, 2011, Sayı 10-11, 25-70, s. 39.

[28] Lâpseki'de 150 yataklı, 850 mevcutlu 3 ve 4 No'lu Kızılay Hastanesi; Çardak'ta 150 yataklı 750 mevcutlu 2 No'lu Kızılay Hastanesi; Dimetoka'da 500 yataklı, 650 mevcutlu 3 No'lu Menzil Hastanesi; Biga'da 500 yataklı, 850 mevcutlu 1 No'lu Menzil Hastanesi; Biga'da 500 yataklı, 1000 mevcutlu 2 No'lu Menzil Hastanesi; 150 mevcutlu Karabiga Hastanesi; Karabiga Nokta Tabipliği; 500 mevcutlu Erdek Hastanesi hizmet vermektedir. Her sıhhiye bölüğü, bir araba durak yeri ve bir hafif yaralı toplama yeri açmaktadır. Bkz., ***Osmanlı Arşivi (BOA)***, HR, MA, Dosya No 1136, Gömlek No 64; ***BOA***, DH. EUM. VRK, Dosya No 25, Gömlek No 25; ***BOA***, HR, SYS, Dosya No 2412, Gömlek No 11, 29 Temmuz 1915; ***BOA***, HR, SYS, Dosya No 2099, Gömlek No 9; ***BOA***, HR, SYS, Dosya No 2099, Gömlek No 10; ***BOA***, HR, MA, Dosya No 1147, Gömlek No 67; ***BOA***, HR, SYS, Dosya No 2218, Gömlek No 43; ***BOA***, DH, KMS, Dosya No 32, Gömlek No 8; ***Türk Kızılayı Arşivi***, Kutu No 143, Belge No 24, 18 Mart 1330; ***ATASE Arşivi***, BDH 1, Kls. 1138, Dos. 27, Fih. 2-8.

sağlık personeli ve malzeme eksiklikleri yerel imkânlar seferber edilerek tamamlanmaya çalışılmıştır.

3. Cephelerde Sağlık Hizmetleri: Hasta-Yaralı Sevkiyatları

Cephelerdeki sağlık hizmetleri, birliklerin sıhhiye bölüklerinin teskereci erleri tarafından yürütülmüş, cephe hattının gerisinde sağlık hizmetleri ise Menzil Sıhhiye Teşkilâtı tarafından düzenlenmiştir.[29]

İtilaf devletleri donanmasının 19 Şubat 1915'te Boğaz'ın giriş tabyalarına yaptığı bombardımanlarla başlayan deniz muharebeleri ile 25 Nisan 1915'te başlayan kara muharebelerinde cephelerde yaralanan veya hastalanan askerlerin ilk tedavileri mevzilerde yapılmıştır. Cephelerde görevli sıhhiyeciler yaralılara ilk müdahaleyi asker çantasının kapağının arka kısmında dikili veya ceketinin üst kapağının iç arka alt kısmında mevcut "*harp paketi*" adı verilen malzemelerle yapmışlardır. 30. Alay Emir Subayı Münim Mustafa Bey, hatıralarında harp paketleri konusunda şu bilgileri vermektedir:[30]

"...Hepimizin ceketlerinin ikinci düğmesinde kırmızı kurdele ile bağlanmış bir deri parçası vardı. Bunun üstünde, eğer vurulur ve ölürsek ailelerimize bildirilmek üzere adreslerimiz yazılıydı. Gene subay ve asker hepimizin ceketlerinin sol aşağı ucunda ve iç tarafta, yaralandığımız zaman yaraların hemen sarılmasını sağlamak için harp paketleri dikilmişti ki, bunların içinde gazlı bez, band gibi sargı vasıtaları ve tentürdiyot vardı..."

Bu ilk müdahalenin hemen arkasından yarası ağır olanlar yine sıhhiyecilerin yardımıyla ateş hattının hemen gerisinde bulunan korunaklı "*yaralı yuvaları*"na götürülmüşler ve tedavilerine burada devam edilmiştir. Bu tedaviden sonra hasta ve yaralılar durumlarına göre ya tekrar cepheye ya da taburların açtığı kıta sargı yerlerine gönderilmişlerdir. Burada tedavileri yapılan askerlerin bir kısmı Hafif Yaralı Toplama Merkezleri'ne; yarası çok ağır olanların ise cephe gerisinde tümen sıhhiye bölüklerince açılan Büyük Sargı Merkezleri'ne sevkedilmek üzere, Araba Durak Yerleri'ne gönderilmişlerdir.[31]

---

[29] Sevgi Hatipoğlu, **a.g.m**, s. 450-451.

[30] Hukuk Fakültesi öğrencisi iken yedek subay olarak orduya alınan Münim Mustafa, Çanakkale Cephesi Zığındere bölgesinde 30. Alay Emir Subayı olarak 110 gün görev yapmış ve ateş hattında yaşayıp gördüklerini "*Cepheden Cepheye*" isimli kitabında bütün ayrıntılarıyla dile getirmiştir. Bkz., Turhan Seçer, ***Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi***, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 184.

[31] Lokman Erdemir, **a.g.m.**, s. 94.

Bu dönemde büyük sargı merkezleri olarak, Kerevizdere, Tengerderesi, Soğanlıdere, Ağaderesi, Havuzlarderesi, Kurucadere, Şahinderesi, Zığındere ve Matikdere bölgeleri bulunmaktadır. Tümen sıhhiye bölükleri büyük sargı merkezlerinde gelen yaralı ve hastaların pansumanlarını kontrol etmekte; tedavisini ve hatta ameliyatlarını yapmakta; yarası ağır olanları veya yatak mevcudundan fazla olanları ise yine bölgede bulunan seyyar hastanelere ya da menzil hastenelerine sevketmektedir. Bunların yanı sıra, hasta ve yaralılar, Anafarta köyleri gibi cephe gerisindeki sağlık hizmeti veren alanlar ile vatandaşlara ait çiftliklerde tedavi altına alınmışlardır.[32]

Tedavileri tamamlanan ve hastalıktan yeni kurtularak henüz iyileşen askerler, "*İyileştirme Merkezleri*" olarak bilinen "*Nekâhethaneler*"e gönderilmişlerdir. Cephelerin sıcak çatışma ortamından uzaklaştırılan askerler buralarda 1-1,5 ay dinlendirilmekte; sağlık kontrolünden geçirilmekte; bedensel ve psikolojik olarak sağlığına kavuşanlar ise tekrar görev yerlerine sevkedilmektedir.[33] Şiddetli çarpışmaların yaşandığı günlerde, cephelerden tümen sıhhiye bölüklerine binlerce hasta ve yaralının geldiği görülmektedir.

15-16 Ağustos 1915'te gerçekleşen Kireçtepe Muharebesi, göğüs göğse yapılmış ve binlerce asker hayatını kaybetmiştir. Bu muharebe sırasında yedek subay olarak görevli Abidin (Ege) Bey, hatıralarında savaş ortamından şöyle bahsetmektedir:[34] *"...24 saat devam eden bu muharebe çok kanlı ve feci oldu. Bu muharebeden sonra tam üç gün ve gece gündüz cesetleri defnetmekle, yaralıları toplamakla uğraştığımız halde ancak bitirebildik..."*

Bu olağanüstü günlerde tümen sıhhiye bölükleri bir hayli sıkıntı yaşamıştır. Özellikle sıhhiye bölüklerinin tamamında hasta taşıma aracı bulunmadığından, yaralı ve hastaların muharebe alanı gerisindeki sağlık merkezlerine veya hastanelere sevki, erzak ya da cephane getiren nakliye kollarına ait araçlarla gerçekleştirilmiştir. Hasta nakilleri sırasında yaşanan bu sıkıntılı durumu yakından gören bölge halkı da kendi arabalarıyla bu sevklere katkıda bulunmuştur. Araba kolları, her 20 kilometrede bir kurulan ve 50'şer yataklı sıhhiye istasyonları arasında çalışmaktadır.[35] Yaralıların bir kısmının tedavileri

---

[32] ***I. Dünya Harbinde Türk Harbi, 3. Kitap***, s. 546.
[33] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 233.
[34] Abidin Ege, ***Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 129-130.
[35] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Cilt V, 1, 2 ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi,*** s. 236.

buralarda yapılmış ve yine yarası ağır olanlar ise burada bekleyen diğer nakliye kollarıyla (ağırlıklı olarak at arabaları) hastanelere sevkedilmek üzere Yaralı Aktarma Merkezi olarak çalışan Eceabat (Maydos) ve Akbaş İskelesi'ne gönderilmişlerdir. Bu iskelelerden yaralı ve hastaların seyyar gemi, vapur, taka, mavna ve yelkenli gibi deniz ulaşım araçlarıyla en yakın hastanelere sevkedildiği görülmektedir.[36]

Hastanelere nakli yapılan yaralı ve hastalar, protokol numarası ile hasta kabul defterlerine kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra, her bir yaralı için hasta tabelaları düzenlenmiş ve bu tabelalara yaralının tam künyesi, hastaneye geliş tarihi, yaralıya uygulanan tedavinin niteliği, hastaneden ayrılış tarihi, yaralı vefat etmiş ise vefat sebebine ilişkin bilgiler ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır.[37] Hastanelerde tedavisi tamamlanarak taburcu olan askerler durumlarına göre ya tekrar kıtalarına ya da tebdil-i hava değişimi ile evlerine gönderilmişlerdir. Bu arada iyileşmekle birlikte bir daha savaşamayacak durumda olanların ise emekliye sevkedildikleri görülmektedir.

Tedavileri tamamlanarak birliklerine gönderilecek askerler, Sirkeci ve Haydarpaşa'daki misafirhanelere yerleştirilmiş ve burada kendilerine alay, tabur ve bölüklerini gösteren yeni pusulalar tanzim edilmiştir. Misafirhanelerde toplanan ve belli bir sayıya ulaşan askerler, topluca veya alışılmış asker nakilleri ile eski kıtalarına sevkedilmişlerdir.

4. Sağlık Hizmetlerinde Karşılaşılan Güçlükler

"Centilmenler Savaşı" olarak nitelendirilen ve yaklaşık 8,5 ay süren Çanakkale Muharebeleri'nde sıklıkla uluslararası savaş hukuku ihlallerinin de yapıldığı bilinmektedir. Özellikle sivil yerleşim alanlarının bombalanması, domdom kurşunu ve kimyasal silahların kullanımı,[38] yolcu vapurlarının İngiliz denizaltıları tarafından batırılması ve taciz edilmesi, esirlere karşı yapılan insanlık dışı hareketler, kutsal mekânlara ve uluslararası hukuk tarafından belirlenmiş işaretleri taşıyor olmalarına rağmen hastane gemilerine ve hastanelere yapılan saldırılar,[39] savaş hukuku ihlalleri arasında gösterilebilir.

---

[36] Lokman Erdemir, **a.g.m.**, s. 94-95.

[37] ***Türk Kızılayı Arşivi***, Kutu 505, Belge 109; Kutu 505, Belge 46; Kutu 505, Belge 56; Kutu 454, Belge 51; Kutu 457, Belge 23.

[38] Mete Tunçoku, ***Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915***, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 91-92.

[39] Mesut Erşan, "Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlâlleri", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, 2009, C. XXV, Sayı 73, 165-179, s. 167.

Bu ihlaller arasında savaş boyunca en sık rastlanan olay, hastane ve hastane gemilerinin bombalanmasıdır. Muharebeler sırasında Halil Paşa Çiftliği, Ezine, Çamburnu, Çanakkale Merkez, Soğandere, Ağaderesi, Galata Köyü, Yalova ve Havuzludere hastaneleri bombalanmıştır.[40] İtilaf donanmasının, İngiliz ve Fransız uçaklarının yaralı taşıyan teskerecileri, hastaneleri, nakliyat gemilerini bombalamaları üzerine "*Büyük Sargı Yerleri*"nden yaralıların geriye nakillerinin gece yapılmasına karar verilmiştir.[41]

Cephelerde sağlık hizmetlerini olumsuz yönde etkileyen diğer güçlükler arasında teçhizat ve malzeme eksikliği, salgın hastalıklar, yetersiz beslenme, bit, karasinek, sivrisinekler, kirli su kaynakları, yeterli sayıda arıtma malzemesinin olmayışı, ameliyat imkânlarının noksanlığı ve malzeme eksikliği gibi sorunlar gösterilebilir. Tabip Yüzbaşı Abdülkadir Noyan, Gelibolu Yarımadası'nda yaşanan bu olumsuz gelişmeleri hatıralarında şu şekilde dile getirmektedir:[42]

"İlk siperlerin manzarası çok elemli idi. Önde yatan şehitlerimiz ve düşman maktülleri o derece sık idi ki, Cuma namazında bir camide cemaatin secdeye yatmış manzarasını andırıyordu. Ölülerin ağız ve burnuna sinekler yumurtlamış... Günlerce açıkta kalmış cesetler kokmuş ve etrafa fena bir koku yayılmıştı. Düzinelerle yaralı, yan siperlerde büzülmüş kendilerini üsse nakledecek sedyelerin getirilmesinin mümkün olacağı zamanı bekliyordu."

Türk sıhhiye birliklerinden sorumlu Yarbay Prof. Dr. Mayer'in cephelerde hastalıkların yayılmasını önlemek, temizlik koşullarını uygulatmak, malzeme temin etmek, sargı yerleri ve hastanelerin kontrolü ve sıhhiye ekibinin yönetilmesi gibi sorumlulukları vardı. Fakat muharebelerin başlamasıyla birlikte özellikle sağlık hizmetlerinde görülen teçhizat ve malzeme eksiklikleri, Doktor Mayer'i bir hayli sıkıntıya sokmuştur. Doktor Mayer bu eksikliklerin temini konusunda yapmış olduğu girişimleri hatıralarında şöyle dile getirmektedir.[43]

"...Mart ayında 50 bin yaralı kapasitesine göre toplam altı aylık malzeme listesini hazırladım ve bunların bir an önce sevk edilmesini

---

[40] Tülay Âlim Baran, "Çanakkale Savaşı'nda Hukuk İhlâlleri", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, 2009, C. XXV, Sayı 73, 83-106, s. 92-99.
[41] Ahmet Esenkaya, **a.g.m.**, s. 51-96.
[42] Abdülkadir Noyan, Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım, Ankara Tıp Fakültesi Yayını, Ankara, 1956, 47-47.
[43] Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı***, 2011, Sayı 10-11, 25-70, s. 32-33.

yazıyla da garantiledim. Fakat sonraki günlerde bu malzemeler tarafıma ulaşmadığı gibi her bir kilo pamuk için Savaş Bakanlığı ile onlarca yazışma yapmak ve mücadele etmek zorunda kaldım."

Cephelerde Türk askerlerinde yaralanmaların özellikle bomba, şarapnel veya piyade mermilerinden meydana geldiği görülmektedir. Yaralılara anında müdahale edilmiş; fakat teçhizat, malzeme, sargı bezi ve pamuk eksikliğinden dolayı çoğu zaman ameliyatlar gereği gibi yapılamamış; hastalar başta olmak üzere sağlık personeli de çok zor durumda kalmıştır.

Askerî birliklerin günlerce siperlerde olumsuz koşullar altında mücadelesi, toplanamayan ölüler, insan ve hayvan dışkılarının çevreye gelişigüzel atılması, yeterli su bulunmaması, uykusuzluk, aşırı yorgunluk, çok çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 15'inci Kolordu'nun bulunduğu birliklerde "sıtma" salgını baş göstermiştir. Koruyucu cibinliklerin de işe yaramaması üzerine[44] atık sular ve bataklıklardan kaynaklı sıtma salgınını ortadan kaldırmak için Doktor Mayer, birtakım önlemler aldırmıştır. Salgının başladığı bölgelerde bulunan küçük tatlı su birikintilerini ve bataklıkları kurutacak drenaj kuyuları açtırmak ve ateş yakarak sinekleri kovmak gibi alınan önlemler, sıtma salgınının yayılmasını önleyememiştir:[45]

"...Bataklık zemin nedeniyle özellikle Kumkale'deki mevzilerde sıtma ile mücadele amacıyla drenaj yapmaya imkân yoktu. Bu yüzden Anadolu Grubu Komutanı'na, Kale Komutanı'na ve özellikle de Amiral von Usedom'a, karanlık bastığında etraftan deve, at, öküz, ne bulurlarsa, hayvanların kurutulmuş gübrelerini küçük kümeler halinde çadırların etrafına paralel şekilde dizerek ateşe vermeyi ve sonra üstünü toprakla örtmeyi teklif ettim. En azından sivrisineklerin büyük kısmı böylece kaçırılabilirdi..."

Salgının başladığı günlerde altı seyyar bakteriyoloji ile her çeşit analizi yapabilecek laboratuarlar bulunmasına rağmen ilaç kıtlığı nedeniyle sıtmalı olan erlere haftada iki kere, birer gram *"kinin"* verilebilmiştir.[46]

---

[44] Münim Mustafa Bey, cephede yaşanan bu sıkıntılı süreç ve sinekler konusunda hatıralarında ayrıntılı bilgiler vermektedir: "...Bizi en çok sıkan şeylerden birisi de sineklerdi. İngiliz taburlarının hücumu kadar öldürücü ve tehlikeli olan bunlardan kurtulmak için birçoklarımız İstanbul'dan getirttikleri cibinlik altına girerek biraz rahat yemek yiyorlardı..." Bkz., Turhan Seçer, **a.g.e.,** s. 185-186.

[45] Şadan Maraş, Edip Emil Öymen, ***Çanakkale Acı İlaç: 18 Mart 1915-9 Ocak 1916***, Deva Holding, İstanbul, 2005, s. 66.

[46] Kemal Özbay, **a.g.e.,** s. 238; Dönem içerisinde sıtma hastalığından korunma ve hastalıkla mücadele için kıta komutanlıklarına gönderilen talimat için bkz., ***TİTE***

26-28 Ağustos 1915 tarihleri arasında cephede yaklaşık 500 askerde kusma, kanlı ishal, baş ve karın ağrısı şikâyetleri baş göstermiştir. Cephede suyun yetersiz oluşu, kuyulardan elde edilen suların depolarda toplanması ve buradan suyolları ve borularla dağıtımlarının yapılması esnasında, suyun kirlenmesi sonucu dizanteri ve kolera salgını başlamıştır.[47] O dönemde bu hastalığın tedavisinde kullanılacak ilacın az sayıda olması nedeniyle hastalığa yakalanlara bol miktarda killi toprak yedirilmiştir. Bu arada salgın hastalıkları önlemek için çok çeşitli tedbirler alınmıştır. Suların dezenfeksiyonu ve imkânlar dâhilinde erlerin haftada dört kez yıkanabilmeleri için yunaklar hazırlanmıştır.[48] Fakat her gün binlerce askerin hayatını kaybettiği bu savaş ortamında alınan önlemlerin yeterli olmadığı görülmektedir.

Cephelerde tespit edilen bir başka salgın hastalık ise Tifüs'dür. Halk arasında lekeli humma adı da verilen bu hastalık, daha çok sağlığa uygun olmayan koşullar nedeniyle yayılmıştır. Özellikle mevzilerde kıyafetlerini değiştiremeyen ve banyo yapamayan askerler arasında bit salgını baş göstermiştir. Belirtileri arasında yüksek ateş bulunan ve bitten kaynaklı tifüs hastalığının ortaya çıkması üzerine cepheye en yakın tren istasyonu ile Gelibolu arasındaki menzil yolu kavşak noktasında bulunan Keşan'da, üç seyyar etüv ile[49] bir adet menzil temizleme istasyonu açılmış ve buralarda hastalar tedavi altına alınmışlardır. 15'inci Kolordu Başhekimi Binbaşı Dr. İhsan Ali Bey Malta Humması'na tutulduğu,[50] 5'inci Ordu mıntıkasında üç askerde ise lekeli tifo görüldüğü ve dönem içerisinde tifüs hastalığına yakalanan 149 askerden 36'sının hayatını kaybettiği belgelerden anlaşılmaktadır.[51] 4'üncü Tümen Komutanı Cemil (Conk) Bey hatıralarında, 25 Ağustos 1915 tarihinde gelen kolera ve tifo aşılarıyla tüm askerlerin aşılandığı bilgisine yer vermektedir.[52] Ayrıca belgelerde 27 Ekim 1915 tarihinde 30 kilo dizanteri, 17 kilo kolera, 20 kilo tifo aşısı ve 20 adet dizanteri serumunun Lâpseki'deki Menzil Sıhhiye Deposu'na gönderildiği bilgisi yer almaktadır.[53] Salgın

---

Arşivi, Kutu 188, Gömlek 3, Belge 11 (25/07/1331).
[47] Turhan Seçer, ***a.g.e.,*** s. 186.
[48] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 237.
[49] Tekirdağ Kızılay Şubesi'ne tahsis edilen Gureba Hastanesi için bir etüv makinesinin tedariki ile ilgili olarak bkz: ***Türk Kızılayı Arşivi***, Kutu 22, Belge 11, 22 Teşrin-i sâni 1331 (22 Ocak 1915).
[50] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 238.
[51] ***Türk Kızılayı Arşivi***, Kutu 22, Belge 5, 5 Nisan 1331.
[52] ***TİTE Arşivi,*** Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19-9001; Cemil Conk Paşa (Mirliva), ***Çanakkale Seferi, Çanakkale Hatıraları,*** C. II, Arma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 181-182.
[53] ***ATASE Arşivi***, BDH 2, Kls. 2208, Dos. 21, Fih. 5-18.

hastalıklarla ilgili olarak alınan bu önlemler kısa süre içerisinde etkisini göstermiş özellikle cephelerde yaygın olan bu hastalıkların sayısında bir hayli düşüş kaydedilmiştir.[54]

Çanakkale kara muharebelerinin başladığı günlerde 5'inci Ordu'da görevli askerlerde yetersiz beslenme sonucu C Vitamini eksikliğine bağlı olarak diş etlerinde çekilmeler ve kanamalarla seyreden iskorbüt hastalığı ortaya çıkmıştır. Savaş öncesi 12 Eylül 1914 tarihinde çıkarılan "*Tayinat ve Yem Kanunu*" na göre bir erin günlük yiyecek payı 600 gram un, 250 gram et veya 125 gram kavurma, pastırma, sucuk veya konserve et, 86 gram pirinç, 10 gram yağ, 20 gram soğan ve tuzdan ibarettir. Etin 1/4'üne karşılık nohut, kuru fasulye, sebze, konserve veya yaş sebze verilmesi öngörülmektedir.[55] Savaşın uzaması ve cephelere sürekli sevkiyatların yapılmasıyla, askerlere verilen günlük yiyecek istihkakında zaman zaman azalmalar söz konusu olmuştur. Örneğin günde 250 gram verilmesi gereken etin önce 62 grama sonra da 31 grama kadar indirildiği belgelerle tespit edilmiştir.[56]

5'inci Ordu Menzil Komutanlığı, savaş sırasında yiyecek konusunda her türlü önlemini almış ve Burgaz, Akbaş, Biga, Karabiga, Ezine ve Bayramiç'te birer menzil ambarı açarak birliklerin en az iki aylık gereksinimini karşılayacak erzak depolamıştır.[57] Dolayısıyla 5'nci Ordu savaş sırasında et, sebze ve meyve gereksinimi dışında hiçbir zaman yiyecek maddesi sıkıntısı çekmemiştir. Yemekler o günün koşullarına göre çoğunlukla bakliyat ağırlıktadır. Erlere 3000 kaloriyi sağlayacak yemek verilmesine çalışılmış; ancak buna karşılık taze sebze hiç verilememişti. Bu nedenle erler arasında başlayan iskorbüt hastalığı üzerine Kerevizdere Muharebeleri'nden sonra Güney Grup Komutanı Mirliva Vehip Paşa'nın erlerinin beslenme durumlarının bir an önce düzeltilmesi için 3 Ağustos 1915 tarihinde Genel Levazım Daire Başkanlığı'na gönderdiği telgraf şu şekildedir:[58]

"Başlangıçta et yasal ölçünün dörtte biri olan 60 gram üzerinden hesaplanarak haftada ancak iki kez veriliyordu, günlük 16 grama düştü. Ekmek yarısı un, diğer yarısı toz haline dönüştürülmüş

---

[54] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 238; Şadan Maraş vd., **a.g.e.**, s. 67.

[55] ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik***, C. X, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1985, s. 173.

[56] ***I. Dünya Harbinde Türk Harbi, 1. Kitap***, s. 236; Turhan Seçer, **a.g.e.,** s. 173.

[57] Beşinci Ordu Menzil Komutanlığı'nın 28 Temmuz 1915'te personel sayısı 250.818; hayvan mevcudu ise 69.163'ü bulmuştur. Bkz., ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Cilt V, 1, 2 ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi,*** s. 231.

[58] Turhan Seçer, **a.g.e.,** s. 174.

peksimet kırıntılarından olmak üzere verilebiliyor. Ambarlar bomboştur. Birçok birlik demirbaş erzakını yemiştir. Bu şekilde devam ederse güçsüz kalma ve moral bozukluğu artacaktır. Ne yazık ki erlerde görülen hastalıkların kökeninin gıdasızlığın oluşturduğunu bildirmek zorunda ve durumun düzeltileceği kanısındayım."

Çanakkale Muharebeleri sırasında cephelerde yaklaşık 1000'e yakın askerde iskorbüt hastalığı bulgusu tespit edilmiştir. Cephelerde bol miktarda yeşil sebze ve salata tüketimi sağlanarak bu salgın kısa bir süre sonra önlenmiştir.[59] Sahra Sıhhiye Müfettişliği'ne gönderilen 29-30 Ekim 1915 tarihli iki raporda, 14 iskorbütlü hastanın hastaneye yatırıldığı ve tedavisine başlandığı bilgisi yer almaktadır.[60]

Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey, 20 Eylül 1915 günü rahatsızlanmış ve doktorlar tarafından tedavisi yapılan Mustafa Kemal'e birkaç gün zorunlu istirahat izni verilmiştir. Bu arada 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders Paşa, Mustafa Kemal'i ziyaret etmiş ve ziyaret sonrası şahsi doktorunu kendisine göndermiştir.[61]

Seddülbahir bölgesinde, "III. Kirte Muharebesi" 4-6 Haziran 1915 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve Türk kayıp sayısı yaklaşık olarak 10 bin kişi olmuştur. 21 Haziran-13 Temmuz 1915 tarihleri arasında ise Birinci ve İkinci Kerevizdere Muharebeleri sonunda 113'ü subay olmak üzere 9575 kişi hayatını kaybetmiş ve toplam kayıp sayısı 20 bine ulaşmıştır.[62] Cephelerden çok sayıda yaralı askerin aynı anda hastanelere nakledilmesi ve bazı hastanelerde ağır yaralılara müdahale için gerekli sağlık personeli (doktor, diş hekimi, eczacı), teçhizat ve malzeme eksikliği, ameliyatlarda sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur.[63]

Doktorlar ve yardımcıları ameliyathanede ellerinde sterilize edilmiş beyaz havlularla yaralılara müdahale etmişler ve antiseptik olarak borik asit, limon tuzu ve ılık sudan müteşekkil bir karışım kullanmışlardır. Ameliyatlarda yaralar, yarayı çevreleyen ölü dokular uyuşturucu ve iyot kullanılarak temizlenmiş ve saf hidrojen peroksit ile yıkanmıştır. Tüm ölü deri ve zarar görmüş dokular makasla kesilerek yabancı cisimler, çok derinde değilse, yumuşak bir antiseptikle

---

[59] Şadan Maraş vd., **a.g.e.**, s. 67-68.
[60] ***ATASE Arşivi***, BDH. 2, Kls. 2474, Dos. 65, Fih. 1-2; BDH. 3, Kls. 3495, Dos. 1, Fih. 10-3.
[61] İzzettin Çalışlar, ***On Yıllık Savaşın Günlüğü***, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 119.
[62] ***Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı, (Haziran 1914 -Ocak 1916),*** Genişletilmiş Yeni Baskı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 161-168; Hikmet Özdemir, ***Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 210-211.
[63] ***ATASE Arşivi***, BDH. 4, Kls. 4701, Dos. H-1, Fih. 1-48.

çıkarılmıştır. Bu arada ameliyatlarda sıklıkla rastlanan ve çoğu kez ölümlere neden olan en büyük sıkıntı ise enfeksiyondur.[64]

Bu dönem içerisinde cephelerde gerçekleşen omurga, göğüs, kafa ve karın yaralanmalarının çoğu, yapılan tüm müdahalelere rağmen, ölümle sonuçlanmıştır. Genellikle siper gözcüleri, göz ve yüzlerinden aldıkları kurşunlarla kafa yaralanmalarına hedef olmuşlardır. Savaş alanlarında bulunan hastanelerde göz ameliyatının yapılamaması nedeniyle bu tür yaralıların donanma hastanesine gönderildiği görülmektedir. Cephelerde sıklıkla el yaralanmalarına da rastlanılmaktadır. Ellerin hareketli organ olması iyileşme sürecini uzatmış; ağrılar nedeniyle hastalara morfin verilerek tedavileri yarı baygın bir halde yapılabilmiştir.[65]

5. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Faaliyetleri

Çanakkale Muharebeleri'nin başlamasıyla birlikte sağlık hizmetlerinde fiziki altyapının hazırlanması ve iyileştirilmesinin yanı sıra, buralarda hizmet sunacak sağlık personelinin temini ve yetiştirilmesi konularında, en büyük görevi "*Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*" üstlenmiştir.

Savaşlarda yaralıların, hastaların bakım ve gereksinimlerini sağlayacak uluslararası bir yardım cemiyetinin temelleri, 1853-1856 Kırım Savaşı sırasında Üsküdar'da savaş yaralılarına büyük özveriyle bakan "*Lambalı Kadın*" olarak bilinen Florance Nightingale[66] ile Amerika'nın Kuzey-Güney Savaşı sırasında aynı işlevi yine taraf gözetmeksizin yerine getiren Clara Barton gibi kişilerce atılmıştır. 24 Haziran 1859'da Avusturya ile Fransız-İtalyan kuvvetleri arasında Solferino'da gerçekleşen savaşta, İsviçreli Jean Henry Dunant, hasta ve yaralılara yardım etmenin bir insanlık borcu olduğu düşüncesini ortaya atmış ve bu tespitler uluslararası bir yardım örgütünün kurulma sürecini hızlandırmıştır.[67] Bu bağlamda askerî yaralılara yardım derneği kurmak

---

[64] Şadan Maraş vd., **a.g.e.**, s. 73.

[65] Bu tür yaralanmalar, siperden çıkmadan karşı tarafı gözetlemek için yukarıya doğru uzatılan aynalı periskoplar sebebiyle oluşmuştur. Bkz., Şadan Maraş vd., **a.g.e.**, s. 71-74.

[66] Lady with a Lamp.

[67] Bu kanlı savaşı yakından gören İsviçreli Jean Henry Dunant, taraf gözetmeksizin acı çeken ve yardıma muhtaç askerlere gönüllü olarak yardım etmekten çekinmemiştir. Yaşadıklarını ve gördüklerini ***"Bir Solferino Hatırası"*** isimli kitapta toplayan Dunant, yaralı ve hasta askerlerin milliyet farkı gözetilmeden yetiştirilmiş sağlık personeli tarafından tedavisi, tedavi merkezlerinin uluslararası anlaşmalar güvencesinde saldırılardan uzak tutulması, savaşanlara insani gereksinmeler ve yardım sağlanmasını konusunda birtakım önerilerde bulunmuştur. Bkz., Seçil Karal Akgün, Murat

amacıyla 1863'te Cenevre Halk İdaresi Derneği Başkanı Gustave Moyneir'in öncülüğünde ve İsviçre Federal Konseyi'nin çağrısıyla Cenevre'de toplanan beş kişiden oluşan komisyon, Kızılhaç'ın temelini atmıştır.[68]

Cenevre Sözleşmesi'ne kadar, savaşlarda yaralanan askerlerle ölenlerin defnedilmesi ve esirler hakkında yapılacak işlemlere ilişkin uluslararası hiçbir karar bulunmamaktadır. Bu eksikliğin giderildiği sözleşmede, savaşan devletlerin kuracakları can kurtarma teşkilatı, hastaneler, sağlık personeli ve gönüllü hemşirelerin durumlarıyla, sivil halk ve yaralılara yapılacak yardımlarla ilgili hükümler yer almıştır. Cenevre'de uluslararası konferansta alınan kararları, 5 Temmuz 1865'te Osmanlı Devleti de kabul etmiş ve 1867 yılında Paris'te toplanan ilk uluslararası Kızılhaç Kongresi'ne aslen Macar asıllı olan Dr. Abdullah Bey'i göndererek katılmıştır. Dr. Abdullah Bey, bu toplantıda Kızıl Haç'ın daimi üyeliğine de seçilmiştir.[69] 11 Haziran 1868'de ise İstanbul'da Doktor Abdullah ve Kırımlı Doktor Aziz Bey'in girişimleri ve Tıbbiye Nazırı Marko Paşa'nın başkanlığında *"Mecrûhîn ve Marda-yi Askeriyeye İmdâd ve Muavenet Cemiyeti*" kurulmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yeniden örgütlenmeye giden Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti, 14 Nisan 1877'de "*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*" adını almış ve resmen kuruluşu tamamlanmıştır.[70]

Uluğtekin, ***Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a***, TDV Yay. Mat. Tic. İşl., Ankara, 2002, s. 7-8.

[68] 1863 yılı kararlarına göre haç işaretinin amblem yapılması kararlaştırılmıştır. Bu toplantıya resmiyet kazandırmak için 8 Ağustos 1864'te Cenevre'de 16 devletin katılmasıyla bir kongre düzenlenmiştir. Kongrenin sonunda delegelerin ortak kararıyla 22 Ağustos 1864'te Cenevre Sözleşmesi imzalanmıştır. Bkz., Mesut Çapa, "Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)", ***Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi***, Ankara, 1989, s. 9-10; Seçil Karal Akgün v.d., **a.g.e.**, s. 8-10.

[69] Seçil Karal Akgün v.d., ***a.g.e.***, s. 9-10.

[70] Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Salîb-i Ahmer (Kızılhaç) sembolünün yerine Hilâl-i Ahmer (Kızılay) sembolünü kullanacağını bildirmiştir. Cemiyetin kurucuları arasında Dr. Abdullah Bey, Sedrar-ı Ekrem Ömer Paşa, Marko Paşa, Edhem Paşa, Della Suda Faik Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşalar yer almaktadır. Dernek kuruluşundan itibaren, Balkan Savaşları'nda; Bingazi, Trablusgarp, Humus, Selanik, Üsküp ve Gelibolu'da ve Birinci Dünya Savaşı sırasında çeşitli cephelerde hastaneler açarak Türk ordusuna maddi ve manevi yardımda bulunmuştur. Bkz., Seçil Karal Akgün v.d., **a.g.e.**, s. 14, 27; ***Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası***, C. 1, No. 1, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık, İstanbul, 1337 (1921), s. 17; Mesut Çapa, **a.g.e.,** s. 9-10; Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", ***Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, 2003, No 10, 147-202, s. 149.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluş amacı, nizamnamesinde şu şekilde açıklanmaktadır:[71]

"...Cemiyet'in maksadı, bilcümle vesaitî ile vakt-î harbde ordulardaki hasta ve yaralıların tahfîf-î ızdıraplarına ve tedavilerine muâvenet etmekten ibaret bulunmasına nazaran Cemiyet, asker-î berriye ve bahriye, hey'at-ı sıhhîyesinin yardımcısı demek olur... Cemiyet mecrûhîni nâkil ve tedavi etmek için sa'y dairesinde mevâki'-i harbiyyede berren seyyar hastaneler ile sefer hastaneleri ve hey'ât-ı muâveneler ve sıhhîye trenleri ve bahren dahi nakliye ve hastane gemileri ihzar ve tedârik eder..."

Seferberliğin ilk günlerinde yaralı taşımak için Seyr-i Sefain İdaresi'ndeki Edremit ve Gülnihal isimli vapurlar[72] ile Şirketi-i Hayriye'ye ait 60, 61, 63, 67 ve 70 No'lu vapurların Hilâl-i Ahmer'e tahsis edildiği görülmektedir.[73] Bu vapurlarla gerçekleştirilen sevkiyatlarda zaman zaman aksamalar yaşanmıştır. Özellikle Seddülbahir muharebeleri sırasında yüzlerce yaralının ve hastanın adı geçen vapurlarla tahliyesi mümkün olamamıştır. 5'inci Ordu'da sağlık hizmetleri ve yaralı-hasta nakillerinin düzenli olarak yapılabilmesi için 5 Ağustos 1915'te Hilâl-i Ahmer İkinci Başkanı Doktor Besim Ömer Bey, Seyr-ü Sefain İdaresi'ne ait Akdeniz vapuru[74] ile Gülcemal yolcu gemisinin hastane gemisi haline getirilerek Hilâl-i Ahmer'e tahsis edilmesini talep etmiştir.[75]

Cephelerde yaralı ve hasta sayılarının artış göstermesiyle birlikte Genelkurmay Başkanlığı Genel Karargâh Sahra Sıhhiye Genel Müfettişliği tarafından Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne gönderilen yazıda,[76] mevcut hastane kapasitelerinin yeterli olmadığı ve yaralı sayısının her geçen gün artmasından dolayı Cemiyet'in yeni hastaneler açması gerektiği bildirilmektedir. Bunun üzerine mevcut çalışmalarını daha da yoğunlaştıran Cemiyet, Çanakkale cephelerinden İstanbul'a sevkedilen yaralıların büyük kısmını Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi ve

[71] Seçil Karal Akgün v.d., **a.g.e.**, s. 16-17.
[72] ***Türk Kızılayı Arşivi***, Kt. 129, Blg. 167, 07 Ocak 1331 (1915).
[73] ***ATASE Arşivi***, BDH. 4, Kls. 4542, Dos. 6, Fih. 1.
[74] ***Türk Kızılayı Arşivi***, Kutu 23, Belge 208, 12 Temmuz 1331.
[75] Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, kendisine tahsis edilen bu iki gemiyi herhangi bir saldırıdan korumak için yeniden boyatmış ve bu gemileri Çanakkale-İstanbul arasında yaralı ve hasta nakillerinde kullanmıştır. Bkz., BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2179, Gömlek No 3.
[76] ***BOA***, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2413, Gömlek No 60.

Darüşşafaka'ya yerleştirerek tedavilerine başlamıştır.[77] Bu bağlamda cemiyetin çalışmalarına hız verdiği ve İstanbul'da 52'ye yakın hastane açtığı görülmektedir.[78] Bir müddet sonra, bu hastanelerin de yetersiz kalması üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti, ordunun da yardımlarıyla İstanbul'un merkezî yerlerinde yer alan bazı resmî-özel okul ve resmî kurumlara ait binaları hastane haline getirmiş ve mevcut açığı bu şekilde kapatmaya çalışmıştır.[79]

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yaralı aktarma merkezi olarak çalışan iskelelerden (Eceabat, Akbaş vs) çeşitli deniz ulaşım araçlarıyla en yakın sivil ve askerî hastanelere sevkedilen hasta ve yaralıları taşımak için otomobiller kiralamıştır. Cemiyetin kiraladığı bu hususi arabalara yaklaşık 1600 Osmanlı Lirası ödediği görülmektedir.[80] Hasta ve yaralı nakillerine İstanbul arabacı esnafı da destek vermiş ve yardımcı olmuştur.

Cemiyet açmış olduğu hastanelerde istihdam etmek üzere hastabakıcı hanımların temini ve yetiştirilmesine de önem vermiştir.[81] Bu arada İstanbul'da Tıp Fakültesi öğrencilerinin bir bölümü de

---

[77] Nil Sarı, Zuhal Özaydın, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları", ***II. Türk Tıp Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 20-21 Eylül 1990,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 161.

[78] Bu dönem içerisinde açılışı gerçekleşen belli başlı Hilal-i Ahmer hastaneleri şunlardır: Merkez Hastanesi, Bahriye Merkez Hastanesi, Beyoğlu Mekteb-i Sultani Hastanesi, Beyoğlu Hastanesi, Cağaloğlu Hastanesi, Çapa Mecruhin-i Askeriye Hastanesi, Galata (Saint Benoit) Hastanesi, Darüşşafaka Hastanesi, Darüşşifa Hastanesi, Gümüşsuyu Hastanesi, İplikhane (Eyüp Sultan) Hastanesi, Harbiye Mektebi Hastanesi, Galata Hastanesi, İstihlak-i Millî Hanımlar Cemiyeti Hastanesi, İtalyan Eytam Hastanesi, Kadırga Hastanesi, Karaköy Mecruhin Hastanesi, Mülkiye Baytar Mektebi Hastanesi, Pangaltı Menzil Hastanesi, Rami Gaziler Hastanesi, Şişli Etfal Hastanesi, Şehremaneti Çapa Hastanesi, Taksim-Beyoğlu (Zapyon) Hastanesi, Taşkışla Hastanesi, Topçu Mektebi Hastanesi, Tıp Fakültesi Mecruhin Hastanesi ve İnas (Kız) Sultaniyesi, vs. bkz., ***Türk Kızılayı Arşivi,*** Kutu 394, Belge 92; Kutu 498, Belge 204, 4 Ağustos 1331; Kutu 73, Belge 16, 15 Ağustos 1331; Kutu 73, Belge 98, 28 Nisan 1331; Kutu 498, Belge 64, 10 Haziran 1331.

[79] Bu dönem içinde Gülhane ve Tıp Fakültesi öğrencilerinin büyük çoğunluğu cephelerde sağlık hizmetlerinde görevlendirilmiştir. Eğitim çalışmalarını yavaşlatmak zorunda kalan bu fakülteler, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından ağır yaralı yardımcı harp hastanelerine dönüştürülmüştür. Bkz., Kemal Özbay, ***Türk Askerî Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri***, C. III, I. Kitap, Yörük Basımevi, İstanbul, 1981, s. 233; ***ATASE Arşivi***, BDH. 3, Kls. 64, Dos. 186, Fih. 19.

[80] ***ATASE Arşivi,*** Kls. 2189, Dos. 41, Fih. 2-2.

[81] Hilâl-i Ahmer Beyoğlu Hastanesi'nde 49, Hilâl-i Ahmer Taksim Hastanesi'nde 25, Hilâl-i Ahmer Darüşşafaka Hastanesi'nde 22, Hilâl-i Ahmer Galata Hastanesi'nde 23, Hilâl-i Ahmer Cağaloğlu Hastanesi'nde 27, Hilâl-i Ahmer Kadırga Hastanesi'nde 22 ve Hilâl-i Ahmer Tıp Fakültesi Hastanesi'nde 22 olmak üzere yaklaşık 284 hastabakıcı görevlendirilmiştir.

Nisan 1915'te Reşit Paşa Vapuru ile Çanakkale'ye ve oradan da Gayret-i Vataniye muhribi ile Gelibolu'ya getirilmiş ve Hilal-i Ahmer hastanelerine dağıtılmışlardır.[82]

Çanakkale Muharebeleri'nin ilk günlerinde sahra hastaneleri açarak çalışmalarına başlayan cemiyet, yaralıların cepheden menzil noktaları, sargı istasyonları ve hastanelere ulaştırılmasında etkin rol oynamıştır. Akbaş, Lâpseki, Ilgardere ve Değirmen Burnu gibi toplanma ve hareket noktalarında ekmekçi takımları, çayhane ve aşhaneler açan cemiyeti, yaralılara çay, çorba ve ekmek dağıttığı görülmektedir.[83] Hilâl-i Ahmer görevlileri Soğanlıdere, Arıburnu ve Anafartalar gibi ileri hatlar ve mevziler içerisine de girerek askerlere çay, tütün, portakal, yemek ve sağlık malzemesi dağıtmaktan çekinmemişlerdir. Yaralıları İstanbul'a taşıyan Hilâl-i Ahmer hastane gemilerinde de çayhaneler açılmış ve yolculara 137.495 fincan çay dağıtılmıştır.[84] Yaralıların hastanelere nakilleri sırasındaki çeşitli ihtiyaçları da (gıda maddeleri, battaniye vs) Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanmıştır.[85]

Savaş sırasında yaşanan önemli sorunlardan birisi de bulaşıcı hastalıklardır[86]. Cemiyet bu sorunla mücadele etmek için sağlık kurumları açmış; aşılar, ilaçlar ve çeşitli araç-gereçleri de tedarik etmeye çalışmıştır. Savaşın şiddetini arttırdığı günlerde İstanbul'daki hastaneler başta olmak üzere pek çok sağlık kuruluşu Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden ilaç, serum, pamuk, sargı bezi gibi malzeme isteğinde bulunmuştur. Cemiyet ise bu isteklere duyarsız kalmamış ve imkânları ölçüsünde yardımcı olmaya çalışmıştır. Doktor Besim Ömer Bey daha da ileri giderek cemiyetin var olan koşullarını zorlayarak yeni açılacak olan sağlık kuruluşlarına her türlü yardımı yapmaları konusunda çeşitli duyurular yapmıştır.[87] Cemiyetin savaş sırasında yapmış olduğu hizmetler, İttifak Devletleri'nin yanı sıra, düşman devlet temsilcilerinin de takdirini kazanmıştır.[88]

---

[82] Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 232-234.

[83] ***Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı, (Haziran 1914 -Ocak 1916),*** s. 228.

[84] Kızılay belgelerinde savaş sırasında Akbaş Sahra Hastanesi ile Çanakkale çayhanelerinde toplam 1.059.146 fincan çay dağıtıldığı görülmektedir. Bkz., Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 124.

[85] Ahmet Emin Yalman, Yakın ***Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C. 1 (1888-1922)***, Pera Turizm ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1997, s. 339-343.

[86] Hikmet Özdemir, **a.g.e.,** s. 215-218.

[87] Doktor Besim Ömer Bey'in Cemiyet şubelerine gönderdiği 1 Kasım 1915 tarihli duyuru için bkz., ***Türk Kızılayı Arşivi***, Kutu 129, Belge 2; EK-3.

[88] Ali İhsan Sabis, ***Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi***, C. 2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992, s. 360-391; Hikmet Özdemir, **a.g.e.,** s. 215-219.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne ait sağlık kurumlarının aslî görevi cephedeki askerlerin sağlık sorunlarını gidermekti. Fakat savaşın getirdiği olumsuz koşullar, askerler dışındaki kesimleri de etkilemiştir. Bu doğrultuda cemiyet insanlar arasında ayırım yapmaksızın onların çaresizliklerine kayıtsız kalmamış ve onlara gücü nispetinde yardım elini uzatmıştır. Öyle ki, evlerinden çıkamayacak durumda olan hastaların tedavileri için evlerine doktorlar gönderdiği gibi, ilaçlarını alamayacak durumda olanlar için de ilaçların ücretlerini ödeyerek anlaşmalı eczanelerden tedarik etmelerini sağlamıştır.[89]

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin başlıca gelir kaynakları aidat ve bağışlardan oluşmaktadır. Cemiyet, Çanakkale Muharebeleri'nin başlaması ve giderlerinin her geçen artmasıyla, ek gelir sağlamak için birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Özellikle Cemiyet'in yeni kurulan Hanımlar Merkezi, yurt içi ve yurt dışında gerçekleştirdiği birtakım etkinliklerle (hediyelik ziynet eşya, çiçek, yıllık takvim, renkli kartpostal satışları, tiyatro ve müsamere gösterileri, sergiler), Cemiyet'e büyük miktarda ek gelir sağlamayı başarmıştır. Cemiyet, Çanakkale Muharebeleri sırasında yurtiçi bağışlarındaki azalmalar üzerine, yurt dışından gelen yardımları artırabilmek için Genel Merkez üyelerinden Doktor Hikmet (Gezer) Bey başkanlığındaki bir heyeti Avrupa'ya göndermiştir. Heyetin Almanya, Avusturya ve Macaristan'da yapmış olduğu çalışmalar sonucunda Cemiyetin yurt dışı gelirlerinde büyük bir artış söz konusu olmuştur.[90] Viyana, Berlin ve Budapeşte'den toplanan bağışlarla özellikle cephelerde ihtiyaç duyulan sağlık malzemesi, ilaç ve bazı gıda maddelerinin (şeker vs.) fabrika fiyatından çok ucuza alınıp İstanbul'a gönderilmesi sağlanmıştır. Cemiyetin yurt dışında bu tür yardım faaliyetlerine Salib-i Ahmer (Kızılhaç) kurumları da yardımcı olmuş ve bu iki kurum karşılıklı yardımlaşmalarla birbirlerinin eksikliklerini tamamlamışlardır.[91]

Sonuç

Çanakkale deniz ve kara muharebelerinde Türk ordusu, her türlü olumsuz koşullar ve imkânsızlıklara rağmen dünyanın en modern silahlarıyla donatılmış orduları karşısında asil bir duruş sergileyerek ve

[89] Seçil Karal Akgün v.d., **a.g.e.**, s. 200-202.
[90] Macaristan, Bosna Hersek ve Pazarcık'ta yaşayan Müslümanlar, aralarında topladıkları paraları, Hilâl-i Ahmer'e görevlilerine teslim etmişlerdir. Bkz., Seçil Karal Akgün v.d., **a.g.e.**, s. 189-207.
[91] Avusturya Salib-i Ahmer Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kendi ülkesinde yaptığı etkinliklere destek vererek Hilâl-i Ahmer'den ihtiyaçlarını (kumaş, ayakkabı vs.) kendisine bildirmesini istemiştir. Bkz., Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.,** s. 341-342.

savaş hukukunun bütün şartlarına uyarak savaş tarihinde hak ettiği yeri almıştır. Muharebeler öncesinde cephe ve cephe gerisinde hasta ve yaralılara verilecek sağlık hizmetleri planlanmış ve her türlü önlemler alınmıştır. Muharebelerin başlamasıyla birlikte, cephelerde hasta ve yaralı sayılarında meydana gelen büyük artış, sağlık alanında birtakım olumsuz gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur.

O günlerin olumsuz koşulları içinde başta Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmak üzere Anadolu insanı, sağlık alanında görülen bu eksiklikleri ortadan kaldırmak için cephe ve cephe gerisinde çok değişik alanlarda yardım faaliyetlerine öncülük etmiştir. Yardım faaliyetleri ve hizmetler arasında savaş sırasında bütün cephelerde ve cepheye yakın yerlerde Hilâl-i Ahmer hastaneleri ve nekahethanelerin açılması; hastanelerde istihdam edilmek üzere hastabakıcıların temini ve yetiştirilmesi; yurt dışından sağlık-ilaç malzemelerinin temin edilmesi; aşhane ve çayhanelerin açılması vb gösterilebilir.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, sağlık kurumları ve seyyar sağlık hizmetleriyle hasta-yaralılara zamanında müdahale ederek, insan kaynağının etkin bir şekilde kullanılması ve muharebe etkinliğinin arttırılmasının yanı sıra, merkezî hükûmetin sağlık alanındaki yükünü de hafifletmiştir. Çanakkale Muharebeleri, kuşkusuz Türk ulusunun oluşumunda, önderinin belirmesinde, ulus devletin kurulmasında ve ulus devletin bağımsızlığını korumasında temel harç olmuştur.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA), DH. EUM. VRK. (Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası), Dosya No 25, Gömlek No 25.
BOA, HR. MA. (Hâriciye Matbuat), Dosya No 1136, Gömlek No 64.
BOA, HR. MA. (Hâriciye Matbuat), Dosya No 1144, Gömlek No 22.
BOA, HR. MA. (Hâriciye Matbuat), Dosya No 1147, Gömlek No 67.
BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2099, Gömlek No 9.
BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2099, Gömlek No 10.
BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2179, Gömlek No 3.
BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2218, Gömlek No 43.
BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2412, Gömlek No 11.
BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2413, Gömlek No 60.

BOA, DH. KMS. (Dâhiliye), Dosya No: 32, Gömlek No: 8.
Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, BDH 1, Kls. 1138, Dos. 27, Fih. 2-8.
ATASE Arşivi, BDH. 2, Kls. 2208, Dos. 25, Fih. 46.
ATASE Arşivi, BDH. 2, Kls. 2208, Dos. 21, Fih. 5-18.
ATASE Arşivi, BDH. 2, Kls. 2208, Dos. 21, Fih. 6,17.
ATASE Arşivi, BDH. 2, Kls. 2474, Dos. 65, Fih. 1, 2.
ATASE Arşivi, BDH. 3, Kls. 64, Dos. 186, Fih. 19.
ATASE Arşivi, BDH. 3, Kls. 86, Dos. H-1, Fih. 34, 2.
ATASE Arşivi, BDH. 3, Kls. 3401, Dos. 8, Fih. 13.
ATASE Arşivi, BDH. 3, Kls. 3495, Dos. 1, Fih. 10, 3.
ATASE Arşivi, BDH. 4, Kls. 4542, Dos. 6, Fih. 1.
ATASE Arşivi, BDH. 4, Kls. 4701, Dos. H-1, Fih. 1, 48.
ATASE Arşivi, BDH. 1, Kls. 1887, Dos. 53, Fih. 5, 5.
ATASE Arşivi, Klasör 4351, Dosya 46, Fihrist 2-5.
ATASE Arşivi, Kls. 2189, Dos.41, Fih. 2-2.
ATASE Arşivi, Kls. 3586, Dos, 22, Fih, 1
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No 617, Belge No 2.
K. Arşivi, Kt. 129, Blg. 167, (07 Ocak 1331-1915).
K. Arşivi, Kt. 143, Blg. 24, (18 Mart 1330-1914).
K. Arşivi, Kt. 22, Blg. 11, (22 Kasım 1915).
K. Arşivi, Kt. 22, Blg. 5, (5 Nisan 1331-1915).
K. Arşivi, Kt. 23, Blg. 208, (12 Temmuz 1331-1915).
K. Arşivi, Kt. 318, Blg. 1, 10, (3 Haziran 1331-1915).
K. Arşivi, Kt. 397, Blg. 80, (16 Ağustos 1331-1915).
K. Arşivi, Kt. 498, Blg. 204, (4 Ağustos 1331-1915).
K. Arşivi, Kt. 498, Blg. 64, (10 Haziran 1331-1915).
K. Arşivi, Kt. 73, Blg. 16, (15 Ağustos 1331-1915).
K. Arşivi, Kt. 73, Blg. 98, (28 Nisan 1331-1915).
K. Arşivi, Kt. 454, Blg. 51.
K. Arşivi, Kt. 457, Blg. 23.
K. Arşivi, Kt. 505, Blg. 46.
K. Arşivi, Kt. 394, Blg. 92.
K. Arşivi, Kt. 505, Blg. 56.
K. Arşivi, Kt. 505, Blg. 109.
K. Arşivi, Kt. 129, Blg. 2; EK-1.
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19001.
TİTE Arşivi, Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19-9001.
TİTE Arşivi, Kutu 188, Gömlek 3, Belge 11 (25/07/1331).

B) Kitap ve Makaleler

AKGÜN, Seçil Karal; Murat Uluğtekin, ***Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a***, TDV Yay. Mat. Tic. İşl., Ankara, 2002.

ARI, Kemal, ***Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi***, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.

ARMAOĞLU, Fahir, ***20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)***, Alkım Yayınevi, Ankara, 2000.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C. 8, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

BARAN, Tülay Âlim, "Çanakkale Savaşı'nda Hukuk İhlâlleri", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, 2009, C. XXV, Sayı 73, 83-106, s. 92-99.

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Ed. Temuçin F. Ertan), 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012.

Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı, (Haziran 1914-Ocak 1916), Genişletilmiş Yeni Baskı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Amfibi Harekâtı, C. V, II. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1978.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916), C. V, III. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1980.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı, C. V, I. Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915), Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Cilt V, 1, 2 ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1985.

BOĞUŞOĞLU Mahmut, ***Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları***, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990.

Cemil Conk Paşa (Mirliva), ***Çanakkale Seferi, Çanakkale Hatıraları***, C. II, Arma Yayınları, İstanbul, 2002.

ÇALIŞLAR, İzzettin, ***On Yıllık Savaşın Günlüğü***, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

ÇAPA, Mesut, "Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)", ***Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi***, Ankara, 1989.

EGE, Abidin, ***Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

ERDEMİR, Lokman, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri", ***Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, 2012, Sayı 15, 91-111.

ERDEMİR, Lokman, "Çanakkale Savaşı Sırasında İstanbul Hastanelerinde İlk Sağlık Hizmetleri ve Şehitlerin Defni", ***Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, 2012, Yıl 17/1, 51-73.

ESENKAYA, Ahmet "Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletleri'nin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları", ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı***, 2006, Sayı 4, 51-91.

ESENKAYA, Ahmet "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı***, 2011, Sayı 10-11, 25-70.

GÖZCÜ, Niyazi İsmet, "Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri", ***Askeri Sıhhiye Mecmuası***, İstanbul, 1938.

HATİPOĞLU, Sevgi; Sevinç Taştan; Vesile Ünver, "Çanakkale Savaşları'nda Türk ve Anzak Cephelerinde Sunulan Hasta Bakım Hizmetlerine Bakış", ***Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi***, 2010, Sayı 16, 449-469.

MARAŞ, Şadan; Edip Emil Öymen, ***Çanakkale Acı İlaç: 18 Mart 1915-9 Ocak 1916***, Deva Holding, İstanbul, 2005.

NOYAN, Abdülkadir, ***Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım***, Ankara Tıp Fakültesi Yayını, Ankara, 1956.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, C. 1, No. 1, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık, İstanbul, 1337 (1921).

ÖZBAY, Kemal, ***Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri***, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976.

ÖZBAY, Kemal, ***Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri***, C. III, I. Kitap, Yörük Basımevi, İstanbul, 1981.

ÖZDEMİR, Hikmet, ***Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

SABİS, Ali İhsan, ***Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi***, C. 2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.

SARI, Nil; Zuhal Özaydın, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları", ***II. Türk Tıp Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 20-21 Eylül 1990***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

SEÇER, Turhan, ***Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi***, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

TEPEKAYA, Muzaffer; Leyla Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", ***Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, 2003, No 10, 147-202.
TUNÇOKU, Mete, ***Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915***, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997
ÜLMAN, A. Haluk, ***Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş***, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
YALMAN, Ahmet Emin, Yakın ***Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C. 1 (1888-1922)***, Pera Turizm ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1997.
YILMAZ, Veli, ***Birinci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar***, Cem Ofset Matbaası, İstanbul, 1993.

C) Gazeteler

İkdam, 21 Temmuz 1330 [3 Ağustos 1914], s. 1.
Tasvîr-i Efkâr, 21 Temmuz 1330 [3 Ağustos 1914], s. 1-3.

EK-1

تعليمات

١ — حيجك ، قولهرا ، قرمحا وديزانتري آشيلري روجه آتي زمالرده اجرا ايديلهجكدر :

١ — هرلوچ آيده بر كره	قولهرا آشيسي	
٢ — هر آلتي آيده بر كره	قرمحا »	
٣ — اردو عجيريلهتارفيه كوندرلهجك اوزومه كوره ويلايتجه تعيين اولنه	ديزانتري »	

٢ — آشيلرك تطبيقده تعقيب اولونهجق اصول روجه زيردر :

« آ »

اردويه يكي كيرهجك افراده آشيلرك صورت اجراسي

برنجي كون	حيجك ، برنجي نيو آشيسي	هر سيريسانتيمترمكعبي
اوچنجي كون	برنجي قولهرا آشيسي	١,٥ — بر » »
بشنجي كون	ايكنجي نيو »	١,٠ — بر » »
يدنجي كون	ايكنجي قولهرا »	٢,٠ — ايكي » »
اونجي كون	اوچنجي نيو »	٢,٠ — ايكي » »
اون بركنجي كون	برنجي ديزانتري »	١,٠ — بر » »
اون دوردنجي كون	ايكنجي ديزانتري »	٢,٠ — ايكي » »

« ب »

اوچه آ جدولده كوسترلديكي وجهله آشيلانلره ماده — ١ — دهكي زمالرده آشيلرك صورت تطبيق بروجه زيردر :

برنجي كون	نيو آشيسي	٢,٠ — ايكي سانتيمتره مكعبي
اوچنجي كون	قولهرا »	٢,٠ — ايكي »
بشنجي كون	ديزانتري »	١,٠ — بر »
يدنجي كون	ديزانتري »	٢,٠ — ايكي »

٣ — ضابطان وافرادله بالاستثنا آتي تطبيق اولونهجقدر .

٤ — آتي تطبيقك بعدالنظير اولمسي شايان توصيهدر زيرا عكس العمل كيجه بكر .

٥ — آشيلر كوني كوسه افرادك هويت جزدانلريه اثارت ايديلهجكدر .

٦ — مأمور آ ، مأذونيله وبديلهواله كيدن ، خسته نهاردن طاورجي اولان افرادك حركتلرندن اول قولهرا ايجون اعطي ايكي ، قرمحا ايجون اعطي درت آي اول آشيلانش اولانلر [ماده — ٢ — ب . جدولي وجهله] تكرار آشيلاهجق و وثيقهلريه كرغليريه اثارت ايديلهجكدر .

٧ — فعلكك حركتندن اول آشيسز كيسهيك بولونهمسنه دقت اعتاري قوماندانلرك جلب توجهدر .

٨ — افراد اكابه ، ايلك واصل اولدقلري اجتماع ويا تعيين محلنده [ماده — ٢ — آ] بوجهله آشيلانهجقدر .

٩ — صالحين اولانلر منفكلره كيدن فعلدن ويرا كسه ضابطان وافراد صالحين توعه كوره [ماده — ٢ — ب] تكرار آشيلانهه مجبوردر .

TALİMAT

1- Çiçek, kolera, karahumma ve dizanteri aşıları ber-vech-i âtî zamanlarda icra edilecektir:

1. Her üç ayda bir kere	Kolera Aşısı
2. Her altı ayda bir kere	Karahumma Aşısı
3. Ordu Sıhhiye Riyasetlerince görülecek lüzuma göre yapılacak tamim ile	Dizanteri Aşısı

2- Aşıların tatbikinde takip olunacak usul ber vech-i zîrdir

"A"

Orduya yeni girecek efrada aşıların suret-i icrası

Birinci gün	Çiçek ve birinci tifo aşıları	0,5-Yarım santimetre mik'âbı
Üçüncü gün	Birinci kolera aşısı	1.0-Bir santimetre mik'âbı
Beşinci gün	İkinci tifo aşısı	1.0-Bir santimetre mik'âbı
Yedinci gün	İkinci kolera aşısı	2.0-İki santimetre mik'âbı
Onuncu gün	Üçüncü tifo aşısı	2.0-İki santimetre mik'âbı
On ikinci gün	Birinci dizanteri aşısı	1.0-Bir santimetre mik'âbı
On dördüncü gün	İkinci dizanteri aşısı	2.0-İki santimetre mik'âbı

“B”

Evvelce “A” cetvelinde gösterildiği vechle aşılananlara madde-1-deki zamanlarda aşıların suret-i tatbiki ber-vech-i zîrdir:

Birinci gün	Tifo aşısı	2,0-İki santimetre mik’âbı
Üçüncü gün	Kolera aşısı	2,0-İki santimetre mik’âbı
Beşinci gün	Dizanteri aşısı	1.0-Bir santimetre mik’âbı
Yedinci gün	Dizanteri aşısı	2.0-İki santimetre mik’âbı

3- Zabitan ve efrada bilâ-istisna aşı tatbik olunacaktır.

4- Aşı tatbikinin bâ’de-z-zuhr olması şâyan-ı tavsiyedir. Zira aks’ül-âmel gece geçer.

5- Aşılar günü gününe efradın hüviyet cüzdanlarına işaret edilecektir.

6- Memuren, mezuniyetle ve tebdil-i havayla giden, hastanelerden taburcu olan efradın hareketlerinden evvel kolera için azâmî iki, karahumma için azâmî dört ay evvel aşılanmış olanlar [madde-2-B cetveli cihetiyle] tekrar aşılanacak ve vesikalarına tarihleriyle işaret edilecektir.

7- Kıtaatın hareketinden evvel aşısız kimsenin bulunmamasına dikkat etmeleri kumandanlıkların cümle-i vezâifindedir.

8- Efrad ikmaline, ilk vâsıl olacakları ictima veya tathir mahâlinde [madde-2-A] mucibince aşılanacaktır.

9- Salgın olan mıntıkalara giden kıtaat ve perakende zabitan ve efrâd salgın nev’ine göre [madde-2-B] tekrar aşılanmaya mecburdur.

TİTE Arşivi, Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19001.

EK-2

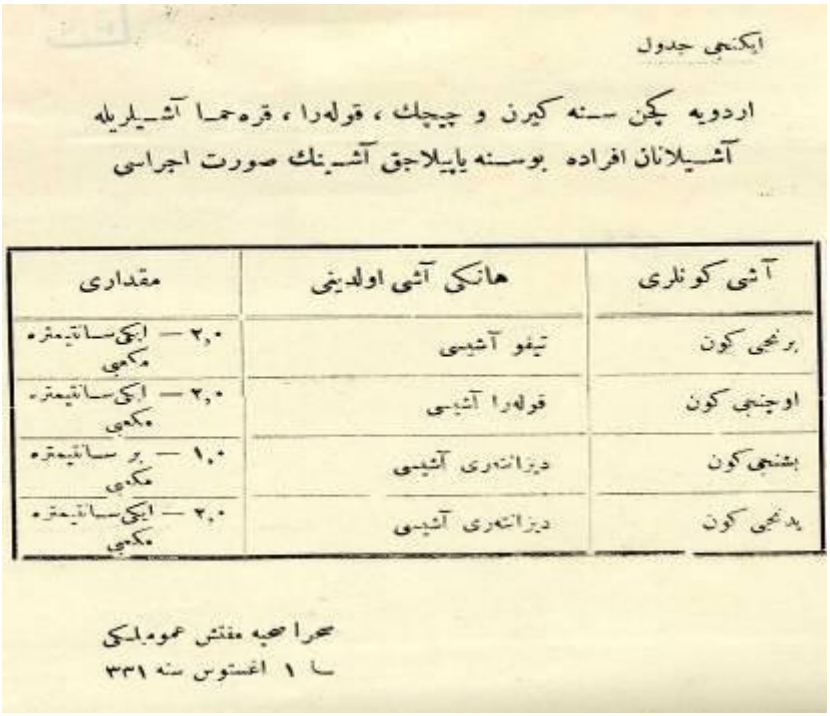

ایکنجی جدول

اردویه بکن سنه کیرن و چیچك ، قوله‌درا ، قره‌حما آشیلریله
آشیلانان افراده بوسنه یاپیلاجق آشینك صورت اجراسی

آشی کونلری	هانکی آشی اولدیغی	مقداری
برنجی کون	تیفو آشیسی	۲,۰ — ایکی سانتیمتره مکعبی
اوچنجی کون	قوله‌درا آشیسی	۲,۰ — ایکی سانتیمتره مکعبی
بشنجی کون	دیزانتری آشیسی	۱,۰ — بر سانتیمتره مکعبی
یدنجی کون	دیزانتری آشیسی	۲,۰ — ایکی سانتیمتره مکعبی

صحرا صحیه مفتش عمومیلکی
۱ اغستوس سنه ۳۳۱

İKİNCİ CETVEL

Orduya geçen sene giren ve çiçek, kolera, karahumma aşılarıyla aşılanan efrada bu sene yapılacak aşının suret-i icrası

Aşı Günleri	**Hangi Aşı Olduğu**	**Miktarı**
Birinci gün	Tifo aşısı	2,0-İki santimetre mik'âbı
Üçüncü gün	Kolera aşısı	2,0-İki santimetre mik'âbı
Beşinci gün	Dizanteri aşısı	1.0-Bir santimetre mik'âbı
Yedinci gün	Dizanteri aşısı	2.0-İki santimetre mik'âbı

Sahra Sıhhiye Müfettiş Umumiliği
1 Ağustos sene 331 (1915)

TİTE Arşivi, Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19-9001

EK-3

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti
Merkez-i Umumisi

İstanbul, 1 Teşrin-i sâni 1331

Telefon numarası: İstanbul 1783

Hilâl-i Ahmer Ambarı Ser-memur Efendi:

Merkez-i Umumi kararına ittibaen küşad edilecek polikliniklere itası icab eden ecza-yı tıbbiyenin müfredatını mübeyyin muhasebece tanzim kılınan müzekkereye cevaben varid olan teskerenin cevabıdır:

Mezkûr listede münderic eczadan birçoğunun mevcut olmadığı ve olanların da ancak kendi hastanelerimiz ihtiyacına bile kâfi derecede bulunmadığı bildiriliyor ise de Avrupa'ya sipariş edilen eczanın vuruduna intizaren itasının tehiri katiyyen tecviz edilemiyeceği cihetle, eczayı mezkûrenin vürudunda noksanları ikmal edilmek üzere mevcud-u hâzırdan verilmesi kâbil olanlarının hemen lazım gelen yerlere irsali ve hastanelerimiz ihtiyacatının temin edilemiyeceği hakkındaki endişenin dahi ilalesi tavsiye olunur efendim.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti
Reisi Sanisi
Dr. Besim Ömer

Kızılay Arşivi, Kutu 129, Belge 2 (1 Teşrin-i sâni 1331)

İKİNCİ OTURUM SORU – CEVAP BÖLÜMÜ

Prof.Dr. A.Mete TUNÇOKU (Oturum Başkanı): Oturumumuzun soru cevap kısmına geçiyoruz.

(E) Org. Erdal CEYLANOĞLU: Çanakkale Harbi'ne girmeden önce Galiçya'daki Alman silahlarının Çanakkale'ye transfer edildiği birçok dokümanda yazıyor. Bazı dokümanlara göre de silahların mekanizmalarındaki birtakım parçalar noksandı. Dolayısıyla ateş edilmek istendiğinde hiçbir etkisi yoktu. Bu muharebede el bombası en çok kullanılan silah olup olmadığı doğru mudur, değil midir?

Hv.Öğ.Alb. A.Ali KOYUNOĞLU: Doğrudur. Özellikle el bombası sıkıntısının had safhada olduğu, çok kullanıldığı doğrudur. Sürekli Genelkurmay ile yazışma yapılıyor ve alınan bütün cevaplarda ateş disiplinine uygun olarak kullanılması konusunda tavsiyelerde bulunuluyor.

(E) Org. Erdal CEYLANOĞLU: Peki Galiçya'dan gelen tüfeklerin mekanizmalarında sıkıntı olduğu konusu doğru mudur? Çünkü bu konu muharebeye katılanların hatıralarında yazıyor. Diğer bir sorum da Sayın Figen Atabey'e olacak. Amiral Carden ile de Robeck'in değişmesi olayı birtakım bilgilere tabi olan bir konu. Carden, Mart'ın ikinci haftasına kadar komutanlığa devam ediyor. Ancak 18 Mart yaklaşırken harekâta yakın aniden rahatsızlık geçiriyor ve Malta'da bulunan İngiliz lojistik birliklerinin komutanı ve deniz kuvvetleri harekâtından hiç anlamayan bir kişi getiriliyor ki o da Amiral De Robeck'dir. Bu konu hakkında bize verebileceğiniz bilgi var mı acaba?

Yrd.Doç.Dr. Figen ATABEY: Benim baktığım belgelerde özellikle savaş konseyi toplantılarında 18 Mart ve öncesine ait ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Bunların hepsinde, İngilizce yaptığım çevirilerde de bu ayrılmanın sağlık sebebiyle olduğu yazıyor. Ancak son zamanlarda yani son bir ayda Amiral Carden'in müthiş bir umutsuzluk ve sinir harbi yaşadığı da yine bazı kitaplarda yazılmaktadır. Bundan dolayı psikolojik açıdan da üstlendiği görevin kendisine ağır geldiğini düşünüyor ve görevden çekiliyor diye biliyorum. İngiliz belgelerinde de sağlık nedeniyle yazıyor.

Mahmut Sabri Bey ve Seddülbahir Savunmasının İlk Üç Günü

Burhan SAYILIR*

A) Binbaşı Hacı Mahmut (Sabri) Bey (331-252)[1]

Şam'da 1874'te (r. 1290) Yahya Efendi'nin oğlu olarak dünyaya geldi. 14 Mayıs 1892'de (1 Mayıs 1308) girdiği Harp Okulu'ndan 14 Mart 1895'te (r. 1 Mart 1311) teğmen (mülazım-ı sani) olarak mezun oldu ve 5. Ordu açığına tayin edildi.

15 Aralık 1895'te (r. 2 Kanun-ı Evvel 1311) rütbesiyle 30. Alay 1. Bölüğü'ne, 14 Eylül 1899'da (1 Mart 1315) aynı alayın 2. Bölüğü'ne rütbesiyle tayin edildi.

27 Eylül 1899'da (r. 14 Eylül 1315) üsteğmenliğe (mülazım-ı evvel) terfi etti ve birliğindeki görevine devam etti.

Aralık 1906'da (r. Kanun-ı Evvel 1322) Yüzbaşılığa terfi etti ve 2. Bölük Yüzbaşı vekili oldu.

21 Temmuz 1908'de (r. 8 Temmuz 1324) Kırkkilise'de bulunan 8. Süvari Alayı'nın 4. Bölüğü'ne tayin edildi.

6 Nisan 1910'da Yüzbaşılığa terfi etti. Nisan 1911 (Nisan 1327) tarihine kadar birliğindeki görevini sürdürdükten sonra bu tarihte 12. Nizamiye Tümeni'ne bağlı 35. Alay'ın kadro taburu bölüğüne tayin edildi.

Birliğiyle birlikte Trablusgarp Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Taşoz Adası'nın gözetlemesi ve savunulmasıyla görevlendirildi.

Balkan Savaşı esnasında Paşmaklı-Ahi Çelebi bölgesinde 35. Alay'a bağlı 1. Taburun beş ay süresince komutanlığı görevinde bulundu.

19 Ekim 1912'de (r. 6 Teşrin-i Evvel 1328) Binbaşı rütbesine terfi etti.

Ocak 1913'te (r. Kanun-ı Sani 1328) Kirmasti Redif Alayı'nın 1. Kirmasti Redif Taburu'na tayin edildi. Bu birlikle birlikte Çatalca

* Yrd.Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Öğretim Üyesi,
[1] MSB Arşivi Subay Şahsi Dosyası.

Savunma Hattı'nın savunulması sırasında birliği ile birlikte ileri harekât faaliyetlerinde bulundu.

Nisan 1914'te (r. Nisan 1330) 3. Kolordu'ya mensup 9. Tümen'in 26. Alayı'nın 3. Tabur Komutanlığı'na atandı.

Temmuz 1914'te (r. Temmuz 1330) birliğiyle birlikte Gelibolu Yarımadası'ndaki Seddülbahir sahillerinin gözetlenmesi ve savunulması göreviyle birliğiyle birlikte bu bölgeye sevk edildi.

25 Nisan 1915'te (r. 12 Nisan 1331) İtilaf Devletleri Gelibolu Yarımadası'na asker çıkarmaya başladı. Binbaşı Mahmut Bey'in sorumluluk bölgesindeki üç noktaya birden yapılan çıkarma harekâtına şiddetli şekilde karşı konuldu. Özellikle Ertuğrul Koyu'ndaki Türk direnişi sayesinde İtilaf Devletleri'nin yarımada içlerinde ilerleyişi yaklaşık 32 saat geciktirildi.

1 Mayıs 1915'te (r. 18 Nisan 1331) Seddülbahir bölgesinde yoğun çarpışmaların yaşandığı bir evrede Binbaşı Mahmut Bey İtilaf makineli tüfek ateşi altında kaldı ve sağ omzundan yaralandı. Bunun üzerine tedavi için İstanbul'a sevk edildi.

Çanakkale Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte mensup olduğu 9. Tümenle birlikte 27. Alay'ın komutasını üstlenerek Lazistan, Bayburt ve Erzurum çevrelerinde gerçekleşen çarpışmalara katılmıştır.

Temmuz 1916'da (r. Temmuz 1332) Pulur'daki çarpışmalar esnasında sol kasığından yaralandı ve tedavi için Sivas Hastanesi'ne sevk edildi.

Nisan 1917'de (r. Nisan 1333) Galiçya'da bulunan 15. Kolordu'ya bağlı 20. Tümen'in 62. Alay'ın 1. Tabur Komutanlığı'na atandı.

26 Ekim 1917'de (r. 13 Teşrin-i Evvel 1333) vekâleten 20. Tümen'e bağlı 61. Alay'ın Komutanlığı'na atandı. Bu birlikle beraber Filistin Cephesi'nde, Kudüs ve Yafa civarında yaşanan çarpışmalara katıldı.

1 Eylül 1918'de (r. 19 Ağustos 1334) Kafkas Teşkilatı Ahz-ı Asker Şubesi'ne tayin edildi. 24 Kasım 1923'te (r. 11 Teşrin-i Sani 1339), 8 Ekim 1923 (r. 25 Eylül 1339) tarihli kanunun 5. Maddesi uyarınca emekliye sevk edildi.

Binbaşı Mahmut Bey, 2. Rütbeden Demir Salip Madalyası, Harp Madalyası, İmtiyaz Madalyası ve Gümüş Liyakat Madalyası sahibidir.

Binbaşı Mahmut Bey'in biyografisi ile ilgili bu tarihten itibaren henüz bir bilgiye ulaşılamadık. Bu konudaki çalışmalarımız devam etmektedir.

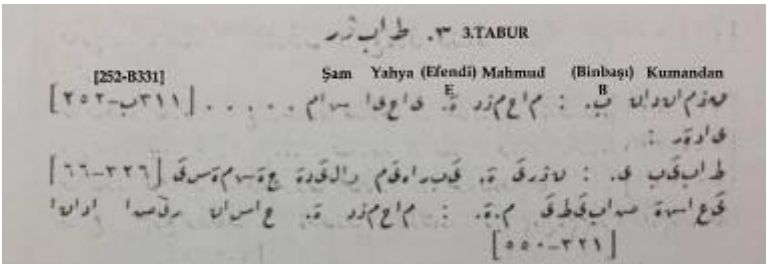

Belge 1: Mahmut Sabri Bey'in 1915 Yılı'nda 26. Piyade Alayı'nın Komuta Kadrosu'nda Olduğunu Gösteren Belge (Kaynak: Ordu Emirnamesi)

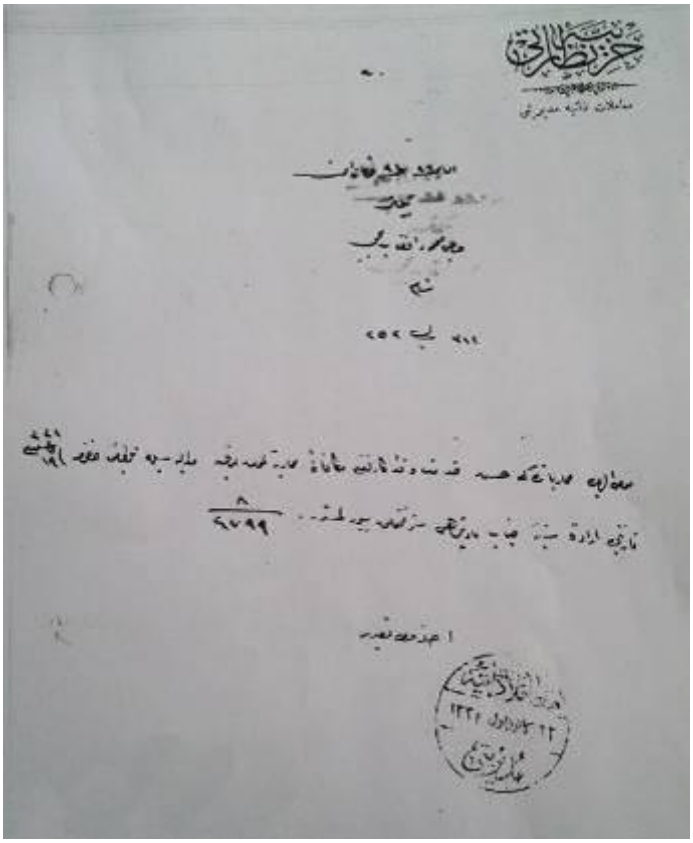

Belge 2: Binbaşı Hacı Mahmut Bey'e Çanakkale Savaşı'ndaki Kahramanlığı'ndan Dolayı Verilen Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası'nın Beratı (Kaynak: MSB Arşivi, Subay Şahsi Dosyası)

B) 26. Piyade Alayı 3. Taburu'nun Komuta Kadrosu[2]

3. Tabur				
Komutan	Binbaşı	Mahmut	Yahya	Şam
Tabip	Yüzbaşı	Nuri	İbrahim	Velideçeşmesi
İaşe Subayı	Üsteğmen	Mahmut	Hasan Rıza	Adana
Tabur İmamı	İmam	Hafız Saadettin	Mustafa	Manastır
9. Bölük				
Komutan	Yüzbaşı	Bahri	Ahmet	Selanik
	Üsteğmen	Hüsnü	Yusuf	Isparta
	Teğmen	Galip	İbrahim	Kastamonu
	Teğmen			
10. Bölük				
Komutan	Yüzbaşı	Hüseyin	Natıf	Edirne
	Üsteğmen	İzzet	İsmail Hakkı	Manyas
11. Bölük				
Komutan	Yüzbaşı	İdris	Zülfikar	Eskialipaşa
	Üsteğmen	Mustafa	Feyzi	Bursa
	Teğmen	Hacı Ahmet	Ali	Ankara
Alay Erkânı				
	Yüzbaşı	Hasan	Mehmet Sait	Karagümrük
	Yüzbaşı	Bican	Süleyman	Gelibolu
	Üsteğmen	Mehmet Nuri	Yakup	Asitane
	Üsteğmen	Numan	Ahmet	Kocamustafapaşa
	Üsteğmen	Ahmet	Mustafa	Körbakkal?
	Teğmen	Sabri	Sait	Hamidiye
	Teğmen	Ahmet	Emrullah	Yozgat
	Teğmen	Mehmet Fahri	Rıfat	Tophane

C) İtilaf Devletleri Çıkarma Planı[3]

Seddülbahir bölgesinde beş ayrı noktaya yönelik tasarlanan İngiliz çıkarma planı ana hatlarıyla şu şekilde oluşturulmuştur:

Çıkılacak beş sahil noktası, kuzeyden güneye Pınariçi Koyu ("Y" Sahili), İkiz Koyu ("X" Sahili), Tekke Koyu ("W" Sahili), Ertuğrul Koyu ("V" Sahili) ve Morto Koyu doğusunda Eski Hisarlık Tepe önündeki sahil ("S" Sahili) olarak belirlenmiş ve tanımlanmıştır. Bu sahillerden Ertuğrul ve Tekke Koyları, çıkarma harekâtının ağırlık (sıklet) merkezi olarak belirlenmiştir. Bu noktalar Binbaşı Mahmut Sabri komutasındaki 26. Piyade Alayı'nın 3. Taburu'nun sorumluluk sahası içinde yer almaktaydı. Diğer çıkarma noktaları ise 25 Nisan

[2] Burhan Sayılır, **Selanikli Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Çanakkale Muharebeleri Günlüğü**, Grafiker Yayınları, Ankara, Ekim 2014, s.64, 65.
[3] Burhaneddin, "Çanakkale Savaşları Notları", **Türk Kurmay Subaylarının Kaleminden Çanakkale Muharebeleri**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Eskişehir 2013. s. 58-62.

1915 günü şehit düşecek olan Binbaşı Şerif komutasındaki 26. Piyade Alayı'nın 2. Taburu'nun sorumluluk sahasındaydı.

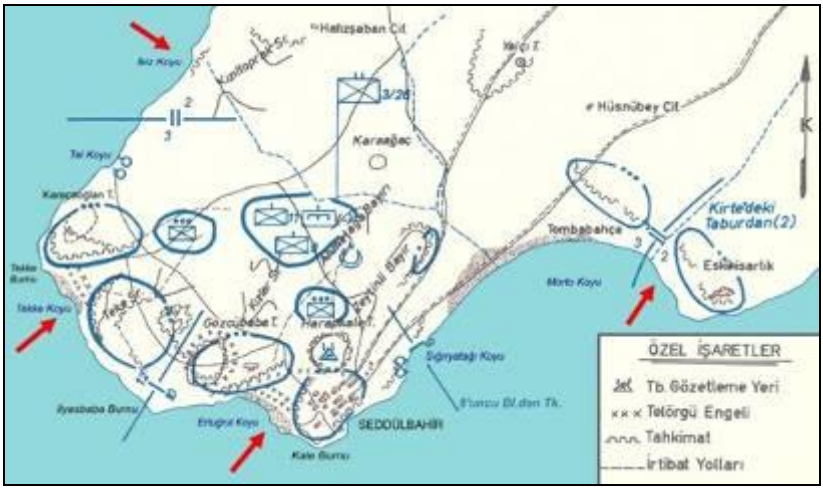

Ertuğrul ve Tekke Koyları'na ilk kademede çıkacak olan 29. İngiliz Tümeni kuruluşunda bulunan 56. Tugay'ın görevi, öncelikle Seddülbahir Köyü ve yakın çevresindeki Türk savunmasını ilk

hamlede ezip geçmek ve sonrasında Alçıtepe (Kirte) Köyü istikametinde durmaksızın ilerlemektir.

Ertuğrul ve Tekke Koyu haricindeki diğer sahil kesimlerine çıkacak kuvvetler, Seddülbahir bölgesini ele geçirdikten sonra derinlikte ilerleyecek olan 29. Tümen birliklerinin sağ ve sol yan emniyetini sağlayıp bu kuvveti himaye edeceklerdi. Bu amaçla görevlendirilmiş birlikler, Kirte (Alçıtepe) Köyü yönünde ilerleyecekler; asıl kuvvet kendilerinin çıktığı sahil kesiminin hizasına gelene kadar bulundukları yerde bekleyeceklerdi.

Merkezden ilerleyecek 29. Tümen birlikleri bulundukları yerin hizasına geldiğinde, diğer birliklerin himaye görevleri başlayacak ve bu birlikler de ileri doğru hareketleneceklerdi.

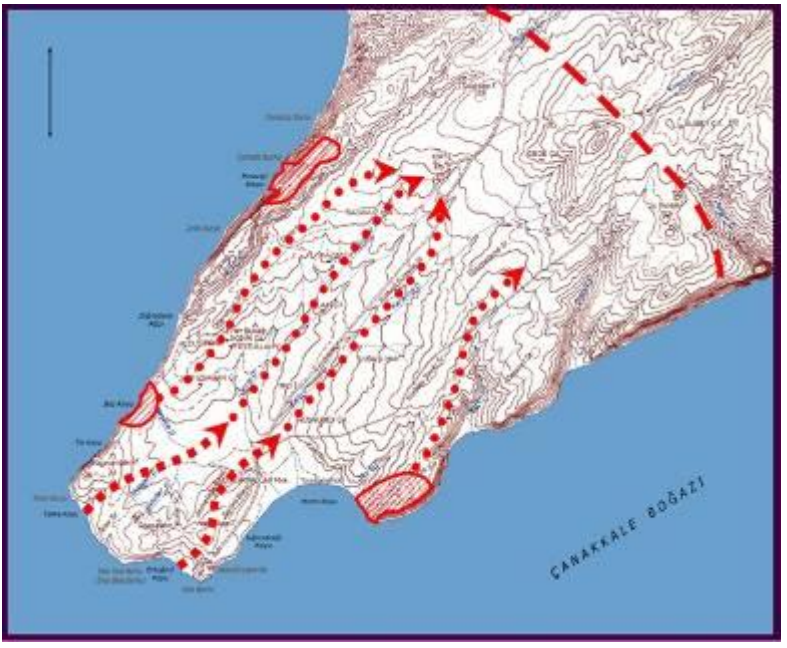

Beş ayrı noktaya çıkarılan kuvvetler, 25 Nisan 1915 akşamı Alçıtepe Köyü ve civarında birleşecekler; Alçı Tepe'ye taarruz için yeniden düzenlenecekler ve gece yapılacak taarruzla bu tepeyi ele geçireceklerdi.

Bölgedeki en yüksek arazi kesimi olan 219 metre rakımlı Alçı Tepe ele geçirildikten sonra oluşturulacak olan hat, bu tepenin sağ yanında, Çanakkale Boğazı istikametinde bulunan Üç Tepeler'e, sol yanında ise Adalar Denizi istikametinde Yassı Tepe'ye kadar uzatılacaktı.

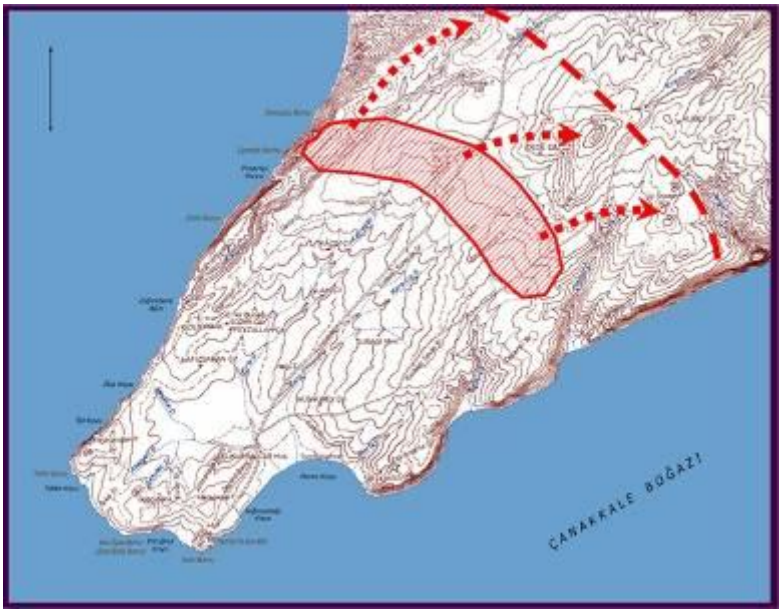

İşgal edilecek bu hat üzerinden karaya çıkarılacak diğer birliklerin de (Kraliyet Deniz Tümeni, Fransız Tümeni ve Hint Tugayı) katılımıyla asıl hedef olan Kilitbahir Platosu'na bu platonun güney yönünden taarruz edilecekti. Bu taarruz; Arıburnu sahillerine çıkacak Anzak Kolordusu'nun Kilitbahir Platosu'na kuzeyden yapacağı taarruzla da desteklenecek ve koordineli olacaktı. Bu şekilde gerçekleşmesi düşünülen harekâtın; Pınariçi Koyu'nda saat 04.30'da hava aydınlanmadan, baskın tarzında icra edilmesi, diğer sahillerde ise saat 06.00'da başlaması, deniz topçusunun ise çıkarma öncesi Ertuğrul ve Tekke Koyları sahillerini dövmesi öngörüldü.

D) Türk Savunma Düzeni[4]

Türk kuvvetlerinin bölgedeki konuş kuruluşu dikkatle incelendiğinde savunmanın esas olarak, düşmanın öngördüğü harekât planının ağırlık merkezini oluşturan Seddülbahir bölgesine verildiği görülmektedir. Alçıtepe Köyü kuzeyi, batısı ve güneyinde bulunan bütün sahiller, 9. Tümen'in

[4] Binbaşı Mahmut Sabri Bey, **Seddülbahirin İlk Şanlı Müdafaası**, Yeni Anadolu Basımevi, Konya 1933. s.1-15; Mehmet Nihat, "Cenup (Seddülbahir) Grubu Muharebeleri", **Türk Kurmay Subaylarının Kaleminden Çanakkale Muharebeleri**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Eskişehir 2013, s. 258-261.

26. Alayı'nın sorumluluğuna verilmiştir. 26. Alay'a verilen bölgedeki sahillerin uzunluğu neredeyse 20 km'den fazlaydı. Kum Limanı'na hâkim Çam Tepe hizasından başlayıp Eski Hisarlık doğusuna kadar uzanan bu sahillerde çıkarma yapmaya elverişli bölgeler ise bellidir. Nitekim bu bölgeler; Morto Koyu, Ertuğrul Koyu, Tekke Koyu, Zığındere Ağzı ve Kum Limanı'dır.

26. Alay 3. Tabur birlikleri, 22 Nisan 1915 günü öğleden sonra saat 16.00'da Seddülbahir sahil savunması ile görevlendirilerek, Sarafim Çiftliği'ndeki çadırlı ordugâhından hareket etti. Yaklaşık 9 km mesafedeki Kirte Köyü'ne ulaşmasıyla beraber denizde bulunan düşman donanmasının ateşine maruz kaldı. Donanma ateşinden korunmak için Kirte civarında havanın kararmasını bekledi. Hava kararınca 6 km güneyde bulunan Seddülbahir sahiline hareket etti ve mıntıkayı 25. Alay'ın 3. Taburu'ndan teslim aldı. Devir teslim işlemleri gece yansında son buldu.

Devralınan mıntıka batıdan doğuya doğru 5 km uzunluğundaki bir sahil şeridiydi. Bu şeridin sağ başı Tekke Burnu'ndan -*dahil*- Eskihisarlık harabesine kadardı -*hariç*-. Bu mıntıka Tekke Koyu mıntıkası ile Harapkale mıntıkası adı altında iki bölük mıntıkasına ve Morto Limanı tarassut takımına bölünmüştü. Tekke Koyu mıntıkasının gözetleme ve savunmasıyla görevli 12. Bölüğün bir takımı Tekke Burnu'na; diğer bir takımı Aytepe'ye küçük karakol vazifesiyle görevlendirdi. Kalan diğer takımı istinat olarak Tekke Burnu'nun hemen kuzeydoğusunda gizlenmiş şekilde bulundurdu. Harapkale mıntıkasındaki 10. Bölük de bir takımını Ertuğrul Tabyası harabesine; bir takımını Seddülbahir Köyü'nde iskele ve köyün kuzeyindeki değirmende; diğer takımını da Harapkale Tepesi gerisinde gizlenmiş şekilde bulunduruluyordu. İhtiyatta 9. Bölük'ten bir takım Morto Limanı'nın kuzey sırtlarında; bir manga adı geçen limanın batısındaki sırtta gözetleme ve savunma görevi ile görevlendirilmişti. Taburun karargâhı ile kalan beş takımı -*11. Bölük'ten üç, 9. Bölük'ten iki takım*- Harapkale Tepesi'nin 500 m kuzeyinde gizlenmiş olarak bulunuyordu.

Mıntıkanın tahkimatı sahil boyunca bir sıra avcı hendeklerinden ibaretti. Batıdaki siperlerin -*Tekke Koyu tarafı*- kum olmalarından dolayı bu siperler dayanıklı değildi. Avcı hendeklerinin ilerisinde

iki-üç sıralı tel örgü yapılmakta ise de henüz tamamlanmamıştı ve tamamlanmasına çalışılıyordu.

Savunma kuvveti, 100'ü silâhsız 1100 mevcutlu 26. Alay'ın 3. Taburu ile 9. Tümen'in 200 mevcutlu İstihkâm Bölüğü ve 3,75 cm'lik dört adet küçük toptan ibaretti.

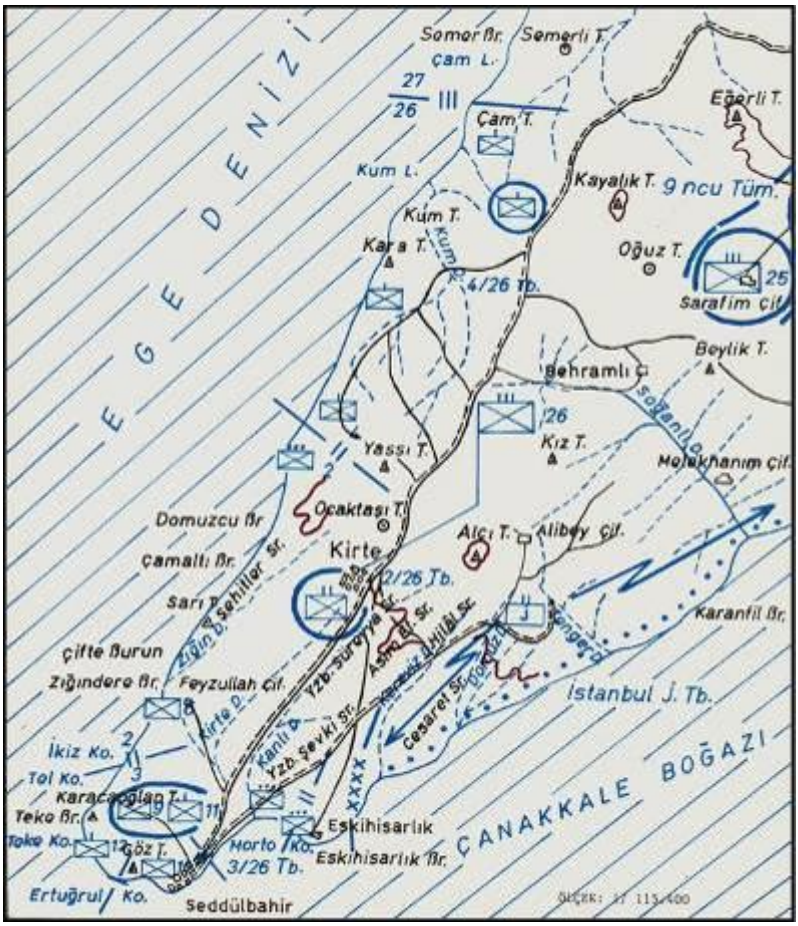

Türk birlikleri açısından sıkıntı yaratacak en önemli ayrıntı, gerektiğinde kullanılabilecek ihtiyat kuvvetlerinin miktarı ve bölgeye uzaklıkları idi. Bölgeye en yakın ihtiyat grubu 25. Alay'dı. Bu alay Sarafim Çiftliği bölgesinde bulunmaktaydı. Bulunduğu yer itibariyle, Eski Hisarlık sahiline 13 km, Ertuğrul ve Tekke Koyu sahillerine 15 km, İkiz Koyu'na 13,5 km ve Pınariçi Koyu'na 10,5 km mesafedeydi. İngiliz planının başarılı olabilmesi için öncelikli şart, Ertuğrul ve

Tekke Koyları'nı savunan Türk birliğinin bir hamlede ve en kısa sürede savunduğu mevzilerden sökülüp atılması veya imha edilmesidir.

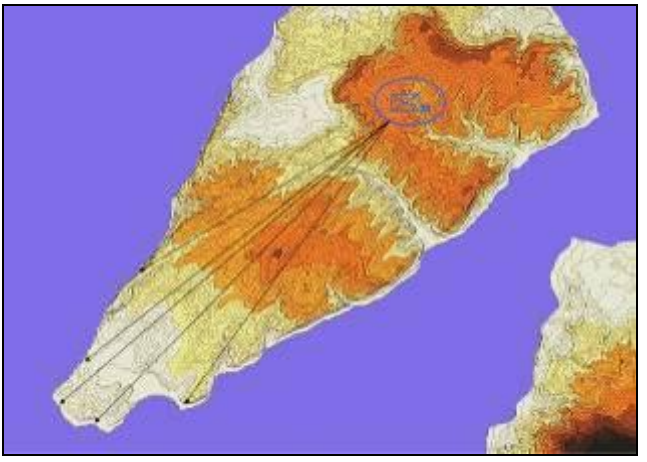

E) Seddülbahir Çıkarması Muharebelerin İlk Üç Günü[5]

25 Nisan sabahı, İngiliz 29. Tümen'i donanmanın yoğun ateş desteğinde Seddülbahir bölgesinde beş ayrı yere (Y: Pınariçi Koyu, X: İkiz koyu, W: Tekke koyu, V: Ertuğrul koyu, S: Morto koyu) çıkarma yapmaya başladı.

[5] Mehmet Nihat, a.g.e., s. 277-283; Binbaşı Mahmut Sabri Bey, **a.g.e.,** s.1-15.; Grafik ve tabloların bir kısmı Gürsel Akıngüç'ten alınmıştır.

Morto Koyu-S Sahili (Eski Hisarlık Sahili) Çıkarması

Morto Koyu ve Eskihisarlık sırtları, Seddülbahir savunmasının yan tarafına egemen olan ve Türk ihtiyatlarının kanatlara dağılmasını sağlayan yönüyle oldukça önemli bir noktaydı. Ayrıca burası ele geçirildiği zaman Boğaz topçusunun Rumeli kanadı baskı altında tutulabilecekti. Bu bölgeye bir İngiliz taburu çıkacaktı. Türk savunmasının buraya ayırabildiği kuvvet ise ağır silahları olmayan sadece bir takımdı. Bu takımın kuvvet çoğunluğu sırtın Morto Koyu'na bakan batı kesiminde bulunmaktaydı. Doğu kesimine sadece gözcüler yerleştirilmişti. Morto Koyu'nun merkez kesimleri 3. Tabur'dan ayrılan bir takım korumaktaydı.

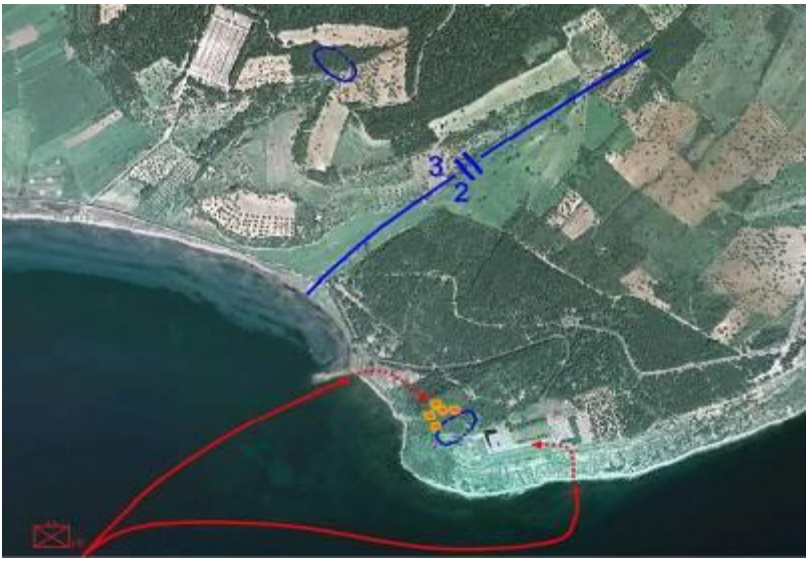

Çıkarma 25 Nisan günü saat 04.30'da yoğun bombardıman ile başladı. Türk takımı yoğun bombardıman karşısında bir dakika bile tereddüt etmiyor ve top mermilerinin açtığı çukurlara girerek direnmeye devam ediyordu. Nihayet çıkarma filikaları denizde görülmeye başladı. Kıyıya yaklaştıklarında sıralardan biri doğuya, diğeri Morto Koyu'na bakan kıyılara yöneldi. İşte bu esnada Türk takımının bütün erleri yoğun bir atışa başladı. İngilizler daha karaya ayak basamadan ölmeye başladılar. Kumsala çıkıp sağ kalanlar dik yamaçların altına sığınarak hareketsiz kalmışlardır. Eski Hisarlık sırtlarına çıkan İngilizler buradaki üç kişilik gözcü askerler karşısında kolayca burayı ele geçirerek Türk takımının arkasına sarkmaya başladı.

Bu hareket karşısında takım komutanı takımını geri çekerek doğru bir karar vermiştir. Böylece zaman kazanarak 8. Bölüğün bölgeye yetişmesini sağlamıştır. Bu kuvvete jandarmanın da katılımıyla İngiliz taburuna karşı taarruza geçilmiştir. Bu taarruz, donanmanın yoğun ateşiyle durdurulabilmiştir.

İkiz Koyu-X Sahili Çıkarması

İngilizler bu koya bir tabur çıkarmayı planlamışlardır. Amaç, İkiz Koy ve kuzeyindeki Sarıtepe çıkarmalarıyla Seddülbahir savunmasını kuşatmaktır. Bu koyda, Liman Von Sanders'in savunma anlayışı yüzünden sadece gözetleme postaları bulunmaktaydı. Buradaki gözetleme postaları 30-40 kat üstün İngiliz kuvvetini oyalamayı başarmıştır. İngilizlerin iki bölükten oluşan ikinci kademesinin de karaya ayak basması üzerine Zığınderesi'nde bulunan Türk bölüğünden bir takım bölgeye kaydırılmış ve İngiliz ilerlemesi durdurulmuştur.

26 Nisan sabahı İngiliz kuvvetlerinin ileri hattı Karacaoğlan Tepesi'ne saldırıya geçmiş ve Türk kuvvetinin arkasına düşmüştür. Bu durum da oldukça tehlike yaratmıştır. Bu tehlike karşısında 3. Tabur Komutanı Binbaşı Mahmut Sabri Bey, 9. Bölüğü buraya sevk etmiş ve İngiliz ilerlemesi durdurulmuştur. Tekke Koyu'ndaki savaşın kızışması üzerine 26. Alay, 7. Bölüğü destek amacıyla bu bölgeye sevk etmiştir. Bu bölük, yolda, önünde savunma kuvveti bulunmayan bir İngiliz birliğine karşı taarruza geçer. Akşama kadar süren mücadele

sonucunda 7. Bölük ağır kayıplar vermesine rağmen İngilizleri Karacaoğlan Tepesi'ndeki az sayıdaki kuvveti haricindeki tüm kuvvetini kıyıya hapis etmeyi başarmıştır.

Pınariçi Koyu-Y Sahili Çıkarması

Bu bölgede tugay düzeyinde bir birlik çıkarılması planlanmıştır. Bu çıkarma, Seddülbahir Bölgesi'ni savunan Türk birliklerinin gerilerini hem tehdit edici durumuyla, hem de burasının boş bırakılması nedeniyle gerçekten büyük bir tehlike oluşturmaktaydı.

İngiliz Tugayı saat 06.45'te hiçbir direnişle karşılaşmadan karaya çıkmıştır. İngiliz tugayı, vaat edilen takviyeyi beklemeye koyulması, ileri hareket için yeni bir emir beklemesi, güneydeki savaşların nasıl geliştiğini öğrenmemesi gibi nedenlerle çıktığı kıyıda hareketsiz kalmıştır. Bu durumda İngilizler büyük bir fırsatı kaçırmıştır. Eğer İngiliz kuvveti Alçıtepe doğrultusunda ilerleseydi, önünde hiçbir savunma gücü bulmayacak ve böylelikle Alçıtepe'yi kolaylıkla ele geçirebilecekti.

26. Alay'ın elinde kalan son bölük de bu bölgeye sevk edilmiş, iki topçu bataryasına bu tugay hedef gösterilmiş, ayrıca 9. Tümen'e bildirilerek yardım istenmiştir. 25. Alay 1. Tabur'un gelmesiyle bölgeye gelmesiyle bu tugay geri çekilmiştir.

Ertuğrul Koyu-V Sahili ve Tekke Koyu-W Sahili Çıkarmaları

Bu koya yapılacak çıkarma iki ayrı düzende planlanmıştır. Bu bölgeye çıkacak İngiliz Kuvveti bir tugay kadardı. İlk hatta İrlanda Taburu Ertuğrul Koyu'nun batısına çıkacaktır. Diğer taraftan River Clyde kömür taşıma gemisine yerleştirilen ana kuvvetler Seddülbahir Kalesi'nin alt kısmında bulunan taşlık kısımda karaya oturtularak karaya çıkarılacaktır. Bu plan Truva Savaşı'nın bitmesine neden olan Truva Atı efsanesinden esinlenerek hazırlanmıştır. Böylece Ertuğrul Koyu'na aynı anda boşaltılacak üç taburluk kuvvet Harapkale ve Gözcübaba Tepesi arasından ilerleyerek buradaki zayıf Türk direnişini kolayca kıracak, Seddülbahir savunması daha ilk saatlerde etkisiz hale getirilecekti.

Ertuğrul Koyu'na çıkacak İngiliz kuvveti 13 bölükten oluşmaktaydı. Ayrıca bir alay da ikinci kademede bekletiliyordu. Bu kuvvete karşılık burada sadece 10. Türk Bölüğü bulunmaktaydı. Çıkarma filikaları ve River Clyde gemisi karaya yaklaşmaktaydı. Kıyıda bulunan Mehmetçik büyük sabırla ve bilinçli davranarak karaya çıkmalarını beklemektedir. Filikalar karaya varır varmaz, yoğun ateşle karşılaşan İrlanda Taburu çok fazla kayıp vermiştir. Sağ kalabilenler kumsal hattında bulunan küçük tümseklerin arkasına saklanarak canlarını kurtarmıştır. İrlanda Taburu böylece etkisiz hale getirilmiştir. Bu esnada River Clyde gemisinde bulunan iki taburdan fazla kuvvet, kalenin altında bulunan taşlık alanda karaya oturtulmuş ve yüzer bir iskeleye dönüştürülmeye çalışılan tekneler sayesinde karaya çıkmaya çalışmaktadır. 10. Türk Bölüğü buraya da

yetişmiştir. Yoğun atış karşısında gemiden çıkanlar daha karaya ayak basamadan ölmeye başlamışlardır. Gemiden sarkıtılan rampa ve merdivenler, duba üstleri cesetlerle dolmuştu. Askerlerine moral vermek amacıyla ileri doğru atılan İngiliz subayları hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu sebeple İngiliz kuvvetleri en fazla subay zayiatını bu koyda vermiştir. Mehmetçiğin bu koyda gösterdiği insanüstü gayretleri ve kahramanlıkları sayesinde yaklaşık 2500 kişilik İngiliz kuvveti %70'ini kaybetmişti; kum seti ve kale duvarları altında can kaygısıyla kıyıya sığınmış olanların sayısı yaklaşık 200 kadardı.

25 Nisan günü akşamüzeri İngiliz gözlem uçağı pilotu Samphson'un raporunda Ertuğrul Koyu'nun 50 m açığa kadar kandan kıpkırmızı olduğu ibaresi geçmektedir. Ölen subaylar arasında 3. Fransız Tugay Komutanı General Napier de bulunmaktadır.

26 Nisan sabahı donanmanın ağır bombardımanı altında karaya çıkan birliklerin yoğun ateşi karşısında bölgedeki Türk kuvvetleri geri çekilmiştir. Bu şekilde karada tutunabilmişlerdir. Bu koydaki İngiliz kaybı yaklaşık 6000'dir.

3/26
9
10

3/26
9
10

26 Nisan 1915 Olayları[6]

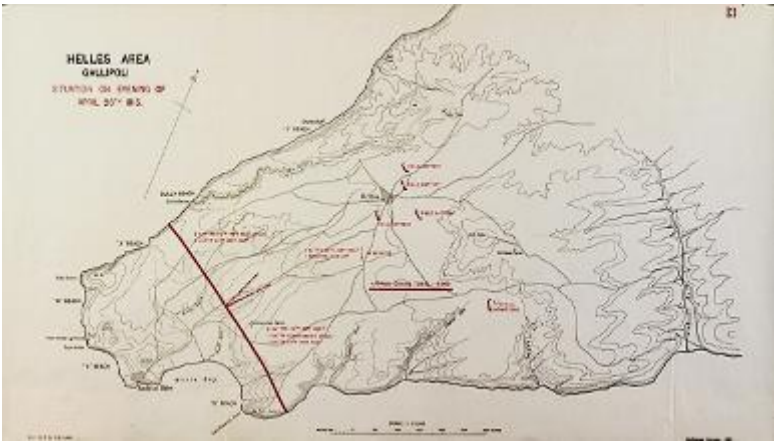

Düşman eski çıkarma noktalarına bütün gece asker çıkarmaya devam etmiş; 25. Alay'ın 1. Taburu'ndan iki bölükle bir mitralyöz takımı Seddülbahir'e gönderilmişti. Fakat gece nihayet düşman buraya da asker çıkarmış ve buradaki kuvvetler Harapkale'ye çekilmişti.

26 Nisan sabahı düşmanın biraz rahat nefes almak için Seddülbahir-Gözcübaba hattına çok üstün kuvvetlerle yaptığı taarruz karşısında birliklerimiz adım adım çekilmeye başlamıştı. Tüm cephede, bütün gece müthiş bir muharebe cereyan etmişti. Düşman gemileri yoğun faaliyet gösteriyorlardı. Tümen bu sırada ilerideki birliklerin ikinci hatta çekilmesini emretmiş; bunun üzerine 26. Alay'ın 3. Tabur ve 25. Alay'ın 1. Tabur komutanlarına saat 11.00'de 3,7'lik bataryayı tahrip ederek çekilme emri verilmişti. Hâlbuki aynı sıralarda düşman komutanı, "Ümitsiz bir durumdayız. Hızla yardım edemez misiniz?" diye ısrarla telgraflar çekiyordu.

Muhtemelen, bu an ve bu emir, çıkarmanın dönüm noktalarından biridir. Yine muhtemelen bu geri çekilme emri verileceğine ve 25. Alay'ın diğer kuvvetleri verimsiz bir şekilde Zığındere karşısında tutulacağına bu tarafa gönderilseydi ve kesin bir hareket yapılmak istenilseydi, belki düşmanın direnişi kırılır ve amaç elde edilirdi.

Geri çekilme saat 15.00'de oldukça zorlu oldu. Ancak geri kalan birliklerin düzeni hiç bozulmamıştı. Çekilme Kanlıdere vadisinden yapılmıştı.

[6] Mehmet Nihat, a.g.e., s. 281.

Sağ tarafta 25. Alay'ın baskısıyla yukarıya doğru uzamış olan düşman tarafı güneye sürülmüştü.

26 Nisan akşamı durum takriben şöyleydi:

Düşman krokide gösterilen vaziyette Hisarlık'ta durdurulmuş; Osmanlılar, sağ tarafta düşmanı biraz sürmüş. Merkezde düşmanla temas kesilmiş bir şekilde Kanlıdere içinde, Harap Damlar civarında, sol tarafta düşman karşısında Hisarlık tepelerindeydi.

Bugünün akşamı 20. Alay da 9. Tümen'e katıldı. Saat 17.00'de Tümen şu emri verdi: "Harap Kilise-Domuzdere hattında savunma, Bursa Jandarma Taburu 26. Alay emrinde, Kirte yolunun sağında 20. Alay, solunda 26. Alay onu müdafaa edecek; 25. Alay, tümen ihtiyatı olarak 150 rakımlı tepenin güneyinde, 20. Alay Harap Kilise civarında, 26. Alay Domuzdere batısındaki tepelerde olacak." Bu şekilde mıntıkada dokuz tabur toplanmış oluyordu.

27 Nisan 1915 Olayları[7]

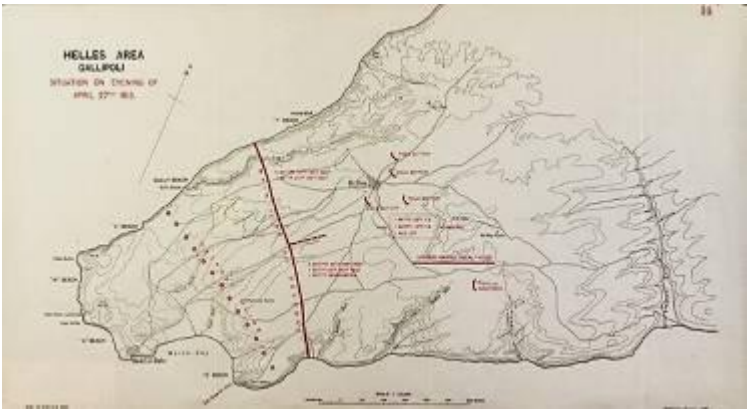

Sabah erkenden itibaren düşman hattı azar azar ilerlemeye başladı. Taraflar arasında şiddetli bir çarpışma gelişti. Bir taraftan çıkarma devam ediyordu; üç batarya da karaya çıkmış, ateşe başlamıştı.

Gemi ateşleri önceki gibi bütün şiddetiyle devam ediyordu. Akşama doğru taraflar 600-700 m'ye kadar birbirine yaklaşmıştı.

Bursa Taburu Hisarlık'ın ele geçirilmesi için görevlendirilmiş, fakat başarılı olamamıştı. Akşama doğru, 9. Tümen bu gece bir taarruz emretti.

[7] Mehmet Nihat, a.g.e., s. 282, 283.

25. Alay Zığındere doğusundaki çiftliğin doğusunda Kirte Deresi'nde ve 25. Alay bunun gerisinde olmak üzere hazırlanacak ve saat 22.00'de süngü hücumu yapılacaktı. 26. Alay Kirte'de tümen emrinde kalacaktı.

Jandarma taburu da hücumla görevlendirilen alayların gerisinden gelerek esirleri toplayacaktı.

Fakat akşama doğru düşman cephesinde yine taarruz hareketi görülmeye başlandığından taarruzun ertelenmesi emredilmiş; fakat düşmanın durduğunun görülmesi üzerine tekrar verilen emirde, saat 00.30'da taarruz edilmesi emredilmişti. Bu taarruza 26. Alay da katılacaktı.

Mahmut Sabri Bey'in Hatıratı'nda 25 Nisan 1915 Günü Yaşananlar

"Düşmanın İlk Bombardımanı ve Türk Askerinin Metaneti

25 Nisan 1915'te sabah saat dört buçuk sıralarında dehşetli patlamalar üzerine ihtiyat bölükleri silah başına diyerek düdük çalındı ve bölükler silahlarını alarak toplanma yerine koştular. Düşmanın bombardımanından bir fikir edinmek üzere sahili görmek için Harapkale Tepesi'ne gidildi. Düşmanın gemi toplarının büyük kısmı sahilde bulunan avcı hendeklerini dövmekte olduğundan yükselen siyah mavimsi ve yeşilimsi duman ile sahil kaplıydı. Bu dumanlardan dolayı bir şey görülemiyordu.

Mıntıka, donanmanın açtığı ateşle nispet kabul etmez derecede dar bir alandı. Birçok mermi yan yana düşüyor, birçok şarapnel birbiri ardı sıra patlıyordu. Ateş güneyden ve batıdan makasvari geliyordu. Sonra kuzeybatıdan da gelmeye başladı. O sırada 3,76 cm'lik iki top tahrip edildiği gibi, birçok avcı ve irtibat hendeği dümdüz oldu. Hayatı korumak için kazılan avcı hendeklerinin bir kısmı mezar vazifesini gördü. Aynı zamanda yürümeye kadir olan yaralılar sargı mahallerine gelmeye başladı. Askerlerin seferberlik müddetince gördükleri talim ve terbiyenin okudukları derslerin tesirinden olmalı ki sargı mahalline gelenler, "Ah! Vazife görmeden yaralandım, cephanemi manga arkadaşlarıma verdim. İşte silahım. Kime teslim edeceğim?" diyerek sargı sırasını bekliyorlardı. Düşmanın ara sıra attığı mermilerin infilâkı ile dağılan misket hiç görülmemiş ve askerî kitaplarda henüz yazılmamıştı. Misketin tanesi yuvarlak olarak yumurta büyüklüğündeydi.

Çıkarma: Düşman, Tekke Burnu'ndan Seddülbahir iskelesine kadar güney ve güneybatı sahili çıkartma mıntıkası kabul etmiş ve kruvazörler himayesinde nakliye gemilerinin bazıları sahile yüz metreye kadar yanaştırmıştı. Çıkarma zamanında kruvazörler ateş ettiği gibi, nakliye gemilerinin baş taraflarında bulunan nordanfildler

ve diğer makineli tüfekler de sürekli ateş halindeydi. Düşmanın Tekke Koyu'na kayıklarla askerlerini sevk ettiği gibi; Ertuğrul Koyu'na da büyük bir nakliye gemisi sokarak yüzdürdüğü iki büyük dubayı sahile dayayarak asker çıkarmaya başladığı ve Seddülbahir iskele civarına diğer nakliye gemileri ve kayıklarla asker taşıdığı görüldü. Bu sırada bizim kahraman askerlerimiz şiddetli ateşe başlamış bulunuyordu.

Sahil deniz suyu senelerden beri rengini muhafaza etmişken, avcı hendeklerinden tüfeğini uzatan millet fedailerinin kurşunları ile düşman cesetlerinden boşalan kan, suyun rengini geçici bir zaman için değiştirdi. Tüfeklerin alevi göründüğü yerlere gerek top mermileri gerek makineli tüfek mermileri sürekli düşüyordu ve bu ateşe rağmen avcı siperlerinin hepsinden şiddetli ateş geliyordu. Can kurtarmak maksadı ile düşmanın kayıklarından suya atıldığı ve kendisini kurtarmak çaresini bulmak için beyhude çabaladıkları görülüyordu. Her ne kadar düşmanın kayıkları gemilerdeki kumandanlar tarafından verilen flâma işaretleri ile kayıkların açılıp burunların arkasına geçmeye gayret ediliyorsa da, gene kurtulmaları mümkün olmuyordu.

Düşmanın top ve makineli tüfekleri ateş ettiği oranda askerimizin ateşi isabet ediyor ve düşmanı denize yuvarlıyordu. Ertuğrul Koyu sahili bir an içinde balık istifi gibi düşman cesetleri ile doldu.

Seddülbahir iskelesinde beş kayık asker tamamen batırıldı. Tekke Koyu ateşin şiddetinden görünmüyordu. Düşman çıkarmayı durdurmak zorunda kaldı. Saat 06.00'yı geçmişti. Düşman donanması avcı hendeklerine tekrar ateş açmış ve ortalığı dumanla boğmuştu. Tekrar kayıklarını doldurarak sahile askerlerini sevk ettiyse de, bu girişim de başarısızlığa uğradı. Düşman askeri o derece korktu ve yıldı ki, Ertuğrul Koyu'na giren büyük nakliye gemisinden inmekten çekindikleri fark ediliyordu. Komutanlarla subaylar kılıçlarını çekmiş bir halde askerleri merdivenlere sevk ediyorlardı. Görünen bu komutan ve subaylar da Türk kurşunundan kurtulamadı. Askerimizin bir tek fişeği boşuna gitmiyordu. Hatta çok defa oldu ki, bir fişek ile bir kaç düşman vuruldu. Düşman çıkarmanın neye mal olduğunu ve Türk ordusundaki cesaret ve kahramanlığın ne derece yüksek olduğunu anladı. Ne çare ki düşman top ateşinin verdiği kayıp savunma kuvvetimizi azaltıyordu. Özellikle taburun sağ yan kısmı çok zayıflamıştı. Tabur cephesindeki çok üstün düşmanla meşgulken iki km kadar kuzeyinde karaya çıkmaya muvaffak olan bir düşman kolunun taburun sağ kanadını kuşatmaya başladığı haberi geldi. Bu istikamete gönderilen keşif kolundan bir haber alınamadı.

Saat 06.30'u geçmişti. Tekke Koyu mıntıkasından bir er gelerek düşmanın sağ gerimizden çokça geldiğini ve buradaki bölüğümüz

siperlerinden geriye çıkarak düşmana karşı yeni bir mevzi tutmuşsa da, sağ cenah takımının yarısının siperlerde kaldığı bilgisini getirdi. O zaman 9. Bölük de o tarafa hücum etti. Bölük mevcut iki takımı ile zincirden kurtulmuş susuz aslanlar gibi düşmanın dehşetli şarapneli altında koşarak yayıldı ve Tekke Burnu'ndan 800 m gerideyken iki bölükten fazla düşmanı karşıladı. Açtığı isabetli ateş üzerine düşmanı geri çekilmeye mecbur etti. Bölük ileri sıçradıysa da gerideki sırtlara yerleştirilen düşmanın makineli tüfek ateşinden tekrar mevzi almaya mecbur oldu. Bölük Komutanı bir kısım askeri ile yaralı olarak savaş hattından geri çekildi. O sırada Aytepe muhafız takımı subayından gelen haberde düşman kuvvetinin bir tabur tahmin edildiği ve Tekke Burnu kuzeyinde yeni kuvvetlerin karaya çıkmakta olduğu ve sağ kanattaki mangaların kısmen siperleri terke mecbur oldukları bildiriliyordu.

Bu sırada sürekli takviye alan düşman makineli tüfeklerin himayesinde, 9. Bölük ve 12. Bölüğün kalan kısmına yükleniyordu. Tam da bu sırada Ertuğrul çıkarmasına engel olmak için bir bölüğe daha ihtiyaç olduğu Harapkale mıntıkası bölük komutanlığından bildirildi. Gerçek ihtiyacı anlamak üzere tabur yaveri gönderildi. Ancak o da kol ve bacağından yaralanarak sargı mahalline götürüldü. İhtiyatta kalan 11. Bölüğün iki takımı, yüzbaşısı ile Harapkale mıntıkasına ve bir takımı da 9. Bölüğe takviye olarak gönderildi. Taburun ihtiyatı kalan istihkâm bölüğü komutanına harekete hazır bulunması emir verildi. Tekke Koyu sahil siperlerini müdafaa eden 12. Bölük, siperleri terk etmek zorunda kalınca Tekke Koyu çıkarmaya açık hale geldi. Saat 07.00'yi geçiyordu. Seddülbahir sahilleri ve arkası cehennemi bir hal almıştı.

Düşmanın Ertuğrul Koyu'na sevk ettiği kuvvetleri, 11. Bölüğün oraya gelmesiyle bir kez daha mahvoldu. Fakat Tekke Koyu düşman çıkarmasına kaynak oldu. Her ne kadar siperleri terke mecbur olan askerler geri sırtları ve Aytepe'yi tuttu ise de buradan sahil görünmüyordu. Bu nedenle düşman kolaylıkla karaya çıkıyor ve iki tarafa yayılıyordu. Cephe birbirine dikey iki hat halini aldı. Biri Aytepe'den itibaren kuzeye doğru yönelik 9. Bölük ve 12. Bölük kalanı açıkta, diğeri Ertuğrul Tabyası'ndan Seddülbahir iskelesine doğru güneye 10. ve 11. Bölükler avcı hendeklerinde bulunuyordu. Tekke Koyu civarına çıkarılan düşman kuvvetleri koşarak geliyorlardı. Beş takım kuvvetimize karşılık düşmanın bir taburdan fazla kuvveti taarruz ediyor ve makineli tüfekleri işliyordu. Bunun üzerine istihkâm bölüğünün bir takımı ihtiyatta alıkonularak diğer iki takım ile batı savaş hattının sağ kanadı uzatıldı. Bu suretle düşman durduruldu. Alay'dan yardım ve cephaneye lüzum hissedildiği ve yaralıların nakli için mutlaka geceleyin sıhhiye arabalarının gönderilmesi istendi. Saat 10.00'u bulmuştu Seddülbahir ve iskele civarı şiddetli bombardıman edilerek birçok bina harap oldu ve bir kısım

askerimiz savaş dışı kaldıysa da daha düşmanın daha sonra yaptığı çıkarma da engellendi. Karaya çıkanlardan kurtulanlar ateş görmeyen harabeler altında saklandı. Duvarların dibinde nefes almadan kaldılar.

Seddülbahir Köyü ve civarı sürekli takviye istiyordu. Fakat mevcut kuvvet yoktu. Asker ve subayların gayret ve kahramanlığına tam bir güven vardı. Pek az miktarda olsa bile düşmanın üstün kuvvetinden yılmayacakları muhakkaktı. Nitekim de öyle oldu. Seddülbahir'deki bir takımın yarısı iskele başında, yarısı köy dışında Değirmenler civarında yerleşmişken ve bu takımın yarısına yakını şehit ve yaralı verdiği halde iskele ve civarından o gün çıkarma akşama kadar engellenmiş ve düşmanın yüzlerce subay ve askeri mahvedilmişti. Bir esir Avustralyalı er ile iki İngiliz tüfeği geriye gönderilmişti. Bu hal ve vaziyet iki-üç saat devam etti. Batı harp cephesinde ise düşman piyadesi fazlalaştıkça askerimizin yaralıları artıyordu. İhtiyattaki istihkâm takımı da bu cepheye gönderilerek ihtiyat bir manga alıkonuldu. Düşman şarapnelleri ve makineli tüfeklerine ve Teke Koyu'ndan çıkardığı iki tabur kuvvete karşı askerimiz tam bir güvenle savaşıyordu Tüfeklerden başka bir silâhla, bir yardım görülmediği halde 800'e inen kuvvetimiz düşmanın üstün askerini her taraftan sıkıştırıyordu. Düşmanın iki taburdan fazla kuvveti iki bölüğümüze karşı ilerleyemiyordu. Muhtelif hatlar teşkil ettiği halde katiyen sıçrayıp bir adım bile atamıyordu. Topçu kuvvetimiz 4 adet 3,75 cm'lik küçük top gönderilmişti. Bunların ikisi mermi atmadan daha başlangıçta harap olduğu gibi diğer ikisi sahile yanaşan nakliye gemilerine ateş açabilmişse de ardından düşman gemi toplarıyla susmaya mecbur edilmişlerdi. Daha sonra ne subay, ne de askerinden haber alınamamıştır. Muhtemelen Kilidbahir'e gitmişler ve alaylarına katılmışlardır. Mevcut telefonlardan da katiyen istifade edilemedi. Telefon hatları direklere asılı hava hattı olduğundan ilk bombardımanda bir kaçı yerinden koptu ve bir daha tamir edilemedi. Taburda ihtiyat cephanesinden başka fazla olarak 50 sandık cephane vardı. Başarımızın başlıca sebeplerinden biri de budur. Yoksa başka türlü olacaktı. Alay'dan istenen cephane muharebenin başından 21,5 saat sonra geldi. Eldeki bu ihtiyat cephane sayesinde 21,5 saat ateş eksilmemiş ve kesilmemiştir. Ateş idaresi de mükemmeldi. Bu da askerin vaktinde silahaltına alınmasını ve bu vesile ile dirayetli subaylar elinde talim ve terbiyesi sayesinde olmuştur.

Düşman kruvazörleri bugün sahile 500 m yanaşarak ateş ettiyse de tel örgüsünü tahrip edememişti. Daha sonra sahile gelen subayın verdiği işaret üzerine kruvazör açılarak uzaktan yapılan bombardımanla tel örgüsü tahrip edilmişti. Bununla birlikte işaret veren subay da bir kurşunla telef edildi. Saat 13.00'ü geçti. Düşman Tekke Koyu civarından çıkarmayı yoğunlaştırdı. Aytepe'ye ilerleyen iki bölük kuvvetindeki

düşmana adı geçen tepede mevcut bir takım kalanı tarafından açılan ateşle darmadağın olmuş ve birçok yaralı ve telefat verdirilmişse de, kurtulanlar tepenin eteklerine sığınarak kendilerini kurtarmışlardır. Karşılıklı olarak Aytepe'ye bir tabur kadar asker verilerek tepeyi sarmaya başladı. Tepede bol cephane mevcuttu. Tepeye yetişmek ve orada kılıç artığı kalan dört mangaya imdat verme zorunluluğu hâsıl oldu. Elde kuvvet olmadığından Ertuğrul Koyu'na çıkarmayı engellemekle görevli 11. Bölük Komutanı'na Aytepe ile irtibat kurması ve orasını takviye etmesi emri verildiyse de, kruvazörün çok yakından ateş açmakta olduğu ve örtülü yol olmaması yüzünden Aytepe'ye gitmenin mümkün olmadığı ve gönderilen irtibat keşif kolunun şehit olduğu cevabı geldi.

Saat 14.00 oldu. Aytepe batı ve güneyden çok sayıda düşman askerleriyle sarıldı. Düşman çokluğu nispetinde telef oluyordu. Ancak telef olanın dört misli denizden çıkıyordu. Öğleden sonra saat 15.00'te tepe düşmanın eline geçti. Hayatta kalan erlerimiz tepenin kuzey yönüne çekildi. Bölükleri kalanlara katıldı. Vaziyet vahamet kazanmıştı. Aytepe'de kurulan makineli tüfeklerle iki savaş hattımız yandan dövülmeye başlandı. Subaylar ne yapılacağını sormaya başladılar. Araziden istifade ve dövülen siperlerden diğerlerine geçmek ve herkes olduğu yerden bir adım geri gitmemek kesin lüzumu ile cevap veriliyordu. Düşmanın çıkarması üç tabura varmıştı ki, bunun arkasından gelen kuvvetlerin arkası da devam ediyordu. Saat 15.15'te alaya rapor gönderildi: "Aytepe düştü. Düşman Tekke Burnu'ndan Zığındere'ye kadar uzanan sırtı kuvvetli bir şekilde işgal etti. Her yöne makineli tüfekler yerleştirdi. Yardım kuvveti ve cephane gönderilmezse tabur ve istihkâm bölüğü iş göremeyeceklerdir." Saat 15.00'e kadar Tekke Koyu'ndan başka çıkarmaya muvaffak olamayan düşman Ertuğrul Koyu'ndan çıkarmaya tekrar teşebbüs etti.

Ertuğrul Koyu'nun batı yönüne yerleşen ve koyu yandan gören beş manga askerimizle başındaki 10. Bölük ikmal efradından Ezineli Yahya Çavuş'un cesaret ve kahramanlığı sayesinde anılan koy sahili boydan boya düşman cesetleriyle dolmuştu. Yahya Çavuş kahraman olduğu kadar sebat ve metaneti maiyetinde icrayı nüfuzu sayesinde, mangaları askerleri ile birlikte sayısız ve dehşetli bombardımana karşı akşama kadar sebat ile düşmanın yüzlerce askerini öldürdü. İkindiden sonra Ertuğrul Koyu'nu yandan döven bu dört mangalık siperin mahvı lüzumlu olduğuna düşman tarafından tam kanaat oraya çıkmış olmalı ki, düşmanın bir kısım donanması oraya ateş açtı ve adı geçen siperleri dümdüz etti. Kahraman Yahya Çavuş sağ neferleriyle beraber o siperlerden başka tarafa atladı ve düşmanın çıkarmasına engel olmak için ateşine devam etti. Ne çare ki Tekke Koyu'ndan çıkan düşman kuvveti Aytepe'yi aldıktan sonra Ertuğrul Tabyası'nı arkadan sardığı haberi Yahya

Çavuş'a geldi. Kahraman çavuş kumandası altında bulunan takımın geriye kalanlarıyla bu yeni düşmana doğru ilerledi ve süngüleri taktırdı. Fakat kendisine haber varmazdan evvel oradaki manga askerinden dördü şehit, ikisi yaralı olması üzerine, düşman, makineli tüfeği kurmuştu. Yahya Çavuş'u makineli tüfek ateşiyle karşıladı. Ortalık kararmıştı. Bir tabur kadar iş gören Yahya Çavuş mahcup bir vaziyetle Harapkalesi'nde bölük komutanına katılmaya mecbur oldu.

Ertuğrul Koyu'nu 12 saat müdafaa ettikten, her türlü ateşe dayandıktan ve siperleri dümdüz olarak arkası alındıktan sonra mevkisinden ayrıldı. Yahya Çavuş emsallerine üstün bir surette taltife layıktır. Bölük subaylarının şahadeti ve tabur komutanının daha sonra yaralanması ile hastaneye gitmesi, Yahya Çavuş'un kahramanlığının duyulmasına meydan vermedi. Ertuğrul Tabyası harabesi akşamdan sonra düşmanın eline geçti. Bugün düşmanın çıkarması beş taburu geçmişti. Fakat iki taburdan fazlası mahvolmuştu. Takriben 450 kişi eksildi. İki yüzbaşı ile iki teğmen de hastaneye sevk edilmişti. Aynı zamanda düşman kütleleri fazlalaştı. Harp hattı çok büyüdü. Geceleyin bir süngü hücumu tasarlandı. Düşman da bunu biliyormuş gibi sürekli aydınlatma tabancaları atıyordu. Batı cephesine gidildi.

9. Bölük subay ve askerlerine, milletin mukadderatının bu gece bize bağlı olduğunu, düşmanın ilerlemesine mani olup ordumuza zaman kazandırırsak vazifemizi tamamlamış olacağımızı ve burada bulunduğumuz müddet zarfında geçen her saatin ordumuz için bir zafere, düşmanımız için bir kahra sebep olacağı anlatıldı ve sebatımız lazım olduğu söylendi. Taburun yemeği Kirte'nin kuzeyindeki ağırlıktan yetişti. Yemek karanlık sebebi ile avcı hatlarına kadar gönderildi. Herkes olduğu mahalde kalacak emri verildi. Yemek getiren mekkâre hayvanına bindirilmesi mümkün olan yaralılarla fazla silâhlar yükletilerek gönderildi; ağır yaralılar için sıhhiye bölüğünden araba gönderilmesi tekrar alaydan istirham edildi. Asker, yemeğini layıkıyla yiyemedi. Ateşle meşgul idi. Ekmek çuvalları, dolu bir halde sargı mahallerinde yaralıların yanında kaldı. Yardım geleceği ve gelen yardımla beraber süngü hücumu yapılacağı ve korkak düşmanın mutlaka Allah'ın inayeti ile denize döküleceği tabur subay ve askerine söylendi.

Askerler hem kurşun atıyor, hem de süngü hücumu için emir bekliyordu. Düşmanın kuvvetiyle kendi kuvvetlerini mukayese etmeyi hatırlarına bile getirmiyorlardı. Batı cephesindeki altı takım kuvvetindeki subay ve askerimize karşı düşmanın üç makineli tüfek ile muhakkak iki taburdan fazla kuvveti vardı. Güney cephesindeki beş takımdan ibaret iki bölük askerimize karşı da nakliye vapurlarında makineli tüfeklerle sahile yapışan 300'den fazla düşman askeri bulunuyordu. Karanlık

düşmanın çıkarmasına müsaade etti. Tekke Koyu'ndan çıktığı gibi Ertuğrul Koyu'ndan da çıkıyordu. Askerlerimiz de atışta kusur etmiyordu. Vurulan kalıyor, vurulamayan arazinin girintili kısımlarında saklanıyordu. Yatsı zamanı idi ki, düşman ilerlemek istedi ise de yediği şiddetli ateş üzerine tekrar sipere sığınmaya mecbur oldu. Yaralıların gerisi alınmıyordu; her taraftan yaralıların gelişi büyük tesir yapıyordu. Gece saat ona varmıştı.

Düşmanın üç-dört saat içinde ne kadar çıkarma yaptığı meçhul idi. Seddülbahir Köyü'nde gayet şiddetli ve kanlı muharebe olduğu anlaşılıyordu. O sırada Alay'ın ikinci taburundan bir teğmen gelerek "Efendim iki taburla Morto Limanı'nın kuzey sırtlarını tutmaya mecbur oldum." dedi. "Bölüklerinden orada bulunan takımı çabuk Seddülbahir'e gönder." denildi ve o takım Seddülbahir'e gelirken Eskihisarlık'ta ve denizden açılan düşman ateşiyle dağıldı ve biraz fazlası Seddülbahir'e geldi. Bunların gelmesinden evvel tabur emir erliğinde müstahdem iki boru onbaşısı harp hattının sağ kanadını keşfe gönderildi. Düşmanın gerimizden sarıp sarmadığını anlamak lazımdı. Bunlardan alınan malumattan sahil siperlerinden sonra hazırlamış olduğumuz ikinci müdafaa hattının sağ yan tarafına da düşmanın girmiş olduğu anlaşıldı. Adı geçen onbaşılar itimat edilir, yiğit, yılmaz nizamiye onbaşıları idiler (İkisi de altı gün sonra hücumda tabur komutanın yanında şehit olmuşlardır).

Subaylar düşmanının üstünlüğüne dair sürekli rapor gönderiyorlardı. Metanet ve sebat zamanı olduğu, yakında takviye kıtaları geleceği cevabı ile mukabele ediliyordu. Saat 12.00 olunca ateş her taraftan şiddet kazandı ve bu sefer Batı harp cephesinin arkasında ateş çıkmaya başlayınca arkadan kuşatıldığı zannı ile takımlar yerinden oynadı ve Morto Limanı'ndan düşman çıkıp çıkmadığı meçhul olduğundan ve ateşin yönü doğudan olduğuna nazaran mutlaka düşman arkamızı almış olması ihtimaline karşı vaziyetin meydana çıkması lazımdı. Kanlıçeşme'ye doğru giden Kirte istikameti iki neferle keşfedildi. Düşmandan hiçbir eser görülmedi. Seddülbahir Köyü'nün içerisinde şiddetli ateş devam ediyordu. En fazla düşmanı durdurmaya mecbur eden bomba muharebesi idi. Saniyeli ve şemsiyeli bombalarla çok iş görüldü. Bunlar düşmanı yıldırdı.

Saat bir olmuştu. İki er gelerek kendilerinin 25. Alay 1. Tabur askerinden olduklarını ve tabur gelmekte iken düşman ateşine maruz kaldığından mevzi alarak ateş açtığını ve nereye kadar gelmeleri lazımsa söylenmesi haberini getirdiler. Tabur gelenleri söylenerek gönderildi ve her iki harp cephesine 25. Alay'ın yetiştirildiği haberi gönderildi. Saat iki buçuk olunca taburun kolbaşısı ulaştı. Kuvveti soruldu. Ancak iki buçuk bölükle iki makineli tüfek olduğu anlaşıldı. Batı harp cephesi gayet uzamıştı. Hatta istihkâm bölüğü ile 9. Bölük arası yalnız irtibat

devriyeleri vasıtası ile temin ediliyordu. Düşmanın kovulmasını temin edecek Aytepe sağ ve sol cephelerimizi sürat ile ateş altına alınıyordu. Burası geri alınacak olunursa düşmanın harp hattı dahi aynı tehlikeye maruz olacaktı. Gelen taburun başında bulunan Kemal Efendi'nin Batı cephesinde iki bölük arasındaki boşluğu doldurmak ve sağ ve sol bölüklerle irtibat temin ederek üç buçukta Tekke Koyu sahil siperlerini geri almak üzere hücuma hazırlanması ve aynı zamanda makineli tüfeklerle gelen raporun Suphi Efendi bölüğünün de Aytepe eteklerine gitmesi ve kalan yarım bölüğün ihtiyatta kalması münasip olup olmayacağı adı geçen taburun komutanına arz edilince, "münasiptir" cevabı alındı ve birer kılavuzla bölüklere gönderildi ve ardından hücum emri aşağıdaki şekilde verildi.

Batı cephesinde bulunan bölükler irtibat tesis etmekle beraber Tekkeburnu'na ve köy istikametine; yarım bölükler, Suphi Efendi bölüğü Aytepe'ye karşı harpte bulunan 3. Tabur 11. ve 12. Bölükler ile bölük komutanının emriyle Gözcübaba'ya ve Ertuğrul Koyu'nun tepe kısımlarına saat üç buçukta süngü hücumu yapacak ve düşman denize dökülünce Tekke Koyu sahil siperleri Aytepe, Gözcübaba siperleri işgal edilecektir. Tabur komutanı kalan yarım bölük ihtiyatı alarak Batı cephesine Tekke Koyu hücumuna katılmak üzere harp hattına gitti. Bölüklerin irtibatını tesis için ortalık ağarıncaya kadar uğraşıldı ise de mümkün olmadı. Sağ kanattaki bölükler arkalarından ateş geldiği zaman dağılmış idiler; ortalık ağarmağa başlamış ve irtibat tesis edilmiş olduğundan yapılacak hücumdan fayda yerine zarar geleceği düşünülmekle Tekke Koyu hücumundan vazgeçildi.

Güney cephesinden gelen raporlardan hücum icra edildiyse de gerek Aytepe ve gerekse Gözcübaba'da kurulan düşmanın makineli tüfeklerinin hücumun başarısına mani olduğu anlaşıldı. 26 Nisan öğlenden evvel saat beş sıralarında alay karargâhına vaziyet hakkında harp eden taburla imdada gelen tabur komutanları tarafından müşterek bir rapor gönderildi; raporda düşman tarafından tamamen kuşatılmamızın büyük ihtimal olduğu zikredilmişti. Düşman gece karanlığında tabi ihracata devam etmişti. Seddülbahir'deki iki takımın kalanı Seddülbahir iskele civarından üç bölük kadar çıkarmaya muvaffak olan düşmana sabahleyin ateş etmesi üzerine düşmanın ilerlemesine mâni olundu. Bunun üzerine düşman büyük bir şiddetle bombardımana başladı. O vakit müfreze komutanı Abdürrahim Efendi ile birçok erimiz harp hattından düşürüldü ve kalanı Harapkale Tepesi siperlerine ulaştılar.

Bu suretle Seddülbahir iskelesi çıkartmaya açık kaldı. Eskihisarlık'ta düşmanın çıkartmaya devam ettiği görüldü. Bir makineli tüfek Eskihisarlık'ı dövmek için hazırlanan mevziye konuldu

ve ateş edildi ise de, tesir yapmadığından ve gemi ateşleri tesir ettiğinden tekrar geri alındı ve Seddülbahir çıkışına karşı hazırlanan tüfek mevziine yerleştirildi ve oradan düşmanı ilerletmesi emri verildi. Biraz sonra oradan düşman görülmemekte olduğundan Tekke Koyu'na karşı gitmek üzere tüfeklerini getirdiğini söyledi. Saat ondu; Harapkale mıntıka komutanı, 11. Bölük Komutanı yüzbaşı şehit oldu. Bu sırada ikinci hatta çekilmemiz emri geldi. Örtülü yol olmadığından ve donanmanın geri çekilme istikametimizin her noktasını görmekte bulunduğundan geri çekilme müşkül idi. Mümkün olursa akşama kadar sebat edileceği cevabı geri çekilme emri getiren süvariye verildi.

Düşman kuvveti zaman geçtikçe artıyordu. Kuvvetimiz ise azalıyordu. Subaylardan mukavemetin mümkün olmadığı haberleri geliyordu, askerlerimiz yine faaliyet gösteriyordu ve düşmanı tespit ediyordu. Düşman sıçramalarla ilerliyordu, hücum ediyordu. Sıçrayanların da büyük kısmı öldürülüyordu. Düşmanın telefatı fazla oluyordu; fakat gece çıkartmanın ne olduğu artık tahmin edilemiyordu. Düşman şarapnelinden, birçok makineli tüfek ateşinden ve piyade ateşinden mıntıkada dövülmeyen bir karış toprak kalmadı. Saat on ikiye kadar bütün cephane kutuları harp hattına gönderilmiş bulundu. Ateş gittikçe şiddetleniyordu. Cephane getirmek mümkün değildi. Kirte ile Seddülbahir arasında asker ve hayvan yürümesi imkân haricindeydi. Çünkü düşman adı geçen araziyi yardım gelmiş diyerek tarıyordu. Akşama kadar sebattan başka çare olmadığını ve cephanenin israf edilmemesine son derece gayret edilmesi tamim edildi. Maalesef kuvvetimiz azaldıkça düşman kuvveti çoğalıyordu. Düşmanın Eskihisarlık'a bir tabura yakın asker çıkardığı haberi gelince, ihtiyatta bulunan bir takım Morto Limanı'nın batı sırtına götürüldü ve oradan ateş açtırıldı ise de tesir icra edemedi. Cephane lüzumu avcı hattında hissedildi. Ertuğrul Koyu'na karşı yerleştirilen Suphi Efendi, bölüğünün fazla şehit ve yaralısı olduğu için bizzat müracaat etti. Bulunan iki manga ile takviye edileceği ve siperleri emirsiz terk etmemesi emrini alarak siperlere gitti. Cephanenin kıtlığı ile beraber sağ kanadın kuşatılmakta olduğu görüldü.

Eskihisarlık'tan ilerleyen düşman kuvvetinin de ilerlerse soldan dahi kuşatacağı açıktı. Saat iki buçuk idi, geri çekilmeye karar verildi. Çünkü altı misli üstün düşman grubuna süngü hücumu neticesiz olacaktı. Morto Limanı'ndan ilerleyen düşmana karşı durulacak haberiyle 11. ve 12. Bölüklerin kalanı istenildi ve bütün bölüklere böylece tamim edildi. Geriye gelen adı geçen iki bölüğün kalan askerleri takriben 200'e erişmiş idi. Bunlar bir üsteğmen ve bir zabit vekili ile ikinci hatta 11. Bölük Komutanı da Harapkale mıntıkasına 10. Bölük tayin edildi. Çünkü 10. Bölük'te subay kalmamıştı. Saat iki buçukta Harapkale mıntıka komutanı 11. Bölük yüzbaşısı bizzat müracaat ederek düşmanın dehşetinden

siper namına birşey kalmadığı ve müdafaa eden askerlerin pek az kaldığı Batı harp cephesinden dahi sebatın imkanı kalmadığı ve cephanesiz harbin icrası kabil olmayacağı haberleri geldi. 25. Alay'ın tabur komutanı aratıldı, bulunamadı. Şimdi geri çekilme gayet müşküldü. Düşmanın donanma ateşi fazlaydı. İki kıtamızdan katiyen malumat yoktu. Yalnız her yönden düşman görülüyordu. Donanması ile piyade makineli tüfekleri geri çekilecek askeri mahvedeceği aşikârdı.

Özellikle geri çekilme hattı da sağ ve sol kuşatılmıştı. Cenab-ı kadir-i mutlakaya ilticadan başka çare kalmamıştı. Süngü ile hücum etmek, milletine hizmeti dokunmaya imkânı olan bu kuvveti bir anda idama sevk etmek olurdu. Düşman böyle bir hücumdan kesinlikle etkilenmeyecek. Göğüs göğse varmadan ateş ile hepsini yere sereceği kesin idi. Düşmanla mesafe 500 ve 600 metre arasında idi. O sırada düşmana şiddetli ateş açılarak ateşten sonra Kanlıdere içinden Kirte istikametinde ve ikinci mevziye çekilme emri verildi. Sargı mahallinde yaralıların yanına gidildi. Gücü olanların arkadaşlar ile beraber gitmeleri ve gücü olmayanların burada kalacakları, yaralılara düşmanın eziyet etmeyeceği yapılan anlaşma gereğinden olduğu ve kendileri için ekmek çuvalları ile iki teneke su bulunduğu söylenildi. Yaralılar "dünden beri araba geleceğini vaad ediyordunuz, şimdi bizi bırakıp gidiyorsunuz" cevabını verdiler. Nakledilemeyip kalanların adedi 70 kadardı. Bu cevaplarından müteessir olmamak kabil olmadı. Ağlayarak gönülleri alındı. Sargı mahallerine toplanan silahlar bir merkebe yüklenerek gönderildi.

Saat üçtü; tüfek sesleri azaldı; kuvvetimiz dereye doğru çekilmiş ve dereye inmişti. Düşmanın piyadesi takip etmedi. Yalnız ateşiyle takip etti. Ve donanma ateşi dehşetli idi. Bütün geri araziyi taramaya başladı. O sıradaki ikinci hattımızdan sağ cenah siperlerinin düşman tarafında hakikaten işgal edilmiş olduğu görüldü. Dere ona göre ölü açıda bulunduğundan bir tesir yapmadı. Dere içinden giderek ikinci müdafaa hattının geçildiğinden kimse farkında değildi. Derede suyun derinliği bazı mahallerde kalçalara bazı yerlerde dizlere kadardı. Sudan çıkanca düşmanın şiddetli ateşine maruz kalınıyordu. İkinci müdafaa hattına gidilecek diye derenin sağına çıktım ve sırtlardan biraz ilerledimse de, himaye için evvelce gönderilen kıtalara tesadüf edemedim. Yanımda 14. Bölük'ten bir sıhhiye neferiyle Kamil isminde bir trampetçiden başka ne subay ne er vardı. Adı geçen iki er araştırmak için ileri sürüldüyse de şarapnelin yoğunluk ve şiddetinden bir çukurda yatarak daha ileri gidemediler. Bunların yanına varınca sıçramalarla dereye gitmeleri ve oradan "ikinci müdafaa hattı burasıdır. Binbaşı buradadır, buraya geliniz" diye çekilmekte olan askere bağırmaları için emir verildi ve icra da edildiyse de netice alınamadı. Ve kimse de

dereden sırtlara çıkamadı. Hali, ateşi gören çıkmamalarına hak verir.

Saat dört oldu. Ağır yaralı ve şehitten başka Seddülbahir sahil siperlerinde tek bir askerimiz kalmamıştı. O vakit düşman piyadesinin ilerlediği görüldü; evvelce gönderilen iki bölük araştırıldıysa da kimse bulunamadı. Bu halde işgal edilen siperlerde sağı düşman tarafından tutulmuş ve sol gerimizde de düşman bulunduğuna göre vaziyetimiz fenalaşmıştı. Saat beşe kadar sağ ve sol cenahımız gözetlenerek kaimdi. Ve mevcut cephane teftiş edildi. 20'den 50'ye kadar fişekleri olan ve hiç fişeği olmayan askerler görüldü. Kendi başına kalan bu kuvvetle orada gece bulunmaktansa geriye çekilmek daha uygun görülerek beş buçukta dereden Kirte'ye doğru hareket edildi. Kirte'ye 1,5 kilometre kalarak evvelce gönderilen iki bölüğün dere kenarında oturmakta oldukları görüldü. Alay karargâhına gidilince askerlerin de alay karargâhına gelmesi emri verildi. Asker de geldi. Taburun mevcudu yoklandı.

Zayiattı: 3 yüzbaşı, (birisi şehit ikisi ağır yaralı) teğmen (birisi şehit ikisi yaralı) ve 570 silâhendazdı. Gece cephane ikmal edildi ve ihtiyat olarak alay karargâhında hazır bulundu.

Kısaca tabur ordunun en naçiz bir taburu olduğu ve vazifesinden başka bir şey yapmadığı ve düşmanın sayı ve silah üstünlüğüne rağmen gayesini gerçekleştirebilmesi ancak Allahın yardımıyla olduğunu itirafla beraber, 25-26 Nisan tarihlerinde Seddülbahir sahilinde mukavemet ve metanetini ve subayların çoğu ile askerlerin yarıdan fazlası harp hattından hariç kalıncaya kadar son derece gözü kara fedakârlık gösterdiği, yukarıda anlatılan harp tablolarından anlaşılacağı gibi emsalleri arasındaki yeri zatı âlilerinin yüksek görüşlerinin takdirindedir.

26. Alay
3. Tabur Komutanı
Binbaşı Mahmut"

KAYNAKÇA

MSB Arşivi Mahmut Sabri Bey'in Subay Şahsi Dosyası.

Binbaşı Mahmut Sabri Bey, **Seddülbahirin İlk Şanlı Müdafaası**, Yeni Anadolu Basımevi, Konya 1933.

Burhan Sayılır, **Selanikli Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Çanakkale Muharebeleri Günlüğü**, Grafiker Yayınları, Ankara, Ekim 2014.

Burhaneddin, "Çanakkale Savaşları Notları", **Türk Kurmay Subaylarının Kaleminden Çanakkale Muharebeleri**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Eskişehir 2013.

Mehmet Nihat, "Cenup (Seddülbahir) Grubu Muharebeleri", **Türk Kurmay Subaylarının Kaleminden Çanakkale Muharebeleri**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Eskişehir 2013.

Ordu Emirnamesi.

Mehmet Halit Bayrı'nın Hatıratından (Cephe Arkadaşı) 16. Piyade Tümeni'nin Çanakkale Cephesi'ndeki Harekâtı

Lokman ERDEMİR*

Öz

25 Nisan 1915 akşamı 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders İstanbul'a 17.05'te gönderdiği raporda 16. Tümen'i ister. Tümen'in 125. Alay'ı 26 Nisan'da vapurlar ile cepheye gönderilirken, 47. ve 48. Alaylar ile tümenin Topçu Alayı Sirkeci Tren İstasyonu'ndan demiryolu ile Uzunköprü'ye ve oradan da yürüyerek Keşan üzerinden cepheye aynı gün gönderilir.

O gün trenle cepheye sevk edilenlerden biri de tümenin topçu alayında ihtiyat zabiti olan Mehmet Halit Bayrı'dır. Mehmet Halit Bayrı yolculuğunun ilk günü 26 Nisan 1915'ten cepheden ayrılana kadar geçen zamanı 10-15 gün ara ile de olsa hatıra defterine kaydeder.

Bayrı'nın yolculuğu bir hatırat olmanın yanında Çanakkale Muharebeleri sırasında birliklerin cepheye intikalini göstermesi bakımından da önemlidir. Zira Çanakkale Cephesi'nde kara muharebeleri başladığında Anadolu ve Gelibolu Yarımadası'nda altı tümen bulunmaktadır. Cephede muharebeler sona erdiğinde ise tümen sayısı 22'ye çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Muharebeleri, Mehmet Halit Bayrı, 16. Tümen, İstanbul.*

16th Division's Operation in the Gallipoli from Mehmet Halit Bayri's Memoirs (Friend in the Front)

Abstract

The Commander of the 5th Army Liman von Sanders wanted the 16th Division to be sent with his report which he delivered to Istanbul on the evening of April 25, 1915. 125th Regiment of this division was

* Yrd.Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: lokmanerdemir@hotmail.com.

sent to the front with boats on April 26, but 47th and 48th Regiments and Artillery Regiment of the 16th Division was sent on the same day to the front by rail from Sirkeci Train Station through Uzunköprü and then through Keshan on foot.

One of those who were sent to the front by rail with the division's artillery regiment was Reserve Officer Mehmet Halit Bayrı. Mehmet Halit Bayrı wrote down in his diary, sometimes with a 10-15 days of intervals, starting from the first day of his journey on April 26, 1915.

Besides being a memoir, Bayri's journey was also important in terms of showing the transfer of the troops to the front during the Battle of Gallipoli. When the land battles started in Gallipoli, there were six Turkish Divisions on the Anadolu side and on the Gallipoli Peninsula. When the campaigns ended in the front, the number of Turkish Divisions was 22.

Key Words: *First World War, Gallipoli Campaign, Mehmet Halit Bayrı, 16th Turkish Division, Istanbul.*

Giriş

Çanakkale Boğazı'na denizden ilk taarruz 19 Şubat 1915'te Boğaz giriş istihkâmlarının bombardımanı ile başlar ve 18 Mart 1915'teki nihai taarruz ile sona erer.[1] 18 Mart'ta yapılan bu bombardımanda, donanmanın üç muharebe gemisi batar, Queen Elizabeth olmak üzere gemilerin önemli bir kısmı da ağır hasar görür.

Çanakkale Muharebeleri'nin ikinci aşaması kara muharebeleri ise 25 Nisan'da başlayacaktır. Osmanlı Devleti muhtemel bir kara harekâtına karşı 24 Mart 1915'te 5. Ordu'yu kurar ve komutanlığına da Alman Liman von Sanders'i atar. Liman Paşa 26 Mart'ta Gelibolu'ya ulaşarak hazırlıklarına başlar.[2]

25 Nisan günü başlayan çıkarma harekâtı çok şiddetlidir. Gelibolu Yarımadası'nı savunmakla görevli Albay Halil Sami Bey komutasındaki 9. Tümen ve 5. Ordu ihtiyatı Yarbay Mustafa Kemal Bey komutasındaki 19. Tümen birliklerinde zayiat saatler ilerledikçe artmaktadır; her

[1] 18 Mart 1915 bombardımanı sonrası Türk tarafında toplam dört subay, 22 er şehit olurken bir subay ve 52 er de yaralanmıştır. Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanlardan üç er ölürken, bir subay ile 14 er de yaralanmıştır. Böylece 18 Mart 1915'te Türk tarafına ait şehit ve yaralı insan zayiatı toplamı 79 olmuştur. ***Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı****, c.* V, I. Kitap, Ankara 1993, s. 211.

[2] Liman von Sanders, ***Türkiye'de Beş Yıl***, Çev. M. Şevki Yazman, İstanbul 1968, s. 77.

geçen saat yeni takviye birliklere ihtiyaç duyulur. 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders böyle bir zamanda 17.05'te İstanbul'a gönderdiği raporda genel durumu belirttikten sonra Albay Rüştü (Sakarya) Bey[3] komutasındaki 16. Tümen'i takviye olarak ister: *"16. Tümen'den bir piyade alayı ve dağ topçusunun gemilerle Gelibolu'ya gönderilmesinin emir buyrulmasını rica ederim. Belki buradan Maydos'a karşı kullanılır. Tümenin diğer kalan kısmının Uzunköprü ve Keşan üzerinden gönderilmesi ve hareketinin çabuklaştırılması, özellikle rica olunur."*[4]

Bu taleple birlikte Ordu Komutanı, tümenin diğer alaylarının da bir an önce intikalini temin için Başkumandanlık Karargâhı'ndaki Demiryolu Şubesi'ne başvurur. Bu isteğe Başkumandanlık'tan ertesi gün *"16. Tümen'in ordu emrine verildiği; 5. Tümen'in bu tümenle 16. Kolordu adı altında birleştirileceği ve kolordunun başına 12. Kolordu Komutanı Albay Ahmet Feyzi'nin atandığı"* şeklinde olumlu cevap gelir.[5] Gerçi daha sonraki süreçte 16. Kolordu fiilen teşekkül edilmez; Ahmet Feyzi Bey de Anadolu tarafına gönderilir.

16. Tümen'in 125. Piyade Alayı ile bir dağ topçu taburu dört gemi ile 26 Nisan akşamı yola çıkarılır. 27 Nisan'da Kilya Limanı'na yaklaşılır ama İngiliz savaş gemilerinin Arıburnu açıklarından aşırma bombardımanı gemilerin Akbaş Limanı'na yönlendirilmesine neden olur. Akbaş'ta ise limanın iskele imkânının yeterli olmaması gemilerden askerlerin indirilmesini zorlaştırır; askerler ancak ertesi gün karaya çıkarılır. Alay 28 Nisan saat 05.00'te Bigalı köyü çevresinde toplanarak 19. Tümen'in emrine verilir.[6]

---

[3] Hülya Toker, ***Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanları Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla)***, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 358.

[4] Raporun ilk dört maddesi şöyledir:

1. Saros'ta saat 15.00'te henüz bir çıkarma yoktur. Yalnız zayıf topçu muharebeleri ve uçak dolaşmaları oluyor. Hâlen 10 taşıt gemisi buradadır.
2. Kabatepe dolaylarındaki muharebe başarıyla ilerliyor.
3. Teke Burnu çevresinde 26'ncı Alay'dan bir bölük Teke Koyu'na kahramanca yaptığı süngü hücumu ile düşmana birçok ölü verdirerek denize dökmüştür.
4. 15'inci Kolordu karşısında taşıt gemileri varsa da hiçbir çıkarma hareketi görülmemiştir. Yalnız Kumkale'ye bir bölük kadar piyade ile bir ağır makineli tüfek çıkarılmış ise de bunların atılması emredilmiştir. Sonuç henüz bilinmemektedir.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı, c. V, II. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 2014, s. 15.

[5] ***Çanakkale Cephesi Harekâtı***, c. V, II. Kitap, s. 18.

[6] ***Çanakkale Cephesi Harekâtı***, c. V, II. Kitap, s. 103.

Diğer taraftan tümenin diğer iki alayı olan 47. ile 48. Alaylar ve tümenin Topçu Alayı, Sirkeci İstasyonu'ndan demiryolu ile Uzunköprü'ye ve oradan da yürüyerek Keşan üzerinden cepheye gönderilmek üzere aynı gün hareket eder.[7]

Mehmet Halit Bayrı ve 16. Tümen

26 Nisan günü trenle cepheye sevk edilenlerden biri de Mehmet Halit Bayrı'dır.[8] Seferberlik ilanı üzerine 19 yaşında silahaltına alınan bir yedek subay olan Mehmet Halit Bayrı'nın birliği, Binbaşı İzzet Bey[9] komutasındaki 16. Tümen Topçu Alayı'dır.[10] Alayın hareketi Bayrı'nın günlüğünden şöyle nakledilir:

"11 Nisan 1331 [24 Nisan 1915] tarihinde Çanakkale'ye yapılan berrî ve bahrî [kara ve deniz] tecavüz üzerine 12 Nisan 1331 [25 Nisan 1915] tarihinde fırkamıza (On Altıncı Nizamiye Fırkası) hareket emri verilmişti. Ben akşam bu haberi alır almaz izin almak lüzumunu hissetmeksizin hemen Davutpaşa Kışlası'ndan müfârekatle evime gittim. Ufak tefek tedâriklerden sonra gece yarısı kışlaya döndüm. Biraz uyudum; sabahleyin uyandığım zaman hazırlıklar kemâle gelmiş; bütün alayımız seferber olmuştu."[11]

İstanbul aşığı olan Mehmet Halit Bayrı'yı birliğinin Sirkeci'den hareketi[12] çok etkilemiştir:

---

[7] ***Çanakkale Cephesi Harekâtı***, c. V, II. Kitap, s. 112.

[8] Türk halk edebiyatı araştırmalarının önde gelen isimlerinden biri olan Mehmet Halit Bayrı, İstanbul folkloruna dair araştırmalarıyla tanınır. Baba tarafından Diyarbakırlı olan Mehmet Halit Bayrı, 8 Şubat 1896'da Üsküdar Kazaasker Mehmet Efendi Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Bahriye Çarkçısı Kolağası Ahmet Efendi'dir. 1920'li yıllarda halkbilimi çalışmalarına başlayan ve Türk halkbilimi araştırmacılarının en önemlilerinden biri olan Mehmet Halit Bayrı (8 Şubat 1896-27 Ekim 1958), Türkiye'de folklor kavramının yerleşmesinde ve sistematik derleme çalışmalarının başlatılmasında öncü girişimlerde bulunur. 1947'de yayımlanan ***İstanbul Folkloru*** eseri, en önemli eserlerindendir. 27 Ekim 1958'de vefat eden Mehmet Halit Bayrı, Merkezefendi Kozlu Mezarlığı'na defnedilmiştir. Sevengül Sönmez, "Mehmet Halit'in Bir Düşü: İstanbul Şehir Müzesi" *Folklor/Edebiyat* (18), 1999/2. Mehmet Halit Bayrı, ***Cephe Arkadaşı, Çanakkale Cephesi'nde Bir İstanbullu***, Yay. Haz. Lokman Erdemir, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, ss. 9-10.

[9] Toker, *a.g.e.*, s. 249.

[10] İsmet Görgülü, ***On Yıllık Harbin Kadrosu: 1912-1922: Balkan Birinci Dünya ve İstiklal Harbi,*** Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, ss. 88-89.

[11] Bayrı, a.g.e., s. 35.

[12] Çanakkale'ye ilk günlerde asker ikmali öncelikle denizden Gelibolu veya Maydos'a yapılmıştır. Marmara Denizi'nde Müttefik denizaltısı tehlikesinin baş göstermeye başladığı Mayısın ilk haftası askerî birlikler Sirkeci veya Bakırköy'den Uzunköprü'ye kadar trenle nakledilip; buradan da Uzunköprü-Keşan yoluyla yaya olarak cepheye

"Artık o saniyelerde İstanbul'un erguvâni, şiirli akşamları hayalimizde uçuyor, yeşil parklar, muattar kadınlar, süslü kelebekler, çiçekler, kamelyalı sokaklar dimağımızda uyanıyor, siyah ridâlar arasında birer fanus-u akşam şeklinde gece parıldayan mesireler, Beyoğlu'nun sefahat-âlud sokakları ve müzehheb her şey zihnimden geçerek bize birçok hatıraları yâd ettiriyordu.

Böyle düşünürken Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Yedikule'yi sırasıyla ve süratle geçiyor, İstanbul'un bu son sokaklarında bir peyâm arıyorduk. Bakırköy ve Yeşilköy istasyonlarında beşer dakika tevakkuf ettik. Pencerelerden yer bularak giren rüzgâr okşayıcı temasıyla yüzlerimizi seviyor, bize hayat renkli bahar kokuları getiriyordu."[13]

Mehmet Halit Bayrı'nın alayının İstanbul'dan cepheye intikali çok hızlı bir şekilde gelişir. Bayrı, taburunun hareket edeceği bilgisi kendisine geldiğinde hemen eşyalarını hazırlar; çavuşlara teslim eder. Evine veda için tekrar uğramak istese de, yolda arkadaşından aldığı bilgi üzerine bundan vazgeçer; taburuna yönelir. Zira taburu hareket etmek üzeredir:

"Taburumuzun akşamüzeri hareket edeceğini öğrendiğim cihetle izin alıp tekrar eve gelmek istedim. Topkapı'dan tramvaya bindim. Alay yaveri Mülazımısani Halit Efendi de tramvaya yetişti, fakat getirdiği haber iyi değildi. Taburun şimdi kışladan ayrıldığını Sirkeci'den Kuleliburgaz'a müteveccihen hareket edeceğimizi söyledi. Bunun için eve gidemedim."[14]

Cephede yaşananlar cephe gerisinde de kendisini hissettirir. O gün trene binenlerin manzarası Mehmet Halit'in kalemine şöyle yansır:

"Efrat, hamallar vesaire çalışıyor, hummalı bir faaliyet ortalığın hay u huy-u tannanını arttırıyordu. Kendisine yolluk kumanya tedârik edenden tutunuz da bilinmeyen hususi sebeplerden dolayı melûl duranlar, arkadaşlarıyla, dostlarıyla konuşup veda edenler."[15]

Hazırlıklar bittikten sonra tren öğlene doğru hareket eder:

"Kampana [zil] çalındı. Hepimiz büyük kumandanlarımızın

---

intikal ettirilir. Lokman Erdemir, ***Çanakkale Savaşı: Siyasi, Askerî ve Sosyal Yönleri***, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2009, ss. 227-228.

[13] Mehmet Halit Bayrı, *Cephe Arkadaşı, Çanakkale Cephesi'nde Bir İstanbullu,* Yay. Haz. Lokman Erdemir, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 37. Lokman Erdemir, "Mehmet Halit Bayrı ve Çanakkale'de 'Cephe Arkadaşı', *Yeni Türkiye,* Ocak-Şubat 2015, Yıl 21, Sayı 65, s. 895.

[14] Bayrı, a.g.e., s. 36.

[15] Bayrı, a.g.e., s. 36, Erdemir, a.g.m., s. 895.

ellerini sıktık. 'Allahaısmarladık' sözü havayı yırtıp uzuyordu. Biz de kompartımana girdik. Tren hareket etti."[16]

Mehmet Halit'in treni kendisini Uzunköprü'de indirmez; Kuleliburgaz'a (Pythion) götürür. Burada trenden toplar indirildikten sonra sırasıyla Uzunköprü, Paşayiğit nahiyesi ve Keşan'a varılır.

Tabur 30 Nisan 1915'te Keşan'dan ayrılarak Koru Dağı'na tırmanır. Bolayır'da Rumeli fatihi Gazi Süleyman Paşa'nın bombardıman nedeniyle harap olmuş türbesini ve Namık Kemal'in kabrini ziyaret eder. Bolayır'dan sonra ise Gelibolu'ya hareket eder; kasabaya öğlene yakın girilir. Mehmet Halit Bayrı savaşın ne olduğunu ilk defa burada görecektir. Gelibolu'dan ayrılırken Saros Körfezi'nden yapılan aşırma bombardımana maruz kalır. Artık savaşı bütün şiddeti ile hissetmektedir:

"Mermiler birbirini takip etmeye başladı. Biz bunlar üzerinde düşünüyorduk. Gülleler, Bolayır cihetinden geliyor; Gelibolu'nun üzerinden aşarak denize düşüyor; büyük su sütunları havaya yükseliyordu. Bir dakika sonra mermiler şehre düşmeye başlayınca tereddüdümüz kalmadı."[17]

Mehmet Halit, Gelibolu kasabasından hareketinden önce gidilecek yer hakkında tahminde bulunur: *"Ya Maydos ya ateş hattı."* Mehmet Halit, Gelibolu'dan şehir yanıyor halde iken ayrılır:

"Şimdi güneş altın ışıklarıyla Gelibolu'yu yıkıyor, düşmanın çıkardığı yangınlar hâlâ devam ediyordu. Biz mahzun fakat kuvvetli bir intikam duygusuyla mücehhez olduğumuz halde Maydos'a doğru ilerliyorduk."[18]

"Maydos... Gelibolu'dan Bolayır'a[19] *gelirken uzaktan yandığını gördüğümüz Maydos'a müteveccihen yola çıkmıştık. Burası da Gelibolu gibi düşmanın tahrip ve vahşetine hedef olmuş; bize hasmımızın alçaklığını ispat eden yeni bir vesika halini almıştır."*[20]

---

[16] Bayrı, a.g.e., s. 37.
[17] Bayrı, a.g.e., s. 55.
[18] Bayrı, a.g.e., s. 56.
[19] Mehmet Halit, "*Gelibolu'dan Bolayır'a"* ifadesini daha sonra kendisinin ilk orijinalinden yazdığı hatıratının ikinci nüshasında yazar. Esasında ilk nüshada bu kısım *"... Bolayır'a"* şeklinde nokta ile boş bırakılmış; daha sonra "Gelibolu'dan" ifadesi ilave edilmiştir. Esasında Bolayır'a gelinen nokta, Korudağı etekleridir. Ve tarih ise 30 Nisan 1915'tir. Bir gün önce Eceabat ağır bir bombardımana maruz kalmış, yangın ertesi gün de devam etmiştir.
[20] Bayrı, a.g.e., s. 58.

29 Nisan'da İngiliz Donanması'nın Arıburnu önlerinden Eceabat'ı bombardımanı çok şiddetli olur, bombardımanda binalardan birçoğu yıkılır. Hastaneler de bu bombardımandan nasibini almıştır. Ambarlardaki 3000 çuval peksimet de yanar. Yangın ertesi gün de devam edecektir.[21] Bayrı'nın Korudağı'ndan tümeniyle inerken gördüğü manzara budur.

Mehmet Halit Bayrı hatıratında Maydos'a [Eceabat] müteveccihen yürüdüğünü belirtse de taburu Maydos'a gitmez. Tabur yolda iken 2 Mayıs 1915'te aldığı emir[22] üzerine Yalova, Bigalı üzerinden 3 Mayıs'ta Kumköyü'ne varır:

"Bataryalarımızın akşama Maydos'ta bulunması matlup olduğundan daha ziyade duramayarak uzaklaştık.

Böylece gidiyorduk. Birdenbire duruldu. 'Takım al!' kumandası kulaklarda çınladı. İşte artık savaşa hazırlanıyor, gittikçe ateşe yaklaşıyorduk.

Bütün gece yürüdük; köylerden geçtik, yokuşlar indik, bayırlar tırmandık. Nihayet Yalova köyüne ve sabaha doğru Bigalı köyüne girdik. Artık ortalık ışıldıyor, ufukta gündüzün parlak Fatiha'sı okunuyordu."[23]

Cephe hattında şiddetli muharebeler cereyan etmektedir; birlikler ise büyük oranda birbirine karışmıştır. Cephedeki duruma bir düzen vermek maksadı ile Arıburnu ve diğer bölgelerdeki birlikler 5 Mayıs tarihli emir ile dört grup halinde düzenlenir. Bu çerçevede 16. Tümen de Kuzey Grubu'na verilir. 16. Tümen'in 125. Alay'ı daha önce deniz yolu ile cepheye gelmiş, 19. Tümen emrine verilmişti. Tümenin 47. ve 48. alayları ise 5 Mayıs'ta Kumköyü'ndedir.[24] Buradan da 5-6 Mayıs'ta hareket edilerek Kanlıkuyu'ya intikal edilir:

"23 Nisan [1]331 Perşembe [6 Mayıs 1915] günü sabahı Kanlıkuyu'ya fırkamızla gelerek açık karargâh kurduk."[25]

Tabur burada -ki kayıtlarda tümenle birlikte- bir hafta kaldıktan sonra 12 Mayıs 1915'te İsmailoğlu Tepe'ye intikal ettirilir:

"Nisan'ın yirmi dokuzuncu [12 Mayıs] günü öğleden sonra ani bir emir bizi mevzilere, mevzilerimize teveccüh ettirdi. Zaten harekete

---

[21] ***Çanakkale Cephesi Harekâtı***, c. V, II. Kitap, s. 96.
[22] ***Çanakkale Cephesi Harekâtı***, c. V, II. Kitap, s. 112.
[23] Bayrı, a.g.e., s. 59.
[24] ***Çanakkale Cephesi Harekâtı***, c. V, II. Kitap, s. 112.
[25] Bayrı, a.g.e., s. 60.

amade olan bataryamız metinâne bir yürüyüşle yola koyuldu. Tabur karargâhı ile birinci bölüğümüzü arkada bırakmıştık."[26]

Mehmet Halit Bayrı burada geçirdiği günleri ve yaşadığı önemli hadiseleri hatıratında genişçe anlatır:

"Ben askerlikten uzakta yaşayışın tadını emerken kabil değil, bunları düşünmemiştim: Bana her şeyi izhar eden (meydana çıkaran) vatanım için her fedakârlığı yapmak."[27]

İsmailoğlu Tepe'de iki hafta kalan Bayrı'nın birliği 27 Mayıs 1915'te hareket emri alır. Toplar hazırlanır. Bataryası İsmailoğlu Tepe'de kaldığı müddetçe hiçbir zayiat vermez. Tepeden *"bila-vukuat"* ayrıldıkları için Allah'a şükreder. Mehmet Halit Bayrı 19 Mayıs 1915 gecesi yapılan, neticesi hazin taarruzdan[28] sonra Topçular Sırtı'na nakledilir. İsmailoğlu Tepe'den ayrılan batarya Kanlıkuyu vadisinden tekrar geçip Bigalı ve Kocadere köyleri üzerinden Adanabayırı'ndan Uzundere Vadisi'ne intikal edecektir:

"Bölük 'sağdan yürü marş' kumandasını verdi. Şimdi bütün batarya harekete gelmiş, yürüyor ve biz onu nur ve hande dolu kalplerimizle takip ediyorduk. Yürüdük, yürüdük... Yolda Anafarta-yı Kebir köyünden badehu fırka ve alayımıza bir müddet karargâh olan Kanlıkuyu Deresi'nden geçerek ve akşama Bigalı köyü ilerisinde kavuşarak yürüdük."[29]

Buradan 27 Mayıs 1915, akşam saat 09.00'da Uzundere Vadisi'ndeki tabur karargâhına varılır.

"Yeni mevzilerimiz Arıburnu mıntıka-yı harbi sol cenahında yüz beş rakımlı tepenin cenûb-i garbisindeki Topçular sırtları denilmekle maruf sırtlardadır. Tabur ve alay karargâhı Uzun Dere Vadisi'nde olup bu vadinin biraz gerisinde inşa olunmuştur. Taburlarımızın önüne kırk yedinci (47.) ve kırk sekizinci (48.) piyade alayımızın siperleri tesadüf eder."[30]

Ertesi gün ise 28 Mayıs 1915, 105 Rakımlı Tepe'nin cenûb-i garbisi sırtları şeklide ifade ettiği yerde tabyası yerleşecektir. Mehmet

---

[26] Bayrı, a.g.e., s. 63.
[27] Bayrı, a.g.e., s. 66.
[28] 19 Mayıs 1915 gecesi saat 03.30'da başlayan harekât sabah 08.00'e kadar devam eder. Çanakkale Muharebeleri'nin en önemli zamanlarından biri olan bu taarruzda 3000 kadar şehit verilirken; sayısı 7000'e varan asker de yaralanmıştır. ***Çanakkale Cephesi Harekâtı***, c. V, II. Kitap, s. 186 vd.
[29] Bayrı, a.g.e., s. 76.
[30] Bayrı, a.g.e., s. 77.

Halit Bayrı burada yaralanma veya hastalanma nedeni ile İstanbul'a nakledilene kadar kalır. Daha sonraki süreç hakkında ise hatıratında bir bilgi vermez. Mehmet Halit Bayrı'nın Çanakkale Cephesi'ne intikali ise aşağıdaki gibi olur:

1- İstanbul'dan ayrılış, 26 Nisan 1915.
2- Kuleliburgaz (Yunanistan'da Pythion Kasabası), 27 Nisan 1915.
3- Paşayiğit, 28 Nisan 1915.
4- Keşan, 28 Nisan 1915, Gece saat 9.00.
5- Keşan'dan ayrılış, 29 Nisan 1915.
6- Süleymaniye köyü, 30 Nisan 1915.
7- Evreşe köyü, 30 Nisan 1915.
8- Bolayır, 1 Mayıs 1915.
9- Gelibolu, 1 Mayıs 1915, Akşam.
10- Gelibolu'dan ayrılış, 2 Mayıs 1915.
11- Yalova köyü, 2 Mayıs 1915, Akşam.
12- Bigalı köyü, 3 Mayıs 1915.
13- Kumköyü. 3 Mayıs 1915.
14- Kumköyü'nden hareket. 5-6 Mayıs 1915.
15- Kanlıkuyu (Bigalı) Deresi, 6 Mayıs 1915, açık karargâh kurulur.
16- Kanlıkuyu'dan ayrılış, 12 Mayıs 1915.
17- İsmailoğlu Tepe, 12 Mayıs 1915, öğleden sonra.
18- İsmailoğlu Tepe'den ayrılış, 27 Mayıs 1915. Tekrar Kanlıkuyu'dan, Bigalı, Kocadere köylerinden Adanbayırı'na yolculuk.
19- Adanbayırı, 27 Mayıs 1915, Akşam saat 9.00'da varış.
20- Uzundere Vadisi, 27 Mayıs 1915.
21- 28 Mayıs 1915, 105 Rakımlı Tepe'nin cenûb-i garbisi sırtları.
22- 1 Ağustos 1915, Gülnihal Vapuru ile İstanbul'a dönüş.[31]

Cephe'den İstanbul'a Dönüş

Temmuz ayı içinde hastalanan Mehmet Halit, Akbaş İskelesi'nden bindiği "Gülnihal" vapuru ile İstanbul'a geri döner. Cepheden erken dönmek zorunda kalan Mehmet Halit'in günlüğü, 19 Haziran 1331 [2 Temmuz 1915] tarihinde sonlanır.

1335 [1917] yılında basılan *Mazi'den Yaprak* adlı kitabında *"Şehitler"* başlığı altında *Cephe Arkadaşı* adlı hatıratında olmayan başka bir Çanakkale Cephesi'nde geriye naklini anlatan hatıratını yazar. Bu metnin altında verilen tarih ise günlüğüne son kaydından daha sonraki bir tarihe 1 Ağustos 1915'e tesadüf eder.[32] Bu tarih de

[31] Erdemir, a.g.m., s. 897.
[32] Mehmet Oğuz (Mehmet Halit Bayrı), *Maziden Bir Yaprak*, Karabet Matbaası,

Mehmet Halit'in bu tarihe kadar cephede olduğunu göstermektedir.

Dönüşündeki hissiyatı da giderken hissettiklerinden farklı değildir.

"Akbaş'tan "Gülnihal"e râkip olduğum [bindiğim] dakikada bana sordular:

- Geçmiş olsun bey, İstanbul'a mı avdet buyurulur?

- Evet, bir ay tedavi...

Bu cevap pek gayr-i ihtiyari verilmişti. İstanbul'u uzun müddet görmemiş, onu belki de tamamen unutmuştum. Dimağımı biraz yordum. Acaba İstanbul'u tahayyül edebiliyor muydum?"[33]

Mehmet Halit yolculuğu boyunca İstanbul'u düşünmektedir. Kendi ifadesi ile bu hayalinden onu yine İstanbul uyandırır:

"Ben yalnız onunla meşgul yatıyordum; çok ilerledik, Gülnihal birdenbire durdu. Herkes pencereler koşuştu, bağırdılar:

- Haydarpaşa...

Kalkmadım bile... Yine yürümeye başladık. On dakika sonra bir gulgule daha... Herkes yine pencerelere...

- Sarayburnu...

Şimdi yerimden oynadım, ben de pencereden başımı uzattım. Akbaş'tan beri dimağımdan hiçbir şeyin silemediği İstanbul'un hayalini yine İstanbul sildi."[34]

Sonuç:

Çanakkale Muharebeleri'ne katılmış her bir askerin mücadelesi kendi şartları içinde değerlendirildiğinde büyük bir kıymeti haizdir. Kendisi için kıymetli olan her şeyden ayrılarak cepheye mukaddes bir vazife için giden bu askerlerin cephede yazdıkları her bir satır, hatıralarında anlattıkları her bir hadise Türk milletinin varlığı için verilen mücadelenin tabir yerinde ise perde arkasını bize yansıtması bakımından önemlidir.

Bu açıdan cepheye ilk nakledilen birlik olması nedeni ile 16. Tümen ayrı bir önem kazanmaktadır. Bununla birlikte cephedeki tüm kanlı taarruzlarda bulunacak tümenden bir topçu subayının hatıratı tümenin tarihçesinin yazılacağı müstakbel eserler için önemli bir kaynak teşkil edecektir.

İstanbul 1335, s. 5.

[33] Bayrı, a.g.e., s. 92; Mehmet Oğuz, *a.g.e.*, s. 11.

[34] Bayrı, a.g.e., s. 93; Mehmet Oğuz, *a.g.e.*, s. 13.

KAYNAKÇA

ERDEMİR, Lokman, *Çanakkale Savaşı: Siyasi, Askerî ve Sosyal Yönleri*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2009.

ERDEMİR, Lokman, "Mehmet Halit Bayrı ve Çanakkale'de 'Cephe Arkadaşı', *Yeni Türkiye,* Ocak-Şubat 2015, Yıl 21, Sayı 65, ss. 894-904.

BAYRI, Mehmet Halit, *Cephe Arkadaşı, Çanakkale Cephesi'nde Bir İstanbullu,* Yay. Haz. Lokman Erdemir, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

TOKER, Hülya*, Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanları Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla),* Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.

GÖKALP, Mehmed, "Mehmet Halit Bayrı", *Türk Düşüncesi*, (11), Mart 1960.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu: 1912-1922: Balkan Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

Mehmet Oğuz, *Maziden Bir Yaprak*, Karabet Matbaası, İstanbul 1335.

OGLANDER, C. F. Aspinall, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı: Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına Kadar*; I, haz. Metin Martı, İstanbul: Arma Yayınları, 2005.

SANDERS, Liman von *Türkiye'de Beş Yıl***,** çev. M. Şevki Yazman, İstanbul 1968.

SÖNMEZ, Sevengül, "Mehmet Halit'in Bir Düşü: İstanbul Şehir Müzesi" Folklor/Edebiyat (18), 1999/2.

SÖNMEZ, Sevengül, "Çanakkale'de Bir İstanbullu", *Popüler Tarih*, Cilt 10, Mart 2001, ss. 40-43.

SÖNMEZ, Sevengül, "Çanakkale İçinde", *Kitaplık*, (82), Nisan 2005.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı, c. V, II. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 2014.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı, c. V, I. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 2014.

EKLER

Ek 1: Mehmet Halit Bayrı'nın hatıratının sonradan yaptırdığı kapağı ve ilk sayfası.

Ek 2: Kanlıkuyu Vadisi (Bigalı Deresi)

Ek 3: Uzundere Vadisi
(Kanlısırt Yazıtı'ndan bakış: kırmızı çizgi ile gösterilen vadi)

Ek 4: Mehmet Halit Bayrı (Elinde gözlük olan)

Ek 5: Mehmet Halit Bayrı, 1932.

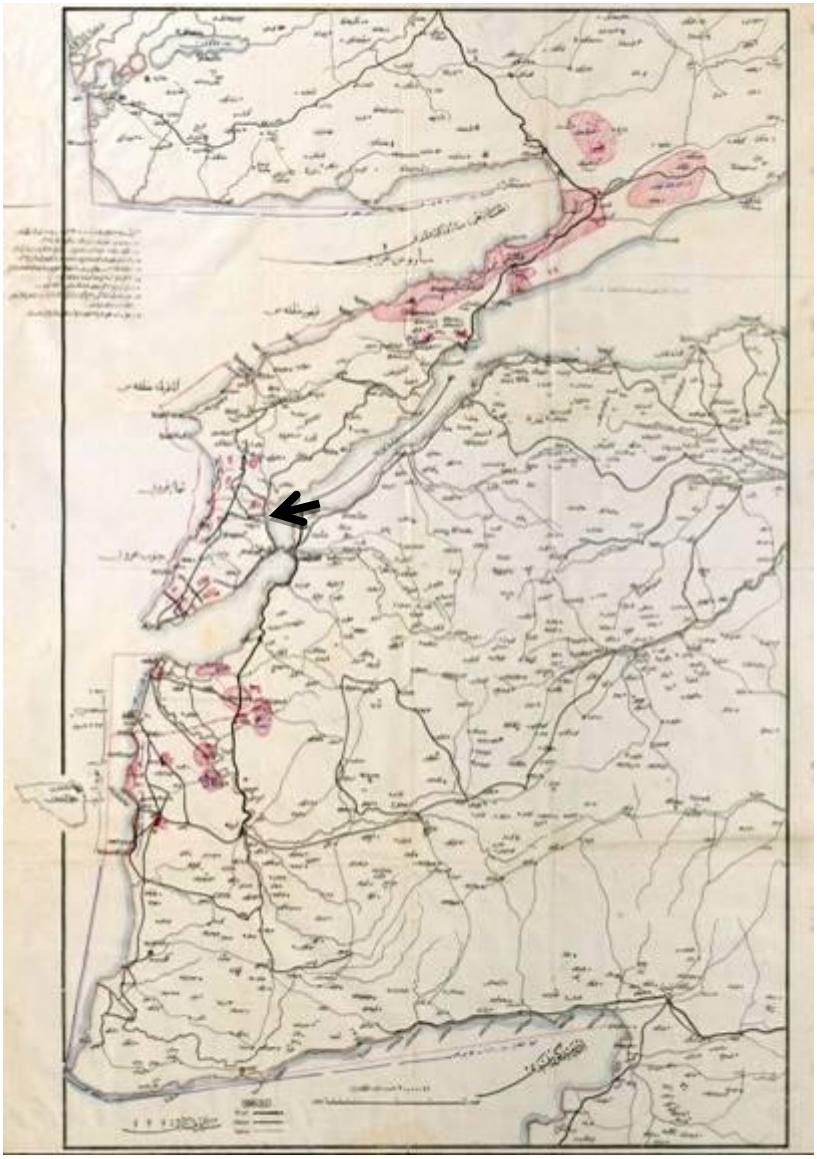

Ek 6: Haziran 1915 itibari ile Çanakkale Cephesi'nde birliklerinin konumunu gösterir harita ve 16. Tümen'in yeri (işaretli yer).

Fransız Kruvazörü Suffren'deki İki Askerin Gözünden Çanakkale Savaşı

Mehmet Bülent ULUDAĞ[*] ve Haktan BİRSEL[**]

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın kaderi Çanakkale Savaşları'nda değişmiştir. Aslında sadece "Büyük Savaş"ın değil, dünyanın en büyük donanmasına sahip İngiliz ve Fransız askerî ve deniz gücünün de yenilebileceği kanıtlanmıştır. Savaşa giren her gemi bir şekilde yara almıştır. Bunlardan biri de Fransız deniz gücünün en büyük kruvazörlerinden olan Suffren'dir.

Adını Fransız Korgeneral Suffren'den alan kruvazör, o dönemde Fransa'nın en büyük dört savaş gemisinden biridir. Çanakkale deniz muharebelerine direk olarak katılmıştır. Türk obüs bataryalarından atılan bir mermi ile yara almış, ardından da bir mayına çarparak cephaneliğinin bir kısmı infilak etmiştir. Yan yatmasıyla bütün personeli denize dökülmüştür. Savaşın ardından gemiden kurtulan gemicilerden ikisinin hatıraları, süreli yayın olarak savaşı anlatan "La Collection Patrie" isimli dergide 1917'de "Aux Dardanel, Prisonnier des Turcs" ismiyle yayınlanmıştır. Bu iki askerden biri denizde boğulmaktan yardıma gelen Galois Kruvazörü tarafından kurtarılmış ve kara harekâtına da başka bir gemi ile katılmış; diğeri ise denizden bir Türk mayın gemisi tarafından kurtarılarak esir alınmış ve İstanbul'a gönderilmiştir. 1917 yılında yayınlanan orijinal doküman incelendiğinde Fransızların gözü ile deniz savaşı, Türk topçularının direnci, esir hayatı, Türklerin esirlere şefkat ve yardımsever yaklaşımları ve Alman askerleri ile aralarındaki farklara kadar çok değerli dönemsel bilgilere yer verildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler*: Çanakkale Deniz Savaşı, Suffren, Fransız Savaş Esirleri, Deniz Gücü.*

[*] Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: mehmetbulentuludag@gmail.com.
[**] Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: haktanbirsel@gmail.com.

Abstract

The fate of the First World War changed in Çanakkale due to the defeat of allied British-French fleet which was the biggest sea power in the that period. Suffren was one of the giant French battleships, which participated that fleet. Suffren was wounded by a fire from Turkish cannons and later stroke to a Turkish sea-mine, leaning to one side, and thus all of its crew spilled into the sea. Some memories of two navy personels were published in a periodical named "La Collection Patrie" with the headline of "Aux Dardanel, Prisonier de Turcs" in 1917. One of these two French soldiers was saved by a Turkish minesweeper ship and sent to Istanbul. By this French POW's words, the marvelous resistence of Turkish cannon batteries, Turkish hospitality and compassion in comparison with Germans ruthless attitude to French POWs were observed in the mentioned memories.

Key Words*: Dardanelles Sea Battle, Suffen, French POWs, Sea Power.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, birçok hataların yapıldığı ve insanların bu savaşta hayatlarını vermelerinin sağlanması için çok çabaların sarf edildiği bir savaştır. Bu çabalardan belki de en önemlisi seferberlik çağrılarına insanların istekli olarak cevap vermelerinin sağlanmasıdır. Bu maksatla da insanların duygularına hitap eden yayın, marş, kahramanlık hikâyeleri gibi birçok uyarıcı materyal kullanılmıştır. Aynı zamanda liderler boyutunda da çok önemli hatalar yapılmıştır. Bunların başında da her iki tarafta yer alan devletlerin rakibini zayıf, kendisini güçlü görmesi ve buna dayanarak da savaşın nasıl cereyan edeceğini hatalı tasavvur etmeleridir.[1]

Bu o kadar hatalı bir tutum olmuştur ki, Almanlar en az altı hafta içinde Paris'e gireceklerini düşünmüşler ve ünlü Schlieffen Planı'nı bu zaman dilimine göre uygulama alanına koymuşlardır.[2] İngiliz ve Fransızlar da benzer bir düşünce hatası yaparak en fazla dört-beş ay sonra Berlin'e gireceklerini ve savaşı kazanacaklarını değerlendirmişlerdir. Fakat savaşın başlamasıyla durumun hiç de başlangıçta düşündükleri

[1] Oral Sander, ***Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)***, İmge Yayınları, Ankara, 2007, ss. 355-370.
[2] Basil Liddell Hart, ***Birinci Dünya Savaşı Tarihi***, Çev. Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Yayınları, 2014, İstanbul, ss. 53-65.

gibi olmadığı görülmüş ve ilk yıl Batı ve Doğu cepheleri tam anlamı ile hareketsiz hale gelmiş ve cephelerden her iki tarafında kuvvet kaydırmasının mümkün olamadığı bir konjonktür ortaya çıkmıştır. Ayrıca Almanların iki cephe arasında kalarak yenilgiye uğratılması için de Rusların harekâtına devam etmesine katkıda bulunulmasını gerektirecek bir durum değişikliği ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Bunun üzerine İngiliz ve Fransızlar tarafından Osmanlı Boğazları üzerinden Karadeniz'e çıkmak ve Rusya'ya yardım ulaştırmak şeklinde bir plan ortaya atılmıştır.[3] Planının işe yarayacağı konusunda her iki devlet de kendisinden çok emindir ve hatta İstanbul'a yapılacak turistik seyahatler için İngiltere'de ve Fransa'da biletler dahi satışa çıkarılmıştır. Ama savaşın başında olduğu gibi yine rakip küçük görülmüş ve yanlış hesap yapılmıştır. Bu yanlış hesap da İngiliz ve Fransızlara 250.000 asker kaybına, çok büyük bir prestij kaybına, dünya hakimiyetinde büyük önemi olan savaş gemilerinin etkisiz hale gelmesine ve dünya savaşının iki yıl daha uzamasına neden olmuş, sonuçta bu iki devlet savaşı kazanmış olsa da, savaştan çok ağır insan kaybı ve ekonomik yıkım ile ayrılmışlardır.

18 Mart günü İngiliz ve Fransız ortak savaş gücü Çanakkale Boğazı'na üç sıra halinde yaklaşmış ve boğaza girişin ardından da deniz savaşı başlamıştır. İlk sırayı İngiliz zırhlıları alırken, Fransız savaş gemisi Souffren ise ikinci sırada yer alan diğer Fransız savaş gemilerinin ilerisinde hareket ediyordu ve Boğaz'a Kumkale açıklarından giriş yaptı. Bütün gemiler bir anda Türk bataryalarının ateşi ile karşılaştı ve zırhlı gemilerin büyük kalibreli devasa topları ile ağır bir baskı altında kaldı. Fakat sonuçta yenilmesinin mümkün olmadığı düşünülen ittifak kuvvetlerinin 12 gemilik donanmasından üç gemi battı, dördü savaş dışı kaldı; toplamda kırk dört topları imha oldu ve 800 asker kaybettiler. Savaş dışı kalan Fransız gemilerinden birisi de Souffren'di.[4]

Adını ünlü Fransız generallerinden Jean Paul Suffren'den alan kruvazör, Fransa'nın en büyük dört savaş gemisinden birisiydi. Mürettebatı 780 kişiydi ve gemide 4 adet 305 mm'lik, 10 adet 163 mm'lik, 8 adet 100 mm'lik, 22 adet 47 mm'lik top ve 4 adet de torpido fırlatıcısı vardı. Kısacası çağının en gelişmiş savaş araçlarından biriydi. Çanakkale deniz muharebelerine direk olarak katılan bu gemi

[3] Yaşar Semiz, "18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları", ***Türkiyat Araştırmaları Dergisi***, 2003, Sayı. 14, 222-234, s. 226.
[4] Cemalettin Taşkıran, "18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, 2009, Sayı. 73, 73-80, s. 75.

Türk obüs bataryalarından atılan bir mermi ile yara almış, ardından da bir mayına çarparak cephaneliği infilak etmiştir. Yan yatmasıyla bütün personel denize dökülmüştür. Fakat gemi batmamıştır. Savaş dışı kalması nedeniyle Malta'ya çekilmiştir.[5]

Bu çalışma Çanakkale Savaşı'na katılan Souffren zırhlısında görev yapan iki askerin 1917 yılında Fransa'da yayınlanan ve seferberliği teşvik etmeyi amaçlayan savaş hatıraları serisindeki anıları üzerine şekillenmiştir. Bu kapsamda yayın Souffren zırhlısı savaşa girerken görev yapanların Çanakkale Boğazı'na baktıklarında hissettiklerini; savaş esnasında zıhlı yara aldığında yaşananları; Boğaz sularından Türk mayın gemisi tarafından kurtarılan askerlerden birinin İstanbul'daki hapis hayatını; hapisteyken Alman görevlilerin baskı ve acımasız davranışları ile Türk görevlilerinin insanî muamelelerini anlatarak Çanakkale Savaşı'na ve sonrasındaki gelişmelere bir nebze ışık tutmaktadır.[6]

Souffren Savaş Gemisinde Yaşananları Anlatan ve 1917 Yılında Fransa'da Yayınlanan Eserin Tercümesi

Suffren'in Güvertesinde: Nihayet şafak vakti. Tüm haşmetiyle çevreyi karartan gece, güneşin doğuşu ile kaybolmaya başlıyordu. Gökyüzü, deniz, içinde ve üstünde yaşayan canlılar kendilerinin neyi beklediğini bilmeksizin yeni güne giderek artan loş bir mavilik ile giriyordu. Bütün gece yoğun karanlığı kesen devasa ışıldak son bir defa daha çelik bordroyu yaladı ve güneye doğru ışıktan bir iz bırakarak gitti. Kuzeyde oldukça ilerde hafif bir aydınlığın içinde sanki ortadan ayrılmış bir kâğıt gibi iki devasa kütle artık seçilebiliyordu. Üzerlerine Doğulu kadınların yüzlerini örten tül peçeler gibi bir sis perdesi çökmüştü. Bunlardan sağdaki peçeli kütle Anadolu'nun Asya girişini bekleyen Kumkale, soldaki ise Avrupa girişindeki Seddülbahir idi. Tam ters tarafta ise hareketsiz bir şekilde *kaderlerinin yazılmasını bekleyen bir kütle daha vardı. Fransız-İngiliz deniz filosu!* Kalın bir zırh ile donanmış ve hafif dalgalı denizde belli belirsiz sallanan dev savaş gemisi "Souffren" de bunlardan birisiydi.

[5] Bakım ve onarım sonrasında Kasım 1916 ayı içinde 800 kişilik mürettebatı ile yeniden denize açılmıştır. Cebelitarık Boğazı'nı geçtikten sonra Portekiz'in Lizbon şehri açıklarında Alman U-52 denizaltısı tarafından batırılmıştır. http://forum.worldofwarships.com/index.php?/topic/1089-death-of-the-suffren/, (Erş. Trh. 23 Mart 2015).

[6] **Aux Dardanel, Prisonnier des Turcs**, Ed. F. Rouff, La Collection Patrie, No. 20, 148 Rue de Vaugirard, Paris-15,1917. (http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k631 7605h.r=A+Norec+Aux+Dardanelles+Prisonnier+des+Turcs.langFR), (Erş.Trh. 10 Kasım 2014).

Küpeşteye dayanan iki Fransız gemici genç Gelibolu'ya bakarak kendi aralarında derin bir sohbete girmişlerdi.

-*Sanırım yakında büyük hamleyi yapacağız.*

-*Bugün, belki*! diye cevap verdi arkadaşı (birbirlerine düşünceli düşünceli baktılar).

Denizcilerden biri Topçu Onbaşı Jean Marie Plouzec, diğeri ise filo müzisyenlerinden ve aynı zamanda sıhhiyecilerinden Er Cronstat Bonnebeau idi. Her ikisi de ancak 23 yaşındaydı ve Fransa'nın bir kıyı kasabasından gelen okul arkadaşlarıydı.

-*Bugün mü dedin? Bence daha zaman var, benim önsezilerime güven*.

-*Biraz cesaret, oğlum. Bak göreceksin ne kadar güçlü olduğumuzu. Saldırı başladığında İsa'nın kutsal gününün arifesinde onların savunmasını bir anda delip geçeceğiz. Bundan hiç şüphe etme*, diye ekledi, Plouzec. Fakat bu sözler Bonnebeau'nun yüzündeki kötümser görüntüyü ortadan kaldırmaya yetmedi.

-*Sanki bana bugün kötü bir şey olacakmış gibi geliyor hâlâ!*

Uzun bir süre değişik konulardan konuştular. Fransa'yı hatırladılar beraber ve orada geçirdikleri rutin ve eğlenceli zamanları... Ama konu yine döndü dolaştı ve aynı yere geldi.

-*Dostum ben hayatımda hiç yerde ve denizde mayın görmedim*, dedi Plouzec. *Ya sen*?

-*Ben hâlâ bugün kötü bir şeyler olacağını hissediyorum*, dedi Bonnebeau.

Plouzec'in de canı sıkılmıştı bu önsezilere, ama yine de gülümsemeyi elden bırakmadı.

Her ikisi de aslında oldukça endişeliydiler. Çünkü hem gençtiler, hem de kısa süreli bir eğitimden sonra buraya gönderilmişlerdi. Sonuçta yaklaşık dört aydan beridir Çanakkale Boğazı'nın önlerinde beklemekteydiler. Burası İstanbul'un giriş kapısıydı, hem de oldukça güçlü bir kapı...

Tarihler 3 Kasım'ı gösterdiğinde filo ilk mermilerini Dardanel girişlerine göndermeye başladı. Bu, Şubat sonlarına kadar devam etti. Ama 25 Şubat'tan itibaren Türk topçuları verdikleri karşılığı artırınca filonun top atışları öncesine nazaran etkisini kaybetmeye başladı. Ardından da gizlice mayın gemileri müttefik filosu için hazırlık yapmaya başladı. Artık büyük güne çok az bir süre kalmıştı ve Plouzec'in rüyası çıkacaktı.

Boğaz Savaşı (18 Mart 1915): Sabah henüz doğmuştu. Saatler sekizi gösteriyordu. Gemilerde heyecanlı bir koşuşturma başlamış ve her tarafta emir veren sesler yükseliyordu. Fransız filosunun en önemli kruvazörleri olan yenilmez Suffren, Bouvet, Charlemagne, Marsaillese ve Gaulois aralarında dört yüzer metre olacak şekilde aynı hatta geçmişlerdi. Her iki tarafta ise arka arkaya dokuzar adet İngiliz gemisi sıralanmıştı. Bu dünyanın en büyük savaş filosunun muharebeye giriş düzeniydi.

İlk gürleme Marsaillese'den geldi. Bu ses coşku doluydu ve hepimize milletimizin zafer şarkısıymış gibi geldi. Ardından su üzerindeki filonun bütün devleri aynı müziği çalmaya başladılar. Her atıştan sonra İngilizler gözleri dönmüş şekilde alkışlıyorlardı.

Bu sesler beraberinde büyük bir karmaşayı da getirdi. Bonnebeau, "Plouzec'in öngörüsü doğru mu çıkacak acaba?" diye düşündü. Saat dokuzu biraz geçerken müttefik filo bulunduğu mevkilerden demir aldı ve Boğaz'ın girişine doğru ilerlemeye başladı. İlerledikçe girişi tutan kara parçaları devleşiyor; bizim gemilerimiz ise sanki küçülüyordu. Bombardıman yeni mevkilerden 25 Şubat'a kadar devam etti ve filonun topları kıyıdaki Türk bataryalarını yerle bir etti. Artık giriş serbestti. Ama yalnızca giriş... İçerisi ise çok tehlikeliydi. Bir kere Boğaz içerlerde 1200 metreye kadar daralmaktaydı. Çanak şeklindeydi. Kıyıdan yükselen sert ve beyaz kayalar top ateşinden etkilenmeyecek gibi görünüyordu (bunu subaylar kendi aralarında konuşurlarken sıkça duymaktaydık) ve bu yükselen bölgelerde muhakkak ki güçlü Türk bataryaları gizlenmişti.

Aniden muhteşem süper dragnot Queen Elisabeth'in savaşa girdiğini belirten sirenleri yankılanmaya başladı. Sonra da yarımadanın diğer tarafından endirekt atışlarla çanağı bombalamaya başladı. Biz bu atışları çaprazdan ve uzaktan izlemeye başladık. Bu baskı atışı eşliğinde bütün filo Boğaz'a giriş yaptı. Artık içerdeydik. Filo bütün gücü ile her iki kıyıya atış yapıyor ve her iki kıyıdan da Türk topçuları aynı şiddette karşılık veriyordu. Şimdi Boğaz'da sürekli bir ışık demeti vardı. Çıkan gürültü ise dehşetti ve denizin üzerinde yankılanıyordu. Topların ateş ederken çıkardıkları ışık o kadar güçlüydü ki, denize ve gökyüzüne fantastik bir kızıllık hâkim olmuştu. Bu manzara karşısında Plouzec'in kanı donmuştu neredeyse ve kendi kendine şöyle diyordu.

-Cehennem bundan biraz daha kötüsü olsa gerek!

Bütün olup biteni Plouzec net olarak köprünün içindeki zıhlı bölmelerin arasından izliyordu. Bonnebeau ise onun tam tersine ateş hattının gerisinde sintine iskelesindeydi. Müzisyenler burada toplanıyorlardı ve savaş zamanında ikinci görevleri sıhhiyecilik

oluyordu. Herkes zırhlı bölmelerin arkasında bekliyordu. Sadece iki subay dışarda dikkatlice dolaşıyorlar ve topçularının atışlarının mesafece doğruluklarını dürbünleri ile ölçüyorlardı.

Suffren savaş grubunun en önündeydi. Her iki kıyıya da ateş edebiliyordu. Aynı zamanda bu konum bizim de her iki kıyıyı rahatlıkla gözetleyebilmemize imkân veriyordu. Ama bu aslında dezavantajlı bir durumdu. Çünkü sürekli olarak Türklerin projektörleri geminin üzerinde dolaşıyor ve yerimiz açığa çıkıyordu. Artık çatışmada kısa bir durgunluk başlamıştı. Ama deniz çok tehlikeliydi. Çünkü Türklerin bıraktığı mayınların bir kısmı akıntı ile filonun etrafına gelmekteydi. Artık en büyük ve en şiddetli saldırı başlamıştı. Her taraf barut dumanı içindeydi. Her iki tarafın topları bıkmak bilmeksizin birbirine ateş ediyordu.

Tam olarak saat 13.00'ü gösteriyordu. Dehşet bir patlama gerçekleşti ve Suffren derinden sarsıldı. Ardından da kulakları sağır eden bir patlama geldi.

-*Batıyoruz,* diye bağırdı, Plouzec, korkuyla. O anda gerçek bir panik yaşamıştı ve ne yapacağını bilmiyordu. O ve diğerleri böyle bir duruma hazır değildi ve hatta akıllarından dahi geçmemişti. Gemideki subaylardan birinin emir vermesini bekledi. Peki, ne olmuştu?

Suffren, Türk topçularının attığı 355 kalibrelik bir mermi ile orta bölgedeki ambarların olduğu bölmelerden yaralanmıştı. Patlama ile ani bir yangın başlamıştı. Her tarafta sis ve duman vardı. Isı yükseliyordu. Tecrübeli denizcilerden Lannuzel emir beklemeden hareket etmiş ve yangının olduğu bölgenin üstündeki bölmelerde biriken küllerin olduğu depo kapaklarını açarak bu küllerin yangının üzerine boşalmasını sağlamıştı. Bu hareketle yangın derhal kontrol altına alınabilmişti. Herkesin yangına müdahale etmesi için alarm çanları çalıyordu. Ortalık cehennem gibiydi. Bu çanların ortalığı yırtan sesleri, Plouzec gibi donup kalmış tecrübesiz gemicileri harekete geçirdi. Gemi gerçekten büyük bir yara almıştı. Dengesi bozulmuştu ve Boğaz'ın soğuk suları iki farklı yerden bir şelale gibi içeriye boşalıyordu. Süratle su geçirmez bölmeler kapatıldı ve gemi şimdilik batmaktan kurtarıldı. Fakat Suffren artık savaş dışı kalmıştı. Yavaş yavaş tornistan yapmaya başladı ve öndeki yerini Bouvet zırhlısına bıraktı. Her yerden emirler yağıyordu ve herkesin üst güvertede toplanması isteniyordu. Plouzec ve arkadaşları kapalı bir ambara sıkışmışlardı. Odada zor nefes alınıyordu ve sıcaklık neredeyse elli dereceye ulaşmıştı. Bir an aklına dışarıdaki taze ve serin hava geldi; kendini dermansız hissetti. Ama bunu düşünecek zaman yoktu. Gemiyi batıracak kadar büyük bir patlama geciktirilmişti, fakat yangın devam ediyordu.

-*Pompalara!* diye haykıran emirler veriliyordu. Herkes panik halinde koşturuyordu. Dudaklar sıcaktan ve isten parça parça olmuştu. Aniden başka bir patlama herkesin yüzüne haykırır gibi çarptı. Suffren geri çekilirken iki deniz mayınından kaçabilmişti. Ama üçüncüsü onun kaderini tayin etmişti. Üçüncü mayın nereye çarpacağını biliyormuş gibi alt güvertedeki en kalın bölmelerden birisine yerleştirilmiş olan cephane deposunu bulmuştu. Patlama ile zırhlı karinanın parçalanırken çıkardığı ses korkunçtu. Geminin sarsıntısı felaketin büyüklüğünü haber veriyordu. Sanki ikiye katlanıyordu. Gemiden devasa boyutta kara dumanlar çıkarken, sirenler acı acı ölüme gidişin haberini veriyordu. Plouzec arada sırada rüzgârla dağılan kara sisin arasından omurganın nasıl yarıldığını ve su üzerinde batmakta olan parçaları görebiliyordu. Artık yapacak bir şey yoktu. Güvertede bulunan herkes bir anda Boğaz'ın kara ve soğuk sularına atladı. Yaklaşık 800 kişiden ancak 50 kişi suyun üzerindeydi. Suffren ise kara ve yoğun bir dumanın ardında yan yatmış biçimde kaybolmuştu.

Suya canlı düşenlerden biri de Plouzec'ti ve "Mahvolduk!" diye panik içinde haykırıyordu. Çünkü diğer denizciler gibi çok iyi yüzemiyordu. Üzerinde bulunan her şeyi suyun üstünde kalabilmek için atmıştı. Aniden derinden bir ses duydu.

-*Kaç kişi kaldık!* Ses arkasındaydı ve o tarafa baktığında uzakta arkadaşı Bonnebeau'yu görebildi. Ona doğru yalpalayarak yüzmeye çalıştı. Bu arada denizde önemli gelişmeler yaşanıyordu.

Suffren'in kardeşi Bouvet de batıyordu. Onların yardımına dikkatlice ve ağır ağır Galois zıhlısı yaklaşıyordu. Fakat o da büyük tehlikedeydi. Çünkü her tarafta mayınlar vardı. Gökyüzünde ise sürekli Türk topçularının mermileri dolaşıyordu. Ama Galiois inatla yaklaşıyordu. Artık savaşmayı bırakmış; tek amacı bizlere yardım edebilecek bir mesafeye yaklaşmaktı. Plouzec, Bonnebeau'yu takip ederek Galois tarafından felaket bölgesine indirilen sandallardan birisine ulaşabilmişti. Bonnebeau'yu en son burada görmüştü. Arkadaşına ulaşabildi; fakat yanlarındaki filika ağzına kadar dolmuştu. Filikaya komuta eden subay onlara başka bir filika bulmalarını emretti. Onlar da bu emre uymak zorunda kaldılar. Sis bir an dağıldığında, yarısı hâlâ boş bir filika daha gördüler ve oraya kadar yüzerek içine sığındılar. Tam "Artık kurtulduk" dedikleri anda yeni bir patlama ile yakınlarında dev bir dalga ortaya çıktı. Kayık bir anda dalganın üzerine çıktı ve ters dönerek içinde bulunan herkesi suya döktü. Bonnebeau suyun üzerine çıkmayı başarabildi. Filikanın içindekilerin yarısı yoktu ve arkadaşı da görünmüyordu. Boş yere çevresine haykırdı. Ama hiçbir cevap alamadı. O sırada yanlarına gelen diğer kurtarma sandalları onu sudan

çekip aldılar. Fakat Plouzec ortadan kaybolmuştu...

Müttefiklerin Çıkarması: Bir ay geçmişti aradan. 18 Mart'ta yapılan deniz harekâtı, İngiliz-Fransız donanması için tam bir yıkım olmuştu. Bouvet Boğaz'ın karanlık sularında kaybolmuş; Suffren ve Galois savaş dışı kalmıştı. İngilizlerin de Irresistible ve Ocean zıhlıları da mayınlar ve Türk topçularının isabetli atışları sonucunda Bouvet ile aynı kaderi paylaşmıştı. Albion ise hareket edemez duruma gelmişti.

Bütün bu başarısızlığa rağmen İngiliz ve Fransız yönetiminde hâlâ bu geçidin her ne pahasına olursa olsun ele geçirilmesi düşüncesi yok olmamıştı. Yeni bir askerî güç oluşturulmuştu. Gemiler bu sefer ağızlarına kadar asker doluydu. Amaç denizden yapılamayanın karadan başarılmasıydı.

Bonnebeau da diğer arkadaşlarıyla beraber, bu sefer, Jaureberry isimli gemideydi. Aslında Suffren'i özlüyordu. Ama denildiğine göre, tamir görebilmesi için şimdi Malta'daki tersanelerdeydi. Ama yakın dostu artık yoktu ve bir daha onu göremeyecekti. Yine de kendisine kıyının yakın olduğunu söylüyor ve "Acaba Plouzec bir şekilde kıyıya ulaşmış olabilmiş midir?" diye sormaktan da alamıyordu. Fakat bu konuda umudu çok azdı. Çünkü Pouzec'in yüzme bilmediğini ve denizden korktuğunu kendisine söylediğini hatırlıyordu. Fakat bunları düşünecek fazla bir zaman yoktu. Çünkü taarruz zamanı gelmişti. Tarih 25 Nisanı göstermekteydi. Sabah henüz olmuştu ve amiral gemisinden zafer müziğini anımsatırcasına güçlü bir siren sesi geldi. Bu sesi duyan diğer gemiler de aynı notalardan cevap vermeye başladılar.

-*Nihayet!* dedi Bonnebeau. Şimdi artık ortalık kızışacak. Arkadaşını kaybetmiş olmanın verdiği büyük acı hâlâ kalbindeydi ve unutmak için büyük bir şoka ihtiyacı vardı. Güzel bir sabahtı. Denizde neredeyse kıpırtı dahi yoktu. Bütün gemiler kolaylıkla savaş düzenindeki yerlerini aldılar. Artık kıyı görünüyordu. Aniden şafak vaktinin loşluğu gemilerden açılan top ateşlerinin ışıkları ile yok oldu. Yeniden bir ay önceki cehennem yaşanmaya başlanmıştı. Plana göre, Fransız askerleri Kumkale'ye geçici bir çıkarma yapacak, ama esas çıkarma İngilizler tarafından Gelibolu Yarımadası'na gerçekleştirilecekti. Bonnebeau geminin güvertesindeydi ve her iki tarafta gerçekleştirilecek olan harekâtı rahatlıkla seyredebiliyordu.

Fransız kuvvetlerinin Kumkale tarafına çıkaracakları güçlerin tamamına yakını Senegalli askerlerden oluşmuştu. Hepsi de mavnalara benzeyen zıhlı taşıyıcılardaydılar ve feribotlarla korunan römorkörlerle kıyıya yanaştırılacaktı. Büyük bir savaş kütlesi ilerlemeye başladı. Bu esnada Kumkale tarafından gelecek Türk ateşlerine karşı kruvazörler yan emniyeti sağlamaya başladı. Fakat bu çıkarma oldukça meşakkatliydi.

Kıyıda eskiden kalma kale vardı; arkasında ise esas kasaba vardı ve hedef bu kasabaydı. Ayrıca kıyı bütün gemilerin aynı anda yanaşmalarına müsaade edecek kadar geniş değildi. Bir de, tabii ki, Türklerin inatçı ve güçlü savunmaları da hesaba katılmak zorundaydı. Artık her taraftan ateş yağıyordu. Bütün gemiler top ateşine katılmıştı. Türkler de hiç ara vermeden karşılık veriyorlardı. Çıkarma plajının hemen dışında eski bir değirmen vardı ve önünde güçlü bir mevzi hazırlanmış; içinde de mitralyözlerle Türk askerleri beklemekteydi. Ne zamanki çıkarma gücü kıyıya ulaşacak ve askerler gemilerden inmeye başlayacaklar, o zaman bu mitralyözler topluca ateşe başlayacak ve bütün sahili biçeceklerdi. Bonnebeau'nun yanında geminin doktorlarından biri vardı. Heyecanını bastıramıyordu. Yerinde kıpır kıpırdı ve Senegallilerin inişlerini beklerken sürekli *"Lanet olsun! Lanet olsun!"* diye bağırıyordu. Aniden Türklerin mevzilerinden atılan bir obüs mermisi tam çıkarma mavnalarının üzerinde patladı. Ortalık toz içindeydi ve çıplak gözle ne olduğu görülemiyordu. Herkes korkudan nefes almayı unutmuştu. Bütün dürbünler bu bölgeye çevrilmişti. Subaylardan biri derin bir nefes aldı ve *"Bravo!"* diye bağırdı. Çünkü kaptan mermi isabet etmeden hemen önce kıyıya yanaşmış, mavnanın yanlarında bulunan zırhlı kaplamaları açarak bütün askerleri denize boşaltmıştı. Bu nedenle de askerler zarar görmemişti. Kıyıda bulunan Kumkale'de az bir direniş vardı ve bu kritik nokta kısa sürede aşıldı. Şimdi ise boş plajın geçilmesi gerekiyordu ve değirmende konuşlanmış olan mitralyözler hâlâ çok büyük bir tehditti. Burası da hedef olarak gösterilmişti. Şimdi bütün gemilerin topları buraya yönelmişti ve art arda atışlar yapılmaya başlanmıştı. Sonunda bazı mermiler değirmene isabet etti ve mitralyözler etkisiz hale getirildi. Artık Senegalli askerler için Kumkale kasabasının yolu açılmıştı. Senegalli askerler kalenin arkasındaki kasabaya doğru ilerliyor; arkadan da takviye kuvvetler geliyordu. Bu arada kıyı boyu rahatladığı için römorkörler rahatlıkla askerleri boşaltabiliyordu. Fakat ilerleme kolaylıkla gelişmiyordu. Çünkü kasabada ciddi bir direniş vardı ve anlaşılıyordu ki burasını ele geçirmek kolay olmayacaktı.

Bu esnada İngilizler de esas taarruz bölgesi olan Gelibolu'ya çıkmaya başlamışlar ve Türklerin üzerlerine açtıkları yoğun ateş altında ilerlemeye devam ediyorlardı. River Clyde, içinde askerlerle beraber kıyıya yanaşmış, karinasını kuma oturtmuş, kapaklarını açmış ve askerleri indirmeye başlamıştı. Gemideki korunaklı zırhlı bölmeler yanlara açıldığında Avusturalyalı ve Yeni Zelandalı askerler koşarak Türklerin ateşlerinden korunacak mevziler aranıyorlardı. Türkler yoğun bir mitralyöz ateşi ile çıkarmayı yavaşlatmaya çalışıyordu. Ama gemilerin köprü bölümlerine yerleştirilmiş olan yeni model mitralyözler daha güçlü şekilde karşılık veriyor ve Türklerin ateşlerini baskı altına

alabiliyorlardı. Nitekim çıkarma her iki tarafın yoğun ateşleri altında yavaş bir gelişme gösteriyordu. Kıyıda Seddülbahir'e kadar uzanan bir hat oluşmuştu ve ağır ağır ilerliyordu. Bonnebeau en sonunda kendisine bir dürbün bulabilmişti ve her iki tarafın harekâtını izliyor ve bu arada kendi kendine hüzünlü bir şekilde *"bunların hepsi birer insan ve birbirlerini öldürmeye çalışıyorlar"* diye mırıldanıyordu. Bu sözleri duyan başka bir asker ona şunları söyledi:

-Atalarımız uzun yıllar boyunca birbirleri ile savaştı. Savaşa yol açan kin zaman içinde yok olmuştu. Ama bu savaşta müttefiklerin amaçları ile bu kin yeniden yükseldi.

Her iki kıyıda savaş bütün gün ve gece boyunca durmaksızın devam etti. Artık yer gök barut kokusu, sis ve hiç kesilmeyen bir ateş parıldaması halindeydi. Ertesi gün İngilizler muhteşem bir direniş gösteren Türklerin savunmasını zayıflattı ve Seddülbahir yakınlarında tutunmayı başardı. Onlara göre, artık İstanbul'a giden yol açılmış ve gemiler için Boğaz'da güvenli bir hareket alanı yaratılmıştı. Ama sonradan anlaşılacaktı ki bu çok büyük bir yanılgıydı. Bu gelişme üzerine, Kumkale direnişi yüzünden daha fazla ilerleyemeyen Fransız birliklerine geri çekilme ve İngiliz birliklerini takviye etme emri verildi. Emir yerine getirilmeye başlandı ve gece boyunca geri çekilme devam etti.

Bir Türk askeri, Sami: Artık yeni plan devredeydi. Fransız birlikleri İngilizlerin arkasından onların ilerlemelerini desteklemek maksadıyla Gelibolu kıyılarına çıkarılmışlardı. Geminin içindekiler uzaktaki savaşın bütün şiddetini ve beyaz kireçli topraklar üzerinde bir yılan gibi kıvrıla kıvrıla uzanan ince çatışma çizgisini sisler içinden seçebiliyorlardı. Sarımsı-beyazımsı toprak üzerinde çatışmaların etrafa saçtığı ışık demetleri, yaşanan şiddetin ne kadar yüksek olduğunu açık bir şekilde hissettiriyordu. Bir an orada olduğunu düşündü, Bonnebeau ve ürperdi. Çatışmanın şiddetinden bir az olsun korunmak isteyen askerler kendilerini koruyarak bulundukları yerlerde mevziler kazıyorlardı. Çoğu da bu faaliyet esnasında vuruluyordu. Geride ise kıyı hattında yüzlerce çadır sıralanmıştı. Devamlı buraya personel ve malzeme indiriliyordu. Arada bir bu çadırlar bölgesine bir Türk obüs mermisi düşüyor ve her tarafı yakıp yıkıyordu. Güvertede ise herkes umut doluydu. Şu mırıltılar yükselmekteydi.

-Bu savaş en fazla üç hafta sürecek ve zaferimizi ilan edeceğiz. Ve sonra İstanbul'a girip Haliç'te demir atacağız. Ardından da romanlarda olduğu gibi Sultanlarla evleneceğiz.

Fakat bu garip espriler Bonnebeau'nun dudaklarında hiçbir gülümseme kıvrımı yaratmıyordu. Bunu yanındaki arkadaşı fark ediyordu ve onun endişesini dağıtmak için

-Eh, dostum! Hâlâ Plouzec'in ölümüne mi üzülüyorsun? diyordu. Bonnebeau ise farklı düşünüyordu. Her gün ve her an burada ölmek, hem de anlayamadığı idealler için ölmek ona biraz aptalca geliyordu.

Bonnebeau'nun bulunduğu gemide esir alınmış bazı Türk askerleri vardı. Onlardan sorumlu olan gardiyanlar arada bir onları tanımak istiyor ve onlarla sohbet ediyorlardı. Aslında hem Almanlar, hem de Türkler bizim düşmanımızdı. Ama Türkler Almanlara göre ahlaki açıdan çok farklıydılar. Bu iki ülke manevi yakınlıklarından ziyade politik gelişmelerin bu yöne kaymasından dolayı ittifak yapmışlardı. Bu savaşta her iki tarafın askerlerinin ölmesi, aslında onları yönetenlerin yanlış hesap yapmalarından kaynaklanmaktaydı. Türkler genelde yarı göçebe insanlardı. Dertsiz, onurlu, çalışkan ve gururluydular. Türklerin hepsi cesurdu. Ama burada gördüklerime göre onlar modern Hunlar (Macarlardan bahsediyor) gibi gaddar ve acımasız değillerdi. Kısa bir süre önce, hepimiz onların ellerine geçen İngiliz ve Fransız askerlerinin işkenceye ve ölüme maruz kalmadıklarını, tam aksine yaralıların iyileştirildiğini ve kötü muameleye uğramadıklarını öğrenmiştik. Ayrıca esirlerin başında Alman subaylar olmadığı zamanlarda onlar kaçmalarına göz de yumuyorlardı. Bu şekilde kaçan askerler vardı. Bonnebeau da bir sıhhiyeciydi. Yeni gelen esirler arasında yaralı bir Türk askeri olduğu anlaşılınca, yarasına pansuman yapması için onu çağırdılar. Askerin adı Sami'ydi ve bir mermi köprücük kemiğini parçalamıştı. Doktorlar gerekli müdahaleyi yapmışlardı. Çok az Fransızca biliyordu. Ama yine de anlaşmak mümkündü.

Bonnebeau ona yardım ederken bir yandan düşünüyordu. O da bir insandı ve burada olmayı o seçmemişti. Ama acı sonuçlarına katlanıyordu. Bu düşünceler ona karşı bir sempati duymasına neden oluyor ve onu bir köle gibi görmeden yardım etmesini sağlıyordu. Karışık duygular içindeydi. Yakın dostu burada ölmüştü. Fakat bu Türk genci de aslında onlardan farklı değildi. Bir seferinde Bonnebeau ona sormuştu.

-Ailen var mı?

-Evet, dedi Türk askeri. *İstanbul'da Pera'da yaşıyorlar. Annem ve babam... Çok yaşlılar ve ben onların tek çocuğuyum*. Uzun bir sessizlik girdi araya ve o devam etti.

-Sanırım ki onlar benim öldüğümü düşünüyorlardır. Ya sen? Senin bir ailen var mı? Yine uzunca bir sessizlik... Her ikisi de savaşa gelirken geride bıraktıklarını düşündü bir an ve Bonnebeau konuşmaya başladı.

-Savaş çok kötü. İlk başta savaşı vatan için zannediyoruz. Fakat zafer her zaman değerli olmuyor. Asla kopmuş bir bacağı yerine getirmiyor. Peki, sen neden savaşıyorsun?

-Türkler itaatkâr ve inançlıdırlar. Onlar liderlerine çok bağlıdırlar. Bizde büyükler ne derse, diğerleri sadece itaat eder.

-Peki, ama siz hiç Almanlara benzemiyorsunuz. Neden onlarla berabersiniz?

-Kim istiyor ki onlarla beraber olmayı? Buna büyüklerimiz karar verdi. Savaştayız ama bizde esirler kıymetlidir. Biz onlara eziyet çektirmeyiz. Birçok esir bulduk, yaralı olanlara yardım ettik. Hem karada, hem de denizde savaşırken esir olanlara...

-Denizcilere de mi? dedi şaşkınlıkla, Bonnebeau. Bir anda aklına 18 Mart günü denizde yaşananlar ve arkadaşımın kaybolması geldi. Hüzünle hemen sordu.

-Deniz savaşında batan ve yaralanan gemilerimiz vardı. Herkes benim gibi suya attı kendisini. Sence denize düştükten sonra Boğaz'ın sularından kurtulmak mümkün müdür?

-Evet, dedi Türk askeri.

-Üç ay önceki deniz savaşını hatırlıyor musun? Üç gemimizi kaybetmiştik.

-Evet.

-Denize düşüp kaybolanlardan bazıları kıyıya ulaşmış veya sizinkiler tarafından denizden alınmış olabilir mi?

-Evet, bazıları. Bu esnada, Türk, Bonnebeau'nun yüzündeki acıklı ifadeyi gördü ve ilave etti: *Orada sanırım senin için çok değerli bir kişi vardı. Belki de bir kardeş...*

-Hayır. Kardeşten de öte... Önemli bir dost. Ben kurtarılırken onun suda kaybolduğunu gördüm.

-Kimbilir, dedi, Türk askeri. *Belki de kıyıya kadar sürüklenmiş ve kurtarılmıştır*. Bonnebeau da bu düşünceye katıldı ve içinden "Kim bilir? Gerçekten de belki kurtulabilmiştir." dedi.

-Müslümanlar derki "Hiçbir şey imkânsız değildir ve hiç kimse Allah'ın iradesinin dışında bir şey yapamaz. Yeryüzünde hiçbir güçlü insan O'nun iradesini değiştiremez".

Türklerin Esiri: Plouzec de Suffren yara aldığında diğerleri ile beraber suya kendisini atmıştı. Ama şanssızdı. Çünkü ters taraftaydı ve arkadaşları ile arasında çok fazla mesafe kalmıştı. Sislerin içinde dostunu bulabildiği için sevinçliydi. Ama beraber bindiği sandal alabora olunca suyun üzerine çok zor çıkabilmişti ve çıktığında da etrafında karanlıktan başka bir şey yoktu. Seslenmek istedi. Fakat yapamadı. Hem çırpınıyordu, hem de çok bitkindi. O sırada gemiden kopan bir parça gördü ve ona tutundu. Sanki hayatı kurtulacaktı. Akıntı onu sürüklemeye

başladı. Geminin aldığı hasar yüzünden etrafta girdaplar oluşuyordu ama iyi ki akıntı vardı ve girdapların oluştuğu bölgeden hızla uzaklaşıyordu. Bir süre sonra derinden gelen bir ses duydu. Küçük bir gemiydi. Yaklaştığında bunun suya mayın döken küçük bir Türk feribotu olduğunu anladı. Gemidekiler de onu görmüşlerdi; yaklaştılar ve onu buz gibi sudan çekip aldılar. O artık bir Türk esiriydi. Ama Plouzec bu duruma çok üzülmemişti. Çünkü ne de olsa Almanların eline düşmemişti. Esirdi, Türklerin elindeydi ve her şeyden öte yaşamaktaydı; kurtulmuştu. Gemide onun gibi sudan kurtarılmış başka İngiliz ve Fransız esirler de vardı. Hepsine bakıldı, yaraları tedavi edildi ve sıcak bir tas çorba verildi. Ardından da İstanbul'a götürüldüler. Tophane yakınlarında bir dökümhane vardı. Yanında da eski depoları... Burası esir askerler için düzenlenmişlerdi. Rahat değildi, ama kötü de değildi. Hepsini buraya yerleştirdiler. Türk gardiyanların gözetimine girdiler ama esas sorumlu olan bir Alman subaydı. Adı da Van Werhheim idi. Sürekli rakı içiyor, küfür ediyor ve esirlere çok kötü davranıyordu. Canı istediği zaman gözüne kestirdiği esiri kamçılıyordu.

Türk gardiyanların içinde Fransız esirlere iyi davranan bir asker vardı. Adı Murat'tı. Savaştan önce İstanbul-Marsaille arasında yolcu feribotunda görev yapıyordu. Bu nedenle de küçük bir sözlük yardımı ile anlaşabiliyordu. Plouzec ile yakın bir dostluk kurdu. Bir gün Plouzec'e şöyle dedi:

-*Özgür olmak ister miydin*?

-*Ah! Şüphesiz*.

-*Bu mümkün, fakat büyük bir riski de var*.

-*Ne olursa olsun her türlü riski alabilirim*.

Gerçekten de Plouzec her türlü riski almaya hazırdı. Yeter ki özgür olsundu! Çünkü esaretten ve Almanların zulmünden kurtulmaktan ve yeniden silah arkadaşlarının yanında olmaktan başka şey düşünmüyordu.

-*Zor ama imkânsız değil*, dedi Murat ona yeniden. *Önce İstanbul'u tanımak için haritadan ezberlemelisin.* Ardından da Murat ona bir kâğıt verdi. Üzerinde basit şekilde İstanbul'un önemli bölgelerini ve takip etmesi gereken yolları gösteriyordu.

-*Bak*, dedi. *Çok kolay. Tophane'den çıkıp Galata Köprüsüne gideceksin. Oradan karşı tarafa geçip sahile ineceksin ve kıyıya ulaşınca hep sağ tarafı takip edeceksin. Bu yol seni tehlikesizce dostlarına ulaştıracak*.

Plouzec bir an durumu düşündü. Evet, plan çok kolaydı. Yalnızca polise, ispiyonculara, askere ve Almanlara yakalanmaması ve açlıktan ölmemesi gerekiyordu. Dikkat çekmeden ilerlemeliydi. Belki

de gündüzleri saklanmalı, sadece geceleri hareket etmeliydi. Pouzec tekrar Murat'ın ona çizdiği yol hakkında sorular sordu. Tophane'den Haliç'e çıkılıyordu. Haliç de Boğaz'a açılıyordu. Haliç kör bir boğazdı ve üzerinde iki köprü vardı. İlki Topkapı tarafındaki eski köprüydü. Diğeri de boğaz çıkışına yakın olan Galata Köprüsüydü ve gece olduğunda bu köprü ortadan açılmaktaydı. Böylece kendince eski köprüye girmeden Galata'ya ulaşmayı ve fırsat kollayıp karşı tarafa geçmeyi planladı. Galata neredeyse şehrin merkezindeydi. Burada Alman askerleri dâhil her türlü yabancı ve her çeşit görevli dolaşmaktaydı. Fakat nasıl anlaşacaktı; Türkçe konuşamıyordu. O halde sağır ve dilsiz taklidi yapacak ve gerektiğinde karşısındaki ile işaret ile anlaşmaya çalışacaktı.

Bir diğer problem de üzerine ne giyeceğiydi. Esir olduğunda Almanlar tarafından ona üzerinde G harfi bulunan bir gömlek verilmişti. Bununla dolaşamazdı; çünkü bu işaret bugünlerde kendisini ele verecek en bariz işaretti. Ayrıca hiç parası yoktu. Ama bütün bu olumsuzluklara rağmen Murat'ın kendisine yaptığı teklif reddedilemezdi. Bu yüzden de bu problemleri oluruna bırakmak ve zamanı geldiğinde bir şeyler düşünmek daha doğru olacaktı.

Murat ile çok konuştular, bu konuları. Murat ona *"Şimdi hazır ol ve benim işaret vermemi bekle. Acele etme, daha zaman var.*" dedi. Plouzec de *"Tamam."* dedi.

Aradan üç gün geçmişti. Murat bütün esirleri banyo yapmaya götürüyordu. Tam bu esnada Plouzec zamanın geldiği işaretini aldı, Murat'tan. Ardından da Murat ona gizlice arkadaki depoya gitmesini ve orada kendisi için bıraktığı eski ve yırtık pançoyu giymesini söyledi. Ayrıca ekledi:

-Şimdi tam zamanı. Bütün şehir coşku içinde; kimse seni fark etmeyecek. Alman ise bir kaza geçirdi ve öldü. Dikkatli ol! Herkes Almanı senin öldürdüğünü ve silahını alarak kaçacağını düşünecek.

Plouzec hemen kendisine denileni yaptı. Hangarın içindeki pis ve yırtık pançoyu kolayca buldu ve üzerine geçirdi. Artık hazırdı. Gizlice çıktı ve bir an Türk arkadaşı ile göz göze geldi. Sessizce ona elveda etti. Ölen Alman subayına gelince aslında onu öldüren Murat'tı. Bu onun için bir tür öç alma meselesiydi, çünkü Alman, esirlere olduğu kadar onlara da kötü davranmıştı ve Türkler bu onursuzluğu affedemezdi.

Kaçış: Yanında hiç parası yoktu ve üstelik tek kelime dahi Türkçe bilmiyordu. Ama kaçış için en uygun şartlar oluşmuştu. Tabii, Alman subayının öldürülmesi olayı üzerine kalmıştı ve bütün güvenlik birimleri teyakkuza geçecekti. Bu yüzden çok dikkatli olmalıydı. Ama bu arada İstanbul'da coşku vardı. Arada sırada İngiliz uçakları geçiyor

ve alarmlar veriliyordu. Sürekli olarak bir İngiliz denizaltısının Boğaz'ın karanlık sularında dolaştığı ihbarları geliyordu. Yani kısacası kimsenin kaçak bir esiri düşünecek hali yoktu aslında... Bu sayede Plouzec kısa sürede Topkapı'ya ve oradan da Pera-Galata semtine ulaşabildi. Buradan da Galata Köprüsüne indi. Gördükleri endişelenmesine neden oldu. Çünkü köprünün civarında çok sayıda polis ve Alman askeri vardı. Hepsi de Haliç'i gözleri ile tarıyor ve birbirlerine bir şeyler gösteriyordu. Herhalde bir İngiliz denizaltısı ihbarı yapıldı diye düşündü. Ama şüphe uyandırmadan karşı tarafa nasıl geçecekti? Tam bu esnada kendisi gibi kötü giyimli dilenciler gördü ve kafasında bir umut ışığı belidi. Onları gizli bir yerden gözetlemeye başladı. Hepsi aynı şeyleri yapıyorlardı. Yamuk yumuk yürüyorlar, gelen geçene el uzatarak bir şeyler istiyorlardı. Bu esnada da sürekli olarak *"Allah, Allah, Huu!"* diye bağırıyorlardı. Ardından da bütün cesaretini toplayarak onların yakınlarına yerleşti. Birkaç deneme yaptı. İtiş kakışa maruz kaldı ama sonunda ona da para, ekmek, lokum verilmeye başlandı. Sonra da diğer dilencilerle sokak sokak dolaştı. Yorulmuştu, karnı da çok açtı ama artık istediği bölgedeydi. Yanındakilere baktı. Elinde 3-5 kuruş vardı. Bu bir ziyafet parası etmezdi, fakat gene de ufak bir yiyecekle açlığını bastırabilecekti. Tam istediği yere ulaşmıştı ama burası en tehlikeli alandı. Bu nedenle hava kararana kadar saklandı ve sonra da dikkatlice gölgelerden faydalanarak Yedikule'ye kadar gelebildi. Bir anda artık Marmara Denizi'nin kıyısında olduğunu fark etti ve çok sevindi. Kıyıda birçok iskele ve irili ufaklı çok sayıda tekne vardı. Başlarında ise sahipleri yoktu. Görevli olduğunu tahmin ettiği az sayıdaki insan da uyuklamaktaydı. Hepsini inceledi ve diğerlerinden daha uzakta olan küçük bir yelkenliyi gözüne kestirdi. Sonra tam bir sessizlik oldu, gizlice tekneye yaklaştı, iskeleye bağlı ipini kesti. Yelkenli akıntı ile sessiz bir şekilde Marmara'nın karanlığına doğru süzülmeye başladı. Artık hedef savaş alanıydı ve silah arkadaşlarını bulmaktı. Aç ve susuz yolculuğu üç gün sürdü. Bayılmak üzereyken Çanakkale girişinde bekleyen Bonnebeau'nun gemisi ile karşılaştı; kurtulmuştu. Kayığın içindeki gemiye alındığında Bonnebeau bir çığlık attı. Arkadaşına yeniden kavuşmuştu. Bir an Bonnebeau'nun aklına Sami'nin söyledikleri geldi. Şöyle demişti. "*Allah her şeye kadirdir. Hiç kimse imkânsız diyemez*".

Sonuç

Çanakkale'deki deniz ve kara savaşlarının tamamen bitmesinden bir yıl sonra 1917'de yayınlanan bu dergideki anlatı, her ne kadar Marsailles diye deniz savaşına katılmamış bir gemiden, sanki katılmış gibi bahsetme benzeri bazı vahim hatalar içermekteyse de, bazı bölümleri dikkate alındığında hatıra türü olmanın yanı sıra, ajitasyon özelliği de

göstermektedir. O an itibarıyla Fransız devletinin düşmanı olan tarafta yer alan Türkler hakkında olumsuz bir sunum ve kötülemeye dönük bir imaj çalışması olmadığı gibi, Almanlarla karşılaştırmalı olarak çok olumlu Türk portreleri çizilmektedir. Hal böyle iken 1919-20 Paris Barış Konferansı'nda Fransız tutumunun niçin öylesine katı ve insafsız olduğunun açıklanması gerekir.

Bu çelişik durumun ilk nedeni 1917 itibarıyla Rusya'nın savaşdışı kaldığı bir ortamda Almanların kuvvetlerini Batı cephesine odaklamalarından duyulan endişe ile Fransızlar açısından savaşın sonunun belirsiz, hatta umutsuz görünmesidir. Bu koşullarda Almanların katı tutumu olmasaydı, savaş belki daha dengeli koşullarda bitebilirdi. Fransızlar da adeta kendilerinin pek güvendikleri Rus dostluğu karşısında Türkleri Alman saflarına ittiklerinin farkındadırlar.

İkinci bir neden ise ABD'nin savaşa dengeleri bozucu biçimde dâhil olmasının her şeyi alt üst etmesidir. Ne İngiltere, ne de Fransa, böyle bir destek olmasaydı, o güçleriyle Almanları yenemeyecekleri gibi, Versay benzeri bir düzeni de asla kabul ettiremezlerdi. 1917'deki bu izlenim de bu durumu desteklemektedir.

Netice olarak Almanların Rusya'nın çöküşünden yararlanma ve milyonlarca kayıp verdikleri Batı Cephesi'ni yarma, yani Hitler'in 1940'da yapacağını 1918'de yapma hırsları ile barışı düşünmemeleri, öte yandan da ABD'nin dengeleri bozucu katısı sonucu Fransızlara bir zafer armağan etmesi, savaşa sonunda tüm ılımlı yaklaşımları değiştirmiştir. Buna rağmen, Fransızların Anadolu macerasına fazla katkı vermemesi, 1920-21 Maraş, Urfa ve Antep direnişlerini müteakip, Eylül 1921 Sakarya çatışmasından sonra Ankara Hükümeti ile hemen anlaşmayı seçmesinde, birkaç yıl öncesindeki güçsüz ve umutsuz tutuma dönüşün bir etkisi vardır. Bu Sevr'in uygulanamayacağının bizzat Fransızlar tarafından da kabul olmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

HART, Bazil Liddell, ***Birinci Dünya Savaşı Tarihi***, Çev. Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Yayınları, 2014, İstanbul, ss. 53-65.

SANDER, Oral, ***Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)***, İmge Yayınları, Ankara, 2007, ss, 355-370.

Aux Dardanel, Prisonnier des Turcs, Ed. F. Rouff, La Collection Patrie, No. 20, 148 Rue de Vaugirard, Paris-15,1917. (http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6317605h.r=A+Norec+Aux+Dardanelles+Prisonnier+des+Turcs.langFR), (Erş.Trh. 10 Kasım 2014).

Makaleler

SEMİZ, Yaşar, "18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları", ***Türkiyat Araştırmaları Dergisi***, 2003, Sayı. 14, 222-234, s. 226.

TAŞKIRAN Cemalettin, "18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, 2009, Sayı. 73, 73-80, s. 75.

İnternet Kaynakları

http://forum.worldofwarships.com/index.php?/topic/1089-death-of-the-suffren/, (Erş. Trh. 23 Mart 2015).

Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Hikâyeleri

Ömer ÇAKIR[*]

"-Biz eski askeriz, biz Çanakkale'yi yaptık. (...)
Çanakkale'de dövüşmüşlerin yapamayacağı bir şey yoktur.
İşte o kadar..."[1]

Öz

Çanakkale Muharebeleri, Türk ve dünya tarihinin en önemli savaşlarından biridir. Bu savaşın başta tarihî eserlere akseden yönü olduğu gibi savaşan devletlerin sanatına ve edebiyatına akseden yönleri de bulunmaktadır. Çanakkale Muharebeleri'nin Türk edebiyatına yansımalarına baktığımızda; şiir, hikâye, roman, tiyatro, günlük, hatıra, mektup, makale ve kahramanlık menkıbesi türünde eserlerden söz edilebilir. Harbin olduğu yıllardaki matbuatı incelediğimizde Çanakkale Muharebeleri ile ilgili yazılmış edebî eserler içinde sayısal olarak şiirin ilk sırayı aldığı görülür. Çünkü şiir, harbin aktüel hissiyatını yansıtmaya ve hemen bir gazete veya dergide yayımlanmaya daha müsait bir türdür. Bu savaşa dair makaleleri bir tarafta tutarsak, yine devrin matbuatını incelediğimizde, Çanakkale Muharebeleri ile ilgili şiirlerden ve cepheden yazılan muhabir mektuplarından sonra en fazla hikâye türündeki eserle karşılaşmaktayız. Hikâye sahiplerine baktığımızda Ömer Seyfettin, Halide Edip ve Ahmet Hikmet gibi devrin önde gelen hikâyecilerinin yanında pek tanınmamış simalara ait hikâyelerin de olduğu anlaşılmaktadır. Hikâyeler okunduğunda; Çanakkale Muharebeleri'nin öncesi, savaş sırası ve sonrasına dair hem cephenin, hem de cephe gerisinin duygu, düşünce ve hayallerinin anlatıldığı görülmektedir. O sebeple hikâyeler aracılığıyla, Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında yaşayanların, hatta ülke dışında bulunanların Çanakkale'ye gitmek ve vatanını savunmak için nasıl can attığını, orada ne büyük bir savaşın olduğunu, bu savaşın zaferle kazanılmasının Türk insanı için ne denli önemli olduğunu, kısaca cephede ve cephe

[*] Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: ocakir@karatekin.edu.tr; ocakir2000@gmail.com.

[1] Halide Edib, "Seyid Onbaşı", **Kubbede Kalan Hoş Sada, Atlas Kitabevi**, Üçler Mat., İst., 1974, s. 145-146.

gerisinde yaşananları çoğu gerçeğin birer aksi olarak kurmaca dünyada okumak mümkündür. Hikâye figürleri arasında; kadın, erkek, genç, yaşlı, köylü, şehirli, toplumun her kesiminden insan yer almaktadır. Dolayısıyla, bu bildiride Çanakkale Muharebeleri'nin özellikle harp yıllarında yazılmış hikâyelerdeki akisleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Harp edebiyatı, Türk harp edebiyatı, Çanakkale Muharebeleri, hikâye.*

Gallipoli Stories in Turkish War Literature

Abstract

Gallipoli Campaign is one of the most significant wars in Turkish and world history. This campaign has aspects, which reflect on the historical works initially, as well as the art and literature of the belligerent states. When we look at the reflections of the Gallipoli Campaign on Turkish literature, we can talk about the works, such as poetry, story, novel, drama, diary, memory, article and heroic tales. When we examine the printed documents of the war years, we see that poetry is numerically in the first place among the literary works written about the Gallipoli Campaign. The reason for this is that poetry is a more available genre to reflect the actual sentiment of the war and to publish in a newspaper or a magazine immediately. If we keep the articles in a hand and examine the printed documents of the era again, we face the works in the genre of story mostly after the poetry and reporters' letters from the front related to the Gallipoli Campaign. When we look at the authors of the stories, it is understood that there are some stories of the unknown authors, beside the outstanding authors of the era, such as Omer Seyfettin, Halide Edip, and Ahmet Hikmet. When the stories are read, it is seen that the sentiment, thought, and dreams of both the front and homefront have been told before, during and after the Gallipoli Campaign. For that reason, it is possible to read how the people who live on all sides of Ottoman geography and even abroad who were craving to go to Gallipoli and defend their homeland, the greatness of the war, and the importance of winning the war for Turkish people, shortly a reflection of most of the truth happened in the front and homefront in this fictional world via the stories. There are people from all sides of the society, such as woman, man, young, old, peasants, and urban among the story figures. Thus, the reflections of the Gallipoli Campaign in the stories, particularly written during the war years, will be handled in this article.

Key Words: *War Literature, Turkish war literature, Gallipoli Campaign, Story.*

Giriş

İnsanların hayatını derinden etkileyen bazı olaylar vardır. Bunlar doğal afetler, harpler, yangınlar vs. gibi sıralanabilir. Bunlar içinde harplerin ayrı bir yeri vardır. Zira harplerin müsebbibi de harpten zarar görenler de öncelikle insanlardır. Edebiyat, insanı ve onun yaşadığı dünyayı konu eder. O sebeple insanın yaşamış olduklarının, onu etkileyen şeylerin edebiyata aksetmemesi mümkün değildir. Çünkü edebiyat bir bakıma insana ve onun iç ve dış dünyasına tutulmuş bir ayna gibidir. Hiç şüphesiz, bu aynaya akseden konulardan biri de harplerdir.

Harp ve Edebiyat: Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden Cenab Şahabeddin bir makalesinde şöyle der: *"Harp gibi, zelzele gibi büyük musibetler evvel-be-evvel edebiyat musluklarını açar; başkalarının gözyaşlarına kendi mürekkeplerini karıştırmak üdebâca bir vazifedir."*[2] Bu tespit her zaman ve her edib için geçerli olmasa da, bir toplumu etkileyen olayların o toplumun bir ferdi olan sanatçıları da etkilemesi kaçınılmazdır. O sebeple sanatçılar, içinde yaşadıkları toplumu etkileyen savaş, zelzele ve daha başka olaylarla ilgili çeşitli türlerde eserler kaleme alırlar. Dolayısıyla, edebiyata akseden konulardan biri de savaşlardır. İşte bu noktada harp edebiyatı kavramı ile ifade edebileceğimiz bir edebiyat vücut bulmaya başlamış olur.

Harp Edebiyatı: Harp edebiyatını kısaca şöyle tanımlamak mümkündür*: "Harp edebiyatı, cephede veya cephe gerisinde; harp öncesinde, harp sırasında ya da harbin akabinde vücuda gelen, 'konusunu ve temasını harpten ve harp hâlinden alan'; cephedeki fiilî savaşa veya cephe gerisine ait türlü duygu ve düşüncelerin dile getirildiği çeşitli türlerde kaleme alınmış eserlerden meydana gelir."*[3]

Başta büyük medeniyetler kurmuş milletler olmak üzere dünyada hemen her milletin edebiyatı incelendiğinde, girdikleri savaşların sanat ve edebiyat eserlerine aksettiği görülecektir. Tarihi savaşlarla dolu Türk milletinin edebiyatı da bunlardan biridir. Bu noktada Türk harp edebiyatından söz etmeden önce, harp edebiyatı kavramının sınırları konusundaki tekliflerden kısaca bahsetmek konunun kavramsal boyutunun izahı açısından yararlı olacaktır.

Harp Edebiyatı Kavramı ve Sınırları: *"Harp edebiyatı denildiğinde bu kavramın çerçevesine dair öne çıkan iki önemli bakış*

---

[2] Cenab Şahabeddin, "Oğluma İkinci Mektup", **Evrâk-ı Eyyâm** (Yayına Haz. Hasan Akay), Timaş Yay., İst., 1998, s. 205.

[3] Ömer Çakır, **Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları**, Akçağ Yay., Ank., 2009, s. 20.

açısından söz etmek mümkündür: Bunlardan biri harp edebiyatını herhangi bir harbin, harp günlerindeki edebî eserlere akseden ürünleri ile sınırlı tutan yaklaşımdır.(...) İkinci yaklaşım ise, harp edebiyatına belli bir tarihi sınırlama yapmaksızın harbin olduğu günlerden bugüne ilgili harbe dair her türlü edebî nitelikteki metni harp edebiyatı içinde gören anlayıştır."[4]

İkinci yaklaşım harp edebiyatı kavramı için şemsiye bir çerçeveyi ifade etse de, bir harbin olduğu yıllarda yazılan metinlerle aradan uzun zaman geçtikten sonra yazılanlar devrin hissiyatını yansıtmak bakımından aynı değildir. O sebeple harp yıllarında ve akabinde yazılanların devrin aktüel hissiyatını yansıtması bakımından birer belge olma özelliği de vardır. Bilinen yazılı ürünleri sekizinci yüzyıla kadar giden Türk edebiyatında "harp edebiyatını" bu kuramsal dikkat ve teklifler göz önüne alınarak incelemek daha yararlı olacaktır.

Türk Harp Edebiyatı: Türk edebiyatı tarihi içinde bir yolculuğa çıkıldığında en eski yazılı ürünler olarak kabul edilen Orhun Kitâbeleri'nden bugüne, zengin Türk edebiyatı bünyesinde, üç kıtada at koşturan Türk ulusunun yaptığı savaşları konu edinen eserleri bulmak mümkündür. Bu çerçevede örnek olarak, Halk edebiyatında savaşlarla ilgili destanlar, türküler, ağıtlar; Divan edebiyatında gazavâtnâmeler, fetihnâmeler, zafernâmeler, hatta sulhiyeler; Tanzimat sonrası (1839) Türk edebiyatında yine savaşları konu edinen şiirler, hikâyeler, romanlar, tiyatro eserleri vs. gösterebilir.

Osmanlı döneminde savaşların genellikle İstanbul'un uzağında olması sebebiyle savaşlar, savaşa katılan asker şairlerin eserlerinde konu edilmiştir. Oysa Tanzimat sonrası girilen hemen bütün savaşlarda hem İstanbul etkilenmiş, hem de savaşlar İstanbul'da yaşayan ediplerin de gündemine daha fazla girmiştir. O sebeple Türk harp edebiyatı içinde 1853-56 arasında meydana gelen Kırım Harbi, yeni bir dönemin başlaması anlamına gelir. Artık İstanbul'daki entelektüel ediplerin de savaşlarla daha çok ilgilenmesi, eserler yazması matbuatın imkânlarıyla birleşince harp edebiyatı ürünleri artar.[5] Bu cümleden olarak Kırım Harbi ve sonraki yıllarda girilen savaşların edebiyata aksetmesinden

[4] Ömer Çakır, "Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Muharebeleri'nin Komutanları", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler** (Editörler: Lokman Erdemir-Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yay., Ank., 2015, s. 291.

[5] Geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, "Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatının Kaynaklarından Biri Olarak Harpler I: Kırım Harbi (1853-1856)", **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, (Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı)**, C.4, Sayı: 1, Kış 2009, s. 1823-1874.

mütevellit olmak üzere daha zengin bir Türk harp edebiyatından söz edilebilir.

"Yeni Türk Edebiyatı" da denilen Tanzimat sonrası gelişen Türk edebiyatına akseden belli başlı savaşlar şunlardır: "Kırım Harbi (1853-1856)", 93 Harbi olarak bilinen "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi", "1897 Osmanlı-Yunan Harbi", 1911 Osmanlı-İtalyan Harbi yahut "Trablusgarp Savaşı", 1912-1913 yıllarında meydana gelen "Balkan Savaşları", 1914-1918 arası "Birinci Dünya Savaşı", 1919-1922 arası "Kurtuluş Savaşı", 1950'de girilen "Kore Savaşı" ve nihayet 1974'te meydana gelen "Kıbrıs Savaşı" yahut "Kıbrıs Barış Harekatı".

Yukarıda zikredilen savaşlar içinde I. Dünya Savaşı'nın diğerlerine göre ayrı bir yeri ve önemi vardır. Çünkü bu savaş dört yıl gibi hem uzun sürmüş, hem de 600 yıllık Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına sebep olmuştur. O bakımdan, Türk tarihi açısından böylesine önemli olan I. Dünya Savaşı, harp yıllarında ve sonrasında tarihî eserlere olduğu gibi çeşitli edebî eserlere de konu olacaktır. Osmanlı ordusu I. Dünya Savaşı'nın diğer cephelerinin çoğunda yenilirken, 1915'te Çanakkale Cephesi'nde büyük bir zafer elde eder. O sebeple I. Dünya Harbi içinde de Çanakkale Muharebeleri'nin hem tarihî, hem de edebî açıdan farklı bir yeri vardır. Konuya harp edebiyatı açısından bakıldığında, 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Zaferi'yle birlikte, bu savaşa dair geçmişten günümüze çeşitli edebî türlerde birçok eserin kaleme alındığı görülmektedir Dolayısıyla, 1915'ten bugüne "Türk harp edebiyatında Çanakkale Muharebeleri"nden söz etmek mümkündür.

1. Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Hikâyeleri

Türk harp edebiyatında Çanakkale Muharebeleri ile ilgili yazılmış eserleri şöyle sıralayabiliriz: 1. Şiirler, 2. Hikâyeler, 3. Tiyatrolar, 4. Günlükler, 5. Hatıralar, 6. Romanlar, 7. Mektuplar, 8. Kahramanlık Menkıbeleri, 9. Makaleler, 10. Mülâkatlar.

Söz konusu türler içinden daha önce şiirleri[6] ve mektupları[7] araştırmış ve bunları birer kitap halinde yayımlamıştık. Şimdi ise bu bildiri çerçevesinde Türk harp edebiyatında Çanakkale hikâyeleri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda önce kısaca, Çanakkale hikâyelerinin tasnif ve tavsifi yapılacak; ardından savaşın hikâyelerde nasıl tasvir edildiği incelenecek, daha sonra da hikâyelerde savaşa dair

[6] Ömer Çakır, **Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ank., 2004, 330s.
[7] Ömer Çakır, **Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları**, Akçağ Yay., Ank., 2009, 560s.

dile getirilen çeşitli duygu ve düşünceler üzerinde durulacaktır.

1.1. Hikâyelerin Tasnif ve Tavsifi

Çanakkale Muharebeleri'nin olduğu 1915 yılından günümüze bu savaşa dair hikâye türünde birçok eser yazılmıştır. Bu bağlamda Millî Mücadele sonrası[8] ve yakın dönemde yazılanlar[9] hariç, savaşın olduğu 1915 yılında ve sonrasındaki yıllarda Çanakkale Muharebeleri'yle ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla 30'dan fazla hikâye kaleme alınmıştır. Bunlar, dönemin gazete ve dergilerinde yayımlanmıştır.[10]

Şimdilik, tespitlerimize göre ilk hikâye, Fazıl Turgut'un "Türk'ün Gazası" adlı hikâyesi olup Donanma dergisinin (Nu.92/44-93) 23 Nisan 1331/6 Mayıs 1915 tarihli nüshasında yayımlanmıştır. Bu hikâyeyi Halide Edib'in "Işıldağın Rüyası" adlı eseri izler ki, o da Tanin gazetesinin (Nu. 2320) 22 Mayıs 1331/4 Haziran 1915 tarihli nüshasında yer almaktadır. Bu da Çanakkale'de 24/25 Nisan 1915'te Çanakkale kara savaşlarının başlamasını müteakip Osmanlı matbuatında bu savaşı konu edinen hikâyelerin yayımlanmaya başlandığını göstermektedir.

Çanakkale Muharebeleri'ni konu edinen hikâyelerin sahipleri arasında Ömer Seyfettin,[11] Halide Edip,[12] Yakub Kadri[13] ve Ahmet

---

[8] Birkaç misal şöyledir: Muallim Fuat, **Çanakkale'de İntepe Topçuları**, Anadolu'da Türk Kültürü, İst., 1932, 48s.; Fahri Celâleddin, **Keloğlan Çanakkale Muharebelerinde**, Ülkü Basımevi, İst., 1939, 56s.; Muhittin Nalbantoğlu, "Savaş Yarası", **Çanakkale Aslanları-Türk Kahramanları**, Kalem Yay., İst., 1981, s. 7-24.

[9] İsmail Bilgin, **Çanakkale İçinde Vurdular Beni**, Erdem Yay., 2. Bsk., İst., 2007, 216s.; **Çanakkale'nin İsimsiz Kahramanları**, Erdem Yay., 4.bsk., İst., 2007, 192s.; **Bir Hilâl Uğruna**, İlim ve Fazilet Vakfı Yay., İst., 2013, 207s. (İçinde 22 adet hikâye bulunan bu eser, Çanakkale Muharebeleri'ni konu edinen bir hikâye yarışması çerçevesinde basılmaya değer bulunan metinlerden oluşmaktadır. Ö. Çakır).

[10] Konu ile ilgili araştırmalardan Nesime Ceyhan'ın derlemesinde (**1. Dünya Savaşı Hikâyeleri**, Selis Kitaplar, 1. Bsk., İst., 2007, 246s.) Çanakkale Muharebeleri'yle ilgili harp yıllarında yazılmış 15 adet hikâyeden; Turgay Anar'ın sonraki yıllarda yazılanları da dahil ettiği **Çanakkale Savaşı Hikâyeleri** (Selis Kitapları, 1. Bsk., İst., 2006, 224s.) adlı derlemesinde ise 25 adet metinden söz edilmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki her iki derlemede de bazı metinlerin hikâye özelliği taşıdığı (Ceyhan, s. 18, "Bir Gazinin Hatıratı"; Anar, s. 99, "Çanakkale'ye Gelirken") tartışmalıdır.

[11] Ömer Seyfeddin, "Çanakkale'den Sonra", **Yeni Mecmua**, Yıl.1, Nu.6, 16 Ağustos 1917, s. 119-120; "Kaç Yerinden? Yeni Kahramanlar", **Yeni Mecmua**, Yıl.1,Nu.9, 6 Eylül 1917, s. 178-180; "Müjde", **Yeni Mecmua**, C. 2, Nu.36, 21 Mart 1918, s.196; Ömer Seyfettin, "Bir Çocuk Alako", **Bütün Eserleri Hikâyeler-3**, (Haz. Hülya Argunşah), Dergah Yay., 1.bsk., İst., 1999, s. 310-327.

[12] Halide Edib, "Işıldağın Rüyası", **Tanin**, Nu.2320, 22 Mayıs 1331/4 Haziran 1915, s. 3.; Halide Edib, "Seyid Onbaşı", **Kubbede Kalan Hoş Sada**, Atlas Kitabevi, Üçler Mat., İst., 1974, s. 145-146.

[13] Y[akub]. K[adri]., "Küçük Zâbit", **İkdam**, Nu.6966, 3 Temmuz 1916, s. 2.

Hikmet[14] gibi tanınmış ediplerin yanında, edebiyat tarihlerinde ismi pek geçmeyen Fazıl Turgut,[15] Enis Tahsin,[16] Arif Oruç[17] ve Aziz Hüdâi[18] gibi yazarlar da bulunmaktadır. Çanakkale Muharebeleriyle ilgili en çok hikâye (dört adet) yazan sanatçı Ömer Seyfettin olmuştur. Onu üç adet hikâye ile Enis Tahsin ve Fahri Celal izler. Bu noktada hemen belirtmek gerekir ki Ömer Seyfettin, Temmuz 1915'te Çanakkale Cephesi'ni ziyaret eden "İstanbul edebiyat heyeti" mensuplarından biridir.[19]

Çanakkale Muharebeleriyle ilgili hikâyeler hacim bakımından genellikle kısa hikâye türünde olup üç-beş sayfa civarındadır. Ancak Arif Oruç'un "Türk Zâbiti'nin Ruhu"[20] ile Fahri Celal'in "Keloğlan Çanakkale Muharebeleri'nde"[21] adlı hikâyeleri ise uzun hikâye denilebilecek hacme sahiptir. Hikâyeler bir savaşı anlatması bakımından olay hikâyesi özelliği taşır. Zira metinlerde ağırlıklı olarak cephedeki veya cephe gerisindeki hayatın tasviri yapılmıştır.

Bir bildiri çerçevesinde Çanakkale Muharebeleri'ni konu alan hikâyelerin hepsinden söz etmek oldukça zordur. O sebeple biz bu bildiride harbin bizzat müşahidi olsun veya olmasın harp yıllarında yaşamış bazı yazarların kaleme aldığı ve Çanakkale Muharebeleri'ni konu edinen hikâyelerden hareketle söz konusu savaşın ve savaşa dair çeşitli duygu ve düşüncelerin Türk hikâyesindeki yansımaları üzerinde durmaya çalışacağız. Bu bağlamda, önce hikâye metinlerinde savaşın nasıl anlatıldığına bakacak; daha sonra da harbe dair dile getirilen duygu ve düşünceleri ele alacağız.

---

[14] Ahmed Hikmet, "Çanakkale-Sünbül Kokusu", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 32-33; Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "Sünbül Kokusu", **Çağlayanlar**, KTB.Yay., Ank., 1987, s. 66-72.

[15] Fazıl Turgut, "Türk'ün Gazası", **Donanma**, Nu.92, 23 Nisan 1331/6 Mayıs 1915, s. 692-694; Nu, 93, 30 Nisan 1331/13 Mayıs 1915, s. 711-712.

[16] E[nis]. Tahsin]., "Mehmed Onbaşı, **Sabah**, Nu.9330, 21 Ağustos 1331- 3 Eylül 1915, s. 3.; Enis Tahsin, "Son Tebessüm", **Sabah**, Nu.9348, 8 Eylül 1331/21 Eylül 1915, s. 3.; Enis Tahsin, "Şehid Validesi", **Sabah**, Nu.9359, 19 Eylül 1331/2 Teşrîn-i evvel 1915, s. 3.

[17] Arif Oruç, "Şehid Kızı", Sabah, Nu.9346, 6 Eyl. 1331/19 Eyl 1915, s. 3.

[18] Aziz Hüdâî, "Anlamak İçin", **Talebe Defteri**, Nu.40, 10 Mayıs 1333/23 Mayıs 1917.

[19] Geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, "Birinci Dünya Harbi Sırasında Harbiye Nezareti`nce Başlatılan "Harp Edebiyatı" Kampanyası ve Bu Çerçevede "İstanbul Edebiyat Heyeti"nin Çanakkale Cephesi'ne Gönderilmesi", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ank., 2000, s. 273-286.

[20] Arif Oruç, "Türk Zabitinin Ruhu", Sabah, Nu.9340-9425, 13 Eylül-19 Aralık 1915/30 Ağustos-6 Eylül 1331.

[21] Fahri Celâleddin, **Keloğlan Çanakkale Muharebelerinde,** Ülkü Basımevi, İst., 1939, 56s.

1.2. Hikâyelerde Çanakkale Muharebeleri'nin Anlatımı

1.2.1. Savaşın Sebepleri ve Harbe Gidiş

Çanakkale Muharebeleri'nin en önemli nedeninin hem Osmanlı Devleti'ni savaştan saf dışı etmek, hem de Rusya'ya yardım edebilmek amacıyla İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u ele geçirmek istemesi olduğu bugün herkesin malumudur. O sebeple İngiliz ve Fransızların 1915 yılı başlarında Çanakkale'yi bombardıman etmeye, İstanbul'un kapısının kilidi olarak görülen Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalıştığı günlerde, Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinden askerler akın akın Çanakkale'ye sevk edilmiştir. Hedef İstanbul olunca, özellikle İstanbul'da yaşayan okur-yazar üniversiteli ve liseli gençlerin gönüllü olarak Çanakkale'ye gittikleri bilinmektedir.

Süleyman Nazif, bunlardan bir örnek olarak altı arkadaşın gidişini şöyle tasvir eder:

"Yaşları yirmi ile yirmi beş arasında altı arkadaş idiler. Vatanın, kendi hayatını idâme için evladının hayatını sancak altına, silah başına davet ettiği tehlike gününde, müdâvim bulundukları mektepleri terk ederek zâbit namzedi olmağa şitâb etmişlerdi. Yakacık'ta, Maltepe'de, Erenköy'de mukannen olan tâlim ve tedris devrelerini muvaffakiyetle itmâm ettiler ve Çanakkale'ye gittiler."[22]

Ahmet Hikmet'in "Sünbül Kokusu"[23] adlı hikâyesi bize göstermektedir ki bu istek, sadece İstanbul'da yahut Osmanlı coğrafyasının diğer yerlerindeki gençlikte sınırlı değildir; o sırada yurt dışında bulunanlarda da vardır. Hikâye figürlerinden Hüseyin Arif ve Mehmet Siyavuş, Çanakkale Muharebeleri'nin başladığı günlerde Macaristan'da Budapeşte'de üniversitede okumaktadır. Odalarındaki sünbül konusu onlara "mübarek bahçe" dedikleri İstanbul'un bahar kokusunu hatırlatır. Ancak o İstanbul ki *"camileri, medreseleriyle imaretleri, saraylarıyla bütün bir medeniyetin üç yüz elli milyon İslam'a ait bir medeniyetin, bir mevcudiyetin istinatgâhı, Türk'ün, Osmanlı'nın güzelliklerin, büyüklüklerin payitahtı"* elden gitmek üzeredir. Bunun üzerine iki üniversite öğrencisi Çanakkale'ye gitmek üzere elçiliğe müracaat ederler. Hikâye şöyle biter: *"Talebenin askerlikleri devletçe tecil edildi."* diyen kâtibin duygusuz gözlerine baktılar ve ceketlerinin iliklerine taktıkları bir sünbül çiçeğini derin

[22] Süleyman Nazif, "Çimentepe'de", **Harp Mecmuası**, Yıl:1, Sayı: 3, Kanûn-ı sâni 1331, s. 34.
[23] Ahmed Hikmet, "Çanakkale-Sünbül Kokusu", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 32-33; Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "Sünbül Kokusu", **Çağlayanlar**, KTB.Yay., Ank., 1987, s. 66-72.

derin koklayarak ve önlerine bakarak usulca *"Biz gönüllü gidiyoruz"* dediler."[24] Ahmet Hikmet böylece, Çanakkale'ye sadece ülke içinde değil; o sırada ülke dışında yaşayan gençliğin de Çanakkale'ye gönüllü olarak gitmek istediklerini anlatmış olur.

"Mehmed Onbaşı" isimli bir hikâyede ise sadece gençlerin değil; daha öce askerliğini yapmış olanların da tekrar askere alındığı ve Çanakkale'ye gittikleri anlatılır. *"İzmir'in arslan yürekli Türk yavruları yetiştiren bir köyünde doğmuştu"* diye tanıtılan Mehmed Onbaşı, üç yıl Rumeli'de askerlik yaptıktan sonra köyüne dönmüştür. *"Ancak Avrupa'da umumi cenk başlayıp her tarafta ordular silahaltına çağrıldığı zaman Mehmed Onbaşı da hemen kasabaya koşmuş, silahını yakaladığı gibi taburuna iltihak eylemiştir. Köyden ayrılırken pek şen, pek neşelidir."*[25] Mehmed Onbaşı'nın taburu Çanakkale'ye gönderilir ve orada Arıburnu'nda görevlendirilir. Mehmed Çavuş orada bir sene savaşır. Bu sırada kolundan yaralanır ve bir kolu sakat olduğu halde memleketine döner.[26]

Anlaşılacağı üzere hikâyelerde Çanakkale Muharebeleri'nin sebebi olarak düşman güçlerin İstanbul'u ele geçirmek istemesi gösterilmiştir. Buna mukabil, yine hikâyelerde başta İstanbul'da yaşayan gençlik olmak üzere Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinden, hatta yurtdışında yaşayanların bile İstanbul'u, vatanı savunmak için Çanakkale Cephesi'ne gittikleri işlenmiştir. Öyle ki, daha önce askerliğini yapmış olanlar da seferberliğin ilanı ile birlikte askere çağrılmıştır. Dolayısıyla onlar da vatan savunmasına iştirak etmişlerdir.

1.2.2. Savaşın Anlatımı yahut Tasviri

Çanakkale Muharebeleri'yle ilgili hikâyelerde genelde kara muharebeleri konu edilmiştir. 18 Mart 1915 deniz savaşı ile tayyare bombardımanlarından pek söz edilmemiştir. Hikâyelerde düşman güçlerin değişik bölgelerde karaya asker çıkarması;[27] buna mukabil, Türk askerinin karşı koyması ve bu sırada cereyan eden muharebeler şeklinde tasvirler yapılmıştır. Tasvirler, savaşı okurun gözü önüne getirecek nitelikte oldukça canlı ve hareketlidir.

---

[24] Ahmed Hikmet, "Sünbül Kokusu", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 33.
[25] E[nis].T[ahsin]., "Mehmed Onbaşı", **Sabah**, Nu.9330, 21 Ağustos 1331/ 3 Eylül 1915, s. 3.
[26] Enis Tahsin, a.g.h.
[27] Mesela, Emin Ali'nin "Kahramanlar Tarihinden Şimalde-Cenupta İki Defada Dokuz Yara Bir Kol", adlı hikâyesinde Fransız kuvvetlerinin Kumkale çıkarması anlatılmaktadır. Bkz. **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 105-106.

Fazıl Turgut'un "Türk'ün Gazası" adlı hikâyesinde Konyalı bir askerin ve Mehmed Çavuş'un şahsında Osmanlı askerlerinin sahile çıkmaya çalışan düşman askerleri ile kahramanca savaşması anlatılmaktadır. Öyle ki, bir zaman sonra mermileri biten askerler düşmanın üzerine süngüleriyle hücum etmişlerdir. Bu sırada üç yerinden yaralanan Konyalı yiğit, bir süre sonra şehit düşecektir. Hikâyede, düşman güçlerin karaya çıkışı ve Türk askerinin buna engel olmaya çalışması oldukça canlı ve hareketli bir şekilde tasvir edilmiştir.

"Haydi çocuklar... Hücûm! Siperlerden yavrusu kapılan kükremiş arslan gibi fırladılar... Önlerindeki yamacı bir yıldırım kadar çabuk indiler...

Konyalı arkadaşlarını geride bırakmış, sağ eliyle mavzerinin namlusunu kavrayarak, bütün kuvvetiyle.

-Allah!... Allah!...

Diye haykırıyor; sanki -aşağıda birdenbire şaşıran- İngilizleri, Tanrı'nın ismiyle ürkütmek, sesinin kuvvetiyle kaçırmak istiyordu.

Hepsi birden fırtınalı deniz dalgaları gibi hücum ettiler... Şimdi ellerindeki tüfekler ateş püskürüyor, yalnız dokunduğu yerlerden kıvılcımlar çıkarıyordu...

Düşman bu hücum-ı nâgehânîden şaşırmış, sendelemişti... Bir tarafta kayalara tırmanmaya uğraşanlar, daha çabuk çıkmak için tırnaklarını kanatıyorlar, bazıları sevinçle fırladıkları tepeleri ye'sle terk ederek yalnızlık içinde ölmek korkusuyla arkadaşlarına yardım için delicesine saldırıyorlardı.

Konyalı üç yerinden yaralanmıştı...

(...)

Bu Çalab'ın yoluna ölen, vatanın uğruna şehid giden koca Türk, Konyalı idi".[28]

Dokuz aydan fazla süren Çanakkale Muharebeleri sırasında askerler her an ölümle burun buruna yaşamışlardır. Bitmez tükenmez top atışları, hücumlar ve lağım muharebeleri binlerce insanın hayata gözlerini yummasına sebep olmuştur. Ancak Türk askerleri vatan aşkı, memleket sevdası ve şehitlik arzusu sayesinde, kimi yerlerde sekiz metreye kadar inen siperler arasındaki çatışmalar ve boğuşmalarda korkusuzca savaşmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, bu minval üzere

[28] Fâzıl Turgut, "Türk'ün Gazası", **Donanma**, Nu: 92/44-93/45, 23 Nisan 1331/ 6 Mayıs 1915, s. 694.

binlerce örneğin olduğu Çanakkale Muharebeleri'nden bir sahneyi Ruşen Eşref'e şöyle anlatır: *"Yalnız size Bombasırtı vakasını anlatmadan geçemeyeceğim. Müteâkip siperler arasında mesafeniz sekiz metre, yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulamamacasına kâmilen düşüyor; ikincidekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar şâyân-ı gıpta bir itidal ve tevekkülle, biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir fütur bile göstermiyor; sarsılmak yok! Okumak bilenler, ellerinde Kur'an-ı Kerim, cennete girmeğe hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şahâdet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren şâyan-ı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesi'ni kazandıran bu yüksek ruhtur."*[29]

Çanakkale Muharebeleri'nde Türk askerinin korkusuzca mücadelesine dair bu anlatımın benzerleri hikâyelerde de karşımıza çıkmaktadır. Mesela, Fahri Celal Türk askerlerinin en küçük bir esef bile göstermeden ölüme gidişlerini şöyle anlatır:

"Orada insanlardan evvel en onulmaz yerinden yara alıp ölen korku merhumdur. Sağda solda ölüm adeta şaka gibidir. Filan yüzbaşı sizlere ömür deyiverirler. Falan hendekte yüz kişi kara torpili ile gömüldü denir. Oracıkta bir bitirim yeri vardı. Her gün altmış kişi, nöbetçi nizam karakollarından oraya gitmeye ve doğrudan doğruya ölmeğe mecburdu. Sabahleyin erkenden bir ses, "silah başına" diye bağırır ve o adamlar:

-Hizaya gel! kumandasıyla eşinerek sıralarına dizilirler ve:

-Rap rap! diye ölümün üstüne açıkça yürürlerdi. Vallah gidenlerin yüzlerinde en küçük bir esef bile görmüş değilimdir. Giderler, bir daha gelmezlerdi!"[30]

Çanakkale Muharebeleri, tarihin en kanlı savaşlarından biridir. Kimi yerde siperler arasındaki mesafe birkaç metreye kadar düşmüştür. O sebeple çoğu zaman muharebeler mermilerin atımından çok süngü hücumu şeklinde gerçekleşir. Mehmet Akif'in "ufacık bir kara" dediği Gelibolu Yarımadası'nda aylarca süren süngü muharebeleri bazı hikâyelerde oldukça ayrıntılı ve canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. İşte bunlardan birinde bir süngü hücumu ve ardından yaşananlar savaşa katılan bir askerin harpten sonra ninesine anlatımı şeklinde kurgulanarak verilmiştir:

---

[29] Ruşen Eşref, "Mustafa Kemal Paşa ile Mülâkat", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 137.

[30] Fahri Celal Göktülga, "Düşmana İpucu Veren Eşekler", **Bütün Hikâyeler** (Haz. Mustafa Baydar), Cem Yay., İst., 1973, s. 312-314'ten nakleden Turgay Anar, **Çanakkale Savaşı Hikâyeleri**, Selis Kitaplar, İst., 2006, s. 53-54.

"Nihayet tepeye çıktık. Düşman iyice yaklaşmıştı. Derhal lazım gelen vaziyeti aldık ve: 'Allah Allah' diye düşmana saldırdık. Âh nineciğim, sana nasıl anlatayım bilmem. Artık toplar, tüfekler, şarapneller hep susmuştu. Her taraf derin bir sükûnet içinde idi. Yalnız süngüler işliyor ve süngülerin çatışmasından hâsıl olan bir seda işitiliyordu. Güneş de bu kızılca cenkleşmeden korkmuş gibi bir bulut arkasına çekilmişti. Bir saat mi, beş saat mi ne kadar olduğunu bilmiyorum. Mütemadiyen çarpıştık. Süngüm bir dakika boş durmadı. Birinden çıkarıp ötekine batırıyordum. Fışkıran kanlarla üstüm kıpkırmızı olmuştu. Yaralanan, şehit düşen arkadaşların intikamını almak için daima saldırıyordum. Belki elli, belki yüz düşmanı şişledim. Yanımdaki arslanlar da hep benim gibi saldırıyordu. Bu hücûm seli karşısında dağ taş bile dayanamazdı. Düşman yavaş yavaş geri çekilmeye başladı. Biz de İngiliz lâşeleri üzerinden atlayarak peşini bırakmıyorduk. Arık denize iki parmak yer kalmıştı. Bu sırada iki süngü üzerime doğruldu. Kendimi korumak için yan döndüm. Fakat bir başka süngü sol koluma saplandı. Arkadaşlar yetiştiler. İntikamımı aldılar. Beni de geriye gönderdiler."[31]

Çanakkale Cephesi'ndeki savaşın oldukça ayrıntılı ve okurun gözü önünde canlandırmayı amaçlayan tasvirleri, özellikle hücum sahnelerine ilişkin tasvirler daha başka hikâyelerde de karşımıza çıkmaktadır. Mesela, "Son Tebessüm"[32] bunlardan biridir. Bu bağlamda, son bir örnek olarak Süleyman Nazif'in "Çimentepe'de" adlı eserindeki şu satırlar okunabilir:

" 'Bu toprağı Türk'ün kanı yoğurdu. Annem beni bugün için doğurdu!' şarkısını bir ağızdan başlayarak siperlerden dışarı fırladılar. Bu işaret o askerin zâten müheyyâ-yı teheyyüc olan hamâset-i fıtriyyesini cûş ve hurûş ettirmeye kifayet etmişti. Hepsi ânî ve müttehid bir savletle ileri atıldılar ve o altı gencin mübarek naaşları üstünden -evet, altısı da şehit olmuştu- düşmana ettikleri hücum ile İngilizler yedindeki mevzileri istirdad ettiler."[33]

Çanakkale Muharebeleri'nde Osmanlı ordusu sadece İngiliz ve Fransız askerleriyle değil; onların sömürgelerinden getirdiği askerlerle de savaşmışlardır. Öyle ki bunlar arasında Müslüman olanlar da vardır.

---

[31] E[nis].T[ahsin]., "Mehmed Onbaşı", **Sabah**, Nu.9330, 21 Ağustos 1331/ 3 Eylül 1915, s. 3.
[32] Enis Tahsin, "Son Tebessüm", **Sabah**, Nu.9348, 8 Eylül 1331/21 Eylül 1915, s. 3.
[33] Süleyman Nazif, "Çimentepe'de", **Harp Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:3, Kanûn-ı sâni 1331, s. 35-36.

İngiliz ve Fransızlar, müstemlekelerinden topladıkları Müslüman askerleri Halife'yi kurtarmak için diye kandırmış ve Çanakkale'ye getirmişlerdir. İşte bu tarihî gerçek Ercümend Ekrem'in bir hikâyesine konu olmuştur. Fransız subay gelirken askerlere şöyle seslenir:

"Fransız zâbit bütün zencileri güverteye toplattı ve dedi ki:

-Siz ehl-i İslamsınız, gittiğiniz memleket de İslam hilafetinin merkezidir. Bugün Fransa hükümetinin dostu olan Halife-i İslam'ın gerek kendi, gerekse makamı tehlikede bulunuyor. Birtakım kâfirler onun memleketini istila ettiler. İmdadına bizi çağırdı, kurtarmaya gidiyoruz. Göreyim sizi!"[34]

Ancak zaman içinde gerçekler ortaya çıkmaya başlar. Bir akşam uzaktan ezan sesi duyan Müslüman askerler aldatıldıklarını anlamaya başlar. Söz konusu hikâyede bu durum şöyle tasvir edilmiştir:

"Allahü Ekber!.. Allahü Ekber!...

Akşamın sükût ve sükunu içerisinde son nağmesi uzayarak yayılan bir lahn-ı latîf, bir ezan sesi! Bu ne? Nereden geliyor? Ahmed kulak kabarttı. Acaba yanlış mı idi? Rüya mı görüyordu?

Hayyealessalah!

Evet, işte akşam azanı okunuyordu. Fakat nerede? İyice dinledi. Bütün dikkatiyle bu ses öte taraftan gündüzün harp ettiği düşmanların ordugâhından geliyordu."[35]

Ahmed, gerçeği anlayınca önce birçok Fransız askerini etkisiz hale getirir. Ardından da kurtulamayacağını bildiği için Fransızların eline düşmek yerine canına kıyar.

Çanakkale Muharebeleri'nin devam ettiği günlerde başta asıl hedef İstanbul olmak üzere bütün bir Osmanlı coğrafyasının hatta İslam dünyasının gözü kulağı adeta Çanakkale'de olur. Özellikle İstanbul tehlikede olduğu için oradan gelecek "müjde"li bir haber dört gözle beklenmekte ve Çanakkale'nin geçilmemesi için dua edilmektedir. Ömer Seyfettin, "Müjde"[36] adlı hikâyesinde, o günlerde hem cephedekilerin, hem de cephe gerisindekilerin Allah'tan diledikleri "fethun karîb" yani "yakında gerçekleşecek bir zafer" dileğine tercüman

[34] Recaizade Ercümend Ekrem, "Ahmed bin Hamud", **Donanma,** Nu.106, 16 Temmuz 1331, s. 888-889.
[35] Recaizade Ercümend Ekrem, "Ahmed bin Hamud", **Donanma**, Nu.106, 16 Temmuz 1331, s. 889.
[36] Ömer Seyfeddin, "Müjde", Yeni Mecmua, C.2, Nu.36, 21 Mart 1918, s. 196.

olur. Burada Kur'an-ı Kerim'deki bir ayete[37] telmih yapılmıştır. Cepheye giden edebiyat heyeti, Gelibolu Yarımadası'na yaklaştıkları sırada gökyüzündeki ince duman yığınının şeklini "fethun karîb" yazısına benzetir. Ali Canib bunu hatıralarında şöyle anlatır:

"Arabalarımız durdu; baktık, baktık. Hiçbirimiz şimdiye kadar böyle bir şey görmemiştik. Arkadaşlardan biri haykırdı:

-Çocuklar, şu şeridin içine bakınız, adeta bir yazı.

Evet tıpkı bir yazı gibi. Okumak isteyenler oldu; bir başkası ilave etti:

-Dikkat ediniz, ne garip tesadüf, şerit adeta "Fethu'n karib" tarzında çizilmiş!"[38]

O günlerde bütün kalplerin Allah'tan tek isteği Çanakkale Cephesi'ndeki askerlerin düşman karşısında galip gelmesidir. O sebeple insanlar Allah'tan bir müjde beklemektedir. Bu bekleyiş o hale gelmiştir ki, gökteki bir duman bulutu kalpten geçen beklentiye benzetilir. Çünkü bütün ülke Çanakkale'den müjdeli bir haber beklemektedir. İşte bu müjdeli haberler bir süre sonra gelmeye başlar ve sadece İstanbul değil, bütün bir ülke rahat nefes alır. Çanakkale'den gelen zafer haberleri "öldü" zannedilen bir milletin "diriliş" müjdesi olacaktır.

1.2.3. Savaşın Sonucu ve Önemi

Çanakkale Boğazı'nın bombalanmaya başlandığı günlerde ve sonrasında hem cephedeki askerlerde, hem de özellikle İstanbul'da yaşayanlar arasında Boğaz'ın geçilme ihtimali fikri ve buna binaen büyük bir tedirginliğin olduğu söylenebilir. Mesela, cephedeki komutanlardan Selahaddin Adil Paşa, eşine yazdığı bir mektupta şöyle der: *"Bu harp memleketlerin hayat-memat meselesi olduğundan ne kadar süreceği malum değil. Herkes düşmanı vurmaya sonuna kadar karar vermiştir. Fikrim şu:*

1- Buradan düşman geçtiği halde, İstanbul da taht-ı emniyette olmamakla beraber, herkesin başına ne gelirse bana da deyip gidersiniz.

2- Veya şimdiden içerilerde; Bayramiç, Karesi, Balıkesir gibi bir yere göndereyim."[39]

---

[37] "Fethun karîb", Kur'an-ı Kerim'deki bir ayetin içerisinde geçmektedir. Ayetin tamamı ve meali şöyledir: "Nasrun minallâhi ve fethun karîb ve beşşiri'l-mü'minîn" ("Memnun olacağınız bir şey daha var: Allah'tan bir yardım ve yakında gerçekleşecek bir zafer! Müminlere bunları müjdele!") **Kur'an-ı Kerîm**, Saff sûresi, âyet: 13.

[38] Ali Canib, "Harp Cephesine Doğru-3", **Turan**, Nu. 1358, 27 Temmuz 1331/9 Ağustos 1915, s. 1.

[39] Selahaddin Adil Paşa, **Çanakkale Cephesi'nden Mektuplar-Hatıralar**, Yeditepe

Öte yandan, Boğaz'ın geçilip İstanbul'un işgal edilme ihtimali İstanbul'da yaşayan halkın yanında devlet erkanını da ciddi anlamda huzursuz eder. Öyle ki, işgal durumuna binaen hükûmetin ve Padişah'ın Eskişehir'e taşınması yönünde hazırlık dahi yapılır.[40] İşte bütün bu endişe ve tedirginlik Çanakkale'den gelen iyi haberlerle zaman içinde yerini sevince bırakır. Çanakkale Zaferi kazanılınca İstanbul'da bu kaygıları taşıyanların adeta gövdesine yeni baştan can gelir. Kesriyeli Sıdkı bu tarifsiz sevince ataların da ortak olduğu düşüncesiyle şöyle diyecektir: *"Sevindi Hazret-i Fatih ve hoşnud oldu Ertuğrul/ Çanakkale muzafferdir donansın artık İstanbul"*.[41] Dolayısıyla Çanakkale Zaferi, İstanbul'da yaşayanların adeta hayata bakışını değiştirir. Ömer Seyfettin, "Çanakkale'den Sonra" adlı hikâyesinde aslında esas değişeni ve zaferin Türk insanı için psikolojik olarak ne denli önemli olduğunu anlatır.

"Çanakkale'yi İngiliz, Fransız topları dövüyordu.

Ha bugün ha yarın...

Düşman muhakkak bir surette bekleniyordu. Anadolu'ya hicret başlıyor ve yavaş yavaş mahalleler boşalıyordu. O da birçokları gibi düşmanı bekliyor:

-Nihayet bir haftaya kadar, diyordu.

Bu haftalardan birçoğu birbiri arkasına geçti. İngiliz ve Fransız zırhlıları Çanakkale'yi geçemedi. Hicret edenler döndüler."[42] diyen Ömer Seyfettin, söz konusu hikâyede İstanbul'da yaşayan "iyi tahsil görmüş" ancak çalışmadan "babasından kalma küçük bir irad" ile geçinen, "kendisinin bir milliyeti yok" diye düşünen, "mademki talihimiz böyle" diyen "bir ümitsiz"in ruh halini anlatır. Ancak Çanakkale'den gelen her müzafferiyet haberi ondaki ümitsizliği öldürür ve onu tekrar hayata bağlamaya başlar:

"Bir sene, her gün başka bir muzafferiyet haberi getirerek geçti. Çanakkale'de hemen bir milyonluk düşman ordusu eritildi. Denize sürüldü. Büyük zırhlılar battı. Mağlup edilmez sanılan İngilizlerin bayrakları yere düşürüldü. Hele Ruslar... Yalnız İstanbul'u ele geçirmek için bu muharebeye girdiklerini nutuklarla ilân etmekten

---

Yay., İst., 2007, s. 152.

[40] Cevdet Küçük, "Mehmed V", **İslam Ansiklopedisi**, C.28, Yıl: 2003, s. 421; http://www.islamansiklopedisi.info/, Erişim tarihi: 14.04.2015.

[41] Kesriyeli Mehmed Sıdkı, "Zafer-i Katîye Doğru", ***Sabah,*** Nu.9461, 30 Kanun-ı evvel 1331.

[42] Ömer Seyfeddin, "Çanakkale'den Sonra", **Yeni Mecmua**, C.1, Nu.6, 16 Ağustos 1917, s. 119-120'den nakleden Ceyhan, a.g.e., s. 71.

başka bir şey yapamadılar.

Onun ümitsizliği geçtikçe gözleri açılıyor, artık yaşayan, kendini duyan, mefkûresini bilen bir milletin içinde olduğunu görüyordu.'[43]

İşte bunun üzerine adeta gövdesine yeni baştan can gelen hikâye figürü yaşadığı köşkü tamir ettirir, yeniden yaşanabilir hale getirir; hatta evlenir. Kısaca İstanbul'un işgal edilme ihtimali birçok insanı ümitsizliğe sevk etmiş iken, Çanakkale Zaferi yeni bir doğuşun ve yeni bir hayatın başlangıcı olur. Aslında bütün Türk milletinin hayatında "Çanakkale'den sonra" diye bir dönem başlayacaktır. Zira Çanakkale Zaferi, ümitsiz ve mefkûresiz bir millete yeni bir ümit ve dinamizm olur. Hasta adam denilen yahut kendisini ölüme terk etmiş bir millet, adeta yeniden dirilir. Bu diriliş yeni kahramanların ortaya çıkmasının yanında, yeni bir insan ve hayatın, yeni bir ülkenin müjdecisi gibidir. Çanakkale Muharebeleri'nin zaferle neticelenmesi, Türk milleti için böylesine büyük bir öneme sahiptir.

Ömer Seyfettin, "Kaç Yerinden" adlı bir başka hikâyesinde de Çanakkale Zaferi'nin Türk tarihinde "yeni kahramanlar" doğurduğuna dikkat çeker. Hikâye, "eski kahramanların hayatına dair bir destan" yazmaya çalışan sanatçı ile çeşitli cephelerde görev yapmış ve "yeni kahramanlar" tanımış bir doktor arasında geçen hal ile mazinin karşılaştırıldığı diyalog şeklinde kurgulanmıştır. Sanatçı maziyi; doktor ise hali yüceltir. Bir ara aralarında şöyle bir konuşma geçer:

"-Senin destanlarındaki eski kahramanlarının içinde harp meydanında yaralananlar var mı?

-Tabiî var, dedim.

-Yaraları kaç yerinden?

-Muharebenin şiddetine göre... Üç, beş, hatta bazen...

-Bazen?

-Hatta on yerinden!

-Bu, çok mu?

-Az mı?

Güldü:

-Şuraya bak.

dedi. Sol tarafındaki kanepenin ta ucunu gösteriyordu.

-Gördün mü, o zabiti?

[43] Ceyhan, a.g.e., s. 71.

Büyük kalpaklı, pek şık, pek genç, pek zayıf, uzun boylu, narin, kumral bir zabit...

-Gördüm, dedim, şimdi selâm verdiğin, değil mi?

-Evet... Tuhaf bir tesadüf Çanakkale'de, Kafkas cephesinde, Bağdat'ta, Suriye'de, Makedonya'da beni onunla karşı karşıya getirdi. Daima hastanede, ameliyat masasının üzerinde...

-Demek hep yaralanmıştı?

-Hem kaç yerinden? Tahmin et bakalım?

Harp cephelerini hesap ettim:

-Beş yerinden, dedim.

Doktor yine güldü.

-Hayır.

(...) Söyleyeyim mi, kaç yerinden?

-Söyle.

-Tam kırk dokuz yerinden..."[44]

Doktor, çeşitli cephelerde tam 49 yerinden yaralanmış olan bu zâbitin kim olduğunu merak eden sanatçıya/yazara, hikâyenin devamında onu şöyle tanıtır:

"-İstanbullu... Sana kısaca kim olduğunu söyleyeyim. Gayet zengin bir ailenin kıymetli, tek bir evlâdı... Harpten evvel Almanya'da okuyormuş. Ben dinlemedim; ama Erenköyü'nde oturan komşularından işittim, harikulade bir sanatkârmış... Harp ilân olununca talimgâha koşmuş. Kemanın yayını bıraktığı eline kılıcı almış... Bütün orduda şimdi onun şöhretini duymayan yoktur. İstediğine sor.

- Adı ne?

- Ferhat Ali Bey."[45]

İşte bu suretle Çanakkale Zaferi'nin hem yeni kahramanlar doğurduğuna, hem de bunların eskilerden geri olmadıklarına dikkat çeken yazar, Çanakkale Muharebeleri'nin Türk tarihi açısından ne denli önemli olduğunun altını çizer. Ömer Seyfettin, doktora şunları söyletir: *"Mâzînin ulviyeti, mâzînin fazileti, hâlin azameti karşısında tabiî böyle çocuk oyuncağı gibi kalır. Mâzîdeki fidan, bugün koca bir çınardır."*[46]

---

[44] Ömer Seyfettin, "Kaç Yerinden? Yeni Kahramanlar", **Yeni Mecmua**, C.1, Nu. 9, 6 Eylül 1917, s. 178-180'ten nakleden Ceyhan, a.g.e., s. 78-80.
[45] Ceyhan, a.g.e., s. 80-81.
[46] Ceyhan, a.g.e., s. 77.

Harp sonrası Çanakkale'den dönenlerden yeni kahramanlıklar beklenir. Rabbani Fehmi "Dönüş" adlı hikâyesinin sonunda bu isteği şöyle dile getirir: *"...Ey Çanakkale evlatları! Bir daha nerede buluşacağız? Sizi yalnız Çanakkale'de değil, her yerde her sahada, âlemde, fende, sanatta, bütün hayatta bulmak görmek isterim. Buna inan ki, işte o gün, ebediyen kurtulduğumuz gün olacaktır."*[47]

Hikâyelerde verilen mesajlardan da anlaşılacağı üzere Çanakkale Zaferi, Türk insanı için son derece önemlidir. Çanakkale'de çarpışanlar görevini en iyi şekilde yapmışlardır. Şehitler, hem gazilere, hem de sonraki nesillere çok önemli bir görev yüklemişlerdir: Kendilerinin harp meydanlarında elde ettikleri başarıyı, sonrakiler de barış zamanında göstermelidir.

1.3. Hikâyelerde Dile Getirilen Çeşitli Duygu ve Düşünceler

Çanakkale Muharebeleri'yle ilgili hikâyelerde çeşitli duygu ve düşüncelerin işlendiği görülmektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir: Askere gitmenin gerekliliği ve askeri savaşa teşvik,[48] şehitlik arzusu,[49] vatan ve millet sevgisi,[50] askerin kahramanlık ve fedakârlığı,[51] manevi yardım inancı, maziden güç alma ve ecdadı hoşnut etme düşüncesi,[52] cephe gerisinde hanımların fedakârlığı vs. İşte aşağıda bunlardan birkaçına temas edilmekle yetinilecektir.

1.3.1. Askere Gitmek ve Düşmandan İntikam Almak

Çanakkale Muharebeleri ile ilgili hikâyelerde sıkça işlenen

---

[47] Rabbani Fehmi, "Dönüş", **Donanma**, Nu.109/110, 18 Mart 1334, s. 1769.

[48] Salime Servet Seyfi, "Oğlumu Hududa Gönderdikten Sonra", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 103-105; Enis Tahsin, "Şehid Validesi", **Sabah**, Nu.9359, 19 Eylül 1331/2 Teşrîn-i evvel 1915, s. 3; Siraceddin, "Arıburnu'nda", **Donanma**, Nu.109-110, 18 Mart 1334, s. 1770-1772.

[49] Enis Tahsin, "Son Tebessüm", **Sabah**, Nu.9348, 8 Eyl 1331/21 Eyl 1915, s. 3; Hüseyin Ragıp, "İki Lalenin Hikâyesi", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 47-48; Siraceddin, "Arıburnu'nda", **Donanma**, Nu.109-110, 18 Mart 1334, s. 1770-1772.

[50] Salime Servet Seyfi, "Oğlumu Hududa Gönderdikten Sonra", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918; Ahmed Hikmet, "Sünbül Kokusu", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918; Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "Sünbül Kokusu", **Çağlayanlar**, KTB.Yay., Ank., 1987, s. 66-72; Emine Semiye, "Bir Damla Kan ve Bir Damla Göz Yaşı", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 85-88.

[51] Emin Ali'nin "Kahramanlar Tarihinden Şimalde-Cenupta İki Defada Dokuz Yara Bir Kol", **Yeni Mecmua, 5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918; Ömer Seyfettin, "Kaç Yerinden? Yeni Kahramanlar", **Yeni Mecmua**, C.1, Nu. 9, 6 Eylül 1917, s. 178-180; Siraceddin, "Arıburnu'nda", **Donanma**, Nu.109-110, 18 Mart 1334, s. 1770-1772.

[52] Halide Edib, "Işıldağın Rüyası", **Tanin**, Nu.2320, 22 Mayıs 1331/4 Haziran 1915, s. 3.

düşüncelerden biri askere gitmenin önemi ve gerekliliğidir. Bu bağlamda ataların öcünün alınması motive edici bir unsur olarak karşımıza çıkar. Mesela, "Son Tebessüm" hikâyesinde askere gitmek için gerekçe olarak babaların intikamının alınmasının önemi gösterilmektedir. Askere gitmeye teşvik edici figür ise büyük annedir.

"Şimdiye kadar masal söylemekle meşgul olan büyük valide başını kaldırdı:

-Maşallah, maşallah, demek Osman da asker oluyor. Çok şükür Cenâb-ı Hakk'a bana bu günü de gösterdi. Bak oğlum, büyük baban Moskof harbinde şehit düştü. Üzerinde çıkan mektubu bana gönderdiler. Bu mektupta, şehit olursa Türk ve Müslüman düşmanlarından intikam almayı oğullarına vasiyet ediyordu. Baban vazifesini yaptı. Sıra sana geldi. Sen de yüzümüzü ağartırsan ben gönlüm rahat olarak Allah'ıma kavuşacağım.

Osman bir iki dakika sükûttan sonra cevap verdi:

-Dinim hakkı için yemin ederim ki, ben de büyük babamın vasiyetini yerine getireceğim, o uğurda ya gazi, ya şehit olacağım."[53]

Bir başka hikâyede ise daha önce Çanakkale'ye gitmiş ve orada şehit olmuş olanların öcünün alınmasının gerekliliği, savaşa teşvik için bir gerekçe olarak işlenir. İstanbul'da bir "Şehit Validesi", Anadolu'dan gelip Çanakkale Cephesi'ne doğru giden asker kafilesine rastlayınca onlardan oğlunun intikamını almalarını ister. Enis Tahsin, şehit annesi ile askerler arasında şöyle bir konuşma kurgulanmıştır:

"-Oğlum, nereden geliyorsunuz?

-Anadolu'dan vâlide.

-Nereye gidiyorsunuz?

-Şimdilik yukarıdaki camiye gidiyoruz. Sonra nereye emir edilirse oraya gideceğiz.

-Berhudar olun, oğullarım. Benim de sizin gibi genç, dinç bir oğlum vardı. Daha geçen yaz davul çalar çalmaz esvabını giydi, askere gitti. Çanakkale'de düşmanlarla çok cenk etti. İki defa yaralı geldi. Yarası savar savmaz yine koştu. Nihayet er meydanında şehit düştü. Şimdi artık o cennettedir. Yarın huzûr-ı Rabbü'l-âleminde bana da şefaat dileyecektir. Bakın oğullarım, eğer Çanakkale'ye giderseniz Osman'ın ruhuna bir fatiha okumayı unutmayasınız. Hem onun intikamını da alasınız. İhtiyar kadın susmuştu. Bu sözler ile âdeta mıknatıslanmış

[53] Enis Tahsin, "Son Tebessüm", **Sabah**, Nu.9348, 8 Eylül 1331/21 Eylül 1915, s. 3.

gibi bir hal alan kur'a efrâdı kemâl-i heyecanla cevap veriyordu:

-Merak etme vâlide... Hele bir düşmana karşı gidelim, yalnız senin Osman'ın değil, bütün din kardeşlerimizin intikamını alacağız."[54]

1.3.2. Kahramanlıkların Millete ve Orduya Ait Olduğu

Birçok hikâyede Çanakkale Cephesi'nde çarpışan askerlerin kahramanlık ve fedakârlığı tasvir edilmiştir. Bunların içinde rütbe belirtilirken genelde Onbaşı,[55] Çavuş[56] ve Teğmen[57] gibi rütbedekilerin anlatılması dikkati çekmektedir. Zira hikâyelerde askerin başarısı genel olarak orduya ve millete mal edilir. Ömer Seyfettin, "Kaç Yerinden" adlı hikâyede, daha önceki sayfalarda belirtildiği üzere Çanakkale Muharebeleri'nin eskilerden çok daha büyük kahraman ve fedakâr doğurduğunu belirtir. Ancak işte böylesine yücelttiği Çanakkale kahramanlarını aynı hikâyenin sonuna doğru adeta ikiye ayırır: Ferhat Ali Bey'in şahsında "kahramanlıklarının kendilerine değil, millete, orduya ait olduğunu" düşünenler ve diğerleri. Yazar, harpten evvel "harikulade" bir keman sanatçısı iken cephede yeni kahramanların timsali olarak tasvir ettiği Ferhat Ali Bey'in farkını doktora şöyle anlattırır:

"-Ben bu ismi duymadım. Resmini de gazetelerde görmedim, dedim. Doktor:

-İşte senin zihniyetin! diye tekrar güldü. Sen yeni kahramanları, medenî, yani millî kahramanları katiyen anlayamazsın. Onlar gürültülü tebcîle, pohpoha, alâyişe tenezzül etmezler; hatta böyle reklâmlardan iğrenirler. Kahramanlıklarının kendilerine değil, millete, orduya ait olduğunu söylerler. Meselâ işte bu Ferhat Ali Bey, katiyen fotoğrafını çıkartmaz. Kafkas cephesinde bir gece istikşâfında baskına uğrattığı Kazakların kılıç yaralarıyla benim hastaneme gelmişti, Harp Mecmuası'na göndermek için fotoğrafını çıkartmak istedim. Reddetti. "Halkın, ordunun şerefini kendi nefsime mahsus bir haslet gibi göstermek hırsızlıktır." dedi. Ben de senin gibi evvelâ anlamadım. Yaptığı kahramanlıkları anlattım. "Bunlar hep biter, vazife" dedi, "milyonlarca asker vazifesini yapıyor, öyleyse hepsinin fotoğraflarını çıkarıp gazetelere basmalı."

---

[54] Enis Tahsin, "Şehid Validesi", **Sabah**, Nu.9359, 19 Eylül 1331/2 Teşrîn-i evvel 1915, s. 3.
[55] E[nis]. T[ahsin]., "Mehmed Onbaşı", **Sabah**, Nu.9330, 21 Ağustos 1331/3 Eylül 1915, s. 3.
[56] Enis Tahsin, "Son Tebessüm", **Sabah**, Nu.9348, 8 Eylül 1331/21 Eylül 1915, s. 3.
[57] Mesela, Emin Ali'nin "Kahramanlar Tarihinden Şimalde-Cenupta İki Defada Dokuz Yara Bir Kol", adlı hikâyesinde, Teğmen Şevket ve emrindeki askerlerin kahramanlığı anlatılır. Bkz. **Yeni Mecmua, 5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 105-107.

-Tamamıyla meçhuliyet, nisyan istemek... Bu tuhaf bir arzu! dedim.

- Hayır, tamamıyla nisyan istemiyor. Hastanemde onunla uzun uzadıya konuştum. Ruhunu anladım. "Ölülere mükâfat, dirilerin hatırasıdır." diyor. Onun fikrince bir kahraman öldükten, ebedî hayata karıştıktan sonra tebcil olunmalı. Sağken yapılan tebcil ve mükâfat kahramanlığın, fedakârlığın hasbîliğini bozar. Fazilet şuursuz, menfaat kaybından âzâde iken şuurlu bir hâle geçer. Sahibini küçültür, düşürür."[58]

Başka hikâyelerde de askerlerin kahramanlıkları ile övünmekten ziyade, vatan sevgisini öne çıkardıkları ve asıl şehitlerin yüceltildiği görülmektedir. Mesela, Emine Semiye'nin "Bir Damla Kan ve Bir Damla Gözyaşı" isimli hikâyesinde yazar, Çanakkale kahramanlarına şunları söyletir:

"Bir ay evvelki harbde zabitim muhterem Celâdet yüzbaşılıkla; ben mülâzımlıkla taltif edilmiştik, fakat her ikimiz de bundan mahcup olmuştuk. Kanımızı akıtmadan nail olduğumuz zafer hiçtir... Göğüslerimizi süsleyen şu kırmızı kurdeleleri bile ufak hizmetlerimiz için fazla görüyorduk biz vatanımızı o kadar seviyoruz ki, verilen mükâfatla mübâhi olmak değil; belki tarihimizin millî iftihar ettiğini istiyoruz!"[59]

1.3.3. Türk Askerinin Meziyetleri

Yazının önceki kısmından hatırlanacağı üzere, Ömer Seyfettin, "Kaç Yerinden" adlı hikâyesinde Çanakkale Muharebeleri'nin yeni bir kahraman tipi doğurduğunu, hatta bu tipin tarihteki kahramanlardan daha büyük olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda Çanakkale Zaferi'ni kazanan askerlerin çeşitli meziyetleri bazı hikâyelere konu olmuştur. Mesela, Fahri Celal, "Mustafa'nın Hilesi" aslı hikâyesinde[60] Çanakkale'de savaşan askerin düşman güçlerin eline esir düşse bile, zekâsıyla nasıl kurtulduğunu anlatırken; Kenan Hulusi Koray, "Burmalı Apolet" hikâyesinde gerçek bir figür olan Ramazan Ağa'nın yine zekâsını kullanarak Alman askerlerin imkânsız gördükleri zor bir işi başardığını konu eder. Zira Ramazan Ağa, tecrübesi ve zekâsıyla, Çanakkale'den İntepe'ye kadar oldukça ağır bir topun taşınmasını sağlar.[61]

---

[58] Ceyhan, a.g.e., s. 81.

[59] Emine Semiye, "Bir Damla Kan ve Bir Damla Göz Yaşı", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 86.

[60] F[ahri]. Celaleddin, "Mustafa'nın Hilesi", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 94-95.

[61] Kenan Hulusi, "Burmalı Apolet", **Kenan Hulusi Koray'dan Hikâyeler** (Haz. İnci Enginün), K.T.B., Yay., Ank., 1983, s. 67-72.

Çanakkale Muharebeleri sırasında düşman güçlerin zehirli gaz kullanımından, hastane çadırlarına ve yaralı askerleri taşıyan gemilere ateş etmeye kadar birçok örnekle savaş hukukunu çiğnediği; buna mukabil Türk askerlerinin savaş hukukuna azami dikkat ettiği; karşı siperdekilere insanlık dersi verdikleri bilinmektedir. İşte Türk askerinin düşman askerine karşı nasıl davrandığını anlatan bir hikâyeyi Reşat Nuri kaleme alır. Yazar "Mehmetçik"[62] adlı hikâyesinde hastaneye götürmek üzere kendisine emanet edilen yaralı düşman askerini yolda bir süre sonra sırtına alıp götürmesini konu edinir. Söz konusu hikâye şu cümlelerle biter: *"Yavaş yavaş hasta İngiliz'in önünde yere çömeldi, topal ayağını kıvıramadığı için dizini yere, çamurlu karların içine koydu; düşmanını bileğinden tutarak sırtına yüklendi.*

Çehresinde tatlı bir sükûnet, vücutlarının ve çehrelerinin rengi ve çizgileri bir birinden çok farklı olan Mehmetçikleri zaman zaman ayırt edilmeyecek kadar birbirine benzeten, asil ve güler yüzlü feragat vardı."[63]

1.3.4. Savaş ve Kadın yahut Kadınların Fedakârlığı

1. Dünya Savaşı sırasında hanımlar hem cephede, hem de cephe gerisinde pek faal bir şekilde çalışmışlardır. Cephede hemşire ve hasta bakıcı olarak çalışan hanımlar, aynı şekilde başta İstanbul olmak üzere cephe gerisindeki hastanelerde de görev yapmışlardır. Bunun yanında hanımların yardım derneklerinde ve askerin giyeceğinin hazırlanmasında çalıştıkları devrin gazete ve dergilerine yer almıştır. Öte yandan seferberlik ilan edilip eli silah tutan hemen herkes askere alınınca, özellikle köylerde cephe gerisinde erkeklerin yaptığı bütün işler hanımların omzuna yüklenir. Dolayısıyla eşini, nişanlısını askere gönderen, geride onların bıraktığı işi yapan, dönecekleri günü dört gözle bekleyen, şehadet haberini büyük bir tevekkülle karşılayan, şehit yavrularını büyüten ve bir uzvunu kaybetmiş halde memleketine dönenleri karşılayan hep hanımlar olmuştur; çünkü gidenler çoğu zaman gittikleri gibi dönememişlerdir. Dolayısıyla, cephe gerisinin asıl kahramanları olan hanımlar da hikâyelerde yer yer konu olmuşlardır. "Mehmed Çavuş" adlı hikâyede, Anadolu'nun birçok köyünde yaşanan bir uğurlama sahnesi şöyle tasvir edilir:

"-Bana bak Binnaz, Mehmed Onbaşı'nın kadını olacak kız, nişanlısı cenge giderken ağlamaz... Haydi o güzel gözlerini sil bakayım... demişti. Mehmed Onbaşı bu sözleri o kadar ciddiyetle söylemiş idi ki, Binnaz ağzını açmağa cesaret edememiş ve gözlerini silerek nişanlısının

[62] Reşat Nuri, "Mehmetçik"ten Bir Parça", **Hayat**, C.1, Nu.13, 24 Şubat 1927, s. 18-19.
[63] Reşat Nuri, a.g.e., s. 19.

kahraman çehresini bir müddet seyrettikten sonra ayrılmıştı.

Ertesi sabah erkenden askere gidecek delikanlılar köşe başında toplanmışlardı. Güneş henüz ilk kızıllıkları ile ortalığı yaldızlarken davul zurna "Ey gaziler!" türküsünü çalmağa başlamış, ihtiyarların elleri öpüldükten sonra kafile yola çıkmıştı. Mehmed Onbaşı en önde asker adımlarıyla ilerliyor ve tâ uzakta bir kaya üstünde nişanlısını gözleriyle takip eden Binnaz'a mendilini sallayarak türküye iştirak ediyordu: 'Kal selâmet nazlı yârim...' "[64]

Çanakkale Cephesi'ne türkülerle ve gözyaşları arasında gönderilenlerin bir kısmı şehit olur, memleketlerine dönemez; bir kısmı ise gâzi olarak gelirler. Gelirler, fakat bir uzvunu ya kaybetmiş ya da kullanamaz bir haldedirler. İşte gönderdikleri gibi gelemeyenleri bağırlarına basan, onlara yardımcı olan yine hanımlardır. Anadolu kadını böylece ne kadar sadakat timsali olduğunu da göstermiş olur. Hikâyelerde, Anadolu kadınının eşini, nişanlısını dış görünüşü ile değil; manevi değerleri ile sevdiği, erkeğine büyük bir sadakatle bağlı kaldığı da anlatılır. Mesela Mehmed Çavuş adlı hikâyede sakat bir halde memleketine dönen bir askerin tereddüdü ve nişanlısının ona olan tertemiz sevgisi şöyle anlatılır:

"Mehmed Onbaşı ninesinin ağuşundan ayrıldıktan sonra dedi ki:

-Yalnız bir şey beni düşündürüyor: Acaba Binnaz benim gibi bir kolu sakat olan adama varmaya razı olacak mı? Bu suale ninesinin cevap vermesine lüzum kalmamıştı. Erkenden nişanlısının kapısı çalındığını işiterek meraklanan ve acele ile açık bırakılan sokak kapısından usulca yukarı çıkarak bütün bu kahramanlığı dinleyen Binnaz kendi ağzı ile îta-yı cevap etmiş: "Din ve millet yoluna iki kolunu da feda etse idi yine ben sözümden dönmez, Mehmed Onbaşı'dan başkasına varmazdım." demişti."[65]

Emine Semiye'nin "Bir Damla Kan ve Bir Damla Gözyaşı" adlı hikâyesinde ise, Şefika isimli bir hastabakıcı hanımın fedakârlığı anlatılır. Zira, Şefika, şehit olan nişanlısının cepheden gönderdiği mektupta, şayet şehit olursa gazi bir subayla evlenmesi yönündeki vasiyetine uyar ve *"büsbütün bir koldan, diğeri dirseğinden, bir ayağı diz kapağının üstünden, diğeri baldır hizasından kopmuş ve o gürbüz*

[64] E[nis].T[ahsin]., "Mehmed Onbaşı", **Sabah**, Nu.9330, 21 Ağustos 1331/3 Eylül 1915, s. 3.
[65] E[nis].T[ahsin]., "Mehmed Onbaşı", **Sabah**, Nu.9330, 21 Ağustos 1331/3 Eylül 1915, s. 3.

vücûdu dalsız budaksız bir ağaç gövdesinden farksız"[66] olan Celâdet isimli subayla evlenmeyi kabul eder. Ne büyük bir tesadüftür ki, Celâdet, Şefika'nın cephede şehit olan nişanlısının komutanıdır.

Sonuç

Çanakkale Muharebeleri'yle ilgili harbin ve zaferin büyüklüğü dikkate alındığında, yeterli olmasa da, Türk edebiyatında çeşitli hikâyeler kaleme alınmıştır.

Hikâye yazanlar arasında Ömer Seyfettin gibi tanınmış hikâyeciler olmakla beraber, hikâyelerin çoğunun edebiyat tarihinde pek yer edinmemiş yazarlar tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle devrin önde gelen hikâyecilerinin Çanakkale Muharebeleri'ne yeterli ilgiyi gösterdiklerini söylemek zordur.

Yazılan hikâyelerde savaşın sebebine temas edilmiş; çeşitli cephelerdeki savaşların tasviri yapılmış; özellikle savaş tasvirleriyle cephede olanlar cephe gerisindeki okurun adeta gözü önünde canlandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca hikâyelerde Çanakkale Zaferi'nin Türk insanı için ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır.

Öte yandan, hikâyelerde işlenen çeşitli duygu ve düşünceler o yıllarda Türk insanının bu savaşa dair ne gibi duygu ve düşünceler beslediğini öğrenmemize imkân vermektedir. Hikâyelerin dili genellikle sadedir. O sebeple günümüz insanına Çanakkale Muharebeleri anlatılırken bu hikâyelerin de okutulması faydalı olacaktır. Harp edebiyatı harp tarihinden ayrı düşünülmemelidir. Harp edebiyatı, harbin belgelere yansımayan duygu boyutunu yansıtması bakımından son derece önemlidir.

KAYNAKLAR

Ahmed Hikmet, "Çanakkale-Sünbül Kokusu", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 32-33

Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "Sünbül Kokusu", **Çağlayanlar**, KTB.Yay., Ank., 1987, s.66-72.

Ali Canib, "Harp Cephesine Doğru-3", **Turan**, Nu. 1358, 27 Temmuz 1331/9 Ağustos 1915, s. 1.

[66] Emine Semiye, "Bir Damla Kan ve Bir Damla Göz Yaşı", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 87.

ANAR, Turgay, **Çanakkale Savaşı Hikâyeleri,** Selis Kitaplar, 1. Bsk., İst., 2006, 224s.
Arif Oruç, "Şehid Kızı", Sabah, Nu.9346, 6 Eyl. 1331/19 Eyl 1915, s.3.
Arif Oruç, "Türk Zabitinin Ruhu", Sabah, Nu.9340-9425, 13 Eylül-19 Aralık 1915/30 Ağustos-6 Eylül 1331.
Aziz Hüdâî, "Anlamak İçin", **Talebe Defteri**, Nu.40, 10 Mayıs 1333/23 Mayıs 1917.
BİLGİN, İsmail, **Çanakkale İçinde Vurdular Beni**, Erdem Yay., 2. Bsk., İst., 2007, 216.
BİLGİN, İsmail, **Çanakkale'nin İsimsiz Kahramanları**, Erdem Yay., 4. bsk., İst., 2007, 192s.
Bir Hilâl Uğruna, İlim ve Fazilet Vakfı Yay., İst., 2013, 207s. (İçinde 22 adet hikâye bulunan bu eser, Çanakkale Muharebeleri'ni konu edinen bir hikâye yarışması çerçevesinde basılmaya değer bulunan metinlerden oluşmaktadır. Ö. Çakır).
Cenab Şahabeddin, "Oğluma İkinci Mektup", **Evrâk-ı Eyyâm** (Yayına Haz. Hasan Akay), Timaş Yay., İst., 1998, s. 205.
CEYHAN, Nesime, **1. Dünya Savaşı Hikâyeleri**, Selis Kitaplar, 1. Bsk., İst., 2007, 246s.
ÇAKIR, Ömer, "Birinci Dünya Harbi Sırasında Harbiye Nezareti'nce Başlatılan "Harp Edebiyatı" Kampanyası ve Bu Çerçevede "İstanbul Edebiyat Heyeti"nin Çanakkale Cephesi'ne Gönderilmesi", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ank., 2000, s. 273-286.
ÇAKIR, Ömer, "Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatının Kaynaklarından Biri Olarak Harpler I: Kırım Harbi (1853-1856)", **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, (Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı)**, C.4, Sayı: 1, Kış 2009, s. 1823-1874.
ÇAKIR, Ömer, "Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Muharebeleri'nin Komutanları", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler** (Editörler: Lokman Erdemir-Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yay., Ank., 2015, s. 291.
ÇAKIR, Ömer, **Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları**, Akçağ Yay., Ank., 2009, 560s.
ÇAKIR, Ömer, **Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ank., 2004, 330s.
E[nis]. T[ahsin]., "Mehmed Onbaşı, **Sabah**, Nu.9330, 21 Ağustos 1331- 3 Eylül 1915, s. 3.
Emin Ali, "Kahramanlar Tarihinden Şimalde-Cenupta İki Defada Dokuz Yara Bir Kol", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 105-107.

Emine Semiye, "Bir Damla Kan ve Bir Damla Gözyaşı", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**,1918, s. 85-88.
Enis Tahsin, "Son Tebessüm", **Sabah**, Nu.9348, 8 Eylül 1331/21 Eylül 1915, s. 3.
Enis Tahsin, "Şehid Validesi", **Sabah**, Nu.9359, 19 Eylül 1331/2 Teşrîn-i evvel 1915, s. 3.
F[ahri]. Celaleddin, "Mustafa'nın Hilesi", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 94-95.
Fahri Celal Göktülga, "Düşmana İpucu Veren Eşekler", **Bütün Hikâyeler** (Haz. Mustafa Baydar), Cem Yay., İst., 1973, s. 312-314.
Fahri Celâleddin, **Keloğlan Çanakkale Muharebelerinde**, Ülkü Basımevi, İst., 1939, 56s.
Fazıl Turgut, "Türk'ün Gazası", **Donanma**, Nu.92, 23 Nisan 1331/6 Mayıs 1915, s. 692-694; Nu, 93, 30 Nisan 1331/13 Mayıs 1915, s. 711-712.
Halide Edib, "Işıldağın Rüyası", **Tanin**, Nu.2320, 22 Mayıs 1331/4 Haziran 1915, s. 3.
Halide Edib, "Seyid Onbaşı", **Kubbede Kalan Hoş Sada**, Atlas Kitabevi, Üçler Mat., İst., 1974, s. 145-146.
Hüseyin Ragıp, "İki Lalenin Hikâyesi", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 47-48.
Kesriyeli Mehmed Sıdkı, "Zafer-i Katîye Doğru", ***Sabah,*** Nu.9461, 30 Kanun-ı evvel 1331.
KORAY, Kenan Hulusi, "Burmalı Apolet", **Kenan Hulusi Koray'dan Hikâyeler**(Haz. İnci Enginün), K.T.B., Yay., Ank., 1983, s. 67-72.
Kur'an-ı Kerîm, Saff sûresi, âyet: 13.
KÜÇÜK, Cevdet, "Mehmed V", **İslam Ansiklopedisi**, C.28, Yıl: 2003, s. 421; http://www.islamansiklopedisi.info/, (Erişim tarihi: 14.04.2015).
Muallim Fuat, **Çanakkale'de İntepe Topçuları**, Anadolu'da Türk Kültürü, İst., 1932, 48s.
NALBANTOĞLU, Muhittin "Savaş Yarası", **Çanakkale Aslanları-Türk Kahramanları**, Kalem Yay., İst., 1981, s. 7-24.
Ömer Seyfeddin, "Çanakkale'den Sonra", **Yeni Mecmua**, Yıl.1, Nu.6, 16 Ağustos 1917, s. 119-120.
Ömer Seyfeddin, "Kaç Yerinden? Yeni Kahramanlar", **Yeni Mecmua**, Yıl.1, Nu.9, 6 Eylül 1917, s. 178-180.
Ömer Seyfeddin, "Müjde", **Yeni Mecmua**, C. 2, Nu.36, 21 Mart 1918, s. 196.
Ömer Seyfettin, "Bir Çocuk Alako", **Bütün Eserleri Hikâyeler-3**, (Haz. Hülya Argunşah), Dergah Yay., 1.bsk., İst., 1999, s. 310-327.
Rabbani Fehmi, "Dönüş", **Donanma**, Nu.109/110, 18 Mart 1334, s. 1769.
Recaizade Ercümend Ekrem, "Ahmed bin Hamud", **Donanma,** Nu.106, 16 Temmuz 1331, s. 888-889.

Reşat Nuri, "Mehmetçik"ten Bir Parça", **Hayat**, C.1, Nu.13, 24 Şubat 1927, s. 18-19.
Ruşen Eşref, "Mustafa Kemal Paşa ile Mülâkat", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s.137.
Salime Servet Seyfi, "Oğlumu Hududa Gönderdikten Sonra", **Yeni Mecmua**, **5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade**, 1918, s. 103-105.
Selahaddin Adil Paşa, **Çanakkale Cephesi'nden Mektuplar-Hatıralar**, Yeditepe Yay., İst., 2007, s. 152.
Siraceddin, "Arıburnu'nda", **Donanma**, Nu.109-110, 18 Mart 1334, s. 1770-1772.
Süleyman Nazif, "Çimentepe'de", **Harp Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:3, Kanûn-ı sâni 1331, s. 34.
Y[akub]. K[adri]., "Küçük Zâbit", **İkdam**, Nu.6966, 3 Temmuz 1916, s. 2.

Çanakkale'de Şehadet ve Şiire Yansıyan Duygular

Mustafa ARIKAN*

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk milletinin yaşadığı seferberlik hali, mezunların yanı sıra, tahsil hayatlarına devam etmekte olan binlerce mektep ve medrese talebesinin cepheye sevkini mecbur kılmıştır.

İdris Sabih ve kardeşi Tevfik de seferberlik sebebiyle cephede görev almış iki ihtiyat zabitidir. Tevfik, Çanakkale'de savaşmış, 28 Temmuz 1331/10 Ağustos 1915'te Conkbayırı'nda şehit olmuştur. Ağabeyi İdris Sabih, Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığı'nda görevlendirilmiş; Fahrettin Paşa'nın karargâhında onun özel kaleminde bulunmuştur. Mondros Mütarekesi'ni müteakip Medine'nin teslimi sonrasında Mısır'da esarette kalmış; burada Kafes, Nilüfer, Işık gibi esir gazetelerinin çıkarılmasına katkı sağlamış, başyazarlık yapmıştır. Şair olan İdris Sabih, bu gazetelerde manzum ve mensur eserlerini yayınlamıştır.

Ağabey ve kardeşin literatüre yansımış kimlik bilgileri eksiktir. Sadece iki eserde İdris Sabih'ten ve Harp Mecmuası'nda bir resmi konulup şehit olduğu belirtilerek Tevfik'ten bahsedilmiştir.

Bu çalışma; İdris Sabih'in şehit kardeşi için yazdığı "Kardeşime", esarette iken yazdığı ve henüz Çanakkale harp edebiyatı literatürüne girmemiş ve ilk defa bu tebliğ ile tanıtılacak olan "Çanakkale" şiirlerini ve bu eserlerin duygu ve düşünce dünyasını tamamlayan, Medine'den ayrılırken yazdığı Mersiye'yi tahlil edecektir. Bu şiirler, kendisi de cephede savaşan ve iki askerlik yılını esarette geçirmiş olan bir şairin, bir şehit ağabeyinin kaleminden çıkmış ve savaş yıllarında yazılmış olmaları bakımından ayrı bir değer ifade etmektedir.

İdris Sabih'in Medine'de veya esarette kaleme aldığı şiir ve yazılar yine şahadet konusuna temas etmektedir.

Anahtar Kelimeler*: İdris Sabih, Çanakkale Şehitleri, Çanakkale Şiirleri, Çanakkale Şehidi Ahmet Tevfik, Seferberlik.*

---

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: marikan@selcuk.edu.tr.

Martyrdom in the Dardanelles and Emotions as Reflected in Poetry

Abstract

The state of general mobilization, which the Turkish nation experienced in World War I, made it necessary that thousands of students studying at schools and madrasahs (religious schools) as well as graduates were sent to the frontline.

İdris Sabih and his brother Tevfik were reserve officers who served in the frontline due to the general mobilization. Tevfik fought in the Dardanelles and became martyred on 28 July 1331 (according to julian calendar)/10 August 1915 at Conkbayırı. His elder brother, İdris Sabih was appointed to Hejaz Campaign Force Command and he served at Fahrettin Pasha's headquarters as personal secretary to him. Following the Armistice of Mondros, he remained captive in Egypt, after the surrender of Medine. There, he contributed to the publication of newspapers for captives like Kafes (Cage), Nilüfer (Lily-of-the-Valley) and Işık (Light) and served as their editor. İdris Sabih, who was a poet, published his prose and poetry in these newspapers.

Full information about the identities of these brothers is not available. Only two works mention İdris Sabih and Harp Mecmuası (The War Journal) referred to Tevfik, publishing a picture of Tevfik and citing him as a martyr.

This study will investigate İdris Sabih's poem entitled "Kardeşime" (To My Brother), which he wrote in memory of his martyred brother, his poems on "The Dardanelles", which he wrote while he was a prison of war, which has not yet entered war literature on Dardanelles and which will be introduced for the first time with this paper, and Mersiye (Elegy), which he wrote while he was leaving Medine and which completed the emotional and intellectual atmosphere of the said works. These poems are of particular significance in that they were written during the war years by a poet, the elder brother of martyr, who himself fought in the frontline and spent two years of his life in captivity.

The poems and articles which İdris Sabih wrote in Medine or in captivity also touch upon the subject of martyrdom.

***Key Words**: İdris Sabih, Martyrs of the Dardanelles, Poems on the Dardanelles, Ahmet Tevfik; a Martyr at the Dardanelles, Mobilization.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilişi, başka bir deyişle son nefesini verişi, 10 yıllık bir savaşlar sürecinde gerçekleşmiştir denilebilir. Trablusgarp ve Balkan savaşları devlet açısından içinde bulunduğu milletler mücadelesindeki güçsüzlüğünü ve yalnızlığını aşikâr hale getirmiştir. Büyük savaş arifesindeki ittifak arayışları sonuç vermemiş; bu kavganın sebep ve hedeflerinden birisinin de Osmanlı topraklarını ele geçirmek, parçalamak ve sömürgeleştirmek olduğunu bilen dönemin yöneticileri Türk-Alman ittifakını yapmaya mecbur kalmıştır. Kasım 1914 başında savaşa dâhil olmak, aslında Almanların ittifakı bozmak ve Ruslar ile anlaşmak tehdidinin sonucudur.[1] Savaş müddetince Doğu, Çanakkale, Suriye-Filistin, Irak, Hicaz, Yemen, Galiçya gibi birçok cephede birden savaşmak bir seferberlik halini mecbur kılmıştır. Çok cepheli ve uzun süren bir savaş, ordunun artan ihtiyat zabiti (yedek subay) ihtiyacı 1916 yılı sonlarında, bu ihtiyacın ifadesi olarak yaş haddini 17'ye kadar düşürmüştür ve savaşın sonuna kadar yaklaşık 10 bin tahsilli gencin savaşa dâhil olması sonucunu doğurmuştur.[2]

Mezun yahut tahsili devam ederken cepheye sevk edilen gençler vatan vazifesini yaparken cephelerde can vermiş, yolu esarete düşenler olmuş ya da uzun savaş yıllarının yorgun savaşçıları olarak evlerine dönebilmişlerdir. Onlar, mütareke sonrasında elde kalan son topraklarda verilecek var ya da yok olma savaşında yeniden cepheye gitmiş; istiklal mücadelesine katılmışlardır. Seferberlik yıllarında, dinî ve millî bir şuurla cepheye gidiş ve oradaki fedakârlıklar dönemin şahitleri tarafından dile getirilmektedir.[3] Bu tahsilli nesil, sadece cephelerde verdikleri mücadele ile değil, aynı zamanda kalemleri ile de *tarih yapma ve yazma* vazifesini yerine getirmiştir. İhtiyat zabitlerinin savaş ve esaret yıllarını anlatan hatıratları, harp edebiyatı örneklerimizin zengin sayılamayacağı bir sahaya yapılan katkı olmuştur.[4]

---

[1] Mustafa Aksakal, ***Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi***, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2010, s. 222- 223.

[2] Mehmet Beşikçi, "'İhtiyat Zabiti'nden 'Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi Olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar, 1891-1930", ***Tarih ve Toplum***, Güz 2011, s. 62-63.

[3] Münim Mustafa, ***Cepheden Cepheye***, 2. baskı, İstanbul 1998, s. 9-11; Ziya Gökalp, "Türk Ocakları ve Millî Şuur", ***Türk Yurdu***, S. 245, Haziran 1955, s. 954; Hamdullah Suphi Tanrıöver, "Müessesemizin Tarihine Bir Bakış", ***Türk Yurdu***, S: 238, Kasım 1954, s. 331.

[4] Bu konuda bkz. Beşikçi, "İhtiyat Zabiti'nden 'Yedek Subay'a", s. 77-78, dpn. 123-149.

Seferberlik yıllarında ihtiyat zabiti olarak savaşa katılan iki kardeşten İdris Sabih, hem cephedeki hizmetiyle, hem de esareti sırasında çıkardığı gazeteler ve yazdıklarıyla harp edebiyatımıza katkı sağlamıştır. Kardeşi Ahmet Tevfik'in Çanakkale cephesinde şehit düşmesi, onun Çanakkale ve şehitlik üzerine yazdığı manzum ve mensur eserlere sebep teşkil etmiştir. Bu çalışma, İdris Sabih'in hayatına dair bilgilerdeki bazı yanlışları düzeltmek ve biyografisine katkı yapmanın yanı sıra, onun şahadet üzerine duygu ve düşüncelerini anlatmak ve bilinmeyen[5] bir *Çanakkale* şiirini de tanıtmak gayesini taşımaktadır.

İdris Sabih Biyografisine Katkı

İdris Sabih"in hayatına dair ilk bilgi veren kaynak, Nüzhet Haşim (Sinanoğlu)'nun *Millî Edebiyata Doğru* adlı eseridir.[6] "*310 senesinde doğmuştur. Babası Tayyar Bey'dir. Darüşşafaka'dan şahadetname almış; Darülfünun'a girmiştir. Aynı zamanda Adliye Nezareti İstatistik Kalemi'ne devam ediyordu. İki ay sonra Hukuk Fakültesi'nden diploma alacakken seferberlik ilan edilmiş, silahaltına alınmıştır. Şimdi Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı Erkân-ı Harbiyesinde hizmet etmektedir. Rütbesi sânî mülazımdır.*" bilgilerinde, öncelikli olarak düzeltilmesi gereken doğum tarihidir. İdris Sabih 310 (1894) değil, 1306 (1890) doğumludur.

Ondan bahseden ikinci kaynak, Nazım Hikmet Polat'ın bir araştırmasıdır ve ilkine göre oldukça kapsamlıdır.[7] Polat'ın tebliğinde de aynı doğum tarihi tekrarlanmaktadır.[8] Aslında her iki yazar da bahsettikleri "*Kardeşime*" başlıklı şiirde yer alan ve Çanakkale'de şehit olan kardeşi Ahmet Tevfik'in yaşını işaret eden "*Yirmi üç baharı kavuran ateş*" mısraını dikkatlerinden kaçırmamış olsalardı; küçük kardeş Tevfik'in 1308 (1892) doğumlu ve dolayısıyla ağabey için 1894 tarihinin yanlış olduğunu fark edeceklerdi.

---

[5] Bu şiir Mısır'da Kahire yakınlarında bulunan Tura esir kampında Türk esirleri tarafından çıkarılan *Kafes* adlı gazetede yayınlanmıştır. Bugüne kadar Çanakkale ve harp edebiyatı üzerine yapılan çalışmalarda yer almamış olması sebebiyle, şiir için *bilinmeyen* sıfatı kullanılmıştır (MA).

[6] Nüzhet Haşim, ***Millî Edebiyata Doğru***, Cemiyet Kütüphanesi, İstanbul 1918, s. 152-153; Aynı eserin yeni harfli yayımı için bak. Nüzhet Haşim, ***Milli Edebiyata Doğru***, (Haz. Recep Duymaz), Akademik Kitaplar, İstanbul 2013, s. 133-134.

[7] Nazım Hikmet Polat, "Unutulmuş Bir İstanbul Şairi: İdris Sabih Gezmen", ***I. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul sempozyumu Bildirileri***, (Edit. Erol Ülgen-Emin Özbaş), Beşir Kitabevi, İstanbul 2009, s. 881-890.

[8] Polat, İdris Sabih Gezmen", s. 882.

İdris Sabih'in resmî kayıtlarda adı *Mehmet Sabih*'tir ve 1306 (1890) *Ertuğrul* doğumludur.[9] Sicil dosyasındaki bilgilere göre babası *Mehmet Tayyar Bey*, annesi *Tevhide Hanım*'dır. Şehit kardeşi Ahmet Tevfik'ten başka bir de kız kardeşinin bulunduğu anlaşılmaktadır.[10] İstanbul Fatih nüfusuna kayıtlıdır.[11] *Gezmen* soyadını almıştır.

1947 tarihli nüfus cüzdanı suretinde *Hatice Adile Hanım* ile evli olduğu kaydı bulunmakta ve hizmet çizelgesindeki ilgili bölümden çocuğunun olmadığı anlaşılmaktadır.

İptidai, rüştiye ve idadi tahsilini Darüşşafaka'da yapmıştır. 6009/525 numaralı diploma ile mezun olmuştur. 26 Temmuz 326 (8 Ağustos 1910) tarihinde Darülfünun Hukuk Mektebi'ne girdiği, müteakip iki öğretim yılında başarılı olup üçüncü sınıfa geçtiği, 1913-1914 eğitim-öğretim yılında derslere devam ettiği, fakat imtihanlara giremediği, seferberlik sonrasında kayıt yeniletmiş olmasına rağmen imtihanlara girmemiş olması sebebiyle 16 Mart 1923 tarihinde kaydının silindiği anlaşılmaktadır.[12] Tahsiline devam edemeyiş sebebi, 1 Temmuz 1922 tarihinden itibaren Kabil'de görevli bulunması[13] olabilir.

Polat, İdris Sabih'in askerlik ve esaret hayatına dair bilgileri onun silah arkadaşı Naci Kâşif Kıcıman'ın[14] *Medine Müdafaası* adlı eserine dayanarak vermektedir.[15] İdris Sabih, Hicaz Seferî Kuvvetler Komutanı Fahrettin Paşa'nın hususi kâtibidir. Naci Kâşif ise, Çanakkale cephesinde savaştıktan sonra aynı yerde askerî kalem amirliği, istihbarat zabitliği ve Kolordu Erkân-ı Harbiyesi İkinci Şube Müdür Vekilliği görevlerini yapmıştır.[16] 17 Ocak 1919'da Medine'nin

---

[9] Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), ***Sicil Dosya Nu (SDN): 148***. Künyesi verilen dosya içindeki 329 (1913) tarihli *Devlet-i Aliyye Tezkeresi* ve 28. 7. 1947 tarihli *Nüfus Cüzdanı Sureti*'nde kimliğine dair bilgiler yer almaktadır.

[10] İdris Sabih'in ölüm ilanında yer alan "*Azmi Tozan'ın kayınbiraderi*" ifadesi kızkardeşinin varlığına işaret etmektedir. Bak. ***Cumhuriyet***, 19 Mart 1950, s. 4.

[11] Vukuatlı Nüfus Kaydına ulaşmak için yapılan elektronik ortam sorgulamalarında ailenin nüfus kaydı gözükmemektedir. 13 Nisan 2015 tarihinde Konya Karatay Nüfus Müdürlüğü yetkilileri bu durumu; İstanbul Fatih'teki kaydın, orada kayıtlı bulunan şahısların hepsinin vefat etmesi sebebiyle yenilenmemiş olabileceği şeklinde izah etmiştir (MA).

[12] DBA, ***SDN: 148***, 11 Aralık 1940 tarihli ve Dekan Ali Fuat Başgil imzalı yazı.

[13] DBA, ***SDN: 148***, Hizmet Çizelgesi.

[14] Hakkında bilgi için bkz. Ali Çankaya, ***Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler***, C. IV, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 1654-1655.

[15] Naci Kaşif Kıcıman, ***Medine Müdafaası Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?***, Sebil Yayınları, İstanbul 1971, 519 s. Eserde İdris Sabih bahsinin geçtiği yerler için bkz. s. 123, 225, 362, 469, 488, 492.

[16] Kıcıman, *Medine Müdafaası*, s. 13.

boşaltılması üzerine Mısır'daki esaret hayatları başlamış ve esaretten 29 Eylül 1920 tarihinde kurtulmuşlardır.[17]

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi'nde dosyası bulunmayan[18] İdris Sabih'in askerlik safahatına dair bilgileri Dışişleri Bakanlığındaki sicil dosyasında yer alan *"İhtiyat Zabitleri Vekilleri ve Namzetlerine Mahsus Vesika"*dan tespit etmek mümkün olmaktadır. Burada yer alan bilgilere göre, Kadıköy'de ikamet etmekte olan İdris Sabih, Aksaray Askerlik Şubesi'nden 29 Temmuz 330 (10 Ağustos 1914) tarihinde silahaltına alınmıştır. Sevk numarası 2089, sicil numarası 332-61'dir. 25 K.evvel 330 (7 Ocak 1915)'te 6. Ordu emrine verilmiş, burada 7. Hafif Erzak Kolunda görevlendirilmiştir. Daha sonra Medine Kuvve-i Seferiyesi 24. Fırkada Hicaz Kolu Seferiyesi Erkân-ı Harbiye Birinci Şubesinde Fahrettin Paşa'nın karargâhında vazife yapacaktır. 25 Mart 331 (7 Nisan 1915)'de ihtiyat zabit vekilliğine, 16 Nisan 336 (16 Nisan 1920)'da mülazım-ı sânîliğe terfi edecek ve gümüş iftihar madalyasıyla taltif olunacaktır.

Askerlik safahatına dair belgeye göre, 7 T. sânî 334 (7 Ekim 1918) tarihinde 8/14622 numaralı belge ile Harbiye Nezareti tarafından terhis edilmiştir. 1 Şubat 335 tarihinde esaret hayatının başladığı ve ancak İstanbul'a 3 Mayıs 336 (3 Mayıs 1920) tarihinde dönebildiği yine bu belgeden anlaşılmaktadır.[19]

İdris Sabih'in memuriyet hayatı Hukuk Mektebi talebeliği günlerinde başlamıştır. Adliye Nezareti İstatistik Şubesinde 19.9.1327 (2 Ekim 1911)-30 T. sânî 1329 (13 Aralık 1913) tarihleri arasında çalıştığı anlaşılmaktadır.[20]

Esaret hayatının bitişinden sonra memuriyete Adliye Nezareti'nde devam etmiş, 18 Temmuz 1920-2 Aralık 1920 tarihleri arasında kâtip olarak görev yapmıştır. 1921-Haziran 1922 tarihleri arasında memuriyetten ayrıldığı görülmektedir.

Hicaz'daki vazifesi sırasında komutanı Fahrettin Paşa'nın sevgisini kazanan İdris Sabih,[21] onun Kabil elçiliğine tayininden sonra elçilik

---

[17] Polat, "İdris Sabih Gezmen", s. 884, 886.

[18] Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü'nün 17 Temmuz 2014 tarih ve 3393 sayılı yazısı eki.

[19] DBA, ***SDN: 148***, İhtiyat Zabitleri Vekilleri ve Namzetlerine Mahsus Vesika. Belgede verilen esaretten dönüş tarihi, Kıcıman'ın eserinden alıntılarla yazılan Polat'ın makalesindeki tarihle çelişmektedir. Burada, İdris Sabih'in Naci Kaşif'ten daha önce esaretten dönmüş olabileceği ihtimali ortaya çıkıyor (MA).

[20] DBA, ***SDN: 148***, Memuriyet Sicil Özeti.

[21] Kıcıman, ***Medine Müdafaası,*** s. 19-22'de yer alan Fahrettin Paşa'nın mektubunda

evrak memuru olarak 4 Nisan 1922'de giden heyet içinde yer almıştır.[22] 1 Temmuz 1922-13 Ocak 1929 tarihleri arasında Kabil'de görev yapmıştır. 1929 yılından itibaren sırasıyla Ankara'da vekâlette, Halep, Santiago de Şili, Halep, Tahran, Moskova, Buenos Aires, Cidde, Oslo, Kopenhag ve Lizbon'da kâtip, konsolos muavini, konsolosluk müsteşarı ve konsolosluk gibi hizmetlerde bulunmuş, 4 Nisan 1949 tarihinde emekliye ayrılmıştır.[23]

Polat çalışmasında, İdris Sabih'in 28 Aralık 1948'de Bakanlık emrine alındığını, 1949'dan itibaren hangi görevlere getirildiğini ve bu tarihten itibaren yaşadıkları ve ölüm tarihini "*şimdilik*" kaydıyla bilmediğini belirtmektedir.[24] İdris Sabih, emekliliğinden yaklaşık bir yıl sonra, geçirdiği kısa bir hastalık devresini müteakip 18 Mart 1950 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi 19 Mart Pazar günü öğle namazından sonra Fatih Camii'nden Silivrikapı (Kozlu) Mezarlığına kaldırılmıştır.[25] "*Elçilik / Müsteşarlarından / İdris / Sabih Gezmen / Ruhuna Fatiha / D. 1890 Ö. 1950*" kitabeli mezar taşı maalesef bugün yerinde bulunmamaktadır.[26]

Yazı Hayatı ve Edebî Yönü

Nüzhet Haşim eserinde İdris Sabih'in şiirlerinin *Bilgi Yurdu*, *Türk Yurdu* ve *Harp Mecmuası*'nda yer aldığını yazmaktadır.[27] Polat'ın tespitine göre onun şiirleri *Mehtap, Hürriyet-i Fikriye, Türk Yurdu, Bilgi Mecmuası, Harp Mecmuası, Servet-i Fünun, Kadınlık, Kadınlar Dünyası, İnci, Nilüfer, Kafes* ve *Işık*'ta yer alır.[28] İsmine ilk defa 23 Temmuz 1911 tarihli *Mehtap* dergisinin 1. sayısında rastlanmaktadır.[29] *Gündönümü Fırtınası* (1919) isimli bir tiyatrosu ve *Halamın Kızları* (1914) isimli bir uzun hikâye ve roman denemesinin bulunduğunu yine Polat kaydediyor.[30]

---

bu sevginin ifadesi olan satırlar mevcuttur.

[22] Mustafa Şahin, ***Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri Afgan Penceresinden Bakış***, Tamas Yayınları, İstanbul 2015, s. 38.

[23] DBA, ***SDN: 148***, Memuriyet Sicil Özeti. Bazı görevlendirme belgeleri için bak. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, *030.11.1-56.20.11; 030.11.1-93.5.13; 030.11.1-109.43.9; 128.4.19; 202.4.7*.

[24] Polat, "İdris Sabih Gezmen", s. 887.

[25] ***Cumhuriyet***, 19 Mart 1950, s. 4.

[26] Bkz. ***Ekler.***

[27] Nüzhet Haşim, ***Milli Edebiyata Doğru***, s. 152.

[28] Polat, "*İdris Sabih Gezmen*", s. 887.

[29] Polat, "*İdris Sabih Gezmen*", s. 882.

[30] Polat, "*İdris Sabih Gezmen*", s. 887.

Onun aktif yazı hayatının 1911 yılında başladığı ve 1920'de esaret hayatının bitişiyle de sona erdiği anlaşılmaktadır. Yazı hayatı kısa sürmüştür.

Nazik, hassas bir genç ve şair olarak nitelenen İdris Sabih'in bu hassasiyetinin tabiatın güzellikleri karşısında dile gelmekte ve özellikle savaş dönemi, cephede yer alış ve esaret hayatı gibi sebeplerle millî meselelerde ortaya çıktığı görülmektedir. Şahadet, bayrak, esaret, Türkiye ve Türk dünyasının vaziyeti, Medine'de asker olması sebebiyle Hz. Peygamber sevgisi onun şiir ve yazılarında dile gelen konular olmaktadır.

İdris Sabih, eserlerini verdiği dönem ve onların şekli ve muhtevası itibariyle *Millî Edebiyat* içinde değerlendirilmesi gereken bir şairdir. Nüzhet Haşim'in eserinde kendisine yer verilme sebebi de buradan kaynaklanmaktadır. Türk edebiyatı tarihinde milliyetçilik hareketi bir *dil milliyetçiliği* halindeki geleneği oluşturmuş; İdris Sabih'in eserlerini verdiği yıllarda bu geleneğe bir de *vezin milliyetçiliği* ilave olmuştur.[31] Hece vezni, millî vezin olarak kabul edilmiştir.

Banarlı, 1914-1921 yılları arasında hece vezninin gittikçe artan ve bir cereyan hâlini alarak kendisine hâkimiyet alanı yaratan bu akımın temsilcileri arasında İdris Sabih ismini de zikretmektedir.[32] O çok az sayıda eser vermiş olmasına rağmen, hece veznini en güzel şekliyle kullanan ve eserleri Türkçe'nin örnek metinleri olarak gösterilen bir şair olmuştur. Ömer Seyfettin, Ali Canip'e yazdığı bir mektubunda, Türkçülük hareketinin vaziyetinden söz ederken, kendi isminin yanında ondan "*İdris Sabih isminde bir başka genç var. O da güzel yazıyor.*" diyerek övgüyle bahsetmektedir.[33] Süleyman Şevket, 1920'de kaleme aldığı *Güzel Yazılar* isimli eserinde, *Kardeşime* şiirine yer vermiştir.[34]

Nüzhet Haşim'in örnek olarak eserine aldığı *Öksüz Akşam* şiirinin

"*Suyun gümüş aynasına bakan yosma bir söğüt,*

Nemli, kumral saçlarını dağıtarak kurutur;

Ayın dolgun memesinden akan süt,

Ölen günden öksüz kalan şu akşamı uyutur!" mısraları onun

[31] Nihat Sami Banarlı, ***Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II***, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, s. 1130.

[32] Banarlı, ***Türk Edebiyatı II***, s. 1131.

[33] Ali Canip Yöntem, ***Ömer Seyfeddin (1884-1920) Hayatı, Karakteri, Edebiyatı, İdeali ve Eserlerinden Nümuneler***, Remzi Kitabevi, İstanbul 1947, s. 27.

[34] Polat, "*İdris Sabih Gezmen*", s. 883, dpn. 3. Aynı şiir, Faruk Kadri Timurtaş, ***Osmanlı Türkçesine Giriş I***, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 17'de örnek metin olarak yer almaktadır.

şairlik kudretini ortaya koymaktadır.[35]

Millî edebiyat akımının bir başka tezahürü olarak görülen âşık tarzı söyleyişlere de onun şiirlerinde rastlamak mümkündür:

"Seherde yetmiştim, zevalde bittim

Mecnunun meçhulü semtlere gittim

Hocasız okudum hep ezber ettim

Tahrirli gözlerden kitâb-ı aşkı!" mısraları, onun *Dîvân-ı Aşk* isimli şiirinden[36] bir dörtlüktür. Şiir, Türk Yurdu'nda yayınlandığı zaman,[37] üzerine *İhsan Raif Hanım*'ın[38] *Genç Günler* şiirinden aynı tarzda yazılmış bir dörtlüğün alınması, İdris Sabih'in ona nazire yaptığını göstermektedir.

Âşık tarzı üslupla yazdığı şiirinde bir *Rıza Tevfik* etkisinden de söz edilebilir.

Millî edebiyat akımının umut vaat eden ve Türkçeyi güzel kullanan şairlerinden biri olan İdris Sabih'in sanat hayatının kısa sürmüş olması, onun sonraki yıllarda unutulmuş gözükmesinin sebebi olarak görülebilir.

Şehit Kardeşe Sesleniş

Seferberlik yıllarında cepheye sevk edilen -mezun ya da tahsili devam eden- kardeşler arasında İdris Sabih ile Ahmet Tevfik'i de görmekteyiz. Bazen aynı aileden farklı cephelerde savaşanlar olduğu gibi, aynı cephede birlikte vatan müdafaasına katılanlar da mevcuttur. Sağ kalabilenlerden bir kısmı bu askerlik yıllarının bir bölümünü esir kamplarında yaşamak zorunda kalırlar. *İbrahim Ethem* ile *Ahmet Halit*,[39] *İsa* ile *Mustafa*;[40] hikâyeleri İdris Sabih ve kardeşine benzeyen mektepli ya da medreselilere verilebilecek örneklerden sadece iki tanesidir.

Ahmet Tevfik Çanakkale cephesinde savaşan bir ihtiyat zabit vekilidir. Askerlik safahatına dair etraflı bir bilgi mevcut değildir. Ekim 1914'te askere alınmıştır. Millî Savunma Bakanlığı kaynaklarından 3. Kolordu 8. Fırka 23. Alay 1. Tabur 2. Bölükte vazife yaptığı

[35] Nüzhet Haşim, ***Milli Edebiyata Doğru***, s. 153.
[36] ***Kafes***, 6 Mart 335, S. 3, s. 1.
[37] ***Türk Yurdu***, (Edit. Murat Şefkatli), C. 6 (12-13), Tütibay Yayınları, Ankara 2000, s. 245.
[38] Hakkında bilgi için bkz. Nüzhet Haşim, ***Milli Edebiyata Doğru***, s. 47.
[39] Mustafa Arıkan, "Bir Çanakkale Şehidi ve Mektubunun Başına Gelenler", ***Gazi Akademik Bakış***, C. 5, S. 9, Kış 2011, s. 213-243.
[40] Mustafa Arıkan, "Ağabey ve Kardeşi Yolu Savaştan Geçen İki Medreseli", ***100. Yılında I. Dünya savaşı ve Mirası Kongresi***, 6-8 Kasım 2014 Çanakkale (Yayınlanmamış tebliğ).

anlaşılmaktadır.[41] 23 Temmuz 1331 (10 Ağustos 1915) tarihinde[42] Conkbayırı'nda şehit olmuştur.

İdris Sabih, kardeşinin şahadet haberini cephede 6. Ordu'da görev yaparken alacaktır. Bir bayram arifesinde, belki de bayram günlerinde cephede alınan bu haber, şair ağabeyin *Kardeşime* adlı şiiri yazmasına ve Çanakkale harp edebiyatının, en güzel eserlerinden birisini kazanmasına vesile olacaktır. Şiirde lirizm, yaşanılan yoğun duyguların bir şair kaleminden mısralara dökülmesiyle hayat bulmaktadır.[43]

O şiirine sitemle başlıyor. Kardeşi kendisinden önce şehit olarak *sıralı ölüm* arzusu hilafına hareket etmiş, "*sırayı, saygıyı"* unutmuştur. İdris Sabih kendisinden iki yaş büyüktür ve şahadet/ölüm önce ona gelmelidir:

"O kadar yandı mı bağrın ey çocuk?
Ecelin sunduğu şarabı içtin!
Sırayı saygıyı unuttun çabuk.
Sebep ne ağandan ileri geçtin?"

Tevfik hayatının baharında, 23 yaşında onu bırakıp gitmiştir. Bütün bir tabiat ve onun güzellikleri kardeşinin şahadetiyle üzülecek, onun kederini paylaşacaktır:

"Yirmi üç baharı kavuran ateş
Güllerin kalbini dağlasa çok mu?
Bir parça şebneme susadı güneş,
Sümbüller sararsa hakları yok mu?"

Ahmet Tevfik 1915 Ramazan'ında bayrama iki gün kala Perşembe günü şehit düşmüştür. Ardında kalanlar artık "*acı bir şeker bayramı*" yapacaklardır:

---

[41] MSB Arşiv Müdürlüğü'nün 17 Temmuz 2014 tarih ve 3393 sayılı yazısı ekinde yer alan Askerlik Safahat Belgesi; ayrıca bkz. ***Şehitlerimiz***, C. 3, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 212.

[42] Askerlik safahat belgesinde belirtilen bu tarih *Şehitlerimiz* adlı eserde *28.5.1915,* MSB *Şehitler Listesi'*nde *28.5.1331 (10 Haziran 1915)* olarak verilmektedir. Şahadet tarihi hususunda, bu farklı tarihler bakımından MSB Arşiv Müdürlüğü'nden tarihin yeniden tetkiki istenmiş ve 02 Eylül 2014 tarih ve 3899 sayılı yazı ile önceki safahat belgesinde verilen tarih doğrulanmıştır.

[43] İdris Sabih ve şehit kardeşi Tevfik için yazılan şiire, Polat, "İdris sabih Gezmen" makalesinden başka bir yazısında da temas etmektedir. Bkz. Nazım Hikmet Polat, "Çanakkale'den Gabar'a/Dağlıca'ya", ***Türklük Bilimi Araştırmaları,*** S. 22, Güz 2007, s. 5-7.

"Yurduna son damla kanını verdin,

Ah cömert kardeşim sana pek yazık!

El fitre verdi sen canını verdin,

Ne acı bir şeker bayramı yaptık!"

Cephedeki oğlunun şahadet haberiyle gözyaşı dökecek anası bile yoktur. O şehit olacak ama "*zavallı anne vatan*" gülecektir.[44] Başkaları onu anacak, onun için gül suyu dağıtacaktır:

"*Yâd eller dağıttı halka gül suyu,*

Yok sana gözyaşı dökecek anan!

Kardeşim üzülme sen rahat uyu,

Ne mutlu gülüyor zavallı vatan!"

Genç Tevfik'in sînesi; Akif'in söyleyişiyle "*cehennem olsa gelen*" sönecek bir göğüs,[45] serhat boylarını tutan geçilmez sarp dağlar, kale olacaktır. Çanakkale cephesini geçilmez yapan bu genç askerin henüz "*kaşından daha çok bıyığı*" bile yoktur:

"*Bir çile ipekten yumuşak sinen*

Serhaddi tuttu sarp balkanlar gibi;

Kaşından daha çok bıyığın yokken

Döğüştün yeleli aslanlar gibi!..."

Her Türk askeri gibi, Çanakkale'de süngüsüyle, kanıyla, canını vererek destan yazan kahramanlardan birisi olan Tevfik'in destanı henüz kalemlerden çıkmamıştır. Onlar alkışlanmaktan utanan, yaptıklarıyla övünmeyen kahramanlardır:

"*Ne beyaz bir mermer, ne biraz yaldız;*

Nerede yaptığın o altın destan?

Sürekli alkıştan utanan adsız,

---

[44] Cephelerde oğullarını kaybeden analar ve onların ruh hallerini, Millî Mücadele günlerinde bir yabancıya verdiği cevapla Konyalı şehit anası dile getiriyor: *"İlâhî yaban kişi... Son giden çocuk, gâvur karşısına bağrımdan koparıp gönderdiğim altıncı evlâdım... Oğullarım ve damadım, vatanı geri getirmek için gittiler. Dönmezlerse sadece ben yanarım. Ya vatan giderse? Kaç kişi yanar bunu bilir misin? Vatan yanar, kül olur..."* Bak. İlhan Bardakçı, ***Taşhan'dan Kadifekale'ye***, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998, s. 94-95.

[45] Akif, *Berlin Hâtıraları*'nda Çanakkale boğazını düşman donanmasının geçmeye çalıştığı günlerde, ilgili mısralarında *"-Korkma/Cehennem olsa gelen bağrımızda söndürürüz;/Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!*" demektedir. Bkz. Mehmet Akif Ersoy, ***Safahat***, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 325.

Koca şehnamene konmamış imzan!"

Şehit Tevfik'in kabrini aramak beyhûdedir; o artık, Cenâb-ı Allah'ın şehitler için ayırdığı yüce makamdadır:

"*Ne kadar aradım senin kabrini,*

Yok diye boynunu büktü her çiçek.

Yanıldım kardeşim bağışla beni,

Sen arzdan semâya naklettin gerçek!..."

İdris Sabih'in *Kardeşime* şiiri ilk defa 1916 yılında Harp Mecmuasında yayınlanmış ve şiirin yanına Tevfik'in bir de resmi konmuştur.[46]

Şehit Ahmet Tevfik, ağabeyinin şiiri ile unutulmayan Çanakkale şehitleri arasına girmiş; bazen, bu şiirden alıntılarla kendisinden bahsedilmiştir.[47] Ömer Çakır da Çanakkale harp edebiyatının şiir sahasında yaptığı çalışmasında bu şiire yer vermektedir.[48]

Medine'den Esarete

Hicaz Cephesi'nde Fahrettin Paşa'nın karargâhında onun hususî kâtibi olan İdris Sabih, 1916 yılından Ocak 1919'a kadar Medine'de bulunacaktır. Suriye-Filistin cephesindeki başarısızlık Medine'nin müdafaasını zora sokacak, orduda subaylar arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkacak, bazıları şehrin bir an önce boşaltılması fikrini savunacaklardır. Artık Osmanlı Devleti yenilmiş ve Mondros mütarekesini imzalamıştır. Paşa'nın gönlü kutsal toprakları, Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu mübarek Ravza-i Mutahhara'yı bırakıp gitmeye razı olmamaktadır. Bu zor günlerinde kendisiyle, emir-komuta sınırlarının dışında, İdris Sabih ve arkadaşı Naci Kâşif adeta bir dost, sırdaş, arkadaş olurlar.

Fahrettin Paşa'nın Harem-i Şerif minberinde askerine ve halka hitaben söyledikleri, o topraklar terk edilirken yine şair-asker İdris

---

[46] ***Harp Mecmuası***, Yıl. 1, S. 9, Mayıs 1332 (1916), s. 132. Aynı mecmuanın yeni harfli neşri ve şiir için bkz. ***Harp Mecmuası,*** (Haz. Ali Fut Bilkan-Ömer Çakır), Kaynak kitaplığı, İstanbul 2005, s. 99. Şiir İdris Sabih tarafından ayrıca esarette çıkardığı Kafes'te de yayınlanmıştır. Bkz. *Kafes*, S. 5, 10 Mart 335 (1919), s. 1. Burada şiirde geçen bazı kelimeler; *Şarabı/şerbeti, zavallı/mübarek, semâya/göklere* şeklinde değiştirilmiştir.

[47] Milliyet gazetesinde *Kahramanlar* başlıklı yazı dizisinde *Ahmet Tevfik Efendi* adıyla tanıtılmakta "*içli bir mersiye"* denilen şiirin ilk ve son kıtaları alıntılanmaktadır. Bkz. ***Milliyet***, 31 Mart 1955, s. 4. Yine Milliyet'te Refah şehitlerinin anıldığı bir yazıda, mezarları belli olmayan şehitlerimize, *Kardeşime* şiirinin son kıtasıyla seslenilmektedir. Bkz. Remzi Şirin, "Refah Faciası ve Şehitlerimiz", ***Milliyet***, 23 Haziran 1994, s. 18.

[48] Ömer Çakır, ***Türk şiirinde Çanakkale Muharebeleri***, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 294-295.

Sabih'in kaleminden içli bir mersiyeye dönüşecektir. Paşa "*Ey bütün tarihi eşsiz kahramanlıklar, şan ve şerefle dolu Osmanlı ordusunun yiğit zabitleri, ey her cenkte cihanı tir tir titretmiş, asla kimseye boyun eğmeyerek daima namus ve din borcunu kanıyla ödemiş şeci Mehmetçiklerim, kardeşlerim, evlâtlarım gelin hep beraber Allah'ın ve işte huzurunda huşû ve vecd içinde gözyaşları döktüğümüz Peygamberinin karşısında hep beraber, aynı yemini tekrar edelim ve diyelim ki, Ya Resûlullah, biz seni bırakamayız.'*"[49] sözleriyle birlikte; kendisini Medine'yi boşaltma konusunda zorlayan İngilizlere "*Muhammediyim, Türk'üm ve Askerim*." cevabıyla, onların isteklerinin kendisinde karşılık bulmadığını beyan edecektir. Müslüman, Türk ve asker olmak, onun için iftihar vesilesidir.[50]

Medine müdafaasının sıkıntılı bekleyiş günlerinde Fahrettin Paşa Osmanlı sancağı-bayrağı hakkında bir yazı yarışması tertip edecek ve bu yarışmayı İdris Sabih kazanacaktır. Onun bu yazısında, uğruna şehit olunan değerlerin ve Türk milletinin bu hususta yaptığı fedakârlığın dile getirilişine şahit olmaktayız:

"*Ya o al rengi biliyor musunuz? Memleketin bütün mukadderatı ve aziz istikbâli için o kadar cömertçe akıtılan kanlara işaret ediyor. Filvaki babalarımız, yurdumuz için kadınların da yapabilecekleri gibi yalnız gözyaşı dökmediler.*

Bu ocağı kurarken, bizzat kendilerini kurban ettiler. Sancağımızı kaldırmak için düştüler...

Dünyanın bütün çiçekleri 'Albayrak'ın yanında renksiz ve kokusuzdur. Biz onun katmerlerinde bizzat cenneti koklarız... Bozkırlarda onun ateşi etrafında ısınırız, kum çöllerinde onun gelincik terâvetiyle yüreğimizi tazeleriz...

Sancağımızın şan ve şerefle taşıdığı büyük hamâil altında henüz kanayan cerihaları da vardır. O'nun vakit vakit kabaran göğsü, çocuklarına söylemek istemediği, mamafih hepimizin bildiği hicranlarını kâfi derecede tefsir eder. Bu yaraları zaman ve nisyân tedavi edemez. Onları sarıp kapatacak olan ancak genç nesillerdir...

Asırlardır mefâhiriyle doldurmuş, bütün Şark'a bir fecr-i sadık getirmiş, Allah'ın dava-yı vahdanîyetini, Hakkından ve nefsinden emin olanlara has bir kahramanlıkla, her zaman bir başına müdafaa etmiş,

---

[49] Feridun Kandemir, ***Fahrettin Paşa'nın Medine Müdafaası Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler***, Yağmur Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2006, s. 149.
[50] Kıcıman, ***Medine Müdafaası***, s. 408.

insânîyetin nısfı mazlumunu bağrına basmış olan sancağımıza lâyık olduğu zafer ve istikbâli Allah dırığ etmeyecek... Bizzat istikbâl, ondan başkasının dudağını açmasına müsaade eylemeyecektir. Her Osmanlı genci, Bayrağının aşkıyla bîihtiyardır. Onun gölgesinde gelecek her ölümü, vallahi anası gibi kucaklar."[51]

Yukarıda bazı bölümlerinden alıntılar yapılan bu yazı, İdris Sabih'in sadece şiirde değil, nesirde de güçlü bir kalem olduğunu göstermektedir. Uğrunda ve gölgesinde kardeşinin Çanakkale'de şehit olduğu albayrak ile ilgili duygularını, onun yüceliğini İdris Sabih bazen mısralara dökmektedir:

"*Boyasını güller vurur, genç kızların yanağı*
Oyasını güneş işler, som altından saçağı
Eteğine erişemez her yiğidin dudağı.

Bulutlarda böyle durur meleklerin otağı
Bayrakların üstündedir, hakanların bayrağı

Yasak diye kalelere, sınırlara dikilmiş,
Çok sayılı dalga onun karşısında irkilmiş
Nice başlar, nice taçlar, gölgesinde eğilmiş.

Dört tarafa akın eder, yedi iklim konağı
Öksüzleri bağra basar Türkeli'nin kucağı"[52]

Filistin cephesinin çöküşü ile birlikte Medine'nin müdafaa edilmesinin imkânsızlaştığı ve Fahrettin Paşa'nın teslimiyetçiler tarafından hazırlanan bir oyunla esir edilmesinin sonunda İdris Sabih ve arkadaşı Naci Kâşif Mısır'a gidecek bir esir kafilesine katılırlar ve 17 Ocak 1919'da Medine'den ayrılırlar. İşte bu ayrılık sırasında, Hz. Peygamber'in makamı terk edilirken, o, Medine için "*aceleyle çok yanık bir ayrılma mersiyesi*" yazar ve esaret yolculuğu sırasında hüzün dolu, ağlamaklı seslerle bu mersiye okunur.[53]

[51] Kıcıman, ***Medine Müdafaası,*** s. 231-233.
[52] Rıza Akdemir, ***Dinî ve Millî Şiirler Antolojisi***, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 164.
[53] Kıcıman, ***Medine Müdafaası,*** s. 492.

Çanakkale'de Türk askerleri, hilafetin payitahtı İstanbul ile birlikte İslâm'ın kitabı Kur'an-ı Kerim'i, onun kutsal şehirleri Mekke ve Medine'yi; Mescid-i Nebevî ve Kâbe'yi de müdafaa ediyor olmanın verdiği ruh ile savaştılar. Kutsal değerler uğruna ölüme koşarak gittiler. Çanakkale Ruhu'nun temsilcisi ve yaratıcılarından Ahmet Tevfik'in ağabeyi, yazdığı mersiyesinde o ruhu Medine'de terennüm etmiştir. Seferberlik yılları harp edebiyatının en güzel örneklerinden sayılması gereken "*Dünya ve Ahiret Efendimiz'e*" başlıklı bu şiir şu mısralarla örülmüştür:

"*Bir ulu'l-emr idin emrine girdik*
Ezelden biatlı hakanımızsın.
Er idik sayende murada erdik
Dünya ve ahiret sultanımızsın.

Unuttuk İlhan'ı Kara Oğuz'u
İşledik seni göz bebeğimize
Bağışla ey şefi' kusurumuzu
Bin küsur senelik emeğimize!

Suçumuz çoksa da sun'umuz yoktur.
Şımardık müjde-i sahabetinle!...
Gönlümüz ganidir gözümüz toktur
Doyarız bir lokma şefaatinle!

Suları tükendi gülabdanların
Dinmedi gözümüz yaşı... Merhamet!
Külleri soğudu buhurdanların
Aşkınla bağrını yakmada millet!

Nedense kimseler anlamaz eyvah
O kadar saf olan dileğimizi
Bir ümmî isen de ya Resûlullah
Ancak sen okursun yüreğimizi...

Gelmemiş Türkçede Kays u Hassan'ın
Yok bizde ne Bürde ne Muallaka

Yolunda baş veren Âl-i Osman'ın
Lâl ile yazdığı tarihten başka...

Ne kanlar akıttık hep senin için,
O ulu kitabın hakkıyçün, aziz,
Gücümüz erişsin ve erişmesin,
Uğrunda her zaman döğüşeceğiz...

Yapamaz Ertuğrul evlâdı sensiz
Can verir canandan geçemez Türkler
Ebedî hâdimü'l-harâmeyniniz
Ölsek de Ravzanı ruhumuz bekler!"[54]

Şiirin son kıtasında dile getirilen duygular; verdiği hutbeden sonra Fahrettin Paşa'ya yaşlı bir Medinelinin hürmetle söylediği şu sözlerin ifadesi olmaktadır: *"Paşa!.. Sen artık bizdensin. Bizim gibi mücavirsin... Buradan ayrılamazsın... Nereye gitsen ruhun, kalbin yine burada kalır..."*[55] Bu tarihî anın şahitlerinden birisi de İdris Sabih olmalıdır. Belki de son mısralar, bu tabloyu şiire yansıtmıştır.

İdris Sabih'in nesli, tarihin Türk milletini ve Osmanlı Devleti'ni getirdiği noktada; Türklük duygusunun Türk milliyetçiliği şeklinde tezahür ettiği ve bu cereyanın mekteplere hâkim olduğu bir dönemin gençleridirler. Aynı duygular, seferberlik ilanını takiben orduya katılan bu gençlerin eğitildikleri ihtiyat zabit talimgâhlarına da hâkimdir. Eli kalem tutan bu gençler, birçok cephede vatan vazifesini layıkıyla yapmışlar; onların bu fedakârlıkları, kahramanlıkları dönemin idarecileri, komutanları, hocaları tarafından çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir.[56] Onların duygu ve düşüncelerinde, mücadelelerinde *Türklük* ve *İslâmlık* iç içedir. Hattâ İdris Sabih'in mısralarında dile getirildiği gibi; Türklük, İslâm ile şereflenmiş; Türk tarihi, İslâmî dönemiyle asıl manasını kazanmıştır.

Türk milleti İslâm ve onun Peygamberi için sadece kanıyla bir tarih yazmamıştır. Sabih, *"Yok bizde ne Bürde, ne Muallâka"* dese de,

---

[54] Şiir için bak. Kıcıman, ***Medine Müdafaası,*** s. 124-125. Daha sonra aynı şiir İdris Sabih tarafından *Kafes*'te 5 ve 7. kıtaları çıkarılarak yeniden yayınlanacaktır. Bkz. ***Kafes,*** S. 13, 29 Mart 335 (1919), s. 1.
[55] Kandemir, ***Medine Müdafaası,*** s. 149.
[56] Bu konu için bak. Arıkan, "Bir Çanakkale Şehidi", s. 222-226.

Hz. Peygamberi öven kasideler -*Kaside-i Bürde* gibi- ya da Kâbe duvarına asılan şiirler (*Muallakât-ı Seb'a*) Arap toplumunun eseri olabilirler. Osmanlı padişahlarının birçoğu naatlar yazmışlardır. Peygamber övgüsüne mazhar olduğuna inanılan, İstanbul'u fetheden komutan, sultan onun adını taşımaktadır. Türk milleti doğan çocuklarına en çok peygamberinin adını vermektedir: *Mehmet, Mustafa, Ahmet* gibi... Süleyman Çelebi'nin yazdığı *Mevlit*, sevinç ya da üzüntüye vesile olacak her önemli günde okunan, İslâm'ın Peygamberinin anılmasına vesile olan bir metindir. İhdas edilen *Kutlu Doğum Haftası*; onu anma ve anlama ihtiyacı ve düşüncesinin eseri olduğu kadar, Peygamber sevgisinin bir ifadesidir.

İdris Sabih'in askerliğinin iki yıldan fazla bir süresi Mısır'da İngiliz esir kamplarında[57] geçmiştir. Tura, Seydibeşir ve İskenderiye esir kamplarında kalır. *Işık, Kafes, Nilüfer* adlı esir gazetelerinin[58] çıkarılmasında mesul müdür ve başyazar olarak katkıda bulunmuştur. Kamplarda elle yazılan ve teksir baskı ile çoğaltılan bu gazeteler, karikatür ve resimlerle zenginleştirilmiştir. İdris Sabih'in bu gazetelerde şiirlerinin yanında nesirlerine de rastlanılmaktadır.

İngiliz esareti altında, dikenli teller içinde tutulmak onun için "*karıncanın dehlizine kapanmak"* gibidir. Burada kaleme aldığı bir şiirinde Türk ordusu ve milleti için Allah'tan *Merhamet* dilemektedir:

"*Her gün aynı basık çatı altında,*
Hayat denen işkenceden usandık!
Otururken Süleyman'ın tahtında,
Karıncanın dehlizine kapandık!

Ceylanlara zemzem sunan her ırmak,
Sarı cılız söğütleri bekliyor,
Peygamberler yetiştiren bir ocak

[57] Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere esir düşen Türk askerleri Mısır, Irak, Kıbrıs, Malta, Hindistan ve Birmanya'da bulunan esir kamplarında tutulmuşlardır. Bu kamplar hakkında bilgi için bkz. Cemalettin Taşkıran, ***Ana Ben Ölmedim, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri***, Türkiye İş bankası Yayınları, İstanbul 2001, s. 58-176; Mahmut Akkor, ***I. Dünya Savaşı'nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları,*** (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Sakarya 2006, s. 43-123.

[58] Birinci Dünya Savaşı sırasında esir düşen Türk askerlerinin kamplarda çıkardıkları gazeteler için bkz. Bülent Varlık, "Esaret Gazeteleri", ***Tarih ve Toplum***, C. 34, S. 199, Temmuz 2000, s. 26-28.

Baykuşların hutbesini dinliyor.

...

Osmancığın öksüz Anadolu'su,

Düştü kaldır ey ulular ulusu!

Bin zalime yetti kalbi vatanın

Bir mazluma el vermez mi kudretin!

...

Kitabını ezber okur o ümmet

Sevgilinin adı Muhammed değil mi?

Yüzükoyun emekleyen yetimleri gel affet

Ulu Tanrım yetişecek nesle olsun merhamet!"[59]

İdris Sabih'in esaret arkadaşları tarafından çok sevildiğinin ifadesi olan bazı şiirlere rastlanmaktadır. Sungur Alp mahlaslı bir şair asker "*Kan Kardaşı"* başlıklı şiirini ona ithaf etmektedir. Şiirde hayal âleminde Türk dünyası dolaşılır ve bir Kırgız çadırında kan kardeşi olunur.[60]

Mehmet Nurettin tarafından yazılan "*Bâri, Sen Gül!"* adlı şiir yine ona ithaf edilmiştir.[61]

Kardeşini bir bayram arifesinde Çanakkale'de şehit veren İdris Sabih, Işık'ta kaleme aldığı *Kurban Bayramı* başlıklı yazısında duygularını dile getirir: Seferberliğin ilanından beridir tam on bayram idrak edilmektedir. Bu bayramlar dam altında değil, evinden uzakta silahaltında geçmiştir. Çocukluk bayramlarındaki şekerler yerine bugün ağızlarındaki acı akîdelerdir. Ona göre, bu on bayram hakikî kurban bayramlarıdır.[62] Vistol Nehri'nden Umman Denizi sahiline kadar coğrafyayı süsleyen *"...al gelincikler son beş sene zarfındaki Türk kurbanlarının birer damla kanından başka bir şey midir?*

Irkımızın umumî harbe ait ve henüz gayr-ı mektûb-ı ilân destanı o yeşil yapraklarda müsvedde halinde okunabilir!

Millî mevcudiyetimizin müdafaasına şahit olan bu mübarek günümüzde biz ne koçlar kurban etmedik?

Hazret-i İsmail gibi kanını âl-i mukaddesi uğruna nezir eden; Allah'ın ve tarihin huzuruna açık alınla giden bu kurbanların gözleri

---

[59] ***Kafes***, S. 2, 3 Mart 335 (1919), s. 1.
[60] ***Kafes***, S. 6, 13 Mart 335 (1919), s. 1-2.
[61] **Nilüfer**, S. 1, 20 K. sânî 336 (1920), s. 1.
[62] İdris Sabih, "Kurban Bayramı", ***Işık***, S. 70, 6/9/35 (1919), s. 1.

ne bir tülbent, ne bir bûse ile kapanmadı!"

Kardeşi Tevfik ile birlikte farklı cephelerde toprağa düşen şehitleri birer kurban olarak niteleyen bu satırlardan daha güzel hangi ifadeler kaleme alınabilir?

Elde kalan son vatan toprakları da işgale uğramıştır. Bu bayram günlerinde *"Akdeniz'in ötesinde bulunan kardaşları"* istiklâl mücadelesi verirken, esaret altında elinden bir şey gelmemesi onu üzer. Buradaki *"Esaret ve istirahat engizisyon işkencelerinden daha beter bir eza teşkil etmektedir. Bu bayramlar bizi güldürmez!"*

Dökülen kanlar ve verilen canlar asıl bayramın, büyük bayramın hazırlayıcısıdır. *"Takvimin bir gün gelip kaydedeceği bu bayram (İttihâd-ı İslâm) gayesinden daha tabii, daha ilmî, tarihte emsaline göre dana sehlü'l-vüsûl olan (Türk İttihadı)nın tahakkuk ettiği gün olacak ve o zaman tarih; 'Türklerin İkinci Ergenekon Bayramı'nı 'Mısır esaretinden kurtulan Ben-i İsrail'in büyük bayramı' yanına derc edecektir."*

İdris Sabih, hüzünlü bir Kurban Bayramı yazısını Türk birliğinin tahakkuk edeceğine dair umudunu dile getiren satırlarla bitirirken, *"Cihan harbindeki kurbanlarımıza gani gani rahmet diler ve onların aziz hatıralarını hürmetle"* anar.[63]

Aynı kampta esir olan Halit Fikri de benzer duyguların ifadesi olmak üzere bir bayram yazısı kaleme almıştır.[64]

Bir başka yazısında İdris Sabih, Cihan harbinde toprakların kaybedildiğini ama Türk selinin asıl yatağına döndüğünü söylemekte, Türk ocağı eskiden olduğu gibi yanmaya devam ettiği için Allah'a hamd etmektedir. Rus tehdidi artık bertaraf olmuştur. O, "*Verdiğimiz aziz kurbanlar, Türk âleminin fidye-i necâtı olabilir ve bu çok görülmemelidir! Türkiye kaybettiği evlatlarına mukabil Kafkasların ortasında pek değerli kardeşler kazanmıştır. Türkleri, Tatarları, Kürtleri yarınki Turan'ın temellerini atmak üzere baş başa görüyoruz.*"

---

[63] İdris Sabih, "Kurban Bayramı", s. 1. Kahire yakınlarında Kuesna esir kampından aynı bayramda yazılan bir esir mektubunda Konyalı Ahmet Ziya, esaret bayramlarını şöyle anlatıyor: "*Bu mektubum Kurban bayramının birinci gününe müsadif bir zamanda yazılıyor. On iki bayram ailelerden uzak, gurbet âlemlerinde yapılıyor. Bu Kurban bayramı da hayat-ı esarette idrak ediliyor. Bugün herkes bizim kadar belki müteessir olamaz. Bugün herkesten ziyade bizlerin gözleri eşk-i ye's ve nevmîdî ile dolgundur. Gözyaşlarımla sizin bayramınızı tebrike vasıta olacak şu solgun kâğıt bence medâr-ı teselli olabilir mi?*" Bkz. Mustafa Arıkan, "Birinci Cihan Harbi Türk Esir Mektuplarında Duygu ve Düşünceler", ***Osmanlı Araştırmaları IX***, İstanbul 1991, s. 38, 47.

[64] Halit Fikri, "Bayram", ***Işık,*** S. 37, 29/6/35 (1919), s. 1-2.

derken,[65] günümüz için de anlamlı mesajlar vermektedir.

Seferberlik yıllarında cephelerde kardeşi Ahmet Tevfik ile birlikte şehit olan on binlerce şehidi Türk dünyası ve Türkiye'nin kurtuluşu için verilmiş fidye olarak gören İdris Sabih, bu yazılarında, esaret arkadaşlarına gelecek için umut vermekte, onların üzüntü ve umutsuzluğunu izaleye çalışmaktadır.

İdris Sabih'in Bilinmeyen Bir '*Çanakkale*' Şiiri

Bir şehit ağabeyi olarak İdris Sabih, savaş yıllarında "*kendisine gençler arasında kıymetli bir mevki ayırtan" Kardeşime* adlı şiirden[66] başka, esarette yazdığı ve Kafes'te yayınladığı *Çanakkale* şiiriyle de[67] harp edebiyatımıza kıymetli bir katkıda bulunmuştur. Bugüne kadar Çanakkale ve harp edebiyatı ile ilgili yapılan çalışmalarda dikkatten kaçan bu şiir, bazı edip ve şairlerimizin eserlerinde karşılaşılan Homeros'un İlyada destanına[68] bir atıfla başlamaktadır. Şiiri aynen buraya alıyoruz:

"Homer görmüş, elbet nankör değildir
Hiç şüphe yok yaşasaydı bu şair,
İlyada'yı parçalar ve muhakkak
Göğsündeki hamâili yırtarak
Size ondan birkaç sargı yapardı!
Esâtirin o bahsini kapardı!

Biat için öper yeşil eteğini dalgalar...
Gurup, onun civarında için için kan ağlar!
Mehtap, ipek örtüsüyle sanki müşfik bir ana,
Açık yatan yavruları alır kendi koynuna!
Henüz açan çiçeklerin birkaç damla şebnemi,
Son bir defa su isteyen dudakların zemzemi!
Durmaz kanar birer büyük cerihadır her sancak!

[65] İdris Sabih, "Türkiye'nin Âtisi", ***Işık***, S. 58, 20/8/35 (1919), s. 1-2.
[66] Nüzhet Haşim, ***Milli Edebiyata Doğru***, s. 133.
[67] ***Kafes***, S. 9, 20 Mart 335 (1919), s. 1.
[68] M.Ö. 9. yüzyıl İyonya'sında yaşadığı düşünülen Homeros, kendisinden dört-beş yüzyıl öncesinde gerçekleşen Truva savaşını destanlaştırmış ve bu savaşın 51 gününü anlatmıştır. İlyada, Truva'dan daha çok Akhilleus'un destanı sayılmaktadır. Bu konuda bak. Homeros, ***İlyada***, (Çev. Azra Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1984, s. 16, 29.

Ay onların sinesinde bir madalya olacak

*

Yıldızların namlusunu takdis edip öptüğü,
Kan ve yakut işlemeli her süngü,
Yazar kızıl ufuklara mücevherli bir tarih!
O lâyemut destanları dinler Zühre ve Merih!
Siper diye mezarını kendi kazar her nefer,
Başucunu döğer durur talkın veren mermiler!
Aslı toprak olanlara ölüm, o bir sıladır!
Bir yolcuyu yakmak için şu cehennem fazladır!

*

Şehitleri bir aşır-ı Fâtiha'ya bürünen,
Yüce göğsü meleklerin kanadına sürünen,
Henüz açan bir gül kadar taze duran şu türbe,
Çanakkale bu ikinci bir Kâbe:
Genç dulların, öksüz kalan çocukların rüyası,
Baştanbaşa bütün İslâm dünyası
Kıble gibi onun temiz toprağına yönelir,
Bir kuş olur, çevresini tavaf için yükselir!"

İdris Sabih *Çanakkale* şiirinde şehitlere seslenmektedir. Asırlar önce Truva'da verilen savaş ve onun kahramanlarını destanlaştıran Homeros, Çanakkale'de Türk askerinin yazdığı destanı gördükten sonra onların kahramanlığını tasdik ve tebcil edecektir. Göksündeki muskayı yırtacak ve ondan şehitler için sargı yaparak, Truva'da yazılan destan bahsini kapatacaktır.

Onun *Çanakkale* şiirinin başlangıcında yaptığı atıf ve dile getirilen düşünce, Celal Nuri tarafından da bir yazıda ele alınmaktadır. Truva savaşının her yıl dönümünde Savaş Tanrısı Mars'ın himayesinde törenler düzenlenir. Homeros, Mars'ın teklifiyle böyle bir törende ölümsüzleştirilecektir. Ama o bu teklifi kabul etmez. Homeros, Mars, diğer tanrılar ve savaşçılarla birlikte Türklerin vatanlarını istilaya gelen düşmanlarını Çanakkale'den kovuşlarını seyrederler. O *"İlyada'yı da Odesa'yı da bugünden itibaren yürürlükten kaldırıyorum. Bundan böyle bu baş eserlerim okunmasın."* diyecektir.[69] Türklerin Çanakkale'de

[69] Celal Nuri, "Gelibolu'da Türkler ve Homeros", ***Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı***,

"*Allahu Ekber!"* nidalarıyla İngiliz, Fransız ve diğer istilacıları kovmaları, gösterdikleri kahramanlık karşısında Truva kahramanlarının yaptıkları sönük kalmıştır. O, birkaç asır sonra destanını yazmıştır, ama *"Bu olayın üzerinden de biraz zaman geçince elbette dahi bir sihirbaz bu övgüye layık manzarayı geleceğe hediye edecektir."* İşte o zaman kendisi de onun övdüğü kahramanlar da unutulacaktır.[70]

Sâlime Servet Seyfî *"Görmedi hiç biriniz böyle mehîb hengâme.../ 'Truva' destanı, 'Dâra' masalı, 'Şehnâme'"* mısralarında Doğu'nun ve Batı'nın destanlarını Çanakkale karşısında sönük bir hale getirmektedir.[71]

Halit Fahri de Çanakkale zaferini Truva ile mukayese eder; hilâlin kazandığı zafer Homeros'un destanını kenarda bırakır. Ona göre, bundan böyle "*Türk ebedî bir şerefle yaşar, kadim Yunan ağlar."*[72]

İdris Sabih'in mısralarında, Çanakkale kıyılarını okşayan dalgaların şehit kanlarıyla sulanmış ve onların orada vatanlaştığı topraklara biat ettiğini; gurubun kızıllığının sebebinin orada kan ağlaması olduğunu; mehtabın bir ana şefkatiyle şehitleri kucağına aldığını söyler. Şebnemler son nefesini verecek şehitlerin dudağına damlatılan zemzem; ay, kanayan bir yaraya benzeyen her sancağa takılacak madalya gibidir, o topraklarda.

Yıldızlar Mehmetçiğin namlusunu kutsamak için öperler; orada takılı her süngü altın ya da yakut gibi değerli bir tarih yazmıştır. Onların ölümsüz destanlarını *Zühre* ve *Merih* dinleyecektir. Kazdıkları her siper Mehmetçiğin sanki mezarıdır; siperleri döven mermiler onların başucunda verilen talkın gibidir. *"Aslı toprak olanlara ölüm bir sıladır."* Şahadetle her asker Allah'ına gerçek sılasına kavuşacaktır. Bu kavuşma için, bu mahşerî, cehenneme benzeyen savaş fazla değil midir?

İdris Sabih, şiirinin son bendinde Kâbe metaforunu kullanır. Şehitler *Fatihâ'*ya bürünmüşlerdir; onların sîneleri meleklerin kanatlarına sürünmüş, mezarlarına o kanatlar ile taşınmışlardır; o taze mezar, o türbe âdeta bir ikinci Kâbe gibidir. Burada yapılan tasvir, Mehmet Akif'in *Çanakkale Şehitleri* şiirinde, şehitler için yaptığı türbeye benzemektedir. O, mezar taşı olarak Kâbe'yi onlara lâyık görmüştü.[73]

(Haz. Muzaffer Albayrak-Ayhan Özyurt), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s. 113.

[70] ***Aynı yer.***

[71] Çakır, ***Türk Şiirinde Çanakkale***, s. 119.

[72] Çakır, ***Türk Şiirinde Çanakkale***, s. 120.

[73] "'*Bu, taşındır' diyerek Kâbe'yi diksem başına*" mısraı ile başlayan ve "*Yine bir şey yapabildim diyemem hatırana*" mısraıyla biten, şiirin bu bölümü için bkz. Ersoy, ***Safahat***, s. 406.

Çanakkale toprakları, genç dullar, öksüz kalan çocukların şehit eşlerini, babalarını rüyalarında canlandıracakları; bütün İslâm dünyasının, *Kıble* olarak yöneldikleri Kâbe gibi, bir kuş misali kanatlanarak tavaf ettikleri yer olacaktır.

Sonuç

İdris Sabih ve şehit kardeşi Ahmet Tevfik, seferberlik yıllarında cepheye çağrılan tahsilli nesle mensup binlerce vatan evladından sadece ikisidir. Tevfik, Çanakkale'de vatan toprağına düşmüş, şehit olmuştur. Ağabey İdris Sabih ise, Güney'de Irak ve Hicaz topraklarında İslâm'ın kutsal şehirlerinden Medine'de vatan vazifesini yerine getirmiştir. Askerlik yıllarının bir kısmı da esarette geçmiştir.

İdris Sabih, Medine Müdafii Fahrettin Paşa'nın yakınlığını ve dostluğunu kazanmış bir askerdir. Paşa, o ve arkadaşı Naci Kâşif'i subay olarak orduya kazandırmak istemiştir. Onlar, savaş sonrasında sivil hayatı tercih etmişler; ama İdris Sabih, Kabil'de komutanıyla beraber vazife yapmaya devam etmiştir.

O, savaşta ve sonrasında ülkesine ve milletine yaptığı hizmetlerin yanı sıra, bir şair olması bakımından da harp edebiyatımıza kıymetli eserler kazandırmıştır.

Türk tarihinin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecini yaşadığı dönemin edebiyatı üzerine yapılan bir değerlendirmede, İdris Sabih, *"ihmal ve nisyanın karanlıklarında"* kalan edebî şahsiyetler arasında gösterilmektedir.[74] O, bir *'meşâhir-i meçhûle'* midir?

Sadece Çanakkale şehidi kardeşi Ahmet Tevfik için yazdığı *Kardeşime* şiiri bile, onu unutulmaz, unutulmaması gereken şairlerimiz arasına katmıştır, denilebilir. Bu çalışma, onun yeniden hatırlanılmasına vesile olmak gayesini taşıyor. Gayenin hâsılı, vazifenin yerine getirilmesi demek olacaktır.

Bu vesileyle, Ahmet Tevfik'in şahsında bütün şehitlerimizi rahmetle anıyor, Silivrikapı'da başucu taşı bulunmayan mezarında, yalnızlığını mezarının üzerinde biten ağaçla paylaşan İdris Sabih'e Fâtihâlar gönderiyoruz.

[74] Ersin Özarslan, "Unutulmuşluğun Karanlığında bir Şair: Ârif Dündâr Ataker", ***Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi***, C. 53, S. 2, Ankara 2013, s. 378.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Dışişleri Bakanlığı Arşivi

Kitaplar

AKDEMİR, Rıza, ***Dinî ve Millî Şiirler Antolojisi***, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

AKSAKAL, Mustafa, ***Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi***, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2010.

BANARLI, Nihat Sami, ***Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II***, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987.

BARDAKÇI, İlhan, ***Taşhan'dan Kadifekale'ye***, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998.

ÇAKIR, Ömer, ***Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri***, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.

ÇANKAYA, Ali, ***Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler***, C. IV, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

ERSOY, Mehmet Akif, ***Safahat***, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Harp Mecmuası, (Haz. Ali Fut Bilkan-Ömer Çakır), Kaynak kitaplığı, İstanbul 2005.

HOMEROS, ***İlyada***, (Çev. Azra Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1984.

KANDEMİR, Feridun, ***Fahrettin Paşa'nın Medine Müdafaası Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler***, Yağmur Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2006.

KICIMAN, Naci Kaşif, ***Medine Müdafaası Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?***, Sebil Yayınları, İstanbul 1971.

MÜNİM MUSTAFA, ***Cepheden Cepheye***, 2. Baskı, İstanbul 1998.

NÜZHET HAŞİM, ***Millî Edebiyata Doğru***, Cemiyet Kütüphanesi, İstanbul 1918.

NÜZHET HAŞİM, ***Milli Edebiyata Doğru***, (Haz. Recep Duymaz), Akademik Kitaplar, İstanbul 2013.

ŞAHİN, MUSTAFA, ***Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri Afgan Penceresinden Bakış***, Tamas Yayınları, İstanbul 2015, s. 38.

Şehitlerimiz, C. 3, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

TAŞKIRAN, Cemalettin, ***Ana Ben Ölmedim, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri***, Türkiye İş bankası Yayınları, İstanbul 2001.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, ***Osmanlı Türkçesine Giriş I***, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.

Türk Yurdu, (Edit. Murat Şefkatli), C. 6 (12-13), Tütibay Yayınları, Ankara 2000.

YÖNTEM, Ali Canip, ***Ömer Seyfeddin (1884-1920) Hayatı, Karakteri, Edebiyatı, İdeali ve Eserlerinden Nümuneler***, Remzi Kitabevi, İstanbul 1947.

Makaleler

ARIKAN, Mustafa, "Birinci Cihan Harbi Türk Esir Mektuplarında Duygu ve Düşünceler", ***Osmanlı Araştırmaları IX***, İstanbul 1991, s. 35-48.

_____, "Ağabey ve Kardeşi Yolu Savaştan Geçen İki Medreseli", ***100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası Kongresi***, 6-8 Kasım 2014, Çanakkale (Yayınlanmamış tebliğ), 28 s.

_____, "Bir Çanakkale Şehidi ve Mektubunun Başına Gelenler", ***Gazi Akademik Bakış***, C. 5, S. 9, Kış 2011, s. 213-243.

BEŞİKÇİ, Mehmet, "'İhtiyat Zabiti'nden 'Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi Olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar, 1891-1930", ***Tarih ve Toplum***, Güz 2011, s. 45-89.

CELAL NURİ, "Gelibolu'da Türkler ve Homeros", ***Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı***, (Haz. Muzaffer Albayrak-Ayhan Özyurt), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s. 112-113.

HALİT FİKRİ, "Bayram", ***Işık***, S. 37, 29/6/35, s. 1-2.

İDRİS SABİH, "Türkiye'nin Âtisi", ***Işık***, S. 58, 20/8/35, s. 1-2.

_____, "Kurban Bayramı", ***Işık***, S. 70, 6/9/35, s. 1.

ÖZARSLAN, Ersin, "Unutulmuşluğun Karanlığında bir Şair: Ârif Dündâr Ataker", ***Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi***, C. 53, S. 2, Ankara 2013, s. 377-409.

ŞİRİN, Remzi, "Refah Faciası ve Şehitlerimiz", ***Milliyet***, 23 Haziran 1994, s. 18.

POLAT, Nazım Hikmet, "Çanakkale'den Gabar'a/Dağlıca'ya", ***Türklük Bilimi Araştırmaları***, S. 22, Güz 2007, s. 5-7.

POLAT, Nazım Hikmet, "Unutulmuş Bir İstanbul Şairi: İdris Sabih Gezmen", ***I. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul sempozyumu Bildirileri***, (Edit. Erol Ülgen-Emin Özbaş), Beşir Kitabevi, İstanbul 2009, s. 881-890.

TANRIÖVER, Hamdullah Suphi, "Müessesemizin Tarihine Bir Bakış", ***Türk Yurdu***, S: 238, Kasım 1954, s. 329-332.

VARLIK, Bülent, "Esaret Gazeteleri", ***Tarih ve Toplum***, C. 34, S. 199, Temmuz 2000, s. 26-28.

ZİYA GÖKALP, "Türk Ocakları ve Millî Şuur", ***Türk Yurdu***, S. 245, Haziran 1955, s. 954-955.

EKLER

1. İdris Sabih

2. İdris Sabih'in Şehit Kardeşi Ahmet Tevfik

3. İdris Sabih'in Askerlik Safahat Belgesi

4. Nilüfer'de İdris Sabih'in Bir Karakalem Resmi

5. Kafes'te *Çanakkale* Şiiri

6. Kafes'te *Kardeşime* Şiiri

7. Işık'ta *Kurban Bayramı* Yazısı

8. İdris Sabih'in Mezarının Eski Hâli.

9. İdris Sabih'in Mezarının Bugünkü Hâli.

Çanakkale Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin Propaganda Faaliyetleri

Sıddık ÇALIK*

Siyasi ve güç mücadelelerinin mühim unsurlarından olan propaganda, bu alanlarda veya insan meşgalesinin var olduğu diğer birçok sahada karşı tarafı ikna ve yönlendirmeye matuf faaliyettir. Bu faaliyet, daha geniş anlamıyla başta harpler olmak üzere, iktidar mücadelelerinden muhtelif ticarî rekabete kadar pek çok alanlarda üstünlük sağlamaya yönelik söylem üslûbudur.

Propagandanın en çok kullanıldığı alanlardan biri kuşkusuz harplerdir. Öyle ki ilk çağlardan itibaren meydana gelen birçok savaşta propaganda amaçlı faaliyete şahidiz. Propaganda; modern zamanlar öncesi devirlerde daha çok söyleme dayalı icra edilirken, 19. yüzyıldan itibaren, basın-yayın ve bazı teknolojik gelişmeler sayesinde görselliğin ön planda olduğu propaganda malzemelerine yönelmiştir.

İnsanoğlu propagandayı o zaman kadar en çok etkin olarak kullandığı dönem Harb-i Umumî olmuştur. Öyle ki, savaşa katılan devletlerin mücadeleleri adeta propaganda savaşına dönüşmüştür.[1] Bu harpte propaganda amacıyla kullanılan malzemeler; gazete, dergi, afiş, beyanname, fotoğraf, foto-kart, harita, rozet, madalya ve gibi daha birçok nesneden ibarettir. Bunların haricinde propagandaya yönelik bazı vesikalardan da bahsetmemiz mümkündür. Özellikle resmî ve gayr-i resmi yazışmalar, diplomatik belgeler, milletlerarası ilişkilerde ehemmiyeti haiz muhtelif raporlar ve anlaşmalar ve filmler bunların başında gelmektedir.

Umum harplerde olduğu gibi Birinci Cihan Harbi'nde de propaganda genel itibariyle kendi halkına, dost devletler halkına, düşman devletler halkına ve tarafsız devletler halkına olmak üzere dört alanda yürütülmüştür.[2] Bu propagandaları başka bir perspektiften de değerlendirmek mümkündür. Bunların başında, kutsal değerler uğruna

* Yrd.Doç.Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih Bölümü, e-posta: siddikcalik@gmail.com.

[1] Mustafa Çolak; "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası" **History Studies,** Volume 6, Issue 5, p. 159-160, September 2014.

[2] Servet Avşar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti", **OTAM** (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı: 14, s. 68, Ankara 2003.

savaşmayı teşvik eden propagandalar geliyordu. Her devlet kendi vatandaşlarını, savaşın önemini ön plana çıkararak, kutsal değerler uğrunda ve yaşadığı ülkeyi muhafazaya etmek için savaşmayı teşvik ediyordu. Coğrafyanın vatan haline gelmesinde ve millet olgusunun tecessüm etmesinde önemli bir dönüşümün yaşandığı bu harpte, bu değerler uğurunda savaşmayı, kutsal bir mücadeleye dönüşüyordu. Böylelikle farklı kültür, din, mezhep ve etnik yapılardan meydana gelen unsurlar aynı amaca yönelik değerlerde de birleştirilmiş oluyordu.

Diğer mühim bir propaganda alanı da karşı tarafın yani rakip devletlerin insanlarını ikna etmeye yönelik faaliyettir. Burada, kendi savaşlarının o topluma değil, daha çok yönetimine karşı olduğunu savunarak, rakibini güçsüz ve desteksiz bırakmak gayesi güdülüyordu.

Dünya kamuoyuna karşı kendi haklılığını duyurmak için yapılan devletlerarası propaganda ise, daha geniş şümullü ve daha fazla gayret sarf edilen rekabetçi propagandadır. Buradaki gaye, savaşa katılmayan dünyadaki diğer güçleri kendi yanına çekerek özellikle diplomasi alanında güç kazanmaya yönelikti.

Devletlerarası propagandaya dâhil edeceğimiz başka bir usul de, rakip devlete karşı daha ziyade kara propaganda yaparak o ülkeyi dünya kamuoyunda ve kendi ülkesinde küçük düşürmektir.

Çanakkale Muharebeleri, kuşkusuz Birinci Cihan Harbi'nin en önemli ve en kanlı safhalarından birini teşkil etmektedir. Yine bu cephelerde gerek İttifak, gerekse İtilaf devletlerinin savaş propaganda usullerini alabildiğine kullandıkları ve yaygınlaştırdıkları görülmüştür.

Gerek Cihan Harbi, gerek Çanakkale Harplerinde propaganda faaliyeti konusunda yabancılar tarafından yapılmış bir hayli çalışma söz konusudur. Özellikle İngilizler ve Almanlar bu tür yayınlarda başı çekmektedirler. Ülkemizde de propagandaya yönelik çalışmalar bulunsa da, bunlar daha çok arşivlerdeki resmî yazışmalardan hareketle hazırlanmış yayınlardan ibarettir.[3]

[3] Mustafa Çolak; "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası" **History Studies,** Volume 6, Issue 5, p. 157-176, September 2014; "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt. VII, S. 21 (Temmuz), Ankara 1991, ss. 535-552; Servet Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası,* **Kim Yay**. İstanbul 2004; "Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti", **OTAM** (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı: 14, Ankara 2003, ss. 65-127; Cafer Ulu, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl: 10, Bahar 2012, Sayı: 12, Çanakkale 2012, ss. 61-83.

Bu çalışmamızda, önemli bir eksikliğini gördüğümüz, Çanakkale Savaşları'nda görsel yazılı-basılı belgeler, fotoğraflar ve çeşitli objelere dayalı propagandaya yönelik faaliyet üzerinde durduk.

Çanakkale Muharebeleri'nde propaganda malzemelerinin birçok çeşidinin kullanıldığına şahit oluyoruz. Propagandaların, muharebe sahası içerisinde ve dışarısında olmak üzere iki alanda yürütülmüştür.

Muharebelerde cereyan eden propaganda faaliyeti daha çok savaşan taraflara yönelik olmuştur. Uçak ve balonların savaşın birçok cephesinde kullanılması dolayısıyla özellikle muharip askerlere, değişik konularda, sayıları oldukça fazla bildiriler atılmak suretiyle propaganda yapılmıştır. Bu nevi propaganda malzemelerinden broşür ve mektupları da zikredebiliriz. Diğer taraftan cephedeki askeri teşvik amacıyla; madalya, rütbe ve terfi belgeleri gibi etkileyici malzemelerin sıklıkla verilmeye gayret sarf edildiği görülmektedir.

Muharebe sahası dışında yapılan propagandalar, daha çok halka ve devlet görevlilerine yönelik olanlardır. Bu aynı zamanda Müttefik devletlerle birlikte ve rakip devletlere karşı yapılan propaganda faaliyetini de içermektedir. Bu tür propaganda malzemelerinin başında basın yoluyla yapılan yayınlar gelmektedir. Özellikle gazete ve dergiler; manşetlerinde görsel yayın ağırlıklı haberler yayınlayarak, hem kendi insanlarını, hem de karşı tarafı etkilemeyi hedeflemekteydiler. Benzer bir şekilde; beyannâme ve afiş gibi etkili propaganda malzemeleri, kalabalık yerlere asılarak daha büyük kitlelere ulaşmaya çalışmaktaydılar.

Bunlara ilâveten, o günlerin revaçta olan iletişim malzemelerinden fotoğraf, kart-postal, reklâm kartları, madalya, rozet gibi insanları etkileyen görsel propaganda malzemeleri yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Savaşları'nda yaptığı propaganda faaliyeti, yukarıda çerçevesini çizdiğimiz alanlarda cereyan etmiştir. Kullanmış olduğu propaganda malzemeleri daha çok imparatorluğun merkezi İstanbul'da üretilmiş ve kullanılmıştır. Ancak diğer bazı büyük şehirlerde de yoğun bir faaliyet içerisinde olunduğu görülmektedir. Özellikle İzmir ve Bursa gibi şehirler bu yerlerin başında gelmektedir.

Diğer taraftan Almanya'da üretilen propaganda malzemeleri de bir hayli yekûnu teşkil etmektedir. Özellikle basın yayın malzemeleri, kart-postal ve reklam kartları, madalyon ve rozet gibi objelerin önemli bir kısmı bu ülkede hazırlanmaktaydı. Ortak propaganda malzemelerin başında gelen; üçlü İttifak (Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı), bazen de Bulgaristan'la birlikte dörtlü ittifak foto-kart, gravür, resim, afiş ve savaş araçlarını ve cephedeki kahramanlıkları ve zaferleri içeren görsel birçok obje ve basılı eserler bir hayli çeşitlilik göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Savaşları'ndaki propaganda faaliyetini şahsî arşivimde mevcut belge ve objelerden hareketle anlatmaya çalışacağız. Bu suretle, yukarıda ana hatlarıyla ifade ettiğimiz propaganda malzemelerini, hem kısa bilgiler halinde hem de görsel olarak sunarak meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak hedefindeyiz.

Basılı ve Yazılı Belgeler

1-a- Seferberlik var, asker olanlar silahaltına

Savaş başlar başlamaz umum mekanlara asılan bu afişle birlikte, savaşın başladığı ilan edilerek herkesin haberdar ve hazırlıklı olması düşünülmüştür. Bu renkli afişin başında sultanın tuğrası, altında görsel savaş silahları ve yeşil bayrak vurgulu bir şekilde resmedilmiştir.[4]

1-b- Kapitülasyonlar belâsı kalktı

Savaş başlayınca Osmanlı hükumetinin ilk icraatlarında biri kapitülasyonları kaldırmak olmuştur. Yüzyıllardır süren iktisadi sömürü düzeni böyle bir zamanda kaldırılarak, İngiltere ve Fransa'ya meydan okunmuştur. Beyannâmede, kapütalasyonların zararlarından bahsederek kaldırılmasının Osmanlı istiklâlin önemli nişanesi olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra, Vatandaşlara ve Müslümanlara dair ara başlıklarda yeni bir iş hayatının başladığını müjdelemektedir.[5]

2-Beyanâme-i Sûret-i Hümayûn

Bu bildirinin bir tarafında, Sultan Mehmet Reşat tuğralı *beyannâme-i sûret-i hümâyûn* ve Enver Paşa imzalı *Başkumandanlık vekâletinin beyannâmesi sureti* mevcuttur. Belgenin araka tarafında ise, Şeyhülislâm Hayri imzalı *fetvâ-yı şerif* vardır. Her iki bildirinin üzerinde kırmızı ve yeşil bayraklar mevcut olup Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sebepleri ve vatanın kurtarılması gerektiği vurgulanarak eli silah tutan herkesin cihada katılmasının en önemli dinî ve millî bir vazife olduğu ifade edilmiştir.[6]

3-Ordu-yı Hümayûn Mücahid-i Kiramına

Ordu-yı Hümayun talimgâhları gönüllü nâsıhı Ahmed Miktad imzalı bu beyanâme, zabitleri disiplin altına almaya ve savaşa teşvik etmeye yönelik bir nevi propaganda içerikli basılı belgedir. Enver Paşa'nın disiplinli bir ordu oluşturma çabasının göstergesi olan bu tür

[4] Ek-1-a.
[5] Ek-1-b.
[6] Ek-2.

beyannâmeler, oldukça çeşitlilik arz etmektedir.[7]

4-Zabitan Madalya Belgeleri

Başkomutan Vekili Enver imzalı ve mühürlü madalya beratları, önceki yıllara göre daha düzenli ve daha gösterişli olarak verilmeye başlanmıştır. Bu belgeler, propaganda amaçlı olarak hem yazı hattı, hem de kâğıt kalitesi açısında daha görkemli olarak tertip edilmiştir.[8]

5-Memurlara Yönelik Propaganda Belgeleri

Cihan Harbi'nin başlaması üzerine, Trabzon'da ahalinin bir yıllık *tekâlif-i miriyelerini*, memurların da bir aylık maaşını devlete vermesi misalinden hareketle, Kastamonu'da da mevcut memurların birer maaşlarını devlete bağışladıklarını beyan etmişlerdir. Bu yardımların toplanması hususunda bir komisyonda görev alması için, eşraftan Şeyh Ziyaüddin Efendi'ye Kastamonu valisinin gönderdiği resmi yazı mevcuttur. Bu tür resmî yazıları, diğer vilâyetlerdeki memurları yardıma teşvik etmeye yönelik bir beni propaganda amaçlı belgelerden addedebiliriz.[9]

6-Albümler

Harb-i Umumî Çanakkale Hatırası[10] *ve Harb-i Umumî Panoraması*[11] adı altında cephelerle ilgili bilgi verme ve propagandaya yönelik bir dizi fotoğraf albümü neşredilmiştir. *Müdafaf-i Milliye Cemiyeti* tarafından Almanca ve Türkçe olarak hazırlanan bu albümlerin çoğunluğu Çanakkale Savaşları ile ilgilidir. Albümlerde savaş sahnelerinden, cephedeki lojistik desteğe kadar birçok konunun fotoğrafları sergilenmektedir.

7-Kitaplar

Savaş propagandasının etkili araçlarından biri de, o dönemde yayınlanan kitaplardır. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ve İngilizlerin en çok kitap basan devletler olduğu bilinmektedir. Osmanlı devletinde az da olsa Cihan Harbi ile ilgili bazı telif ve tercüme kitaplar yayınlanmıştır. Bunlardan en önemlisi olan Alman Hariciye Nazırı Karl Helfric'in telif ettiği Almanca eser *İtilâf-ı Müselles Devletleri'nin Neşriyatına Nazaran Harb-i Umumi'nin Menşeleri* adıyla Türkçe'ye çevrilerek 1915 yılında İstanbul'da basılmıştır.[12] Diğer bir kitap, *Muharebe-i Umumi'nin Esbab-ı Hakikiyesi* adında 1914 yılı sonlarında

[7] Ek-3.
[8] Ek-4-a, b.
[9] Ek-5.
[10] Ek-6-a, b.
[11] Ek-6-c, d.
[12] Ek-7-a.

İstanbul'da yayına hazırlanmıştır.[13]

8-Dergiler

Çanakkale Savaşları hakkında en yakın bilgileri sunan *Harb Mecmuası*'dır. Bu mecmua savaş sürdüğü sırada yayın yapıyordu. Ağırlıklı olarak Çanakkale Savaşları hakkında tafsilatlı haberlere yer vermekteydi. Bol fotoğraflı neşredilen bu dergi, tam manasıyla propagandaya yönelik bir yayındır. Mecmuanın kapak fotoğrafları genellikle Çanakkale Savaşları'ndan bir sahne veya devlet adamlarından veya kumandanlardan birinin resmi bulunmaktadır.[14]

Keza Yenin Mecmua'nın *Çanakkale Savaşları Fevkualâde* sayısı da görsel ve savaşı tafsilatlı bir şekilde inceleyen önemli bir nüshadır.[15] Bunların haricinde Almanya'da neşredilen Jllustrirte Zeiutung dergisinin Sultan Reşad kapaklı nüshası dikkate değer bir neşriyattır.[16]

Yine aynı derginin bir başka sayısı olan *Şamda Cihad-ı Mukaddese* konulu nüshası propagandaya yönelik oldukça gösterişli bir kapak resmidir.[17] Jllustrirte Zeiutung dergisinin bir başka nüshasında Gelibolu'ya sevk edilen Osmanlı askerleri ile ilgili orta sayfa resmidir.[18]

Gazeteler

Günlük ve haftalık Osmanlı gazeteleri Çanakkale Savaşları hakkında tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. Çoğunluğu haber niteliğinde olan gazete nüshaları, aynı zamanda devlet propagandasını yürüten dönemin en etkin yayın organları konumundadırlar. Keza Alman gazetelerinde de Osmanlı başarılarını öven birçok yayın mevcuttur. Bu gazetelerden bazılarını örnekler sunmuş bulunuyoruz.

Tanin Gazetesi'nin savaşın Avrupa'daki vaziyeti ile ilgili haberlere yer verirken,[19] Alman *Delt im Bild Gazetesi'i* 20 Eylül 1917 tarihli nüshasında Cemal Paşa ile Alman Amiral Scheer'in buluşmasını birinci sayfadan tam boy manşetle savaştan görsel ağırlıklı haberler vermiştir.[20]

---

[13] Ek-7-b.
[14] Ek-8-a, b, c, d.
[15] Ek-8-e.
[16] Ek-8-f.
[17] Ek-8-g.
[18] Ek-8-h.
[19] Ek-8-i.
[20] Ek-8-j.

Objeler

9-Rozetler

Harplerde en çok dağıtılan propaganda objesi rozetlerdir. Cepheleri yansıtan kabartma figürlü rozetlerin Çanakkale Savaşları ile ilgili olanları oldukça çeşitlidir. *Çanakkale'nin Düşmandan Tathiri Yadigârı*[21] yazılı rozet, zaferin nişanesi mertebesinde yakaya takılan bir objedir. Sultan Reşad tuğralı *Donanma İane Madalyası*[22] ve *Osmanlı Donanma Cemiyeti*[23] yazılı madalya, donanmaya yardım edenlere verilmektedir. Keza, Çanakkale Savaşları'nda görev yapan hemşirelere verilen *Cihâdiye 1331* tarihli yüzük nadir bulunan objelerdendir.[24] *Çanakkale Harp Madalyası*[25] gibi madalyalar muhtelif cephelere katılan askerlere ve sivil memurlara verilmekteydi. Bunların başında kırmızı mineli ve ay-yıldız formunda bastırılan Çanakkale madalyası çok meşhurdur.

Fotoğraf ve Foto-kartlar

10-İttifak Kartpostalları

Bunlar en etkili ve gösterişli propaganda malzemeleridir. Hemen hepsi Almanya'da tasarlanmış ve basılmış bu kartların çoğunluğu İttifak Devletleri'nden Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorları ile Osmanlı Sultanı ve Bulgar Kralı'nın resimlerinden meydana gelen bir kompozisyonu teşkil etmekteydi. Bu materyallerde bazen Osmanlı Sultanı yerine Enver Paşa'nın resimlerini de görmek mümkündü.[26]

11-Savaşa Teşvik Kartpostalları

Özellikle Çanakkale Savaşları'na katılımı teşvik amacıyla askerlerin savaş hazırlıklarını ve cephedeki durumlarını yansıtan görsel olarak tasarlanmış çeşitli kartpostallar bastırılmıştır. Cepte taşınacak nitelikte olan bu kartlar taş baskı usulünde ve renkli olarak bir hayli çeşitlilikte tab edilmiştir.[27]

12-Gençleri Savaşa Hazırlamak Amacıyla Tab Olunmuş Kartpostallar

Enver Paşa'nın 1915 yılında *Genç Dernekleri* adı altında kurduğu ve bütün vilâyetlerde teşkilatlandırdığı bu yapılar, bir nevi sivil

[21] Ek-9-a.
[22] Ek-9-b.
[23] Ek-9-c.
[24] Ek-9-d.
[25] Ek-9-e.
[26] Ek-10-a, b.
[27] Ek-11-a, b.

savunma kurumu olarak düşünülmüştür. Askere alınmadan önce 14-16 yaşlarındaki gençleri harbe hazırlamak amacı güdülmüştür. Ekte sunduğumuz fotokartları İzmir bölgesi genç teşkilâtının eğitim faaliyetini ihtiva eden propagandaya yönelik materyaller arasında gösterebiliriz.[28]

13-Foto-kartlar

Çanakkale Savaşları ile ilgili, hem İtilaf devletlerinin, hem de İttifak devletlerinin tab ettikleri propagandaya yönelik foto-kartlar bulunmaktadır. Çanakkale Savaşları ile ilgili olanlar bunların yekûnunu teşkil etmektedir. Ekte sunduğumuz, Osmanlı devletinde ve Avrupa'nın muhtelif ülkelerinde basılan foto-kartlar önemli görsel propaganda malzemelerini oluşturmaktadır.[29]

14-Fotoğraflar

Çanakkale savaşlarına ait şahsî ve resmi birçok portre[30], savaş araçları[31] ve cephe fotoğrafları bulunmaktadır. Bu fotoğraflarda da propaganda ön plana çıktığı için, sair zamanlardakinden her hâlde daha gösterişli ve kaliteli olduğunu iddia edebiliriz.

[28] Ek-12, a, b.
[29] Ek-13-a, b.
[30] Ek-14, a, b.
[31] Ek-14-c, Yavuz Zırhlısı.

Ek 1-a:

"Seferberlik var
asker olanlar silahaltına,
seferberliğin birinci günü
31 Temmuz 1330"

Ek 1-b:

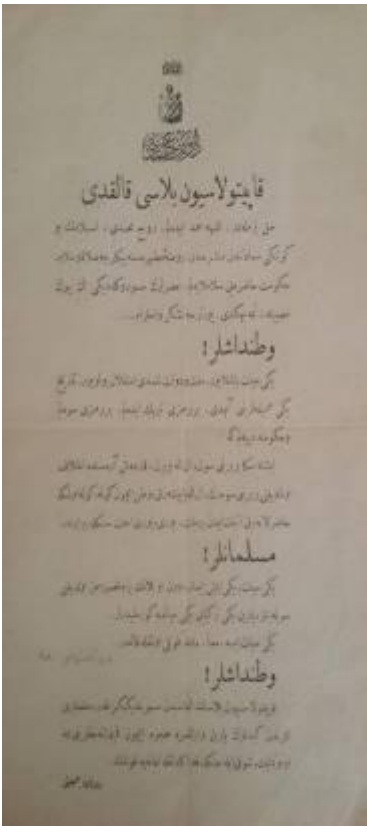

قاپیتولاسیون بلاسی قالقدی

وطنداشلر!

مسلمانلر!

وطنداشلر!

"Kapitülasyon Belası Kalktı"

Ek 2-a:

“Beyanname-i Hümayun Suretidir”

Ek 2-b:

“Feteva-yı Şerife”

Ek 3:

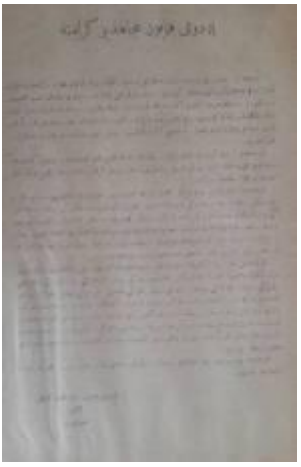

"Ordu-yı Hümayun Mücahid-i Kiramına"

Ek 4-b:

Enver Paşa Pençeli Madalyası Beratı: Çanakkale muharebeleri

Ek 4-a:

Enver Paşa Pençeli Madalyası Beratı: Çanakkale muharebeleri

Ek 5:

Cihan Harbi'nin çıkması üzerine Kastamonu vilayetindeki memurların bir aylık maaşlarını devlete bağışladıklarına dair belge

Ek 6-a:

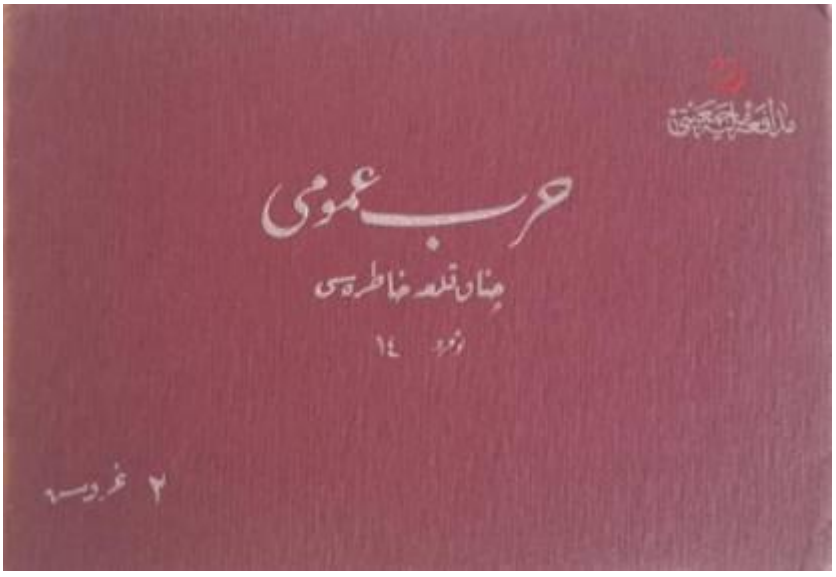

“Harb-i Umumi Çanakkale Hatırası”

Ek 6-b:

Ek 6-c:

"Harb-i Umumi Panoraması"

Ek 6-d:

"Gelibolu İskelesinde Hilal-i Ahmer Vapurlarıyla Diğer Nakliye Vapurları"

Ek 7-a:

“Harb-i Umumi’nin Menşe’leri”

Ek 7-b:

“Muharebe-i Umumi’nin Esbab-ı Hakikiyesi”

Ek 8-a:

"Çanakkale istihkamında 215 kıye ağırlığındaki mermiyi sırtında taşıyan güçlü bir kahraman nefer: Mehmed oğlu Seyid"

Ek 8-b:

"Çanakkale Harb cephesinde: Ordumuzun gökteki düşman tayyarelerini avlayan kahramanları top başında"

Ek 8-c:

"Büyüklüğüne söz bulunmayan bir levha-i şehamet
Bizi yükseltmek için feda-yı can eden mübarek şehidler yatağı"

Ek 8-d:

Arıburnu muharebeleri
"Azmin önünde kırılmış uydurma İngiliz satvetinden
çalkanarak kaçan son teknesini seyr ederlerken"

Ek 8-e:

"Yenigün Mecmua-i Nüsha-i Fevkualadesi"

Ek 8-f:

"Gazi Sultan Mehmet Reşad Han Hazretleri"

Ek 8-g:

"Şam'da Cihad-ı Mukaddese Türkiye ve Almanya"

Ek 8-h:

Gelibolu'ya Sevk Edilen Osmanlı Askerleri

Ek 8-i:

طنين

Tanin Gazetesi
"Avrupa'da Vaziyet-i Umumiye"

Ek 8-j:

Welt im Bild

Cemal Paşa ve Alman Amiral Scheer

Ek 9-a:

“Çanakkale’nin Düşmandan Tathiri Yadigarı”

Ek 9-b:

“Donanma İane Madalyası”

Ek 9-c:

"Cihadiye 1331" Hemşire Yüzüğü

Ek 9-d:

"Osmanlı Donanma Cemiyeti Madalyası"

Ek 9-e:

Çanakkale Savaşları Madalyası

Ek 10-a:

Kartpostal: İttifak

Ek 10-b:

İttifak Kartpostalları

Ek 11-a:

Seberberlik Hazırlıkları

Ek 11-b:

Seferberlik Kartpostalları

Ek 12-a:

İzmir Genç Dernekleri

Ek 12-b:

İzmir Genç Dernekleri

Ek 13-a:

Çanakkale Savaşları Cephelerinden

Ek 13-b:

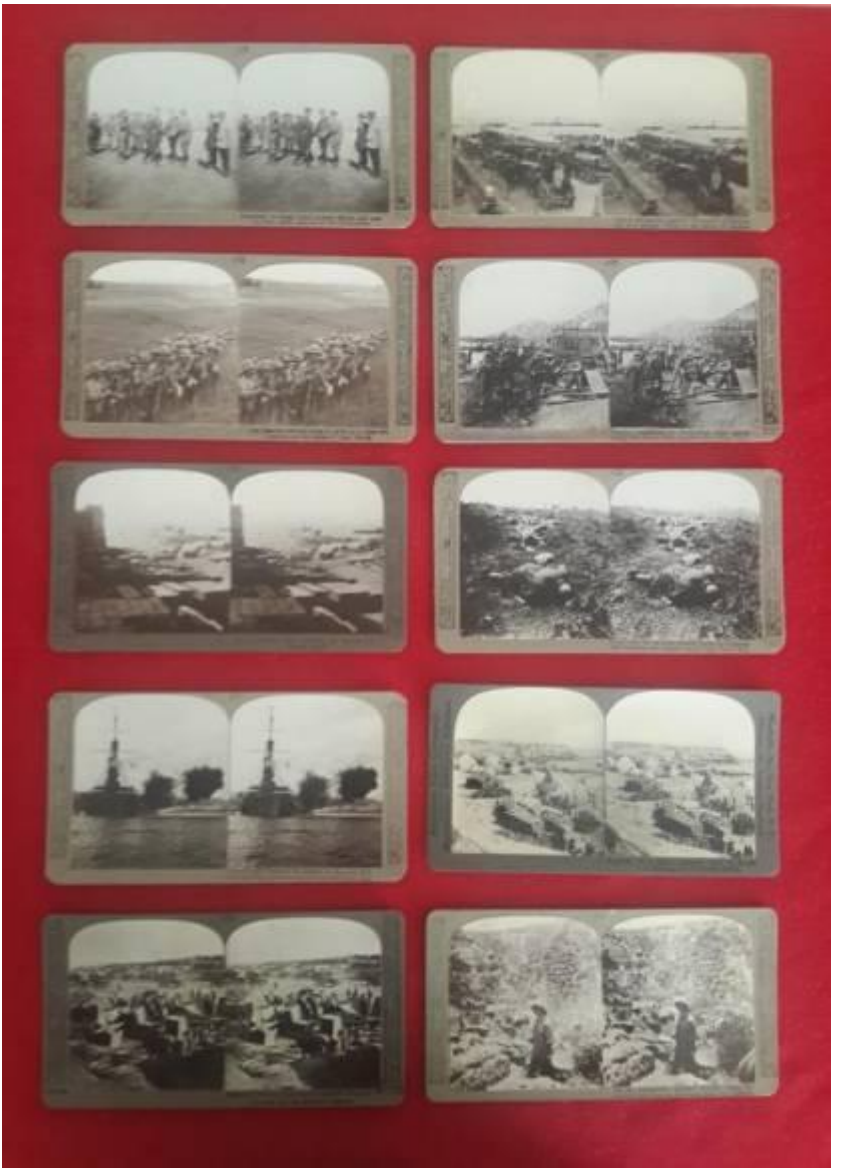

Çanakkale Savaşları'ndan Muhtelif Cepheler

Ek 14-a:

Osmanlı Zabiti: Çanakkale Muharebeleri

Ek 14-b:

Osmanlı Zabiti: Çanakkale Muharebeleri

Ek 14-c:

Osmanlı Zabiti: Çanakkale Muharebeleri

Ek 15-d:

Yavuz Zırhlısı

ÜÇÜNCÜ OTURUM SORU – CEVAP BÖLÜMÜ

Dr.Per.Yb. Mustafa ŞAHİN: Benim sorum Doç.Dr. Ömer Çakır hocama olacak. Hocam biraz önce tebliğiniz sırasında bahsettiğiniz Heyet-i Edebiyye'nin ve kaleme almış olduğunuzu bildiğim Suriye Heyet-i İlmiye ve Edebiyye'nin Çanakkale Cephesi'ni ziyareti sırasında Albay Mustafa Kemal Bey ile temasları olmuş mudur?

Doç.Dr. Ömer ÇAKIR: İki heyet geliyor Çanakkale Cephesi'ne. Temmuz 1915'teki Enver Paşa'nın gönderdiği İstanbul edebiyat heyetidir. Bunlar da dönemin genç şair ve yazarlarıdır; Çanakkale Cephesi'ne götürülmüşlerdir ve Çanakkale Cephesi'nde askerin kahramanlığını gördüklerini bütün gerçekliğiyle anlatmaları ve böylelikle hem o günkü halka, hem de gelecek nesillere bırakmaları istenmiştir. Bir başka heyet ise Cemal Paşa tarafından Ekim 1915'te Kurban Bayramı günü Çanakkale Cephesi'nde olacak şekilde Suriye edebiyat heyeti Çanakkale Cephesi'ne gönderilmiştir. Değişik yerleri ziyaretleri sırasında Mustafa Kemal Paşa'yı da ziyaret etmişlerdir ve aralarında gayet olumlu bir konuşma geçmiştir. Bu heyetin bu kitapta toplanan kasideleri vardır ve Mustafa Kemal Paşa'yla ilgili de övgü dolu kasideleri mevcuttur. Mustafa Kemal Paşa da bu heyetin kendilerini ziyaret etmesinden duyduğu mutluluğu dile getirmişlerdir. Ben burada sözü Lokman Bey'e vermek istiyorum.

Yrd.Doç.Dr. Lokman ERDEMİR: Bu kitap, dört gazetecinin yazdığı bir kitap, 1916'da Beyrut'ta basılıyor. Bu gazetecilerden birinin de hatıratı yayınlandı. Bu heyetin nasıl ve niçin geldiğini, özellikle de Cemal Paşa'nın kendini kurtarmak için bu heyeti hazırlayıp gönderdiği söylenir. Çünkü durum kötüleşmektedir burada, bir anlamda İstanbul'a mesaj vermek istiyor. Bu heyet Kurban Bayramı'nda geliyor, hatta bir hitabette bulunuyor; bunu da kendilerine mihmandarlık yapan Uryanizade Ali Vahid Efendi Harpte Duyup Düşündüklerim adlı eserinde de böyle bir hitabı olmamıştır diye belirtmiştir. Daha sonra tabii bu hitabet yayınlanıyor. Bu heyeti diğerlerinden ayıran şudur: irticalen olarak Mustafa Kemal Paşa'yı da ziyaret ediyor. Uryanizade Ali Vahid Efendi Harpte Duyup Düşündüklerim adlı eseri hâlâ basılmadı ve bu büyük bir eksikliktir. Bu heyetin İstanbul'a gelişi ve seyahati anlatılmıştır. Burada iki adet şiir yazılır; Arapça olarak ilk defa Mustafa Kemal Paşa'nın ismi geçiyor ve çok güzel ifadeler kullanılıyor. "Sen Mustafa'sın ve seçilmişsin" diyor. Bu iki kasidede Mustafa Kemal Paşa'nın ismi geçer ve bu Anafartalar ziyareti sırasında, bir yemek sohbeti sırasında bizzat kendisine de okunmuş ve daha sonra bunlar 1916'da basılıyor. İlk yayını Hürriyet gazetesinde yapılmıştır. Anafartalar kahramanı ifadesinin ilk kullanıldığı yerlerden birisi de bu şiirdir.

Doç.Dr. Ömer ÇAKIR: Burada şu müjdeyi de vermek isterim, üniversitemizden Arap Dili ve Edebiyatı üzerine doktora yapan iki hocamız şu anda bu eseri tercüme etmeye başladılar ve Eylül sonuna yetiştirmeye çalışıyorlar.

Yrd.Doç.Dr. Lokman ERDEMİR: Bir de bu heyetin gelişiyle ilgili olarak, bu heyetin yol masrafları ödenmiyor. Demiryolu şirketine bu masraf ödenmeyince, heyetin dönüşü sırasında bu ücretle ilgili 8000 kuruş civarında oldukça bir yazışma var, bu ilginç bilgiye arşivde rastlamıştım.

Yrd.Doç.Dr. Burhan SAYILIR: Bir ekleme yapmak istiyorum. Bu heyetin gönderilme nedeni şudur: Suriye Cephesi'nde işler kötüye gidiyor. Bu bölgedeki halkı ikna etmek, biz hâlâ ayaktayız ve İstanbul hâlâ emin ellerde diyebilmek için bu heyeti Çanakkale'ye gönderiyorlar. Bu heyet de Çanakkale'de durumu görüyor ve döndüklerinde evet Osmanlı hâlâ dimdik ayakta duruyor, demek istiyorlar.

Doç.Dr. Ömer ÇAKIR: Heyet Padişah tarafından kabul edilmiştir ve kabul sırasındaki aralarındaki konuşma dönemin gazetelerinde yayınlanmıştır. Bu durumu teyit eden bir konuşma geçmiştir. Çanakkale'deki birlik ve beraberlik ruhu ile bölgede kaynamaya başlayan coğrafya yatıştırmak istenmiştir.

Doç.Dr. Mustafa SELÇUK: Heyet-i Edebiyenin Atatürk'le görüşmesi telefonla oluyor; çünkü Esat Paşa güvenlik gerekçesiyle bunu engelliyor. Ali Canip bunu özellikle ifade ediyor; bir de o esnada Atatürk'ün müzik çaldırma olayı var askerlere öğlen yemeğinde, onu da duyuyorlar fakat görüşemiyorlar. Bu konuda diğer bir husus, milletvekilleri dâhil cepheye giden farklı heyetler var; burada karıştırılan bir husus var. Yapılan yayınlarda Atatürk'ün milletvekillerini gezdirdiği heyete maalesef Heyet-i Edebiye deniliyor. Oradaki milletvekilleri fesli ve o heyetten değillerdir. Atatürk'le görüşemeyen Ali Canip fakat görüşen Mehmet Emin'dir.

Yrd.Doç.Dr. Gülşah ESER: Propaganda konusunda bir ekleme yapmak istiyorum. Propaganda'nın en önemli aracı şüphesiz basındır ve İngilizler de basın yoluyla propaganda yapma konusunda çok iyiler. Özellikle Çanakkale Muharebeleri'nden örnek vermek istiyorum. Tarafları birbirlerine çarpıştırmaya çalışıyorlar. Mesela, muharebelerin ortalarında Enver Paşa'nın bir akşam yemeği düzenlediğini ve bu akşam yemeğine sadrazam da dâhil olmak üzere birçok devlet erkânının katıldığını ancak bir tek Alman subayının bile çağrılmadığını söylüyorlar. Times gazetesinin sayfalarında ise, Enver Paşa ile Liman Paşa arasındaki çekişme diye başlık atıyor. Yine muharebeler sırasında, Limon Von Sanders'in İstanbul'daki evi bombalandı ve hemen arkasından Enver Paşa

birkaç gündür ortalarda yok diye yazılar çıkmıştır. Başka bir örnek ise, biz diyoruz ki, "Çanakkale ve Gelibolu Muharebelerini biz kazandık", ama İngilizler diyor ki, "biz Alman basınını takip ediyoruz, Almanlar çok stres altındaydı ama şunu fark ettik ki Türkleri başarıya götüren Almanlar olduğu için Almanlar çok mutlu". Gelibolu Muharebeleri sırasında Türklerle Almanların arasını açmaya çalışmışlar; The Times gazetesi ise bunun en güzel örneğidir.

(E.) Korg. Ahmet YAVUZ: Biraz önce Sayın Uludağ'ın sunumu esnasında 20'nci yzyılın başında Fransızların Türk algısıyla ilgili sunumu çok ilgimi çekti. Onu teyit etmek anlamında bir yaşanmışlığı aktarmak istiyorum. 2000'li yılların başlangıcında Fransa'da bulunduğum dönemde, Türk algısı çok ağır bir tahribata uğramıştı ve bir gün büyükelçimiz bana bir not gönderdi. Dedi ki, Lion'da konferans veren bir bayan tarihçi, Türklerden çok olumlu olarak bahsediyor. Çanakkale Muharebeleriyle ilgili bir kitap yazmış, ben kendisiyle tanıştım ve ardından Genelkurmay ile yaptığımız yazışmalar sonucunda, hanımefendinin kitabını da fotokopi ettirerek göndermek suretiyle bir yıl sonra Harp Akademileri'nde bir konferans vermesini de sağladık. Kitabının adı aslında 'Doğu Seferi'. Çanakkale Muharebelerine katılan Fransız askerlerinden birinin torunu bu tarihçi hanımefendi. Madam Kerevizdere olarak uzun yıllar orada çalıştığı için detaylı bir şekilde incelemiştir. Kitabıyla ilgili ilgimi çeken iki tane oldu: Birincisi İngilizlerle kendilerini mukayese ediyorlar. Diyorlar ki, İngilizlerin donanımı, teçhizatı bizden çok daha üstün ve biz geri kalmışız. Bizimle ilgili bir tespit var, savaşa katılan askerlerin ifadelerine göre hazırlanmış bir doktora teziydi bu kitap; diyor ki biz Türklerle niye savaşıyoruz? I. François'dan beri Türklerle bir dostluğumuz var, Türklerle savaşmayı anlamlandıramıyoruz. Ayrıca Türklerle ilgili savaş esnasında yaşadıkları çeşitli olumlu gözlemleri de aktarmışlar. Buradan şuraya gelmek istiyorum: 20'nci yüzyılın başında Türklerle ilgili çok iyi bir algı var, ama aynı yüzyılın sonunda olumsuz bir algı var. Bunun sebebi nasıl Çanakkale Muharebeleri'nde, İstanbul'da toplanan Ermeni terörist şefleri İstanbul dışına çıkarıldıysa ve bunun Çanakkale Muharebeleri'yle bağlantısı varsa, bu algı değişiminin de yüzyılın başında Fransa'ya yerleşen ve yaklaşık bugünkü nüfusu 400.000 civarında olan Fransız vatandaşı Osmanlı Ermenileri olduğunu gözlemledim. Buradan belki şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: 2000 yılında Fransa'da 400.000 Ermeni yaşarken, 400.000 kadar da Türk yaşamaktaydı. Ermeniler o toplumla tamamen uyum halindeydi ve ortalama bir Ermeni üç dil konuşuyordu. Basında, mecliste, siyaset hayatında yer edinmişlerdi; ama Türklerden ancak 40.000 kişi Fransızca konuşabiliyordu.

(E.) Org. Erdal CEYLANOĞLU: Dünya harp tarihi incelendiği zaman, harp sahnesi içinde bulunanların şiir ve edebiyat konusundaki yazımları çok önemlidir. Harp esnasında yazılmış günlük, hatırat, şiir vb. edebi konulara yönelik yazılmış bir şey var mı? Diğer bir sorum da Çanakkale Muharebeleri sırasında Anadolu'da ve Anadolu insanına savaşa katılmamasıyla ilgili menfi bir propaganda var mıdır?

Yrd.Doç.Dr. Mustafa ARIKAN: Bizde günlük yazma geleneği çok geç oluştu ve onu da yabancılardan öğrendik maalesef; bunu da ilk askerlerimiz başlattı. Harp tarihiyle ilgili çalışmalarımda, genellikle ihtiyat zabiti kuşak üzerinden bazı örneklerle ilgilendim. Bize birçok eser bırakmışlar; özellikle esaret hayatı olanlar, bunlar özellikle İngiliz veya Rus esirleri, bulundukları esir kamplarındaki hayatı ve yaşantıyı bize oldukça teferruatlı şekilde aktarmışlardır. Dedelerimiz bu tarihi hem süngülerimizle yazmışlar; hem de cephe gerisinde yazdıklarıyla bu tarihe katkıda bulunmuşlardır. Yeterli değil, ama mevcut olanların özellikle hem cepheyi anlatan, hem de esaret hayatını anlatan güzel hatıratların olduğunu burada belirtmek isterim. İki yıl önce Çankırı'daki bir sempozyumda, İskilipli bir öğretmen okulu talebesinin esaret şiirleri üzerine konuşmuştum. Bu çocuk çok genç, 18 yaşlarında; Irak'ta savaşmış ve daha harp meydanındayken şiir yazmaya başlamıştır. Resmî kayıtlardaki doğum tarihi belli olmasına karşın bir mısrasında bakıyorsunuz ki çocuk iki yaş daha büyüktür. Bunu bir edebi metnin bir mısrasından tespit etme imkânını size sunuyor. Kırkın üzerinde hem Hindistan'da kampta, hem Irak'ta cephede yazılmış şiirlerini daha sonra öğretmenlik hayatı sırasında derlemiş ve "Ürkünç" ismiyle 1930'ların başında Çorum'da yayımlamıştır. Bana da yıllar önce Ali Birinci hocamız hediye etmişti, bu konularla ilgilendiğim için. Şiir alanında, özellikle hatırat ve günlük alanında seferberlik yıllarını merak eden insanlarımıza sunulmuştur. Bunlardan istifade edebiliriz.

Doç.Dr. Ömer ÇAKIR: Orijinali ATASE'de olan Boyabatlı Ömer oğlu Mustafa'nın destanı şehidimizin cebinden çıkmış bir destandır. Bir başkası ise, Halit Bayrı'nın günlüğünün içerisine yazdığı iki tane şiir vardı. Dolayısıyla cephede bulunmuş olan askerlerimizin yazmış olduğu şiirler var; bir de halk şairlerinden cepheye gidip oradaki gözlemlerini destanlaştıran var ki, destancı Eyüp Mustafa Şükrü bunlardan biridir. Son olarak, aslında Çanakkale Cephesi'nde bütün askerlerimizin yazdığı bir şiir vardır, o da Çanakkale türküsüdür. Çanakkale türküsü savaştan önce, Çanakkale'de söylenen bir aşk türküsünün üzerine savaşla ilgili mısraların da eklenmesiyle harbin hemen arifesinde Çanakkale'de söylenmeye başlanmış; savaş boyunca askerlerimizin dilinden düşmemiş ve daha sonra gazilerimizin gittiği bütün Osmanlı coğrafyasına kadar gitmiştir. Ayrıca Kastamonu'dan tutun Gagavuz

Türklerine varıncaya kadar, Arnavutluk'tan tutun Kerkük'e varıncaya kadar ve İç Anadolu'da Çankırı, Çorum, Kastamonu'ya varıncaya kadar her yere yayılmış bir türküdür.

Yrd.Doç.Dr. Burhan SAYILIR: Bir ekleme yapmak istiyorum. Cephede hatırat ve şiir azlığının belli bir rütbeden aşağı düşmemesinin en büyük sebebi, okuryazar oranının çok düşük olmasıdır. Evden gelen mektubunu oradan gelen bir kişi yazıyor, cepheye gelen mektubunu tabur imamı veya alay imamı okuyor, kendisi yazamıyor. Dolayısıyla yedek subaydan aşağısında okuryazar oranı çok düşük ve bu nedenle de fazla yazılı kaynak bulunmamaktadır.

Yrd.Doç.Dr. Lokman ERDEMİR: Burada öncelikle günlük ve hatıratı ayırmak lâzım, hatırat daha sonra yazılmış eserlerdir. Birçok komutanımızın hatırası var. Bir günlük ise savaş sırasında tutulmuş eserlerdir. Bugün bahsettiğimiz Mehmet Halit Bayri'nin yazdıkları günlük sayılır, yani onar günlük arayla tutuyor. Bunlardan biri, 'Meçhul Subay', yani isim sayfası yırtılmış, ancak o taburun subaylarının ismini tespit edebiliyoruz. 2013'te bulabildiğimiz İbrahim Naci Bey'in günlüğüdür. 29 gün boyunca savaş sırasında bizzat tutuyor, hatta o kadar iyi tutuyor ki taşın üzerine oturdum, diyor, Bolayır'dan aşağı inerken. Günlüğün en ilginç tarafı ise 28'inci gün şehit olacağını hissediyor. Bilmem defterim aileme ulaşacak mı diyor, ertesi gün de ilk girdiği Kerevizdere Muharebelerinde, 20 Haziran'da saat 07.15'te kalktık yürüyoruz diyor; emir verildi saat 11.00'de taarruza başladık, şimdi en yakın onbaşım şehit oldu diyor. Saat 11.15'te Allaha ısmarladık deyip ismini koyuyor. Şehit olmadan önce de bu şehidimizin yüzbaşısı Bedri Efendi yazıyor. Zavallı Nacim diyor, ama yazdıklarını bitiremiyor ve üç nokta koyuyor çünkü o da şehit olacağını biliyor. Onun da şehit olduğunu nereden biliyoruz? Aynı günlükte üç yazı vardır. Bunlardan ilk ikisi İbrahim Naci ve Yüzbaşı Bedri Efendi'dir; üçüncü yazı ise Yüzbaşının şehit olduğunun kayda geçiren tabur imamıdır. Bedri Efendi de Zığındere taarruzunda üç alayın üçüncü taburlarının taarruzunda ve Binbaşı Reşat Çiğiltepe'nin emir-komutasındaki taarruzda Bedri Efendi de şehit olacaktır. Onun şehit oluşunu da tabur imamı Mustafa Memduh Efendi aktarmıştır. Mustafa Memduh Efendi'nin oğlu Adnan Özaktaş'ın elinde hâlâ babasına ait hançeri ve bunun gibi birçok şey var. Bunları güvenilir birine vermek ve hediye etmek istiyorum, diyor. Mustafa Memduh Efendi'nin Çanakkale'den aldığı madalyası var; Kafkas cephesinde esir düşüyor, kurtuluyor. Millî mücadeleye katılıyor, ses kayıtları var. Mustafa Kemal Atatürk ile büyük taarruzda yan yana olduğundan bahsediyor.

Doç.Dr. Ömer ÇAKIR: Mektup konusuna bir cümleyle katkıda bulunmak istiyorum. Esir mektupları üzerine vaktinde çalışmıştım. Sonunda mutlaka şöyle bir ifade vardır: "okuyan efendiye" ve "dinleyen ahbap ve dostlara selam" diye biter. Bir mektubu okuyabilmek efendilik vasfını hak etme sebebidir. Gerçekten neferler arasında okuma yazma bilenler %1 civarında bile yoktur. Ama esir kamplarını rütbeli askerlerimiz mektep haline çevirmişler ve okuma yazma bilmeyen gençlere, özellikle yedek subaylar o uzun yıllarda okuma yazma öğretmişlerdir.

Yrd.Doç.Dr. Sıddık ÇALIK: Bana sorulan bir soruya cevap vermek istiyorum. Anadolu insanına yönelik yapılan dinî ve etnik unsura yönelik İngiliz basınında bildiri şeklinde çıkan bir hayli propaganda vardır. Arap, Kürt ve Ermeni unsurlar üzerinde bir hayli menfi propaganda vardır.

Yrd.Doç.Dr. Gülşah ESER: 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında belge yayınlamayan tek millet biziz. Savaşa katılan diğer ülkeler birçok belge yayınlarken, bizden hiçbir belgeye rastlayamadık. 50 yıl sonra dönemin komutanlarından Süleyman Hüsnü Paşa'nın hatıraları derlenerek ölümünden sonra Genelkurmay arşivinde yayınlanmıştı. Eğer propaganda doğru bir şekilde yapılmış olsaydı, bugün gerçek soykırımın Bulgaristan Türklerine yapılmış olduğu ortaya çıkacaktı; böylece de sözde soykırımla muhatap olmayacaktık.

Prof.Dr. Mesut Hakkı CAŞIN: Küçük bir anekdot sunmak istiyorum. Kardak Krizi esnasında Genelkurmay Başkanlığı'nda ATASE arşivlerinde çalışıyorduk. Komutanların bize verdiği görev hem Süleymaniye arşivleri, hem de ATASE arşivlerinde Kardak adasının kayıtlarını bulmaktı ve bulduk. Ancak o sırada ATASE başkanı, "Mesut gel bak, sana bir şey göstereceğim." dedi. Bu hepimizi duygulandıracak bir olay: Bu olay 1996'da oluyor ve bir yaralı askerin bir akrabası 90 sene sonra yani 1996'da Genelkurmay Başkanlığı'na bir mektup yazıyor. Diyor ki "benim dedem şu cephede, şurada savaşmıştır ve onun üzerinden çıkan saat ve cüzdanı istiyorum." O dilekçe geldi bize; komutan bana onu gösterdi ve askerin kaydı bulundu. Asker hakikaten o cephede çarpışmış, yaralanmış ve şahadet mertebesine ulaşmış. Ancak bu davacının iddia ettiği üzere, askerin üzerinden çıkan kimliği, saati ve cüzdanından kalan parası filigranlı kâğıda yazılmış ve köyüne bir yüzbaşı tarafından götürülüyor ve teslim ediliyor. Ardından mirasçısının kendi haklarını aldığına dair teminat ve muhtarın imzası var. Bu ne demek? Bir imparatorluğun savaş zamanında dahi kaydının sağlam tutulduğu, büyük bir devlet olduğu ve 90 sene sonrasında da bu kaydın mevcut olduğunu gösteriyor. Bir gün ABD'ye okumaya gittiğimde hocadan referans almıştım ve döndükten

sonra şunu söyledim: “Hocam” dedim, “Amerikalılarda muhtar kâğıdı, ikametgâh senedi yok. Bir tane kart var, dedesini kim vurmuş buluyorlar” dedim. “Oğlum, dur bakalım” dedi Profesör bana, “onlar daha devlet değil” dedi. “Üç tane devlet var” dedi; “Fransızlar, bizler ve Ruslar” dedi. “Devlet demek kaydı şarttır, imza ve mühür demektir ve bürokrasidir” dedi. “Bu güzel bir devlettir ve Çanakkale de onun destanıdır” dedi. Zannediyorum Genelkurmay arşivlerinde, bu şekilde on binlerce araştırılacak konu vardır.

Çanakkale Muharebeleri'nin Osmanlı Eğitimine Etkileri

Mustafa SELÇUK*

Öz

Milyonlarca insanın ölümüne ve yaralanmasına neden olan Cihan Harbi, aynı zamanda siyasi, askerî, iktisadi ve içtimai etkileri günümüze kadar devam eden büyük bir felaket olarak kayıtlara geçmiştir. Bu savaşın Osmanlı eğitim sistemine etkilerinin, Çanakkale Savaşları ve İstanbul'daki yükseköğretim kurumları üzerinden incelenmesi hedeflenmektedir. Çalışmamızda Osmanlı seferberliği süresince ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ve savaşın idamesi konusunda maarif teşkilatının faaliyetleri ele alınmıştır. Çalışmamızda Osmanlı arşiv belgeleri, ikinci kaynaklar kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Harp, Maarif, İstanbul, Çanakkale Muharebeleri, Öğrenciler.*

The Effects of Gallipoli Battles on Ottoman Educational System

Abstract

World War, which caused death and injury of millions, was also recorded as a great debacle that has ongoing political, military, economic, and social affects. The effects of this war on Ottoman educational system are aimed to be examined on the higher institutes at Istanbul and Çanakkale (Gallipoli) battles. Activities of educational ministry about supplying the needs of army and maintenance of war during the Ottoman mobilization are surveyed in our study. The Ottoman Archive documents and secondary sources were used at the essay.

Key Words: *War, Educational, İstanbul, Çanakkale (Gallipoli) Battles, Students.*

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: mustafasell@gmail.com.

Giriş

Milyonlarca insanın ölümüne ve yaralanmasına neden olan Cihan Harbi,[1] aynı zamanda siyasi, askerî, iktisadi ve içtimai etkileri günümüze kadar devam eden büyük bir felaket olarak kayıtlara geçmiştir. Bu savaşın Osmanlı eğitim sistemine etkileri, Çanakkale Savaşları ve İstanbul'daki yükseköğretim kurumları üzerinden incelenmesi düşünülmektedir. Böylesine geniş ve kapsamlı konuyu makale sınırları içerisinde ele almak mümkün değildir. Savaşın etkilerinin bir cephe ve başkent İstanbul üzerinden analiz edilmesi planlanmıştır. Savaşın doğrudan muhatabı olan yüksek tahsil öğrencileri ve eğitim kurumları en fazla İstanbul'da yoğunlaşmıştır. Yine Çanakkale Cephesi merkeze yakınlığı ve süresi açısından böyle bir analiz için en isabetli örnektir.

Savaşın eğitim ve kurumları üzerinde etkilerini incelediğimiz bu çalışmada İstanbul, yüksek tahsil ve Çanakkale Cephesi ile sınırlama yapsak da Birinci Dünya Savaşı kendi içerisinde bir bütündür ve savaş dönemi ve öncesi çıkarılan kanunlar genel ve kapsamlıdır. Dolayısıyla konunun incelenmesi esnasında bazı zorluklar yaşanmıştır. Dolayısıyla bazen savaşın tamamıyla ilgili genel yorumlara da yer verilmiştir.

Çanakkale Muharebeleri, Osmanlı son dönem harpleri içerisinde en kapsamlı ve aynı zamanda en şiddetli savaşlardan birisidir. Bu cephe Birinci Dünya Savaşı'nın seyrini değiştirdiği gibi Osmanlı/Türk toplumunun da kaderini derinden etkilemiştir. İtilaf Devletlerinin hedefinde İstanbul, yani devletin merkezi bulunmakta idi. Bütün planlar boğazın geçileceği üzerine yapılmıştı. Ancak Osmanlı ordusunun bu cephede verdiği mücadele tüm tarafları şaşırttı. Kimse bu kadar üstün bir performans beklemiyordu. Türkler bile hayretini gizlememişti. Türk ordusunun verdiği bu ölüm kalım/var olma mücadelesi, aynı zamanda etkileri uzun süre devam eden bir sürecin de başlangıcı idi.

Seferberliğin Başlaması

Seferberlik günleri, örfî idarenin de geçerli olduğu bir nevi askerî yönetimin hâkim olduğu bir zaman dilimidir. Ülke kaynakları sarf edilirken daima askeriyenin ve ordunun ihtiyaçları ilk sırada yer almıştır. Bunun en iyi gösterges,i savaş bütçesinin genel bütçeye oranıdır. Savaş yıllarında Meclis-i Vükela'nın kararlarının analitik bir

[1] Birinci Dünya Savaşı hakkında Türkçe literatür için bakınız: Ömer Turan, "Turkish Historiography of the First Word War", *Middle East Critique,* Vol. 23, No: 2, 2014, p. 241-257.

analizi yapıldığında genel itibariyle savaşın idamesi ve savaş nedeniyle ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik olduğu görülmektedir. Ülkenin tüm kaynakları; ordunun ihtiyaçlarını öncelikle ve ehemmiyetle karşılamak için planlanır ve sarf edilirdi Tekâlif-i Harbiye Kanunu zaten bunun en iyi uygulamasıdır.[2] Bu kanun askerî otoriteye halkın elindeki her türlü emtiayı çeşitli oranlarda el koyma yetkisi vermektedir. Örfî idarenin yetkisi sadece iaşe, seferberlik ve güvenlik ile sınırlı değildi.

Askerî organizasyonun ve ordunun harekât halinde olması için gerekli en önemli unsur, insan gücü ve bu gücün cepheye sevk ve idaresidir. Askerî yönetim siteminde yer alan menzil teşkilatı, ahz-ı asker şubeleri, merkez kumandanlıkları, iç güvenlikte Jandarma teşkilatı, örfî idare mahkemeleri bu sistemin işlemesi için temel unsurlardır.[3] Ancak Harbiye teşkilatının merkez ve taşra şubelerinde istihdam ettiği ve kullandığı mekânlar noktasında doğrudan askeriyeye ait olmayan birimlerde en büyük kalemi Maarif Nezareti teşkilatı karşılamıştır. Okullar mimari açıdan ve kamu binaları olması açısından askerî otorite tarafından sıklıkla işgal edilmiştir. Geçici kullanım hakkı alınmıştır. Öncelikle hastane, kumanda merkezi, karargâh merkezi, talimgâh, üsera kampı, darüleytam, mülteci ve muhacirlere sığınak gibi çok fonksiyonlu kullanıma tabi tutulmuştur.

Seferberlik başladığında Dersaadet ahz-ı asker meclislerinin toplantılarını yapmak ve mükelleflerin askerlik işlemlerini takip etmek için elverişli ve korunaklı bina olmadığını ifade eden Harbiye Nazırı Enver Paşa, okullar tatilde iken; Fatih Merkez Rüştiyesi, Vefa İdadisi, Koca Mustafa Paşa ve Soğukçeşme Rüştiyelerinden münasip birer dershanenin ahz-ı asker meclislerine tahsis edilmesini rica etmiştir.[4] Bu sınıfların askere alma işlemlerinde muayene-i intihaiye (son muayene) bitimine kadar kullanılacağı ifade edilmiştir. Maarif Nezareti de ordunun talebini 1914-1915 eğitim döneminin başlangıcında (Eylül başında) iade edilmek şartıyla kabul etmiş ve okul müdürlerinin bilgilendirilmesi ve gereğinin yapılması için konuyu İstanbul Maarif

[2] "Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun" için bakınız: *Düstur,* II, C. 6, s. 1011-1012.

[3] Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı seferberliği üzerine yapılan kapsamlı ve güncel bir çalışma için bakınız: Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015. Ayrıca, Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu: Birinci Cilt, Savaşa Giriş,* Tercüme: Beyza S. Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014, s. 109-308.

[4] Enver Paşa imzalı ve 19 Temmuz 1914 tarihli yazı için bakınız: *BOA, MF. MKT.* 1199-61, (1332 Ş 26), lef 1.

Müdürlüğüne havale etmiştir.[5] Ahmet Emin (Yalman) birçok vilayette okulların askerî amaçlarla işgal edildiğini, çünkü buralardaki en geniş ve kullanışlı binaların okullar olduğunu belirtmiştir.[6]

Seferberlikte Öğretmenlere ve Vaizlere Düşen Görevler

Seferberlik ilanından kısa bir süre önce Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından gönderilen bir yazı, maarif teşkilatının ülke çapında nasıl seferber edildiğini göstermesi açısından son derece önemlidir. Seferberlik ilan edilmeden önce hazırlıkların yapıldığı görülmektedir. Zaten Balkan Savaşları'ndan sonra 1914 yılı tamamen askerî hazırlıklar ile geçmişti.[7] Aynı zamanda Balkan bozgununda yaşanan acı tecrübelerin tekrar etmemesi için bazı önlemler alınmıştır. Harbiye Nezareti yazışmalarında sık sık Balkan hezimetine atıf yapmaktadır.[8]

28 Temmuz 1914 tarihli yazıda, bütün mekteplerdeki muallimler, camii ve mescit gibi kutsal mekânlardaki din görevlilerinin halk üzerindeki tesiri ve önemi ifade edildikten sonra öğretmenlerin ve vaizlerin seferberlik için yapmaları gerekenler açıklanmıştır. *"İslam'ın ve hükümet-i Osmaniye'nin temin-i bekâ ve selameti"* için muallim ve vaiz efendilerin hazırlanan liste çerçevesinde milleti savaşa hazırlık adına teşvik etmesi ve yüreklendirmesi talep edilmiştir.[9]

Harplerde maneviyatın önemine değinildikten sonra Müslümanların din, devlet ve vatan uğruna savaşmaları gerektiği; eğer bu duygularla hareket edilmezse mağlubiyetin muhakkak olacağı belirtilmiştir. Eli silah tutan her ferdin "c*engâverliğe*" hazırlanması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Son Balkan Harbi'nde Avrupalı devletlerin Hristiyanlık namına nasıl hareket ettiği ve Balkan Devletleri'ne yaptıkları yardımlar ifade edilmiştir. Vatan, millet duyguları zayıf olan Osmanlı askerleri Balkan Harbi'nde silahını ve cephanesini bırakarak firar etmesi koca Rumeli'nin elden çıkmasına ve İslam'ın her türlü şenaat ve zulümlere maruz kalmasına neden olmuştur.[10] Balkan Savaşları'nda yaşanan hezimetin nedeni askerin manevi duygularının ve vatan sevgisinin

[5] *BOA, MF. MKT.* 1199-61, (1332 Ş 26), lef 2.
[6] Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, Yale Unv. Press, New Haven, 1930, p. 224.
[7] 1913 ve 1914 senelerinde orduda yapılan modernizasyon çalışmaları için bakınız: Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu,* 3. Baskı, Çev. M. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 17-74.
[8] *BOA, DH. İD.* 224-3, (1333 S 9).
[9] *BOA, MF. MKT.* 1200-1, (1332 N 7), lef 2.
[10] Balkan Savaşları'nda yaşanan felaketler için bakınız: Edward J. Erickson, *Büyük Hezimet: Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu,* Çev. Gül Ç. Güven, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013.

eksik olmasına bağlanmıştır. Harbiye Nazırı'na göre; orduda itaat ve fedakârlık olmadan muzaffer olmanın imkânı yoktur. Askerî talim ve terbiyede bu duyguların aşılanması hedeflenmektedir. Ancak bunların kısa süreli ve kısıtlı eğitimlerde elde edilmesi mümkün değildir. Onun için bu hasletlerin mekteplerde, evde ve kutsal mekânlarda verilmesi gerekmektedir. Mükellef olan her fert sıra kendisine geldiğinde ve çağrıldığında vatan-millet aşkı ve fedakârlık hisleri ile dopdolu olması gerekmektedir. Bu duygular ile yetiştirilen nesiller askerlik için pratik faydası olacak bazı eğitimleri okullarda, derneklerde ve ibadet mahallerinde öğrenmesi, ayrıca halkın ordu için vatan için bazı fedakârlıklar yapması istenmiştir. Enver Paşa tarafından yazının ehemmiyeti hususunda gerekli özenin gösterilmesi birkaç kez vurgulanan ve ilgililere tebliğ edilmesi rica edilen liste şu şekildedir:[11]

- Öncelikle bütün gençler beden terbiyesi ile yetiştirilip çevik, kuvvetli ve her zorluğu aşacak dirence sahip olması gerekir.[12]
- Ata binmek, at beslemek ve bunların dinen gerekli olduğu ve ehemmiyeti vurgulanmalı ve ecdadın at sevgisi ve merakı çocuklara izah edilmelidir.
- Kılıç, tüfek ve revolver gibi silahların mükemmelen kullanılması ve iyi nişan alınmasının öğretilmesi gereklidir.
- Yukarıdaki askerî ve bedeni tecrübelerin elde edilmesi için Güç Derneklerine[13] üye olunması ve yeni derneklerin teşkil edilmesi gereklidir.
- Seferberlikte önemli olan hızlı hareket edip bir an önce hazır olmaktır. Geç kalmanın acı tecrübeleri Balkan Harbi'nde görülmüştür.
- Harp aynı zamanda fedakârlık demektir. Bütün millet canıyla ve malıyla orduya yardım etmeli; bütün halkın elinde bulundurduğu öküzünü, atını, arabasını ve bir çuval da olsa zahiresini kanunlar dairesinde ve senet karşılığında orduya teslim etmesi gerekir.

Görüldüğü gibi seferberliğe hazırlığın önemli hususlarını içeren millet-i müsellaha ruhunu yansıtan ve tekâlif-i harbiyenin nüvelerin taşıyan bu maddeler maarif teşkilatı vasıtasıyla tüm ülkeye yayılmış ve öğretmenler ve vaizler yoluyla halka anlatılması istenmiştir. Maarif

[11] *BOA, MF. MKT.* 1200-1, (1332 N 7), lef 1.
[12] Yiğit Akın, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor,* İletişim Yay., İstanbul 2005.
[13] Cihan Harbi'nde Güç Dernekleri için bakınız: Sanem Y. Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Beden Terbiyesi, Askerî Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri,* İletişim Yay., İstanbul 2012.

Nezareti ordunun taleplerini içeren bu altı maddelik listeyi teksir ederek tüm maarif müdürlüklerine ve okullara göndermiştir.[14] Okul müdürleri de bunları öğretmenlere dağıtmıştır. İlginçtir, İstanbul'da Darülmuallimât müdürünün bu listeyi kadın öğretmenlere de dağıttığı görülmektedir.[15] Muallimler ve din görevlilerinin en ücra yerlere kadar ülkenin her noktasında var olduğunu düşündüğümüzde, bu yöndeki faaliyetlerin etkili olacağı ifade edilmelidir. Osmanlı seferberliğinde imkânların da kısıtlı olmasından dolayı sözlü propagandanın azımsanmayacak oranda etkili olduğu ve halkın bu şekilde motive edilmesinde önemli mesafeler kat edildiği bilinmektedir.[16]

Çanakkale Cephesi'nin Açılması Sonrası Yaşananlar

Çanakkale Muharebeleri'nin birinci kısmı olan deniz savaşları esnasında başkent İstanbul'da idari ve askerî önemler alınmış ve şehrin savunulması planlanmıştır. Ocak, Şubat ve Mart aylarında süren hazırlıklar incelendiğinde şehrin savunulmasının amaçlandığı görülmektedir. Bu tedbirler içerisinde birtakım önemli şahısların ve evrakların taşınması da gündeme gelmiştir. Hazine, kıymetli eşyalar ve mukaddes emanetler Konya'ya nakledilmiştir; hükümet üyelerinin de Eskişehir'e nakledilmesi planlanmıştır. İtilaf donanması boğazı geçtiği takdirde acilen devlet adamlarının tahliye edilmesi; planı dâhilinde dönemin Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey ile birlikte hareket edecek olan maarif bürokratlarının isimleri ve adresleri polis müdürlüğüne bildirilmiştir.[17] Acil tahliye esnasında bu şahısların evlerinden alınması ve durumdan haberdar edilmesi istenmiştir. Bu önlemler ilk bölümde etraflıca anlatılmıştı.

Bombardımanlar esnasında ve "*fevkalade hal*" dolayısıyla ve okulların tatil edilmesi durumunda mekteplerde yatılı kalan öğrencilerden velisi veya yakını olmayan kimsesiz çocukların mağdur olmaması ve açlık çekmemesi için bu çocukların bulunduğu kurumların en az bir ay yetecek kadar un, şeker, pirinç, yağ gibi temel gıda malzemelerini stoklaması ve ilgili personelin okulda istihdam edilmesi için yazışmalar yapılmış ve her kurum kaç kişilik yetim barındırmak zorunda olduğunu ve müstahdemlerin listesini bildirmiştir.[18]

---

[14] *BOA, MF. MKT.* 1200-1, (1332 N 7), lef 3.
[15] *BOA, MF. MKT.* 1200-1, (1332 N 7), lef 9.
[16] Seferberlikte sözlü propagandanın önemi için bakınız: Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, s. 89-95.
[17] Maarif Nezareti tarafından Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne 4 Mart 1915 tarihinde "*mahrem*" kodlu yazı ile bildirilmiştir. *BOA, MF. MKT.* 1206-12, (1333 R 10).
[18] *BOA, MF. MKT.* 1206-12, (1333 R 10).

Buna göre Çamlıca İnas Numune Mektebi, Darülmuallimîn, Darülmuallimât, İstanbul, Galatasaray, Kadıköy, Nişantaşı, Bezmialem Valide Sultanîleri ve Darüleytam müdürlüğü gerekli hazırlığı yaparak ihtiyaçlarını ve mevcut durumlarını bildirmişlerdir. Mart 1915 tarihi itibariyle, yukarıda zikredilen okullarda 740 adet kimsesi olmayan bakıma muhtaç öğrenci bulunmaktadır. 3 Mart 1915 tarihli polis müdürlüğüne gönderilen *"gizli"* yazıda şu ifadelere yer verilir:[19]

Düşman donanmasının İstanbul'a gelmesi ihtimali üzerine kimsesizlikleri hasebiyle *"mekâtib-i leylide ibate ve it'ama mecburiyet hâsıl olacağı tahmin olunan kız ve erkek öğrenciler ile müstahdemlerin adedini gösterir cetvel gönderilmiştir. Şehir halkının iaşesi ve muhafazası için alınan tedbirler arasında adı geçen mekteplerin de nazarı dikkate alınması ve bunların mevkilerine göre tebligat yapılması"* istenmektedir.[20]

Alınan tedbirler göstermektedir ki, Osmanlı Devleti en zor şartlarda bile teb'asını korumak için gerekli tedbirleri almış ve şehrin savunulması için hazırlıklar yapmıştır. Özellikle kimsesiz çocukların kaderine terkedilmeden onların devam edecek bir şehir savunmasında aç kalmamaları için en az bir ay yetecek gıda depolaması yapılmıştır.

Yine Maarif Nezareti 1914-1915 yeni eğitim döneminin açılış zamanında yatılı okullarda kalan öğrenciler için bazı tedbirlerin alınması için yetkileri uyarmıştır. Bilindiği üzere, örfî idare gereği halkın temel ihtiyaçları arasında yer alan ekmeğin hükümetin kontrolü altında üretimi ve dağıtımı yapılmaktaydı. Şehir halkının açlık çekmemesi için askerî otorite ile koordineli çalışan Şehremaneti ve Polis Müdürlüğü mevcut kaynakları iktisatlı bir şekilde kullanıyordu. Fırınlara verilecek günlük un miktarı belliydi. Ancak halk bazen fırınlarda ekmek bulamadığı gibi yatılı okulların ekmek ihtiyacı da problem olabiliyordu.

İstanbul (Galata'da), Galatasaray (Beyoğlu'nda), Kadıköy (Kadıköy'de), Niaşantaşı (Nişantaşı'nda), Bezmialem Valide (Cağaloğlu'nda) Sultanîlerinde, Çamlıca İnas Sultanîsi'nde (Acıbadem'de), Darülmuallimînde (Kadıköy-Moda), Darülmuallimâtta (Çapa'da) ve Darüleytamlarda (Kadıköy-Moda, Galata'da, Yedikule'de) kayıtlı yatılı öğrencilerin aç kalmaması için 4 Ekim 1915 tarihinde konuyu Harbiye Nezareti'ne bildiren Maarif Nezareti, fırınlara okulların ihtiyacı kadar fazladan un verilmesini talep etmiştir.[21] Altı gün sonra bu yazıya cevap

[19] *BOA, MF. MKT.* 1206-12, (1333 R 10).
[20] *BOA, MF. MKT.* 1206-12, (1333 R 10).
[21] *BOA, MF. MKT.* 1212-49, (1333 Za 25), lef 2.

veren Harbiye Nezareti, Şehremaneti'nin bu konuda gerekli işlemleri yapacağını ifade etmiştir.[22] 17 Ekim'de bu sefer Şehremaneti'ne başvuran Maarif Nezareti okulların isimlerini ve bulundukları mahalleri de liste halinde göndermiş ve ekmek talebini yenilemiştir.[23] Şehremaneti ise 30 Ekim'de verdiği cevapta Beyoğlu, Kadıköy, Beyazıt, Fatih ve Üsküdar belediye dairelerine gerekli talimatların verildiği *"ahalinin isyanına sebep vermemek şartıyla"* gerekli yardım ve kolaylığın gösterileceğini hatta ihtiyaç duyulursa zabıtanın da yardımcı olacağını ifade etmiştir.[24] Okulların bulunduğu belediye daireleri bilgilendirilerek bu okulların ekmek ihtiyacının en yakın mahaldeki fırınlardan temin edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Maarif Nezareti'nin tüm uyarılarına ve gayretlerine rağmen fırınlara kısıtlı miktarda un verildiği için Nişantaşı Sultanîsi öğrencileri 1 Kasım 1915 gecesi ekmek bulamadıkları için aç kalmışlardır. Nezaret tüm yazışmalara rağmen öğrencilerin aç kalmasını 2 Kasım tarihli yazısı ile Şehremaneti'ne bildirerek Nişantaşı Sultanîsi'nin bulunduğu bölgedeki Meşrutiyet Mahallesi fırıncısı Remzi Efendi'ye yatılı okulun günlük ekmek ihtiyacı için fazladan her gün bir çuval un verilmesini rica etmiş ve bu aksaklıkların devam etmemesini temenni etmiştir.[25] Diğer okulların bulunduğu bölgelerdeki fırıncıların listelerinin de gönderileceği ifade edilmiştir. Sene başında gerekli tedbirleri alan ve İstanbul'un savunması konusunda hazırlıklar yapan dönemin idarecilerinden Süleyman Kâni Bey de hatırlarında Üsküdar tarafı için *"bugünlerde halkın iaşesi ve asayişin muhafazası en mühim ve mesuliyetli işimiz olacaktı"* demektedir.[26] İdareciler halkın ve öğrencilerin açlık çekmemesi için gerekli tedbirleri alsalar da zaman zaman aksamalar yaşanmaktadır.

Çanakkale Savaşları devam ederken İtilaf Devletlerinin yaptığı uluslararası hukuk ihlalleri yaptığı bilinmektedir. Özellikle Çanakkale şehrinde sivil yerleşim yerlerinin bombalanması, hastanelerin ve yaralı taşıyan gemilerin hedef seçilmesi savaş hukukuna uymayan faaliyetler olarak tarihe geçmiştir. Çanakkale'de ve Marmara Denizi'nde yaşanan hukuk ihlallerine karşı Harbiye ve Hariciye Nezaretlerinin tarafsız devletler nezdinde sayısız uyarı girişimleri bulunmaktadır.[27] Bu konuda

[22] *BOA, MF. MKT.* 1212-49, (1333 Za 25), lef 3.
[23] *BOA, MF. MKT.* 1212-49, (1333 Za 25), lef 4.
[24] *BOA, MF. MKT.* 1212-49, (1333 Za 25), lef 5.
[25] *BOA, MF. MKT.* 1212-49, (1333 Za 25), lef 6.
[26] Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, (Haz. O. S. Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul 2004, s. 614.
[27] Çanakkale Muharebelerinde İtilaf donanması ve ordularının yaptığı hukuk ihlalleri

Osmanlı Devleti, İtilaf ve müttefik devletlerce de kabul edilmiş olan 1907 Lahey Antlaşması'na atıf yapmaktadır. Bu antlaşma gereğince tarihî eserler, eğitim, din ve sanat kurumlarının ve sivil yerleşimlerin hedef olarak vurulmaması ve bu gibi binaların tanınması ve tespiti için birtakım işaretler kabul edilmiştir. İstanbul'da deniz harekâtının devam ettiği Şubat ayında Maarif Nezareti kendi sorumluluğu altındaki tüm mektep binalarına, Müze-yi Hümayun'a ve tarihî eserlere tedbir amaçlı olarak binaların tanınması için tahta levhaların hazırlanması ve gerektiğinde asılmasını talep etmiştir. Tüm kurum müdürlerine *"gayet mahrem ve müsta'cil"* koduyla gönderilen yazı üzerine ilgili okul idarecileri şekli tespit edilmiş olan işaretleri hazırladıklarını ifade etmişlerdir.[28]

Yine Maarif Nezareti, 4 Mart 1915 tarihinde düşman donanmasının İstanbul önlerine gelmesi ve şehrin işgale uğraması ihtimaline karşı kendisine bağlı okul, matbaa, müze gibi kültür ve eğitim kurumlarında özellikle okullardaki eşyaların demirbaş listelerinin yedeklenmesini talep etmiştir. Resmî evrakların içinde özellikle diploma ve muhasebe kayıtları gibi önemli belgelerin nasıl muhafazası mümkün ise o şekilde hareket edilmesi ve mümkünse defter ve kayıt evraklarının bir sandık içinde saklanmasını *"ehemmiyetle tavsiye"* etmiştir.[29]

Okulların Hastane Olarak Tahsis Edilmesi

Harbiye Nezareti, Osmanlı Devleti'nin silahlı tarafsızlık döneminde tedbir amaçlı bir kısım eğitim kurumlarını hastane olarak belirlemişti. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti[30] ve Şehremaneti'nin de yardımları ile seferberlik günlerinde tespit edilen mekânlarda hazırlıklara başlanmıştır. İlk etapta İstanbul'da Tıp Fakültesi (700 yatak), Kondüktör

konusunda şu çalışmalarda detaylı bilgi bulunmaktadır. *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I ve II*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Müd., Ankara 2005; Ahmet Tetik-M. Şükrü Güzel, *Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921)*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013; Tülay Alim Baran, "Çanakkale Savaşında Hukuk İhlalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 73, Cilt: 25, Mart 2009; Mesut Erşan, "Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 73, Cilt: 25, Mart 2009, s. 164-179; Cemalettin Taşkıran, "Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletlerinin Hasta ve Yaralılarımıza Saldırıları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* Sayı: 1, Mart 2003, s. 103-113.

[28] *BOA, MF. MKT.* 1206-12, (1333 R 10).

[29] *BOA, MF. MKT.* 1206-12, (1333 R 10).

[30] Cemiyetin savaş yıllarındaki faaliyetleri için bakınız: Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1915-1925),* Ankara 2010; Seçil Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, c. I, Ankara 2000; Cemal Sezer, "Birinci Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri, *History Studies*, Volume: 4, Issue: 4, November 2012, s. 373-384.

Mektebi (100 yatak), Darüşşafaka (500 yatak), Darülfünun (Zeynep Hanım Konağı) (500 yatak), Baytar Mektebi (250 yatak), İstanbul Sultanîsi (300 yatak) ve Beyoğlu Sultanîsi (500 yatak), Kabataş İdadisi (250 yatak), Kuleli, Jandarma gibi askerî okullar hariç olduğu halde bile savaşın başında İstanbul'da 11 binden fazla yatak kapasiteli hastaneler hazır edilmiştir.[31] Bu sayının yarısına yakını okul binalarından karşılanmıştır. Çanakkale'de kara savaşları başladığı andan itibaren İstanbul'a yaralı akını başlamış ve bunların tedavisi için yeni mektepler tahsis edilmiş ve mevcutların da kapasitesi artırılmıştır. İstanbul İnas Sultanîsi gibi kızların devam ettiği okullar da hastane olarak hizmet vermiştir. Gazetelere verilen ilanlarda 1914-1915 eğitim döneminde İstanbul'daki sultanî mekteplerden sadece Mercan, Gelenbevi, Davut Paşa'da eğitime başlanacağı diğerlerinin hastane olarak hizmet vereceği ifade edilmiş, öğrencilerin en yakın sultanîlere devam etmeleri istenmiştir.[32]

Hilâl-i Ahmer'in kontrolünde olan hastanelerin toplam kapasitesi 5500 olmuş ve bu hastanelerde yaklaşık 20 bin yaralı tedavi edilmiştir.[33] Çanakkale Cephesi'nde muharebenin şiddeti arttıkça ve bölgeden yaralı ve hasta sevkiyatı da artmıştır. 25 Nisan'da başlayan çıkartma harekâtı Türk ordusunda önemli kayıplara neden olmuştu. Çanakkale'deki sahra hastanelerinin yeterli gelmemesi sonucunda yaralılar gemilerle İstanbul'a nakledilmiştir. Bu arada yukarıdaki satırlarda ifade edildiği gibi İtilaf donanmasının Boğaz'ı geçme ihtimali karşısında Ocak, Şubat ve Mart aylarında İstanbul'da alınan tedbirler arasında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de sağlık malzemelerini Eskişehir'e ihtiyaten göndermişti.[34] Kara savaşlarının 18 Mart saldırısından kısa bir süre sonra başlaması İstanbul'daki yetkilileri hazırlıksız yakalamıştı. Yine de kriz iyi yönetilerek yaralılara acil müdahale yapıldığı anlaşılmaktadır.[35] Kemal

---

[31] Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı: Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri*, Gökkubbe Yay., İstanbul 2009, s. 346-347; Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* Yıl: 9, Sayı: 10-11, Bahar-Güz 2011, s. 25-70.

[32] İsmail Sabah, "*Çanakkale Savaşlarının Eğitim Kurumuna Etkisi (1915-1916)*", Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2013, s. 11.

[33] Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, nr. 5, s. 114; L. Erdemir, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri", s. 100.

[34] *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1335 Senesinde Münakıd Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Ait Merkez-i Umumi Raporu,* Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1335, s. 9.

[35] A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", s. 49-58.

Özbay'ın ifadesiyle;[36] *"Hasta ve yaralıların sürekli olarak İstanbul'a tahliyesi karşısında, İstanbul hastaneleri kâmilen dolmuştu. Beliren ihtiyacı gidermek için şehrin muhtelif yerlerinde Ordu ve Kızılay yardımı ile Balkan savaşında olduğu gibi resmi ve özel okul, kurum ve binalar hastane haline sokulmuştu"* denilmektedir.

Çanakkale Cephesi'nden İstanbul'a yoğun yaralı nakli Harbiye Nezareti ile Maarif Nezareti'ni karşı karşıya getirmiştir. Harbiye Nezareti'nin İstanbul Sultanîsi'ni bir gecede boşaltılması için 30 Nisan 1915 tarihli talebi Maarif Nazırı Şükrü Bey'in itirazına neden olmuştur. Çünkü İstanbul Sultanîsi'nde Balkan Savaşları'nda şehit olan askerlerin kız çocukları barınmaktadır ve sayıları da 200 kadardır. Şükrü Bey, aynı gün acil kayıtlı cevap yazısında kimsesiz yetim çocukların bir gecede nasıl tahliye edileceğini ve nereye yerleştirileceğini sormuştur. Başkumandanlık tarafından gönderilen *"memur-ı mahsus"*un yani özel temsilcinin *"bu yetimleri sokağa mı bırakacak"* diyerek tepki göstermiştir.[37] Şükrü Bey İslam mekteplerinin tahliye ve işgali yerine Beyoğlu'ndaki gayrimüslim ve ecnebi müesselerinin öncelikle işgal edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Harbiye Nezareti ise Balkan Savaşları esnasında hazırlanan liste üzerinden okulların hastane olarak kullanıldığını ifade etmiş; *"yetim kız çocukları için maarif idaresi tarafından bir konak kiralanabilir/ tutulabilir ancak bir bakanlık emri ve isteğiyle oteller işgal olunamaz fakat okullar tatil edilebilir"* diye sert bir cevap vermiştir. Harbiye Nezareti, yine diğer ecnebi okullara da sıra geleceğini ifade etmiş ve *"bu gece gelecek yaralıları sokakta mı bırakalım"* diye sormuştur.[38] Ahmet Şükrü Bey ise, aynı gün verdiği ikinci cevabi yazısında aslında savaşı komuta eden Karargâh-ı Umumi'nin uygulamalarını eleştirmeye devam etmiş ve plansız, danışılmadan iş yapıldığını vurgulamıştır. Şükrü Bey, öncelikle birkaç kolordunun askerini barındıracak kadar İstanbul'da boş hane olduğu halde yaralıların sokakta kalma ihtimalinin ifade edilmesine şaşırdığını ve utandığını ifade etmiştir. Otellerin işgal olunamamasının hikmetini anlayamadığını belirterek İstanbul Sultanîsi'nin acil olarak tahliye edilemeyeceğini yinelemiştir.[39] Burada Ahmet Şükrü Bey'in eleştirileri gerçeği yansıtmaktadır. Çünkü -her ne kadar basında çok yer almasa- Çanakkale bombardımanı devam

[36] Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, C. 1,* İstanbul 1976, s. 233.
[37] *ATASE, K. 2418, D. 25, F. 3-9*. (Aktaran: İ. Sabah, *a.g.t*, s. 13).
[38] *ATASE, K. 2418, D. 25, F. 3-9a*. (İ. Sabah, *a.g.t*, s. 13).
[39] *ATASE, K. 2418, D. 25, F. 3-7*. (İ. Sabah, *a.g.t*, s. 13).

ettiği günlerde birçok kamu görevlisi ailesini Anadolu içlerine göndermişti. Yine İstanbul'da en az altı kolorduya sahip iki ordunun bulunduğunu ve İstanbul'da yeterince askerî tesis ve kışla olduğu bilinmektedir. Ancak Harbiye Nezareti'nin asıl isteği hem İstanbul Limanı'na yakın, hem de sağlık hizmetlerine uygun ve tıbbî malzemenin bulunduğu mekânların öncelikli olarak işgal edilmesidir.[40]

İstanbul'da Şehremaneti'nin desteği, kadın cemiyetlerinin girişimi ve halkın ileri gelenlerinin gayretleri ile muhtelif kapasitedeki birçok resmî ve hususi okul, kurum ve binalar hastane olarak kullanılmaya başlanmıştır.[41] 1916 ortalarına kadar İstanbul'daki hastanelerde 100 bine yakın hasta ve yaralı tedavi edilmiştir.

İdarecisi, öğretmeni, öğrencisi, mezunu, memuru ve okul binalarıyla önemli bir miktarda ordunun yükünü hafifleten maarif teşkilatı; cephe gerisinde ve cephede savaşın idamesi için bütün imkânlarını seferber etmiştir. Ancak ilkokul öğretmenlerinin bile askere alınması, yine öğretmen yetiştiren kurumların mezun verememe ihtimali karşısında Maarif Nezareti eğitimin tamamen kesilmemesi için Harbiye Nezareti'ne gerekli uyarıları yapmıştır. Yukarıdaki satırlarda ifade edildiği gibi, kamu binalarının işgali yerine Rum ve Ermenilere ait müesseselerin işgal edilmesini tavsiye etmiştir.

Harbiye Nezareti ve onun teşvik ve yetkilendirmesiyle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ısrarlı istekleri ve savaşın şiddetlenmesi dolayısıyla söz verilen zamanda tahliye edilemeyen binalar karşında Maarif Nezareti yine Harbiye Nezareti'ne dünyadaki uygulamalardan da örnek vererek maarif imkânlarının sınırsız bir şekilde kullanılmasına itiraz etmiştir.

Ahmet Şükrü imzalı 30 Ağustos 1915 tarihli bir yazıda, okulların açılma zamanı gelmesine rağmen henüz tahliye edilmeyen, eğitime başlamaları birinci derecede ihtiyaç duyulan Galatasaray, Kadıköy ve Bezm-i Âlem Sultanîleri ile Darülfünun binasının (Zeynep Hanım Konağı) acilen tahliye edilmesi taleplerine olumlu bir cevap alınamadığı belirtilmiştir. Maarif Nazırı savaşan devletlerin hiçbirisinde resmî eğitim kurumlarının işgal edilmediği, askerî sağlık hizmetleri için hususi mekteplerin/binaların işgal edildiğini ifade etmiştir. Avrupa'da eğitimin devam etmesi için bütün kurumların gerekli hassasiyeti ve fedakârlığı gösterdiği belirtilmiştir. Avrupa'da incelemelerde bulunan ve

[40] İstanbul'da işgal edilen tüm mekânların listesi için bakınız: A. Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", s. 49-58.
[41] L. Erdemir, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri", s. 101.

son olarak da İtalya'ya uğrayan Maarif Nezareti müşaviri de benzer izlenimlerini aktarmıştır.

Ahmet Şükrü Bey; zaten Balkan Savaşları ve Cihan Harbi nedeniyle üç seneden beri eğitimin düzenli olarak yapılamadığı gibi, bu savaşlarda şehit olan askerlerin kimsesiz çocukları da yine eğitim kurumlarında istihdam ve barındırıldıklarını ifade etmiştir. Ahmet Şükrü Bey, İtilaf kuvvetleri safında harbe iştirak eden İtalyan müesseselerinin değerlendirilmesini istemiştir. Harbiye Nezareti ise beş gün sonra verdiği cevapta Kadıköy Sultanîsi'nin tahliye edileceğini, diğerlerinin ise bir müddet daha hastane olarak işgalinin devam edeceğini ve bazı ek tedbirlerin alınması gerektiği tavsiye etmiştir.[42]

Maarif Nazırı'nın savaşlardan dolayı *"üç senedir düzenli eğitim yapamadık"* açıklamasını, en iyi şekilde eğitim istatistikleri ve kurumların mezuniyet rakamları doğrulamaktadır. Maalesef savaş zamanında istatistik de tutulamamış; arşivde münferit bazı cetvellere rastlanmaktadır.

Maarif Nezareti bir yandan yaşanan olağanüstü durum ve bir yandan da askeriyenin baskısı ile çıkan harp kanunları neticesinde eğitimin birçok kurumda durma seviyesine gelmesi karşısında ne yapacağını bilemez hale gelmiştir. Aşağıdaki satırlarda maarif bürokratlarının yaşadığı duygu yoğunluğu açık bir şekilde görülmektedir.

1914-1915 eğitim sezonunun bitmesine sadece 25 gün kalmışken, mekteplerin tatil edilmesi, *"ümid-i istikbali millet olan yüzlerce evlâd-ı vatanın, hayat-ı tahsillerinde bir devre-i tevakkuf"* olacağı açık ise de *"devlet-i ebed-i Osmaniyenin temîn-i bekâ ve selameti"* için girmiş olduğu *"şu muharebe-i azîmede"* hilafet merkezinin muhafazası için bütün gayretlerini ortaya koyan askerlerin tedavisi için yer tahsisi de yerine getirilmesi gereken önemli bir vazife olduğu belirtilmiştir.

Yüzlerce öğrencinin tahsillerinin kesintiye uğraması iyi bir intiba bırakmayacağı ifade edilirken, bir yandan da devletin bekası ve İstanbul muhafazası için her şeylerini feda eden gazilerin tedavisi için gerekli mekânların hazırlanması için sorumluluğu altındaki mektep binalarının hastane haline getirilmesine izin vermiştir.

Burada son olarak işgal edilen yabancı eğitim kurumlarından kısaca bahsetmek gerekir. İstanbul başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasında faaliyette olan yabancı okulların çoğu savaş başladığında faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, bu eğitim kurumlarına el koymuş ve çeşitli şekillerde değerlendirmiştir. Birçoğu

[42] İ. Sabah, *a.g.t.*, s. 27-28.

yine hastane ve eğitim amaçlı kullanılmıştır. İstanbul'da yoğun bir şekilde faaliyette bulunan Fransız, İngiliz, Rus ve daha sonraları İtalyan mekteplerine Meclis-i Vükela kararıyla el konulmuş, bina içerisindeki malzemelerin demirbaş listesi tutularak kayıt altına alınmıştır.[43] Bu şekilde İstanbul'da 50'si Fransız, altısı İngiliz, üçü Rus ve sekizi İtalyan olmak üzere toplam 67 eğitim kurumuna el konulmuştur. Bunların bir kısmı hususi mekteplere tahsis edilmiştir.[44] Kadıköy, Galata, Bebek, Yedikule ve Küçükçekmece'de bulunan Fransız, İtalyan ve İngilizlere ait mekteplerin bir kısmı da boşaltılarak Darüleytam'a tahsis edilmiştir.[45] Bu okulların idarecileri, personeli ve öğretmenleri memleketlerine iade edilmiştir.[46] Düşman devlet ve tebaasına ait okullar hakkında yapılan işlemlerle ilgili arşivde müstakil bir çalışma yapmaya yetecek kadar belge bulunmaktadır. Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in ısrarla gündeme getirdiği yabancı okulların işgali meselesi savaş boyunca etraflıca uygulanmış bir politikadır. Bu uygulamaların da etkisiyle İtilaf Devletleri Cihan Harbi sona erdikten sonra, işgal döneminde, ilk iş olarak bu kurumların iadesini ve tekrar faaliyetlerine başlamasını sağlamış; ayrıca misliyle Türk kurumlarını işgal etmiştir.

Mezun ve Öğrencilerin Silahaltına Alınması

Cihan Harbi boyunca üç milyona yakın nüfus silahaltına alındı. Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'na[47] muhatap olan en önemli kesim ise yaşları 20 ilâ 27 arası olan genç nüfus idi. Oranlara bakıldığında seferberliğin asıl yükünü gençlerin çektiği görülmektedir. Her ne kadar askerlik kanunu 45 yaşı, daha sonra 50 ve üstünü kapsasa da en fazla silahaltına alınan kesim gençler idi. Osmanlı Devleti'nde okuma yazma oranının düşük olduğu genel kanaat olarak ifade edilse de mevcut okuyan ve mezun olan öğrenciler içerisinde askerlik çağında olanların neredeyse tamamı silahaltına alınmıştır. Müslüman nüfustan askerlik şartlarını taşıyanların büyük bir çoğunluğu askerlik çağrısına cevap vererek bu vazifeye katılmışlardır.

Henüz savaş başlamadan önce yenilenen Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'na göre, hizmet-i maksure olarak adlandırılan kısa

[43] *BOA, MF. MKT.* 1203-1, (1333 M 1).
[44] *BOA, MF. MKT.* 1202-75, (1332 Z 30).
[45] *BOA, MF. MKT.* 1203-30, (1333 M 14).
[46] *BOA, MF. MKT.* 1203-37, (1333 M 17). Bu uygulamadan istisna tutulan ve görevlerine devam ettirilen bazı Fransız muallimlerin de olduğu görülmektedir. Galatasaray Sultanîsindeki uygulamalar için bakınız: *BOA, MF. ALY.* 80-1, (1333 B 6).
[47] 12 Mayıs 1914 tarihli "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatı" için bakınız: *Düstur,* II. Tertip, cilt: 6, s. 662-704.

dönem askerliği içerisinde yüksekokul, üniversite mezun ve müdavimleri, lise mezunları ve son iki sınıf müdavimleri bu kanuna göre askere çağrılmıştır. Burada kanunların tanımladığı kapsam oldukça geniştir: Tüm resmi, hususi ve yabancı mekâtib-i âliye, Darülfünun, Sultanîler, yedi senelik idadîler ve altıncı sene imtihanını veren talebe-i ulûm yani medrese öğrencileri. Tahsil-i âli diye tanımlanan yükseköğrenim mezunları ve hangi sınıfta olduğu fark etmeksizin mevcut devam eden öğrencilerin tamamı bu çağrıya cevap vermek zorundadır. Sultanî ve idadîlerin mezunları istisnasız askere alınırken, okula devam edenlerden son iki sene yani 11. ve 12. sınıflar askere çağrılmıştır. Daha sonra ihtiyaç artıkça 10. sınıflar da mükellef tutulmuştur. Burada tabi gayrimüslimlerin açtığı hususi mektepler ve yabancı devlet tebaasına ait veya doğrudan ecnebi devletlerin açtığı okulların öğrencileri de bu mükellefiyete tabii iseler de oralardan fazla katılım olmadığı bilinmektedir. Savaşın yükü daha çok Müslüman ve Türk tebaanın omuzlarına yüklenmiştir. Kısa dönem askerlik süresi bir yıl olarak planlansa da seferberlik ve savaş boyunca askerlerin terhisi geciktirilmiş hatta savaş bitene kadar terhis edilmeyeceklerine dair karar alınmıştır.[48]

İstanbul'da yoğunlaşan Darülmuallimîn-i Âliye, Orman Mektebi, Halkalı Ziraat Mektebi, Ticaret Mektebi, Mühendis Mektebi, Kondüktör Mektebi gibi yüksekokulların 1913-1914 eğitim istatistiğine göre sayıları; 16'sı Maarif Nezareti'ne, altısı diğer nezaretlere bağlı olmak üzere toplam 22'dir. Bu okullarda toplam öğrenci sayısı 5522'dir ve 1913-1914 eğitim döneminde mezun olanların sayısı ise 627 kişidir.[49] Sekizi İstanbul'da faaliyet gösteren Sultanîlerin ülke genelinde toplam sayısı 36'dır ve bu okullara 9134 Müslüman öğrenci kayıtlıdır. Bu öğrencilerden 136'sı diploma almıştır.[50] İstanbul'da mezun olanların sayısı ise 33'dür. İstanbul'da faaliyet gösteren sekiz Sultanî, 600 kadar öğrencisini başta Çanakkale olmak üzere çeşitli cephelere göndermiştir. Ülke genelinde idadîlerin sayısı 59'dur. Darülfünun'da ise 1913-1914 eğitim dönemi sayılar şu şekildedir:[51]

[48] *BOA, MV.* 1916-116, (1333 R 09).
[49] Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri*, Ankara 2000, s. 272.
[50] M. Alkan, *a.g.e.*, s. 226.
[51] M. Alkan, *a.g.e.*, s. 269.

Fakülte	Toplam öğrenci	1913 mezunu	1914 mezunu
İlahiyat	318	54	33
Edebiyat	201	30	8
Fen	99	4	4
Hukuk	2201	506	189
Tıp sivil	592	76	84
Tıp askerî	306	22	31
Eczacı M.	129	11	11
Dişçi M.	54	28	48
	3900	731	408

Darülfünun ile birlikte tüm yüksekokullarda yaklaşık olarak 10 bin kadar öğrencinin kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Bunların tamamı potansiyel olarak seferberlik muhatabıdır. Sultanîler ise II. Meşrutiyetle birlikte yaygınlaşmaya başladığı için henüz yeni mezun vermeye başlamışlardır. Dolayısıyla bu okullarda son iki sınıfa (ilerleyen tarihlerde 10. sınıflar da) kayıtlı öğrenci sayıları net olarak bilinmemektedir. Ancak mezun sayıları son derece kısıtlıdır. Bir de idadî ve sultanî mezunları zaten büyük oranda yüksekokullara veya yurt dışına gitmektedir. Osman Kafadar ve Ahmet Esenkaya tarafından askerî okullar, meslekî teknik eğitim ve taşra medreselerinden derlenen verilere göre, yüksekokullarla birlikte 45 bin civarında öğrenci sayısına ulaşılmış ve bunların en az yarıya yakınının silahaltına alındığı belirtilmiştir.[52] Savaşa katılan diğer ülkelerde durum farklı değildir. Öğrenciler, gönüllü veya zorunlu statüde askere alınmıştır.[53]

2 Ağustos 1914'te ilan edilen seferberlik[54] gereği kanunun kapsamı biraz daha genişletilerek, 1887 ile 1894 tarihleri arasında doğan sekiz tertip tahsilli gençlik silahaltına alınmıştır. İlk planda 20 ile 27 yaş arası eğitim görmüş kişiler askere çağrılmıştır.[55] Çanakkale Muharebeleri'nin devam ettiği günlerde rumî 1311 (1895) doğumluların muayene süreleri erkene alınarak bir an önce silahaltına alma yetkisi Harbiye Nezareti'ne verilmiştir.[56] 23 Ağustos 1915'te rumî 1312 (1896) doğumlular da silah

[52] Osman Kafadar-Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Savaşlarında Kaybedilen Eğitim Görmüş Nesiller Üzerine Düşünceler ve Öneriler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* Sayı: 2, Mart 2004, s. 153-154.

[53] İngiltere'de devlet okullarına devam eden öğrencilerin Birinci Dünya Savaşı'ndaki rolü için bakınız: Steve Hurts, *The Public Schools Battalion in the Great War*, Pen & Sword Books, South Yorkshire 2007; Donald Hankey, A *Student in Arms*, New York 1917.

[54] *BOA, HR. SYS*. 2097-1_8, lef 28-29; *BEO, 4303-322677; MV*. 236-17; "Seferberlik", *Tanin*, 3 Ağustos 1914.

[55] *BOA, DH. İD* 37-206 lef 36.

[56] *BOA, İ. DUİT*. 76-12.

başına çağrılmıştır.[57] Cephelerde artan zayiatlar karşısında bir ay sonra (23 Eylül 1915'te) rumî 1313 (1897) doğumluların da celbine karar verilmiştir.[58] Son iki tertip 19 ve 18 yaşlarındaki fertleri kapsamaktadır. Bu yaş grubu doğrudan idadî ve sultanî öğrencilerini kapsamaktadır.

Burada ifade edilen tahsil-i âli mezunu ve müdavimi öğrenciler ile sultanî, idadî mezunları ve okulların son iki sene müdavimleri ile medrese talebelerinden şartları taşıyan bütün öğrenciler ilgili kanunlara göre ordunun ihtiyacı olan genç zabit yetiştirme politikası gereği belli bir program dâhilinde talim verilerek kıtalara ihtiyat zabit namzedi veya ihtiyat küçük zabit namzedi olarak tayin edilmişlerdir.[59] Orduda yedek subay statüsünde görev yapan bu öğrenciler üstlerinin takdir ve tayinleri neticesinde takım ve bölüm komutanlıkları vazifesini icra etmişlerdir. 27 yaş üstü tahsilli gençler ise yedek subay olarak kabul edilmeyip doğrudan er statüsünde değerlendirilmiştir.

Şimdi öğrenciler ile ilgili bu genel bilgiler verildikten sonra öncelikle Darülfünun olmak üzere buradaki öğrencilerin durumu hakkında kaynakların elverdiği ölçüde bazı tespitlerde bulunulabiliriz.[60]

Tıp Fakültesi

Haydarpaşa'da faaliyet gösteren Tıp Fakültesi Darülfünun'un fakülteleri arasında yer alan, askerî ve sivil olmak üzere iki çeşit öğrenci mezun eden bir kurumdu. Aynı şekilde Kadırga'da faaliyet gösteren Eczacı ve Dişçi mektepleri de Tıp Fakültesi'nin yönetimi altında ayrı bir müdür tarafından idare edilmekteydi. Şüphesiz Cihan Harbi'nden en fazla etkilen kurum Tıp Fakültesi ve personeliydi. Aynı şekilde, öğrenciler de orduda, hastanelerde ve sıhhiye müfettişliklerinde çeşitli rütbelerde sıhhî personel olarak istihdam edilmişlerdi. Fakültenin askerî kısmı zaten ordunun tabip subay ve diğer sağlık ihtiyaçlarını karşılamak üzere istihdam edilmiştir. Fakülte öğretim kadrosunda askerî hekimler ve tabip subaylar da görev almaktaydı. Seferberliğin ilanını müteakip Tıp Fakültesi ihtiyat hastanesi olarak

[57] *BOA, DH. İUM* E-30-75 lef 16.
[58] *BOA, DH. İUM* E-30-75 lef 12.
[59] Mehmet Beşikçi, "İhtiyat Zâbiti'nden Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi Olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar 1891-1930", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar,* Sayı: 13, Güz 2011, s. 45-89.
[60] Silahaltına alındığı için eğitim öğretim faaliyetlerinin aksaması yönünde taşradan da bir örnek olması açısından Balıkesir Sultanîsindeki durum için bakınız: Cemile Şahin, "Çanakkale Savaşları'nın Eğitim Öğretim Üzerindeki Etkisi: Karesi İdâdîsi ve Sultânîsi Örneği", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 26, Ağustos 2012, s. 7-20.

hazırlanmıştı.[61] İlk planda kapasitesi 700 yatak olarak tespit edilmiştir.[62] Hastanede çoğu Balkan Savaşı gazilerinden olan 20 kadar hasta ve fakültenin hizmetleriyle ilgilenen 160 kadar hasta bakıcı ve hademe bulunmaktadır.[63] İlerleyen günlerde hastanenin yatak kapasitesi artırılmıştır.

Savaş başladığında mevcut öğrencilerden son sınıfta olanlar zabit vekili, dördüncü ve üçüncü sınıf öğrencileri başçavuş muavini, ikinci ve birinci sınıflar çavuş rütbesi ile zabit namzedi (subay adayı) olarak istihdam edildiler. Bunlar içerisinde askerî öğrenciler muvazzaf, diğerleri ihtiyat olarak görevlendirildiler.[64] Savaş esnasında gösterecekleri başarıya göre ilgili kanunlar mucibince rütbe almışlardır. Savaşın başlamasıyla tıbbiyeli öğrenciler, asistan, muallim ve diğer kadrolardaki hocalarıyla birlikte askere alınmış ve çeşitli cephelerde sıhhî hizmetlerde ve hastanelerde istihdam edilmişlerdir. Tıp Fakültesi'nde personel ve öğrencilerin silahaltına alınmasıyla, 1914-1915 eğitim öğretim döneminde faaliyete ara verilmek zorunda kalmıştır.[65] Bu arada 1914-1915 eğitim öğretim döneminde muhtemelen seferberlik muafiyetlerinden faydalanan veya henüz yaşı tutmayan bazı gayrimüslim öğrencilerin mezun olduğu da anlaşılmaktadır.[66] Savaşta artan sıhhî personel ihtiyacını karşılamak için fakültede eğitime tekrar başlamak bir zorunluluk idi. Bu durumun farkında olan idareciler eksikler olsa da 1915-1916 eğitim döneminde eğitime tekrar başlamıştır. Tıp Fakültesi Reisi'nin 5 Ekim 1915 tarihinde Maarif Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda bu durum net olarak görülmektedir: *"Bu sene müsaade edilirse Tıp Fakültesi tedrisatına birinci ve ikinci sınıflarda düzenli olarak daha yukarı sınıflar için ise kısmen başlanacağı"* ifade edilmektedir.[67] Yine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile yapılan yazışmalarda ise fakültenin Teşrin-i Evvel (Ekim) başında eğitime başlayacağı ifade edilmiştir.[68] Bu planlamadan da anlaşıldığı üzere fakülte yönetimi eksikler olmakla birlikte tıp eğitimine başlamak istediğini bildirmektedir. Dolayısıyla Tıp Fakültesi'nde eğitime 1916 Ekimi'nde başlandığı bilgisi doğru değildir. Aynı şekilde fakültenin savaş boyunca hiç mezun vermediğine dair iddialar belgelere dayanmamaktadır. Yazının devamında öğrencilerin maişet problemi

[61] A. Süheyl Ünver, *Birinci Cihan Harbinde Tıp Fakültesi,* İstanbul 1952, s. 3.
[62] Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı*, s. 346-347.
[63] *BOA, MF. MKT.* 1201-8, (1332 L 14).
[64] Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, C. 2,* İstanbul 1976, s. 121.
[65] *BOA, MF. MKT.* 1201-8, (1332 L 14).
[66] İsmail Sabah, *a.g.t.*, s. 72.
[67] *BOA, MF. ALY.* 83-35.
[68] Kızılay Arşivinden elde edilen bir belge için bakınız: İsmail Sabah, *a.g.t.*, s. 73-74.

yaşadıkları ve zor durumda oldukları için bu öğrencileri teşvik etmek üzere Haydarpaşa civarında yabancı vatandaşlar tarafından terk edilen hanelerin birisinde ikamet etmelerine müsaade edilmesi talep edilmektedir.[69] Fakülte aynı zamanda hastane olarak da hizmet verdiği için kalacak yer problemi vardı.

Tıp Fakültesi'ndeki zorlu eğitim süresi altı seneden dört seneye düşürülmüş, ancak yine de öğrenciler zaman zaman aç kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Kemal Özbay'ın anlatımıyla[70] *"memleketin iktisadi durumu bozulmuş, açlık ve sefalet her gün biraz daha artmıştır. Okul müdürleri yokluk içinde yürütülmesine çalıştıkları bu kurumun bu ıstıraptan kurtarılması için ellerinden geleni esirgememiş bir şeyler yapmaya çalışmışlardı. (...) Öğretim hayatı, ıstırap, yiyecek önemli bir problem olmuştu. Yemekler kandil yağları ile pişirilmiş; ekmekler süpürge tohumu karışımından yapılmıştı. Ağır tıp tahsilini dört yılda bitirmek zorunluluğunda bırakılan ve başlıca gıdasını bu ekmekten bekleyen öğrenciler açlıktan Kadıköy, Acıbadem taraflarındaki köşklerin bahçelerinde bekçilerle kavga ederek sebze ve meyve toplamak zorunda kalmışlardı. Noksan gıda yüzünden bir yılda 20'ye yakın öğrenci vereme yakalanmıştı. (...) Savaş sonlarına doğru Çanakkale'den elde edilen ganimet mallardan depolarda bulundurulan konservelerden bir kısmı okullara dağıtılınca, yiyecek işi biraz ferahlığa kavuşmuştu.*"

Seferberlik günlerinde silahaltına alınan Tıp Fakültesi et tedarikçisi Lütfi Efendi'nin koyunlarına da ordu tarafından el konulmuş; bu durum hastane haline getirilen binada mevcut hastalar için 46 kilo kadar ete ihtiyaç olduğu için el konulan koyunların iadesi Harbiye Nezareti'nden talep edilmiştir.[71]

Sivil öğretim üyelerinin birçoğu silahaltına alınmıştı. 1915 ortalarında fakülteden gönderilen bir çizelgede 29 yaş üstü ve bedel-i nakdî harici çeşitli nedenlerle silahaltına alınmaktan istisna tutulan sadece 16 öğretim elemanı bulunmaktaydı ve bunların da beşi muvazzaf subay kadrosundadır.[72] Tıp Fakültesi kadrosu diğer fakültelerden fazladır[73] ancak orduda görevlendirilenlerin[74] sayısı o kadar fazlaydı ki

---

[69] *BOA, MF. ALY.* 83-35.

[70] Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, C. 2,* s. 122.

[71] "Çok acil" kodlu ve 15 Ağustos 1914 tarihli Maarif Nezareti'nin yazısı için bakınız: *BOA, MF. MKT.* 1200-27, (1332 N 23).

[72] Tıp Fakültesi Reisliği tarafından hazırlanan ve seferberlikten istisna tutulan öğretim elemanlarının isimleri için bakınız: *BOA, MF. ALY.* 80-32.

[73] Savaş başlangıcında fakülte kadrosunda 90, Eczacılıkta 15, Dişçilikte 4 olmak üzere toplam 109 öğretim elemanı bulunmaktaydı, M. Alkan, *a.g.e.*, s. 270.

fakülte meclisi reisliği için yapılan oylamada yeterli çoğunluk sağlanamadığı için seçim yapılamamış ve fakültenin vekâleten idaresi kararlaştırılmıştır.[75]

Hukuk Fakültesi

Hukuk Fakültesi II. Meşrutiyet'ten sonra en fazla öğrenciye sahip ve en fazla ilgi gören fakülte idi. Savaşın başında fakülteye kayıtlı yaklaşık iki binin üzerinde öğrenci bulunmaktadır.[76] Savaş yıllarında Fakülte Reisliği görevini ifa eden hukukçu Ahmet Selahattin Bey, kendi fakültesinde askere gitmek için 1650 gence vesika verdiğini ifade etmektedir. Bu öğrencilerden 300 kadarının döndüğünü; bir o kadarının da esir düştüğünü; geri kalan binden fazla hukuk öğrencisinin de cephelerde şehit olduğunu belirtmiştir.[77]

Yine Erzurum bölgesinde görevli polis memuru ve aynı zamanda Hukuk üçüncü sınıf öğrencisi olan Nami Efendi'nin Eylül imtihanlarının yapılıp yapılmayacağını sorduğu dilekçesine 1914-1915 eğitim öğretim döneminde tedrisat icra edilmediği için imtihanların da yapılmasına imkân olmadığı yönünde cevap verilmiştir.[78] Bu yazışmalardan anlaşıldığı üzere Hukuk Fakültesi'nde 1914-1915 dönemi savaş nedeni ile eğitime devam edilememiştir.

Seferberlik emri karşısında bazı öğretim elemanları ve memurlar mazeret bildirmişlerdir. Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden ticaret-i berriye muallimi Ali Kemal Bey (d. 1295-Selanik), iktisat ve maliye muallimi Fazıl Bey (d. 1302-Selanik) ve fakülte kâtiplerinden Abdülvahap Efendi (d. 1301-Gostivar), muhacir olduklarını belirterek askerliklerini tecil ettirmişlerdir.[79]

Fen Fakültesi

Edebiyat Fakültesi ile birlikte Zeynep Hanım Konağı'nda faaliyet gösteren Fünun Fakültesi, Tabiıyat ve Riyaziyat şeklinde iki farklı diploma vermektedir. 1915-1916 eğitim öğretim yılından itibaren yeni teşkilat gereği bölüm sayısı artmıştır. Yeni teşkilat gereği, Darülmualimîn-i Âliye'nin yüksek kısım öğrencileri derslerini Darülfünun Fen ve Edebiyat

---

[74] Neşet Ömer, Derviş ve Asaf Paşalar gibi meşhur tıpçıların orduda görevlendirilmesi hakkındaki izin yazıları için bakınız: *BOA, MF. ALY.* 78-52.
[75] *BOA, MF. ALY. 77-116.*
[76] 1913-1914 istatistiğine göre Hukuk Fakültesi'nde 1644 Müslüman ve 557 diğerleri olmak üzere toplam 2201 öğrenci kayıtlıdır. M. Alkan, *a.g.e.*, s. 269.
[77] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C. 3, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 261.
[78] *BOA, MF. ALY.* 82-53, lef 2.
[79] *BOA, MF. ALY.* 79-40, lef 1.

Fakültelerinde görmekte idiler. Edebiyat Fakültesi ile birlikte ortak pedagojik derslerin de yer aldığı bir program takip edilmekteydi. Fen ve Edebiyat Fakültesi mezunları genel itibariyle muallimlik mesleğinde istihdam edilmektedirler. Taşra merkez okullarında azamî derecede öğretmene ihtiyaç olduğu için bu öğrencilerin tahsillerini tamamlamaları teşvik edilmiştir. Darülmaullimîn'de yatılı olarak kalan ve seferberlik muafiyetinden yararlanan öğrencilerin ağırlıkta olduğu bir grup dersleri takip etme imkânı bulmuştur. Sayıları son derece sınırlı olan bu öğrenciler genelde Rum ve Ermeni cemaatindendir ve bu öğrenciler eğitimlerini tamamlamayı başarmışlardır.

Edebiyat Fakültesi

Ziya Gökalp, Köprülüzade Fuad, Faik Sabri, İsmail Hakkı, Necib Asım, Babanzade Ahmed, Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Ağayef ve Şemseddin gibi önemli bilim adamlarını kadrosunda barındıran Edebiyat Fakültesi, savaş yıllarında Laleli'de bulunan Zeynep Hanım Konağı'nda eğitim öğretim faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu dönemde fakülte müdürlüğü görevinde Mahmud Zarif Bey bulunmaktadır.[80]

Edebiyat Fakültesi Meclisi zabıt ceridelerinde aslında savaşın etkisini net olarak görebilmekteyiz. 1914 ve 1915 yıllarına ait Edebiyat Fakültesi Meclis-i Müderrisîn toplantılarının zabıtları kaybolmuş ve kayda geçirilememiştir. Bu yıllara ait bazı toplantıların özetleri verilmiş, bazıları ise hiç yoktur. Örneğin 21 Şubat 1331 [5 Mart 1916] ile 9 Kanun-ı sani 1332 [22 Ocak 1917] tarihleri arasındaki 10 aylık dönemin kayıtları bulunmamaktadır. 1332-1333 (1916-1917) ders yılı zabıtlarının bulunduğu sayfanın başına eklenen *"ihtar"*da bu kayıplara dair bir açıklama getirilmiş; iki yıllık sürede zabıtlar zamanında deftere kayıt edilemediği ve bazı müsveddelerin kayıp olduğu belirtilmiştir.[81]

Ekonomik sıkıntılar yayın faaliyetlerini de kesintiye uğratmıştır; mürekkep yokluğundan dolayı[82] Edebiyat Fakültesi Mecmuası ve kâğıt yetersizliğinden dolayı[83] İçtimaiyat Mecmuası bir süre basılamamıştır. Aynı şekilde Matbaa-ı Amire'de basılan ders formalarında gecikmeler yaşanmıştır.[84] Öğretim üyelerinin en temel ihtiyaçları olan kahve ve su

[80] Darülfünun Edebiyat Fakültesi hakkında geniş bilgi için bakınız: Mustafa Selçuk, *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933),* Atam Yay., Ankara 2012.
[81] *İDF. EF. MMZD-II,* Z.N.1, 9 Kanun-ı sani 1332.
[82] *İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi Meclis-i Müderrisîn Zabıt Defteri, 2.defter [İDF. EF. MMZD-II]*, Z.N.5, 6 Şubat 1332.
[83] *İDF. EF. MMZD-II*, Z.N.8, 28 Şubat 1334-1918.
[84] *İDF. EF. MMZD-II*, Z.N.9, 22 Nisan 1334-1918.

ücretleri bile idare tarafından karşılanamamış ve hocaların maaşlarından 30'ar kuruş kesinti yapılmıştır.[85] Soğuk kış günlerinde öğretim üyelerine ve fakülte personeline odun kömür yardımı yapılmış; darülemesailerin ısıtılmasında tasarruf yapılması tavsiye edilmiştir.[86] Avrupa'dan ve diğer ülkelerden sipariş edilen ders araç ve gereçlerinde gecikmeler yaşanmıştır.

Edebiyat Fakültesinde öğrenciler gibi idareciler, memurlar[87] ve öğretim elemanları da silahaltına alınmıştır. Öğretim üyelerinin birçoğu askerlik problemi yaşamış ve cepheye çağrılmıştır. Bazı öğretim üyeleri çeşitli mazeretlerle durumunu tecil ettirmiştir.[88]

Tarih-i İslam muallimi Halim Sabit Efendi (d. 1299), muhacir olduğu için muaf tutulmuştur. Arapça muallimi Bağdatlı Fehmi Bey (d. 1288), yaş haddinden tecil edilmiştir.[89] Arapça muallimi Şevket Bey (d. 1288), maluliyetine binaen Aksaray askerlik şubesinden sağlık raporu almıştır. Tarih-i umumi muallimi Ahmed Ağayef (d. 1285-Kafkasya) muhacir olduğu için muaf tutulmuştur. Tarih-i Asrı Hazır muallimi Yusuf Akçura (d. 1299) seferberlik müddetince ihtiyat erkânı harp yüzbaşılığı rütbesi bulunmuş, *"irade-yi seniyye"* ile muaf tutulmuştur. Coğrafya müderrisi Faik Sabri Bey (d. 1298), Temmuz 1330-1914 celp döneminde Üsküdar Ahz-ı Asker Şubesi sağlık kurulundan rapor alarak askerliğini tecil ettirmiştir. Türk Edebiyatı müderrisi Fuad Bey (d. 1306) bedel-i nakdî ödeyerek silahaltına alınmaktan kurtulmuştur.[90] Savaşın ilerleyen yıllarında Harbiye Nezareti öğretim üyelerini takip etmeye devam etmiş ve daima askerlik mevzusunu gündeme getirmiştir. 1917 ortalarında Edebiyat Fakültesi mensubu altı öğretim elemanının durumu Darülfünun'dan sorulmuştur. Bunlardan Tarih muallimi M. Arif Bey'in Tarih-i Osmani Encümeni vazifesinden dolayı istisna edildiği, Farsça muallimi Abdulkadir Nuri Efendi'nin ise elinde *"ihraç"* tezkiresi bulunduğu belirtilmiş ve bu şahısların öğretim üyesi oldukları için fakülte idaresi tarafından *"tecil edilmesi lazım geleceği"* ifade edilmiştir.[91]

Maarif Nezareti'nin eğitimin aksamaması için bazı öğretim elemanları hakkındaki tecil ve tehir talepleri Harbiye Nezareti tarafından *"ahvali hazıranın arz ettiği ehemmiyet hasebiyle caiz görülmemiş"*

[85] *İDF. EF. MMZD-II*, Z.N.2, 16 Kanun-ı sani 1332.
[86] *BOA, MF. ALY.* 114-18, (1336 Ca 28).
[87] *BOA, MF. ALY.* 80-47, (1333 B 22).
[88] *BOA, MF. ALY.* 79-40, (1333 C 20), lef 3.
[89] *BOA, MF. MKT.* 1224-71, (1331 C 10); *MF. MKT.* 1225-35, (1331 C 26).
[90] *BOA, MF. MKT.* 1235-75, (1336 Za 24).
[91] *BOA, MF. MKT.* 1228-119, (1335 Za 9).

gerekçesi sunularak ret edilmiş ve öğretim elemanlarının askerlik durumları ile ilgili sık sık çizelgeler hazırlanmış ve silahaltına alınmama nedenleri izah edilmiştir.[92]

Almanya'da da öğretim üyelerinin silahaltına alındığı ve birçoğunun da savaş meydanlarında zayii olduğu Maarif Nezareti'nde müşavir olarak istihdam edilen Prof. Dr. Franz Schmidt tarafından ifade edilmiştir:[93] *"Hali hazırda Almanya harp ile meşgul bulunduğundan profesörlerin intihabı hususunda bazı müşkülata tesadüf olunmuştur. Zira birçok genç Alman âlimleri harp meydanlarında bulunmaktadır. Birtakımları dahi yaralanmış veyahut telef olmuştur."*

Edebiyat Fakültesi'nde Kayıtlı Öğrencilerin Durumu

Savaş yıllarında Edebiyat Fakültesi, malî problemleri öğretim üyelerinin ve idari personelin fedakârlığı ile aşmaya çalışmıştır. Ancak aşılamayan problem, sınıflardaki öğrencilerin giderek azalmasıdır. Bundan dolayı bir süre fakültede öğretim üyelerinden daha az sayıda öğrenci grubu ile eğitimine devam edilmiştir. Öğrenci yokluğundan dolayı yeni açılan kürsüler boş kalmış; aynı şekilde Almanya'dan getirilen müderrislerden faydalanılamamıştır.

Savaş başladıktan sonra yüksekokullardaki tüm Müslüman öğrenciler cepheye koşmuşlardır. Geriye sadece gayrimüslim, yabancı ve askerliğe elverişsiz öğrenciler kalmıştır. Darülfünun'a giriş şartlarında yapılan hafifletmelere rağmen Darülmaullimîn talebesi dışında fakülteye neredeyse hiç öğrenci gelmemiştir. Felsefe Bölümü öğretim üyelerinden M. Emin (Erişirgil) bu dönemde Felsefe Şubesi'nde sadece iki öğrencinin bulunduğunu belirtmektedir.[94]

Burada dönemin kayıtlarına sahip ve inceleme imkânı bulduğumuz Edebiyat Fakültesi arşivinde yer alan talebe kayıt ve künye defterlerinden savaşın fakülteye ve dolayısıyla eğitim sistemine etkilerini açık bir şekilde tespit edebilmekteyiz. Maalesef benzeri kayıtlar diğer fakülte ve okullarda ya mevcut değildir ya da araştırıcıya açık olmadığından karşılaştırma imkânı bulunmamaktadır.

Kayıtlı öğrenci sayılarının giderek azalmasını künye defterlerinden takip edebilmekteyiz. Savaş dönemi mezunları arasında yer alması gereken 1911, 1912, 1913, 1914 ve 1915 girişlilerin künye bilgileri; yaşanan sıkıntıyı en iyi şekilde ifade etmektedir. Rumî 1327 [1911],

[92] *BOA, MF. MKT.* 1222-13, (1335 Ra 17), lef 4.
[93] *BOA, MF. ALY.* 84-46, (1333).
[94] M. Emin Erişirgil, "Ziya Gökalp", *Ülkü*, Sayı: 55, İstanbul, Kanun-ı sani 1944, s. 2.

1328 [1912] ve 1329 [1913] yılları arasında fakülteye kayıt olanların künyesinin tutulduğu *Darülfünun Edebiyat Şubesi Künye Defteri'nde;*[95] öğrencilere 1'den 74'e kadar numara verilmiş ve fakülteye 74 öğrenci kayıt edilmiştir. Bu öğrencilerden sadece 14 tanesi eğitimlerini tamamlayabilmiştir. Üstelik 14 kişiden dördü de Mütareke döneminde mezun olmuştur. Geri kalan 60 kişinin fakülte ile ilişkisi kesilmiştir. Bu öğrencilerin büyük bir kısmının cepheden dönemediği anlaşılmaktadır. Yine 1912, 1913, 1914, 1915 ve daha sonraki yıllarda fakülteye kayıt olmuş öğrencilerin künyelerinin yer aldığı *Darülfünun Ulum-ı Edebiye Şubesi Künye Defteri-II* isimli ikinci defterdeki öğrencilerin durumu daha kötüdür. Çünkü 75-94 arasında kayıtlı 20 öğrenciden sadece biri 1919 yılında mezun olabilmiştir. Diğer 19 öğrencinin devamsızlıktan dolayı kayıtları silinmiştir. Savaş dönemi kayıt olan öğrencilerin de yer aldığı bu defterde 75-166 arası numaraların tahsis edildiği toplam 74 öğrenci künyesi yer almaktadır. 74 kişiden yukarıda bahsettiğimiz bir öğrenci de dâhil olmak üzere ancak 20 kişi Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerinde mezun olmayı başarabilmiştir. Geri kalan öğrencilerin devamsızlıktan dolayı kayıtları silinmiştir.[96]

Bu iki künye defterindeki veriler kısmen eksiktir. Çünkü kayıtlı öğrenci sayılarının daha fazla olduğu istatistik cetvellerinden anlaşılmaktadır. 1913 yılında tüm sınıflarda toplam 266 öğrenci, 1914 yılında ise mezun olanlar çıkartılıp ve yeni gelenler eklendiğinde mevcudun 201 olduğu görülmektedir. Yeni kayıtlar ile birlikte her yıl ortalama 200 kadar öğrenci olması gerekirken bu rakam savaşın yeni cephelere yayılması ile bir anda tek haneli rakamlara kadar gerilemiştir.[97]

---

[95] *Darülfünun Edebiyat Şubesi Künye Defteri (1329-1330)* isimli defter; İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Arşivinde yer alan künye defterleri içerisinde en erken tarihli bilgileri içermektedir. Edebiyat Şubesi için bu defterden daha eskisi bulunmamaktadır. Örneğin II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devrinin ilk yıllarına ait verileri içeren defterler yoktur. 1-74 arası kayıtların yer aldığı ve öğrencilere "cedit" [yeni] numaralar yanında atîk [eski] numaraların da belirtilmesinin sebebi çalışmamızın II. Bölümünde bahsettiğimiz 1911 yılında Darülfünun'da çıkan yangında bazı evrakların zarar görmüş olmasıdır. Bkz, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Arşivi: Darülfünun Edebiyat Şubesi Künye Defteri (1329-1330),* nr. 1-8/4 (15).

[96] *Darülfünun Ulum-ı Edebiye Şubesi Künye Defteri-II* isimli defterde 1911-1919 arası kayıtlar yer almaktadır. 130 numaradan sonra sadece çift numaralar erkek öğrencilere tahsis edilmiş, 131, 133, 135 gibi tek numaralar ise farklı bir defterde kız öğrencilere verilmiştir. Bu yüzden 75-166 arası 91 numara yer alması gerekirken toplam sayı yine 74'tür. Bkz, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Arşivi: Darülfünun Ulum-ı Edebiye Şubesi Künye Defteri – II (1329-1330),* nr. 1-8/5 (16).

[97] 1913-1914 yıllarında Edebiyat Şubesi'ne kayıtlı öğrencilerin hangi millet ve mezhepten olduklarına dair ayrıntılı bilgi için bkz, Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*

Savaşın son senesi olan 1918'e gelindiğinde Türk Lisaniyatı, Elsine-yi Samiye Lisaniyatı ve Tarih-i Kadim, Avrupa Tarihi, Arabî, Farisî, Fransızca, Almanca ve İngilizce zümreleri kayıtlı öğrenci olmadığından dolayı açılamamıştır. Sadece Darülmuallimîn talebesine yönelik Fransızca ve Almanca dersleri devam ettirilmiştir.[98] Savaş yıllarında fakültenin öğretim elemanı sayısı yabancı müderrisler ve muavinlerle birlikte 60'ı geçmiştir. Bu sayı Darülfünun tarihi boyunca fakültenin en geniş akademik kadroya ulaştığı yıllarıdır.[99] Ancak ne yazık ki, savaş boyunca fakültenin toplam kayıtlı aslî öğrenci ve mezun sayıları bu rakama ulaşamamıştır. Tarihte örneğine az rastlanacak şekilde bu dönemde, bir eğitim kurumunda akademik personel sayısı öğrencilerden daha fazla sayıya sahip olmuştur.

Öğrenci yokluğu özellikle Alman müderrisleri konferans vermek, kitap yazmak gibi farklı alanlarda yoğunlaşmalarını sağlamıştır. Sınıflarda bulunan az sayıdaki öğrencileri bir dershanede toplayıp tüm birinci, ikinci ve üçüncü sınıflara ortak dersler yapan Alman müderrisler, arta kalan zamanlarda darülmesailerde vakit geçirmiştir. Mecliste uzun süren ilmî-teorik tartışmalara zemin oluşturan Alman müderrisler, toplantılara da eksiksiz tam kadro katılmayı ihmal etmemişlerdir.[100]

Ermeni Öğrencilerin Durumu

Çanakkale Muharebeleri'nin devam ettiği aylar aynı zamanda hükümetin Ermenilere karşı bazı önlemler aldığı ve Ermeni vatandaşlarını yerlerinden göçe zorladığı zaman dilimidir.[101] 1915 yılı içinde faaliyetleri

---

Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri, s. 269.

[98] Maarif Nezareti her yarıyıl sonunda öğrenci yoklama listelerini fakültelerden talep etmektedir. Edebiyat Fakültesi müdüriyeti yukarıda adı geçen zümrelerin hiç öğrencisi olmadığını ve diğer zümreler için de derslerin yeni teşkilat gereğince darülmesailerde müderrislerin kontrolünde yapıldığını, dolayısıyla ayrıca yoklamaya gerek görülmediğini bildirmiştir. 26 Mart 1334-1918 tarihli müdüriyet-i umumiyenin nezarete yazısı için bkz, *BOA, MF. ALY.* 115-83, (1336 B 20), lef 2-3.

[99] *BOA, MF. ALY.* 84-54, (1333) lef 1; *MF. ALY.* 134-126 (1337 Ş 16); *MF. ALY. 172-11*, (1341 S 12), lef 14; *MF. ALY.* 106-35, (1335 L 19). Ayrıca karşılaştırma için bkz, Cengiz Orhonlu, "Edebiyat Fakültesi'nin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933) Hakkında Bazı Düşünceler", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan,* İstanbul 1973, s. 64.

[100] Dönemin Meclis-i Müderrisîn reisi Halid Ziya, müstehzi bir edayla onların "kemal-i sadakatle" meclise katıldıklarını ifade etmiştir: "Alman müderrisler, başka yapılacak bir işleri olmadığından meclis müzakerelerinde daima kemal-i sadakatle hazır bulunurlardı. Riyaset mevkiinin sağ tarafında bir yarım halka teşkil ederler ve susarlardı." Bkz, H. Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, (Haz. Özmel Akın) İstanbul 2003, s.725.

[101] 1915 Ermeni olayları hakkında geniş bilgi için bakınız: Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri,* Atam Yay., Ankara 2009; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917),* TTK Yay., Ankara 2005; Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*

artarak devam eden Ermenilere karşı bir dizi karar alınmış ve uygulanmıştır. Devlet idaresinde görevli memurlar da bu kararlardan etkilenmiştir.

Dâhiliye Nazırı Talat Bey, 29 Nisan 1915 tarihli bir yazı ile Ermeni komitelerinin uzun süreden beri hükümete karşı aldıkları vaziyet ve Doğu Anadolu'da çıkarttıkları ihtilalden ve isyanlardan bahsederek Ermeni memurlara karşı devletin beslediği iyi duygulara rağmen bu memurların çoğunun *"hüsnü vazifeden ziyade azim-i milliye ile hareket eden komite mensubu olduklarını"* belirtmiş ve yaşanan acı tecrübelerin de dikkate alınarak Maarif Nezareti bünyesinde görevli bulunan bütün Ermeni memurlar hakkında amirlerinden de görüş alınarak görevden uzaklaştırılmaları için gerekenlerin tespit edilerek gereğinin yapılmasını istemiştir.[102]

Dâhiliye Nezareti'nin *"mahrem"* kodlu yazısı üzerine 1 Mayıs 1915 tarihinde şifre ile Maarif Nezareti tüm vilayetlere bir genelge göndermiş ve *"Memurîn-i maarif meyanında Ermeni var ise bunların ahvâl-i hususiye ve efkârı siyasilerine nazaran devam-ı memuriyetlerinin caiz olup olmayacağı hakkında"* maarif müdürlüklerinden görüş istenmiştir.[103]

Ermeni memurların maarif idarelerinden ve Ermeni muallimlerin mekteplerden uzaklaştırıldığına dair bilgiler mevcuttur. Burada bu konu ile bağlantılı olarak devletin iç güvenlik birimlerinin okullardaki öğrencileri de takip ettikleri görülmektedir. Darülmuallimîn-i Âliye son sınıf öğrencisi olup eğitimlerini Darülfünun Fen ve Edebiyat Fakülteleri'nde gören ve Darülmuallimîn'de yatılı kalan öğrenciler ile ilgili detaylı raporların tutulduğu anlaşılmaktadır.

Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdür-i Umumisi İsmail Canbolat Bey tarafından bizzat Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey'in şahsına özel gönderilen *"mahrem"* yazıda Edebiyat ve Tabiıyat üçüncü sınıfta kayıtlı sekiz talebe hakkında önemli bir kaynaktan ve *"cidden calib-i dikkat"* bazı *"ihbar"* notları paylaşılmış ve Nazır Beyefendi'den gereğinin yapılması talep edilmiştir. Öğrenciler hakkında bazıları *"dedikodu"* cinsinden bilgiler şu şekildedir:

Son sınıf talebesinden Harputlu Hamparsum Efendi, hafta içi izinli çıktığı zamanlarda Ermeni komitecilerinin ileri gelenleriyle gizlice görüştüğünü ve mektebe geldiği zaman da Ermeni talebeyi başına toplayarak onlara gizli ve şifreli birtakım beyanlarda bulunduğunu,

---

*(1908-1923),*Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 2005; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, BKY Yay., İstanbul 2004.

[102] *BOA, MF. MKT.* 1208-38, (1333 C 16), lef 1.

[103] *BOA, MF. MKT.* 1208-38, (1333 C 16), lef 2.

tutuklanan bir Ermeni'ye yapılanın zalimane olduğunu, savaşın başından beri İtilaf Devletlerinin bu savaşı kazanacağını açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Yavuz savaş gemisinin Karadeniz'de battığını söylemiştir.

Tabiıyat şubesi talebesinden Erzurumlu Yaplak Efendi'nin ateşli bir Türk düşmanı olduğu ve bu ırkî düşmanlığını her fırsattan dile getirmekten çekinmediği belirtilmiş. Öğrenci donanma için yardım toplandığı esnada *"bizim için faydası olmayan, işimize gelmeyen yerlere nasıl para verelim"* demiştir.

Edebiyat şubesinden Haçinli Kevork Efendi hükümetin ordusu, idaresi ve eğitim kurumları gibi Türk ve İslam milletine ait ne varsa hepsinin bozuk ve çirkin olduğunu ifade etmiş; hükümetin Ermenileri yok etmeye çalıştığını, Ermeniler ile Türklerin barışamayacağını çünkü iki millet arasında kan davası olduğunu ifade etmiş ve hayatındaki en büyük gayesinin babasının intikamını almak olduğunu belirtmiştir.

Edebiyat şubesinden Vanlı Ohannes Efendi'nin mevcutlar içerisinde daha yaşlı olduğu, mektebe yeni başlayan her Ermeni'yi tanısın tanımasın yanına alarak önce onlara güven telkin edip sonra fikirlerini aşıladığı ifade edilmektedir.

Edebiyat şubesinden Vanlı Aram Efendi'nin her Cumartesi mektebe gelir gelmez Ermeni arkadaşlarını bir kenara toplayarak onlara gizlice bir şeyler söylediği ve bir defasında mektepte bulunma gayesinin Ermeniliğin kurtuluşu olduğunu belirttiği ifade edilmiştir.

Tabiıyat şubesinden Vanlı Zaru Efendi'nin çeşitli dillere aşina olduğu ve aynı zamanda orta öğretimi Rusça gördüğü ve Rus üniversitesinden mezun olduğu, yabancı memleketlerle irtibatlı olduğu, mektepteki iki Çerkez talebenin milliyetçilik duygularını tahrik ederek Türklük aleyhine kışkırttığı görülmektedir. Rus lisanına vakıf olmasından kendisinin Rus menfaatlerine hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Edebiyat şubesinden Muşlu Yervant Efendi, Sultan Osman zırhlısının satın alındığı sırada *"bu parasızlık zamanında üç milyon lira ile gemi almak bilmem hangi akla sığar"* demiştir.

Raporun sonunda bu öğrencilerin ahval ve hareketleri cidden şüphe çekici bulunmuş ve öğrencilerin tahkik edilmesi istenmiştir. Ahmed Şükrü Bey, kendi yönetimi altında yüzlerce okul içerisinde bir okul hakkında kendisine iletilen bu istihbarat bilgilerini, mutlaka adı geçen kurum idarecileri ile paylaşmıştır. Burada öğrenciler hakkında derlenen bilgi notlarının birçoğunu kısmen sadeleştirerek verdim. Bu ifadelerle güvenlik kaygısının son derece yüksek olduğu bir dönemde idarecilerin ne gibi konularla uğraştıkları da ayrıca dikkat çekicidir. Hem kendi tebaası olan halka karşı olabildiğince güvensizlik, hem de bu öğrencileri şartların zor olduğu bir dönemde yatılı olarak her şeye

rağmen eğitimlerini tamamlamalarına imkân vermek... Sene sonu geldiğinde bu öğrenciler hakkında yapılan ihbarların dikkate alınmadığı ve öğrencilerin mezun edildikleri görülmektedir. Edebiyat Fakültesi kısmında son sınıfa kayıtlı olan Kevork, Aram, Yervant ve Ohannes Efendilerin 1914-1915 eğitim döneminde mezun olmuşlardır.[104] Bu dönem mezun olan sekiz öğrencinin tamamı Darülmuallimîn-i Âliye kontenjanındandır ve dördü de Ermeni kökenlidir.

Maaşların Zamanında ve Tam Olarak Ödenmemesi, Yaşanan Problemler

Darülfünun'un tüm fakülteleri savaş yıllarında büyük zorluklar çekmiştir. Savaş alanı genişledikçe ve süresi uzadıkça malî sıkıntılar artmıştır. Memurların maaşları aylarca ödenememiştir. Özellikle 200 kuruş civarında çok düşük ücretle çalışan müstahdemlerin durumu içler acısıdır. Şehirde baş gösteren "*ğılayı isâr*" (kıtlık) sebebiyle ve aynı zamanda cepheden gelen yaralı askerleri evlerinde misafir eden müstahdemler, maaşlarının ödenmemesi yüzünden zor günler yaşamışlardır. Darülfünun Müdürü Salih Zeki Bey, nezaretten *"pek ziyade zaruret çekmekte ve şayan-ı merhamet bir hal-i perişaniyeye duçar olan"* bu insanların zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere birikmiş maaşlarından iki aylığının ödenmesini talep etmiştir. Maarif Nezareti konuyu ancak Maliye Nezareti'ne iletmekle yetinmiş ve bu konuda bir şey yapılamamıştır.[105]

Savaş yıllarında öğretim üyeleri yarım maaş alıyorlardı, bazı dönemler bunu da alamayıp geriden takip ediyorlardı. Bu yüzden çok zor durumda kalan kalabalık nüfusa sahip ailelere odun, buğday gibi yakacak ve gıda yardımı yapılıyordu. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü muallimlerinden Akçuraoğlu Yusuf, üç farklı kurumda ders vermesine rağmen aylık eline 473 kuruş geçtiğini ve müderrislikten başka geliri olmadığı için geçim sıkıntısı çektiğini belirterek hiç olmazsa birikmiş maaşından bir miktar ödeme yapılırsa temel ihtiyaçlarını karşılayabileceğini ifade etmiştir.[106] Yine aynı bölümden Almanca muallimi Cemil Bey ise

---

[104] Öğrencilerin künye bilgileri ve daha detaylı veriler için bakınız: M. Selçuk, *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933),* s. 234-241.

[105] *BOA, MF. ALY.* 81-14, (1333 Ş 14); ayrıca Birinci Dünya Savaşı dönemi İstanbul'da halkın yaşadığı geçim sıkıntısı için bkz, Abdullah Saydam, "Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul Halkının Geçim Sıkıntısı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 19, İstanbul 1998, s. 65-77; Büşra Karataşer, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde İstanbul'un İaşesi", *Kahraman Maraş Sütçü İmam Ünv. İİBF Dergisi,* Yıl: 2013, Sayı: 2, s. 97-114.

[106] Yusuf Akçura'nın bir miktar ödeme yapılırsa "*çok müteşekkir olacağım*" şeklinde bitirdiği 1 Temmuz 1915 tarihli dilekçesi için bakınız: *BOA, MF. MKT.* 1210-31, (1333 Ş 24), lef 1.

evleneceğini belirterek birikmiş maaşlarının ödenmesini talep etmiştir.[107] Tarih-i Osmani muallimi Efdalüddin Bey de geçim sıkıntısı çektiğini ifade ederek kendisine yeni ders açılmasını teklif etmiştir.[108] Bu dönemde Edebiyat Fakültesi'nde İçtimaiyat kürsüsünde Ziya Gökalp ile birlikte çalışan muallim muavini Ahmed Emin (Yalman) hatıralarında savaş günlerinde yaşadığı malî krizleri anlatmaktadır:[109]

"Sonra bir de şu mesele vardı: Harbin başında bütün maaşlar, esaslı bir tasarruf tedbiri diye yarım olarak veriliyordu. Kesintilerle beraber elime 400 kuruş kadar geçiyordu. Hâlbuki talebelik zamanında (Amerika'da doktora yapmıştır) aylığım kesintisiz 95 dolar yani 2500 kuruş olduğuna göre ben talebeliğimden üniversite hocalığına yükselirken, maaşım beşte bire inmişti. Geçinmek imkânsızdı."

Ahmed Emin geçim derdini aşmak için gazetecilik yapmış; yabancı basının temsilcilik görevlerini yürütmüştür.

Darülfünun İle İlgili Diğer Gelişmeler

Darülfünun için yeni yapılması planlanan ve arazisi dahi satın alınan bina savaş boyunca bir türlü yapılamamış;[110] Mütareke döneminde ise adı geçen arsa satılmak zorunda kalmıştır.[111] Darülfünun'da tüm bu zorluklar yaşanırken çok önemli reformlar da hayata geçirilmiştir. Yine savaşın etkisi ile askerî alanda had safhaya çıkan Almanya ile işbirliğinin sınırları eğitim alanında da etkisini göstermiştir. İttihatçıların da desteği ile Türkiye'de aktif görevlerde bulunan Alman misyon şefleri Türk eğitim sistemindeki Fransız etkisini azaltmak ve yerine Alman nüfuzunu yerleştirmek için epey çapa sarf etmişlerdir.[112] İlk planda

---

[107] *BOA, MF. MKT.* 1220-86, (1335 M 27).

[108] Efdalüddin (Tekiner) Bey uzun bir dilekçe ile savaş zamanı çektiği sıkıntıları anlatmıştır. *BOA, MF. ALY.* 83-16, (1333 Za 20).

[109] Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1918),* C.1, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s. 212.

[110] Darülfünun binası ilgili krokiler ve planlar meclis toplantılarında gündeme gelmiş ve öğretim üyelerinden bina hakkında istedikleri özellikleri ayrıca yazılı olarak nezarete bildirmeleri kararlaştırılmıştır. İlgili toplantılar için bkz, *İDF. EF. MMZD-II,* Z.N.2, 16 Kanun-ı sani 1332; *İDF. EF. MMZD-II,* Z.N.5, 6 Şubat 1332; *İDF. EF. MMZD-II,* Z.N.6, 13 Şubat 1332; İ. Hakkı Baltacıoğlu, adı geçen arazinin Laleli sınırları içerisinde kalan Koska civarındaki binaların yangından sonra kamulaştırıldığından bahsetmektedir. Bkz, İ.Hakkı Baltacıoğlu, *a.g.e.,* s. 209.

[111] *BOA, MV.* 220-115, (1339 M 14); A. Siler, *a.g.t.,* s. 154; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sapanca Gölü çevresinde bir Darülfünun Kolonisi yapmak fikri hakkında bkz, İ.Hakkı Baltacıoğlu, *a.g.e.,* s. 209.

[112] Almanların savaş zamanı Türkiye'de eğitim faaliyetleri için bakınız: Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi,* İstanbul 2000; Mustafa Gencer,

İstanbul'da bir Alman üniversitesi kurmayı hedefleyen bu çevreler savaş nedeni ile bunun imkânsız olduğu görünce, bu sefer Darülfünun'da bir Alman ekolü oluşturmak için önemli çalışmalar yapmışlardır. Fen, Edebiyat ve Hukuk fakültelerinde olmak üzere yaklaşık 20 kadar Alman öğretim üyesinin savaş boyunca Türkiye'de istihdam edilmesi son derece önemli bir projedir.[113] Aynı şekilde Almanya'ya gönderilen öğrenciler de bu projenin bir parçasıdır.

Darülfünun'da savaş dönemi uygulamalarından biri de kızların yükseköğretim haklarını elde etme mücadelesidir. İttihat ve Terakki hükümetlerinin bu dönemde yaptıkları reformlar içerisinde; İnas Darülfünunu projesi şüphesiz çağın ilerisinde bir girişim olarak değerlendirilebilir. İngiltere'de Oxford Üniversitesinde kızların kabul tarihi 1920'lerdir. Maarif Nezareti ve Darülfünun yöneticileri üniversitenin kapılarını kadınlara açmak için birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Maarif Nezareti'nin kadınlar ile ilgili projelere öncelik vermesi, şüphesiz dönemin şartları ile doğrudan bağlantılıdır. Savaşın olumsuz etkileri yöneticileri yeni arayışlara itmiştir. Erkek öğrenciler cephede savaşırken sınıflar boş kalmıştır. Nitekim Ethem Nejat bir yazısında bu duruma şu şekilde ifade etmiştir: *"Harb-i umumi esnasında, gerek hükümet gerek erbab-ı maarif, hanımlarla daha ziyade iştigal eyledi. Pek çok meşâgil-i harbiye ve siyasiyeye rağmen kadın maarifi pek ilerledi."*[114]

Maarif Nezareti, savaş koşullarını hafifletmek ve yapılan yatırımların boşa gitmemesi için kadınların eğitimine ehemmiyet vererek onlar üzerine titremiş ve kısa zamanda büyük mesafeler almak için devletin bütün imkânlarını seferber etmiştir.[115] Önce serbest konferanslar ile kadınlar Darülfünun ile tanıştırılmış; daha sonra bu dersler üniversite müfredatı şeklinde düzenlenerek planlı bir eğitim programına geçilmiştir. Kızlar için üç farklı branşta diploma veren

---

Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu", 1908-1918 Dönemi Türk- Alman İlişkileri ve Eğitim, İstanbul 2003.

[113] Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Darülfünun'da istihdam edilen yabancı öğretim elemanları ile ilgili bakınız: Emre Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler 1915-1918*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2013; Mustafa Selçuk, "Darülfünun Edebiyat Fakültesinde Yabancı Öğretim Üyelerinin İstihdamı (1915-1918)", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, Yıl: 2011, s. 57–110.

[114] Edhem Nejad, "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi", *Türk Kadını,* nr. 11, 17 Teşrin-i Evvel 1334-1918, s. 163-165.

[115] Nafi Atuf da "*bu devrin en ehemmiyetli maarif tahavvülü kız mekteplerinde görülür*" demek suretiyle hükümetin cesaretine vurgu yapmıştır. Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme (II. Kitap),* İstanbul 1932, s. 82.

bir yapı oluşturulmuştur. 1914-1919 yıllarında Darülfünun imkânları ile Darülfünun'a benzer bir eğitim sistemi benimsenmiştir. Buradaki dersleri Darülfünun öğretim elemanları vermiştir.

1914-1919 yılları arasında faaliyet göstermiş nev'i şahsına münhasır bir yükseköğretim kurumu olan İnas Darülfünunu,[116] savaş boyunca süren eğitim öğretim döneminde Edebiyat, Fünun (Tabiıyat ve Riyaziyat) şubeleriyle kızlara üniversite eğitimi vermiştir. Beş yıllık eğitim öğretim faaliyetleri süresince, yaklaşık 150 kadar kız öğrenci kabul edilmiş ve üçte birine de üniversite diploması verilmiştir. Zeynep Hanım Konağı'nda başlayan eğitim serüveni üç yıl kadar Cağaloğlu'ndaki eski Lisan ve Hukuk Mektebi'nde devam etmiştir. Kapanıştan kısa bir süre önce tekrar Zeynep Hanım Konağı'na taşınmıştır.

Öğrencilerin Mağduriyetlerini Gidermeye Yönelik Uygulamalar

Sultanî, idadî ve yüksekokul öğrencilerinin silahaltına alınmasıyla, bu okullar mezun veremez duruma gelmiştir. Dolayısıyla sıralı olarak Darülfünuna ve diğer yüksekokullara yeni öğrenci kaynağı kesilmiştir. Bu tıkanıklığı biraz hafifletmek için Bakalorya sınavlarında bazı değişiklikler yapılmıştır. 1914 yılı Bakalorya sınavlarına katılımın düşük olmasından dolayı sınavın tekrarlanması ve ilk sınavda başarısız olanların da girmesi kabul edilmiştir.[117] Yine 1916 yılından itibaren iki yıl süre ile lise mezunlarının sınavsız olarak fakültelere kabul edilmesine[118] rağmen öğrenci sayıları hiç artmamıştır. Darülfünun'un nasıl öğrencisiz kaldığı hem mezun sayılarında, hem de yukarıda fakülteler kısmında ifade edilmişti. Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey, Meclis-i Mebusan'da 1916 yılı bütçe görüşmeleri esnasında *"Darülfünun'da ne kadar öğrenci bulunmaktadır*?*"* sorusuna; tüm birimler dâhil sadece 450 civarında öğrenci kaldığı ifade etmiştir.[119] Yine cepheden izinli olarak İstanbul'a

[116] İnas Darülfünunu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Ali Arslan, Mustafa Selçuk, Mehmet Nam, *Türkiye'nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi: İnas Darülfünunu (1914-1919)*, İdil Yay., İstanbul 2012.

[117] 11 Teşrin-i evvel 1330 [24 Ekim 1914] tarihli kararname için bkz, *BOA, MF. ALY.* 71-95, (1332 Z 5); *MF. ALY.* 71-99, (1332 Z 5) ayrıca Mülâzemet Rüusu'nun (Bakalorya imtihanları) uygulanması gerektiği hakkında bkz, *BOA, MF. ALY.* 55-103, (1332 S 21).

[118] *BOA, İ.DUİT.* 18-73, (1334 C 12); Bakalorya imtihanlarında daha sonraki tarihlerde üç kez daha bu süre uzatılmıştır. Sırasıyla kanun metinleri için bkz, Mülâzemet Rüusu Nizamnamesi: *BOA, İ.DUİT.* 60-1, (19 C 1331); *MF. ALY.* 55-103, (1332 S 21); Mülâzemet Rüusu İmtihanlarına Mütedair 19 Cemaziyelahir 1331 tarihli nizamnameye müzeyyel mevadd-ı nizamiye: *BOA, İ.DUİT.* 18-73, (1334 C 2); *Düstur,* II. Tertip, C.8, s.897, diğer ek nizamnameler için ayrıca bkz: *Düstur,* II. Tertip, C.10, s. 588 ve *BOA, İ.DUİT.* 18-71, (21 S 1338); *Düstur*, II. Tertip, C.11, 446.

[119] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi [MMZC]*, Devre: 3, İçtima Senesi: 2, C. 1, 28

gelen ve hocalarını ziyaret etmek için Darülfünuna uğrayan İhtiyat Zabiti İsmail Hakkı Efendi *"Darülfünun'da hemen hiç kimse yok gibi idi. Kimleri okutuyorlardı hocalar acaba? Askerlik çağına yaklaşanlar bile vaktinden evvel talimgâhlara çağrılmaya başlanmış. Harp cephesinde bunlardan habersizdik"* diyerek hayretini ve üniversitede yaşanan öğrenci kıtlığını dile getirmiştir.[120]

Mevcut okuyan öğrenciler içerisinde silahaltına alınanların imtihanları tehir edilmiş ve Eylül imtihanlarına girmeleri sağlanmıştır. Maarif Nezareti, hizmet-i maksureye tabi kısa dönem öğrencilerin kayıtlarının silinmemesi ve onların terhisine kadar bilgilerinin muhafaza edilmesini maarif müdürlüklerine genelge olarak bildirmiştir.[121]

Savaş devam ederken özellikle taşrada devamsızlık yapan öğrencilerin durumu sorulmuştur. İlk planda Maarif Nezareti devamsızlık hakkında yapılacak işlemler konusunu okul müdürlerinin ve maarif müdürlerinin takdirine bırakılmıştır.[122] Daha sonra bu konuda öğrencilerin mağdur olmaması adına özellikle Darülfünun ve mekâtib-i âliye öğrencileri için 1915 senesine mahsus olmak üzere mektebe başvurdukları tarihten itibaren devam şartının aranması kabul edilmiştir.[123] Yine Haziran ayında gerçekleştirilen birinci devre imtihan-ı umumilerin sonuna kadar bütün ihtiyat zabit namzetlerinin tecil-i sevklerini yapılması konusunda askerî otorite ile birlikte karar verildiği ifade edilmiştir.[124] Hatta bu konuda Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğrencilerin askere çağrılmaları hususu ortaya çıkınca[125] Maarif Nezareti olaya müdahale ederek sınavlar bitmeden hiçbir öğrencinin gönderilmemesi gerektiği ifade edilmiş; böyle bir durum olduğunda derhal nezaretin bilgilendirilmesi istenmiştir.[126] Yine silahaltındaki öğrenci, memur ve muallimlerin devlete olan borçlarının terhis edilinceye kadar ertelenmesine karar verilmiştir.[127]

Kanun-ı sani 1331, s. 540; Maarif Nazırı A. Şükrü Bey, sultanîlerin son sınıfında okuyan tüm öğrencilerin "hizmet-i maksureye" alındığını belirtmektedir. Bkz, *MMZC*, Devre: 3, İçtima Senesi: 3, C. 3, 5 Mart 1333-1917, s. 76-80.

[120] İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anılarım,* 4. Baskı, (Haz. K. Şarman), İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, s. 227.

[121] *BOA, MF. HFS*. 5-119.

[122] *BOA, MF. ALY*. 80-30, (1333 B 16).

[123] *BOA, MF. ALY*. 79- 3, (1333 C 10).

[124] 25 Nisan 1915 tarihli genelge için bakınız: *BOA, MF. MKT*. 1208-30, (1333 C 10).

[125] Sanayi-i Nefise Mektebi müdürlüğünün 1 Temmuz 1915 tarihli yazısı için bakınız: *BOA, MF. ALY*. 81-33, lef 1.

[126] Maarif Nezareti'nin 5 Temmuz 1915 tarihli cevabi yazısı için bakınız: *BOA, MF. ALY*. 81-33, lef 2.

[127] *BOA, MV. 195-77*.

Avrupa'ya Gönderilen Öğrencileri Durumu

Avrupa'ya giden öğrenciler de mağdur olmuştur. Özellikle düşman devlet statüsüne giren İngiltere, Fransa, daha sonraları İtalya gibi ülkelerde okuyan öğrenciler eğitimlerini yarıda bırakarak geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bu öğrencilerin hangi nezaret adına gönderilmiş ise mecburî hizmet tazminatlarının devlet tarafından kanunlar dairesinde karşılanması kabul edilmiştir.[128] Yine savaş zamanında ağırlıklı olarak Almanya'ya öğrenci gönderilmiş; bir miktar da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na gönderilmiştir. Bu öğrenciler de gittikleri üniversitelerde büyük sıkıntılar çekmişlerdir.[129] Türkiye'den ödemeler gecikmiş ve bazıları da seferberlik gereği geri çağrılmıştır.[130]

Ahmet Emin, Alman-Türk Yurdu verilerine dayanarak 1918'in sonlarında Almanya'da 2000'den fazla Türk öğrenci bulunduğunu ve bu öğrencilerin çeşitli Alman üniversitelerinde, teknik okullarda ve kolejlerde eğitim gördüklerini belirtmiştir. Öğrencilerin çoğu erkekti ama kız öğrencilerin de sayısı sürekli artıyordu. Yine 200 kadar kimsesiz Türk erkek çocuğu Almanya'da çeşitli endüstri kollarında çalışıyordu.[131] Türkiye'de Almanca öğrenmek o günün modasıydı diyen Ahmet Emin, aileler çocuklarını askerlikten kurtarmak için Almanya'ya eğitime gönderdiklerini söylemiştir[132]. Almanya hükümeti ve Türkiye'deki Alman nüfuz çevreleri de bu öğrenci transferini desteklemiştir.

Savaş Sonunda Mağduriyetleri Gidermeye Yönelik Alınan Kararlar

Savaş meydanlarında şehit olan öğrenciler ve öğretmenler için çok fazla yapılacak bir şey kalmamıştır. Ancak maalesef Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı ile ilgili tüm cephelerde zayiat rakamları hâlâ tartışmalıdır ve sayılar net değildir. Bu nedenle hangi cephede ne kadar öğrencinin ve tahsilli gençin zayii olduğunu tam olarak tespit etmek

---

[128] 16 Eylül 1914 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı için bakınız: *BOA, MV. 192-29.*

[129] Avrupa'ya eğitim görmek için giden ve savaş dönemi eğitimleri aksayan kız öğrencilerin serüveni için bakınız: Güldane Çolak, *Avrupa'da Osmanlı Kızları,* Heyemola Yay., İstanbul 2013, s. 56-109.

[130] Almanya'ya gönderilen öğrencilerin savaş boyunca yaşadığı problemler için bakınız: Lale Uçan, "Problems of Turkish Students in Germany During the First World War ", *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu (8-10 Ekim 2009)*, Bildiriler Kitabı, Konya Valiliği Yay., Konya 2010, s. 727-735.

[131] Almanya'ya gönderilen yetimler ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Nazan Maksudyan, "Mavi Kep ve Pelerin: Cihan Harbi Yıllarında Almanya'da Osmanlı Yetimleri", *Toplumsal Tarih,* Sayı: 243, Mart 2014, s. 22-27.

[132] Ahmed Emin, *Turkey in the Worl War*, p. 227-228.

bugünkü verileler ile mümkün görünmemektedir.

Daha savaş devam ederken Maarif Nezareti'nin Darülfünun'dan talep ettiği bir husus vardır. Almanya'da Heidelberg Üniversitesi, Cihan Harbi'ne iştirak eden kendi öğrencilerinden oluşan bir albüm hazırlamıştır. Türkiye'ye gönderilen bu eser Maarif Nezareti tarafından Darülfünan'a havale edilmiş ve *"Darülfününca da böyle bir mecmuanın neşri şayan-ı temenni"* olduğu ifade edilmiştir. Eğer üniversite yönetimi böyle bir eser hazırlasa idi, şüphesiz isimsiz kahramanlar hakkında daha fazla bilgiye sahip olacaktık. En azından Darülfünun'dan savaşa katılmış öğrencilerin kesin sayısını tespit edebilirdik. Çok zayıf bir ihtimal ile de böyle bir eser hazırlandı, ancak gün yüzüne çıkmadı ya da ulaşmadı.

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Çanakkale Cephesi dâhil savaşın ortaya çıkardığı tahribat biraz netleşmeye başlamıştı. Bir yandan kısa dönem yükümlüleri olan öğrenciler ve öğretmenler terhis edilirken bir yandan da mağduriyetler ile ilgili Maarif Nezareti'ne dilekçeler gelmeye başlamıştı. Hatta bu dilekçeler Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar fakülte idarelerine gelmeye devam etmiştir.[133] Maarif Nezareti münferiden bu taleplerle ayrı ayrı ilgilenmek yerine, hem bir standart yakalamak, hem de adil bir çözüm bulabilmek için savaşa katılan bütün tahsilli nesil için bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirler öğretmen ve öğrencilerin maaş, terfi, sınıf kaybı, mecburî hizmet, devamsızlık gibi mağduriyetlerine çare olacak türden iyileştirmeler idi. Nezaretin en yetkili ve üst düzey danışma ve karar alma birimi olan Meclis-i Maarif-i Kebir'in gündemine gelen bu konu üzerine 10 Aralık 1918'de yapılan toplantıda orta, lise ve yüksekokul mezun, müdavim ve öğretmenlerle ilgili oybirliği ile 14 maddelik talimatname hazırlanmış ve bu maddeler nezaret tarafından merkez ve taşradaki tüm birimlere gönderilmiştir.[134]

18 Aralık 1918'de kurumlara gönderilen talimatnamenin ilk maddesi çok önemlidir. Ancak muhtemelen yukarıdaki albüm konusunda olduğu gibi, burada yapılması istenen hususlar Mütareke'nin kargaşalı ve daha felaketli günlerinde unutulup gitmiştir. Birinci maddede belirtilen husus şudur: Öncelikle vatan için savaş meydanlarında şehit düşmüş öğrenciler ve öğretmenler adına her kurum kendi binası içerisinde veya girişinde *"şüheda-yı muhteremin ibka-yı namları"* için yani şehitlerin isimlerinin sonsuza kadar unutulmaması için okul

[133] Edebiyat Fakültesi üçüncü sınıfında iken askere alınan Süleyman Efendi'nin 1926'da yazdığı dilekçe için bakınız: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Arşivi: *İDF. EF. MMZD-III*, 7 Ağustos 1926.
[134] *BOA, MF. MKT.* 1237-7, (1337 M 14).

binalarına birer levhada isimlerinin yazılması istenmiştir. Bu konuda 1919 yılı mezuniyet döneminde Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde birtakım hazırlıklar olduğu anlaşılmaktadır. Hukuk öğrencisi İsmail Hakkı Sunata'nın anlatımına göre; 1919'un Eylül ayında mezun olan öğrenciler bir çay partisi düzenlemiş ve burada Fakülte Reisi Selahattin Bey bir konuşma yapmıştır; konuşmasında mütareke dönemi mezunlarının çok çile çektiğini, harpten öncesi ile şimdiki mezunlar arasında çok fark olduğunu ve birçok öğrencinin harpte kaybedilmiş olduğunu ve bu şehitlerin kimlikleri tespit edilerek mermer üzerine adlarının yazılarak Darülfünun'un münasip bir yerine asmak istediklerini belirtmiştir.[135] Maalesef böyle uygulama günümüze ulaşmamıştır. Belki kısmen bu uygulamayı yapan kurumlar vardır. Onlar da muhtemelen diğer tarihi eserler gibi zayii olmuş, günümüze ulaşmamıştır. Her kurumda böyle bir şuurla hazırlamış defterler, levhalar ve mermerler olsaydı bugünkü bilgilerimiz daha sağlıklı olurdu.[136]

Meclis-i Kebir-i Maarif, silahaltına alınan ve savaşta hayatta kalmayı başarıp geri dönen eğitimli gençlik ile ilgili özetle şu kararları almıştır:

- Askere alınan öğrenciler arasında gündüzlü okumaya imkânı yoksa yatılı okullarda bunlara öncelik sağlanması,
- Sultanî öğrencilerinden öğretmen okullarına geçmek isteyen olursa yine bunlara öncelik tanınması,
- Öğretmen okullarında iken veya yatılı okullarda iken askere alınan öğrenciler geri geldiklerinde öğretmenlik dışında farklı bir tercihte bulunurlarsa bu gibilerin mecburî hizmetten istisna tutulması,
- Sultanîlerin 10., 11. ve 12. sınıf öğrencilerinin her türlü kayıplarını giderecek önlemlerin alınması ve onlara bütün kontenjanlarda öncelik sağlanması,
- Avrupa'da tahsilde iken askerlik hususunda zorluk çekenlere eğitimlerini bitirinceye kadar zaman tanınması,

Talimatnamenin 12. maddesi Darülfünun öğrencileri için yazılmıştır.[137] Darülfünun'un çeşitli fakültelerinde iken silahaltına alınan öğrenciler hangi safhada kalmışlar ise döndüklerinde kaldıkları

---

[135] İ. Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, s. 57.

[136] Tarihi okullar içerisinde bu misyonu kısmen de olsa yerine getiren eğitim kurumları vardır. Örneğin Kuleli Askeri Lisesi içerisinde bir "Şehitler Kapısı, Yiğitler Kapısı" bölümü vardır ve burada Cihan Harbi'nde şehit olan bazı öğrencilerin bilgilerine yer verilmiştir.

[137] *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Talebe Rehberi, "16 Şubat- 16 Haziran 1335*", Evkaf Matbaası 1335, s. 7-8.

yerden sadece imtihanlara girerek bir yıl içerisinde mezun olma hakkı tanınmış, aynı şekilde sınav ve ders programlarında yapılan değişiklerden de muaf tutulmuşlardır.

Meclis-i Kebir-i Maarif'in aldığı kararlar öğrenci, mezun ve öğretmenlerin çeşitli şekillerde mağdur oldukları bazı durumları kısmen telafi edecek şekildedir. Özellikle öğrenciler için giremedikleri derslerin sınavlarına bir sene içerisinde girmek usulüyle ilgili bölüm ve okullardan mezun olmaları sağlanarak meslek sahibi olabilecekleri birer diploma almaları imkânı verilmiştir. Tabi ki bütün öğrenciler okullarına geri dönememiştir. Birçok öğrenci babasıyla, ağabeyiyle, yakın akrabaları ile birlikte bazen farklı, bazen de aynı cephelerde savaşmıştır. Kimi esir düşmüş, kimi de şehit olmuştur. Geri dönenler içerisinde yakınlarını kaybedenler ailelerini korumak, ocaklarını devam ettirebilmek için memleketlerine gitmek zorunda kalmışlardır. Ailelerini geçindirmek zorunda olanlar bu haklardan yararlanamamışlardır. Örneğin Darülfünun Hukuk öğrencisi olan ve çeşitli cephelerde savaştıktan sonra İstanbul'a dönen İsmail Hakkı Sunata, ailesine bakmak zorunda olduğu için hâkim olarak tayini çıktığı halde ailesini bırakıp taşraya gidememiştir.[138]

Sonuç

Diğer nezaretler ile birlikte özellikle Dâhiliye Nezareti seferberliğin organizesinde ve iç güvenliğin sağlanmasında kolluk kuvvetleri ile, özellikle de Emniyet-i Umumiye Müdüriyet-i Umumiyesi ve Polis Müdüriyet-i Umumiyesi gibi birimleri ile Başkumandanlık Vekâleti'ne azamî derecede yardımcı olmuştur. Bahriye Nezareti dâhil tüm bakanlıklar kendi sorumluluklarına giren alanlarda savaşın idamesi için hükümetle işbirliğine gitmiştir. İç ve dış güvenlikten sorumlu otoritelerden sonra en fazla yük Maarif Nezareti'ne düşmüştür. İdarecisi, memurları, müstahdemleri ve eğitim kadroları ile savaşa destek verdiği gibi birçok okul da başta hastane olarak çeşitli gerekçelerle işgal edilmiştir. Osmanlı ordusunun insan kaynağında okuma yazma oranı düşük olan kırsal kesimden sonra en büyük kalemi, mevcut öğrenciler ve eğitim görmüş mezunlar oluşturmuştur. Güç ve Genç dernekleri gibi yarı sivil dernekler de yine maarif teşkilatı kaynaklarını kullanmıştır. Öğrenciler ile ilgili şartlar o kadar ağırlaşmıştır ki, eğitim öğretim kurumlarında öğrenci ve muallim eksikliğinden dolayı düzenli eğitim yapılamamıştır. Birçok okul kısmî olarak tatil edilmiş, imtihanlar zamanında yapılamamıştır. Yine eğitim tarihi açısından son derece önemli verileri içeren istatistikler

[138] İ. Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, s. 61-63.

düzenli tutulamamıştır. Osmanlı maarif sisteminin en kapsamlı ve geniş istatistiği 1913-1914 eğitim dönemine aittir. Savaş yıllarında bu veriler derlenememiştir. Savaşın felç ettiği sosyal ve iktisadî hayatın zorlukları arasında aileler, çocuklarını yatılı kurumlara vermek için epey uğraş vermiştir. Çünkü en temel ihtiyaçları karşılamak için başka çare bulunmamaktadır. Yine savaş ortamında kurumlar, öğrencilerinin *"hangi cephede, esir mi, kayıp mı, sağ mı şeklinde"* akıbetini araştırma ihtiyacı duymuşlardır.

II. Meşrutiyet'ten beri İttihatçıların idealleri olan yeni neslin ve yeni kadının inşası sürecinde eğitim kurumlarında yapmak istedikleri reformlar genel itibariyle "*ahval-i hazıra*" nedeniyle eksik kalmıştır. Yıllarca gündemde tutulan ve kısmen gerçekleştirilen Darülfünun reformu savaş nedeni ile yeterli netice vermemiştir. Genç neslin bir anda büyük kitleler halinde silahaltına alınması ve kişilerin yarıdan fazlasının zayiat olarak kayıtlara geçmesi; aynı şekilde yaralı ve hasta olarak dönenlerin de kısa sürede iyileşememeleri veya sakat kalmalarından dolayı engelli olmaları, Türk toplumunun görünmeyen kaybı olarak tarihe geçmiştir. Yeni kurulan devletin en fazla ihtiyaç duyduğu eğitimli ve genç neslin büyük bir miktarı genel savaşta yitirilmişti. Yine yıkılan şehirler, tahrip edilen eğitim müessesleri, mütareke sonrası yaşanan işgaller ve savaşın ağır ekonomik sonuçları Türkiye'nin yıllarca belini doğrultamamasına neden olmuştur. Yine 20. yüzyılın en büyük dramı olan zorunlu göçlerle yaşanan tehcir, muhaceret ve iltica, millî sınırlar dışında kalma gibi etnik yapıyı baştan aşağı değiştiren sosyolojik ve psikolojik travmalar ülkenin geleceğini uzun seneler esir almıştır. Savaşların yeni doğan kayıp nesiller üzerinde bıraktığı tesirler, yerlerinden yurtlarından ve emeklerinden edilen nesillerin intikam, milliyetçilik ve diğer dinî sebepler nedeniyle biriktirdikleri elemler, eğitim sistemine ve ders kitaplarına yansımıştır.

Bu bölümde savaşın hep olumsuz yanlarını ve eğitime olan zararlarını ortaya koymaya çalıştık; ancak sınırlı olsa da savaşın bazı olumlu yönleri de bulunmaktadır. Yukarıdaki satırlarda ifade edildiği gibi savaş şartlarında kızların eğitimi konusunda önemli mesafeler alındığı gibi, sağlık alanında da yine salgın hastalıklardan dolayı tüm Anadolu'nun büyük zarar gördüğü bilinmektedir. Ordunun kapasite olarak büyümesi ve sıhhî hizmetlerin de artması neticesinde, askerî birliklerin en ücra köşelere kadar nüfuz etmesi ve bazen birkaç yıl bu bölgelerde konuşlanması, yöre halkı için bir yandan (iaşe açısından) büyük yük olsa da, askerî birlikler ile birlikte tabip subayların da köylere kadar ulaşması yöre insanı için bulunmaz fırsattır. Çünkü uzman bir hekimin karşısına çıkmak için o günün şartları ile vilayet merkezine bin bir zahmet ile gitmesi gerekirken, askerî hekim köylünün

ayağına gelmiştir. Nitekim Sıhhiye Umum Müdür Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey meclis görüşmelerinde bu hususa dikkat çekmiştir.[139]

Sonuç olarak eğitim kurumları ve kadroları, savaş boyunca bir yandan vatan savunmasını ve ordunun taleplerini birinci önceliğe almak duygusu ile hareket etmiş; bir yandan da bütün imkânsızlıklara rağmen eğitimin sürdürülmesi gayreti içinde olmuşlardır. Öğrenciler ise kendilerinden beklenenin üzerinde fedakârlıkta bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul)
Maarif Nezareti Evrakı
Mektubî Kalemi Belgeleri (MF. MKT)
Tedrisat-ı Aliye Dairesi (MF. ALY)
Dâhiliye Nezareti Evrakı
Hariciye Nezareti Evrakı
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)
İradeler Tasnifi
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arşivi
Darülfünun Edebiyat Fakültesi Meclis-i Müderrisîn Zabıt Defteri II, (*İDF. EF. MMZD-II*)
Darülfünun Edebiyat Fakültesi Meclis-i Müderrisîn Zabıt Defteri III, (*İDF. EF. MMZD-III*)
Darülfünun Edebiyat Şubesi Künye Defteri (1329-1330), nr. 1-8/4 (15).
Darülfünun Ulum-ı Edebiye Şubesi Künye Defteri – II (1329-1330), nr. 1-8/5 (16).
T.C. İstanbul Darülfünun Talebe Rehberi, 1340-1341, Yeni Matbaa, İstanbul 1340.
Darülfünun Edebiyat Fakültesi Talebe Rehberi, "16 Şubat- 16 Haziran 1335", Evkaf Matbaası 1335.
Araştırma İnceleme Eserler
Abdullah SAYDAM, "Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul Halkının Geçim Sıkıntısı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 19, İstanbul 1998, s. 65-77.
Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, Yale Unv. Press, New Haven, 1930.

[139] MMZC, 3. Dönem, 49. Birleşim, 5 Mart 1333/1917, s. 48.

AKGÜN, Seçil-ULUĞTEKİN, Murat, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt: I, Ankara 2000.
AKIN, Yiğit, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yay., İstanbul 2005.
ALKAN, Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri*, Ankara 2000.
ARSLAN, A., SELÇUK, M., NAM, M, *Türkiye'nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi: İnas Darülfünunu (1914-1919),* İdil Yay., İstanbul 2012.
ATEŞ, Sanem Y., *Asker Evlatlar Yetiştirmek: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Beden Terbiyesi, Askerî Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri,* İletişim Yay., İstanbul 2012.
AYNÎ, M. Ali, *Darülfünun Tarihi*, İstanbul 1927.
BAKAR, Bülent, *Ermeni Tehciri,* Atam Yay., Ankara 2009.
BALTACIOĞLU, İ. Hakkı, *Hayatım,* (Yay. Haz. Ali Y. Baltacıoğlu), İstanbul 1998.
BARAN, Tülay A., "Çanakkale Savaşında Hukuk İhlalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 73, Cilt: 25, Mart 2009.
BEŞİKÇİ, Mehmet, "İhtiyat Zâbiti'nden Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi Olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar 1891-1930 ", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar,* Sayı: 13, Güz 2011, s. 45-89.
BEŞİKÇİ, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.
ÇAPA, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1915-1925),* Ankara 2010.
ÇİÇEK, Kemal, *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917),* TTK Yay., Ankara 2005.
ÇOLAK, Güldane, *Avrupa'da Osmanlı Kızları,* Heyemola Yay., İstanbul 2013.
DÖLEN, Emre, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler 1915-1918*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2013.
Edhem Nejad, "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi", *Türk Kadını,* nr. 11, 17 Teşrin-i Evvel 1334-1918, s. 163-165.
ERDEMİR, Lokman, *Çanakkale Savaşı: Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri*, Gökkubbe Yay., İstanbul 2009.
ERİCKSON, Edward J., *Büyük Hezimet: Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu,* Çev. Gül Ç. Güven, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013.
ERİCKSON, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu,* 3. Baskı, Çev. M. Tanju Akad, Kitap yayınevi, İstanbul 2011.
ERİŞİRGİL, M. Emin, "Ziya Gökalp", *Ülkü*, Sayı: 55, İstanbul, Kanun-ı sani 1944.

ERŞAN, Mesut, "Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 73, Cilt: 25, Mart 2009, s. 164-179.
ESENKAYA, Ahmet, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* Yıl: 9, Sayı: 10-11, Bahar-Güz 2011, s. 25-70.
GENCER, Mustafa, *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu", 1908-1918 Dönemi Türk- Alman İlişkileri ve Eğitim,* İstanbul 2003.
HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, BKY Yay., İstanbul 2004.
HANKEY, Donald, A *Student in Arms*, New York 1917.
HURTS, Steve, *The Public Schools Battalion in the Great War*, Pen & Sword Books, South Yorkshire 2007.
İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı,* C. I ve II, IRCICA Yay., İstanbul, 2010.
İRTEM Süleyman K., *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909- 1918)* , (Haz. O. S. Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul 2004.
KAFADAR, Osman-ESENKAYA, Ahmet, "Çanakkale Savaşlarında Kaybedilen Eğitim Görmüş Nesiller Üzerine Düşünceler ve Öneriler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* Sayı: 2, Mart 2004, s. 135-161.
KANSU, Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme (II. Kitap),* İstanbul 1932.
KARACAKAYA, Recep, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923),*Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 2005.
KARATAŞER, Büşra, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde İstanbul'un İaşesi", *Kahraman Maraş Sütçü İmam Ünv. İİBF Dergisi,* Yıl: 2013, Sayı: 2, s. 97-114.
Maarif-i Umumiye Nezareti, *İstanbul Darülfünunu Talimat*, İstanbul 1329.
MAKSUDYAN, Nazan, "Mavi Kep ve Pelerin: Cihan Harbi Yıllarında Almanya'da Osmanlı Yetimleri", *Toplumsal Tarih,* Sayı: 243, Mart 2014, s. 22-27.
ORHONLU, Cengiz, "Edebiyat Fakültesi'nin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933) Hakkında Bazı Düşünceler", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan,* İstanbul 1973.
Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I ve II, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Müd., Ankara 2005.
Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1335 Senesinde Münakıd Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Ait Merkez-i Umumi Raporu, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1335.
ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, C. 1,* İstanbul 1976.

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, C. 2,* İstanbul 1976.
SABAH, İsmail, "*Çanakkale Savaşlarının Eğitim Kurumuna Etkisi (1915-1916)*", Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2013.
SAYDAM, Abdullah, "Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul Halkının Geçim Sıkıntısı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 19, İstanbul 1998, s. 65-77.
SELÇUK, Mustafa, "Darülfünun Edebiyat Fakültesinde Yabancı Öğretim Üyelerinin İstihdamı (1915-1918)", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, Yıl: 2011, s. 57–110.
SELÇUK, Mustafa, *Hedef Şehir İstanbul, Çanakkale Geçildi mi?,* Emre Yay., İstanbul 2005.
SELÇUK, Mustafa, *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933),* Atam Yay., Ankara 2012.
SEZER, Cemal, "Birinci Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri, *History Studies*, Volume: 4, Issue: 4, November 2012, s. 373-384.
SHAW, Stanford J., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu: Birinci Cilt, Savaşa Giriş,* Terc.: Beyza S. Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014.
SUNATA, İ. Hakkı, *İstanbul'da İşgal Yılları,* 3. Baskı, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009.
SUNATA, İ. Hakkı, *Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anılarım,* 4. Baskı, (Haz. K. Şarman), İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.
ŞAHİN, Cemile, "Çanakkale Savaşları'nın Eğitim Öğretim Üzerindeki Etkisi: Karesi İdâdîsi ve Sultânîsi Örneği", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 26, Ağustos 2012, s. 7-20.
TAŞKIRAN, Cemalettin, "Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletlerinin Hasta ve Yaralılarımıza Saldırıları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* Sayı: 1, Mart 2003, s. 103-113.
TETİK, Ahmet-GÜZEL, M. Şükrü, *Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921)*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013.
TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C. 3, İletişim Yay., İstanbul 2000.
TURAN, Kemal, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi,* İstanbul 2000.
TURAN, Ömer, "Turkish Historiography of the First Word War", *Middle East Critique*, Vol. 23, No: 2, 2014, p. 241-257.
UÇAN, Lale, "Problems of Turkish Students in Germany During the First World War ", *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu (8-10 Ekim 2009)*, Bildiriler Kitabı,

Konya Valiliği Yay., Konya 2010, s. 727-735.
UŞAKLIGİL, H. Ziya, *Saray ve Ötesi,* (Haz. N. Özmel Akın), İstanbul 2003, s.725.
ÜNVER, A. Süheyl, *Birinci Cihan Harbinde Tıp Fakültesi,* İstanbul 1952.
YALMAN, A. Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1918),* C.1, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.

Osmanlı Belgelerine Göre Çanakkale Muharebelerinin Harp-Harekât Hukuku Açısından İncelenmesi

Hümmet KANAL[*]

Öz

Çanakkale Cephesi gerek Türkler, gerekse İtilaf Devletleri açısından Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden birisidir. İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği İtilaf Devletleri'nin amacı, Çanakkale Boğazı'nı geçerek, siyasi bunalım içinde olan müttefikleri Rusya'ya yardım etmek ve Türkleri savaş dışı bırakarak Almanya'yı doğudan sıkıştırmaktı. Türkler için bir var oluş mücadelesi haline gelen bu cephedeki mücadeleler 14 ay bir hafta sürmüş ve İtilaf Devletleri, her ne pahasına olursa olsun Boğaz'ı geçmeye çalışmışlardır. Bu sürede, İtilaf Devletlerinin uluslararası savaş hukukun gereklerini yerine getirmedikleri, Cenevre ve Lahey sözleşmelerine aykırı hareket ettikleri saptanmıştır. Bu makale, Osmanlı belgelerini esas alarak Çanakkale Cephesi'nde İtilaf Devletleri'nin göz ardı ettiği savaş hukuku ihlallerini ayrıntılı bir şekilde açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale, Gelibolu, Savaş Hukuku, İngiltere.*

Abstract

Çanakkale Front is one of the most important fronts in terms of both Turks and Allies in World War I. The purpose of the Entente Powers, which was led by Britain and France, was to help political allies Russia in crisis and to compress the Germany in the east by dropping Turkey off the war. For Turkey, which had become a struggle for existence struggle on this front, the war on this front took 14 months and a week, and the Allies tried to cross the Strait at all costs. During this time, it was determined that the Entente did not fulfill the requirements of international humanitarian law and they acted contrary to the Geneva and Hague Conventions. This article, based on

[*] Dr., e-posta: hkanal51@hotmail.com.

Ottoman Documents, aims to explain that the Entente Powers ignored violations of the law of war in Çanakkale front in a detailed manner.

Key Words: *First World War, Çanakkale, Gelibolu, Law of War, England.*

Giriş

3 Kasım 1914 ile 9 Ocak 1916 tarihleri arasında gerçekleşen Çanakkale Muharebeleri, Türk ve dünya tarihi açısından Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden biridir. Deniz savaşlarını müteakiben yapılan kara muharebelerinde, dünya savaş tarihine geçecek pek çok önemli hadise cereyan etmiştir.[1] Bu cephede Türkler uluslararası savaş hukukunun bütün gereklerini yerine getirerek vatan savunmasının en anlamlı sahnelerini sergilemişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği İtilaf Devletleri, Cenevre ve Lahey Sözleşmelerine aykırı hareket ederek, birçok savaş hukuku ihlaline sebebiyet vermişlerdir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki birçok belgeye göre, Çanakkale Cephesi'nde görülen hukuk ihlalleri; domdom kurşunu ve zehirli gaz kullanımı, hastanelerin ve hastane gemilerinin bombalanması, dinî mekânlara ve sivil yerleşim alanlarına yönelik saldırılar, düşman denizaltılarının yolcu ve yük gemilerine, balıkçı teknelerine ve Marmara Denizi'ndeki birçok Osmanlı iskelesine yapılan saldırılar ve esirlerin angarya işlerde çalıştırılması olarak özetlenebilir.[2] Osmanlı Devleti, Amerikan elçiliği vasıtasıyla İngiltere ve Fransa'ya bu ihlalleri bildirse de, ilgili devletlerin inkâr[3]

---

[1] Enis Şahin, "Kronolojik Çanakkale Savaşları Tarihi" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 73, Cilt: XXV, Mart 2009.

[2] Sırf Osmanlı Belgelerine dayanarak yapılan bu çalışmanın yanında, Çanakkale Cephesi'ndeki savaş hukuku ihlalleriyle ilgili bkz. Tülay Alim Baran, "Çanakkale Savaşı'nda Hukuk İhlalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Sayı 73, Cilt: XXV, Ankara, 2009; Mesut Erşan, "Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 73, Cilt: XXV, Ankara, 2009; Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletlerinin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları" *ÇOMÜ, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* S. 4, Çanakkale, 2006, s. 51-96.

[3] İngiltere ve Fransa'nın bu inkârcı tutumu Osmanlı belgelerine şöyle yansımıştır: "*...Ağadere ve Kilidülbahir ve Yalova'daki hastahânelere vuku bulan bombardıman hakkında Ordu-yı Hümâyûn Baskumandanlığı Vekâlet-i Celîlesi'nin iş'ârâtı üzerine İngiltere ve Fransa Hükûmetleri nezdinde tesebbüsât icrâsı için Amerika Sefâreti'ne tebligât-ı lâzımede bulunulmuş idi. Fransa sefâininin bu gibi harekâtta bulunmadığına dair bazı ifadâtı ve tafsilâtı hâvî olarak Fransa Hükûmeti'nin bu bâbda i'tâ eylediği nota sefâretden tevdî' olunmasına mebnî bunun tercümesi leffen tesyîr kılındı..." Osmanlı*

yolunu seçtikleri görülmektedir. Osmanlı Devleti bu kayıtsızlık karşısında, hukuk ihlallerini basın yoluyla birçok kere protesto etmiştir.

Uluslararası savaş hukuku, 17. yüzyıldan itibaren devletlerin gündemine girmeye başlamıştır. Strasbourg Antlaşması (1675) ile başlayıp Cenevre Sözleşmesi (1906) ve Lahey Sözleşmeleri (1899, 1907) ile olgunlaşan savaş hukuku, Birinci Dünya Savaşı öncesi dünya devletlerine belli yükümlülükler getirmişti. Yapılan antlaşmalar ve getirilen yükümlülükler tablo halinde şöyle özetlenebilir:

Tablo 1: Birinci Dünya Savaşı Öncesi Savaş Hukukunu Belirleyen Uluslararası Antlaşmalar[4]

	Antlaşma	**Yıl**	**Antlaşmanın Niteliği**
1	Strasbourg Antlaşması	1675	Fransa ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında yapılan bu antlaşmaya göre iki ülke arasındaki savaşlarda zehirli kurşunların kullanımı yasaklandı.
2	Paris Deniz Hukuku Beyannamesi	1856	Korsanlığın kaldırılması, deniz kuşatmalarının fiili olması, tarafsız gemilerdeki düşman eşyasının ve düşman gemilerindeki tarafsız eşyanın savaş kaçağı olmadıkça müsadere edilmemesi.
3	Birinci Cenevre Sözleşmesi	1864	Savaş alanındaki yaralıların durumu, seyyar ve sabit askerî hastaneler ile personelinin tarafsızlığı kabul edildi.
4	1868 tarihli III Nolu Lahey Sözleşmesi	1868	1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin deniz savaşlarında da geçerli olmasını öngörüyordu.

Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 307. Bir başka belgede ise ; "*...İngilizlerin Agamemnon Zırhlısı tarafından geçen Mart'ın yirmi dokuzunda icrâ edilen bombardımanla Bolayır köyündeki Süleyman Paşa merhumun bir küçük mescit yakınında bulunan türbesinin tahrip edilmesinden dolayı süferâ-yı Osmaniyye ile Dersaâdet'deki süferâ-yı ecnebiyeye tebligât-ı lâzıme icrâ kılınmış idi. Türbe-i mezkûrenin kasden topa tutulduğuna dair olan ithâmın külliyen bî-esas olduğu hakkında bazı ifadâtı hâvî İngiltere Hükûmeti'nin cevabını müs'ir olarak Amerika Sefâreti'nden cevaben alınan 19 Tesrîn-i Evvel sene 1915 tarihli ve 799 numaralı takrîrin tercümesi leffen tesyîr edildi...*" *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 72-73.

[4] Bu anlaşmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. M. Yasin Aslan, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", *TBB Dergisi*, sayı 79, Ankara, 2008, s. 237-239; Zeki Mesut Alsan, "1949 Cenevre Sözleşmeleri", *Ankara Üniversitesi Dergisi* (http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/248/2251.pdf); Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 1. Kitap, 6. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1997; Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, IV. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000; Edip F. Çelik, *Milletlerarası Hukuk,* Cilt II, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1982; Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler,* Alfa Yayınları, İstanbul, 1997.

5	Saint-Petersburg Sözleşmesi	1868	Savaşlarda uygulanacak yöntem ve araçlar ilk defa düzenlenmiştir. Savaşlarda patlayıcı ve yangın çıkarıcı maddelerin kullanılması yasaklanmıştır.
6	Brüksel Deklarasyonu	1874	Zehir ve zehirli silahların kullanımının yasaklanması için önerildi. Bu anlaşma hiçbir zaman benimsenmedi ancak Lahey Konvansiyonlarına öncülük etti.
7	1899 Lahey Konvansiyonu	1899	Kara savaşlarının kuralları düzenlendi. Boğucu, zehirleyici ve benzer gazların kullanımı yasaklandı.
8	1904 Lahey Sözleşmesi	1904	Savaşta hastane gemileri devlet yararına konulmuş bütün vergi ve harçlardan muaf tutulacaktır.
9	İkinci Cenevre Sözleşmesi	1906	Savaşlarda hasta ve yaralıların durumları iyileştirilecek. Bütün muharipler, tâbiiyet ve milliyet farkı gözetmeksizin, yaralı askerleri, hastaları, sabit ve seyyar sıhhat servislerini ve yaralıları, hastaları toplamak hizmetinde bulunan personeli himaye etmek sorumluluğunda olacaktır.
10	1907 Lahey Konvansiyonu	1907	12 sözleşmeden oluşmaktadır. Bu sözleşmelerde silahlı çatışma usulleri ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir.

Yukarıdaki tabloda zikrettiğimiz uluslararası antlaşmaların genel özellikleri savaş dışı alanların dokunulmazlığı, orantısız güç kullanılmaması, sosyal hayatın akışına engel olunmaması ve cephede mertçe savaşılması üzerine kurgulanmış olmalarıdır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde özellikle Cenevre ve Lahey Sözleşmelerinde savaş hukuku, ayrıntılı şekilde düzenlenmişti. 1907 tarihli Lahey Sözleşmeleri'ni burada detaylandırmanın meselenin anlaşılması adına önemli olduğu kanaatindeyiz. İlgili konvansiyon şu alt başlıklardan oluşmaktaydı: III No'lu Çatışmaların Başlamasına Dair Sözleşme, IV No'lu Kara Savaşı Kuralları Sözleşmesi, V No'lu Kara Savaşında Tarafsızların Hak ve Yetkilerine Dair Sözleşme, VI No'lu Çatışmaların Başlangıcında Ticaret Gemilerine Uygulanacak İşlemlere Dair Sözleşme, VII No'lu Ticaret Gemilerinin Savaş Gemisi Durumuna Sokulmasına Dair Sözleşme, VIII No'lu Denizaltı Mayınlarının Dökülmesine Dair Sözleşme, IX No'lu Savaş Zamanında Denizden Bombalamaya Dair Sözleşme, X No'lu Deniz Savaşı Kuralları Sözleşmesi, XI No'lu Deniz Savaşında Müsadere Hakkının Sınırlandırılması Sözleşmesi, XII No'lu Uluslararası Zoralım Mahkemesi Kurulmasına Dair Sözleşme, XIII No'lu Deniz Savaşında Tarafsız Devletlerin Hak ve Görevlerine Dair Sözleşme, XIV No'lu Balonlardan Patlayıcı Madde Atılmasının Yasaklanmasına Dair

Sözleşme.[5] Bu sözleşmeler bize, Çanakkale Muharebeleri öncesinde kara ve deniz savaşlarının hukuki durumlarının uluslararası arenada kabul edildiğini göstermektedir. Ancak düvel-i muazzama diye bilinen devletlerin bu hususlara riayet etmedikleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki birçok belgede sıkça görülmektedir.

1. Düşman Denizaltılarının Marmara Denizi'ndeki Hukuk İhlalleri

Birinci Dünya Savaşı'nda stratejik bir silah olarak karşımıza çıkan denizaltılar, bundan önceki muharebelerde pek kullanılmamıştı. Oysa 1905 Rus-Japon Savaşı'nda her iki tarafın, 1911 Trablusgarp Savaşı'nda İtalya'nın ve 1912 Balkan Savaşları'nda Yunanistan'ın envanterinde denizaltılar bulunuyordu.[6] Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde denizaltılar, savaşın kaderini belirleyen ve ülkelerin hesaba katması gereken önemli bir silah haline geldi. Bu savaşta özellikle Atlantik Cephesi, Ege Denizi, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nde denizaltılar etkin bir silah olarak kullanılmışlardı. Daha savaşın ilk zamanlarında, Kıdemli Yüzbaşı Otto Hersing komutasındaki Alman U-21 denizaltısı İngiliz HMS (Her Majesty's Ship) Parthfinder Kruvazörü'nü Atlantik'te batırarak ilk denizaltı harekâtını gerçekleştirmiş oldu. Bundan sonra, 22 Eylül 1914'te Hollanda sahili açıklarında Alman U-9 denizaltısı, bir saat içinde İngilizler'in HMS Aboukir, HMS Cressy ve HMS Hogue kruvazörlerini batırdı.[7] Yine Atlantik'te Alman U-20 denizaltısının 7 Mart 1915 günü İrlanda'nın güneyinde, içerisinde 159 Amerikan vatandaşının bulunduğu RMS Lusitania yolcu gemisini batırması ABD'nin savaşa girişine neden olmuştu.[8] Bu cümleden olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın İttifak Devletleri adına kaybedilmesinde ABD'nin bir taze kan olarak savaş girmesi etkin rol oynamıştır. ABD'nin savaşa girmesine ise, müttefikimiz Almanya'ya ait U-20 denizaltısının gerçekleştirdiği hukuk ihlali sebebiyet vermiştir. Dolaylı olarak da olsa, İttifak Devletlerinin (Almanya-Osmanlı-Avusturya-Macaristan) savaşı kaybetmesinde bir denizaltının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

---

[5] Aslan, a.g.m. s.238-239.

[6] Ömer Kalaycıoğlu, *Denizaltı ve Filomuz,* Deniz Kuvvetleri Gurup Komutanlığı Matbaası, İstanbul 1998, s.30.

[7] Evren Mercan, "Birinci Dünya Savaşı'nın Stratejik Silahı: Denizaltı ve Çanakkale Cephesi'ndeki Rolü", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 113, Ankara 2013, s.40.

[8] *Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi*, Cilt VII, ATASE Başkanlığı Yayınevi Ankara, 1980, S.182.

Çanakkale Cephesi'nde, İngiltere'ye ait B ve E tipi, Fransa'ya ait Saphire, Joule, Mariote, Turquoise ve Avusturya'ya ait AE2 denizaltıları kullanılmıştır. 13 Aralık 1915 günü İngiliz B-11 denizaltısının Osmanlı Devleti'ne ait Mesudiye Zırhlısı'nı batırmasıyla Çanakkale Cephesi'nde denizaltı harekâtı da başlamış oldu.[9]

İtilaf Devletlerine ait denizaltılar, Çanakkale Boğazı'nda ve Marmara Denizi'nde birçok hukuk ihlaline sebebiyet vermişlerdir. Mudanya İskelesi, Gebze Tren köprüsü, Darıca İskelesi, Yeniköy İskelesi, Büyükçekmece, İzmit Körfezi ve Tekfurdağı İskelesi düşman denizaltılarının saldırılarına maruz kalan belli başlı mekânlardı. Bu saldırılar sırasında halkın geçim kaynağı olan birçok balıkçı teknesi, yük gemileri, muhacir nakleden kayıklar, yolcu vapurları ve yelkenliler batırılmıştır. Osmanlı belgelerinde İstihbarat Şube Müdürü Binbaşı Seyfi ve Binbaşı Edip imzalı birçok belge bu durumu teyit etmektedir:

"2 Haziran öğleden sonra: Çekmeceler açığında tahtelbahirler (denizaltılar) iki boş mavnayı yakmış ve tayfaları sandallarıyla sahile çıkmışlardır. 3/6, öğleden evvel, saat 6: İki tahtelbahir Gebze şimendifer köprüsüne birkaç mermi attılar ise de tesiri olmadı. Oradaki topçumuz mukabele etti. Tahtelbahirler açıldılar. Adı geçen köprüye taarruzdan evvel bir tahtelbahir Darıca önünde odun yüklü iki kayığı bomba ile tahrip etmiştir. Her iki tahtelbahir köprüye taarruzdan sonra muhtelif istikametlerde kendilerini göstermişlerdir. Öğleden sonra bunlardan bir tanesi İmralı Adası etrafında ve bir diğeri de İzmit Körfezi girişi civarında Yalova ve Adalar arasında dolaşıyordu..."[10]

"9 Haziran saat 2.30: Bir tahtelbahir Mudanya İskelesi'nde bulunan iki vapurla bir istimbota bir torpil atmış ise de torpil iskeleye isabet ile iskeleyi ikiye bölmüştür. 9/6'da saat 5.30: Mudanya cihetinden gelen bir tahtelbahir ile İmralı Adası'ndaki batarya arasında birkaç mermi atılmamış ise de tahtelbahir hemen dalmıştır. 6/6'da Çura Feneri açıklarında bir düşman tahtelbahiri makinesi sakatlanan bir römorkörü ve arkasındaki mavnayı batırmıştır. 9-10/6 gecesi İzmit Körfezi'nden fenerlerini söndürerek geçen Seyr-i Sefâin İdaresi'nin Kalamış Vapuru'na yanlışlıkla Darıca ve Yarımca bataryalarından ateş edilmiş ise de bir hasar olmamıştır..."[11]

---

[9] Çanakkale Muharebelerinde denizaltı harekâtı için bkz. Erdoğan Oran, *Çanakkale Muharebelerinde Denizaltı Harekâtı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 1-108.

[10] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 43

[11] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 48-49.

"23 Temmuz'da bir düşman tahtelbahiri Mudanya İskelesi'nde bulunan Edremid Vapuru'yla şirketin 40 numaralı vapuruna bir torpil attı. Torpil iskeleye çarptı. İskele cüz'î hasarzede oldu. 22 Temmuz'da bir düşman tahtelbahiri Karacabey'in Yeniköy İskelesi'ne ve o civardaki bir kayığa on yedi mermi attı..."[12]

"Bandırma Liman Riyâseti, 27 Temmuz'da bir tahtelbahir Büyükçekmece açıklarındaki bir yelkenliye beş top ve birkaç el tüfek attı. Yelkenli sâlimen geri döndü..."[13]

"Erdek Liman reisi: 9 Aralık'ta düşman tahtelbahiri tarafından Erdek Limanı'nda ateş altına alınan sefâinden Gelibolu Vapuru'ndan iki kişi şehit ve Safa Römorkörü'nden iki kişi hafifçe yaralı olup Gelibolu Vapuru tahlîs edildi..."[14]

"27 Nisan saat 9.15 evvelde bir düşman tahtelbahiri Mudanya İskelesi'nde bulunan Biga Vapuru'na bir torpil attı. Kıçını parçaladı..."[15]

"Dün bir düşman tahtelbahiri Lâpseki'nin Halilpaşa Çiftliği kurbunda (yakınında) bulunan Ceyhun Nakliye Vapuru'nu zevâlde (öğleyin) batırmıştır. Dün gece bir düşman tahtelbahiri Çekmeceler arasında görülmüştü..."[16]

"29 Mayıs'ta bir düşman tahtelbahiri Bozburun Katırlı ile Kızıl Adaları arasında yedi-sekiz adet dolu ve boş yelkenli ve sandal gark etti. Bir diğer tahtelbahir de öğleden sonra saat 2.45'de Tekfurdağı istikametinde görüldü. 30 Mayıs'ta düşman tahtelbahiri öğleden evvel saat beşte Mudanya önüne gelerek birdenbire ateş açmış ve Gümrük Dairesi'ne attığı beş mermiden yangın zuhur etmiştir. Olunan mukabele üzerine tahtelbahir hemen dalıp gitmiş ve yangın da derhal söndürülmüştür..."[17]

"...Şehr-i cârînin ikinci Pazar günü öğleden önce saat on râddelerinde Emirali Cezîresi'nin (İmralı Adası) doğu cihetinde Mudanya'dan Emirali'ye muhâcir nakleden bir kayığa bir düşman tahtelbahiri tarafından iki mermi endâht edilmiş..."[18]

"2 Haziran'da saat 10'da bir düşman tahtelbahiri Marmara Denizi derûnunda muhâcir bulunan bir kayığa üç mermi endâht etti.

---

[12] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 125.
[13] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 171.
[14] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 199.
[15] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,* s. 158.
[16] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, s. 159.
[17] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,* s. 221.
[18] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,* s. 230, 231.

Bu iki hâdisenin protesto edilmesi ma'rûzdur... "[19]

Öte yandan Başkumandan Vekili Enver Paşa 31 Temmuz 1915'te, düşman denizaltılarının uluslararası hukuka aykırı davrandıklarını, bu durumun Amerikan Elçiliği vasıtasıyla ilgili devletlere bildirilerek protesto edilmesi gerektiğini bildirmişti. Mudanya İskelesi'nde posta hizmetinde bulunan Biga Vapuru ve Tekfurdağı'nda karaya oturan bir gemiyi kurtarmaya çalışan ve askerî hizmette kullanılmayan Haliç Vapuru'na yapılan saldırılar düşmanın savaşı kazanma uğruna her ne pahasına olursa olsun giriştiği hukuksuz uygulamalardı.[20]

Yine Enver Paşa'nın 10 Ağustos 1915'te maddeler halinde denizaltıların saldırılarını merkeze bildirdiğini görmekteyiz:[21]

"Mayıs'ın beşinci günü Bandırma'dan İstanbul'a gelmekte olan ve silah bulunmayan Doğan tüccar vapuruna hiçbir haber verilmeksizin bir İngiliz tahtelbahiri tarafından torpil endâhtıyla taarruz olunmuştur. Mezkûr vapurda içlerinde birçok kadın ve çocuk olmak üzere 700 yolcu vardı, mermi boşa gitmiştir..."

"18 Mayıs'ta, silahla mücehhez olmayan Madelayna Rigmersi ismindeki vapur, Mudanya'da bir İngiliz tahtelbahiri tarafından torpil endâhtıyla taarruza uğramış ve isabet olmuştur. Adı geçen vapur İstanbul için mal yüklenmiş olup içerisinde ne asker ve ne de malzeme-i harbiye yok idi. Vapur karaya oturmuştur..."

"19 Mayıs'ta, içerisinde yüzlerce yaralı bulunan ve kendisinin hastane gemisi olduğuna ber-mûceb-i talimât işaret olmak üzere beyaz zemin üzerinde Salîb-i Ahmer işaretini hâmil olan Willy Rick Mercy Vapuru silahla donatılmadığı hâlde Ayastefanos civarında bir İngiliz tahtelbahiri tarafından evvelce hiç malumât verilmeksizin taarruz edilmiştir..."

"...13 Temmuz'da Mudanya İskelesi'nde Biga ismindeki yolcu sefinesine habersiz bir tahtelbehir tecâvüz etmiştir. Vapur karaya oturmuşdur. 13 Temmuz'da bir mavnayı çekmekte olan Haliç Vapuru'na bir tahtelbahir içindekilerin tahlîsine zaman bırakmaksızın tecâvüz etmiştir. Hâlbuki gerek bu vapur ve gerekse römorkör askeri maksatlarla için kullanılmıyordu..."

Bahriye Nâzırı Vekili nâmına Erkân-ı Harbiye Reisi'nin verdiği bilgilere göre; Fransız Latos Travil isimli kruvazörü Lazkiye civarında

[19] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,* s. 231.
[20] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,* s. 192-193.
[21] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 101-104.

sahilde balıkçılık ile iştigal eden küçük bir kayığa 10 mermi atarak batırmış, Marmara'da Kemer civarında bir düşman denizaltısı tarafından Şirket-i Hayriye'nin 40 numaralı vapuruna saldırıda bulunulmuş, Marmara'da İzmit Körfezi'nde Eskihisar yakınlarında bir düşman denizaltısının İnâyet-i Bârî römorkörüyle bir yelken gemisi ve bir mavnaya[22] aniden topa tutmasıyla römorkörün kâtibiyle bir tayfasının yaralanmasına ve iki ateşçinin ölümüne sebep olmuştur.[23]

Bir başka belgede, Edirne Valisi Adil Bey 1915 Temmuz'unda düşman denizaltılarının Tekfurdağı Limanı ve civarında batırılan kayıklara ait hasar tespit raporunu Dâhiliye Nezareti'ne bildirdiğini görmekteyiz.[24]

Tablo 2: 1915 Temmuz Ayı'nda Düşman Denizaltılarının Tekfurdağı (Tekirdağ) Limanı'nda Meydana Getirdiği Hasar Cetveli

Zarara Uğrayanın ismi	**Zarara uğrayanın günlük İkamet ettiği mahal**	**Hasarın mahalli**	**Hasarın çeşidi**	**Hasarın bedeli**	**Hangi hükûmetin askeri kuvvetleri tarafından hasara uğratıldığı**
Hristo veled-i Panayot	Pasa Limanı	Tekfurdağı	Kayık	140 Lira	Düşman denizaltıları tarafından
Mavridi Yorgi	Kalemi	"	Kayık	50 Lira	"
Dimitri Varsami	Kalemi	"	Kayık ve hamule	500 Lira	"
Veysel oğlu Mehmed	Bandırma	"	Kayık ve hamule	95 Lira	"

Tablo 2'de görüldüğü üzere düşman denizaltıları tarafından batırılan kayıklar, Müslüman ve Müslüman olmayan sivil Osmanlı vatandaşlarına aittir. Dönemin şartları içinde işlek bir liman özelliğine sahip Tekirdağ limanının saldırıya uğraması ve batırılan kayıkların bir kısmının yük taşıyan kayıklar olması ticari hayatı olumsuz etkilediğini söyleyebiliriz.

[22] Limanlarda şamandıralara bağlı olarak yükleme ve boşaltma yapan gemilerden, kıyılara römorkör yedeğinde yük götürüp getiren tekne.
[23] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 305-307.
[24] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,* s. 228.

2. Muharebelerde Domdom Kurşunu ve Zehirli Gaz Kullanımı

Çanakkale Cephesi'nde rastlanan diğer bir hukuk ihlali ise çarpışmalarda zehirli gaz ve domdom kurşunu kullanılmasıdır. Makalenin başında da belirttiğimiz gibi savaşlarda zehirli kurşun kullanılmaması, 17. yüzyılda uluslararası hukukun gündemine gelmiş ve 1675 yılında Fransa ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında yapılan Strasbourg Antlaşması'nın maddeleri arasında yer almıştı. Tarihi süreç içerisinde, 1899 ve 1907 Lahey Konvansiyonları'nda ise, aralarında Osmanlı Devleti'nin de yer aldığı 35 devlet[25] zehirli gaz kullanımını yasaklayan antlaşmaya imza atmışlardı. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan birçok belgede, düşmanın "zafere giden her yol mubahtır" anlayışı içerisinde olduğu ve adı geçen uluslararası antlaşmaları ihlal ettiğine şahit olmaktayız. Bu durum birçok belgede özellikle Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından *"...düşmanların her nev' hukuk-ı medeniyye ve insaniyeye mugayir (aykırı) olarak icra ettikleri tecavüzat..."*[26], *"...İngilizlerin hukuk-ı beyne'l-milele vuku bulan âti'z-zikr tecâvüzlerini..."*[27] gibi cümlelerle dile getirilmişti. Başka bir belgede düşmanın zehirli gaz kullanımı *"...yeni tarz muharebe..."*[28] olarak zikredilmişti.

İtilaf devletlerinin Çanakkale Cephesi'nde zehirli gaz kullanımı Osmanlı belgelerine farklı şekillerde yansımıştır: 17 Eylül 1915'te Seddülbahir mıntıkasında *"...düşman büyük çaplı toplarıyla da muhnik (boğucu) gaz neşreden dâneler isti'mâl etmekdedir..."*[29], 20 Mayıs 1915'te Arıburnu'nda *"...düşman bu taarruzunda avcı hendeklerimize fena koku neşreden pamuk gibi mevâdd-ı müsta'ile atdı..."*[30], 21 Haziran 1915'te *"...Müttefik ordusunun Çanakkale'de boğucu gazlarla memlû mevâdd-ı infilâkiye endâhtı esbâbını istikmâl eylediği müstahberdir..."*[31], 4 Temmuz 1915'te *"19 Nisan'da düşman Şimâl Grubu'nda pârelendikden sonra yeşil bir gaz neşreden şarapnel kullanmışdır. Gaz attıktan sonra bombalarla siperlerdeki kalasları yakmak istedi..."*[32] denilmektedir.

---

[25] Lahey Konvansiyonu'nu imzalayan 35 devletin listesi için bkz. http:// www. opbw. org/int_inst/ sec _ docs/1907HC-SPS.pdf
[26] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, s. 192.
[27] BOA. HR. SYS.2099/9
[28] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,* s. 148.
[29] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 114.
[30] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, s. 120.
[31] BOA. HR. SYS. 2110/8.
[32] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, s. 149.

Düşmanın savaş hukukunu ihlal ederek zehirli gaz kullanmasına karşılık ilgili devletlere resmî tebligatta bulunulmuş; muhtelif gazetelerde protesto mahiyetinde neşriyatlar yapılmıştır. Bu durum Başkumandan Vekili namına Müsteşar imzalı 2 Temmuz 1915 tarihli Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda da belirtilmişti, *"...düşmanın Çanakkale'deki kıta'âtımıza karşı isti'mâl ettiği mermiyâtın hâmil olduğu muhnik (boğucu) gazlar hakkında gerek tebliğ-i resmîmiz ve gerekse muhtelif cerâid-i mahalliye ile neşriyâtda bulunuldu. Hâmî-i hak ve medeniyet geçinmek isteyen düşmanlarımıza mukabele-i bi'l-misilde bulunmak mecburiyeti hâsıl oluyor. Bütün bunun mesûliyeti düşmanlarımıza râci'dir. Düşmanlarımızın bu yeni tarz muharebelerinin bî-taraf ve dost devletler nezdinde bilâ-ifâte-i vakt protestosunu bilhâssa istirhâm eylerim..."*[33]

Domdom kurşunu, insan vücudunda kolayca açılıp genişlediğinden dolayı savaşlarda kullanımı yasaklanmıştı.[34] Savaş sırasında cepheye yakın Osmanlı hastanelerinin birçoğunda domdom kurşunu vakalarına rastlamak mümkündü. Bu konuyla ilgili Osmanlı arşiv belgelerinde ve Kemal Özbay'ın Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri eserinde ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bir belgede *"...bugünlerde düşman kesretli domdom kurşunu isti'mâl ediyor..."*[35] şeklinde geçmesi, İtilafların domdom kurşununu sıklıkla kullandığını göstermesi açısından önemlidir.

Çanakkale Cephesi'nde İngilizler tarafından atılan domdom kurşunuyla yaralanıp Tekfurdağı Hastanesi'ne yatırılan bir Osmanlı askerinin bacağından çıkarılan domdom kurşunu parçalarının fotoğrafı[36] ile iki adet domdom kurşunu fotoğrafı[37] Enver Paşa tarafından

---

[33] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,* s. 148.

[34] Domdom kurşununun neden yasaklandığıyla ilgili Şimal Grubu Ağır Yaralılar Hastanesi baştabibinin, hastaneyi ziyaret eden Hamdullah Suphi Bey'e aktardığı bilgiler dikkat çekicidir: "*Düşmanlarımızın attığı kurşunlar infilak edebilecek bir surette yapıldığı için küçük bir medhalle içeri giriyor. Fakat kemiklerde, azalarda müthiş tahribata sebep veriyor. Bazen bir domdom kurşunuyla bir kemik 75-80 parçaya ayrılabiliyor. Karşımızdaki eski ve medeni milletler muharebe ettikleri vakit, askeri saflardan çıkarmakla iktifa etmek mecburiyetindedir. Böyle dağıtıcı kurşunlar kullanmaya ve tayyarelerin attığı bombaları zehirlemeğe cevaz yoktur. Onlar attıkları bombaların esasen haiz olduğu yaralamak veya öldürmek kuvvetiyle iktifa etmiyorlar. Bombaların demirlerini zehirliyorlar." İkdam*, 26 Temmuz 1331. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 254; Meltem Sarıbeyoğlu, "Kitle İmha Silahlarının Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, s 27-28.

[35] BOA. HR. SYS. 1139/20.

[36] Askerin bacağından çıkarılan dom dom kurşunu parçaları için bkz. Ek-1.

Hariciye Nezareti'ne gönderilmiş ve meselenin Amerikan Elçiliği'ne bildirilerek protesto edilmesi istenmişti.[38] Yurt dışındaki Osmanlı elçilikleri de bu duruma kayıtsız kalmıyordu. Osmanlı Lahey Sefiri düşmanın domdom kurşunu kullandığını Hollanda Hariciye Nezareti'ne bildirmiş ve gazetelerde de neşrettirmişti.[39] Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti düşmanın hukuk dışı uygulamalarına karşı genelde Amerikan Elçiliği vasıtasıyla İngiltere ve Fransa'ya bildiriyor, mahalli gazetelerde de protesto mahiyetinde neşriyatlar yaptırıyordu.[40]

Osmanlı belgelerinde Çanakkale'de muhtelif mevkilerde domdom kurşunu ile yaralanıp tedavi için Gurebâ-yı Müslimîn Hastahânesi'ne yatırılan Osmanlı askerlerinin künyeleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.[41]

Çanakkale muharebelerine İhtiyat Zabiti (Yedek Subay) olarak katılan Münim Mustafa'nın anıları domdom kurşunun sıklıkla kullanıldığını göstermektedir: *"Havada, tepemizden geçen kurşunlar arasında bazıları çocukların şenliklerde yere attıkları zaman garip bir ses çıkaran fişeklerin sesini andırıyordu, bu cephede eskiyen arkadaşlara bunların ne olduğunu sorduğumuz zaman:*

-Domdom kurşunu!

Cevabını alıyorduk. Demek ki bu da vardı."[42]

3. Sivil Yerleşim Yerleri ve Dini Mekânlara Yönelik Saldırılar

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Cephesi'nde sivil yerleşim yerlerine yönelik birçok saldırının olduğunu tespit ettik. Bolayır köyü yakınlarındaki Süleyman Paşa Türbesi, savaş hukuku ihlaline uğrayan mekânlardan biriydi. 11 Nisan 1915 tarihinde İngiliz Agamemnon zırhlısının bombardımanına maruz kalan türbe tahrip edilmiştir. Osmanlı Başkumandan Vekili Bronsart Paşa Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 20 Nisan 1915 tarihli yazıda, İngiltere Hükümeti'nin Lahey Konferansı maddelerine ve savaş esnasında Osmanlı Hükümeti ile İngiltere arasında imzalanan mukavele hükümlerine aykırı davrandığını, hatta dinî bir mekânın bombalanmasının medeniyet ve insaniyetle

---

[37] Domdom kurşunu fotoğrafları ve ayrıntılı bilgisi için Bkz. Ek-2.
[38] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 248-254.
[39] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 255.
[40] *"...İşbu kurşunların Amerika Sefâreti'ne aynen irâe suretiyle protesto edilmesi ve bi'l-cümle sefâretlere keyfiyet ta'mîm edilerek mahallî gazetelere düşmanlarımızın hukuk-ı harbe ve kavâ'id-i insaniyeye ne derece riâyetkâr olduklarına dair nesr ve beyânâtda bulunmalarını ve netice-i tesebbüsât-ı fahîmânelerinin inbâsını istirhâm eylerim..." Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 249.
[41] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II,* s. 138-142.
[42] Esenkaya, a.g.m, s. 65-66.

bağdaşmadığın belirtmiştir. İlginç bir karşılaştırma da yapan Bronsart Paşa, Balkan Harbi'nde Sırp ordusunun Murat Hüdavendigar Türbesi'ni muhafaza ettiğini, buna karşılık İngilizler'in bir türbeyi bombaladığını, İngiltere donanma ve ordusunun Sırplar'dan daha aşağı seviyede olduğunu belirtmiş ve durumun protesto edilmesini istemiştir.[43]

İngiltere hükümeti ise, Amerikan Elçiliği aracılığı ile cevabında, türbenin kasten topa tutulduğunun asılsız olduğunu Lahey Konferansı'nın 11. Maddesi hükümlerine hiçbir surette aykırı davranılmadığını belirtmiştir.[44] Her ne kadar İngilizler adı geçen türbenin kasten bombalanmadığını beyan etseler de, Bolayır Köyü'nün sivil bir yerleşim yeri ve savaş alanı dışında olduğu dikkate alındığında savaş hukuku ihlalinin gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

4 Mayıs 1915'te, İngilizler, askerî alan olmayan ve müdafaadan yoksun Gelibolu Kasabası'nı topa tutarak birçok kadın ve çocuğun ölümüne sebebiyet vermişlerdi.[45] 14 Haziran 1915'te ise düşman tayyareleri Kumkale'nin kuzeyindeki Yenişehir köyünü bombaladılar.[46]

Düşmanın Boğazlara taarruzu sırasında birçok sivil yerleşim yeri zarar görmüştü. Meclis-i Vükela tarafından Çanakkale Livası dâhilinde haneleri ve eşyaları yanan ahalinin ihtiyaçları için 50.000 kuruş gönderilmesi için Maliye Nezareti'ne bildirilmesi sivil alanlara yapılan saldırının bir başka kanıtıydı.[47]

4. Hastane ve Hastane Gemilerine Yönelik Saldırılar

Hastane ve hastane gemilerine yönelik saldırılar, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Cephesi'nde en sık ihlal ettiği savaş dışı uygulamalardı. Osmanlı belgelerinde bu hukuksuz uygulamalar geniş yer tutmaktadır. Belgelerde dikkat çeken husus şuydu: Osmanlı Devleti her defasında Amerikan Elçiliği vasıtasıyla İngiltere ve Fransa'ya hukuk ihlallerini bildiriyor ancak adı geçen devletlerden genelde aynı cevapları alıyordu. İtilaflar, ya inkâr etmişler ya da hastanelerin üzerinde gerekli işaretlerin olmadığı için kazaen vurulduğunu dile getirmişlerdi.[48] Enver Paşa'nın Amerikan Elçisi Morgenthau'ya

---

[43] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,* s. 72-73
[44] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,* s. 73
[45] BOA. HR. SYS. 2099/9.
[46] BOA. HR. MA. 1133/3.
[47] BOA. MV.197/111, MV.198/126.
[48] *"...şayed bir hastahâne veyahud bir seyyâr hastahâne mermiyât isabetiyle dûçâr-ı hasar olmuş ise bu ahvâl-i hâzırada bunların mevkileri tayin ve tefrîk olunamamasından dolayı sırf kazaen vuku bulmuşdur..." Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II,* s. 294.

yazdığı 4 Mayıs tarihli yazı meseleye ışık tutmaktadır. Enver Paşa, Osmanlı donanmasını ıslah için birçok İngiliz subayının bu dönemde Osmanlı Bahriyesinde görev yaptığını, dolayısıyla İngiliz subayların Gelibolu yarımadasını iyi bildiklerini ve İngilizler'in yaptığı "kazaen oldu" savunmasının anlamsız olduğunu söylemişti.[49] 25 Eylül tarihli bir başka belgede ise, savaş alanındaki askerî hastanelerin ve sivil yerlerin İtilaf Devletleri'nin kendi haritalarında bile gösterilmesine ve her türlü işaretin olmasına rağmen düşman tayyareleri tarafından bombalandığı dile getirilmiştir.[50]

Cenevre ve Lahey Mukavelenameleri hastane ve hastane gemilerinin hukuk ihlaline uğramamaları için savaş sırasındaki durumlarına açıklık getirmiştir. 1907 Lahey Sulh Konratosu'nda düzenlenen 10. mukavelenamenin 5. Maddesine göre, askerî hastane gemilerinin 1,5 metre genişliğinde yeşil renkli pervanesi olacak ve dışı beyaza boyanacaktı. Halk tarafından veya yardım cemiyetleri tarafından hastane gemisi olarak kullanılmak üzere cepheye gönderilen gemilerin dışı beyaza boyanacak ve 1,5 metre genişliğinde kırmızı renkli pervanesi olacaktı. Ayrıca gönüllü kuruluşlar ve halk tarafından cepheye gönderilen bu gemilerin kendi devletleri tarafından resmî olarak görevlendirilmeleri ve düşman devletlere de isimlerinin bildirilmesi gerekiyordu. Bütün hastane gemileri kendilerini tanıtmak üzere kendi devletinin bayrağıyla beraber, Cenevre Mukavelenamesi'nde belirtilen Hilal-i Ahmer işaretli beyaz bayrağı baş direğe çekmek zorundaydılar.[51]

Osmanlı belgelerinde yukarıda zikrettiğimiz uluslararası hukukun gereklerini yerine getirmesine rağmen saldırıya uğrayan birçok sağlık kurumunu tespit etmek mümkündür. Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürü Seyfi ve Binbaşı Edip ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti İkinci Reisi Doktor Besim Ömer imzalı belgeler hukuk ihlallerinin defalarca yapıldığını göstermektedir.

31 Temmuz'da düşman tayyareleri Arıburnu'da Hilal-i Ahmer işaretli hastanelere 12 bomba atmış ve dokuz asker şehit olmuş;[52] 27 Temmuz'da her iki tarafında da Hilal-i Ahmer sancağı bulunan Halil

---

[49] BOA. HR. SYS. 2412/11.

[50] "*...kendi haritalarında bile hastahâne-i askerî diye gösterilmesine ve her türlü işarât ve alâmâtın mevcud olmasına rağmen insaniyetle gayr-ı kâbil-i te'lîf olan şu harekât-ı hukuk-şikenânede devam eylemeleri pek ziyade mûcib-i nefret ve istikrâh olmakda bulunduğundan icab edenler nezdinde teşebbüsâtda bulunulması ma'rûz ve müsterhamdır..." Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II,* s. 95.

[51] BOA. HR. SYS. 2098/12.

[52] BOA. HR. SYS. 1139/22.

Paşa Hastanesi'ni altı düşman tayyaresi bombalamış, hastanenin karantina kısmı yıkılmış, altı asker şehit olurken 12 asker yaralanmış;[53] 8 Eylül'de bir düşman tayyaresi Çanakkale Merkez Hastanesi'ne bomba atmış, bir kişi yaralanmış;[54] bir düşman tayyaresi tarafından 6 Eylül'de Değirmenburnu önündeki Osmanlı hastane gemisine dört adet bomba atılmış;[55] 8 Eylül'de öteden beri mevki ve işaretleriyle hastane olduğu belli olan Askerî Merkez Hastanesi düşman tayyarelerince bombalanmış;[56] Kilitbahir civarındaki Ağaderesi Hastanesi bombalanmış, dört asker şehit olurken 14 asker yaralanmış;[57] yine aynı hastane 16 Eylül'de bir düşman gemisi tarafından topa tutulması sonucu dört asker şehit olmuş ve 20 asker yaralanmış;[58] Yalova Hastanesi bir düşman tayyaresi tarafından bombalanmış; Kemikli Limanı'nda birkaç zırhlı, balonlar yardımıyla Dursun Köyü'ndeki hastaneye ateş açmış ve yedi asker şehit olmuş ve bir asker yaralanmış;[59] 17 Temmuz'da bir düşman tayyaresi Ezine Hastanesi'ni bombalamış ve hastanenin duvarları yıkılmıştır.[60]

Hastane ve hastane gemilerine yönelik saldırılar Enver Paşa tarafından sürekli olarak Hariciye Nezaretine bildirilmiş; bu saldırıların diplomasi ile engellenmesini, aksi durumda misli ile karşılık verileceğinin ilgili devletlere iletilmesini istemiştir.[61] Ancak bu tür girişimlerin sonuçsuz kaldığını, hukuk ihlallerinin savaş boyu devam ettiğini belgelerden öğrenmekteyiz.

Enver Paşa tarafından rapor edilen ihlaller şöyledir: 2 ve 3 Temmuz'da Havuzludere'deki hafif yaralı hastanelerine, 19. Fırka Sıhhiye Bölüğü'ne ve etrafındaki tepelere birçok Hilal-i Ahmer bayrağının bulunmasına rağmen düşman tayyareleri tarafından bombalanarak dört asker şehit edilirken iki asker yaralanmış,[62] tayyareler

---

[53] BOA. HR. SYS. 2099/9.
[54] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 96.
[55] BOA. HR. MA. 1143/86.
[56] BOA. HR. MA. 1144/22.
[57] BOA. HR. MA. 1138/12.
[58] BOA. DH. EUM. VRK. 25/50.
[59] BOA. HR. SYS. 2100/1.
[60] BOA. HR. MA. 1137/55.
[61] *"...İngiltere Hükûmeti hukuk-ı beyne'l-milele ve merhamet ve şefkat ve insaniyet esasâtına mugâyir olan müte'addid tecâvüzâta karşı tarafımızdan hiçbir suretle mukabele edilmemişdir. Ancak bu tecâvüzâtın devamı hâlinde mukabele-i bi'l-misl kaidesine teba'iyyet edileceği maalesef zarurî olacaktır…" Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 104.
[62] BOA. HR. SYS. 2411/32.

vasıtasıyla Maydos yakınındaki hastane bombalanmış; hastanedeki on yaralı yanmış ve Çanakkale sahası dahilinde bulunan diğer mevkilerin de böyle yakılacağına dair bildiriler atılmış; 29 Haziran'da Soğandere'deki seyyar hastaneler bombalanmış, altı hasta şehit olurken dört hasta yaralanmış; 4 Temmuz'da Arıburnu'nda sıhhiye bölüğünün bulunduğu yer bombalanmış; 18 Temmuz'da Kumkale civarındaki Ezine Hastanesi tahrip olmuş; 27 Temmuz'da bir düşman tayyaresi Galata Köyü'ndeki hastaneye üç bomba atmış, bir kişi şehit olurken üç kişi yaralanmış;[63] İngilizler sabit balonlarla Maydos Kasabası'nı ve hastanesini bombalamış ve 30 yaralı şehit olmuş;[64] düşman tayyareleri, üzerinde Hilal-i Ahmer işareti olan Akbaş Tekkesi hastane çadırlarını ve sargı merkezlerini defalarca bombalamış;[65] Gelibolu Havuzlar civarındaki hastane bombalanmış, altı şehit ve dört yaralı verilmiş;[66] Seddülbahir'deki Behramlı Reviri'nin topa tutulması sonucu iki şehit verilirken dört kişi yaralanmış ve yakınlardaki şehit kabristanının harap olmasına sebebiyet vermiştir.[67]

İtilaf Devletleri Çanakkale Cephesi'nde sadece Osmanlı hastane ve hastane gemilerine zarar vermekle kalmamış, aynı zamanda kendilerine ait büyük hastane gemilerinin arkasına gizlenen savaş gemileri vasıtasıyla birçok kere Osmanlı mevzilerini top atışına tutmuşlardı.[68] Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in yazdıkları, hastane gemilerinin arkasına gizlenerek Osmanlı mevzilerine saldıran düşman gemilerinin savaş hukukuna aykırı hareketleri konusunda ilginç örnekler sunmaktadır: *"Bir düşman monitörünün Arıburnu önünde açıktan açığa hastane gemisini kendisine siper ederek buradaki mevzilerimize ateş açtığı görülmüştür. Ne alçakça bir hareket, ne alçaklık... Bu ne mertliğe, ne ahlaka, ne insanlığa yakışır. Bir hastane gemisinin arkasına saklanıp ateş açmak!... Demek ki şefkat ve merhametimizden de yararlanmak istiyorlar. Türklerin yaralı ve hasta düşmanlara ateş etmeye vicdanlarının asla izin vermeyeceklerini bildikleri ahlaki faziletlerimizi takdir ettikleri için hastane gemilerini siper yapıyorlar. Türk merhametinin arkasına namertçe ve alçakça gizlenerek oradan bize gülle atacak kadar küçüklük gösteriyorlar. Bunları yapanlar da Afrika'nın yamyam vahşileri değil, kendilerini*

[63] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 104.
[64] BOA. HR. SYS. 2409/21.
[65] BOA. HR. SYS. 2098/12.
[66] *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, s. 189.
[67] BOA. HR. SYS. 2099/12.
[68] BOA. HR. SYS. 2412/11.

mevcut uygarlığın en büyük kurucuları ve yayıcıları sayan düşmanlar!... Dünyada zannediyoruz ki bundan daha fazla alçaklık, bundan daha fazla bir kötülük, bundan daha fazla bir derece ahlak ve maneviyat düşüklüğü akla gelemez.

Yaşasın kahraman ve şerefli Türkler ki, kendilerini korumak için böyle hastane gemilerini siper edecek derecede küçülen düşmanlara karşı karşılık vermeye tenezzül bile etmemişler ve bu derece kötü harekete karşı yaralı ve hasta düşmanlara karşı yine yüksek karakterlilik göstermekten geri durmamışlardır. "[69]

Yine Enver Paşa'nın bildirdiğine göre, 3 Temmuz'da Seddülbahir civarında hastane gemileri ile karaya asker çıkarmışlardı.[70] Uluslararası antlaşmalara göre yasak olan bu uygulamalar karşısında, Enver Paşa, ilgili hastane gemilerinin topa tutulması hususunda ordu komutanına emir verdiğini belirtmektedir.[71]

İhtiyat Zabiti Münim Mustafa'nın anıları hastane ve hasta nakliye gemilerine yapılan saldırıları teyit etmektedir: *"Çanakkale harbinde uluslararası antlaşmalar ile 'saldırıdan korunacağı' devletlerce onanan Kızılay bayrağını taşıyan hastaneler, hasta nakliye gemileri de İngiliz ve Fransız uçak ve donanması tarafından bombardıman edilirdi. Hatta bir gün baştan aşağı yaralılarla dolu olan ve düşmanın yaralı esirlerinin de bulunduğu Çamburnu Hastanesi'nin bombardıman edilmesi üzerine bizim yaralılarımızla beraber, düşman yaralıları da uluslararası hukuk esaslarını hiçe sayan bu fecaatin kurbanları olmuştu."*[72] Çanakkale Muharebeleri'nde ilk Türk kadın hastabakıcısı olan Safiye Hüseyin Hanımefendi ile 1935 yılında yapılan röportajda durumun vahameti açıkça görülmektedir: *"...Size Reşit Paşa Vapuru ile nasıl bombardımana tutulduğumuzu anlatıyım: Akbaş iskelesinden yaralıları aldık... Dönüyorduk... Birdenbire tepemizde bir uçak belirdi. Güverteye çıktık. Süvari onun İngiliz uçağı olduğunu söyledi. ...zerre kadar korkmuyorduk... Biraz sonra müthiş*

---

[69] Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletlerinin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları" *ÇOMÜ,* Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* S. 4, Çanakkale, 2006, s.53.

[70] BOA. HR. SYS. 2099/9.

[71] *"...Hastahâne gemilerini suistimal etmekden tevakkî eylemelerini düşman kuvâ-yı askeriyesine tavassut-ı âlîleri ile ihtâr vukû'undan sonra bu gibi hastahâne gemilerinden asker çıkarıldığı anda hastahâne gemilerinin topa tutulmasını işbu yeni hadise üzerine Ordu Kumandanı'na emir verdim..." Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,* s. 190.

[72] Esenkaya, a.g.m, s.58.

gürültüler oldu. Vapurun sağına soluna gülleler yağıyordu. Sonraki zamanlarda düşman uçağı birkaç defa aynı şekilde yaptı."[73]

5. Esirlere Yapılan Hukuk Dışı Uygulamalar

Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı esirlerinin İngilizler ve Fransızlar tarafından angarya işlerde kullanıldığı[74] bilinen vakalardan birisidir. Diğer hukuk ihlallerinde olduğu gibi, Fransızlar, esirlere yapılan insanlık dışı muameleleri de inkâr etmişler, hatta esirlerin bu uygulamalardan memnun olduklarını dile getirmişlerdir. Osmanlı esirleri, Gelibolu Yarımadası'ndaki askerî yolların inşaatında, ordugâh kurma işlerinde, su taşıma, limandaki gemilerden eşya indirme-bindirme işlerinde, posta paketleri bağlattırma gibi angarya işlerde kullanıldıklarını Osmanlı belgelerinden öğrenmekteyiz.[75]

Sonuç

İtilaf Devletlerinin Çanakkale Muharebeleri'nde uyguladığı savaş hukukuna aykırı uygulamaları Osmanlı arşiv belgeleri ekseninde irdelemeye çalıştık. Belgelerde de sabit olduğu üzere, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin Cenevre ve Lahey Sözleşmeleri'nin hükümlerine aykırı hareket ederek Çanakkale'de "zafere giden her yol mubahtır" anlayışıyla hareket ettikleri görülmektedir. Muharebelerde domdom kurşunu ve zehirli gaz kullanılması, hastane ve hastane gemilerin yönelik saldırılar, sivil ve dinî mekânların bombalanması gibi olaylar cephede sıklıkla yaşanmıştır. Belgelerde geçen, "*Bugünlerde düşman kesretle (çoğunlukla) domdom kurşunu kullanıyor*.", *"...düşmanların her çeşit hukuk-ı medeniye ve insaniyeye mugayir (aykırı) olarak icra ettikleri tecavüzât...", "...İngilizlerin hukuk-ı beyne'l-milele vuku bulan âti'z-zikr tecâvüzlerini..."* gibi cümleler hukuk ihlallerini gözler önüne sermektedir. Bir başka ilgi çeken nokta ise, düşmanın zehirli gaz kullanması, Osmanlı askerî makamlarının şaşkınlığına neden olmuş ve bir belgede bu durum *"...yeni tarz muharebe"* olarak zikredilmiştir.

Hukuk dışı saldırılar karşısında Osmanlı hükümeti, ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau vasıtasıyla, İngiltere ve Fransa'ya protesto yazıları yollamış ve savaş hukukuna aykırı hareketlere son verilmesi istenmiştir. İngiltere ve Fransa ise, verdikleri cevaplarda çoğu kez ya inkâr etmişler ya da "kazaen oldu" demişlerdir. Hukuk dışı

[73] Esenkaya, a.g.m, s.59.
[74] BOA. HR. SYS. 2189/1; HR. SYS. 2189/2.
[75] BOA. HR. SYS. 2411/32.

uygulamaların artarak devam etmesi karşısında, Enver Paşa, İtilafların savaş hukukuna aykırı hareketlerini sürdürmeleri halinde misli ile karşılı vereceklerini de bildirmiştir.

Öte yandan 1906 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin 28. Maddesi, uluslararası hukuka uymayan devletlere karşı bir yaptırım öngörmekteydi. Bir nevi ceza niteliğinde olan bu yaptırımlar konusunda dünya devletlerince hiçbir çaba sarf edilmemiştir.[76]

Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın Bey'in konu ile ilgili yazdıkları veciz sözler ilgi çekicidir: *"Düşman bilmelidir ki, Çanakkale büyük ve kahraman milletin bütün ruh ve maneviyatından vücuda gelmiş bir demir kapıdır. Öyle demiri buraya 35 değil, 105'lik olsa yine topların gülleleri tesir etmez. Muhnik (boğucu ve zehirli) gazlar değil, onlardan daha kuvvetli şeylerden yapılan bombalar bu kapının kahraman bekçilerini yıldırmaz. Ne olsa, ne yapılsa boşunadır. Bu demir kapı düşmanlara açılmayacaktır."*[77]

Sonuç olarak Çanakkale, Türk askerinin, dünyanın en modern silahlarıyla donatılmış ordularına karşı, uluslararası savaş hukukunun bütün gereklerini yerine getirerek, yedi düvele insanlık sevgisi ve harp sanatı dersini verdiği yerdir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

BOA. DH. EUM. VRK. 25/50.
BOA. HR. MA. 1133/3.
BOA. HR. MA. 1137/55.
BOA. HR. MA. 1138/12.
BOA. HR. MA. 1143/86.
BOA. HR. MA. 1144/22.
BOA. HR. SYS. 1139/20.
BOA. HR. SYS. 1139/22.
BOA. HR. SYS. 2098/12.
BOA. HR. SYS. 2099/9.
BOA. HR. SYS. 2099/12.
BOA. HR. SYS. 2100/1.

[76] İlhan Lütem, *Harp Suçları ve Milletlerarası Hukuk*, Ankara, 1951, s. 17-18.
[77] Esenkaya, a.g.m, s. 54.

BOA. HR. SYS. 2110/8.
BOA. HR. SYS. 2189/1.
BOA. HR. SYS. 2189/2.
BOA. HR. SYS. 2409/21.
BOA. HR. SYS. 2411/32.
BOA. HR. SYS. 2412/11.
BOA. MV. 197/111.
BOA. MV. 198/126.

Diğer Kaynaklar

ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler,* Alfa Yayınları, İstanbul, 1997.
ASLAN, M. Yasin, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", *TBB Dergisi*, Sayı 79, Ankara, 2008, s. 235-274.
ASLAN, Zeki Mesut, "1949 Cenevre Sözleşmeleri", *Ankara Üniversitesi Dergisi*, (http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/248/2251.pdf).
BARAN, Tülay Alim, "Çanakkale Savaşı'nda Hukuk İhlalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 73, Cilt: XXV, Ankara, 2009.
ÇELİK, Edip F., *Milletlerarası Hukuk,* Cilt II, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1982.
ERŞAN, Mesut, "Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Sayı 73, Cilt: XXV, Ankara, 2009.
ESENKAYA, Ahmet, "Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletlerinin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları" *ÇOMÜ, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* S. 4, Çanakkale, 2006, s. 51-96.
Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi, Cilt VII, ATASE Başkanlığı Yayınevi Ankara, 1980.
http://www.opbw.org/int_inst/sec_docs/1907HC-SPS.pdf (Lahey Konvansiyonu'nu imzalayan 35 devletin listesi için bkz.)
İkdam, 26 Temmuz 1331.
KALAYCIOĞLU, Ömer, *Denizaltı ve Filomuz,* Deniz Kuvvetleri Gurup Komutanlığı Matbaası, İstanbul, 1998.
LÜTEM, İlhan, *Harp Suçları ve Milletlerarası Hukuk,* Ankara, 1951.
MERCAN, Evren, "Birinci Dünya Savaşı'nın Stratejik Silahı: Denizaltı ve Çanakkale Cephesi'ndeki Rolü", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 113, Ankara 2013, s. 39-44.
ORAN, Erdoğan, *Çanakkale Muharebelerinde Denizaltı Harekâtı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 1-108.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, Cilt I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2005.
Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, Cilt II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2005.
PAZARCI, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri,* I. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara, 1997.
---------- *Uluslararası Hukuk Dersleri,* IV. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000.
SARIBEYOĞLU, Meltem, "Kitle İmha Silahlarının Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi,* Nisan 2004.
ŞAHİN, Enis , "Kronolojik Çanakkale Savaşları Tarihi" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Sayı 73, Cilt: XXV, Mart 2009.

EK-1: Tekfurdağı Hastanesi'ne yatırılan bir Osmanlı askerinin bacağından çıkarılan domdom kurşunu parçalarının fotoğrafı.

Kaynak: Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, s. 13.

EK-2: Domdom Kurşunu Fotoğrafı.

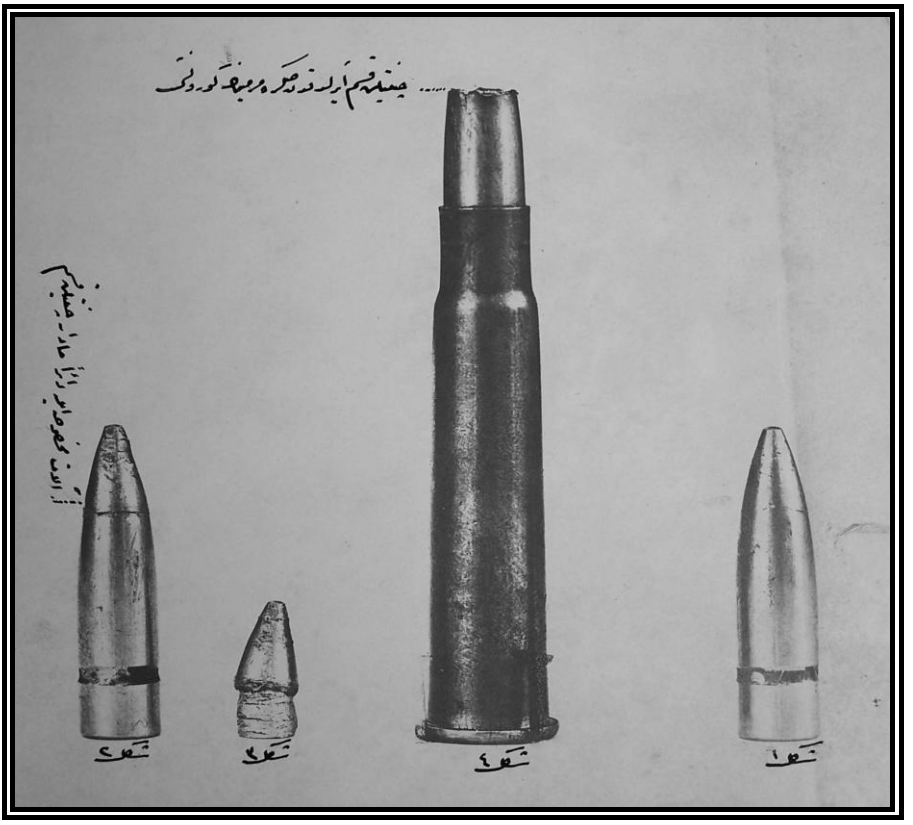

Merminin Tarifi

Şekil-1 Ateşlemeden evvel piyade dom dom mermisi
Şekil-2 Merminin ucundaki çentilen kısım
Şekil-3 Ateşlendikten sonra merminin uç tarafından ayrılan kısmı
Şekil-4 Ateşlenmesine müteâkib (Şekil-3) ayrıldıktan sonra merminin uç tarafında bir kısm-ı mücef kalıyor. Mermi hedefe isabetinde bu mücef kısımda mahsur kalan hava ile birlikde vücuda giriyor. Dâhil-i bedende tazyîk edilip kalmış olan havanın inbisât-ı te'siriyle müthiş bir yara açıyor.

Kaynak: Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, s. 254.

EK-3: İtilaf Devletleri'nini Çanakkale Cephesi'nde Kullandıkları Domdom Kurşunları

Kaynak: Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, s. 252.

I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Muharebeleri'nin Uluslararası Güç Politikalarına Etkileri

Mesut Hakkı CAŞIN*

....
Yaralanmış tertemiz alnından, uzanmış yatıyor,
Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...
Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.
Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni tarihe" desem, sığmazsın.
Mehmet Akif Ersoy

Öz

20. yüzyılın başında Büyük Güçler arasında Haziran 1914'de Saray Bosna suikastı ile başlayan I. Dünya Savaşı, kısa bir süre zarfında küresel bir çatışmaya dönüşmüştür. Avrupa devletleri arasında ortaya çıkan rekabet ve silahlanma yarışı, ***"Pax Europeana"*** *(1871-1914) düzeninde beliren çökme neticesinde küresel ölçekli bir savaşa yol açmıştır. 1914 tarihinde dünya siyasetine yön veren Avrupa devletleri, savaşın sonunda ekonomik, askerî ve kültürel üstünlük avantajlarını büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Esasen Almanya, Fransa Rusya ve İngiltere arasında patlak veren bu savaşta, devletin bekası açısından başlangıçta tarafsız kalmayı tercih eden Osmanlı Devleti, hangi nedenlerden dolayı* ***savaşa dâhil*** *olmuştur? 2015 yılında dikkatle analiz edildiğinde* ***Çanakkale Muharebeleri'nin*** *I. Dünya Savaşı'ndaki taktik ve stratejik yeri ve önemi nedir? Avrupa devletleri için bir istila harekâtında karşılaştıkları beklenmedik bir yenilgi ve geri çekilme olsa dahi, Türkler için farklı anlamı olan bir savaştır Çanakkale 1915… Türk halkının duyarlı yüreğinden kopup gelen türkülerde, İstiklal Marşımızın şairi Mehmet Akif Ersoy'un dizelerinde nesilden nesile aktarılarak yaşatılacak bir savaştır.[1] Bu akademik çalışmada*

* Prof.Dr., Özyeğin Üniversitesi, e-posta: mesutcasin@hotmail.com.
[1] Erol Mütercimler: "Gelibolu", Alfa yayınları, İstanbul, 2005, s. ix.

I. Dünya Savaşı analiz edilirken, Çanakkale Savaşları'nın uluslararası sistemdeki yeri ve önemi incelenmiştir. Esasen Avrupa'da hâkim konumdaki Büyük Güçlerin[2] neden düşman ***ittifaklar kurarak*** *savaşı, barışa tercih ettiklerine ve Türkiye karşısında takip ettikleri haksız paylaşım politikaların başarısızlığa uğramasındaki Türk milletinin vatan savunmasındaki geçilemeyen ilk siperi olan Çanakkale'deki olayların arka planındaki gelişmelere dair cevap aranmaya gayret edilmiştir.*

The Effects of Çanakkale Wars of First World War on International Power Politics

Abstract

First World War, starting with the Sarajevo assassination in June 1914, turned into a global war in a short time. Rivalry and armament among European powers led to a global war as a result of the clash of ***"Pax Europaea****" (1871-1914) order. European powers had been long directing the world politics and lost a great deal of their economic, military and cultural superiority at the end of the war in 1914. What were the reasons of the Ottoman Empire, who remained neutral for the continuation of the empire, to engage in this war that had actually started among Germany, France, Russia, and Britain? When critically analysed in 2015, what is the tactical and strategic importance of Çanakkale Wars in the First World War? Although these wars are unexpected defeats and withdrawals faced in an invasion operation, for Turks, Çanakkale 1915 has a different connotation. It is a war to be passed through generation by means of folk songs from the deep hearts of the Turkish people, and with the verses of Mehmet Akif Ersoy in the Turkish National Anthem. In this article, analysis of the First World War has been done with the focus given to importance and place of Çanakkale Wars in the international system. Answers have been sought for the reason of Great Powers choosing war instead of*

[2] 20. yüzyılın başında uluslararası sistemde, "Büyük Güç" terimi, savaş kapasitesi daha yüksek olan ülkeler için kullanılmıştır. Diplomatlar ve strateji uzmanlarının yaptıkları hesaplarda tek geçerli para birimi güçtü: Nüfusun ve toprağın büyüklüğü, maliyenin gücü ve sanayi çıktısı. Silah satın almak, asker eğitmek ve demiryolu inşası için gelir yaratma yeteneği de gücün bir başka göstergesi olarak tanımlanmıştır. Antony Best, Jussi M. Hanhimaki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schulze: "20. Yüzyılın Siyasi Tarihi" Çev. Taciser Ulaş Belge, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012, s. 10-11.

peace via alliances, for the background developments of Çanakkale Wars, and for the reason why the illegitimate sharing plans of Turkey failed.

Giriş

Çanakkale Savaşlarının anlaşılması, Türkiye için ne kadar önemli olsa da, Avrupa devletleri arasında yaşanan çatışmanın siyasal ve ekonomik sebeplerinin doğru analizinin gelecekteki çatışma modellerinin çözüme ulaştırılması açısından hayati dersler alınması gereken bir model teşkil ettiği varsayılmaktadır. Zira bilindiği üzere, I. Dünya savaşı, bir koalisyonlar savaşı olmuştur.[3] Ancak 21. yüzyılın ilk çeyreğinde küresel düzlemdeki ***güçler dengesi yeniden şekillenmenin*** belirsizliğinin yol açtığı sancılı bir süreci yaşamaktadır. Bu savaşın yoğunluğu, ölçeği ve uzunluğu, onu sürdüren müttefiklerin kapasiteleri ile ilgili olmuştur.[4] Dünya pazarlarındaki endüstriyel rekabetin zorunlu kıldığı enerji ve hammadde kaynakları ve sömürge topraklarının paylaşım mücadelesinde ortaya çıkan uyuşmazlık sorunlarını ***diplomatik çözüm ve ortak uzlaşı*** yöntemleri yerine ***askerî kuvvet kullanımı*** ile çözülmesi girişimi Avrupa'da büyük bir savaşı başlatmıştır.[5] Ağustos 1914'de I. Dünya Savaşı'na katılan ülkeler, siyasi açıdan savaşı geleneksel ***diplomatik ittifaklar sistemine dayalı, rakip koalisyonlar*** arasında bir mücadele ve askerî açıdan ise kıtadaki zorunlu askerlik sistemiyle büyüyen profesyonel ordular arasındaki bir yarışma olarak düşündüler. Ancak bu savaş, esasen ***profesyonel askerler*** arasında cereyan ederken, halk kitleleri savaşı kendi dışlarında kabul ederek adeta bir amfi-tiyatrodaki koltuklarında kendi askerlerinin mücadelelerini izlemişlerdir.[6] Modern çağ, dünyanın

[3] Doktrinde, İngiltere'nin 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni desteklemekle Karadeniz'de güç dengesini koruduğu, ancak 1911 Trablusgarp'da İtalya yenilgisi ile Osmanlı devletinin Hasta Adam sendromuna girmesinin savaşın Akdeniz'e yayılma riskini artırdığı görüşünü öne sürülmüştür. William Moul: "Power Parity, Preponderance, and War between Great Powers, 1816-1989", The Journal of Conflict Resolution, Vol. 47, No. 4, August, 2003, pp. 468-489.

[4] Hew Srtrachan: "Birinci Dünya Savaşı", çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2014.

[5] Alman Genelkurmay Başkanı Moltke, Fransa'nın hızla Almanya'ya yetiştiği ve geç kalmanın şansın azalacağı anlamına gelmesi gerekçesi ile "En erken olan en iyisidir" görüşünü savunmuştur. Rus Çarı Nikola'nın "Avusturya hiçbir şey için bağışlanmamalıdır. Her şeyin bedelini ödemelidirler." açıklaması, savaş için tarafların nasıl bir acelecilik içinde olduklarını ortaya koymaktadır. Stephen J. Lee: "Avrupa Siyasi Tarihinden Kesitler 1789 1980", Dost Kitabevi, Ankara, 2004, s. 168-170.

[6] Basil Lidell Hart: "Birinci Dünya Savaşı Tarihi", Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2014, s. 37.

I. Dünya Savaşı'na girişiyle kanlı bir şekilde başlamıştır. Siper savaşlarında yaşanan büyük can ve mal kaybı, başlangıçta coşkulu olan askerlerin vahşileşmesine, gerçeklerle yüzleşmesine ve ahlaken çöküntü yaşanmasına neden olmuştur. Kitleler üzerinde kullanılan yeni silahlar, o güne kadar hayal bile edilemeyecek sayıda ölümlere neden olmuştur. ***Sivil halk savaştan bitkin düşerken***, binlerce asker manevi, fiziksel ve duygusal bakımdan yıkılmış halde evlerine geri dönmüşlerdir. Savaş alanları ise, üzerinden buldozerle geçilmiş ay yüzeyini andıran manzaralar sergilemiştir.[7]

Avrupa Siyasi Tarihinde Büyük Savaşa Yön Veren İttifaklar Sistemi

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Çanakkale Muharebeleri, savaş öncesinde yapılan Büyük Güçler arasındaki gizli paylaşım planları gereğince, Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul'un ele geçirilip kesin mağlubiyetini amaçlayan "***Bir Askeri İşgal Eylemi***"dir. Bu bakımdan, Müttefiklerin işgal maksatlı taarruzlarına karşı, Türk Ordusu, devleti ve siyasal iradeyi temsil eden ***Osmanlı Padişahını ve ülkeyi savunma görevini başarı*** ile icra etmiştir. Askerî açıdan güçlü düşman ordusunu Marmara Denizi girişinde durduran Türk Ordusu, ***kuvvetli bir savaşma azmi ve sergilediği inatçı direniş ruhu*** ile zamanın en güçlü donanmasından teşekkül eden Müttefik Orduları'nın deniz ve karadan ***Çanakkale'den geçişine izin vermeyerek*** bu çatışmadan mağlup sıfatı ile geri çekilmelerini sağlamıştır. Türk savunması, sonuçta Müttefik ordularının aldıkları bu tarihî yenilgide, büyük insan ve silah kaybının yanı sıra, küresel ölçekte siyasal prestij kaybı ile istila için gelen on binlerce silah, cephane ve askerî kuvvetlerini Çanakkale'den geri çekilmeye mecbur etmiştir.

[7] Dünya Tarihi, çev. Aysun Yavuz, NTV yayınları, 2010, s. 340.

Kaynak: http://www.zaman.com.tr/gundem_canakkale-gecilmez_2066228.html

Müttefiklerin ***"Şark Meselesini"*** çözmek ve Osmanlı idaresine nihai darbeyi vurmak üzere mutlak galibiyet planları ile üzere saldırdıkları Çanakkale cephesinde karşılaştıkları sürpriz yenilgi ***harbin genel gidişatını ve uluslararası güç dengelerini*** nasıl etkilemiştir? Çanakkale'nin geçilememesi, Müttefiklerin ve Türkiye'nin iç ve dış politika stratejilerinde hangi radikal değişimleri ve kırılmaları yaşanmasına yol açmıştır? Bilindiği üzere, kara, deniz ve hava kuvvetlerinin iştirak ettiği ***modern harp tarihinin en stratejik çatışmalarından*** biri olan Çanakkale Savaşları askerî ve siyasal açıdan bugün dahi tartışılmaktadır.[8] Uluslararası siyasi tarih incelemelerinde, büyük savaşların nedenleri, anlaşmazlıkların egemen olduğu bir alandır. Baskın görüşe göre, ittifakların çerçevesinin çok sıkı çizilmesi, güçler dengesinin ***"düzgün bir şekilde" çalışmasını engellemiş*** ve Balkanlar'da tecrit edilebilecek bir krizin dünya savaşına dönüşmesine yol açmıştır.[9] Büyük devletler

[8] Örneğin, Doyle ve Bennett, İngiliz Ordusu'nun askerî coğrafya ve araziyi iyi tanımlamaktaki eksikliğinin yenilginin önemli sebepleri arasında yer aldığı hipotezini öne sürmektedirler. Peter Doyle and Matthew R. Bennett: "Military Geography: The Influence of Terrain in the Outcome of the Gallipoli Campaign, 1915", The Geographical Journal, Vol. 165, No. 1 , March, 1999, pp. 12-36.

[9] Askerî endüstriyel kompleksler, yükselişi ve halkın tahrik edilip daha fazla savaş gemisi istemelerine yönlendirilmiştir. Almanya bu noktada İngiliz donamasının üstünlüğüne son vermek için Amiral Tirpitz ile başlattığı denizde silahlanma politikasını devamı

düşmanlarının topraklarını ilhak etmeyi ve onların bağımsızlık ve güvenliklerini ellerinden almayı hedeflemişlerdir. Avrupalılar arasındaki ***emperyalist rekabet*** yaklaşan savaş sonrasında Osmanlı imparatorluğunun çöküşünün karşılanması biçiminde saklı tutulmuştur. Avrupalılar bu olayı Balkanlar ve dolayısı ile Avrupa'da istikrarı bozacak bir tehdit gibi görmek yerine, ***Darwinist bir yaklaşımla sömürülecek bir fırsat*** gibi görüp sevinçle karşılamışlardır. Bu mantık aşırı rekabet ve savaşın kaçınılmaz olduğu düşüncesi, Avrupa devletler sistemini zehirlemiştir.[10] Siyasal açıdan irdelendiğinde, savaşın temel nedenleri ***"milliyetçilik, emperyalizm, silahlanma yarışı, ittifaklar çatışması"*** olarak dört temel unsur bağlamında özetlenebilir.[11] Nitekim Avrupa endüstriyel devrimi, sömürge topraklarının kaynaklarının paylaşımını güvence altına almak için modern silah endüstrisi ile ordularını teçhiz etmiştir. Bu silahlanma silah şirketleri tarafından desteklenirken, diğer yandan da Almanya ve İngiltere arasında deniz hâkimiyeti çatışmasından kaynaklanan radikal bir donanma yarışını tetiklemiştir.[12] Böylece emperyalizm ekonomik ve siyasal çıkarlarının sürdürülmesinin güçlü ordu ve askerî/teknolojik üstünlük ile sağlanabileceğinin zorunlu sonucu olarak, ***sınırların kuvvet yolu ile çizilmesini*** öngörmüştür. Aktörler arasında rekabet ve üstünlük arayışı ise, "***Milliyetçilik***" ideolojisinin ortak zemini altında geniş halk kitlelerinin topluca silâhaltına alınarak cephelerdeki siyasal meşruiyet unsuru olarak ön plana çıkmıştır.[13] Peki, Avrupa Büyük Güçleri'nin küresel düzeni yeniden şekillendirecek bloklaşma ve rekabeti, savaşa yönelik büyük silahlanmalarının emperyalist paylaşım mücadelesi görmezden gelinmiş olabilir mi? Osmanlı istihbaratı yaklaşan ***felaketi padişah ve devlet yönetimine rapor etmemek hatasını*** işlemiş midir?

---

olarak weltpolitik-dünya politikası- dönüşümündeki revizyonist çıkışını başlatmıştır.

[10] Savaş planları bağlamında incelenirse, göze çarpan genel trend, kıtadaki silahlanma yarışının etkisiyle istikrarın bozulması ve güvenlik sorunlarını şiddet yöntemiyle çözmeyi amaçlayan saldırı planları hazırlanmasıdır. Antony Best, Jussi M. Hanhimaki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schulze: "20. Yüzyılın Siyasi Tarihi", age, s. 22-33.

[11] Carlo Caballero: "Patriotism or Nationalism? Fauré and the Great War", Journal of the American Musicological Society, Vol. 52, No. 3, Autumn, 1999, pp. 593-625, Jack S. Levy: "Theories of General War", World Politics, Vol. 37, No. 3, April, 1985, pp. 344-374.

[12] A German Naval Expert: "The German Navy and England Author(s): A German Naval Expert Source" The North American Review, Vol. 190, No. 645, August , 1909, pp. 250-257, John H. Maurer: "Arms Control and the Anglo-German Naval Race Before World War I: Lessons for Today?", Political Science Quarterly, Vol. 112, No. 2, Summer, 1997, pp. 285-306.

[13] Patrick James: "Structural Realism and the Causes of War", Mershon International Studies Review, Vol. 39, No. 2, October, 1995, pp. 181-208.

I. Dünya Savaşı, Büyük Güçler arasında yaşanan ekonomik, siyasal ve askerî rekabetin sonucunda Avrupa ve ***sömürge topraklarının sınırlarının yeniden paylaşımını askerî güç kullanımı*** ile şekillendirmeyi amaç edinen bir silahlı çatışmadır. Ancak Avrupa devletleri arasında İngiltere-Fransa; Alman ekonomik yükselişinin dengelenmesi endişesi içinde ortaklıklar ve yeni askerî bloklar kurulmasının çözüm olduğu ortak paydası ile hareket etmişlerdir. Uluslararası ilişkiler teorisi açısından bu bloklaşma, Avrupa'da istikrar ve güç dengesinin tek bir devlet tarafından sağlanmasındaki çıkmazın aşılmasının seçenekleri üzerinde şekillenmiştir. Napolyon Savaşları'nın sonucundaki 1815 Viyana Kongresi ve "***Concert of Europe***" böylece çökme noktasına gelince, siyasi tarih açısından 1914'te Büyük Güçler Savaşı ve silahlanmayı, diplomasi ve barışa tercih eden bir yarış içine sürüklenmişlerdir. Savaş, Avrupa'nın ***barut fıçısı Balkanlarda Avusturya Arşidük'ü Ferdinand'a atılan bir mermi*** ile başlasa dahi, kısa sürede, kıtalararası bir topyekûn savaşa dönüşmüştür. 1917'de ABD'nin savaşa girmesi güç dengesini alt üst etmiştir. Rusya'da ateşkesi savunan Lenin'in sosyalist ihtilali başarması, aslında II. Dünya Savaşı'nı ve sonrasında yaşanan Soğuk Savaş'ı tetiklemiştir.[14]

Büyük devletlerin genelkurmayları tarafından hazırlanan planların aksine; I. Dünya Savaşı, sadece uzun süreli olmakla kalmayıp Avrupa coğrafyası ile sınırlarını aşan ve çok taraflı ***küresel bir çatışmaya*** dönüşmüştür. Realist yaklaşım açısından bakıldığında, Büyük Güçler arasındaki ekonomik rekabetin devamını teşkil eden bu çatışmada ***modern silahların kara-deniz-hava muharebelerinde kullanımı*** askerî açıdan cephe derinliğini genişlemiştir.[15] Bu yeni savaş stratejileri, savaş hukuku açısından teamülsel hukukun dışında, savaşan tarafların ordularında milyonlarca insanın asker-sivil hedef gözetilmeksizin kitlesel kaybına ve savaş sonrası ekonomik çöküntüye yol açmıştır. Güçler dengesi açısından *"İngiltere-Fransa-Rusya"* ittifakına karşı "***Almanya-Avusturya-Osmanlı Devleti-Bulgaristan"*** ittifakı oluşmuş; Avrupa cephesindeki kara harekâtının, çok kısa sürede, müteakiben "*Balkanlar-Rusya-Kafkaslar-Ortadoğu*" coğrafyasına sıçramasına sebebiyet vermiştir. Türk hükümeti, bu güç ve tehlikeli durumda ***devletin kurtuluş ihtimalini ancak İttifak Devletleri'nin zaferinde*** ve

[14] Fahir Armaoğlu: "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi", Alkım Yayınevi, İstanbul 2005, s. 120-135. Haluk Ülman: "Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş", Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, No. 355, Ankara 1973 s. 3-11.

[15] Keir A. Lieber: "The New History of World War I and What It Means for International Relations Theory", International Security, Vol. 32, No. 2, Fall, 2007, pp. 155-191.

onlarla işbirliği yapmakta görmüştür. Ancak Almanya'nın asıl niyetinin ne olduğu dikkate alınmamıştır.[16]

Atlantik Okyanusu'nda İngiliz Deniz Gücü'ne karşı Alman denizaltıları ve kruvazörlerinin ***açık denizdeki muharebeleri*** savaşın sonucunda belirleyici olamamıştır.[17] Kara cephesinden bakıldığında ise, Fransa cephesinde sonuçsuz kalan siper savaşları, ***Rusya'nın Tanenberg'de yenilgisi*** ile Almanya'nın acilen durdurulması tartışmasını gündeme getirmiştir.[18] İngiltere, I. Dünya Savaşı planlamalarında Almanya karşısında deniz gücünün etkin olarak kullanılmasında, Atlantik cephesinin yanı sıra sömürge ülkeleri ile ulaşımını sağlayan ***Türk Boğazları-Akdeniz-Süveyş-Hint Okyanusu*** ekseninin açık tutulmasını hedef edinmiştir. Bu deniz stratejisinde Batı cephesinde Fransa-Belçika topraklarına kuvvet aktarımını sağlayan Manş Denizi'nde Alman deniz gücüne üstünlük sağlanması amaçlanmıştır. [19] Bu planda, bir yandan Atlantik'te üstünlüğü sağlamak, diğer yandan ***Akdeniz-Ortadoğu-Hint Okyanusu eksenindeki suyollarının hâkimiyetini kontrol etmek*** amaçlanmıştır. Londra, Mısır-Mezopotamya'da ***dünya petrol sahasını kontrol eden Osmanlı İmparatorluğu'nu*** tasfiye ederken, Kudüs'te bir Yahudi Devleti kurulması planı için de düğmeye basmıştır. Ancak İngiltere, Balkanlar'da **Yunan-Slav** milliyetçiliğini, Kafkaslar'da ve Anadolu'da ***Ermeni-Kürt milliyetçiliğini***, Arap yarımadasında ise Araplara büyük Arabistan devletinin kurulması vaadiyle ***Arap milliyetçiliğini*** toprak dağıtımı vaatlerini öne süren itici güç olarak kullanmıştır. Avrupa güç dengesinde revizyonist bir yükseliş ile İngiltere karşısına çıkan ***Almanya'nın üstünlük*** arayışında, Fransa ve Rusya'nın Berlin'in ani yükselişinden duydukları ***"korku-endişe"*** faktörü, ittifakları askerî güçlerinin birleşik cephe ile dengelenmesi ana fikri ile

---

[16] Joseph Domiankowski: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü", Çev. Keman Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 14.

[17] Jon Tetsuro Sumida: "A Matter of Timing: The Royal Navy and the Tactics of Decisive Battle, 1912-1916", The Journal of Military History, Vol. 67, No. 1, January, 2003, pp. 85-136, Patrick J. Kelly: "Strategy, Tactics, and Turf Wars: Tirpitz and the Oberkommando der Marine, 1892-1895", The Journal of Military History, Vol. 66, No. 4, October, 2002, pp. 1033-1060.

[18] Jean Brunhes and Camille Vallaux: "German Colonization in Eastern Europe", Geographical Review, Vol. 6, No. 6, December, 1918, pp. 465-480, Harrison, Richard W.: "Samsonow and the Battle of Tannenberg, 1914", 1991, in Bond, Brian, *Fallen Stars. Eleven Studies of Twentieth Century Military Disaster*, London, Brassey's, pp. 13–31.

[19] Brock Millman: "A Counsel of Despair: British Strategy and War Aims, 1917-18", Journal of Contemporary History, Vol. 36, No. 2, April, 2001, pp. 241-270, Jon Tetsuro Sumida: "Sir John Fisher and the Dreadnought: The Sources of Naval Mythology", The Journal of Military History, Vol. 59, No. 4, October, 1995, pp. 619-637.

birleşmiştir. Bu yeni ittifak, aynı zamanda savaş sonunda tespit olunacak yeni nüfuz alanlarını da kapsayan gizli ittifak antlaşmaları ile savaş öncesinde karara bağlanması ile farklı bir politik temele dayandırılmıştır.[20]

Bu ittifakların lideri ve kurgulayıcı aktörü İngiltere, Avrupa'nın en büyük deniz gücü olarak ***Fransa'yı Batı Cephesinde desteklemenin*** ve 1905 Japonya Savaşı yenilgisi sonrası reformlar ile düzenlenen Rus Ordusu'nun insan potansiyelinden destek alan bir karşı dengenin kurulması amaçlanmıştır. İngiltere, yüzyılın başındaki en güçlü deniz gücüne ve sömürgelerine sahip imparatorluk olarak, ***Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak yerine*** kurduğu yeni güvenlik denkleminde, Doğu Avrupa-Akdeniz ve Orta Doğu'daki stratejik hayati çıkarlarını planlamıştır. Londra bu bağlamda Fransa'yı Almanya karşısında Afrika ve deniz aşırı sömürgelerinin korunması için, Rusya'yı Balkanlar ve Kafkasya-Orta Doğu'da Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmayı öngörmüştür.[21]

Harita-1: Birinci Dünya Savaşında Cepheler ve Çanakkale

[20] Brock Millman: "A Counsel of Despair: British Strategy and War Aims, 1917-18", Journal of Contemporary History, Vol. 36, No. 2, April, 2001, pp. 241-270.

[21] Osmanlı Devleti'nin iki yılda iki defa Türk Boğazları'nı kapatması, Rusya'nın tahıl endüstrisini ciddi kayba uğramıştır. İngiltere savaşın sonunda, Boğazlar rejimini Rusya lehine değiştirmeyi amaçlamıştır. William A. Renzi: "Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915", The Journal of Modern History, Vol. 42, No. 1, March, 1970, pp. 1-20.

Akdeniz'de tarihî üstünlük ve nüfuz alanları peşinde olan ve Osmanlı Devleti'ni Trablusgarp'ta mağlup eden İtalya; değişen şartlar altında ve sömürgelerinin korunmasında, Londra tarafında yer almanın daha uygun olacağını hesaba katmıştır. Zira ***İtalya***, Libya'yı Osmanlı hâkimiyetinden almanın yanı sıra, 12 adayı da işgal ederek ***Akdeniz'de deniz hâkimiyetini*** güçlendirmiştir.[22]

Tarihsel olarak Avrupa'dan tarafsızlık politikası ile uzak duran ABD, tarafların yorgun düştüğü 1917'de sürpriz aktör olarak İngiltere'nin yanında savaşa katılmıştır. Böylece güç dengesi Müttefikler lehine değişirken, savaşın boyutları Atlantik ötesine genişlemiştir. ABD, savaşa taraf olma nedeni olarak ***"Zimmerman Telgrafı"*** olarak tanımlanan ve Almanya'nın Meksika'ya toprak vaadi ile saldırı düzenlemesi yolundaki gizli haberleşmenin İngiliz istihbaratınca ortaya çıkarılmasını göstermiş ve bunu saldırı olarak tanımlamıştır.[23] İkinci kritik husus ise, ABD silah yardımlarını İngiltere'ye taşıyan Luisitenia transatlantiğinin, Alman denizaltısı tarafından batırılmasıdır ve ABD bunu bahane ederek Berlin'e savaş ilan etmiştir. ABD savaşa en son giren ve ***Monroe Doktrini'nin Avrupa'daki çıkarlarının savaşa müdahale için yetersiz olduğunu*** gören son aktör olmuştur. Ancak İngiltere-Fransa cephesinde Almanya karşısında Avrupa'ya asker çıkaran ***ABD artık küresel güç dengesinde en büyük sürpriz oyuncu olarak*** sahnede yerini almıştır. Washington'un Avrupa'ya asker çıkarması, Wilson prensipleri ile ideolojik düzlemde ***demokrasi ve özgürlükçü ideolojinin temsilcisi misyonunu*** üstlenmesi ile yeni bir sürece girmiştir.[24]

ABD, Avrupa'da tüm savaşan tarafların yorgun düştüğü ve dengelerin en hassas noktaya girdiği 1917'de savaşa katılarak büyük bir avantaj sağlamıştır. ABD, hem 1917 ***Bolşevik Devrimi ile zayıflayan Rusya topraklarına asker çıkarmış***, hem Versay'da Fransa'nın aşırı toprak ve tazminat taleplerini dengeleyen tarafsız aktör rolünü üstlenmiştir. Şüphesiz ABD'nin I. Dünya Savaşı'ndaki en büyük

[22] David G. Herrmann: "The Paralysis of Italian Strategy in the Italian-Turkish War, 1911-1912", The English Historical Review, Vol. 104, No. 411, April, 1989, pp. 332-356, William Peter Kaldis: "Background for Conflict: Greece, Turkey, and the Aegean Islands, 1912-1914", The Journal of Modern History, Vol. 51, No. 2, On Demand Supplement, June, 1979, pp. D1119-D1146.

[23] Michael S. Neiberg: "The Zimmermann Telegram and American Entry into World War I", http://www.gilderlehrman.org/history-by-era/world-war-i/essays/zimmermann-telegram-and-american-entry-world-war-i.

[24] D. F. Fleming: "Our Entry into the World War in 1917: The Revised Version", The Journal Politics, Vol. 2, No. 1, February, 1940, pp. 75-86, Bernadotte E. Schmitt: "American Neutrality, 1914-1917", The Journal of Modern History, Vol. 8, No. 2, June, 1936, pp. 200-211.

stratejik kazancı, savaş sonrası çöken Avrupa'nın dünya hâkimiyetindeki tarihî rolünün sona ermesi fırsatını iyi değerlendirerek ***"Süper Güç"*** statüsü ile uluslararası sistemde İngiltere'nin yerini almasıdır. ABD, Almanya'nın savaş borçları ve tazminatlarının ödenmemesinden kaynaklanan 1929 Ekonomik Krizi ile yaşadığı büyük sarsıntıyı, silah sanayi ve savaş ekonomisine destek ile atlatmıştır. ABD, 1941'de Almanya'yı Atlantik'te ve Fransa'da durdurmak için askerî gücünü tekrar Avrupa'da kullanırken, Berlin'e giren Kızıl Ordu tankları ile işgal etmiştir. Postdam ve Yalta Konferansları, ABD'nin Süper Güç statüsünü 21. yüzyıla taşıyan köşe taşları olmuştur.[25]

Şark Meselesi ve Osmanlı'nın Tasfiyesinde Büyük Miras Petrol

Esasen I. Dünya Savaşı, aktörlerin takip ettikleri ***silahlanma yarışı ve üstünlük kurma girişimlerinin*** ve Avrupa Büyük Güçleri arasındaki rekabetin yol açtığı korku ve güvensizlik paradigmasının kaçınılmaz sonucudur. Bu itibarla, bu savaş, taraflar arasındaki mevcut rekabetin yarattığı siyasal ve ekonomik gerginlik neticesinde ortaya çıkan kutuplaşmanın çözümünde hukuki ve diplomatik yöntemler yerine askerî güç kullanımını tercih etmeleri olarak tanımlanabilir. İttifaklar arası bu küresel mücadelede; statükoyu temsil eden ***Britanya Krallığı,***[26] ***Fransa-Rusya*** ile yükselen Alman gücüne karşı savaş planlarını hazırlarken, aslında çatışma sonucunda kıta Avrupası ve Orta Doğu sınırlarının yeniden belirlenmesini hedef edinmiştir.[27]

Yukarıda özetlendiği üzere, Almanya'nın revizyonist dış politika çıkışı, Londra'nın dünya hakimiyetinin simgesi deniz gücüne karşılık[28] oluşturduğu Alman donanmasında ***Dreknot savaş gemileri ve denizaltıları sürpriz silah*** sistemleri olarak muharebe alanına dâhil kılmıştır. Ancak, Berlin'de Alman Genelkurmayı "Drang Nach Osten (Doğu'ya doğru)" politikasını takip etmiştir.[29] Berlin'in bu çerçevede tarihî düşmanı Fransa'nın işgali ile Rusya topraklarının Alman egemenliğine geçmesini

[25] James R. Moore: "Woodrow Wilson and Post-Armistice Diplomacy: Some French Views", Reviews in American History, Vol. 2, No. 2, June, 1974, pp. 207-213.
[26] Richard J. Stoll: "Steaming in the Dark? Rules, Rivals, and the British Navy, 1860-1913", The Journal of Conflict Resolution, Vol. 36, No. 2, June, 1992, pp. 263-283.
[27] John H. Maurer Source: "Arms Control and the Anglo-German Naval Race before World War I: Lessons for Today", Political Science Quarterly, Vol. 112, No. 2, Summer, 1997, pp. 285-306.
[28] Jon Tetsuro Sumida: "Sir John Fisher and the Dreadnought: The Sources of Naval Mythology", The Journal of Military History, Vol. 59, No. 4, October, 1995, pp. 619-637.
[29] The German Navy and England Author(s): A German Naval Expert Source: The North American Review, Vol. 190, No. 645, Aug., 1909, pp. 250-257.

öngören askerî stratejisinde, Avusturya-Macaristan'la ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'yla askerî işbirliğinin müttefik olarak hızlı bir zafer kazanılması temasına dayandırıldığı söylenebilir.[30]

Büyük Güçlerin rekabet ve çıkar çatışmasında Osmanlı İmparatorluğu ***neden blokların dışında*** tutulmuştur? Osmanlı diplomasi anlayışı, yaklaşan savaşta mukabil dengeyi sağlayacak İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ile hangi ittifak önerilerini müzakere etmiştir? Trablusgarp ve Balkan yenilgilerinin yol açtığı prestij kaybı ve askerî eksiklikler karşısında Genelkurmay ve Harbiye Nazırlığı hangi askeri reform ve silahlanma politikalarını harekete geçirmiştir?[31] Osmanlı, seferberlik ve savaş planlamalarını ve stratejik öneme sahip ***Çanakkale ve Türk Boğazları'nın savunmasında*** deniz gücü ve kara kuvvetlerinin tertiplenmesini başkent İstanbul'un işgalinin önlenerek geniş imparatorluk topraklarının ve mukaddes toprakların korunması esasına dayandırmıştır.[32] Osmanlı askerî ve siyasal eliti, savaşın kaçınılmaz olduğu nihai kanaatinin hâkim olması neticesinde, pozisyonunda değişikliğe gitmiştir. Nitekim Türkiye, savaştaki ***"tarafsızlık"*** statüsünden vazgeçerek yalnızlıktan kurtulmak için savaşa katılmak zorunda kalmıştır. Bu noktada, 2 Ağustos 1914'te İstanbul'da gerçekleştirilen gizli ittifak antlaşması, Osmanlı devleti adına Sait Halim Paşa ve Almanya adına Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Von Wangenheim tarafından imzalamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği "Cihad-ı Ekber" çağrısı,

---

[30] John H. Maurer Source: "The Anglo-German Naval Rivalry and Informal Arms Control, 1912-191", The Journal of Conflict Resolution, Vol. 36, No. 2, June, 1992, pp. 284-308.

[31] David G. Herrmann: "The Paralysis of Italian Strategy in the Italian-Turkish War, 1911-1912", The English Historical Review, Vol. 104, No. 411, April, 1989, pp. 332-356.

[32] Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Enver imzasıyla yayınlanan 2 Ağustos 1914 (20 Temmuz 1330) tarihli seferberlik emri Harbiye Nezareti'nden şu şekilde tebliğ olunur. "Yedinci kolordu ve 21 ve 22'nci fırkalar müstesna olarak berri ve bahri orduy-u şahanenin seferberliği ve bilcümle müstahkem mevkilerin teslihi için irade-i seniyye şerefsadr olmuştur. Seferberliğin birinci günü temmuzun yirmi bir'i (yeni tarihle 3 Ağustos) olan pazartesi günüdür. Bu emir hemen ve bütün süratle maiyet makamlarına tebliğ olunacaktır." Öte yandan, Osmanlı Devleti, 1 Ekim 1914'te geçerli olmak üzere kapitülasyonları kaldırdığını 9 Eylül'de ilgili devletlerin diplomatik misyonlarına deklare ederek bu tarihi tasarrufunu 17 Eylül 1914 tarihinde resmî olarak yayınlamıştır. "Memalik-i Osmaniye'de mukim tebaa-i ecnebi hakkında dahi hukuk-u umumiye-i düvel ahkâmı dairesinde muamele olunmak üzere elyevm cari mali, iktisadi, adli ve idari kapitülasyon namı altındaki bilcümle imtiyazat-ı ecnebiyenin ve onlardan mütevellid bilcümle müsaadat ve hukukun fimabaad ref ve ilgası Meclis-i Vükela kararıyla tensib olunmuştur. İşbu irade-i seniyye 18 Eylül 1330 (1 Ekim 1914) tarihinden mer'iülahkâm olacaktır. Bu irade-i seniyyemizin icrasına heyet-i vükela memurdur." Ali Kaşıyuğun: "Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girmeden Önce İttifak Arayışları", History Studies, Volume 1, 2009, s. 328-334.

savaşın nihai kaderini değiştirecek etkiyi yaratmakta yetersiz kalmıştır.[33]

Belki de en önemlisi, Müttefik Donanması neden İstanbul'un işgalini birinci savaş hedefi olarak seçmiştir? Osmanlı topraklarındaki petrol kaynaklarının paylaşımı İngiltere, Almanya ve Fransa için neden stratejik öneme sahip olmuştur? Kanaatimizce, savaşın görünürdeki sebebi olarak ***Yavuz ve Midilli*** savaş gemilerinin Türk Donanması'na katılması ve Rus limanlarını bombardıman etmesi; esasen, İngiliz silah ambargosu ile Yunanistan karşısında zayıf duruma düşürülen Osmanlı Devleti'nin paylaşımını öngören gizli antlaşmalar gereğince, Büyük Güçlerin planladıkları ***coercive diplomacy-zorlayıcı diplomasi*** sonucunda ortaya çıkan bir gelişmedir. Müttefik devletler arasında savaş öncesinde yapılan gizli antlaşmalar; Avrupa harekât alanı dışında kalan *Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşım mücadelesindeki* paradoksun neden ve sonuçlarının, savaşın ardından geçen yüzyılın ardından yeniden analizinin gerekli olduğu hipotezini ortaya koymaktadır. Bu stratejik tespit doğrultusunda, *"Londra-Paris-Berlin-Viyana-St. Petersburg*" ekseninde, İstanbul'un konumu ile Türk Boğazları ve Osmanlı hâkimiyeti altındaki ***Basra Körfezi'nin petrol rezervlerinin*** geleceği, ***"kazanan hepsini alır"*** ilkesindeki beklentinin en büyük savaş ganimeti olarak taraflarca ele alınmış en karmaşık ve belirsiz stratejik planların odak noktasını teşkil etmiştir. Gerçekten, siyasal ve askerî gelişmeler dikkate alındığında, ***Osmanlı Devleti'nin İngiltere-Rusya-Fransa ile ittifak tekliflerine olumsuz cevap verilmesi*** son derece önemlidir.[34]

Arapların istedikleri reformların temel hedefi, ***Osmanlı sınırları dâhilinde kendi eyaletlerine otonomi verilmesi*** olmuştur. İttihatçıların bu talebe olumlu cevap verememesi, Arapların bağımsızlık için iştahlarını kabartmaktan başka bir işe yaramamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Araplar ve Türkler arasındaki ilk sarsıntı meşrutî meclisin oluşturulması için yapılan seçimlerde yaşanmıştır. Araplar seçim şartlarını ***Türklerin kendi lehlerine düzenlediklerini iddia*** etmişlerdir; çünkü yapılan seçimler sonucunda Aralık 1908'de açılan meclisteki 288 sandalyenin 147'sini Türkler, 60'ını da Araplar almışlardı. 1911 yılında İttihatçılar dış politikada umduklarından daha etkili olduğunu anladıkları Pan-İslamist siyaseti benimsemişlerdir. Fakat

[33] Linda T. Darling: "Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context", Studia Islamica, No. 91, 2000, pp. 133-163.
[34] Mesut Hakkı Caşın: "Strategic Effects of World War-I to International Security and Power Balances in the Middle East", The First World War: Middle Eastern Perspective", Tel-Aviv, Israel, April 2000, p.19-49.

Müslüman Arap liderler iki sebepten dolayı İttihatçılara Pan-İslamist politikada güvenmemekteydiler: Birincisi, onlara göre İttihatçıların istisnasız hepsi farmasondular ve bu anlamda bir dinî birlik siyaseti masonlukla çelişmekteydi. İkincisi ise Selânik Yahudileri İttihat ve Terakki'nin ayrılmaz bir parçası idi. Sadece bu sebepten olmasa bile, İttihatçıların İslamcı politikalarının işe yaramadığı şu örnekten de belli olmaktadır: ***İngilizler, gerektiğinde Cezire'yi (Mezopotamya) işgal etmeleri*** durumunda yerel halkın bu işgale karşı tavrını öğrenmek amacıyla 1912'de bölgede yaptırılan araştırmaların neticesinde Yukarı Mezopotamya'daki kabile şeyhlerinin İngiliz işgalini desteklemeyi vaat ettiklerini öğrenilmiştir. Her şeye rağmen İttihatçıların ülkeyi bir arada tutmaya çabaladıkları, ancak kimsenin beklemediği tarzda imparatorluğun can damarlarından olan Balkan topraklarını kaybettiği bir dönemde, 21 Haziran 1913'te Paris'te kabaca ***yarısı Müslüman, diğer yarısı da Hıristiyan*** olan bir Arap Kongresi toplanmıştır.[35]

Yukarıda belirtilen genel politik gelişmeler ışığında, savaş fırtınası öncesi yalnız bırakılan İstanbul'un mukabil denge arayışlarının Berlin istasyonunda sona ermesi, Osmanlı topraklarının planlı bir paylaşım stratejisinin ayrılmaz parçalarını birleştiren ***"puzzle-bulmaca"***daki nihai senaryonun karmaşık resmidir. Bilindiği üzere, Büyük Güçler, Osmanlı Devleti'nin siyasal varlığına son vermeyi ve Şark Meselesi'ni kendi öncelikleri doğrultusunda çözmeyi öngören senaryolar hazırlamış ve bunu 18 Mart 1915 İstanbul, 26 Nisan 1915 Londra, 16 Mayıs 1916 Sykes-Picot, 26 Eylül 1917 St. Ean de Maurinne, 1920 San Remo antlaşmalarıyla toprak ve nüfuz alanlarının paylaşımlarını harita üzerinde şekillendiren gizli hukuki belgeler olarak teminat altına alınmıştır:[36]

1. Müttefiklerin öncelikle Osmanlı toprakları hâkimiyeti altında yaşayan halkları geniş tabanlı ***isyan ve ayaklanma*** ile bağımsızlıklarına kavuşturulacakları propagandası, savaşın arka planındaki ***"gizli milliyetçilik"*** silahı olarak, sınırların yıkılması hipotezine dayandırılmıştır.[37] Osmanlı'nın tasfiyesinde Arap toplumlarına

[35] Dr. H. Bayram Soy: "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar" *www.yesevi.edu.tr/bilig/biligTur/pdf/30/10.pdf.*

[36] Sykes-Picot Antlaşması, Osmanlı topraklarının pay edilmesini öngörmüştür. Kurulacak yeni devletlerden Suriye ve Lübnan'ın Fransa, Ürdün ve Irak'ın ise İngiltere'nin denetimine bırakılmasına karar kılınmıştır. Kudüs ve Filistin'in ise, savaş sonunda uluslararası statülerinin tespit edilmesi planlanmıştır. Ahmet Hurşit Tolon: "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol", Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 15-41.

[37] II. Abdülhamid'in en büyük endişelerinden biri, alternatif bir Arap hilafetinin oluşturulması idi. Dolayısıyla, kendisi Arapları yüksek askerî ve idari mevkilere

"Büyük Arabistan" yönetiminin teslim edilmesi pazarlıklarında Mekke Şerifi Hüseyin'e bağımsızlık vaatleri, gelecekte petrol zengini olacak bu yeni devletlerin Basra'daki rolleri belirlenmiştir.[38]

---

getirerek ve nihayet Pan-İslamist politikasıyla Arapları kazanmaya çalışmıştır. II. Abdülhamid idaresinde, padişahın kontrolü sayesinde Araplar arasında milliyetçilik şuuru çok yavaş bir gelişme göstermiştir. II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesinden sonra Arap milliyetçilik hareketleri çok hızlı ve etkili bir seyir takip etmeye başlamıştır. 1908-1918 yılları arasında Araplar Osmanlı hükümetinden sürekli reform taleplerinde bulunmuşlardır. Dr. H. Bayram Soy: "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar" *www.yesevi.edu.tr/bilig/biligTur/pdf/30/10.pdf,* Carlo Caballero: "Patriotism or Nationalism? Fauré and the Great War", Journal of the American Musicological Society, Vol. 52, No. 3, Autumn, 1999, pp. 593-625.

[38] 1914'de Araplar arasında ***İslamcılık hâlâ hâkim bir görüştü ve birçok Müslüman Arap, Osmanlı Devleti'nin devamından yanaydı***. Fakat savaş yıllarının baskısı ve özellikle İngilizlerin faaliyetleriyle ayrılıkçı Arap hareketlerinde de hızlı bir gelişme olmuştur. İngilizler, 1916 yılında bağımsızlık ve her türlü malzeme yardımı vaadiyle Hicaz'da bir ayaklanma organize etmişler ve Hicaz Araplarının savaş sırasında Suriye'nin işgal edilmesine yardım etmelerini sağlamışlardır. İngiltere, savaşta Osmanlıların üstesinden gelebilmek için ***Osmanlı Devleti'nin gayrimemnun tebaası olarak görülen Araplara yönelmiştir. Osmanlı Devleti savaşa girince bazı Araplar Osmanlı Devleti'nin çökeceğini*** ve böylece kendilerine ***bağımsızlık için fırsat*** doğacağından sevinç gösterileri yapmıştır. Bu sırada Arapların büyük çoğunluğunun halife padişahı sadakatle desteklemelerine rağmen, bazı Arap liderler inkıraza sürüklenen Osmanlı Devleti'ni terk etmeyi ve gerekirse bağımsızlık yolunda yabancı yardımına başvurmayı zaruri bir durum olarak görmüşlerdir. Daha sonraki gelişmeler de Fransa ve İngiltere'nin zaten böyle bir anı kollamakta olduğunu göstermektedir. Çünkü Fransızlar ve İngilizler, özellikle Mekke Emiri Şerif Hüseyin gibi, ***bağımsızlık peşinde olan Arap liderlerinden*** ve bazı Arapların şikâyetlerinden haberdardılar ve bu şikâyetlerden faydalanmak için uygun bir fırsat bekliyorlardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap isyanı ve onu etkileyen faktörler konusunda Cemal Paşa'nın Suriye valiliği hep tartışılagelmiştir. Cemal Paşa Aralık 1914'de hem 4. Ordu Komutanı hem de Suriye Valisi olarak tayin edilmiştir. Cemal Paşa Suriye'ye ulaştıktan sonra ***bu savaşın İslâm'ın ve en büyük Müslüman devleti Osmanlı Devleti'nin savunması için bir cihat olduğunu*** vurgulamış ve yumuşak başlılık ve müsamaha ile Arapları kazanmaya çalışmıştır. Cemal Paşa'nın Şubat 1915'te Süveyş Kanalı'na düzenlediği saldırı başarısız olunca, Suriye'ye döndükten sonra Arap liderlerini ülkelerini yabancılara satmakla suçlayarak bunlara karşı çok katı bir politika izlemeye başlamış; hatta bazı Arap liderlerini isyana engel olması ümidiyle idam ettirmiştir. Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada ***Şerif Hüseyin ve Sir MacMahon'un yazışmaları sonunda Araplar Mekke'de 10 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin liderliğinde ve İngiltere'nin askerî ve mali desteğiyle ayaklanmışlardır***. Şerif Hüseyin'in isyanı özellikle böyle bir şeye taraftar olmayan Mısırlı entelektüeller arasında huzursuzlukla karışık şaşkınlık oluşturmuştur. Araplar bu gelişmelerin esasen Türklerin itibarını sarsmak için İngilizler tarafından ortaya atılmış bir aldatmaca olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, tüm Araplar ve Arap liderler bağımsızlık durumunda Şerif Hüseyin tarafından idare edilmek istemiyorlardı. Bundan dolayı isyan sırasında farklı fikirlere sahip üç grup ortaya çıkmıştı: Bunlardan ilki ***Suriyelileri temsil edenlerdi*** ve temel hedefleri Fransızları Suriye'ye sokmamaktı. İkinci grup ***Şerif***

2. Bu tespitler ışığında, Kudüs'ün karmaşık dinî ve siyasi yapısına yön verecek Filistin topraklarında bağımsız bir Yahudi Devleti kurulması planı, 21. yüzyılın en önemli çatışma nedeni olmaya devam etmektedir. Orta Doğu toplumları arasında olan saatli bombanın tarihî olarak bölgeye yerleştirilmesi projesi, Balfour Deklerasyonu ile şekillendirilmiştir.[39] Yahudi askerî birlikleri, Çanakkale ve Filistin cephelerinde Osmanlı Ordularına karşı kullanılmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde yaşayan Yahudi tebaanın bir kısmı ise Türk Ordusu saflarında Çanakkale müdafaasında görev almışlardır.[40]

Hüseyin'in grubuydu ve bu grupla İngilizler, hem dünyevi, hem de manevi otoriteyi bünyesinde bulunduracak bir Arap krallığı oluşturmanın görüşmelerini yapıyorlardı. Üçüncü grup ise, ***Irak grubuydu*** ve bağımsız bir hükümet oluşturarak İngilizlerden kurtulmak istiyorlardı. Nitekim Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere bir "ulusal yurt" bağışlanacağının anlaşılmasıyla Filistin Meclisleri Yüksek Komitesi, Kudüs'teki ABD temsilcisine şunları yazmıştır: *"Zayıf Arap milletinin parçalanması için çalışan en büyük düşman sanılan Türkiye, bizi bu yavaş ölüme mahkûm edecek kadar zalimleşmemişti. O halde, Yakındoğu'daki zaferlerine Arapların yapmış olduğu katkıyı kabul eden dostumuz Müttefikler, nasıl olur da böyle bir cezaya mahkûm edilmemize göz yumarlar? Eğer Türkiye'ye karşı baş kaldırdıysak, bu sadece haklarımızı öne sürmek içindi ve ittifakımızın ülkemizi böleceğini ve ardından da sömürgeleştireceğini önceden görebilseydik, Türklere karşı husumetimizi ilan etmezdik*." Bundan sonraki aşama ise, savaşın İtilaf Devletleri tarafından kazanılmasıyla, gizli Sykes-Picot Anlaşması'nın Mayıs 1920'de San Remo Konferansı'nda onaylanarak dört bağımlı Arap devletinin oluşturulması olmuştur. Dr. H. Bayram Soy: "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar" www.yesevi.edu.tr/ bilig/biligTur/pdf/30/10.pd, Gary Troeller: "Ibn Sa'ud and Sharif Husain: A Comparison in Importance in the Early Years of the First World War", The Historical Journal, Vol. 14, No. 3, September, 1971, pp. 627-633.

[39] Misyonerlik faaliyetleri paralelinde açılan okullarda eğitilen Hristiyan Araplar, Avrupa'da Fransız İhtilâli ile yayılan özgürlükçü ve milliyetçi fikirlerin etkisiyle Türk idaresinden ayrılmak için çeşitli cemiyetler kurarak mücadeleye girişmişlerdir. Bu esnada Müslüman Araplar ise, Türk idaresinden kurtulmak yerine, idari sistemin ve dinî düşüncenin ıslahı ve yeniden yapılandırılması yönünde faaliyetler göstermişlerdir. İttihatçıların devleti merkezîleştirerek kurtarma hedefi Araplar arasında "Türkçülük" politikası olarak algılanmış ve bu döneme kadar birlikte imparatorluğu kurtarmak için çözümler arayan Müslüman Arap aydın ve liderleri arasında, bundan sonra nisbî olarak ayrılıkçı hareket ve düşüncelerin arttığı görülmüştür. Bu arada başından beri yabancı ülkelerden bağımsızlık için destek arayan Mekke Emiri Şerif Hüseyin de aradığı fırsatı Birinci Dünya Savaşı sırasında bulmuştur. Savaş sırasında bağımsızlık için askerî ve maddi yardım karşılığında İngilizlerle bir olup Şerif Hüseyin liderliğinde ayaklanan Araplar, çok geçmeden Balfour Deklarasyonu ve gizli Sykes-Picot Anlaşması'nın açığa çıkmasıyla kandırıldıklarını anlamışlardır. Dr. H. Bayram Soy: "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar" *www.yesevi.edu.tr/bilig/biligTur/pdf/30/10.pdf.*

[40] Filistin'deki Yahudiler Osmanlı devleti aleyhine silahlanması ve İngiltere lehine casusluk faaliyetlerinde bulunmaları üzerine Mısır'da sürgüne gönderilmişlerdir. İngiliz Ordusu'ndan General Maxwell, Yahudileri Mısır'da Gibbori kampında eğitip silahlandırarak Çanakkale'de Türk Ordusu'na karşı Seddülbahir'e gönderilmişlerdir.

3. ***Üçüncü ve en şiddetli paylaşım planı***, Anadolu toprakları üzerinde yaşayan ***Ermeni toplumunun cesaretlendirilerek bağımsız bir devlet kurulması*** için siyasi-askerî garantinin teminat altına alınmasıdır. Sevr Antlaşması ile İstanbul hükümetine kabul ettirilmek istenen bu dayatma, "Şark Meselesi"nin, 21. yüzyılda dünya barışı için bıraktığı en ciddi miras olarak barış ve istikrarın tehdit unsuru olmuştur.

4. Dördüncü bağımsızlık vaadi ise Osmanlı topraklarında yaşayan ***Kürt nüfusa egemenlik verilmesi*** konusundaki diplomatik pazarlığın en kritik noktalarından biri olmuştur. Nitekim Sevr Antlaşması ve Wilson planında belirtilen bağımsız Kürdistan devleti talepleri esasen "***Büyük Oyun***"un arka planındaki gizli hesapların ayaklarını teşkil etmiştir.

5. Beşinci ve en sürpriz paylaşım planı ise ***Yunanistan'a*** Osmanlı Devleti'nin ***Batı Anadolu ve Rumeli topraklarından verilecek yeni pay*** ile Ege ve Akdeniz'de Kıbrıs'ı içine alacak şekilde İngiliz deniz ulaşım güvenliğinin kontrol altına alınmasıdır. Tüm bu planlar, Londra tarafından yürütülen yüzyılın gizli planlarının köşe taşları olmuştur.

Yukarıda özetlenen genel siyasal ve askerî çerçevede, İngiltere, Avrupa siyasetinde Rusya karşısında denge unsuru olarak gördüğü ***Osmanlı İmparatorluğu ile ittifakına son vermeyi*** ulusal çıkarlarına uygun görmüştür. Londra, Almanya'nın yükselen gücüne ve Doğu Avrupa'da Avusturya-Macaristan ittifakına mukabil denge olarak kalabalık Rusya Ordusu'nun Doğu cephesinde kullanılmasını ***Türk Boğazları*** üzerindeki pazarlıkta en kritik faktör olarak öngörmüştür. Hâlbuki savaş öncesinde, İngiltere, Türk Donanmasına eğitim ve silah desteği temin ederek ***Osmanlı'nın önemli müttefiki*** rolünü oynamıştır.

Bununla birlikte, Britanya'nın açık deniz donanması savaş gemileri ve uçaklarının ***acil petrol ihtiyacının karşılanması amacı ile*** Osmanlı hâkimiyeti altındaki ***Mezopotamya topraklarındaki kontrolüne son verme isteği***, İngiltere'nin stratejik karar değişikliğinin

---

General Hamilton bu politikayı, Yahudileri İngiliz çıkarları için istismar edip Yahudi gazetecilerin ve bankerlerin desteğini almak için planlandığını ifade etmiştir. Hamilton'a göre, gazeteciler İngiliz davasına renk katarken, bankerlerinin de para temin edeceğini belirtmiştir. Böylece Yahudiler, Kudüs Muharebeleri esnasında da İngiliz Ordusu saflarında savaşıp, İngiltere lehine istihbarat faaliyetlerinde bulunarak, Osmanlı Devleti'nin dağılması sonrasında Balfour deklerasyonu vasıtası ile Filistin'e yerleşmişlerdir. Ancak Osmanlı tebaasındaki Yahudilerin bir kısmı da Çanakkale'de Türk Ordusu saflarında çarpışmıştır. Murat Karataş: "Yahudi Devleti'ne Giden Yol: Çanakkale", Vladimir Jakobtinsky: "Türkiye ve Savaş",Çev. Zehra Tapunç, Gerekli tarih, 2007, s. 12-16.

en kritik gizli pazarlık kozu olarak ele alınmıştır.[41]

İngiliz istihbaratı, Anadolu-Kafkaslar-Mısır-Suudi Arabistan, Irak ve Filistin'de ***"Ermeni-Arap-Kürt-Yahudi"*** milliyetçiliğini harekete geçirerek bölge halklarına bağımsız devlet kurmak için başlattığı yıkıcı propaganda faaliyetleri için düğmeye basmıştır. Kraliyet Donanması'nca Basra Körfezi petrolünün ele geçirilmesi için Türkiye ve Asya toprakları artık ***"düşman ülke"*** olarak tanımlanırken, Osmanlı İmparatorluğu ***"bağımsız bir müttefik"*** konumundan çıkarılarak ***"bir kurban"*** olarak yararlanılmasına karar kılınmıştır. İngiltere bu yeni strateji doğrultusunda dört önemli hamle gerçekleştirmiştir:

1. Londra, Rusya ile gizli ittifak yaparak Boğazlar Bölgesi'nin bu devletin kontrolüne verilmesine karar vermiştir. Türk Donanması'nın Karadeniz ve Akdeniz savunma gücünü kırmak için ***Sultan Reşat, Sultan Osman gemileri ile diğer savaş gemilerine ambargo uygulayarak muharebe yeteneğini*** zayıflatmıştır.[42] İngiliz Donanması, savaş planlarında İstanbul'u istila etmek ve Osmanlı Devleti'nin teslime zorlamak maksadı ile Türk Boğazlarını ***"kuvvet yoluyla" zorla geçecek*** saldırı planını 1915'te Fransız ve Rus savaş gemileri ile müşterek taarruza dönüştürmüştür.[43] Türk savunmasının geçilmesindeki başarısızlığa ve amfibik çıkarma harekâtı ile yeniden denenmesine rağmen, sonuç Londra için büyük bir yenilgi ve acı bir hüsran olmuştur.[44]

2. İngiltere'nin ***Yunanistan ile karadan cephe açma teklifi***, Rusya tarafından kabul edilmemiştir.[45] Londra, Osmanlı Devleti'nin mağlup edilmesi ile Kafkasya ve Karadeniz cephesinde Rusya'ya destek vermeyi, Doğu cephesini ve Balkan hattını Bulgaristan-Avusturya karşısında çökertmeyi amaç edinse dahi, sonuçta stratejik hedeflerine ulaşamamıştır.[46]

---

[41] V. H. Rothwell: "Mesopotamia in British War Aims, 1914-1918", The Historical Journal, Vol. 13, No. 2, June, 1970, pp. 273-294.

[42] Bahse konu savaş gemileri, Donanma Cemiyeti ve halkın bağışları ile satın alınmıştır. Türk mürettebatın eğitimleri tamamlanmasına rağmen gemilerin önce devir teslim işlemleri geciktirilmiştir. Müteakiben, İngiltere Deniz Savaş Bakanı Winston Churchill, 1 Ağustos 1914 tarihinde Londra hükümeti tarafından el konulduğu açıklanmıştır.

[43] A. L. Macfie Source: "The British Decision Regarding the Future of Constantinople, November 1918-January 1920", The Historical Journal, Vol. 18, No. 2, June, 1975, pp. 391-400.

[44] V. H. Rothwell: "Mesopotamia in British War Aims, 1914-1918", The Historical Journal, Vol. 13, No. 2, June, 1970, pp. 273.

[45] Gilbert Norwood: "A Greek Inscription from Gallipoli", The Classical Quarterly, Vol. 11, No. 1, January, 1917, pp. 1-2.

[46] Michael Howard: "Yüzüncü Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı", Çev. Sinem Gül,

3. İngiltere, harbin uzayan safhalarında, Mısır-Filistin-Irak cephelerinde, Türk Deniz Kuvvetlerine karşı ***"deniz ablukası"*** uygulayarak ve çıkarma ve işgal harekâtını Mezopotamya'ya tevcih ederek Hindistan-Avustralya-Yeni Zelanda birliklerini bu maksatla kullanmıştır.

4. Osmanlı Devleti, Kanal Harekâtı ve Filistin-Irak cephelerinde ***Bağdat demiryolunu*** başarı ile kullanarak İngiliz Donanması'nın uyguladığı ***ambargoyu önemli ölçüde etkisiz*** kılmıştır. Bu fedakâr ve zor savaş koşullarında Mekke ve Medine müdafaası, Türkiye'nin inatçı ve azimli savunmasına rağmen, Mezopotamya cephesindeki mağlubiyeti önleyememiştir.[47]

Yukarıda işaret edilen genel senaryo dâhilinde, Londra hükümeti, önce Girit'in Yunanistan'a verilmesinde önemli yardımda bulunmuştur. İngiltere, müteakiben Balkan Savaşı'nda Yunanistan'a askerî ve siyasi destek çerçevesinde hareket eden ***İngiliz Donanması sayesinde, bu ülkenin Ege'de hâkimiyet kurmasını*** sağlayan Büyük Güç olmuştur.[48] İngiliz Amirali Limpus Osmanlı Donanması'na danışmanlık yaparken, bir başka İngiliz Amirali Yunan Donanması'nın Ege Adalarını işgal planlarını bizzat hazırlamıştır.[49] Bununla birlikte, Zor ekonomik koşullara rağmen Ege'de Türk Donanması'nın mukabil dengeyi kurmak amacıyla sipariş ettiği ***Sultan Osman ve Sultan Reşat*** ağır kruvazör sınıfı gemileri ile diğer savaş gemileri, Türkiye'ye teslim edilmemiştir. Buna mukabil, Yunanistan'a "Idaho" ve "Missisipi" savaş gemileri ile "Averof" sınıfı destroyerler verilerek, Ege'de Osmanlı Donanması'na karşı üstünlük sağlaması sağlanmıştır. ***İtalya'nın 12 Ada'yı işgali*** ve ***Çanakkale Boğazı'nı bombardımana tutması***, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne yönelik taarruzların çok uzakta olmadığını ortaya koymuştur. İngiltere, Yunanistan ile askerî ittifak kurmak suretiyle ***Çanakkale Muharebeleri'nde Anafartalar cephesine taarruzu*** Yunan Kolordusu ile desteklemek talebinde bulunmuştur. Ancak Rusya İstanbul'un yönetimi ve Patrikhane'nin

Dost Kitabevi, Ankara, 2014, s. 71-74.

[47] Ufuk Gülsoy: "Hicaz Demiryolu", İstanbul, 1994, s. 223-256.

[48] Jon Tetsuro Sumida: "A Matter of Timing: The Royal Navy and the Tactics of Decisive Battle, 1912-1916", The Journal of Military History, Vol. 67, No. 1, January, 2003, pp. 85-13.

[49] Bülent Özdemir: "I. Dünya savaşı Öncesinde Osmanlı İngiliz İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Sultan Reşat ve Osman Dreknotlarına El Konulması Meselesi", Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, ed. Ali Arslan, Mustafa Selçuk, Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 24-27.

statüsü açısından bu yaklaşıma karşı çıkmıştır.[50]

Netice olarak bir bütün olarak ele alındığında, Müttefiklerin Akdeniz'de Yavuz ve Midilli'yi takipten vazgeçmeleri bir tesadüf olamaz. Osmanlı Devleti'nin ***Karadeniz'de Rus limanlarını bombardımanının*** hemen ardından İstanbul'a savaş ilanı, ***Rusya'nın Kafkasya*** Harekâtını ve ***İngiltere'nin Basra*** Harekâtını başlatması, Osmanlı mirasının paylaşımındaki aceleci tetik düşürmenin belgeleri olarak tarihte yer almıştır. Nitekim 2 Kasım 1914'te Rus Ordusu, Doğu Beyazıt'ta taarruza geçerek, Osmanlı-Rus sınırını aşmıştır. 3 Kasım 1914'te İngiliz-Fransız müşterek Donanması, ***Çanakkale Boğazı'ndaki Osmanlı müstahkem mevzilerini bombardıman*** etmiştir. 6 Kasım 1914 tarihinde ise, İngiliz Donanması Basra Körfezi'nde Osmanlı kontrolündeki Fao adasını bombardımana tutarak çıkartma harekâtını başlatmıştır.

Bir başka ifadeyle, Müttefikler ***"Şark Meselesi"***ni sonuca ulaştırmak için, Osmanlı İmparatorluğu'na son verilerek bu coğrafyada kurulacak yeni devletlere egemenlik verilmesinin askerî stratejinin temelini teşkil ettiğini düşünmüştür. Bu tespitten hareketle, Şark Meselesi'nin çözümünde, İngiltere hegemon devlet olarak ***Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgesel çıkarlarını muhafaza edemeyeceği ana fikriyle***, hangi aktörlere hangi toprakların egemenliğinin terk edileceği belirlemiş ve Rusya-Fransa-İtalya arasındaki çıkarlar dengesinin tesis edilmesi esasının gizli antlaşmalar yolu ile hayata geçirilmesi sağlamıştır. Yukarıda açıklanan genel çerçeve dâhilinde ele alındığında, esasen, Çanakkale Savaşı, tarafsız konumdaki Osmanlı Devleti'ni savaşa zorlayarak, ***askerî müdahale planının meşruiyet zeminini*** teşkil etmesi için karmaşık oyun olarak tanımlanabilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarafsızlik Politikasını Terk Etmesinin Siyasal ve Askerî Arka Planı

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş öncesi takip ettiği dış politikası ve iç politikada karşılaştığı çalkantılı dönem, şüphesiz ki, Bab-ı Ali'nin takip ettiği diplomasinin yol haritasını da şekillendirmiştir. Uluslararası düzeni belirleyen Avrupa Büyük Güçleri veya bir diğer adı ile Düvel-i Muazzama, ***"Hasta Adam"*** teşhisi ile tanımladığı Osmanlı Devleti'ni, II. Meşruiyet'in ilanına rağmen, İttifak düzeninden dışlamıştır. Avrupa

[50] Bilal Şimşir: "Aegean Question", Documents, Vol. I, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976, "Anadolu'nun Taksim Planı", Rus Devlet Arşivi Gizli Belgeleriyle, Günaydın Kitaplığı Dizisi, Çev. Kur. Yarbay Hüseyin Rahmi, İstanbul, 1972, Winston S. Churchill: "The World First Crisis First Lord of the Admiralty 1911 to 1915", New York, 1949, pp. 283-284.

devletleri, yukarıda açıklanan genel stratejik çıkarları gereğince, savaş sonunda paylaşımını öngördükleri Bab-ı Ali'ye karşı askerî ve siyasal tecrit politikası uygulamak suretiyle, büyük bir hata ile ***uluslararası sistemde yalnız bırakılmasına*** zemin hazırlamıştır. Devletin savunma ve dış politikasında karşılaştığı bu fırtınalı döneminde, Osmanlı Padişahı Abdülhamit, Büyük Güçler arasındaki rekabetin doğru ve pragmatik analizine dayalı bir denge politikası izlemiştir. Abdülhamit yönetimi, devletin bekasını temin yolunda dış politika çizgisini ***"statükonun devamı ve istikrarın"*** korunması temasına dayandırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen güç dengelerine ve Büyük Devletlerin toprak talepleri ve sınır değişiklikleri baskılarına karşılık, 33 yıllık siyasi iktidarı döneminde, Sultan Abdülhamit Han, temel güvenlik planlarını İmparatorluğun ***"toprak bütünlüğünü muhafaza"*** etmek stratejisine dayandırmıştır. Abdülhamit Han, her ne pahasına olursa olsun, İmparatorluk toprakları üzerinde Düvel-i Muazzama'nın ve özellikle İngiltere'nin yardımı ile bir ***Ermeni Devleti'nin kurulmasına mani olmayı*** hedeflemiştir. İngiltere'nin etnik ayaklanma provokasyonlarını önlemek amacıyla ***Araplar-Kürtler-Arnavutları hoş tutarak*** imparatorluktan kopmalarını engellemek amaçlanmıştır. Ancak uygulamada ortaya çıkan gerçek resimde, Libya ve Balkanlar'ın kaybı, ***"İttihad-ı İslam"*** fikrini zayıflatarak Türkçülük akımının yükselmesini sağlamıştır. İttihatçılar, dış politikada Türk dünyasına dönük fakat Rusya'ya karşı ***"Pantürkizm"***e; İslam ülkelerine dönük fakat İngiltere'ye karşı ***"Panislavizm"***e yönelmiştir. Halifeliğin, ***"nüfuz diplomasisi"*** açısından, İmparatorluk çabalarına uygun ve faydalı olduğu fikri ön plana çıkmıştır.[51]

Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğunun siyasi tarihinde önemli rol oynayan İttihat ve Terakki Partisi, siyasi görüş farklılıklarına rağmen, sorunların çözümünde takip ettikleri politikaların temel sıklet merkezi olarak ülkenin iç politikada karşı karşıya bulunduğu kaos ortamının aşılmasını, dağılma sürecindeki ***imparatorluğun toprak kaybının önlenmesini amaç edinen stratejik çözüm arayışları*** içinde bir örgütsel tutum sergilemiştir. Devleti yenileme düşüncesi ile hareket eden Jön Türkler, iktidarı ele geçirince Osmanlı devletini millî bir Türk devleti haline getirmeye çalışırlarken, bu görüşlerini devlet politikası haline gelmiştir. [52] İtalya'nın başlattığı 1911 Libya Savaşı sonrasında

[51] Bayram Kodaman: "Abdülhamit ve İttihatçılar Döneminde Dış Politika", 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, age., s. 202-208.

[52] Gwynne Dyer: "The Origins of the 'Nationalist' Group of Officers in Turkey 1908-18", Journal of Contemporary History,Vol. 8, No. 4, October, 1973, pp. 121-164.

Avrupa emperyalizmine karşı bir ***Müslüman direnişinin başlatılması*** fikri İttihatçılar arasında baskın görüş olarak ön plana çıkmıştır. Ancak bu değişim, İngilizlerin örgütleyerek destekledikleri Arapların ayrı devlet kurmak eğilimlerini değiştirmemiştir.[53]

Bu noktada, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin dış politikada devir aldığı miras; ideolojik düzeyde ***"Panislamist"*** iken uygulamada pragmatizmin ve "reel politik"in ağır bastığı bir ***"silahlı tarafsızlık"*** siyasetidir. Tıpkı II. Abdülhamit gibi, dış politika ideolojik tercihlerini bir kenara koyan Cemiyet, küresel ve bölgesel tehditlerin oluşturduğu reel politik çerçevesinde değişen koşullara uygun diplomatik ve askerî kararlar almıştır. İttihad ve Terakki'nin detayları incelikle düşünülmüş ideolojik dış siyaset yapımından ziyade ***olayların belirlediği ve olayların gelişimine göre değişen pragmatik yaklaşımı*** benimsediği değerlendirilmesi yapılabilir. Bu, İttihad ve Terakki'nin dış siyaset alanında ideolojik yaklaşım ve tercihleri olmadığı anlamına gelmez. Buna karşılık, kendi kontrolü dışında gelişen aralıksız kriz ve savaşlar, cemiyeti pragmatik bir dış siyaset izlemek zorunda bırakmıştır. Ancak İttihad ve Terakki Cemiyeti, anti-emperyalist tonu güçlü ***Panislamist ve Türkçü*** bir dış siyaset yolunu tercih etmiştir. Büyük Güçlerin kurdukları ittifaklar düzeninin baskılarını dikkate alan İttihad ve Terakki liderleri, sonuçta ***"Büyük Devlet İttifakı"*** seçeneğini esas alarak Almanya ile ortaklık seçeneğini benimsemiştir.[54]

Kanaatimizce, İngiliz ve Fransız Donanması ve Rusya, Alman savaş gemilerinin Akdeniz'den Türk Boğazları'na doğru yol çizdiğini istihbarat etmişlerdir. Alman Genelkurmay Başkanı Moltke'nin Osmanlı'yı ***acilen savaşa sokma*** yolundaki baskısı, Karadeniz limanlarını bombardımanı ile sonuçlanmıştır. Böylece, İtilaf Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sokarken, gizli planların aksiyon safhasına konulması için 29 Ekim 1914 sabahı başlayan bombardıman ateşi, Çanakkale'ye saldırı için ***"casus belli-savaş sebebi"*** olarak dünya harp tarihindeki yerini almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile yakınlaşmasını dikkatle izleyen Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği, Alman savaş gemilerinin Türk karasularına girişlerinden son derece rahatsız olmuştur. Rus büyükelçisi Girs, Rus Dışişleri Bakanı Sazonov'a yolladığı 22 Eylül 1914 tarihli gizli telgraf mesajında "*Umumi*

[53] Kemal Karpat: "Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik", çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 253-254.
[54] Şükrü Hanioğlu: "İttihad ve Terakki'nin Dış Siyaseti", Derin Tarih, "Osmanlı'nın Cihan Harbi" Özel Sayı I, Kasım 2014, s. 11-17.

*seferberliğin ilanı ve onunla bağlantılı olarak tüm ülkenin askerî bir kampa dönüşmesi, ülkedeki askerî çevrelerin tamamını, ordu ve donanmanın Başkumandanı olarak tayin edilen ve aslında ülkede yönetimi tamamıyla ele geçirmiş olan Enver Paşa'nın hâkimiyeti altına itmiş bulunuyor. Türkiye'ye büyük çapta **Alman kurmay ve subayları gelmeye, bol miktarda silah, askerî mühimmat ve hatta para** akmaya başladı... Kanaatime göre savaş kaçınılmaz..."* değerlendirmesinde bulunmuştur.

Nitekim 27 Ekim'de Yavuz, Midilli ve Hamidiye savaş gemilerinin Karadeniz'e açılmalarının ardından ***güç dengesi Rusya aleyhine*** bozulmuştur. Sivastopol Limanı Yavuz tarafından bombardıman edilerek Prut savaş gemisi batırılmıştır. Türk savaş gemileri 250 kişilik Rus mürettebattan 75'ini kurtarmıştır. Mayın filosundan Nilüfer gemisi, 60 mayını liman çıkışına dökmüştür. Türk Donanması'ndan Gayret ve Muavenet zırhlıları ile Samsun mayın gemisi, Odessa Limanı'nı 29 Ekim sabahı bombardımana tutarak Donetsk ve Kubanets savaş gemilerini vurmuştur. ***Midilli ve Berk-i Satvet*** savaş gemileri ise, Novorossisk Limanı'nın petrol tesislerini bombardıman ederek liman çıkışları mayınlamıştır. Hamidiye zırhlısı ise Kırım Yarımadası'ndaki Feodosi ticaret Limanı'nı bombalamıştır.[55]

Günümüzde modern harbin imkânları dahi bu kadar kısa sürede birçok eksenli taarruzun komuta-kontrol ve lojistik destek yeteneklerinin çok zor olduğunu ortaya koymaktadır. Demek ki, Müttefikler, bu ***çok eksenli ve karmaşık savaşta*** Osmanlı Devleti'ne saldırı için yukarıdaki tarihî gizli planlarının ***"işaret fişeği"***nin Karadeniz kıyılarından atılmasını siperlerinde beklemişlerdir. Evet, bekledikleri av[56] için ok yaydan çıkmıştır artık. 1915 Çanakkale Savaşı, bu büyük hesaplaşmada müttefiklerin yüzyıllarca unutamayacakları ***"Osmanlı Tokadı"***nı bu yarımadanın siperlerinde şiddetli bir askerî direnişle tanımalarına vesile olmuştur. Bu bakımdan 18 Mart 1915 tarihi, Türkü teslim almanın bedelinin çok ağır olacağını ortaya koyan bir diriliş öyküsündeki ilk aydınlık sabahı olmuştur.[57]

---

[55] A.B. Şirokorad: "Osmanlı-Rus Savaşları", Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 456-464.
[56] Mesut Hakkı Caşın: "Strategic Effects of World War-I to International Security and Power Balances in the Middle East", The First World War: Middle Eastern Perspective, Tel-Aviv, Israel, April 2000, p. 19-49.
[57] David Macgregor: "The Use, Misuse, and Non-Use of History: The Royal Navy and the Operational Lessons of the First World War", The Journal of Military History, Vol. 56, No. 4, October, 1992, pp. 603-616.

Bu cümleden olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin Almanya tarafında savaşa katılmasının askerî, siyasi, psikolojik sebeplerinin dikkatle analizinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Cihan Devleti Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî ve siyasal liderleri, Alman Kayzen Wilhelm'in Orta Doğu'yu ziyaretinde ***Arap liderlerine karşı Müttefiklerin takip ettikleri politikadan farklı bir çizgi içinde olmadığının*** elbette istihbaratını almışlardır. Ancak Osmanlı Ordusu'nun Mauser tüfekleri, Krupp topları ve Alman uçakları ile donatılan Hava Kuvvetleri, Alman savaş gemileri, denizaltıları ile teçhiz edilmeleri, günümüzde Türk Savunma Sanayiinin neden millî imkânlarla yürütülmesi gerektiğinin en çarpıcı tarihî dersi olarak hatırlatılması gereken mesele olduğunu düşündürmektedir. Kazım Karabekir Paşa, savaşa girişimiz hakkında 1937'deki değerlendirmesinde "Her içtimai (sosyal) hadise gibi harbe girişimiz dahi, bir tek insan iradesinin değil, birtakım grift amillerin muhassalasıdır (etkenlerin bileşkesidir)" yorumunu yapmıştır.[58]

Çanakkale Savaşının Siyasal ve Askerî Etkilerinin Analizi

Almanya'nın iki cepheli "Schlieffen" planındaki tıkanıklık, Müttefiklerin Osmanlı'nın zengin Orta Doğu petrollerini, İstanbul'un işgalini ve Hindistan suyolunun kontrolünü amaçlayan ***Çanakkale Muharebeleri ile Akdeniz-Karadeniz eksenindeki yoğun deniz saldırıları*** ile yeni bir safhaya geçmiştir. Müttefikler, savaş öncesi gizli ittifaklar ile karara bağladıkları Osmanlı İmparatorluğu'nun ***zengin petrol kaynaklarının yer aldığı Orta Doğu ve Anadolu'nun fiilen paylaşımının*** gerçekleştirilmesi ve Karadeniz'den Rus Ordusu'na askerî yardım ulaştırılarak ***Almanya'nın Doğu cephesinde bloke edilmesi*** maksadı ile Türk Boğazları ve başkent İstanbul'un işgali için Çanakkale'den saldırıya geçmiştir.[59]

[58] Mustafa Aksakal: "Alman-Osmanlı İttifakı'nın Perde Arkası", Derin Tarih, age., s. 20.

[59] Jon Tetsuro Sumida: "A Matter of Timing: The Royal Navy and the Tactics of Decisive Battle, 1912-1916", The Journal of Military History, Vol. 67, No. 1, January, 2003, pp. 85-136., Arthur J. Marder: "British Naval Policy in 1878", The Journal of Modern History, Vol. 12, No. 3, September , 1940, pp. 367-373, Richard J. Stoll: "Steaming in the Dark? Rules, Rivals, and the British Navy, 1860-1913", The Journal of Conflict Resolution, Vol. 36, No. 2, June, 1992, pp. 263-283.

Kaynak: http://www.zaman.com.tr/gundem_canakkale-gecilmez_2066228.html

Yukarıda özetlendiği üzere, Türk Boğazları, I. Dünya Savaşı'nın daha başlangıcında, dünya deniz yolları ve deniz gücünün kuvvet aktarımındaki önemini ve savaşın nihai kaderini belirleyen suyolu olarak savaşan tarafların gizli harp planlarında yer almıştır. Bu plana uygun olarak, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu kontrolündeki ***petrol kaynaklarının ele geçirilmesi için Basra Körfezi'ne saldırıyı Fao Adasından*** başlatmıştır. Başlangıçta, Osmanlı Ordusunun Mezopotamya'da kadim dostu ve koruyucusu Britanya İmparatorluğu'nu tehdit olarak görmemesi, İngiliz Donanması'nın başarısındaki en kritik dönüm noktasıdır. İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin Akdeniz'de Türk Boğazlarından Basra Körfezi'ne uzanan uzun kıyı şeridinde uyguladığı deniz ablukası, aslında petrol sahalarının işgali amacına dayandırılmıştır.[60]

Osmanlı Devleti'ne karşı saldırı planının mimarı olan Winston Churchill'in, 1914'de Anglo-Persian Oil Company'e hazırladığı bilgi notunda, "Deniz Kuvvetleri'nin emelleri için, doğrudan kontrol altında ve yeterli miktarda petrolün tedarik edilmesi zaruri bir ihtiyaçtır."

[60] Robert De C. Ward: "Weather Controls over the Fighting in Mesopotamia, in Palestine, and Near the Suez Canal", The Scientific Monthly, Vol. 6, No. 4 April, 1918, pp. 289-304.

uyarısında bulunması, tespitlerimizi doğrulamaktadır.[61] Planın operatif I. safhası, İngiliz Deniz Gücü ve Müttefik kuvvetler ile "***Şok Saldırı***" ve "Türk Boğazları"nın açık tutulması amacına dayandırılmıştır. Çanakkale'de İngiliz-Fransız-Rus Donanması'nın müşterek saldırısında, Padişah'ın teslim olması sonrası İstanbul'un işgal edilerek Türk Boğazları'nın Uluslararası Boğazlar Komisyonu tarafından yönetimi esas alınmıştır.

Kaynak: http://www.zaman.com.tr/gundem_canakkale-gecilmez_2066228.html

Rusya Türk savunması karşısında Askold savaş gemisini geri çekmesine rağmen, Londra-Paris ittifakı kara harekâtı ile askerî güç kullanımında ısrarcı olmuştur. Nitekim Mondros Ateşkesi ile İngiliz ve Fransız Orduları İstanbul'u işgal etmişlerdir. Bu iki devletin kurdukları Boğazlar Komisyonu, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar Türk Boğazları'nın denetimini muhafaza etmiştir. 1923 Lozan Antlaşması hükümleri bu denklemi kıramadığı gibi, Çanakkale ve İstanbul Boğazları askerden arındırılarak Türkiye'nin hukuki egemenlik hakkı kısıtlanmıştır.[62]

[61] Edward J. Erickson: "I. Dünya Savaşında Osmanlı", Çev. Sare Levin Atalay, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 28-29.
[62] Mesut Hakkı Caşın: "Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları", Legal Kitapevi, 2013, c. I.

Müttefiklerin Kara Harekâtı ve Hedefleri

Çanakkale Cephesi, I. Dünya Savaşı'nın dönüm noktalarından biri ve Osmanlı Devleti'nin de son savaşı olmuştur. Mehmet Akif Ersoy'un şiirinde bu muazzam savaşı tanımlarken

...

Şu Boğaz Harbi nedir? Var mı ki dünyâda eşi?

En kesîf orduların yükleniyor dördü beşi,

-Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya-

Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.

Ne hayâsızca tehaşşüd ki ufuklar kapalı!

Nerde -gösterdiği vahşetle- "bu: bir Avrupalı!" tespitinde bulunması, aslında meselenin jeopolitik derinliğini tarih önünde ortaya koymaktadır.

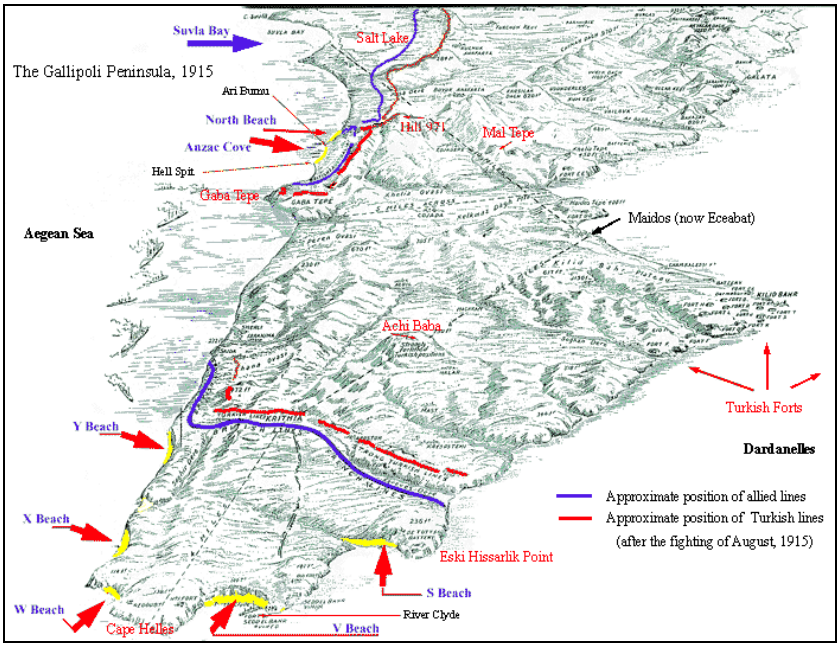

Harita -2: Müttefik Kuvvetlerin Çıkarma Harekâtı ve Türk Savunma Mevzileri

Osmanlı Orduları iki yüzyıldır ilk defa ***Avrupalılar ile karşılıklı çarpışmış ve galip gelmiştir.*** Çanakkale, sadece Türkleri etkilemekle kalmayıp askerleri orada çarpışan İngilizleri, Avustralyalıları ve Yeni Zelandalıları da derinden sarsmıştır ve Avrupa bölgedeki askerî

üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Çanakkale'de nispeten kısa süren çarpışmalar, tüm savaşın en meşhur hadiselerini oluşturur. Müttefiklerin gözünden bakıldığında, Osmanlı Kuvvetleri savunmalarında inatçı ve cesur olduklarını göstermişlerdir. Aslında Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nden İstanbul ve Karadeniz'e ***güvenli giriş elde etme*** düşüncesi fazlası ile hırslı bir teşebbüstü; üstelik de kötü planlanmıştı. İngilizce konuşulan ülkelerdeki akademik araştırmalarda; Çanakkale Muharebeleri ile ilgili çalışmalarda I. Dünya Savaşı'ndan daha fazla kitap yazılması, mutlak bir zafer kazanmaları gerekirken komutanların hatalı planlamaları ve harekât alanının coğrafi zor koşulları sonucunda kaybetmeleri ana fikrine dayandırılmaktır. Bu genel yaklaşımda, Türklerin ***hem deniz, hem kara muharebelerinde kazandığı*** fikri ileri sürülmektense, İngilizlerin savaşı kaybetmeleri -***Türklerin çok cesur oldukları ve topraklarına inatla sarıldıkları***-temasını ön planda tutan bir ortak kanının hâkim olduğu gözlemlenir. Aslında İngiltere için Gelibolu hem politik, hem de askerî itibarının mezarı olmuştur.[63]

Çanakkale Cephesi deniz ve kara hareketleri ile birlikte incelendiğinde görülür ki, İngiltere ve Fransa'nın bir yıl boyunca ***Gelibolu Yarımadası'nda yarım milyondan fazla büyük bir kuvveti tutmak zorunda kalmaları*** ve bunun %50'sini kaybetmiş bulunmaları nedeniyle, diğer cephelere kuvvet ayırabilmeleri açısından, bu ülkeler için savaşın genel gidişini etkilemiştir. Keza Türklerin de bu cepheye ayırdığı 300.000'den fazla askerden verdiği zayiatın 211.000'e ulaşması diğer cephelerdeki zayiatla kıyaslanamayacak bir fazlalık göstermektedir.

[63] Edward J. Erickson: "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı, 1914-1918", Çev. Sare Levin Atalay, Timaş yayınları, İstanbul, 2011, s. 49-51.

Bu stratejik kayıpların ağır bedeli olan insan gücü açısından oluşan boşluğun yalnız Birinci Dünya Harbi sırasında değil, onu izleyen Türk İstiklal Harbi boyunca da hissedildiği bir gerçektir.[64]

İngilizler, Çanakkale Muharebeleri'nin kaybedilmesi karşısında adeta şok geçirmişlerdir. Fransa'yla birlikte güçlerini ikiye katladılar ve 1916'da neredeyse bütün orduyu bu bölgeye sevk ettiler. Osmanlı ordusunu savaşın dışına itmek amacıyla kullanacakları dolaylı yaklaşma fikrinden de vazgeçtiler. İngilizler 1916 ve 1917 yıllarında İskenderun'a amfibik çıkartma yapmak ve bu sayede Filistin ve Mezopotamya'nın önünü kesme fırsatını elde etmişlerdi; ancak Çanakkale'de alınan yenilginin ardından bu plandan vazgeçtiler.[65] İngiliz-Fransız-Rus Müşterek Donanması'nın Türk Ordusu tarafından Çanakkale'de durdurulması üzerine başlatılan kara harekâtında yaşanan başarısızlıklar ve büyük personel kayıpları Müttefiklerin geri çekilmesi ile neticelenmiştir. En önemlisi Müttefik ordularının başlattıkları amfibik harekâtına karşı, ***Türk Ordusu yüksek personel kaybına rağmen kimyasal silah kullanmamıştır.*** Çanakkale Zaferi, aslında Avrupa Büyük Güçleri tarafından yıkılması planlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesine rağmen, yenilgiye karşı direnen ***Mustafa Kemal'in Bağımsızlık Savaşı'na, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve egemen devletler içinde yer almasına*** sebebiyet vermiştir. Çanakkale, Türkler için fiziki ve psikolojik olarak muazzam bir öneme sahiptir ve hatıraları çok canlı yaşamaktadır. Dünya harp tarihinde Amerikalıların Gettysburg, İngilizlerin Somme, Fransızları Verdun ve Sovyetler'in Leningard Muharebelerindeki yeniden uyanışın hatıralarını uyandırır. Çanakkale Muharebesi, Türkiye-Avustralya-Yeni Zelanda tarihî dostluğunun okyanus ötesi köprüsü olduğu kadar, bu devletlerin egemenlik ve bağımsızlık kapılarının aralandığı sömürgeden ulus devlete geçişlerinin başlangıcı olmuştur.

Çanakkale Muharebeleri'nin kaybedilmesiyle, İtilaf Devletleri Doğu Akdeniz'de "tüm itibarlarını" kaybetmişlerdir. Yunanistan'da Venizelos gözden düşmüştür. Avusturya-Alman-Bulgar Müşterek Ordusu, Sırbistan'da İtilaf Devletlerinin ordularını çembere alarak Adriyatik limanlarından kaçmak zorunda bırakmıştır. İttifak Devletleri Sırbistan'ı işgal etmiştir. Böylece Rus Ordusuna Balkanlar üzerinden

---

[64] "Çanakkale Savaşlarının Türk ve Dünya Tarihi Açısından Önemi ve Günümüze Yansıyan Boyutları", http://www.canakkaleili.com/canakkale-savaslarinin-turk-ve-dunya-tarihi-acisindan-onemi-ve-gunumuze-yansiyan-boyutlari.html.

[65] Edward J. Erickson: "Osmanlı Tarafsız Kalsa Daha Makul Sonuçlar Elde Edebilirdi", Osmanlı'nın Cihan Harbi'', Derin Tarih, Özel Sayı, 1, 2014, s. 76-78.

askerî destek/yardım planı da suya düşmüştür.[66] Çanakkale Savaşı, aslında İngiliz Genelkurmayı'nın ***"çabuk bir zafer"*** beklentisi ile İstanbul'un işgali, Rusya'ya yardım ve Kafkas cephesine takviye ile Anadolu işgal planında büyük bir stratejik hata olarak tanımlanabilir. Nitekim Londra'da muhafazakârlar artık Churchill'e güvenemeyeceklerini parlamentoda ifade etmeleri üzerine, Churchill istifa ederek Fransa'ya gitmiştir. İngiliz deniz ve kara harekâtlarındaki çifte başarısızlık, birliklerin ikinci hedef olan Mezopotamya cephesine yönelmesine neden olmuştur. ***İngiliz Ordusu'nun Kut-ül Amare'de***, Osmanlı Ordusu karşısında 1916'da aldığı ikinci yenilgi ise ciddi bir güvensizlik yaratmıştır. Ancak İngiltere 1917'de Boğazları geri almıştır. Donanmanın uyguladığı abluka ve Avustralya-Hindistan-Yeni Zelanda Birlikleri ile takviye edilen İngiliz Ordusu, Musul'u almayı başaramamıştır. Ancak İngiltere ***1918 Mondros Ateşkesi'ne aykırı olarak Musul'u işgal etmiştir***. Şam ve Halep'in düşmesi, Osmanlı'yı ateşkese zorlayan en önemli sebeplerin başında yer almıştır.[67]

Türk Ordusu'nun Askerî Performansı ve Kayıpları

"Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum.
Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında,
yerimize başka kuvvetler ve komutanlar geçebilir."
Anafartalar Grup Komutanı
Yarbay Mustafa Kemal

Avrupa Devletleri'nin modern askerî silah sistemleri ve seferberlik imkânları ile mukayese edildiğinde, Türk Ordusu'nun I. Dünya Savaşı'ndaki askerî harekât yeteneği ve muharebe alanındaki genel stratejik bütünlüğü büyük bir başarının destanıdır. 1912 Trablusgarp Savaşı ve 1913-1914 Balkan Savaşları'nda yaşanan ciddi toprak ve prestij kaybının olumsuz moral baskısına rağmen, çok kısa sürede ***modern harbin taktik ve stratejisine süratle angaje olan askerî komuta heyetinin liderliği***; savaşma azminin son dakikaya kadar muhafaza edilmesini sağlamıştır. Fransa-Almanya arasındaki Batı Cephesi ile Rus-Alman Doğu cephesi ile Rus-Alman Doğu cephesindeki muharebe koşullarına dikkat edildiğinde, modern askerî silah ve teçhizat yokluğu, yetersiz lojistik ulaştırma koşulları ***Türk Ordusu'nun muharebelerde karşılaştığı en ciddi zorluklar*** olarak tanımlanabilir. Savaşın neticelendirilmesinde askerî açıdan zorunluluk arz eden askerî

[66] Michael Howard: age., s. 76.
[67] Sevtap Demirci: "Birinci Dünya Savaşında İngiliz Diplomasisi: İngiltere'nin Osmanlı Politikasını Anlama", 100 Yılında Birinci Dünya Savaşı, s. 183-195.

lojistik desteğinin yetersizliği nedeni ile muharebe alanına kuvvet aktarmakta karşılaşılan bütün bu hayati olumsuz koşullara rağmen, pek çok cephede güçlü düşman orduları karşısında büyük başarılar elden eden Türk Ordusu, savaşın sonunda dahi ***dimdik ayakta kalan inanılmaz bir dayanıklılık gücü*** sergilemiştir. Türk Ordusu, karlarla kaplı Kafkaslar-Karpatlar bölgesinin çok soğuk yüksek dağlık arazilerde, Orta Doğu'nun sıcak çöllerinde, sıtma saçan Irak bataklıklarında, sarp ve engebeli arazilerde, verilen taarruz emirlerini kesin bir askerî disiplin ve komutanlarına tam itaat ile uygulanmıştır. Türkler, savaştaki farklı devletlerin ordularının aksine, üst düzey muharebede hiçbir zaman ***bozgun psikolojisine uğramamış ve cephedeki üstün kuvvetine rağmen düşman karşısında silahlarını bırakıp kaçmamıştır***. Türk Ordusu, Mondros Müzakeresi'ne rağmen, savaşa son anına kadar devam etmiştir. Komutanlar muharebe alanında ***askerlerin başından ayrılmayarak*** İstanbul'dan gelecek emirleri uygulamayı sürdürmüştür.[68]

Çanakkale muharebe alanında, gerek deniz harbinin, gerekse karada siper muharebelerinin sürüp gittiği dönemlerde iki taraf komutanlıklarının akademik ölçüler sığmayan ve normal mantık sınırlarını aşan hatalı kararları ve uygulamaları olduğu bir gerçektir. Nitekim ***İngiliz Donanmasının Kara Kuvvetleriyle işbirliği yapmaksızın Boğazı geçmeye çalışması,*** Türk Başkomutanlığı'nı uyarmış ve karşı tedbirler alınmasını sağlamıştır. Müttefiklerin başlangıçta az bir kuvvetle hareket geçmeleri ve ***çıkarma yerlerinin tespitindeki isabetsizliği***, başarısızlığına neden olmuştur. İngiliz tarih yazarlarının Çanakkale Muharebeleri'ni kendileri için bir yenilgi saymamaları, ***teselliden başka bir şey değildir***. Fransa başbakanlarından Mitterand'ın şu sözleri, yukarıda belirtilen mütalaanın gerçek olamayacağını göstermektedir: *"Türkler, Boğazı kapatmakla, harbin iki yıl uzamasına ve müttefiklerin milyonlara varan insan hayatıyla yüz binlerce milyonluk zayiata uğramalarına sebep olmuşlardır."* Çanakkale kıyı savunması, tüm Türk komutanlarının önerilerine karşın ters bir yargılamayla düzenlenmiştir. Bu düzenle 5. Ordu Komutanı Liman Von Sanders, çıkarma kuvvetlerinin, kıyıya ayak basmadan yok edilmesi yerine, ***kıyıya çıkmalarına*** olanak sağlamıştır. Eğer Türk Ordusu Türk komutanlarının önerilerine göre tertiplenip İngiliz ve Fransız birliklerini daha kıyıya ayak basmadan veya er geç kıyıya ayak atar atmaz imha etseydi, Çanakkale faciasının meydana gelmeyeceği

[68] Edward J. Erickson: age., s. 287-288.

varsayımı ileri sürülmüştür.[69]

19. Tümen Komutanı ***Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) inisiyatif kullanarak*** harekete geçmiş ve düzenlendiği karşı taarruzlarla Liman Von Sanders'in savunma düzenindeki hatasını bir ölçüde düzeltmiş; ***büyük bir felaketin oluşmasına engel ve Çanakkale mucizesinin yaratılmasına amil*** olmuştur. Çanakkale Savaşları'na katılan subay heyeti gerek taktik, gerekse lojistik alanda en büyük sınavını vermiş; böylece Türk sevk ve idaresi kendini bir kez daha kabul ettirmiştir. Çanakkale Muharebeleri'ne benzersizlik özelliğini veren unsur, muharebelerin kurallar dışında ve ruhi atmosferin baskısı altında şiddetli, acımasız ve ***inatla üstlenip sürdürülen taarruz ve karşı taarruzlardır.*** Çanakkale Muharebeleri'nde savaşan personelin morallerini etkilemek ve burada yaşanılan durumu ölümsüzleştirmek maksadıyla Başkomutanlık Vekâleti ve Hükümet Ricalince düzenlenen gezi amacına ulaşmıştır. Bu ortak tutum Türk komutanlarının silahlar kadar moral gücünün de önemini kavramış olduğunu göstermiş; bu savaşın müzik, resim, düz yazı ve şiir olarak ölümsüzleştirilmesi suretiyle Çanakkale'de savaşanlarda ve onların torunlarında kendine güven ve savaşma azminin oluşmasına etken olmuştur.[70]

Pek çok eksikliklerine ve olanaksızlıklarına karşın, Türk Ordusu ***dünyanın en güçlü ve büyük donanmasını*** hezimete uğratmıştır. Mehmetçik, İtilaf Devletlerinin en modern harp silah ve araçlarının desteğine dayanan üstün ordularını bulunduğu dar bir kıyı şeridi içinde kalmaya mecbur etmiş ve hatta onu karaya çıktığına pişman etmiştir. Çanakkale'de yüz binlerce Türk subay ve eri hayatlarını kaybetmiştir.

---

[69] Ayrı düşünen kafalarda oluşan ve en tehlikeli sonuçları doğurabilecek olan hatalı kararlar, yine Türk komutan ve subaylarının bilinçli ve ustalıklı uygulamalarıyla ve özellikle Türk askerinin hayatını küçümseyerek savaşmasıyla önlenebilmiştir. Bütün bu eleştirilere hak vermekle beraber, Türk Ordusu'nda görev alan büyük veya küçük rütbeli birkaç Alman subayının veya küçük çapta da olsa, top, makineli tüfek ve cephane yardımlarının Türk harp gücüne katkıda bulunduğu inkâr edilemez. Bu kadar kısıtlı yardım bile Türklerde silinmez ve unutulmaz silah arkadaşlığı duygusunu yaratmış; tatlı anılar bırakmıştır.

[70] Çanakkale Muharebeleri sırasında lojistik faaliyetler, hemen hemen hiç aksamadan yürütülmüş; erlerin muhtaç olduğu besin maddeleri, olanakların müsaadesine göre verilmiş ve özellikle yüksek kalorili yemeklerin verilmesine çalışılmıştı. Hasta ve yaralıların tedavisine önem verilmiş; sağlanan ateşkes fasıllarıyla şehit olanların naşı kaldırılmış ve böylece hem savaşanların moralleri bozulmamış, hem de hastalıkların oluşmasına meydan verilmemiştir. Bu muharebelere katılan Türk birliklerinin yoksulluk içerisinde ve akıllara durgunluk veren azim ve iradesiyle kazandığı zafer, övünmenin ötesinde bir değer taşır. Yetenekli ellerde yönetilen Türk savunması hem harekât alanını sınırlandırmış, hem de muharebelerin seyrine yön vermiştir.

Kendine özgü bir kahramanlık ve atılganlık şuuru içinde şahlanan Türk Ordusu ve ***Hasta Adam*** diye adlandırılan bu ulus, Balkan Harbi'nden kalma ezikliği üstünden atmış; can çekişen bir imparatorluk içinde kahraman bir milletin varlığını bütün dünyaya ispat etmiştir. Türk Ordusu, savaşa girmesini müteakiben seferberlik ilan etmesine rağmen, Avrupa devletleri ordularına kıyasen ***askerî personel, silah ve teçhizat açısından büyük sayısal dezavantajla muharebelere katılmak*** zorunda kalmıştır. Savaşan devletlerin endüstriyel devrimi tamamlayan ve modern silah fabrikaları ile muharebe alanına yeni uçak, top, cephane, tüfek ve lojistik desteği sağlayan ekonomik üstünlüğüne rağmen, Türk Ordusu muharebelerde savaş azmini ve istikrarını muhafaza etmiştir. Türk Ordusu'nun muharebe alanındaki askerî personel ve komutanlarının üstün savaşçı ruhları, yüksek moralleri ve taktik yetenekleri savaşın tüm safhalarında etkin olmuştur. İngiliz istihbaratı, Anadolu'dan gelen piyade tümenlerini "elit" veya "mükemmel" olarak değerlendirmiştir.[71]

Türk Ordusu, son derece olumsuz koşullara rağmen ***muharebelere devam ve kendisini idame yeteneğini muhafaza etmiştir***. Askerî muharebe kararlılığı ve dayanıklılık kabiliyeti, cepheye, yeteri takviye ilave birlik olmaksızın harekâtı sürdürmeleri ***Batılı ordulardan farklı*** özelliğidir. Türk askerini kazdığı siperden çıkarmak adeta imkânsız olmuştur. Cepheyi terk etmeyen Türk piyadesinin çok az destekle taarruz yeteneğine sahip olduğu gibi, silahlı ve teçhizatlı yürüyüş kapasitesinin son derece yüksek olduğu müşahede edilmiştir. Türk Ordusu, savaşın değişen stratejik harekât önceliklerine göre kısa sürede yeniden örgütlenerek, muharebe alanının ***farklı coğrafi-iklim koşullarında savaşma azmini muhafaza etmiştir.*** 1915 Çanakkale, 1916 Mezopotamya, 1916-1918 Kafkasya cephesi harekâtlarında, Romanya ve Galiçya gibi farklı jeopolitik alanlarda savaşa devam etmiştir. 1918 Ekimi'nde Yıldırım Orduları Grubu'nun başarısı bu bakımdan dikkate değerdir.[72]

Türk Ordusu, savaşın genel seyri içinde yeteneğini ve büyük askerî komutanların sevk ve idaresini muharebe alanında göstermiştir. Genelkurmay ve kıtalardaki komuta-kontrol ve ***emir-komuta zinciri sıkı bir disiplin içinde sürmüştür***. Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Çakmak

[71] "Çanakkale Savaşları 80. Yıldönümü", Çanakkale Seramik, İstanbul 1995, s. 93-99.
[72] Joseph Pamiankowski: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü", Çev. Prof. Dr. Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 99-197, Mesut Uyar, Edward J. Erickson: "Osmanlı Askeri Tarihi", Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 469-509, Klaus Wolf: "Gelibolu 1915 Alman-Türk Askeri İttifakı", Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.177-321, Haluk Oral: "Arıburnu-1915" Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 1-17.

Paşa, Esat Paşa, İzzet Paşa, Halil Paşa ve Şekip Paşa atak ve iyi yetişmiş dirayetli komutanlar olarak vazifelerini icra etmişlerdir. Türk Ordusu, modern müşterek harekâtın ve ittifak savaşlarının gerektirdiği diyalog ve işbirliğini müttefikleri ile planlamada ve savaşın icra safhalarında başarıyla yürütmüştür. Türk askerî personelinin Alman-Avusturya komutanlarıyla kurdukları ortak dostluk ve işbirliği, savaş boyunca ***"sadık müttefik"*** kurallarının muhafazasında geçerli kural olmuştur.[73] I. Dünya Savaşı'nın Türkiye için yol açtığı maddi zarar, askerî personel ve sivil halk kayıplarını içeren toplam maliyetinin tespiti kolay değildir. Ancak askerî personel kaybının toplam 1-1,5 milyon olduğu varsayılmaktadır. Cephede muharebe kayıplarına ilaveten, hastalıktan ölenlerin sayısı 466 bin iken; 763 bin yaralı ve 145 bin savaş esiri bu sayıların en acı dikkat çeken yönleridir.[74]

Türkiye: Zümrüd-ü Anka Kuşunun Yeniden Yükselişi

Çanakkale Zaferi, Türklüğün dirilişidir. Bu savaş aynı zamanda Mustafa Kemal'i Türklere tanıtmıştır.[75] Osmanlı Sultanı V. Mehmet Reşad, Halife sıfatıyla, İslam tarihinde ilk kez ***"Cihad-ı Ekber-En Büyük Savaş"*** fermanı hazırlatarak, Fatih Cami önünde okutmak suretiyle, tüm İslam Dünyası savaşa çağrılmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti yıkılışının destanını yazmaya başlarken, esasen hiçbir toprağını savaşmadan terk etmeyeceğini tüm dünyaya ilan etmiştir. Böylece, ***"bitti"*** denilen ve ***"Hasta Adam"*** teşhisi ile yağmalanma planları yapılan Osmanlı Devleti bir kez daha gayrete gelmiştir. Bu bakımdan, Osmanlı'nın tarihî zaferi olan Çanakkale Destanı bu suretle yazılmaya başlamıştır. Aslında Osmanlı'nın **yenilgisi dahi bir destandır.**

Esasen, dünya siyasi tarihine yön veren devlerin ölümü de destansı olmalıdır. Ancak İtilaf Devletleri'nin bilmediği bir şey vardı. Osmanlı bir dev değildi. Osmanlı efsanevi ***Zümrüd-ü Anka kuşuydu***. O kuş ki, her seferinde yanıp yok olur, yok olurken birçok olay vuku bulur, ancak yanan her Zümrüd-ü Anka kuşunun küllerinden bir yenisi doğup büyür. İşte Osmanlı'yı kuran Türk Milleti de Zümrüd-ü Anka kuşu gibi tarihte kurdukları pek çok devletin yıkışından sonra onun külleri arasından yeni ***Türkiye Cumhuriyeti***'ni kurmuştur.[76] Osmanlı Devleti, 1914-1918 yıllarında giriştiği muazzam mücadelede şüphesiz

[73] Edward J. Erickson: "Size Ölmeyi Emrediyorum!-Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu", Çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 282-284.
[74] Edward J. Erickson: age., s. 278-281.
[75] Sina Akşin: "Kısa 20. Yüzyıl Tarihi", Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2014, s. 79.
[76] Halil Ersin Avcı: "Dünya Medyasında Çanakkale Savaşları", Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 26-33.

büyük azim, kararlılık, metanet, fedakârlık ve kahramanlık göstererek, I. Dünya Savaşı'nda ölüm-kalım mücadelesi vermiştir. Bu savaş hem Osmanlı, hem diğer İslam beldeleri için bir savunma harbidir. İşgale karşı direniştir, varoluş mücadelesidir. Osmanlı Ordusu, on farklı cephede çok sayıda muharebeye girmiştir. Ordumuz, sonuna kadar tam bir vazife şuuru içinde savaşarak, ***ateşkese kadar elindeki silahlarını ve cepheyi terk etmemiştir***.[77] Ulu Önder Atatürk, bir Anzak günü dolayısıyla Çanakkale'ye giden zamanın İçişleri Bakanı Şükrü Kaya aracılığıyla Çanakkale Zaferi'ni ve bu uğurda akıtılan kanların önemini şu özetlerle belirtmiştir. *"Burada yatan şehitlerimiz... Sizleri hürmet ve şükranla anıyoruz. Siz olmasaydınız ve siz göğüslerinizi çelik kalelere siper etmeseydiniz; bu boğaz aşılır, İstanbul işgal edilir, vatan toprakları istilaya uğrardı."* Balkan Savaşı'nda ani bir yenilgi ve geri çekilme harekatı icra eden Türk Ordusu hakkındaki menfi intiba, I. Dünya Savaşı'nda değişmiştir. Batılılar, yani İtilaf Devletleri bu hatalarının ve yanlış değerlendirmelerinin bedelini ödemişlerdir. İngiliz askerî ve hazinesi ile içtimai bünyesi adamakıllı sarsılmıştır.[78]

Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Muharebeleri'nin Sonuçlarının Dünya Politikasına Etkileri

1. Dünya Savaşı'nın en önemli iki sürpriz gelişmesi, şüphesiz ki, 1917'de gerçekleşen ***Sovyet Bolşevik Devrimi ve ABD'nin Atlantik'ten savaşa katılarak***, Alman denizaltı gücünün "*Büyük Britanya'yı dize getirmek*" üzere olan savaş üstünlüğünü sekteye uğratmasıdır. Bolşevik Devrimi, SSCB'nin savaştan çekilmesine neden olmakla kalmayıp, Almanya, İngiltere ve Fransa'da savaş karşıtı kitlesel olarak yayılan işçi/asker hareketlerinin dalgalar halinde kıta Avrupa'sında yayılmasını tetiklemiştir. İkinci stratejik gelişme ise, ABD'nin, Fransa'ya asker çıkarması, İngiltere'ye askerî silah ve personel yardımıyla savaşın ***güçler dengesini*** alt üst etmesidir. Alman Ordusu, Batı cephesinde Fransa-Belçika topraklarından çıkmıştır. İngiliz-Fransız Müşterek Ordusu, 1918'de Sırpların yardımıyla Balkanlar'da taarruza geçerek Bulgar Ordusu'nu mağlup etmiştir. ***Avusturya'nın teslim olması*** ile Habsburg İmparatorluğu tarihten silinmiştir. Almanya'nın Compiegne Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin ise Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalaması ile 11 Kasım 1918'de muharebe meydanlarında silahlar susmuştur.[79]

[77] Ali Saten: "100 Soruda I. Dünya Savaşı" Rumuz Yayınevi, İstanbul 2014, s. 22.
[78] İlber Ortaylı: "100. Yılında Birinci Cihan Harbi", Kripto Yayıncılık, Ankara 2014, s. 14-15.
[79] N.V. Yeliseyeva: "Yakın Çağlar Tarihi", Çev. Yunus Çakır, Konuk Yayınları, 1975, s. 408-416.

Savaşın sonunda, barışın muhafazası yolunda muharip ülkeler arasında imzalanan barış antlaşmaları, büyük yıkıntıya uğrayan ve milyonlarca insanın hayatını kaybettiği, geride sakatlar ve işsizler ordusunu miras bırakan bir bilançoyu ortaya çıkarmıştır. 1919 Paris Barış Konferansı'nda Fransa-İngiltere-ABD üçlüsü Almanya'nın cezalandırılmasını ***Versay Antlaşması*** ile neticelendirmişlerdir. Öte yandan ABD Başkanı Wilson'un ortaya attığı Wilson Prensipleri, Avrupa siyasal sınırlarını yeniden şekillendirmiş ve ***"ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı"*** fenomeni ön plana çıkmıştır.

Uluslararası hukuk açısından bakıldığında ise ***Milletler Cemiyeti Örgütü'nün kurulmasıyla*** liberal dış politika zemini üzerinde iyimser bir yenidünya düzeni amaçlanmıştır. Ancak SSCB'de iç savaşın sürmesi ve bu iç savaşın Bolşevizm ve Lenin'in zaferi ile neticelenmesi, Avrupa'da sosyalist kampın ve Batı siyasal rejimine karşı bir bloğun ortaya çıkmasına neden olmuştur.[80]

Avrupa, Büyük Savaş için pek çok yönden ***korkunç bir bedel*** ödemiştir: Bu bedeli hiçbir zaman tam bir psikolojik ve fiziksel iyileşme sağlayamayan gazileriyle, dullarıyla ve yetimleriyle ödemiştir. Avrupa'nın en zengin kentlerinden Viyana'da dahi ***tifo, kolera, raşitizm, berberi vb. hastalıklar Kızılhaç Örgütü***'nün mücadele alanı olmuştur. Ancak stratejik açından en önemlisi, parçalanan imparatorluklar ve toplumların ekonomik sarsıntıları, ***Avrupa'nın dünya hâkimiyetini sabote eden*** bir felaket olmuştur.[81] Sömürge İmparatorlukları dağılmış; Almanya, Avusturya-Macaristan parçalanmış; İngiltere kontrolündeki Avustralya-Yeni Zelanda-Hindistan-Kanada egemen ulus devlet kimliklerini kazanmış; Kuzey Afrika'da Mısır-Cezayir-Fas-Tunus sömürge rejimlerinden kurtulmuştur. Savaşın sonunda kurulan Milletler Cemiyeti Örgütü, küresel barış ve istikrarın korunması için silahsızlanma antlaşmaları ile savaş hukuku ve Cenevre Sözleşmeleri'nin uluslararası hukuk tarafından yazılı hale getirilmesini sağlamıştır. ABD'nin savaşa girmesi, Almanya ve Müttefiklerinin mağlubiyetine neden olmuştur. 1919 Versay Antlaşması ile cezalandırılan Almanya'nın ***Fransa'ya ağır savaş tazminatları*** ödeme nedeniyle yaşadığı ekonomik çöküntüsü, ***1929 ekonomik krizine*** yol açmıştır ve ABD ve Avrupa'da orta sınıfın çökmesini hızlandırmıştır.

---

[80] Norman Rich: "Great Power Diplomacy Since 1914", Mc Graw Hill, New York, 2003, p. 20-42.

[81] Margaret MacMillan: "Barışa Son Veren Savaş", Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 20-24.

Avrupa'da fakirlik, işsizlik ve hiper enflasyon, Almanya ve İtalya'da demokrasiye olan halk desteğinin yıkılarak, faşizmin yükselişini ve II. Dünya Savaşı'nı ateşleyen silahlanma yarışını tetiklemiştir. Savaş sonunda ***Yugoslavya, Polonya, Çekoslovakya, Baltık Devletleri'nin egemenliklerinin*** kazanmasını sağlayan liberal Wilson prensipleri, Avrupa siyasal barışının ve diplomatik çözüm arayışlarının tıkanmasını durduramamıştır. Sovyetlerin takip ettiği saldırmazlık ve tarafsızlık politikası, iki savaş arasında yeni ittifak arayışlarını, Avrupa'da ***yepyeni bölünmeleri ve kutuplaşmaları*** tetiklemiştir. Türkiye, bu gelişmelerde II. Dünya Savaşı'na iştirak etmeyerek, tarafsızlık politikasını çok sıkı bir şekilde takip etmiştir. Çanakkale Muharebeleri'nde kullanılan askerî taktik ve stratejiler; II. Dünya Savaşı'ndaki modern hava-deniz-kara muharebelerine yön ve şekil vermiştir. Görüldüğü üzere, Çanakkale Muharebeleri, uluslararası güç politikalarına çok önemli şekilde değişiklikler getirmiştir. ***Hava gücünün önemi***, keşif, bombardıman ve yakın hava desteği Çanakkale Muharebeleri'nde kullanılırken, uçak gemileri ilk defa Osmanlı Ordusu'na karşı kullanılmıştır. ***İngiliz İmparatorluğu parçalanırken***, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki 1921 ve 1923 Antlaşmaları, yeni bir iyi komşuluk politikasının II. Dünya Savaşı sonrasına kadar devamında önemli rol oynamıştır.

1915'de Müttefiklerin Türk Boğazları'nı ***kuvvet yolu ile geçememeleri***, askerî açıdan personel, silah ve ekonomik kayıplara yol açarken, savaşın faturası siyasal açıdan da istikrarsızlıklara neden olmuştur. Rusya'da Çarlık İmparatorluğu'nun tasfiyesi ve ***1917 Sovyet İhtilali***'yle gelen ve 73 yıl sürecek olan ***komünist ideoloji***, ideolojik düzlemde liberalizm karşısında Avrupa siyasal sisteminde sarsıcı değişimlere yol açmıştır. Bu makalede ele alındığı üzere, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde uluslararası güçler dengesindeki belirsizlik, Doğu Avrupa, Karadeniz ve Orta Doğu bölgesinde yaşanan çatışma ortamındaki süreklilik, kanaatimizce I. Dünya Savaşının ***açtığı*** defterin siyasal tarihte henüz ***kapanmadığını*** ve yeni çatışmalara gebe olduğunu ortaya koymaktadır. Son söz olarak belirtmek gerekirse, 1453 İstanbul'un fethi ile tesis edilen Türk Boğazları'ndaki Türk egemenliği emperyalist güçler tarafından kırılamadığı gibi, günümüzde bölge ve dünya güvenliğinin kilit anahtarı olmasının hayati önemini korumaya devam ettiği şüphesizdir. Ancak Türkiye NATO Müttefiki olarak, Transatlantik İttifakının önemli bir partneridir ve dünya barışının uluslararası hukuka uygun olarak korunmasında güvenliğe destek veren bir aktördür. 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi rejimi, 2008 Gürcistan Savaşı ve 2014 Ukrayna krizlerinde, Karadeniz'in önemini yeniden gündeme getirmiştir.

21. yüzyılın siyasi ve ekonomik geleceğindeki çatışma riskinin son derece yüksek olduğu söylenebilir. Büyük Güçlerin tasfiye ettiği Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği ve kontrolü altındaki Orta Doğu coğrafyasına hüzünlü vedasının ardından, bu coğrafya hâlen istikrarın ve barışın sağlanamadığı bölge olma özelliğini korumaktadır. İngiltere ve Fransa, Orta Doğu bölgesinde savaş sonrasında elde ettiği prestij ve nüfuz alanını büyük ölçüde ABD'ne kaptırmıştır.

Dünya Siyasetinde Çanakkale 1915 Ruhu

Mustafa Kemal TUTKUN*

Öz

Çanakkale Savaşı, 19 Şubat-18 Mart 1915 tarihleri arasındaki deniz muharebeleri ile başlamış; Boğaz'ın geçilememesi üzerine İtilaf Devletleri bu defa 25 Nisan tarihinden itibaren Gelibolu Yarımadası'na çıkarma yaparak Boğaz'ı geçmeyi denemişler; bunda da başarı sağlanamaması üzerine 9 Ocak 1916 tarihinde yenilgiyi kabul ederek yarımadayı tahliye etmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın seyrini değiştiren ve savaşın iki yıl daha uzamasına sebep olan bu savaş, Çarlık Rusyası'nın yıkılarak yerine Bolşevik Rusya'nın kurulmasını sağlamıştır.

Çanakkale'de kazanılan bu zafer; emperyalizmin de sonunun başlangıcını oluşturmuş, ilerleyen süreçte İngiltere ve Fransa gibi devletlerin itibarları sarsılmaya ve Avustralya, Yeni Zelanda ve Kuzey İrlanda'da milliyetçilik hareketleri ve İngiltere'ye karşı kimlik arayışları hız kazanmaya başlamıştır.

Elde ettiğimiz bu zafer, İtalya, Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya'nın savaşa katılma noktasında verecekleri kararların şekillenmesine de sebep olmuştur.

Bu cephede verilen mücadele, etnik, dinî, mezhepsel vs. farklılıkları olan insanların ortak idealleriyle vatanlarını korumak adına verdikleri ve başarılı oldukları bir mücadeledir. Bu cephede birlikte savaşan o insanlar Anadolu'da Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Kurulan yeni Türk Devleti, ulus-devlet olma özelliğiyle günümüz dünyasının temel sorunlarının çözümü noktasında bir model oluşturmaktadır.

Mustafa Kemal'in Truva harabelerinde eliyle Çanakkale Boğazı'nı göstererek Alman bilim adamı ve siyasetçisi Prof. Ernest Jackh'a söylediği sözler, Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası noktasında, üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemizin deniz gücü açısından neden hedefte olduğunu açıkça vurgulamaktadır.

* Emekli Tuğgeneral, e-posta: mktutkun@gmail.com.tr.

Çanakkale Zaferi'nin dünya siyaset sahnesine kazandırdığı en büyük armağan; 20. yüzyılın en saygın devlet adamı seçilen Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Mustafa Kemal, Ulus-Devlet, Centilmenler Savaşı, Sömürgeciliğin sonu, Bağımsızlık hareketleri.*

Abstract

Çanakkale War started with the naval warfare's between February 19 and March 18, 1915, but since the Dardanelles Strait could not be passed, the Entente States tried to pass through the Strait by landing to Gallipoli. After failing again, they admitted defeat and evacuated the peninsula.

The war, which changed the course of the World War I and caused the World War I to continue another two years, led the Tsarist Russia to collapse and Bolshevist Russia was founded instead.

The victory in Çanakkale War also became the end of imperialism, and led the States such as England and France to be discredited. Following the war, nationalism and the identity seek against U.K. were accelerated in Australia, New Zealand, and North Ireland.

This victory of us also led Italy, Bulgaria, Serbia, and Romania to shape their decisions at the point of joining the war.

The struggle at this front is the struggle that the people from different ethnicity, religions, sects, etc. had involved in to protect their homeland with their common ideals, and that they succeeded. Those people who fought together at this front founded the Republic of Turkey in Anatolia. New Turkish State constitutes a model for solving the main issues of today's world with its nation-state quality.

The words of Mustafa Kemal, which he said to German scientist and politician Prof. Ernest Jackh in an interview in front of Troy ruins by pointing out the Dardanelles Strait, clearly emphasized the importance of the naval forces for our country surrounded by the sea on three sides.

The biggest gift that Çanakkale Victory brought to the world's political arena is Anafartalar Hero Mustafa Kemal, who has been elected as the most prestigious statesman of 20th century.

Key Words: *Mustafa Kemal, Nation-State, Gentlemen's War, End of Colonialism, Independency movements.*

Genel

Çanakkale Savaşı öncesi, sırası ve sonrasında yaşanan olaylarla sayısız dersleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu savaş, dün olduğu gibi bugün de, asker ve sivil tüm devlet yöneticilerinin ve tüm insanlık âleminin alması gerekli derslerle dolu olma özelliğini her geçen gün artan bir gereksinimle muhafaza etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı Öncesi Gelişmeler

İngiltere'de başlayarak ekonomik alanda Avrupa'nın çehresini değiştiren Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik hareketleri, bir taraftan mutlakıyet rejimlerinin yıkılmaya başlamasına, diğer taraftan da bağımsızlık hareketlerinin gelişmesine sebep oldu.

İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi devletlerden sonra 1800'lü yılların son çeyreğinde Almanya da siyasal birliğini tamamladı ve ekonomik alanda kaydettiği önemli gelişmelerle Avrupa'daki diğer devletleri şaşırtacak gelişmişlik düzeyine ulaştı. Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak, ürettiği mal ve hizmetlere yeni pazarlar ve daha çok üretebilmek için yeni doğal kaynaklar arayan bir Almanya görüntüsü giderek kendisini hissettirmeğe başladı.

Almanya'nın bu politikasına karşı söz konusu devletler münferiden veya birlikte hayıflanmaya ve seslerini giderek yükseltmeye başladılar. Bu süreçte Almanya başta olmak üzere Avrupa Devletleri sadece silahlanmakla kalmadılar; aynı zamanda kindar, art niyetli, samimiyetsiz, intikamcı, kavgacı ve savaşçı bir nesil de yetiştirmeye başladılar.[1]

Avrupa'da, bir tarafta Almanya'nın diğer tarafta da İngiltere'nin liderliğinde önce masumane birliktelikler, sonra da giderek kurumsallaşma eğilimine dönüşen bloklar oluşmaya başladı. Nihayet eski kuvvetler dengesinden kurtulan Avrupa Devletleri yeniden iki ayrı bloğa ayrıldılar. Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya'dan oluşan İttifak Devletleri Bloğu ile karşısında İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilaf Devletleri Bloğu Avrupa siyaset sahnesinde yerlerini aldılar.

Avrupa'daki bu gelişmelere kayıtsız kalan Osmanlı Devleti, 1700'lü yıllardan itibaren duraklama ve akabinde çöküş sürecine girmişti. Bu süreçte alınan yenilgiler, Osmanlı Devleti'nde önceleri toprak kayıplarına bilahare ekonomik ve mali sıkıntılara sebep oldu ve sonunda 1800'lü yılların son çeyreğine gelindiğinde, her alanda

[1] Fahri Belen, ***20. Yüzyılda Osmanlı Devleti,*** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 188, 189.

itibarını kaybetme sürecine giren bir Osmanlı Devleti'nden ve topraklarının nasıl paylaşılacağından bahsedilmeye başlandı.[2]

Buna karşın Almanya ise Anadolu'yu Hint Yarımadası'na ve Asya'ya ulaşabilmede bir köprü olarak görüyor ve *"Doğuya Doğru"* olarak ifade edilen genel politikasını adım adım gerçekleştirmeyi tasarlıyor; ayrıca Osmanlı topraklarının paylaşılmasını da ülkesinin güneyden kuşatılması olarak yorumluyordu.

1800'lü yıllardan beri Napolyon'un *"İstanbul bir anahtardır. İstanbul'a egemen olan dünyaya hükmedecektir. Asıl soru ise şudur: İstanbul'a kim hâkim olacaktır?"*[3] sözü bütün devlet adamlarının aklından çıkarmadıkları bir düstur olmuştu.

Diğer taraftan Rus Dışişleri Bakanı Sazanof, Çar tarafından da onaylanan bir raporunda, *"Boğazların güçlü bir devletin eline geçmesi, tüm Güney Rusya'nın ekonomik hayatının, o devletin egemenliği altına girmesidir."* yazıyor ve bunun önlenmesi için İstanbul'un alınmasını öneriyordu.[4]

Birinci Dünya Savaşı'nın Sebepleri

Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerini; yukarıda açıklanmaya çalışılan hayat alanlarını olabildiğince genişletme gayretleri, bu süreçte menfaatlerin çatışması, bu çatışma ortamına masa başında siyaset kurumunun bir şekilde çözüm üretememesi ve (her ne kadar bu paylaşımda Boğazlar ve Doğu Anadolu Bölgesi için Rusya'nın adı geçmekteyse de) böyle bir sahiplenmeyi başta İngiltere olmak üzere diğer devletlerin hiç de içlerine sindirememeleri oluşturmuştur.

Bu savaşın patlak vermesinde, Avrupa halklarının maneviyatının çöküşünün de etkisi olmuştur. Neticede emperyalizm bu savaşın hem sebebi hem de sonucu olacaktır.[5]

Masa başında yapılan görüşmelerin tıkanma sürecine girdiği bir ortamda, 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahdı'nın Saraybosna'da bir Sırplı tarafından öldürülmesi, Avrupa'da zaten gergin olan ilişkileri daha da içinden çıkılmaz hale getirdi ve

---

[2] Şükrü Erkal, "Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi Deniz Harekâtı (Boğazın Zorlanması)", ***Çanakkale Muharebelerinin 75. Yıl Armağanı,*** Genkur. Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 37.

[3] Genelkurmay Başkanlığı, ***Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale Cephesi (Haziran 1914- Nisan 1915), 5. cilt 1. kitap***, Genkur. Basımevi, Ankara, 2012, s. 251, 252.

[4] Erdoğan Aydın, ***Osmanlı'nın Son Savaşı Turan Hayalinden Sevr'e,*** Literatür yayınları: 671, 5. Basım, İstanbul, 2013, s. 205.

[5] Salih Gülen, ***Çanakkale'deki Anadolu***, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2008, s. 7.

masa başındaki görüşmelerin kesilmesine sebep olarak silahlı çözümün yolunu açtı.

Bu şekilde fitili ateşlenen bomba bir ay sonra 28 Temmuz'dan itibaren bir hafta içinde tüm Avrupa'yı sarstı. Alman orduları çok kısa sürede Fransa içlerine kadar ilerledilerse de, Marn Muharebesi'ni kaybederek durmak ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Doğu Cephesinde Avusturya-Macaristan'ın Rusya'ya yenilmesi karşısında bu defa doğuya dönüş yapan Alman orduları Rus ordularıyla Tannenberg Muharebesi'ne tutuştular. Bu muharebeyi kazanmasına rağmen Almanya için evdeki hesap çarşıya uymadı ve beklenmedik güç kaybına uğrayan Almanya yeni arayışlara girdi.

Batı cephesindeki kilitlenmeyi çözmek ve bu cephede yer alan bir kısım İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Osmanlı Devleti üzerine kaydırılmasını sağlamak amacıyla, Almanya, Osmanlı Devleti'ne bir an evvel savaşa girmesi yönünde baskılara başladı. Diğer taraftan İngiltere ve Fransa da cephelerinde bulunan Alman askerî gücünün Doğu Avrupa'ya ve Rusya cephesine kaydırılmasını sağlamak amacıyla Rusya'yla irtibat kurarak ve bu sayede Rusya'nın savaş ihtiyaçlarını karşılayarak daha güçlü bir Rusya yaratma gayreti içine girdiler.

Çanakkale Cephesi'nin açılması kararından söz açıldığında, sadece Batı cephesindeki kilitlenmeyle çözümü sınırlamak yeterli değildi; sorunun kökünde büyük güçlerin 19. yüzyıla kadar uzanan *"Şark Meselesi"* üzerinde süregelen güç dengesini sona erdirmeye yönelik stratejileri vardı. Şimdi masada olan, Mısır'dan başlayıp Türk Boğazları'na kadar uzanan "*Verimli Hilal"*e[6] ve bunun kuzey ucu olan Boğazlar bölgesine hangi gücün/güçlerin hâkim olacağı idi.

Çanakkale Cephesi'nin Açılması

Çanakkale Cephesi'nin neden açıldığına ilişkin olarak özellikle İngiltere'nin niyet ve maksadı çok dikkat çekiciydi: *"Düşmana karşı üstünlüğü ele geçirmek için Rusya'nın sonsuz insan gücünden yararlanmak gerekiyordu. Bunun için donatım, silah, cephane ve mali yardım ihtiyacı vardı. Boğazlar açılmadıkça Rusya'ya gerekli yardım sağlanamayacak ve çok büyük askeri gücü olan Almanya'yı yıkabilecek gerçek biçimde işbirliği yapmak olanağı bulunamayacaktı.*

[6] Gürol Baba, "Birinci Dünya Savaşı'na Varan Gelişmeler İçerisinde Çanakkale Savaşları'nın Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından Değerlendirilmesi", ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı sayı 3***, Mart 2005, s. 1-14.

Bu harekâtın başarılı sonuçlanması durumunda Mısır tehlikesi ortadan kalkacak, Balkan Devletleri'nin İtilaf Devletleri'ne katılması sağlanacak, Arapların çekingen durumlarına ve İtalyanların kuşkusuna son verilecekti.

Boğazların açılması ayrıca ekonomik yararlar sağlayacak, Rusya'nın yiyecek ve yem depoları Akdeniz'e boşalacak, Batılı devletleri korkutan yiyecek sorunu çözümlenecek, Rusya'nın mali durumu düzelecek, ayrıca Karadeniz Limanları'nda bekleyen 350.000 tonluk 120 parça ticaret gemisi kurtarılarak İtilaf Devletleri bunlardan yararlanma olanağı bulacaktı.

Bundan başka Rusya, savaş cephanesinin tümünü harcamış idi. Bunları yenileme imkânı çok azdı. Çanakkale Boğazı açılmadıkça Rusya'nın taarruza geçme olanağı çok azalmıştı."[7]

Diğer taraftan İngiliz Resmî Harp Tarihi'nde aşağıdaki şekilde Çanakkale cephesinin açılmasına ilişkin Rusya'nın taleplerinden de[8] bahsedilmekteydi: *"1915 senesi Ocak ayında Rusların ısrarlı talepleri üzerine, Kafkaslardaki Türk baskısını bertaraf etmek düşüncesiyle Çanakkale Boğazı'na denizden bir gösteriş yapılmasına karar verildi."*[9]

Sonuç olarak Çanakkale cephesinin açılma nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Osmanlı Devleti'ni bir an evvel savaş dışı bırakarak Hindistan yolunun emniyetini sağlamak,[10]

2. Rusya'dan önce Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmek ve temin edilecek silah, cephane vs. ile Rusya'nın savaşı sürdürebilmesini sağlamak,

3. Hâlâ tarafsızlığını sürdüren Balkan Devletleri'nin İtilaf Devletleri bloğuna katılmalarını sağlamak, İtalya'nın kuşkularına ve Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı özellikle İngiltere'nin desteğiyle isyan çıkarma konusundaki çekingenliğine son vermek.[11]

---

[7] Jullien Corbet, ***Harekât-ı Bahriye 1. ve 2. cilt***, çev. A. Rıza Seyfi, İstanbul, 1926, s. 116-119.

[8] Yusuf Hikmet Bayur, ***Türk İnkılâp Tarihi 3. cilt 1. kısım,*** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 461.

[9] Aspinall Oglander, ***Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Harekâtı, 1. cilt***, yay. haz. Metin Martı, 2. baskı, Arma yayınları no 53, İstanbul, 2005, s. 11.

[10] Erich R. Priggle, ***Çanakkale Savaşı Günlüğü***, ed. Zeynep Berktaş, çev. ve haz. Bülent Erdemoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 7.

[11] Genelkurmay Başkanlığı, ***Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale Cephesi (Haziran 1914- Nisan 1915), 5. cilt 1. kitap, a.g.e.,*** s. 58-60.

Avrupa'daki bu gelişmeleri yakından takip etmeye çalışan Osmanlı Devleti, 1900'lü yıllardan itibaren dış dünya ile olan ilişkilerini yeniden yapılandırma gayreti içine girdi. Ancak Avrupa devletleri, Osmanlı'ya eskisi kadar güvenmemekte ve itibar göstermemekte; ittifak arayışlarına da üzerine yük olacağı düşüncesiyle kayıtsız kalmaktaydılar.

Nitekim Londra'ya gönderilen İsmail Hakkı Paşa sürekli atlatıldı ve sonunda *"Şimdilik yeni siyasi bağlar altına giremeyiz."*[12] cevabıyla ittifak teklifi reddedildi.[13] İkinci ittifak teşebbüsü, Bulgaristan'la oldu ama Balkan Savaşı sorunları henüz halledilmediği için bu teşebbüs de sonuçsuz kaldı.

Osmanlı Devleti'nin üçüncü ittifak teşebbüsü, Fransa'ya oldu. Maliye Bakanı Cavit Bey Fransa'da ikili ilişkilerde bulundu ise de, Rusya razı edilmedikçe bu ittifakın gerçekleşemeyeceği cevabını aldı.[14] Talat Paşa Kırım'a giderek Rus Çarı'na ittifak teklifinde bulundu ama Rusya da bu teklife sıcak bakmadı.

Avrupa Devletleri içinde Almanya açıkça Türklerden toprak talebinde bulunmuyordu. Osmanlı Devleti de sonunda Almanlara sarıldı.[15] Aslında Almanya da böyle bir birliktelik için çok fazla gönüllü değildi. Nitekim Alman Genelkurmay Başkanı şöyle bir açıklama yapmıştı: *"Osmanlı'yı Üçlü İttifak'ın arasına almak çok büyük bir hata olur."*[16]

İttifak arayışlarının sonuçsuz kalması üzerine Alman Hükümeti'nin uygun görmemesine rağmen İmparator II. Wilhelm'in baskısıyla, Osmanlı Devleti Aralık 1913'ten bu yana işbirliği yaptığı Almanya ile 2 Ağustos 1914 tarihinde gizli bir antlaşma yaptı.

Bu antlaşma gereğince; Almanya Rusya ile savaşa girerse Osmanlı Devleti de Almanya'nın yanında yer alacak; Osmanlı Devleti bir saldırıya uğrarsa Almanya silahla yardım edecek ve Alman Islah Heyeti Osmanlı Ordusu'nun sevk ve idaresinde etkili olacaktı.

Antlaşma hükümlerine göre Osmanlı Devleti'nin hemen savaşa girmesi gerekiyordu. Ancak buna henüz hazır olmadığı gerekçesiyle tarafsızlığını ilan eden Osmanlı Devleti, bir gün sonra Seferberlik İlanı

---

[12] Fahir Armaoğlu, ***Siyasi Tarih 1789-1960***, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 418.
[13] Toktamış Ateş, ***Siyasal Tarih***, Bilgi Üniversitesi Yayınları 76, İstanbul, 2004, s. 414.
[14] Fahir Armaoğlu , ***a.g.e.,*** s. 418, 419.
[15] Saadettin Gömeç, "Çanakkale Savaşı'nın Türk Tarihine Maddi ve Manevi Yansıması", ***Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*** **sayı 282,** Ankara, 2010, s. 50.
[16] Yuluğ Tekin Kurat, "Çanakkale Savaşı'na Varan Gelişmeler", ***ODTÜ 30. Kuruluş Yıldönümü Çanakkale Savaşları'nın Askeri ve Siyasi Yönü konulu Sempozyum Bildirileri,*** der. A. MeteTunçoku, Ankara, 1987, s. 8.

kararı aldı. Bu gizli antlaşmaya 5 Ağustos'ta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da katılacaktı.[17]

İtalya'nın son anda İttifak'tan ayrılmasından sonra, yapılan bu antlaşma ile Osmanlı Devleti 28 Temmuz 1914 tarihinde başlayan ve yıldırım hızıyla devam eden Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yerini ayırtmış oluyordu.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi

Fransa ve Rusya cephelerinde Alman ordularının aldıkları başarısız sonuçlardan sonra Osmanlı Devleti'nin bir an önce Almanya'nın yanında savaşa fiilen katılması yönünde baskıların artması sonucu, Osmanlı Devleti 10 Ağustos günü "*Zaman kazanmak ve savaşa hazırlanmak"* yönünde karar aldı.

Almanya'nın belki de İngiltere ile birlikte kurguladığı *"Karadeniz Olayı"* ile Osmanlı Devleti tamamen kendi iradesi dışında ve düşündüğünden önce bu savaşa katılmak zorunda kalacaktı. Şöyle ki; İngiliz donanmasından kaçan Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisi tam da Osmanlı'nın Almanya ile gizli antlaşma imzaladığı günün hemen ertesinde rotalarını Çanakkale'ye çevirdiler ve çok garip bir şekilde İngiltere'nin yanından tarihin hiçbir döneminde ayrılmama kararlılığını gösteren Yunanistan'a ait Sıklat Adaları içinde yer alan Denusa Adası Limanı'nda Yunanistan Başbakanı Venizelos'un emriyle kömür ikmali yaparak[18] 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı önlerine geldiler ve Osmanlı Devleti'nden sığınma talebinde bulundular. Bu talep hemen kabul edildi.

Osmanlı Hükümeti, 4 Eylül günü 1 Ekim'den geçerli olmak üzere kapitülasyonların kaldırıldığını açıkladı. Ancak bu karar İtilaf Devletleri kadar Almanya'nın ve Avusturya-Macaristan'ın da şiddetli tepkisine sebep oldu.[19]

Osmanlı Devleti Goeben ve Breslau gemileri satın aldığını, isimlerini Yavuz ve Midilli olarak değiştirdiğini ve Amiral Wilhelm Souchon'u da Donanma Komutanlığı'na atadığını ilan etti. 22 Ekim günü Amiral Souchon Enver Paşa'dan mühürlü bir zarf aldı. Zarfın içinde şu yazı/emir vardı: *"Türk donanması tarafından Karadeniz'deki*

---

[17] A. Haluk Ülman, ***Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş,*** 3. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 312.

[18] Yusuf Hikmet Bayur, **3. cilt 1. kısım, *a.g.e.,*** s. 77-78; Çanakkale Boğaz Komutanlığı, ***Çanakkale Deniz Savaşları 1915***, Deniz Basımevi, İstanbul, 2004, s. 51.

[19] Şerafettin Turan, ***Türk Devrim Tarihi 1. kitap İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe,*** Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s. 49-50.

deniz hükümranlığı elde edilmelidir. Rus donanmasını arayınız ve bulduğunuz yerde savaş ilan etmeksizin saldırınız.''[20]

Osmanlı Donanması, 28/29 Ekim gecesi Başkomutan Vekili Enver Paşa dışında kimsenin haberi dahi olmadan Karadeniz'e çıktı. Odessa ve Sivastopol Kaleleri'ni ve Novorissik şehrini bombaladı ve 15 parça Rus savaş ve ticaret gemisini batırdı. Bunun üzerine Rusya savaş ilan etmeyi dahi beklemeden 31 Ekim'de Kafkaslar'dan hududu geçerek saldırıya başladı.

Osmanlı Devleti 11 Kasım günü cihat ilan etti. Aynı tarihte Osmanlı Devleti tüm İtilaf Devletleri'ne savaş ilan ederek savaşa resmen katılmış oldu.

Savaş Öncesi Dönemde Dikkati Çeken Hususlar

Görüldüğü gibi, Çanakkale Cephesi'ndeki mücadelede İngiltere ile Almanya karşılıklı ittifaklar içinde yer almışlardır. Ancak Boğazlar'ın gizli anlaşmalarla Rusya'ya bırakılmasına durumu kurtarmak adına şimdilik razı gibi görünen İngiltere ve Almanya'nın, böyle bir oldubittiye mani olmak adına bir an evvel Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için ikili bir ittifak içinde dahi oldukları söylenebilir. Bunun kanıtı, İstanbul'a doğru seyir halinde olan iki Alman savaş gemisinin Yunanistan'da kömür ikmali yapmalarıdır.

Osmanlı Devleti savaşa İttifak Devletleri yanında katılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaş hazırlıklarını güçlendirmek adına kapitülasyonları kaldırma kararına en büyük tepkiyi, müttefikleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan göstermişler; hatta bu kararın geri alınması için İngiltere ve Fransa ile birlikte Osmanlı Devleti'ne nota bile vermişlerdir. Bu husus; devletler arasında ebedi dostlukların olmadığını, sadece ortak menfaatlerin olduğunu gösteren diğer kanıttır.

Sonuçta genelde Anadolu, özelde Boğazlar bölgesi, dünyada mevcut önemli yeraltı kaynaklarına sahip olan ve üç kıta arasında bir geçiş bölgesi olma özelliği taşıyan ateş çemberinin ve Balkanlar-Orta Doğu-Kafkaslar üçgeninin ortasındaki konumuyla 100 yıl önce olduğu gibi bugün de stratejik önemini korumaktadır.

Çanakkale Savaşı Başlıyor

Çanakkale Cephesi'nde cereyan eden deniz muharebesi 19 Şubat 1915 günü Boğaz giriş tabyalarının bombardımanı ile başlamış ve 18 Mart günü İtilaf Devletleri donanmasının yenilgisiyle sonuçlanmıştır.

---

[20] Walter von Schoen, ***Bir Alman'ın Gözüyle Çanakkale Gelibolu Cehennemi***, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2010, s. 13.

Denizden zorlama ile Boğaz'ın geçilemeyeceğinin anlaşılması üzerine, bu defa karaya çıkarma yapılarak Gelibolu Yarımadası'nın işgal edilmesine ve müteakiben Boğaz'ın geçilmesine karar verilmiştir. Bu harekât da 25 Nisan günü başlamış ve 9 Ocak 1916 günü son İtilaf Devleti askerinin yarımadayı tahliyesi ile sona ermiştir. Böylece İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'u ele geçirme teşebbüsleri başarısızlıkla sona ermiştir.

18 Mart günü öncesinde İtilaf Devletleri'nin Türk tarafını küçük gördüğü, aşağıladığı ve bu nedenle yeterli ölçüde hazırlık yapmadan saldırıya geçtiği gözlenmiştir. Bu kapsamda şunları örnek verebiliriz:

Birleşik Filo Komutanı Amiral de Robeck'in son değerlendirme toplantısında söylediği sözler: *"Yarın akşam Marmara'dayız! Bekle İstanbul, geliyoruz."* [21]

Fransız Filo Komutanı'nın sözleri: "*Müttefiklerin muazzam armadasının Çanakkale Boğazı'nı zorlayarak geçeceğinden kuşkumuz yok. Çanakkale geçilecektir."*[22]

İngiliz Donanması Kurmay Başkanı Amiral Roger Keyes, hatıra defterinin 18 Mart sayfasına yazdıkları: *"Düşüncelerimde bir değişiklik yok. Israr ediyorum: Çanakkale Boğazı'nı geçeceğiz. Bunun için en ufak bir kuşkuya gerek yok!"*[23]

18 Mart akşamı durum hiç de beklendiği gibi sonuçlanmamış ve Çanakkale geçilememişti. Amiral de Robeck, Churchill'e bugünkü muharebelerin raporunu kısaca şöyle verdi: *"Bugün hayatımın en uzun gününü yaşadım. Bereket versin ki, Mart'ın akşam güneşi erken batmaktaydı. Saat 17.00'de artık yapacak bir şey kalmadığını görerek, boynumu bükerek, istemeye istemeye çekilme emrini verdim."*[24]

Boğaz'ı donanmayla zorlayıp geçmek için yapılan bu girişim ancak *"Şiddetli Bir Yenilgi"* sözüyle tanımlanabilecek biçimde son bulmuştu.[25]

İngiliz savaş muhabiri Ashmead Bartlett'in 18 Mart'la ilgili yorumu da şöyleydi: *"...Sonuçta herkesin itiraf ve kabul edeceği bir hezimete, yenilgiye uğradık ki, bunun için hiç de şikâyet etme hakkımız yok.*

---

[21] Fikret Günesen, ***Çanakkale Savaşları,*** Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986, s. 75.
[22] A.Vehbi Vakkasoğlu, ***Bir destandır Çanakkale***, ed. Cemil Tokpınar, 22.basım, Nesil Yayınları, İstanbul, 2003, s. 42.
[23] A.Vehbi Vakkasoğlu, ***a.g.e.***, s. 37.
[24] Nazım Dündar Sayılan, ***Çanakkale'de Üç Yüzbaşı,*** Sarkaç Yayınları, Ankara, 2011, s. 195.
[25] M. Şevki Yazman, ***Bir Subayın kaleminden "Türk Çanakkale" Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var,*** yay. haz. Tuncay Yılmazer, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008, s. 65.

18 Mart'ta yenildik. Bu konuda başka anlamlar aramaya gerek yoktur."[26]

Churchill bu yenilginin sonunda *"Ordu'nun yardımı olmaksızın Filo'nun başarıyı sağlayabileceği umuduna kapılmıştım. Fakat şimdi bu işte müşterek harekâtın zorunlu olduğunu anlıyorum."*[27] demek zorunda kalacaktır.

Deniz muharebesindeki başarısızlık üzerine General Hamilton komutasında bir kuvvetle karadan çıkarma kararı alındı. General Hamilton zaferden öylesine emindi ki, 10 Nisan günlüğünü şöyle yazdı: *"Planlarımız tatbik edildiği takdirde Türkler geri çekilmek için bile vakit bulamayacaklardır."*

Ancak karadan zorlama ile de Çanakkale geçilememişti. Alınan bu sonuçla ilgili olarak General Hamilton'un *"Ağustos ayından beri Gelibolu Yarımadası'ndayız ve hiçbir şey yapmak imkânı bulamadık. Tam bir fiyasko bu... Çok mükemmel komuta edilen ve cesaretle dövüşün Türk ordusuna karşı savaşıyoruz. Bir kumarbaz ağzıyla doğruyu söylemek gerekirse, elimize çok iyi bir şans geçmişti ama Osmanlı Bankası'nı soyamadık."*[28] itirafı yaşanan hayal kırıklığının bir örneğini teşkil etmektedir.

İtilaf Devletleri, en güçlü ve modern silahlarla donatılmış zırhlıların Boğaz'da görülmesiyle Türk askerinin direnmekten vazgeçeceğini sanmış; Çanakkale'deki Türk savunmasını ve askerini sadece matematiksel ölçülere göre değerlendirip onun manevi gücünü, azim ve kararlılığını görmezden gelerek büyük bir hesap hatasına düşmüşler ve sonunda zaferi Boğaz'da Türk top ve mayınlarına, karada Türk süngüsüne bırakıp gitmişlerdir.

Çanakkale Savaşı'nın Özellikleri ve Sonuçları

Öncesindeki olaylar açısından bu derece önemli dersler ihtiva eden Çanakkale Savaşı, oluş biçimiyle de ayrı bir anlam ifade etmektedir.

Çanakkale Savaşı; o tarihe kadar bu derece kapsamlı yapılan ilk deniz ve çıkarma harekâtı olması, muhtelif milletlere mensup askerleri aynı cephede buluşturması, kara, deniz, hava ve yeraltında tüneller kazarak düşman siperlerinin altına kadar ilerleyip buralara yerleştiren patlayıcı maddelerle siperlerin havaya uçurulması suretiyle yapılan lağım savaşları başta olmak üzere çok kapsamlı bir mücadele olması,

---

[26] Ian Hamilton, ***Çanakkale Hatıraları 1915***, ed. Ö. Andaç Uğurlu, çev. Mehmet Ali Yalman-Nurer Uğurlu, 2. baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 345.
[27] M. Şevki Yazman, **Türk İstanbul, *a.g.e.,*** s. 3.
[28] Ian Hamilton, ***Çanakkale Hatıraları 1915, a.g.e.,*** s. 269, 303.

uçak ve denizaltıların çok etkili bir silah olarak kullanılması, siper savaşlarında benzeri görülmedik bir şekilde iki siper arasındaki mesafenin zaman zaman 8-10 m'ye kadar düşmüş olması açılarından, kendine has özellikleri barındıran sıra dışı bir muharebedir.

Çanakkale Muharebeleri'nde silah, cephane ve donanım bakımından yetersiz durumda olan Türk ordusunun en yeni silah, donanım ve sınırsız cephane kullanan ve en güçlü donanmayla desteklenen İngiliz ve Fransız ordularını çekilmek zorunda bırakması, 300 yıldan beri Doğu dünyası ile her muharebede zaferden zafere koşan Batı dünyasına *"Artık dur!"*; Doğu dünyasına da *"Artık korkma!"* mesajı olmuştur.[29]

Çanakkale Savaşı çok şiddetli çarpışmalara sahne olmuştur. Bu muharebelerde Müttefikler, diğer cephelerde şiddetle duydukları asker ve gemi ihtiyacına rağmen büyük bir donanma ve 400.000'den fazla askeri Gelibolu Yarımadası'nda tutmak ve yüz binlerce can kaybı vermek zorunda kalmışlardır. Sonuçta da planları hedefine ulaşamamış ve Boğaz geçilememiştir.

Çanakkale Savaşı, moral gücünün maddi güce üstünlüğünü ifade eden Napolyon'un *"Harp bir strateji meselesi olmaktan ziyade psikoloji meselesidir. Maneviyat harbin yarısını kazandırmaya kâfidir."* sözünün de bir doğrulaması olmuştur. [30]

Çanakkale'de Türk askerinin savaşma kararlılığı, azim ve iradesi, Alman harp tarihçisi Carl von Clausewitz'in tanımlamasını da aşarak[31] kendi alanında zirve yapmıştır. Çanakkale'de Türk Milleti'nin cesareti, İngiliz soğukkanlılığını; azmi, İngiliz inadını; vatanseverliği de İngiliz gururunu yenmiştir.[32] 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'ndan alınan ders de Mehmetçiğin yukarıdaki niteliklerini doğrular niteliktedir.[33]

---

[29] Yusuf Hikmet Bayur, ***TÜRK İnkılâp Tarihi, 3. cilt 2. kısım***, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. xıx.

[30] M. Zekeriya, "Çanakkale Savaşı'nın Psikolojisi", ***Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı***, ed. Ersan Güngör, haz. Muzaffer Albayrak-Ayhan Özyurt, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006, s. 291; Talat Özdoğan, "Çanakkale'de Türk Kahramanlığı", ***Çanakkale Muharebeleri 75. Yıl Armağanı***, Ankara, 1990, s. 166; Orhan Karaveli, ***Çanakkale Olmasaydı O Olmasaydı***, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 128.

[31] Yazar "*Harp üzerine"* adlı eserinde; savaşın bir sanat olduğunu, savaşın kazanılmasında moral faktörünün başlıca faktörlerden biri olduğunu ifade ederek şunları söyler: *"Şansa güvenmek, yiğitlik ve atılganlık sadece cesaretin dış görünümüdürler. Bütün bu ruh halleri, kazayı ve tesadüfü ararlar, çünkü tesadüf onların unsurudur."* Bkz. Carl von Clausewitz***, Harp Üzerine***, çev. Fahri Çeliker, Ankara, 1991, s. 31-33.

[32] Ramazan Eren, ***Çanakkale Kahramanları-2,*** İstanbul, 2005, s. 91.

[33] Rus-Japon savaşından alınan ders, modern savaş sanatının teknoloji değil, maneviyat olduğu; üstelik bunun da yalnız ordunun değil, o ordunun mensup olduğu milletin

Çanakkale Seferi'nin baş mimarı ve sonuna kadar da ısrarcısı olan Churchill ve diğer yöneticiler, Türk Milleti'nin güç ve kapasitesini son ana kadar hep küçümsediler. Sanıldı ki, Balkan Devletleri'ne kolayca yenilen Osmanlı Devleti *"Sınırlı bir cezalandırma hareketi ile inat etmekten vazgeçerek teslim olacak ve böylece en ekonomik yoldan en büyük kazançlar elde edilmiş olacaktır."* Kazanacaklarından o kadar emindiler ki, daha savaşın başında *"Çanakkale Boğazı Geçildikten Sonra İzlenecek Siyaset"* konusunda uzun raporlar ve planlar bile hazırladılar. İçine düştükleri bu yanılgı, Müttefiklerin savaş süresince peş peşe hatalar yapmasının ve başarısızlıklarının temel sebebi olacaktı.[34]

Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatını değiştiren, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'u işgalden kurtaran, milli mücadelenin lideri Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'i Türk Milleti ve dünya ile tanıştıran bu olay; savaşın iki yıl daha uzamasına, Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılarak Bolşevik rejimin iş başına gelmesine ve savaşın hem yenen, hem de yenilen devletlerde yol açtığı sosyo-ekonomik çöküntüler ve büyük patlamalar sonucu İtalya'da Faşizm'in, Almanya'da ise Nazizm'in ortaya çıkmasına yol açan sebeplerden biri olmuştur.

Diğer taraftan üstün teknoloji ve donanımın moral değerler karşısında pek o kadar çok anlam ifade etmediği, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun ve Fransa'nın iflas ettiği, dolayısıyla sömürgecilik ahtapotunun kollarının kırıldığı/boğazının kesildiği yer, yine bu coğrafya ve bunu başarabilenler de Türk Milleti olmuştur. Bu nedenle Çanakkale Zaferi'nin ekonomik anlamda da ayrı bir önemi bulunmaktadır. Emperyalizmin dünya çapında ağır bir yenilgiyle başlayan ilk itibar kaybı Çanakkale'de başlamıştır.

Türk askerinin Çanakkale'de kazandığı zafer sayesinde Boğazlar açılamamış; Rusya ile Müttefikleri arasında irtibat ve Çarlık Rusyası'nın ihtiyaç duyduğu savaş malzemelerinin ulaştırılması sağlanamamış; Karadeniz'de mahsur kalan ticaret filosu da serbest kalamadığından Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu hububat vs. pazarlanamamış ve sonunda sosyo-ekonomik patlamalara sahne olan Çarlık Rusyası ekonomik, askerî ve siyasi bakımdan boğulmuş ve

---

maneviyatı olduğu görüşünün yaygınlaşmasıydı. Bkz. George W. Gawrch, ***Genç Atatürk Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına,*** çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 34.

[34] A. Mete Tunçoku, "İngiliz Gizli Belgelerinde 18 Mart Zaferi ve Çanakkale Muharebeleri", ***Çanakkale Muharebeleri 75. Yıl Armağanı,*** Genkur. Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 32, 33.

1905 Japon yenilgisiyle devrimin alt yapısı şekillenen Rusya'da[35] Bolşevik rejim iş başına gelmiştir.[36] Bolşevik Rusya'nın ilk icraatı, savaştan çekilmek ve Çarlık Rusyası'nın imzaladığı bütün antlaşmaları yok sayarak yapılan gizli antlaşmaları açıklamak olmuştur.

Bolşevik Rusya'nın gizli antlaşmaları açıklamasından sonra kendilerini gizliden gizliye Osmanlı'ya karşı isyana zorlayan İngiltere'nin gerçek niyetinin ne olduğunu öğrenen Arap dünyası, yeniden bir durum değerlendirmesi yapmak ve İngiltere'nin aldığı bu yenilgi ve üzerinde güneş batmayan imparatorluğun çöküş sürecine girmesi karşısında Osmanlı Devleti'ne karşı planladıkları isyanları, "*Acaba İngilizlerin oyununa mı geliyoruz?"* endişesiyle bir müddet ertelemek zorunda kalmışlardır.[37]

Rusya'da Bolşevik ihtilalin vuku bulması bir cepheyi kapattığından, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yükü hafiflemiş ama, daha da önemlisi, emperyalizme karşı mücadele fikri etrafında birleşildiği için, yeni Sovyet yönetimi ile Anadolu'da yapılacak millî mücadelenin liderleri arasında bir yakınlaşma ortaya çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın iki yıl uzaması sonucunda, İngiltere'de sosyal ve ekonomik bunalım ortaya çıkmış, devlet borçlarının sekiz milyar İngiliz lirasına yaklaşması, zorunlu askerlik uygulamasına başlanması, artan işsizlik ve savaşa katılanların geride bıraktıklarının yaşam koşullarının giderek kötüleşmesi, İngiltere'de siyasal bunalım da yaratmış ve mevcut hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır.

Denizlerde de eski gücünü kaybeden İngiltere, ilerleyen dönemde ABD'nin üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalacak ve savaşın sonunda ABD dünyada tek süper güç olarak yeni bir rol üstlenecektir.[38]

Fransa'yı da yanına alan İngiltere, savaş sona erdiğinde Türklerden bunun intikamını almak için bir taraftan Osmanlı Devleti'ni yıkarken, diğer taraftan da Anadolu'yu Yunanlılara, Ermenilere ve Kürtlere peşkeş çekmekten de geri kalmamıştır.

---

[35] A. Mete Tunçoku, ***Buzdağı'nın Altı,*** TBMM. Yayınları No 107, TBMM Basımevi, Ankara, 2005, s. 10-21; Erdoğan Aydın, ***a.g.e.,*** s. 159.

[36] Fahir Armaoğlu, "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", ***Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslar arası Sempozyumu,*** 14-17 Mart 1990, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 6-29.

[37] A. Mete Tunçoku-Cemalettin Taşkıran, ***Çanakkale, Churchill ve Anzaklar,*** Genkur. Basımevi, Ankara, 2000, s. 13, 14.

[38] Ergun Aybars, "Çanakkale Savaşı'nın Siyasi Sonuçları", ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, sayı 3,*** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, Mart 2003, s. 72.

Savaşın iki yıl uzaması ve cephede verilen ağır kayıplar, Fransız halkında ruhsal çöküntüye sebep olmuş ve halk savaştan bıkma noktasına gelmiştir. Fransız ordusunda da yer yer ayaklanmalar, emre itaatsizlik, siperleri terk etme, vb. disiplinsizlik olaylarında artışlar görülmüştür.

Harbin öncesinde İttifak Devletleri ile birlikte olan ama son anda ittifaktan ayrılarak tarafsız kalmayı yeğleyen İtalya, savaşın gidişatının İtilaf Devletleri'ne doğru dönmesi karşısında bu devletlerden birtakım ödünler koparark İtilaf Devletleri'ne katılmayı kabul etmiştir. Bu yeni durum ülkedeki savaş karşıtlarını cesaretlendirmiş; Rusya'dan yapılması beklenen buğday ithalatının aksaması, ülkede ekmek ihtiyacının artması ve kıtlık sonucu doğurmuştur. Bunun üzerine yer yer dükkân yağmalamaları, protesto yürüyüşleri vb. olayları görülmüştür.

Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan gibi Balkan Devletleri de, savaşa katılım konusunda Çanakkale Cephesi'nin akıbetine göre karar verme iradelerini son ana kadar ellerinde bulundurmayı başarmışlar ve 600 yıllık devlet tecrübesi olan Osmanlı Devleti'ne acı bir ders vermişlerdir.

Çanakkale'de kazandığımız zafer; Bulgaristan'ı İttifak Bloğuna katılmak için cesaretlendirirken, Yunanistan'ın Megali İdeası'nı ertelemesine ve diğer Balkan Devletleri'nin de taraflarını ortaya koymalarına sebep olmuştur.

Çanakkale Muharebeleri'nin gelişme safahatı, İngiltere'nin savaşın başından beri Japonya'dan yapmakta olduğu yardım talebini artırmasını istemesine rağmen, Japonya'nın bu istekleri çeşitli bahanelerle kabul etmemesine yol açmıştır.[39]

Emperyalist dünyanın aldığı bu yenilgi; Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar başta olmak üzere farklı kültür, etnik köken ve milletlerden gelen ve çoğu da sömürge ülkelerde yaşamaları nedeniyle bu savaşa katılmak zorunda kalan yüz binlerce insana kendilerini tanıma, etrafını tanıma, kimliklerini sorgulama ve Türklerin verdiği mücadele ile kendi konumlarını karşılaştırma fırsatı yaratmıştır.

Savaşan askerlerin birbirlerini daha yakından tanımaları daha muharebe sahasında meyvelerini vermeye başlamış; Avustralya ve Yeni Zelanda askerleriyle Türk askerleri arasında ortaya çıkan samimiyet, yakınlaşma ve dostluk, Dünya Harp Tarihi'ni *"Centilmenler Savaşı"* kavramı ile tanıştırmıştır.

Bu insanlar bir yandan çok zor şartlarda kanlı bir mücadele verirken, diğer yandan da Gelibolu'da ne aradıklarını, burada kimin

[39] A.Mete Tunçoku, ***Buzdağı'nın Altı, a.g.e.,*** s. 10-21.

için ve ne için kanlarını akıttıklarını/canlarını ortaya koyduklarını, anavatanını kahramanca ve dürüstçe savunup mertçe savaşan Türk askeriyle neden karşı karşıya getirildiklerini sorgulamaya başlamışlardır.

Bu durum, savaşa katılan Avustralyalı askerlerde milliyetçilik bilincinin ilk kıvılcımlarını çaktırmıştır. Nitekim 9 Eylül 1922'de Yunanlılar denize döküldükten sonra, muzaffer Türk ordularının Boğazlar bölgesine kaydırılması üzerine, Churchill'in Avustralya'dan yardım istemesine karşı bu ülkenin Başbakanı, *"Tek bir askerin hayatını tehlikeye koymayacağını ve yeniden savaşa karar verilirse dominyondan işbirliği istenmemesi gerektiğini"* vurgulayacaktır.[40]

Yeni Zelandalı Araştırmacı Christopher Pugsly'nin bu konuda yorumu dikkat çekicidir: *"Bizim evlatlarımız Yeni Zelanda'dan, Avustralya'dan gemiler binip savaşa katılıp anavatanlarına (İngiltere'ye) yardım için yola çıktıklarında kendilerini İngiliz olarak görüyorlardı. Ancak geri döndüklerinde onlar birer Yeni Zelandalıydı, Avustralyalıydı. Yani iki millet, iki halk olma bilincini Gelibolu'da öğrenmişlerdi."*[41]

Harp tarihinde birbirleriyle gırtlak gırtlağa savaştıktan sonra savaş alanından dost olarak ayrılmanın bir örneği hâlâ daha mevcut değildir. Yaşanan onca şiddet, kan ve acı dolu günler boyunca, taraflar arasında nefret ve düşmanlık yerine karşılıklı takdir ve saygıya dayanan olumlu izlenim ve duyguların ilginç bir dostluk havası içinde gelişmesi, bu ilişki şeklinin kalıcılığı ve savaşın 100. yılında derinleşerek devam etmekte olması, Gelibolu Yarımadası'nda 100 yıl önce verilen bu mücadeleye ayrı bir anlam yüklemektedir.[42]

Çanakkale Muharebeleri'ne İngilizlerle birlikte katılan İrlandalılar da, tıpkı Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar gibi dönüşlerinde artık daha çok İrlandalı olduklarının ve İngiltere'nin bir parçası olmadıklarının farkına varmışlardır. 1922 yılında İngiltere'den bağımsızlıklarını kazanıncaya kadar olan süreçte İrlanda milliyetçiliği bilincinin giderek güçlenmesi, 10. İrlanda Tümeni'nin Anafartalar Ovası'ndaki mücadelesi ile ayrı bir anlam kazanmıştır.

Çanakkale Muharebeleri'ne İngiltere ile birlikte katılan gönüllü Yahudi birliğinin gösterdiği çaba ve elde ettiği başarıları ve yansımalarını,

---

[40] Genelkurmay Başkanlığı, ***Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale Cephesi (Haziran 1914- Nisan 1915), 5. cilt 1. kitap, a.g.e.,*** s. 254.
[41] A. Mete Tunçoku, "Çanakkale Savaşlarının Stratejik Sonuçları", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı 4,*** 1998, s. 563, 564.
[42] A.Mete Tunçoku-Cemalettin Taşkıran, ***a.g.e.,*** s. 16.

Siyonist liderlerden Vladimir Jabotinsky *"Savaşmak açısından Gelibolu'ya gidiş Siyonizm'e yepyeni ufuklar açmıştır. İsrail Devleti'ni Çanakkale'de verdiğimiz 55 kayba borçluyuz. 2 Kasım 1917 Balfour Bildirisi'yle İngilizlerden İsrail'in kuruluşu için destek sözü alırken elimde Çanakkale kayıplarımızın listesi vardı. İsrail'e giden yol Çanakkale tepelerinden geçmiştir."* şeklinde ifade etmiştir.[43]

Bu durum, Yahudi davasının dünyaya tanıtılması ve 2 Kasım 1917'de benimsenen "*Balfour Bildirisi*" ile Orta Doğu'da bugün var olan İsrail Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynamıştır.[44]

Emperyalist idealleri doğrultusunda dünyayı ve Osmanlı topraklarını paylaşmak isteyen İtilaf Devletleri'nin itibarları, Çanakkale yenilgisi sonucunda önemli ölçüde sarsılmış ve Gelibolu Yarımadası'ndan çakan bu kıvılcım, Hindistan'dan Cezayir'e kadar bütün mazlum milletlere kurtuluş umudu olmuş ve bu olaydan sonra dünya siyasi coğrafyası yeniden şekillenmeye başlamıştır.[45]

Çanakkale Savaşı'nın vuku bulduğu coğrafya, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı ile birlikte, Cebelitarık ve Süveyş Kanalı ile bütünleşerek Atlas Okyanusu ve Hint okyanusu gibi dünyanın büyük denizlerini ve büyük kıta parçalarını birbirine bağlayan, daha geniş anlamdaki jeopolitik konumlarıyla dünya siyaset ve ekonomisi üzerinde olan etkilerini bugün de muhafaza etmektedir.

Bu durum bizlere vatanı emanet eden aziz şehitlerimiz adına yarattıkları 1915 Çanakkale Ruhu'nu koruma noktasında önemli sorumluluklar yüklemektedir.

Çanakkale 1915 Ruhu'nun dünya siyaset sahnesine kazandırdığı en büyük armağan; 1915 Çanakkale seferinin fikir babası ve mimarı olan Churchill'in *"Kaderin Adamı"*, İngiliz Resmî Harp Tarihi'ni yazan Aspinall Oglander'in *"Olağanüstü Bir Komuta Dehası"*, Avustralya Resmî Tarihi'ni yazan C.E.W. Bean'in de *"Doğu Cephesi'ndeki En Büyük Lider"* olarak tanımladığı, İngiltere'de Başbakan Lloyd George'u *"Arkadaşlar! Asırlar pek nadir olarak dahi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakın ki, o büyük dâhiyi asrımızda Türk Milleti yetiştirdi. Mustafa Kemal'in* dehasına *karşı elden ne gelir?"*[46]

---

[43] A. Mete Tunçoku, "Çanakkale Savaşlarının Stratejik Sonuçları", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı 4***, 1998, s. 566.

[44] A.Mete Tunçoku, "Çanakkale Savaşı'nın Siyasal Olarak Değerlendirilmesi", ***Çanakkale Savaşı'nın Askerî ve Siyasi Yönü Bildirileri Sempozyumu,*** Ankara, 1987, s. 33.

[45] A. Mete Tunçoku, ***Çanakkale 1915 Buzdağı'nın Altı, a.g.e.,*** s. 57-90.

[46] Selahattin Çetiner, ***Çanakkale Savaşları Üzerine Bir İnceleme,*** Cem Offset,

itirafı ile istifa etmeye mecbur eden, ilerleyen yıllarda arkasından sürüklediği Türk Milleti ile birlikte Anadolu'da verdiği kurtuluş mücadelesi sonunda Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran, kurtuluş mücadelesi veren tüm milletler tarafından lider olarak kabul edilen ve 20. yüzyılın en saygın devlet adamı seçilen Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal olmuştur.

Çanakkale Muharebeleri'nde her iki taraftan 500.000'den fazla insanın zayi olması, o güne kadar dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen olayların yaşanması, dünyanın en güçlü ordularının teknolojik imkânları ile inanç, azim, kararlılık, irade ve zekânın ölümüne çatışması, her insanı hayrette bırakan bir gerçek olmuştur. Ancak ondan daha da büyük bir gerçek vardır ki, o da savaştan 19 yıl sonra Atatürk'ün yabancı mezarlıklarda bulunanlarla ilgili söylediği şu sözleridir:

"Bu Memleketin Toprakları Üzerinde Kanlarını Döken Kahramanlar! Burada, bir dost vatanın topraklarındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler Mehmetlerle yan yana koyun koyunasınız.

Uzak Diyarlardan Evlatlarını Harbe Gönderen Analar! Gözyaşlarını dindiriniz. Evlatlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır."[47]

Bu sözlerin o tarihlerde Avrupa'yı kasıp kavuran Faşist ve Nazi söylemleri ile taban tabana zıt olduğu da unutulmamalıdır.

İkinci Körfez Harekâtı olarak bilinen gelişmeler öncesinde, Çanakkale 1915 kazanımları Amerikan askerî ve sivil yetkilileri tarafından gündeme getirilmiş ve ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında kuzeyden de cephe açılması görüşünü alaycı bir şekilde eleştirerek şunları söylemiştir: *"Bu yükleri Gelibolu'ya mı boşaltacaksınız? Biz bu filmi daha önce gördük. Böyle bir şey olmayacak."*[48]

Bu olayda da Çanakkale Savaşı'na gönderme yapılması, bu savaştan alınan derslerin 100 yıl sonra da hâlen güncelliğini muhafaza ettiğini göstermektedir.

Ankara, 1999, s. 222.

[47] A.Mete Tunçoku, ***Buzdağı'nın Altı, a.g.e.,***s. 113-120; 10.11, 1953 tarihli Dünya Gazetesi özel sayısında yayınlanan Gazeteci Yekta Ragıp Önen'in eski İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile yaptığı söyleşi; ***Çanakkale 1915 Dergisi, sayı 8***, Mart 2011, s. 8; Uluğ İğdemir, ***Atatürk ve Anzaklar,*** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 6; Cemal Granda, ***Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri***, Kent Kitap, İstanbul, 2008, s. 281-283.

[48] Bob Woodward, ***Saldırı Planı,*** çev. Melih Pekdemir-Şefika Kamcez, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004, s. 330.

Son olarak iki hususu takdirlerinize sunmak istiyorum:

Bu cephede verilen mücadele Rusya'dan Orta Doğu'ya, Hindistan'dan Avustralya'ya kadar etkisini göstermiş; imparatorlukların yıkılarak yerlerine Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı fikir akımlarının da tetiklediği, günümüz dünyasının bir türlü başa çıkamadığı küresel sorunlara çare olarak öngörülen ve son yıllarda Amerikalı bilim adamı Francis Fukuyama'nın önerdiği *"Ulus-Devletlerin Kurulması"* sürecinin önünü anlamlı bir öngörüyle bir asır öncesinde açmıştır.

Bugün çeşitli yazar ve düşünürlerin *"Ulus-Devlet bitmiştir; yeni dünya düzeninde Ulus-Devlet modelinin yeri yoktur."* görüşüne karşılık Fukuyama; *"Egemenliğin günbatımını öne sürenler, günümüz dünyasında Ulus-Devlet egemenliğinin yerini neyin alacağını açıklamak zorundadırlar. Net bir cevabın yokluğunda, Ulus-Devlet egemenliğine geri dönmekten ve bir kez daha devleti nasıl daha güçlü ve verimli kılabileceğimizi anlamaya çalışmaktan başka seçeneğimiz yok."* yorumuyla, küresel terör, yoksulluk, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi sorunların çözümü noktasında, 21. yüzyıl dünyasının temel siyasal biriminin çok uluslu şirketler/örgütler, çoğu sefil sivil toplum örgütleri, suç kartelleri, mafya ve terörist gruplar yerine *"Ulus-Devletler"* olmasını öngörmektedir.[49]

Hâlbuki bundan tam 100 yıl önce Türk Milleti önsözünü Çanakkale 1915 Ruhu ile yazarak kurduğu yeni Türkiye Cumhuriyeti ile tüm insanlık âlemine *"Aramızdaki dil, din, mezhep, vs. ayrılıklarını bir zenginlik olarak kabul ettiğimiz takdirde ortak bir amaç uğruna belirli bir coğrafyada siyası bir oluşum içerisinde birlikte ve huzur içinde yaşayabiliriz."* modelini sunmuştur.

Bu modelde insanlar arasında husumet yoktur; diline, dinine, kültürüne vs. farklılıklara saygı, kardeşlik, dayanışma vardır. Modern demokratik yaşama en uygun olan bu model hâlen ülkemiz, İspanya, Belçika, Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Japonya'da uygulanmaktadır.

Tabii ki, sunulan bu model kolay ve ucuz para kazanmaya niyetli olanların ve *"Sürdürülebilir Bir Balkanlaşma"* idealiyle sömürgeciliğin çağdaş bir yorumu olan küreselleşmeyi tüm dünyaya dayatmaya çalışanların işine gelmemiştir.

100 yıl boyunca kendi çıkarları uğruna insanları olabildiğince ayrıştıran, onları küreselleşmenin önünde en büyük engel gördükleri

[49] Francis Fukuyama, ***Devlet İnşası***, çev. Devrim Çetinkasap, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 140-142.

millet olma bilincinden uzaklaştırmaya çalışan, böylece kendi mutlu azınlığı uğruna çoğunluğu ateşe atmaktan çekinmeyen ve uluslar arası terörü bir silah olarak kullanmaktan çekinmeyen zihniyet, Türk Milleti'nin kanla ve canla elde ettiği bu kazanımları 100 yıldır görmezden gelmiş ve insanlık âlemini içinden çıkılmaz sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır.

2001 Eylül ayında ABD'de yaşanan İkiz Kuleler saldırısını müteakip çözüm üretme noktasında arayışlara giren bilim dünyası, Fukuyama örneğinde olduğu gibi, nihayet Türk Milleti'nin 100 yıl önceki tecrübelerini dikkate alarak bir model geliştirmiş ve insanlık âleminin hizmetine sunmuştur. Bu nedenle Türk Milleti'nin çağdaş uygarlığa katkıları adına şunu söylemek mümkündür: Çanakkale'de akıtılan 200.000 vatan evladının kanı, canı, 100 yıl sonra tüm dünyayı kasıp kavurma noktasına yaklaşan sorunların çözülmesine de katkı sağlamıştır.

Çanakkale Savaşı'nın sonuçları içinde çarpıcı gördüğüm bir diğer husus da şudur: Alman Prof. Ernest Jackh, savaşın hemen sonunda Truva harabeleri önünde kendisi ile yaptığı söyleşide Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'in eliyle Çanakkale Boğazı'nı göstererek şöyle söylediğini yazmaktadır: *"Ruslar gibi karaya hapis durumdayız. Onlar yıkılmaya mahkûm, çünkü Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nı kapatıp onları Karadeniz'e hapsettim. Böylece Müttefikleriyle bağlantılarını kestim. Ama biz de aynı sebepten çökebiliriz. Akdeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nun kıyılarında oturuyoruz, doğru, ama okyanuslara açılacak ehliyette değiliz. Deniz gücü olmayan bir kara gücü olarak yarımadamızı, kara güçlerini hiç zorluk çıkarmadan getirebilecek deniz güçlerine karşı savunamayacak durumdayız."*[50]

Mustafa Kemal'in bu sözlerinin satır aralarında *"Çanakkale Savaşı'nda acaba bu kadar fazla insan zayiatı vermeden de Çanakkale savunulamaz mıydı?"* sorusunun cevabı da bulunmaktadır.

Yine bu sözlerle *"Dünya hâkimiyeti en etkili şekilde nasıl sağlanabilir ve millî çıkarlar en kolay nasıl korunabilir?*" sorularına cevap aramak adına, "*Eğer Osmanlı Devleti güçlü bir donanmaya sahip olsaydı, bu caydırıcı deniz gücünden dolayı, Çanakkale harekâtı ya yapılmayacak, ya da yapılmaya kalkılırsa bile karada değil, açık denizlerde cereyan edecekti."* gerçeği ifade edilmektedir.

[50] Ernest Jackh, ***Yükselen Hilal Türkiye'nin Dünü, Bugünü ve Yarını***, çev. Sakıp Murat Yalçın, İkarus Yayınları, İstanbul, 2008, s. 177.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası noktasında, üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemizin deniz gücü açısından neden hedefte olduğunu, yüce Atatürk, Alman bilim adamına söylediği sözlerle, bizlere tam 100 yıl önce hatırlatmıştır.

100 yıl geçmesine rağmen ülkemizde yeterince incelenmeyen, üstelik çoğu kez de çarpıtılan Çanakkale Savaşı ve Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal olgusu; gerek dünyayı istedikleri gibi şekillendirmeye soyunan devletler gerekse de bağımsızlık mücadelesi veren milletlerce, neden ve sonuçlarıyla ve en küçük bir ayrıntıya kadar incelenmiş ve askerî-politik uygulamalarda elde edilen deneyimler 100 yıldan beri kullanılmaktadır.

Bu hassas coğrafyada Çanakkale 1915 Ruhu'nun gerçek anlamının ne olduğunun anlaşılması ve bu anlayışa işlerlik kazandırılması için daha kaç yüzyıl beklememiz gerektiği hususunu Türkiye Cumhuriyeti kimlik kartını taşıyan herkesin takdir ve insafınıza bırakıyorum.

Gözyaşı ve kanın akıtılmadığı bir dünya beklentisi ile insanlık âlemine ve Türk Milleti'ne huzur ve refah içinde yaşama imkânı sağlayan aziz şehitlerimizi rahmetle anıyorum.

KAYNAKÇA

ARMAOĞLU, Fahir, ***Siyasi Tarih 1789-1960***, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi sayı 4, 1998.

ATEŞ, Toktamış, ***Siyasal Tarih,*** Bilgi Üniversitesi Yayınları 76, İstanbul, 2004.

AYDIN, Erdoğan, ***Osmanlı'nın Son Savaşı Turan Hayalinden Sevr'e,*** Literatür yayınları: 671, 5. Basım, İstanbul, 2013.

BAYUR, Yusuf Hikmet, ***Türk İnkılâp Tarihi 3. cilt 1. ve 2.kısım,*** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

BELEN, Fahri, ***20. Yüzyılda Osmanlı Devleti,*** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

CLAUSEWITZ, Carl von, ***Harp Üzerine***, çev. Fahri Çeliker, Ankara, 1991.

CORBET, Jullien, ***Harekât-ı Bahriye 1. ve 2. cilt***, çev. A. Rıza Seyfi, İstanbul, 1926.

Çanakkale Boğaz Komutanlığı, ***Çanakkale Deniz Savaşları 1915***, Deniz Basımevi, İstanbul, 2004.

Çanakkale Savaşı'nın Askerî ve Siyasi Yönü Bildirileri Sempozyumu, Ankara, 1987.
Çanakkale Muharebeleri 75. Yıl Armağanı, Genkur. Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1990.
Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslar arası Sempozyumu, 14-17 Mart 1990, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı sayı 3, Ankara, Mart 2005.
Çanakkale 1915 Dergisi sayı 8, Mart 2011.
ÇETİNER, Selahattin, ***Çanakkale Savaşları Üzerine Bir İnceleme,*** Cem Offset, Ankara, 1999.
EREN, Ramazan, ***Çanakkale Kahramanları-2,*** İstanbul, 2005.
FUKUYAMA, Francis, ***Devlet İnşası***, çev. Devrim Çetinkasap, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
GAWRCH, George W., ***Genç Atatürk Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına***, çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
Genelkurmay Başkanlığı, ***Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-Nisan 1915), 5. cilt 1. kitap***, Genkur. Basımevi, Ankara, 2012.
GRANDA, Cemal, ***Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri***, Kent Kitap, İstanbul, 2008.
GÜLEN, Salih, ***Çanakkale'deki Anadolu***, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2008.
GÜNESEN, Fikret, ***Çanakkale Savaşları,*** Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986.
HAMİLTON, Ian, ***Çanakkale Hatıraları 1915***, ed. Ö. Andaç Uğurlu, çev. Mehmet Ali Yalman-Nurer Uğurlu, 2.Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006.
İĞDEMİR, Uluğ, ***Atatürk ve Anzaklar,*** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.
JACKH, Ernest, ***Yükselen Hilal Türkiye'nin Dünü, Bugünü ve Yarını***, çev. Sakıp Murat Yalçın, İkarus Yayınları, İstanbul, 2008.
KARAVELİ, Orhan, ***Çanakkale Olmasaydı O Olmasaydı***, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
ODTÜ 30. Kuruluş Yıldönümü Çanakkale Savaşları'nın Askerî ve Siyasi Yönü konulu Sempozyum Bildirileri, der. A.Mete Tunçoku, Ankara, 1987.
OGLANDER, Aspinall, ***Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Harekâtı 1. cilt***, yay. haz. Metin Martı, 2.Baskı, Arma Yayınları No 53, İstanbul, 2005.
PRİGGLE, Erich R., ***Çanakkale Savaşı Günlüğü***, ed. Zeynep Berktaş, çev. ve haz. Bülent Erdemoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

SAYILAN, Nazım Dündar, ***Çanakkale'de Üç Yüzbaşı,*** Sarkaç Yayınları, Ankara, 2011.
SCHOEN, Walter von, ***Bir Alman'ın Gözüyle Çanakkale Gelibolu Cehennemi***, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2010.
TUNÇOKU, A.Mete-TAŞKIRAN Cemalettin, ***Çanakkale, Churchill ve Anzaklar,*** Genkur. Basımevi, Ankara, 2000
TUNÇOKU, A.Mete, ***Çanakkale 1915 Buzdağı'nın Altı,*** TBMM Basımevi, Ankara, 2005.
TURAN, Şerafettin, ***Türk Devrim Tarihi 1. kitap İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe,*** Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.
Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi sayı 282, Ankara, 2010.
ÜLMAN, A.Haluk, ***Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş***, 3. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002.
WOODWARD, Bob, ***Saldırı Planı,*** çev. Melih Pekdemir-Şefika Kamcez, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004.
VAKKASOĞLU, A. Vehbi, ***Bir Destandır Çanakkale,*** ed. Cemil Tokpınar, 22.Basım, Nesil Yayınları, İstanbul, 2003.
YAZMAN, M. Şevki, ***Bir Subayın Kaleminden "Türk Çanakkale" Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var,*** yay. haz. Tuncay Yılmazer, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008.
ZEKERİYA, M., "Çanakkale Savaşı'nın Psikolojisi",***Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı,*** ed. Ersan Güngör, haz. Muzaffer Albayrak-Ayhan Özyurt, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006.

Mustafa Kemal'in Ardından Basında Çanakkale Zaferi Üzerine Değerlendirmeler

Gülşah ESER*

Öz

Atatürk'ü dünya tarih sahnesinde ön plana çıkartan başarılar öncelikle onun askerî alandaki başarıları olmuştur. Bunlar arasında üzerinde en çok durulanlardan biri Çanakkale Zaferi'dir. Çanakkale Muharebeleri'nde (1915-1916) göstermiş olduğu üstün komutanlık vasıfları ve buna bağlı olarak izlemiş olduğu stratejilerle önce cephenin, sonra da savaşın kaderini değiştirmiştir. Cepheyi zaferle taçlandıran Mustafa Kemal düşmanlarının bile övgülerine mazhar olmuş; örneğin Winston Churchill'in deyimiyle "Kaderin Adamı" olarak bakışları üzerine toplamıştır. Bu zaferle birlikte özellikle askerî açıdan Milli Mücadele'de kendini önder kılacak bir vizyon da oluşturmuştur.

Mustafa Kemal'in başarıları dönemin ulusal basınına yansımış ve millî bir kahraman portresinin oluşmasında basın aracı bir rol oynamıştır. Onun ölümü sonrasında da bu portre değişmemiş; gerek ulusal, gerekse uluslararası basında çıkan yazılarda Çanakkale Zaferi ayrıcalıklı bir öneme sahip olmuştur. Özellikle İngiliz basını Mustafa Kemal'le ilgili verdiği haber ve ona ait biyografilerde askerî başarılarının başladığı yeri Gelibolu olarak göstermiştir.

Bu çalışmada Mustafa Kemal'i kahramanlığa götüren süreçte Çanakkale Zaferi'nin etkisi ve önemi ulusal basından Cumhuriyet, uluslararası basından ise The Times gazeteleri temel alınarak incelenmeye çalışılacaktır. Böylece onun ölümünden sonra da söz konusu zaferin etkisi ve derinliği ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mustafa Kemal, Çanakkale Zaferi, Ulusal Basın, İngiliz Basını, The Times Gazetesi.*

* Yrd.Doç.Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: gulsaheser@harran.edu.tr.

Reviews about Çanakkale Victory in the Press after Mustafa Kemal

Abstract

Successes, which bring Atatürk into prominence on the stage of the world's history, were primarily his successes in the military field. Among these, Çanakkale Victory was one of the most accentuated. His skills as commander and the strategies he pursued during Çanakkale Wars (1915-1916) first changed the battlefront's fate and then the war's fate. By ending the battle in victory, Mustafa Kemal has been even honored by his enemies; for example, he was named as the "Man of Destiny" by Winston Churchill.

Successes of Mustafa Kemal have been reflected on the national press at that time and press played a role of medium in the formation of a national hero portrait. Even after his death, that portrait did not change; with articles issued in both national and international press, Çanakkale Victory had a special importance. Especially the British media pointed out Gallipoli as to where his military successes started with the news published about Mustafa Kemal and biographies of him.

In this study, an examination on the effect and importance of Çanakkale Victory within the period leading Mustafa Kemal to heroism has been attempted by basing on the newspapers of Cumhuriyet for the national press and of the Times for the international press. By this way, the effect and depth of the mentioned victory even after his death will be set forth.

Key Words: *Mustafa Kemal, Çanakkale Victory, National Press, British Press, the Times Newspaper.*

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk, hem askerî, hem de siyasi kişiliğiyle dünya tarihinde iz bırakmış bir liderdir. Anafartalar Kahramanı, Millî Mücadele'nin önderi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı ya da Türk Devrimi'nin mimarı gibi birçok sıfatla nitelenen bu liderin elde etmiş olduğu başarılarda asker kişiliğinin büyük bir etkisi olmuştur. Mustafa Kemal bu özellikleriyle, Sultan II. Mahmud'un (1785-1839) kurdurduğu Mekteb-i Harbiye'nin günümüze değin yetiştirmiş olduğu en mümtaz şahsiyet olarak nitelendirilebilir. Harbiye'de öğrendiği komutanlık vasıflarını ilk kez ve tam anlamıyla Gelibolu Muharebeleri'nde hayata geçiren Mustafa Kemal, bir anda dünyanın yakından takip ettiği bir komutan haline

gelmiştir. Muharebelerde izlemiş olduğu askerî taktik ve stratejilerle cephenin kaderini değiştiren Mustafa Kemal tarihin sayfalarında *Kaderin Adamı* (The Man of Destiny) olarak tanımlanmaya başlamış; gerek ulusal, gerekse uluslararası basında başarılarının başlangıç noktası ise Gelibolu Muharebeleri olarak gösterilmiştir.[1]

Bu çalışmada, Mustafa Kemal'i kahramanlığa ve ardından önderliğe götüren süreçte Çanakkale Zaferi'nin etkisi incelenmeye çalışılacaktır. Uluslararası basından *The Times* ve ulusal basından ise *Cumhuriyet* gazeteleri temel alınarak Mustafa Kemal'in ardından Çanakkale Zaferi'ndeki başarılarına dair izlenimlerin basına nasıl yansıdığı değerlendirilecektir.

The Times'ta Mustafa Kemal ve Gelibolu Muharebeleri

I. Dünya Savaşı süreci ve savaşın ana figüranları üzerine gerek ulusal, gerekse uluslararası basında birçok haber yer almıştır. O dönemde, Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheleri ve bu cephelerle ilgili ayrıntıları yakından takip eden ve okuyucuyla buluşturan gazetelerden biri de *The Times* gazetesidir.

İngiliz basınının en önemli ve köklü gazetelerinden biri olan bu gazete, John Walter (1776-1847) tarafından 1 Ocak 1785 tarihinde *The Daily Universal Register* adıyla kurulmuştur.[2] Gazetenin 1 Ocak 1788'de yayımlanan 940. sayısı ise *The Times* adı altında basılmıştır.[3] 19. yüzyıl boyunca bu gazetede birbiri ardına kıymetli editörler çalışmış ve gazetenin şöhretini kuvvetlendirmişlerdir.[4] İngiltere'de en çok okunan gazetelerden biri haline gelen *The Times*, 20. yüzyıl

---

[1] Mustafa Kemal'in Gelibolu Muharebeleri'ndeki başarılarıyla ilgili bkz.: Michael Hickey, ***Gallipoli***, John Murray Yayınevi, Londra, 1995; Edward J. Erickson, ***Gelibolu Osmanlı Harekâtı***, Çev: Orhan Düz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012; Edward J. Erickson, ***Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu***, Çev: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003; Alan Moorehead, ***Gelibolu***, Çev: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004; Victor Rudenno, ***Gelibolu Denizden Saldırı***, Çev: Dilek Cenkçiler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.

[2] ***The Times***, 5 Aralık 1934, s. 14. Ayrıca bkz.: Bellido, Jose; Bowrey, Kathy, "From the Author to the Proprietor: Newspaper Copyright and The Times (1842-1956)", *Journal of Media Law*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2014, s. 208.

[3] Günseli Gümüşel, "The Times Gazetesine Göre Tanzimat Dönemi 1838-1878", Hacettepe Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 13; Enis Şahin, "İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Samsun 1908-1925), ***Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildiriler Kitabı***, 1. Kitap, Yayına Hazırlayan (Editör): Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayınları, Samsun, 2006, s. 199.

[4] ***İngiliz Basını***, British Information Service, Londra, 1961, s. 13.

boyunca da İngiliz basınında önemini korumuş ve haber servisi olma özelliğiyle de dış haberlerin bir kısmını hariçteki gazetelere göndermiştir.[5] Gazetenin haber ağı, genel olarak yayımlandığı her dönemde okuyucuyu bilgilendirme konusunda önemli bir işlev görmüştür. Ancak belirtmek gerekir ki, gazetede yayımlanan yazılar Martin Walker'ın *Power of The Press* (Basının Gücü) adlı kitabında dikkat çektiği üzere zaman zaman beceriksizce yapılan sansür anlaşmalarına uğramıştır.[6] I. Dünya Savaşı yılları bu anlaşmaların yapıldığı bir dönemdir. O nedenle, savaş boyunca *The Times*'ta yer alan yazıların dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda savaşın ana figüranları üzerine yazılanlar önemlidir ve bunlardan biri de Mustafa Kemal'dir.

Mustafa Kemal ile ilgili haberlerin *The Times*'ta sıklıkla yer aldığı görülmektedir. O, önce Anafartalar kahramanı, daha sonraları da Milli Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren bir başkaldırının sembolü olarak ilgi çeken bir karakter haline gelmiştir.[7] Akabinde devlet kurucusu ve bu devletin ilk cumhurbaşkanı olması hasebiyle dünya siyaset tarihinde yeri ve önemini perçinleştirmiş ve yakından takip edilen bir lider olmuştur. 10 Kasım 1923'te bir kalp krizi geçirmesi dahi Reuter kaynaklı olarak *The Times*'ın sayfalarında yer almıştır.[8]

Mustafa Kemal'in biyografisine ise ayrıntılı bir şekilde değinen haberlerin daha çok 1930'lu yıllarda yayımlandığı görülmektedir. Vefatından yaklaşık 1,5 yıl kadar önce *The Times*'ta yer alan *Kemal Paşa* (Kemal Pasha) başlıklı yazı bunlara örnek gösterilebilir. Esasen bu biyografi Hanns Froembgen tarafından kaleme alınmış olup Kenneth Kirkness tarafından Almanca'dan İngilizce'ye tercüme edilmiştir. *The Times*'tan edinilen bilgiye göre, Froembgen, *kahraman* olarak nitelendirilen Mustafa Kemal'in biyografisini modern bir usulde yazmış; tarihî gerçeklere dayalı arka planı oluşturmak veya gerçeklere biraz ara vermek amacıyla doğaçlama konuşmalar ile bezemiş ve gerçekten de olmuş olabilecek küçük olaylarla zenginleştirmiştir. Bir hikaye kurgusunu andıran bu biyografide hikayenin başladığı yer ise Gelibolu'dur.[9]

---

[5] ***A.g.e.***, s. 35.

[6] Martin Walker, ***Basının Gücü***, Çeviren: Gülden Şen, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 55.

[7] Serkan Yazıcı-M. Bilal Çelik, "Yalan Haberlerden Gerçek Haberlere: Basında Atatürk'ün Ölümü", ***The Journal of Academic Social Science Studies***, Cilt: 5, Sayı: 6, Aralık 2012, s. 106.

[8] Bkz.: ***The Times***, 12 Kasım 1923, s. 11.

[9] ***The Times***, 20 Nisan 1937, s. 22. Hanns Froembgen'in Atatürk ile ilgili biyografisi için bkz.: Hanns Froembgen, ***Kemal Ataturk A Biography***, Çev: Kenneth Kirkness,

Atatürk vefat etmeden birkaç ay önce de yine aynı gazetede Falih Rıfkı tarafından kaleme alınmış *Yeni Türkiye* (The New Turkey) manşetiyle ve *Çanakkale Boğazı'nda* (At the Dardanelles) alt başlığıyla bir yazı yer almıştır. Bu yazıda Falih Rıfkı, çok güçsüz bir tümen olarak tanımladığı 19. Tümen'in Mustafa Kemal tarafından eğitildiğini, ardından Çanakkale'ye götürüldüğünü ve burada gösterdiği üstün başarıları ile dikkati çektiğini belirtmiştir. Alman General Liman von Sanders'in (1855-1929) görüşlerine karşı çıkarak İngilizlerin kendisinin belirttiği bir yere çıkartma yapacakları görüşünü savunan Mustafa Kemal, planlarını buna göre yapmış ve Çanakkale Boğazı'nda Türkler'e zafer sağlamıştır. Liman von Sanders, Mustafa Kemal'in öngörüsünden o kadar etkilenmiştir ki, kısa bir süre önce ihtilafa düşmesine ve Enver Paşa'nın (1881-1922) ondan hiç hoşlanmamasına rağmen İstanbul'a bahsetmeden Mustafa Kemal'e general unvanını vermiştir. Böylelikle Mustafa Kemal adı adeta herkes için "içimizden biri" kimliğini taşımaya başlamış ve bu kimlik İstanbul'un kurtarıcılığıyla özdeşleşmiştir. Halkın gözündeki değeri ve elde etmiş olduğu başarılara rağmen, Enver Paşa'nın politikasına karşı çıktığı gerekçesiyle yüksek bir kademeye gelememiştir. Bu sırada Enver Paşa'nın komuta ettiği cephelerden yenilgi haberleri sıralanmıştır. Mustafa Kemal ise Enver Paşa'nın politikalarıyla savaş idaresini suçlaması nedeniyle Enver Paşa için "tehlikeli" hale gelmeye başlamıştır. Bu durumun çözümü, onun Rus cephelerine yollanıp unutulması olarak görülmüş; ancak beklenilen aksine Mustafa Kemal elde ettiği yeni başarılarla oradaki ilk ve tek Türk zaferine imza atmıştır. Bu zaferin ardından Enver Paşa tarafından Peygamber'in kutsal kabrini korumak için Hicaz'a yollanan Mustafa Kemal *"Tam aksine, eğer Filistin'i kurtarmak istiyorsanız Hicaz'ı boşaltın"* diyerek[10] Batı cephesini gözlemlemeye gitmiş ve İstanbul'a dönerek *"Bu savaş kaybedildi"* şeklinde açıklamada bulunmuştur.[11] *The Times*'ta yer alan bu ifadelerde Mustafa Kemal'in Hicaz'ın boşaltılması fikrini öne sürmesinin ardından hemen İstanbul'a geri döndüğü izlenimi doğmaktadır.

Jarrolds, Londra, 1937, s. 9-30; Johann Froembgen-Hanns Froembgen, "In Memoriam: Kemal Ataturk", ***The Mark Twain Quarterly***, Cilt: 3, Sayı: 2, 04/1939, s. 1-24.

[10] Mustafa Kemal, Şam'a gelişini takiben bölgedeki incelemeleri sonucu (26 Şubat 1917), stratejik açıdan Hicaz'ın savunulması değil, boşaltılması gereğine vararak bu görüşünü Cemal Paşa'ya bildirmiştir. Enver Paşa da bölgeye gelip yaptığı incelemeler sonucunda aynı karara varmış ve Mustafa Kemal'e verilen Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığı görevini kaldırmıştır. Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 90.

[11] ***The Times***, 9 Ağustos 1938.

Esasen, Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönüşü Ekim ayının ortası ya da sonu olarak kaynaklarda geçmektedir. Hicaz'ın boşaltılması öngörüsünden yaklaşık sekiz ay sonra İstanbul'a dönmüştür.[12]

Atatürk'ün ölümünden önce *The Times*'ta yayımlanan haber, yazı ya da biyografilerin öncelikle onun askerî kişiliği, başarıları ve öngörüleri çerçevesinde şekillendiği dikkati çekmektedir. I. Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin cephede karşıya karşıya gelmelerine, bir başka deyişle düşman olmalarına rağmen genç bir kurmay olan Mustafa Kemal'in elde ettiği başarıların İngiliz basınında yankı bulması ve övülmesi onun başarılı bir komutan olduğunu göstermektedir.

Atatürk'ün vefatının ardından 11 Kasım 1938 tarihinde *The Times*'ta bir ölüm ilanı (obituary(yayımlanmış ve gazetenin bir sayfası onun yaşamına ilişkin detaylara ayrılmıştır. Bu detaylar arasında, Sir Henry Wilson'un (1864-1922) Mustafa Kemal'e dair izlenimleri ilgi çekicidir. Buna göre, Wilson, 1913 yılında Enver ve Cemal Paşalar da dahil olmak üzere birçok Türk subayı ile karşılaşmış ve bunlar hakkındaki olumsuz görüşlerini İstanbul'da beyan etmiştir. Asıl üzerinde durulması gereken ise, Wilson'un bu subaylar arasında bir tek Mustafa Kemal'i istisna olarak göstermesidir. Wilson'un onun hakkındaki ifadeleri *"Mustafa Kemal adında biri var. Genç bir kurmay albay. Ona dikkatli bak, çok başarılı olabilir"* şeklindedir.[13] Yazının devamında Mustafa Kemal'in Liman von Sanders komutasındaki 5. Ordu'ya bağlı 19. Tümen'in komutanı olarak göstermiş olduğu başarılara değinilmesi, Wilson'un savını destekler niteliktedir. Gelibolu Muharebeleri'ndeki başarısının savaşın kaderini değiştirecek nitelikte olduğu vurgulanarak böyle bir başarının mutlaka ayrıntılı bir şekilde anlatılması gereği üzerinde durulmuştur.[14]

The Times'a göre, Türkler için 19. Tümen komutanının ileride cumhurbaşkanlığı makamına kadar yükselecek Mustafa Kemal'den başkası olmaması önemlidir. O, komuta konusunda olağanüstü bir deha göstererek düşmanın Conkbayırı'na doğru ilerlediğini duyduğunda bunun bir yanıltmaca değil, ciddi bir saldırı olduğunun farkına varmıştır. Bunun Türk savunmasının kalbini hedef alan bir tehdit oluşturduğunu

[12] Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s. 102-103.
[13] Konuyla ilgili ayrıca bkz.: Memet Yetişgin, "İngiliz The Times Gazetesinin Atatürk'ün Vefâtı Üzerine Yaptığı Haber, Yorum ve Yayımladığı Obituary", ***Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Cilt 7, Atatürk Özel Sayısı, Kasım 2006.
[14] ***The Times***, 11 Kasım 1938, s. 19. Ayrıca bkz.: EK-1.

kavrayarak derhal durumu incelemiş ve çatışmaya bir tabur değil, bir alayı sürmeye karar vermiştir ki bu 57. Alay'dır. Yazının devamında *Kemal'in en iyisi* olarak nitelendirilen bu alayın o gün neredeyse yok olduğu belirtilmiştir. *The Times*'a göre Türk hattı savunulmuş ve bu savunma İngiliz kumandanın planını altüst etmiştir.[15]

25 Nisan 1940 tarihinde yayımlanan bir yazıda da Mustafa Kemal'in Gelibolu Muharebeleri'ndeki başarılarının övüldüğü görülmektedir. Yazıda, daha sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı ve ulusunun kurtarıcısı olacak Albay Mustafa Kemal'in, bu muharebelerde en yüksek beceri, kararlılık ve kahramanlığı gösterdiği belirtilmiştir.[16] Mustafa Kemal'in ardından geçen yıllarda onun özellikle de Anafartalar kahramanı olarak elde ettiği prestij ve oluşturduğu vizyon basına daima yansımış; örneğin 18 Aralık 1981'de *The Times*'ta yer alan bir haberde onun askerî alandaki ustaca taktiklerine değinilmiştir.[17]

Kendi savaş planlarını alt üst etmesine rağmen İngilizlerin Mustafa Kemal'in kahramanlığına dair izlenimleri, ulusal basında yer alan kahramanlık haberlerini tamamen destekler ve teyit eder niteliktedir.

Ulusal Basında Mustafa Kemal ve Gelibolu Muharebeleri

Mustafa Kemal Atatürk hakkında ulusal basında sayılamayacak kadar çok haberin çıktığı muhakkaktır. Bu haberlerde, Mustafa Kemal'in biyografisine ya da askerî kişiliğine değinilirken tarih içerisinde değişmeyen bir teamülle Çanakkale Cephesi'nde elde etmiş olduğu başarılar ön plandadır. Örneğin, 16 Ağustos 1933 tarihinde *Cumhuriyet*'te yayımlanan bir haberde Çanakkale'nin kurtarıcısının Mustafa Kemal olduğu vurgulanarak zaferi Almanların kazandığı görüşü şu ifadelerle eleştirilmiştir:

"Düşmanın karaya ilk çıktığı gün Çanakkaleyi kurtaran 19'uncu Fırka Kumandanı Kaymakam Mustafa Kemal Bey (Gazi Mustafa Kemal Hazretleri) olmuştur. Çünkü düşmanın asıl ihraç ve taarruzunu Anadolu sahilinde yapacağını düşünen Liman von Sanders'in emrini beklemeden fırkasını aldığı gibi Arıburnu mıntıkasına koşmuş ve karşıdaki bir-iki Türk bölüğünü geri atıktan sonra rahat rahat ilerleyen düşmanı deniz kenarında gemi toplarının himayesinde bulunan şerit gibi bir arazi parçasına tıkmıştı. Hakikat böyle olduğu halde, başta Liman Von Sanders hatıratı olmak üzere Alman kitaplarında, bu yanlış

[15] ***A.y.***
[16] ***The Times***, 25 Nisan 1940, s. 7.
[17] ***The Times***, 18 Aralık 1981, s. 12.

müdafaa usulü medih ve sena edilir ve o günkü muvaffakiyetin şerefi, kendi kararı ile vakit kaybetmeden harekete geçen 19'uncu Fırka Kumandanı Mustafa Kemal Bey ile Seddilbahri aslanlar gibi müdafaa eden 27'inci Alay Kumandanı Kadri Beye ve diğer kahraman Türk zabit ve askerlerine değil, Almanlara ihsan edilir. Büyük Harbin kara ve deniz harekâtında böyle misaller doludur. Ekseri Almanların nalıncı keseri gibi her şeyi kendi taraflarına yontmalarına mukabil, Çanakkale'de ve İzmir'de bulunan topçu binbaşısı Valter Lierau, Türklerin hakkını az çok veren tektük Almanlardan biri olmuştur. İşte size takdim ettiğim (Dritnotlara karşı sahra topları) isimli yazı onun eseridir."[18]

Mustafa Kemal'in ölümünden bir gün sonra yine aynı gazetede "Asker Atatürk" başlıklı bir yazıyla onun Gelibolu Muharebeleri'nde inisiyatif kullanıp risk ve sorumluğu üzerine alarak düşmanı yenilgiye uğratması övülmüştür:

"25 Nisan 1915'te İngiliz Fransız ordusu Gelibolu ihracına başladığı gün, karşısında 19'uncu Fırkayı ve onun kahraman kumandanını buldu. Hâlbuki 19'uncu Fırka ihtiyatta idi. Mustafa Kemal Bey, hiçbir emir beklemeden, kendi teşebbüsü ile top seslerine doğru yürümüş; onun ruhundaki 'Büyük Asker', 'Büyük Kumandan' kendini göstermişti. Başka biri olsa, mafevkinden emir almadan harekete geçmez ve Çanakkale Boğazı'na hâkim olan Kocaçimen tepesi düşman eline düşer; ağlebi ihtimal, Boğaz da sukut ederdi. Hâlbuki Büyük Kumandan, Arıburnu'na çıkan Avustralya ve Yeni Zelânda kuvvetlerini karşıladı ve bizzat ateşe sürdüğü kahraman askerlerle sayıca çok üstün düşmanı sahile mıhladı. Kaymakam Mustafa Kemal Bey Kocaçimen tepesini de, Boğazı da, İstanbulu da, memleketi de kurtarmıştı."[19]

Cumhuriyet'te çıkan başka bir yazıda ise yine yukarıdaki görüşleri tekrarlar nitelikte *"...Mustafa Kemal'in Umumi Harbdeki kahramanlıkları ise baştanbaşa bir zafer silsilesi teşkil eder. Çanakkale'yi düşmana kapayıp İstanbul'u ve neticede bütün bir vatanı kurtaran gene Mustafa Kemal'dir. Kafkas cephesinde başkalarının hatalarının tamir etmek için gece gündüz çalışan, Suriye'de bozgunluğa uğramış orduyu toplayarak düşmana mukavamet eden gene Mustafa Kemal'dir..."*[20] ifadeleri geçmektedir. Mustafa Kemal'in ardından *"...Çanakkale şehidleri, Sakarya kahramanları! Dikkat ediniz! Aranıza dünyanın en büyük*

[18] Binbaşı Lierau, "Dritnotlara Karşı Sahra Topları," Çev.: A. Daver, ***Cumhuriyet***, 16 Ağustos 1933, s. 2.
[19] Abidin Daver, "Asker Atatürk", ***Cumhuriyet***, 11 İkinciteşrin 1938, s. 2.
[20] ***Cumhuriyet***, 13 İkinciteşrin 1938, s. 7.

adamı geliyor. Bu adam Conkbayırın kahraman adamıdır..."[21] sözlerinin basında yer bulması, onun taşıdığı bütün kimliklerin içerisinde asker kişiliğinin ön plana çıkmasının bir özeti gibidir.

Bütün bu gazete yazılarından anlaşıldığı üzere "Büyük Asker", "Büyük Kumandan", "Conkbayırın Kahraman Adamı" gibi sıfatlarla anılan Mustafa Kemal, Gelibolu Muhabereleri'nde elde etmiş olduğu başarılarla sadece Çanakkale ve yöresini düşmandan kurtarmakla kalmamış, İstanbul'u ve hatta memleketi kurtarmıştır. 11 Kasım 1953'te yayımlanan bir yazıda yer alan ifadeler, yıllar geçmesine rağmen, Gelibolu ile başlayan bu kurtarıcılık vurgusunun değişmediğini kanıtlar niteliktedir:

"Birinci Dünya Harbi'nde 19'uncu Tümen Kumandanı Albay Mustafa Kemal Bey 25 Nisan 1915'te İngiliz-Fransız kuvvetleri Gelibolu Yarımadası'na çıkarma yaptıkları gün, Arıburnu'na çıkan ve Conkbayırı–Kocaçimentepesi istikametinde ilerleyen Anzac kolordusuna taarruz ederek düşmanı sahile sürmüş; Boğaz'ı ve İstanbul'u ilk defa olarak kurtarmıştır. 6 Ağustos 1915'te İngilizler büyük kuvvetlerle Suvla koyuna yeni bir çıkarma yaptılar. 5'inci ordumuza kumanda eden Alman Generali Liman von Sanders, alelâcele teşkil ettiği Anafartalar Grupu Kumandanlığına Mustafa Beyi tayin etti. Genç kumandan 8-9 Ağustos geceyarısı yeni vazifesini deruhde ederek 9 Ağustos günü evvela Anafartalar Meydan Muharebesi'ni kazandı; ertesi gün de Conkbayırı–Kocaçimentepesi cephesine giderek Conkbayırına tırmanmış olan ve Kocaçimentepesini zaptetmeye hazırlanmakta bulunan İngiliz kuvvetlerini mağlûb ederek eski mevzilerine attı ve Boğaz'ı, Boğaz'la beraber İstanbulu ikinci defa üst üste kurtardı ve 'Anafartalar Kahramanı' unvanını kazandı..."[22]

Atatürkçülük nedir ya da ne değildir tartışmalarının arttığı 1980'li yıllarda bu konu olgusal olarak tartışılırken bile yer yer Gelibolu Muharebeleri'ne vurgu yapıldığı görülür. *"...Padişah dâhil, o zamanların tüm toplumunun (Anafartalar Kahramanı) olarak saygı duyduğu; savaşın o karanlık ve endişeli bir umut yıldızı gibi parlayan Mustafa Kemal..."*[23] ifadeleri bu vurguyu doğrular niteliktedir.

Sonuç

20. yüzyılda dünyanın gördüğü iki büyük savaşın ilki, bilindiği üzere I. Dünya Savaşı'dır. Osmanlı Devleti bu savaşta birçok cephede

[21] ***Cumhuriyet***, 14 İkinciteşrin 1938, s. 5.
[22] "Atatürke Aid Bir Hatıra", ***Cumhuriyet***, 11 Kasım 1953, s. 2.
[23] ***Cumhuriyet***, 16 Kasım 1986, s. 2.

savaşmakla birlikte Çanakkale Cephesi'nde elde ettiği üstün başarıyla savaş sürecinin uzamasına neden olmuştur. Gelibolu Muharebeleri'nde izlediği askerî taktik ve stratejilerle savaşın kaderinin değişmesinde kilit rol oynayan genç bir kurmay subay olan Mustafa Kemal'den başkası değildir. Onun savaş planında, Liman von Sanders'in aksine düşmanın saldırıya geçeceği noktaların doğru bir şekilde belirlenmesi dikkat çekicidir. Düşman saldırıları karşısında risk ve inisiyatifi üzerine alarak taarruz yerine ölümü emretmesiyle elde edilen başarı onun üstün komutanlık vasıflarının bir göstergesidir.

Mustafa Kemal'in Gelibolu Muharebeleri'nde elde ettiği başarılar gerek ulusal gerekse uluslararası basın tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Ulusal basında Mustafa Kemal, Anafartalar kahramanı olarak nitelendirilirken yalnızca İstanbul'un değil, aynı zamanda memleketin de kurtarıcısı olarak gösterilmiştir. Kahraman portresinin bu kurtarıcı kimliğiyle birleşmesi Millî Mücadele döneminde onu önder kılacak vizyonun oluşmasında da etkili olmuştur. Ne var ki, o dönemde Osmanlı ordusunun başında Alman bir generalin ve yüksek komuta kademesinde ise Alman subayların bulunması zaferi Almanların kazandığı algısının oluşturulmasında etkili olmuştur. Bu algı ulusal basın tarafından eleştirilmiş ve zaferi Türklerin kazandığı vurgusu sıklıkla yapılarak Mustafa Kemal ismi ön plana çıkarılmıştır.

Ulusal basında, millî bir kahraman portresinin oluşması doğal görünmekle birlikte asıl mesele savaşın kahramanlarına savaştaki karşı tarafın nasıl baktığı meselesidir. Bu bağlamda *The Times*'ta yer alan yazı ve haberlerden, Çanakkale'de elde edilen zaferde kahraman, kurtarıcı ya da askerî deha olarak gösterilen kişinin Mustafa Kemal'den başkası olmadığı göze çarpmaktadır. Bu durum, Mustafa Kemal'in askerî dehasını yalnızca kendi milletinin değil, yabancı milletlerin nezdinde de teyit etmektedir. Winston Churchill'in "Kaderin Adamı" dediği Mustafa Kemal, Çanakkale Zaferi ile birlikte kendi milletinin kaderini değiştirecek yola emin adımlarla yürümüştür.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Bellido, Jose - Bowrey, Kathy: "From the Author to the Proprietor: Newspaper Copyright and The Times (1842-1956)", *Journal of Media Law*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2014, s. 206-233.

Hickey, Michael, ***Gallipoli***, John MurrayYayınevi, Londra, 1995.

Erickson, Edward J., ***Gelibolu Osmanlı Harekâtı***, Çev: Orhan Düz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Erickson, Edward J., ***Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu***, Çev: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

Froembgen, Hanns, ***Kemal Ataturk A Biography***, Çev: Kenneth Kirkness, Jarrolds, Londra, 1937.

Froembgen, Johann-Froembgen, Hanns, "In Memoriam: Kemal Ataturk", ***The Mark Twain Quarterly***, Cilt: 3, Sayı: 2, 04/1939, s. 1-24.

Gümüşel, Günseli, "The Times Gazetesine Göre Tanzimat Dönemi 1838-1878", Hacettepe Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Moorehead, Alan, ***Gelibolu***, Çev: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.

Rudenno, Victor, ***Gelibolu Denizden Saldırı***, Çev: Dilek Cenkçiler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.

Şahin, Enis, "İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Samsun 1908-1925), ***Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildiriler Kitabı***, 1. Kitap, Yayına Hazırlayan (Editör): Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayınları, Samsun, 2006.

Walker, Martin, ***Basının Gücü***, Çeviren: Gülden Şen, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1999.

Yazıcı, Serkan - Çelik, M. Bilal, "Yalan Haberlerden Gerçek Haberlere: Basında Atatürk'ün Ölümü", ***The Journal of Academic Social Science Studies***, Cilt: 5, Sayı:6, Aralık 2012.

Yetişgin, Memet, "İngiliz The Times Gazetesinin Atatürk'ün Vefâtı Üzerine Yaptığı Haber, Yorum ve Yayımladığı Obituary", ***Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Cilt 7, Atatürk Özel Sayısı, Kasım 2006.

_____ ***İngiliz Basını***, British Information Service, Londra, 1961.

Gazeteler
Binbaşı Lierau, "Dritnotlara Karşı Sahra Topları," Çev.: A. Daver, ***Cumhuriyet***, 16 Ağustos 1933.
Daver, Abidin, "Asker Atatürk"**,** ***Cumhuriyet***, 11 İkinciteşrin 1938.
Cumhuriyet, 13 İkinciteşrin 1938.
Cumhuriyet, 14 İkinciteşrin 1938.
Cumhuriyet, 11 Kasım 1953.
Cumhuriyet, 16 Kasım 1986.
The Times, 12 Kasım 1923**.**
The Times, 5 Aralık 1934.
The Times**,** 20 Nisan 1937
The Times, 9 Ağustos 1938.
The Times**,** 25 Nisan 1940**.**
The Times, 18 Aralık 1981.

EK-1: THE TIMES'TA ATATÜRK İÇİN VERİLEN ÖLÜM İLANI [OBITUARY]

The Times, 11 Kasım 1938, s. 19.

DÖRDÜNCÜ OTURUM SORU – CEVAP BÖLÜMÜ

Prof.Dr. Süleyman BERBEROĞLU (Oturum Başkanı): Oturumumuzun soru cevap kısmına geçiyoruz. Rıfat hocama öncelikle söz veriyorum.

Dr. Rıfat UÇAROL: Dünkü birinci oturumda bir konuşmacımız "Doğu Anadolu'da Çanakkale Savaşı öncesinde iki vilayet kuruldu ve bunların başına da yabancılar getirildi." demişti. Aslında sizin de ifade ettiğiniz gibi bu Düvel-i Muazzama dediğimiz altı büyük devletten uzun süredir -1878'den beri- gelen baskılarının sonucunda oluşturulan ve Osmanlı Devleti'nin de kabul etmek zorunda kaldığı bir durumdu. Bunun düzeltilmesinde büyük yarar olduğunu düşünüyorum. Bu bakımdan size teşekkür etmek istiyorum. Mustafa Selçuk hocama bir soru sormak istiyorum. Kendisi, savaşın ilanı üzerine İngiliz, İtalyan ve Fransız okulları kapatıldığını ABD okullarının kapatılmadığını söyledi. Kapitülasyonların kaldırılmasının ardından ABD'nin durumunu biliyoruz. Enver Paşa Robert Koleji'ne gitmiş ve Amerikan elçisi ile görüşmüştür. Orada demiştir ki "kapitülasyonlar sizi ilgilendirmeyecektir." Bunun üzerine bir konuşma yapılmıştır. Acaba bu durumda okulların kapatılması siyasi bir olay mıydı ve sonuçlar neler olmuştur? Teşekkür ediyorum.

Doç.Dr. Mustafa SELÇUK: Hocam teşekkür ediyorum. Aslında o konu tam net değil, çünkü tüm Türkiye açısından baktığımız zaman, ben biraz İstanbul'a odaklandım ama zaten ABD'nin savaşa girmesiyle malumunuz 17 Nisan'dan itibaren ABD ile diplomatik ilişkiler kesilmiştir. Yine de buna rağmen ABD ile biz doğrudan savaşmadığımız için, hatta bunu 1919 atmosferinde de gelen heyetlerde vs. çok rahat görüyoruz, bazı okulların personeli yurtdışına gönderilmiştir. Özellikle misyoner okulları -Harput'taki ve Merzifon'daki gibi- %100 kapandı veya %100 faaliyet içerisinde diyemiyoruz. Belki bazı yerler bölgesel inisiyatif almıştır. Ancak 1917'den sonra daha da fazla kapandığını biliyoruz. Ama ABD'ye karşı görmeme gibi bir durum var diyebiliriz; en azından 1917'ye kadar ABD herhangi bir düşman devlet statüsünde değil. Çünkü bizim notalar ağırlıklı olarak ABD büyükelçiliği üzerinden gönderilmiştir, sonra ABD de savaşa girince İsviçre, Hollanda gibi tarafsız devletler devreye girmiştir. Dolayısıyla onların eğitim kurumları, özellikle İstanbul'dakiler faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak kısıtlamalar olmuştur. Teşekkür ederim.

(E) Org. Erdal CEYLANOĞLU: Ben Prof.Dr. Mesut Hakkı Caşın'a sormak istiyorum. 2000 yılından sonra Avrupa'da yayınlanıp tercüme edilen kitapların bazılarında bu muharebelerin Fransa ile Almanya arasındaki 700 km'lik savunma hattını Fransızların yaramaması nedeniyle

Boğazlar'dan geçip Karadeniz'e girerek Tuna havzası üzerinden stratejik bir kuşatma bilgisi var. Bu doğru mudur? O tarihlere ait böyle bir bilgi mevcut mudur? Ayrıca ikinci nedeni de İngiliz Kraliyeti ile Rus Çarlığı arasındaki kraliyet bağlarından dolayı 1917 Devrimi'ne müdahale edip Rus Çarlığı'nı kurtarma düşünceleri de vardı.

Prof.Dr. Mesut Hakkı CAŞIN: Teşekkür ederim. Harbin sebebi nedir? Devletler neden savaşa girdiler? Bu sorular önemlidir. Büyük devletlerin petrol algısı değişti mi, değişmedi mi bilmiyoruz ancak değişen denklem petrolden geçmiyor. Ancak şöyle bir şey var: Birinci Dünya Savaşı konusunda incelediğim İngiliz arşivleri ile ilgili bildiri sundum. İngiliz hoca, yenilgi aldığımız halde galip gibi anlatım yaptığımı söyledi. Ben de "250.000 kişiyi kuzeyde, 85.000 kişiyi de Kut'ül Ammare'de mağlup ettik, kaybınız toplam 320.000 kişi eder" dedim. İkinci husus ise "Hindistan ve bütün sömürgeleri kaybettiniz, yarın İrlanda, İskoçya sizden ayrılır mı bilemem" dedim. "Ama biz Mustafa Kemal Atatürk ile modern Türkiye'yi kazandık" dedim. Bütün bu kurgunun altında İngiliz emperyalizmi var. Bu bakımdan, Çanakkale Savaşı, İngiliz emperyalizminin kırılmasıdır. İngiltere harbi şöyle görmüştür: Avusturya-Macaristan ile Almanya'nın birleşmesi ve Alman ekonomisinin çok yüksek düzeyde üretime geçmesi ve Rusya'nın Almanya'ya bağımlı kalması... Dikkat ederseniz, Rusya'da en fazla yatırım önce Almanya'nın sonra Fransa'nındır. İngiltere, Alman-Rus ittifakından çok korkmaktadır. Rusya'daki İngiliz ataşesi "Rus ordusu 1905'te yenilmiş olmasına rağmen yeniden bir atılım hareketi başlatmıştır" demiştir. Bildiğimiz üzere, Tanenberg Savaşı'nda Rusların beş askerine bir tüfek düşmüştür ve subayları topyekûn teslim olmuşlardır. Lenin, devrim ve proleterya ile kazanmadı; onun elinde üç şey vardı: ekmek, toprak ve barış. Rus ordusu külliyen teslim oldu. İngiltere'nin istediği gibi çıkmadı. Ancak İngiltere, Almanya'yı dengeleyebilmek için Rusya ile ittifak yapması gerektiğini ve ancak bu şekilde Almanya'nın Avusturya ile birleşmesini önleyebileceğini düşünmüştür. Bu bakımdan Tuna çok önemli bir bölgedir. İngiltere bu bölgede en iyi Bulgaristan'ı kullanabileceğini değerlendirmiştir ve burada yine denklemi bozan Mustafa Kemal Atatürk olmuştur ki, kendisi Bulgaristan Meclisi'ne ilk gitmeye çalışan kişi olmuştur. Mustafa Kemal'e suikast yapmaya kalkışmışlar ama onu vurmaya çalışan subayı Bulgarlar vurmuştur. Mustafa Kemal böyle bir liderdir. Neden Tuna çok önemlidir? Bu soru kritik bir sorudur. Bir Alman subayının İkinci Dünya Savaşı hatıralarında şu şekilde yazmıştır. "Rus tanklarının sonu gelmiyor. Etkisiz hale getiriyoruz, yine karşımıza çıkıyor." Ruslar bu tankları, Kırım Yarımadası üzerinden Tuna ile tersten taşımışlardır. Bu bakımdan Tuna'nın Balkan Harbi'nde bizim

üzerimizde olumsuz bir etkisi vardır. 1905'ten önce Japonya ile Osmanlı'nın gizli ittifakı vardır. Japon İmparatoru prensi göndermiştir ve Osmanlı da Boğazları kapatmıştır. Japonya Mançurya'nın madenlerine sahip olsaydı problem yaşanacağını düşünen ABD, Japonya'nın Mançurya'dan çıkarılmasına çalışmıştır. Teşekkür ederim.

(E) Org. Aytaç YALMAN: Ben de bir katkıda bulunmak istiyorum. Çanakkale'nin konuşulduğu bir yerde Mehmet Akif Ersoy'dan bahsetmemek mümkün değildir. Onunla ilgili bir anekdotu paylaşmak istiyorum. Ondan önce Amerikalılar ile ilgili bir konu geçti ve onunla ilgili de bir katkı yapacağım. "1283 Harbiyeli Mustafa Kemal" isimli tiyatro tarzında bir eser yazdım. Orada geçer, bu konu. Bir Amerikan filosu 1904 yılında İzmir'e gelir ve Osmanlı'nın misyoner okullarına olan borcunun ödenmesini talep eder. Eğer borç ödenmez ise İzmir'i topa tutacağını söylemiştir. Borçlar ödenir ve onlar da giderler. Aslında 1800'lerin sonuna doğru yine tek bir gemi ile İzmir açıklarında bir giriş daha yapmak istemişlerdir ancak bizim topçumuz onları uzaklaştırmıştır. 1915 yılında Çanakkale'de bu muhteşem zafer kazanılırken Mehmet Akif Ersoy da Teşkilat-ı Mahsusa'da ve Necef'te bulunmaktadır. Mehmet Akif Ersoy, her fırsatta Çanakkale'den gelecek olan haberi bekler ve takip edebildiği kadar takip eder. Bir gün bir haberci gelir ve Çanakkale Zaferi'ni müjdeler. O anı ifade etmek istiyorum: Mehmet Akif Ersoy çadırının önündedir, iki rekât namaz kılar, 20 dakika secdede kalır ve sevincinden ağlar sonra bir odaya girer ve orada iki saat kadar kalır oradan çıktıktan sonra odaya girenler şunu görürler, Çanakkale destanının anıt şiirinin ilk mısrasını Mehmet Akif Ersoy tırnaklarıyla duvara yazmıştır.

Doç.Dr. Nesrin İSPOVA: Bulgaristan iki Balkan Savaşı'ndan sonra Birinci Dünya Savaşı'na müttefik olarak katılmıştır. Bunun en önemli nedeni, Atatürk'ün Sofya'da ataşe olarak görev yapmasıdır. Atatürk'ün ataşelik görevi ile ilgili çok fazla bilgiye rastlayamıyoruz. Oysa Atatürk, Bulgaristan Türklerinin de savaşa katılmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Bulgaristan Türkleri, Atatürk aşığı ve Türkiye aşığıdır. Mesut Hakkı Caşın hocaya bunu sormak istiyorum. Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Mesut Hakkı CAŞIN: Harbin en kritik devletlerinden birisi Bulgaristan olmuştur, çünkü Almanya'dan gelecek olan askerî malzeme demiryolu ile ulaşmıştır. Bunu Atatürk başarmıştır. Aslında İngilizler ve Ruslar da Bulgarları büyük baskı altında tutmuşlardır. Ancak Atatürk'ün siyasi dehası ve o coğrafyayı iyi tanıması bu başarıyı sağlamıştır. Bu zafer geçmişte ve gelecek yüzyılda emperyalizme vurulmuş en büyük kilittir. Dünyanın en modern silahlarının hepsini

kullandılar ve yenemediler. Demek ki burada harbin psikolojik ve manevi unsuru önemli bir husustur.

Doç.Dr. Mustafa SELÇUK: Bulgaristan'ın savaşa girmesi ile ilgili deniz harekâtı kısmının neticelenmesi önemli bir etkendir. Bir de Bulgar Krallığı ailesinin Prusya Krallık ailesi ile yakın ilişkiler içerisinde olması dolayısıyla Bulgaristan üzerinde Alman tahakkümünün olduğunu da unutmamak gerekiyor. Bu da önemli bir konudur.

Prof.Dr. Süleyman BEYOĞLU: Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Ataşe Militerliği ile ilgili çok sayıda yayın var, Türkiye'de; ayrıca belgeler de neşredilmiştir. Bunlar öğrenilebilir tabii. Bu arada Fethi Bey'i de unutmamak lazımdır.

(E) Tümg. Ahmet YAVUZ: Biraz önce Gülşah Eser hocanın takdiminde Liman Von Sanders ile Atatürk arasındaki ilişkinin niteliği konusuna biraz temas edildi. Aslında bu iki kişinin arasında Liman Von Sanders'in Atatürk'e saygı duymasını gerektiren iki tane büyük olay vardır. 24-25 Mart civarında Liman Von Sanders 5'inci Ordu'nun emir komutasını almıştır. Geldiği zaman Gelibolu Yarımadası'nda 9'uncu Tümen'in üç alayı da birinci hatta tertiplenmiş vaziyettedir. Yani bütün çıkarma bölgeleri doğru tahlil edilmiş ve kuvvetli tutulmuştur, ihtiyatlar da ona göre yerleştirilmiştir. Ama Liman Paşa geldikten sonra bu tertiplenmeyi değiştirmiştir. İki alay birinci hattadır ve bu alayların da küçük birlikleri çıkarma bölgelerini kapatacak şekilde tertiplenmiştir. Mahalli ihtiyatlar da oldukça geride tertiplendirilmiştir. Atatürk'ün düşüncesi başlangıçtan itibaren Liman Paşa'nın yaptığının tersini yapmaktır, çünkü Atatürk şunu çok iyi görmüştür: Alçı Tepe'den başlayan Kilitbahir platosu ve Kocaçimen Tepe ve Conkbayırı böyle bir omurga arazidir. Bu arazi düşmanın eline geçerse düşmanın imkân ve kabiliyeti ortadan kalkacaktır. Bu sebeple 25 Nisan sabahı kendisine 9'uncu Tümen Komutanı olarak bir taburla bölgeyi takviye etmesi talebi geldiğinde, Atatürk, ne Ordu Komutanı'na ne de Kolordu Komutanı'na herhangi bir teklifte bulunmadan 57'nci Alay ile birlikte bir dağ bataryasını alarak bölgeye gitmiştir ve Conkbayırı'nı o gün kurtarmıştır. Liman Paşa şu düşünceden kendisini hiç kurtaramadı. Liman Paşa'nın yanlış tertiplenmesinin açığını Mustafa Kemal Atatürk müdahalesi ile kapatmıştır. Yani 25 Nisan müdahalesi o gün yapılmamış olsaydı, Conkbayırı düşmüş olacaktı.

Yrd.Doç.Dr. Gülşah ESER: Ben de söylediklerinize kesinlikle katılıyorum. Liman Paşa'nın tarihimizde en çok eleştirilme nedenlerinden birisi budur. Bölgeyi bilen, bölgeye hâkim ve bölgenin analizini yapmış subayların planlarını değiştirmesi çok eleştiri almıştır. Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Süleyman BEYOĞLU: Çanakkale'de tüm kurmay heyetinin genel yaklaşımı bu şekildeydi. Yani İngilizleri tutunabilecekleri yüksek mevkilere çıkarmamak şeklindedir. Fakat Liman Von Sanders Paşa'nın ve bazı Alman subaylarının bir kısmının da tam aksi bir planı olduğu bilinmektedir; onlar daha içeride karşılamayı düşünmüşlerdir. Türk kurmay heyeti ise düşmanı daha karaya çıkartmadan, sahile inmeden veya inerken büyük darbe vurmayı düşünmüşlerdir. Bu genel bir stratejidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'deki rolü ile ilgili dünkü oturumda da konuşuldu ve bu konuda eserler de var, biliyorsunuz. Liman Paşa'nın "Türkiye'de Beş Yıl" isimli kitabı defalarca basıldı. Orada nasıl ve hangi düşünceler içerisinde olduğuna ifade etmiştir. Bununla ilgili karşılaştırmalar da yapılmıştır.

Prof.Dr. Mesut Hakkı CAŞIN: Sayın Hümmet Kanal'ın harp sebebi (casus belli) konusunu anlatırken "Lusitania" yolcu gemisinin batırılmasından bahsetti. Lusitania istihbarat ve karşı istihbaratın sonucunda batırılmıştır. Amerikalılar bilerek ağır silahları gemilere yüklemişlerdir ve Alman ajanları Amerika'dan telgrafla Berlin'i haberdar etmişlerdir. Bunun üzerine donanma bu denizaltıyı götürüp gemiyi batırmıştır. Savaşın içerisinde ABD'nin statüsü tarafsız devlet statüsüydü. Tarafsız devlet savaşan bir devlete silah veremez; bu bakımdan birinci sebep budur. İkinci olay ise İngiliz istihbaratının Zimmerman telgrafıdır. Burada da İngiliz istihbaratı bir telgraf ele geçirmiştir. Bu telgrafta Almanların Meksikalıları Amerikalılardan bazı bölgeleri almaya teşvik ettiği ve karşılığında onlara bütün Teksas'ı vereceklerini ifade ederek kışkırtması yazılmıştır. Bu konu savaş sebebi olmuştur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında ABD neden savaşlara geç girmiştir? Bunların iyi değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Yrd.Doç.Dr. Gülşah ESER: Liman Paşa Gelibolu Muharebeleri'nde kilit bir isimdir. Ben sadece şunun araştırılmasını istiyorum ve ben kendim de araştırmaya gayret ediyorum. Süvariliğe sonradan geçmiş bir komutan, önce hafif bir süvari alayına ve tugayına komuta etmiştir. Kolordu Komutanlığı'nı Almanya'da yapmamıştır. Ordu Komutanlığı da yapmamıştır. Neden bu kadar kritik bir muharebede kolordu ve ordu komutanlığı yapmamış bir subayı, Osmanlı'ya gönderdiler. Bunun araştırılması gerekir diye düşünüyorum. Teşekkür ediyorum.

Dr.Kur.Alb. Kazım DALKIRAN: Komutanımızın söylediği kitabın sadece başlangıç bölümünü ben okudum. Burada özellikle Liman Von Sanders'in Türkiye'ye görevlendirilmesinde sorulan en önemli soru, daha önce Kolordu Kurmay Başkanlığı yapıp

yapmadığıdır. Kolordu Kurmay Başkanlığı yapmış olması nedeniyle görevi yapabileceği değerlendirilerek görevlendirme yapılır. Ben ilave olarak, Liman Von Sanders'in diğer subaylarla görüşerek 29 Haziran 1915'te Mustafa Kemal Atatürk'ün Kolordu Komutanlığı yapıp yapamayacağı ile ilgili bir değerlendirme yaptığını ve Mustafa Kemal'in Kolordu Komutanlığı yapabileceği şeklinde bir rapor yazdığını okudum. Bunun devamında Mustafa Kemal lehine yapılan bu işlem ve tarihi değiştiren bir andır. Burada cephelerde üç tane kritik komutan vardır: Mustafa Kemal Paşa, Feyzullah Paşa ve Esat Paşa. Bunların ortak özelliklerine baktığımızda hepsinin Maydos diye geçen Eceabat'ta daha önce görev yapmış olduklarını görürüz. Burada bu komutanların inisiyatif sahibi olmaları önemlidir. Tarihin dönüm noktalarından biri Nusrat mayın gemisi ise, diğeri de 08-09 Ağustos'ta taarruzun o gün yapılmayıp ertesi gün yapılmasıdır. Mustafa Kemal o gece 21.45'te komutan olarak atanmıştır ve taarruzu Mustafa Kemal yapmıştır.

Sempozyum Değerlendirme ve Kapanış Konuşması

Mahir AYDIN*

Sayın Akademiler Komutanım, çok değerli komutanlarım, değerli akademisyenler, sevgili gençler; hepinizi saygı ve sevgi ile selamlıyorum.

Eski bir anonim söylem, Çanakkale'yi şöyle anlatır:

Çanakkale dediğin nedir ki,

Birkaç evle, birkaç mezar,

Rüzgâr, rüzgâr, rüzgâr...

Doğal koşullarında ve savaş öncesinde, Çanakkale bu kadardır. Bugün Çanakkale ilimizin tarihsel sınırları içerisinde, dört kale vardır: 1) Sultan Kalesi (Kale-i Sultaniye, Çanakkale), 2) Kilitbahir (Kilidülbahir, Denizin Kilidi), 3) Sultan Hisarı (Kumkale), 4) Seddülbahir (Denizin Seddi). İlk ikisini, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet yaptırır. Sultan Kalesi, Anadolu yakasında; Kilitbahir, Avrupa yakasındadır. Diğer iki kale, İstanbul Eminönü'ndeki Yeni Cami ve Mısır Çarşısı'nı yaptıran Dördüncü Mehmet'in annesi Turhan Sultan'ın eseridir. Sultan Hisarı, Anadolu yakasında; Seddülbahir, Avrupa yakasındadır. Bu kalelerden yalnızca Sultan Kalesi, yerleşim bakımından gelişime uygun olduğu için, bölgenin il merkezi olur. Adı ise, kale mimarisi *çanak* biçiminde olduğundan, Çanakkale olarak değişir.

Doğu Akdeniz'in Türk egemenliğinde olduğu yüzyıllar boyunca Çanakkale'nin savunma işlevi yoktur. Bu süreçte önem açısından iki konu öne çıkar. Birincisi, burasının donanma leventlerinin Akdeniz'e açılmadan önce karada son kez ve kıbleye yönelerek namaz kıldığı yer olmasıdır. Namazgâh Tabyası da bu uygulamanın anısınadır. İkinci konu, Eminönü'ndeki Mısır Çarşısı'na gelen ticaret malları ile ilgilidir. Kuzey Afrika'nın değerli ürünleri Mısır üzerinden İstanbul'a gelirken Çanakkale Boğazı'nda karaya çıkarılarak satılmasını engellemek ile ilgilidir. Bu konuda İstanbul'dan Çanakkale'ye gönderilen ve *sakın karaya çıkarmayın* uyarısında bulunan fermanların sayısı, az değildir.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Yüzyıllar süren bu asude süreçten sonra Çanakkale, 1809 yılında ilk kez uluslararası politika konusu olur. Sonrasında, iki elin parmakları kadar politika masasına yatırılır da 1915 yılında zirve yapar. İşte biz bu zirveyi, bu yüce kurumun çatısı altında, iki gün boyunca değerlendirdik. 100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu'nu düzenleyenleri, Sayın Komutanımızın şahsında kutluyor ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum. Değerli akademisyenlerden, birbirinden önemli bilgiler içeren ve dört ana başlık altında 21 bildiri dinledik. Bu başlıkların birincisi strateji, ikincisi muharebeler, üçüncüsü edebiyat ve duygular, dördüncüsü de geriye kalan anılar ve değerlendirmeler konusuna ayrılmıştır.

Antik Roma şairi Horatius, şöyle der: *Gerçeği, gülümseyerek söyleyiniz.* Ben de bazı gerçekleri gülümseyerek söylemek istiyorum. Bunların ilki, ATASE Arşivi ile ilgilidir. Çünkü aradan 100 yıl geçtiği halde, Çanakkale Savaşı konusundaki bilgimiz, sanırım bilmemiz gerekenin onda birini geçmez. Neredeyse bu konudaki tek kaynak, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi serisinde yapılan yayınlardır. Oysa bugün, askerî tarih konusunda master ve doktora çalışması yapan onlarca öğrencimiz vardır. Özgün belgelere kolay erişememek ve belgelerde sayı sınırlaması yapmak; bilginin bıraktığı boşluğun kimi zaman yanlışa varan duygusallık ile dolmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu zorluk, Çanakkale Savaşı üzerinde çalışan tarihçilerimizin, sayısı gibi bilgi derinliğini de kısıtlamaktadır. Eğer Çanakkale Savaşı başka bir ulusun zaferi olsaydı, sanırım tarihteki İskenderiye Kütüphanesi gibi yalnızca bu konuda yazılan eserlerin yer aldığı olağanüstü bir kütüphanenin de sahibi olurdu.

Gülümseyerek söylemek istediğim bir başka gerçek, bildiri sunumundaki zaman sorunudur. Zamanı dakik yani ince kullanmak, bir uygarlık ölçüsüdür. Hepimizin bildiği *vakit, nakittir* atasözümüz de, bu gerçeği vurgular. Uluslararası ölçekte, bir bildirinin sunum süresi 15 dakikadır ve giriş kısmı toplam bilginin çeyreğini aşamaz. Şairin, *ayrılık sevdaya dâhil* dediği gibi, zamanlama da, akademisyenliğe dâhildir. Buna dikkat etmemek ise, tek renk iplik ile motifsiz halı dokumaya benzer ve dinleyici dikkate alınmadığında, iletişim bağı kopar. Oysa *bir anbar buğdayın ölçüsü bir avuçtur.* Çok şey söylemeye çalışırken aslında ne kadar az şeyin anlaşıldığı gerçeğini öncelikle ve kesinlikle kabul etmek zorundayız.

Sayın Komutanım, Değerli Konuklar;

Burada izin verirseniz, Türk kültürünün temel öncelik sıralamasından söz etmek istiyorum. Çünkü konu başlıklarımız hangi dönem ve alanda olursa olsun, bu sıralamanın baskın etkisi görülür.

Bunlar: 1) Askerî, 2) Sosyal, 3) Ekonomik'tir. İlk sıradaki askerî önceliğin askerlik mesleği ile ilgisi yoktur. Bu, genel kapsamlı, bir dünya görüşüdür. Avrupa kültürünün temel öncelikleri ise, Türk kültürünün tersine, yani 1) Ekonomik, 2) Sosyal, 3) Askerî şeklindedir. Bu farkın genel bir örneğidir ki, Avrupalı, ekonomik başarısı ile övünür ve bunu hiç dile getirmez; Türkler ise askerî başarısı ile övünür ve bunu hiç dilinden düşürmez.

Çanakkale Savaşı, 1. Dünya Savaşı içindeki, dünya savaşıdır. Denizaltıdan savaş uçağına ve zehirli gazdan aydınlatma fişeğine kadar, modern bir savaşın tüm unsurları görülür. Birleşik Donanma 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı'nı geçemeyince, 25 Nisan'da Kumkale, Seddülbahir ve Arıburun'da üç ayrı çıkarma harekatı yapılır. Amaç Boğaz geçişine engel olan Türk topçusunu arkadan vurmak ve Kilitbahir Platosu'ndan Eceabat'a inerek donanma ile buluşmaktır. Bir günde ele geçirmeyi düşündükleri Alçıtepe'yi 3,5 ayda alamayınca, 6 Ağustos 1915'te ikinci kez üç ayrı çıkarma yapılır: Seddülbahir, Arıburun ve Anafarta. Yine başarılı olamayınca da, bir *hırsız gibi parmak ucu*nda ve *ölen arkadaşlarının ruhlarına bile hissettirmeden* çekilip giderler.

Çanakkale Savaşı askerin toprağa sığmadığı bir savaştır. Bu kadar dar alanda 260 gün boyunca yüz binlerce askerin karşı karşıya gelişinin başka örneği olmasa gerektir. Bu yüksek yoğunluk, Gelibolu'nun her metre karesini, *ölüm-kalım çizgisi*nde değerli kılar ve yarımadanın yaklaşık yarısında gerçekleşen muharebelere konu olan yer adları 250'yi bulur. Gruplama ölçeği ile 62 tepe, 33 dere, 20 sırt, 11 burun, 10 bayır ve 10 çiftlik söz konusudur.

Çanakkale Savaşı, *insancıl duygular*ın en çok zirve yaptığı savaştır. Oysa Çanakkale'ye gelirken sömürge askerine *"Türkler yamyamdır, dikkat edin sizi yiyebilirler!"* uyarısı yapılır. Zehirli gaz gibi domdom kurşunu da kullanırlar. Her şeye karşın asker, uzaktan sanıldığı gibi, bir *ölüm makinesi* değildir. Aksine, içten duyumsandığında, o bir *duygu küpü*dür. Tüm sevdiklerini geride bırakan asker, sivil yaşantıda rastlanamayacak kadar duygu yoğunlukludur. Doğası duygusal olan Türk askeri, mermilerin ölüm çizgileri arasında insanlık erdemine parlak örnekler katar.

Çanakkale Savaşı, Türk ordusunun 250 yıllık yenilgiler zincirinin sonudur. Türk topçusunun tarihe *muhteşem veda*sıdır. Yüzyıllar boyu kemikleşen Türk-Rus düşmanlığının, örnek komşuluğa dönüşünün başlangıcıdır. Türk ulusal kimliğine, en büyük vurgu yeridir. Nasıl ki Müslümanlığın kâbesi Mekke, dünya Türklüğünün kâbesi Ötüken ise, Anadolu Türklüğünün kâbesi de, Çanakkale'dir.

Ayrıca, bir yandan Balkan Savaşı'nda sürülen *kara leke*nin silinmesi, öbür yandan Kurtuluş Savaşı'nın provasıdır. Yine, Türk insanının doğru amaç ve yönetim ile ne denli başarılı olabileceğinin en büyük kanıtıdır. Bu konuda, daha pek çok değerlendirme yapılabilir. Ancak Mustafa Kemal'siz bir Çanakkale düşünülemez. Buna herkesten çok İngilizler karşı çıkar, çünkü böyle büyük bir yenilginin nedenini açıklamakta çok zorlanırlar. Birilerinin hurafe edebiyatına konu olan kahramanların, neden öteki cephelerde örneğin Sarıkamış'ta görülmediğini açıklayamadıkları gibi...

Sayın Komutanım, Değerli Konuklar;

Türk kültürünün temel öncelik sıralamasına biraz önce değinmiştim. Eğer izin verirseniz, biraz da genetik kodlardan söz etmek istiyorum. Kültürümüz yazılı kurallar üstüne kurulu değildir. Kültürümüz sözeldir, canlıdır ve her an değişime de açıktır. Onun öncelikli ve güçlü kavramları, *3D* olarak, formüle edilebilir: 1) Duygusallık, 2) Dürüstlük, 3) Değişkenlik. Duygusallığımız, tartışmasızdır. Dürüstlüğümüz de, uluslararası ilişkiler ölçeğinde, daha iyi anlaşılır. Değişkenliğimiz ise en yoğun olarak günlük yaşantımızın *boş ver, fark etmez* ve *önemli değil* söylemlerinde görülür. Oysa bu durum, Avrupalı için oldukça sürpriz ise, çok da güvensizdir. Çünkü Avrupa, bizim gibi sürpriz değil, *sistem ülkesi*dir. Bu kültürünün öncelikli ve güçlü kavramları da, *3P* ile formüle edilebilir: 1) Para, 2) Plan, 3) Politika. Sonuçta Çanakkale Savaşı gibi Kurtuluş Savaşı da iki kültür arasındaki bu genetik kod farkının doğal sonucudur.

Tek bir sözcükle, insan, *psikolojik varlık*tır. Psikoloji ise *duygu*dur. Bu özellik en çok Türk insanında görülür. Zaten başka türlü olsaydı, dünya savaş edebiyatının zirve söylemi olan *"Ben sizlere taarruz etmeyi değil, ölmeyi emrediyorum"* sözünü söylemek zor olsa da, uygulamak imkansız olurdu. Sorun değil, çünkü *duygu*, Türk'ün enerjisidir, gıdasıdır. *Ar*, yani *utanma* duygusu, onun sınırlarını belirler. Söz ise, her şeyidir. Mehmetçik *Baba Ocağı*'nda vatan toprağını düşmana çiğnetmeyeceğine söz verir. *Peygamber Ocağı*'na geldiğinde vatan toprağı ile sözlenir.

Türk insanı büyük güvence ve sorumluluk için *"Namusum üzerine yemin ederim"* der, çünkü onun için namus, cinsellik değil; sözdür ve her şeyini ona borçludur. Bunun en büyük örneğini Mustafa Kemal Atatürk'ün Onuncu Yıl Nutku'nda buluruz: *"Büyük Türk Milleti! On beş yıldan beri giriştiğimiz işlerde başarı vaad eden çok sözlerimi işittin. Bahtiyarım ki, bu sözlerimin hiçbirinde milletimin hakkımdaki güvenini sarsacak, bir isabetsizliğe uğramadım."* Bu başarı, *"size hiç yalan söylemedim"* değil, *"sözümü tutamamak*

zorunda bile kalmadım" demenin sözü, yani namusudur.

Sayın Komutanım, Değerli Konuklar!

100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu'nun açılış konuşmasını yapan Prof. Dr. Mete Tunçoku, Avustralyalı bir annenin *Tuz* adlı şiirini okumuştu. Eğer izin verirseniz ben de *Söz* adlı şiirimi sizlerle paylaşarak konuşmamı bitirmek istiyorum.

Söz!
Söz mü?
Söz!
Bizim sözümüz,
Yani, özümüz,
Yürek acımız,
Baş tacımız.

Gün olur, keser savaşı;
An gelir, kestirir başı;
Her zaman, ağulu aşı;
Yağ ile bal eder, bu söz.

Yöremizde,
Töremizde,
Söz, buyurur.
Yazıyı, başkası da okur;
Sözü, biz söyleriz.
Eğip, bükmeden;
Kırıp, dökmeden;
Doğru, söyleriz.

Az, söyleriz;
Öz, söyleriz;
Söz, söyleriz.
Söz, bize sözlüdür de;
Sözlümüze,
Yavuklumuza,

Söz duyguya gelince,
Söyleyemeyiz…

Arlanır,
Darlanır,
Haber salarız:
Allı turnam bizim ele varırsan…
Varsın, turna duymasın;
Duysun da, varamasın;
Söz yüreğe düşerse;
Taş basar,
Ağıt yakar.
Söze, saz katarız…

İpek teli gibi,
İlmek ilmek,
Desen desen dokur;
Duygu selini,
Sözün güzelini,
Türkü yakıp, okuruz.

Aklın süsü, dildir;
Dilin süsü, söz;
İnsanın süsü, yüzdür;
Yüzün süsü, göz.

Siz,
Güzel gözlü,
Güzel sözlü,
2015 Türkiye'sinin Mustafa Kemalleri,
Kalın Sağlıcakla…

ÇANAKKALE ŞEHİTLERİNE

Şu Boğaz harbi nedir? Var mı ki dünyâda eşi?
En kesif orduların yükleniyor dördü beşi.
-Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya-
Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.
Ne hayâsızca tehaşşüd ki ufuklar kapalı!
Nerde-gösterdiği vahşetle 'bu: bir Avrupalı'
Dedirir-Yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,
Varsa gelmiş, açılıp mahbesi, yâhud kafesi!
Eski Dünyâ, yeni Dünyâ, bütün akvâm-ı beşer,
Kaynıyor kum gibi, mahşer mi, hakikat mahşer.
Yedi iklimi cihânın duruyor karşında,
Ostralya'yla beraber bakıyorsun: Kanada!
Çehreler başka, lisanlar, deriler rengârenk:
Sâde bir hâdise var ortada: Vahşetler denk.
Kimi Hindû, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ...
Hani, tâuna da züldür bu rezil istilâ!
Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûk-i asil,
Ne kadar gözdesi mevcûd ise hakkıyle, sefil,
Kustu Mehmedciğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrârı hayâsızcasına.
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyyet denilen kahbe, hakikat, yüzsüz.
Sonra mel'undaki tahribe müvekkel esbâb,
Öyle müdhiş ki: Eder her biri bir mülkü harâb.
Öteden sâikalar parçalıyor âfâkı;
Beriden zelzeleler kaldırıyor a'mâkı;
Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin;
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin.
Yerin altında cehennem gibi binlerce lağam,

Açılan her lağamın yaktığı: Yüzlerce adam.
Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer;
O ne müdhiş tipidir: Savrulur enkaaz-ı beşer...
Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak,
Boşanır sırtlara vâdilere, sağnak sağnak.
Saçıyor zırha bürünmüş de o nâmerd eller,
Yıldırım yaylımı tûfanlar, alevden seller.
Veriyor yangını, durmuş da açık sinelere,
Sürü halinde gezerken sayısız tayyâre.
Top tüfekten daha sık, gülle yağan mermiler...
Kahraman orduyu seyret ki bu tehdide güler!
Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
Alınır kal'â mı göğsündeki kat kat iman?
Hangi kuvvet onu, hâşâ, edecek kahrına râm?
Çünkü te'sis-i İlahi o metin istihkâm.
Sarılır, indirilir mevki-i müstahkemler,
Beşerin azmini tevkif edemez sun'-i beşer;
Bu göğüslerse Hudâ'nın ebedi serhaddi;
'O benim sun'-i bedi'im, onu çiğnetme' dedi.
Asım'ın nesli... diyordum ya... nesilmiş gerçek:
İşte çiğnetmedi nâmusunu, çiğnetmiyecek.
Şühedâ gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar...
O, rükû olmasa, dünyâda eğilmez başlar,
Vurulup tertemiz alnından, uzanmış yatıyor,
Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhidi...
Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.
Sana dar gelmiyecek makberi kimler kazsın?
'Gömelim gel seni tarihe' desem, sığmazsın.

Herc ü merc ettiğin edvâra da yetmez o kitâb...
Seni ancak ebediyyetler eder istiâb.
'Bu, taşındır' diyerek Kâ'be'yi diksem başına;
Ruhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ namıyle,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmıyle;
Ebr-i nîsânı açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyyâ'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvizenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvizeni lebriz etsem;
Tüllenen mağribi, akşamları sarsam yarana...
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana.
Sen ki, son ehl-i salibin kırarak savletini,
Şarkın en sevgili sultânı Salâhaddin'i,
Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran...
Sen ki, İslam'ı kuşatmış, boğuyorken hüsran,
O demir çemberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, rûhunla beraber gezer ecrâmı adın;
Sen ki, a'sâra gömülsen taşacaksın...
Heyhât, Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihât...
Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber,
Sana âğûşunu açmış duruyor Peygamber.

Mehmet Akif Ersoy

SEMPOZYUM FOTOĞRAFLARI

Harp Akademileri Komutanı
Orgeneral Abdullah Recep'in Açış Konuşması

SAREN Müdürü Dr.Alb. Zekeriya Türkmen'in Açış Konuşması

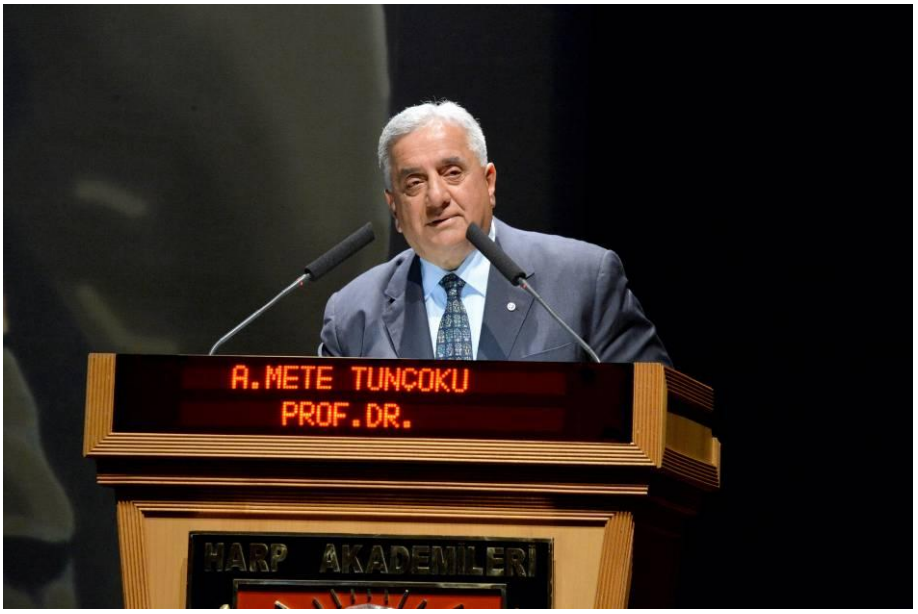

Prof.Dr. A. Mete Tunçoku'nun Açış Konuşması

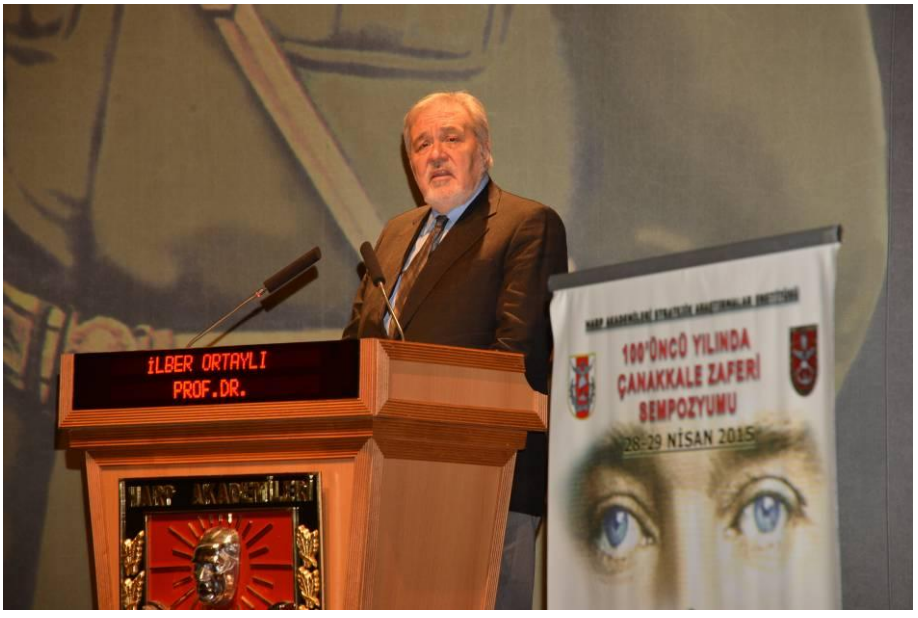

Prof.Dr. İlber Ortaylı'nın Açış Konuşması

Sempozyum Katılımcılarıyla Anı Fotoğrafı

Birinci Oturum Katılımcıları

Birinci Oturum Katılımcılarına Anı Objesi Takdimi

İkinci Oturum Katılımcıları

İkinci Oturum Katılımcılarına Anı Objesi Takdimi

"Halk Oyunları ile Çanakkale Zaferi" Konulu Gösteri Sonrası
Kuleli Askeri Lisesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrencileri ile Anı Fotoğrafı

Üçüncü Oturum Katılımcıları

Üçüncü Oturum Katılımcılarına Anı Objesi Takdimi

Dördüncü Oturum Katılımcıları

Dördüncü Oturum Katılımcılarına Anı Objesi Takdimi

Prof.Dr. Mahir Aydın'ın Kapanış Konuşması

Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Abdullah Recep tarafından
Prof.Dr. Mahir Aydın'a Anı Objesi Takdimi

Sempozyum Tertip Komitesi